દશમ સ્કંધ પૂવાર્ધ અધ્યાય ૩૩ મો

રાજસ પ્રમાણ પ્રકરણ

हरी३३ ॥गुणातीतस्वरूपेणतामसत्वाद्व्रजस्थिताः॥निरुद्धास्तत्वसंख्यातैरध्यायैरितिवर्णितं॥प्रद्युम्नरूपोभगवानव
७५६ सुदेवहितायहि॥रजोलीलांतथाचक्रेराजसानांनिरोधकृत्॥असंबद्धाःपूर्वमुक्ताःसंबद्धाःराजसास्त्वहि॥उ
भयेषांनिरोधोतःसर्वांतेफलितोभवान्॥तत्वसंख्यैरथाध्यायैश्चतुर्द्धापूर्ववद्धरिः॥गुणैःस्वरूपतोलीलां
क्रमादेवतथाकरोत्॥षड्गुणोत्तुस्वरूपत्वाद्विंशद्भिश्चकारह॥एतावतानिरुद्धास्तेस्वरूपमतोत्रहि॥उद्य
मोमानतोष्यातःसप्तभिःसन्निरूपितः॥सप्तभिःस्वरूपज्ञानंवविवाह्यश्चापिसप्तभिः॥त्रिविधोन्येफलांशेपिद्वि
प्रविशंतियथास्तुताः॥उपाहरणपर्यंतमिदंप्रकरणंमतं॥नकालनियमोन्यत्रसात्विकेनापिचक्रमः॥
सर्वसर्वत्रसंसिद्धःसात्विकाविरलायतः॥नारदोद्विविधोत्यत्रप्रमाणेविनिरूप्यते॥कर्मज्ञानविभेदेन
भ्यक्रूरोभक्तिबोधकः॥प्रेमार्थबोधकागोप्योभगवद्बोधकश्चसः॥कार्यवज्ञापयामासकंसःसंभूतिबो
धकः॥एवंसप्तभिरध्यायैःप्रमाणमिहरूप्यते॥तत्राद्यःकर्ममार्गस्थततोभक्त्याविरुध्यते॥साधनंचफलेतत् राम
स्यात्रयमत्रनिरूप्यते॥लौकिकारिष्टगमनेकर्ममार्गःप्रवर्तते॥अतोरिष्टवधोहेतुःसर्वतस्त्वबोधने॥फलस्तु ७५६

કારીકા :-

વ્રજમાં રહેનારાઓ તામસ્ હોવાથી ગુણાતીત સ્વરૂપે તત્વોમાં જેટલા અટાવીશ અધ્યાયોથી તેઓનો નિરોધ કર્યો તેનું વર્ણન કર્યું .(૧)

સંબંધ વગરના પહેલા કહેલા છે. રાજસો બધા સંબંધવાળા છે. તેથી બધાના અન્તે બન્નેનો નિરોધ ફલવાળો થાય તે માટે રાજસોનો નિરોધ કરનાર પ્રદ્યુમ્નરૂપ ભગવાને વાસુદેવના હિત માટે તેવી રીતે રાજલીલા કરી. (૨-૩)

પછી પહેલાંની પેઠે હરિએ તત્વ જેટલા અઠાવીસ અધ્યાયોથી ચાર પ્રકારે ગુણો અને સ્વરૂપથી અનુક્રમે લીલા કરી. (૪)

બંધુઓને સુખ આપીને વંશની વૃદ્ધિ કરી આટલાથી તેનો નિરોધ થયો તેથી અહીં બે વિભાગ છે. (૫)

ઉદ્યમ પ્રમાણ જ્ઞાન કરાવનાર થાય છે. તેનું સાત અધ્યાયોથી નિરૂપણ કર્યું છે. ભગવાન સાતથી સુખનું દાન કરે છે. વળી સાતથી ત્રણ પ્રકારનો વિવાહ વર્ણવેલો છે. બીજાના પુત્રોની પેઠે ફલના અંશમાં સમબાવેશ થાય છે. આ પ્રકરણ ઉદાહરણ સુધીનું ગણાએલું છે. (૬-૭)

બીજે સાત્વિકમાં કાલની મર્યાદા હોતી નથી. પહેલાં જે ક્રમ મુકરર કરેલો છે. તેવો ક્રમ પણ હોતો નથી કારણ કે સાત્વિકો વિરલા હોય છે. (૮)

અહીં પ્રમાણ પ્રકરણમાં કર્મ અને જ્ઞાનના ભેદથી બે પ્રકારના નારદનું નિરૂપણ કરવામાં આવ્યું છે. અક્રુર ભક્તિનો બાંધ કરનાર છે. (૯)

ગોપીઓ પ્રેમરૂપી પદાર્થનો બાંધ કરનારી છે અને અક્રુર ભગવાનનો બાંધ કરનારો છે. તેને કરેલું કાર્ય કંસને જાણાવ્યું. કંસ પોતાના મરણની તૈયારી જણાવનારો છે.(૧૦)

એવી રીતે સાત અધ્યાયોથી અહીં પ્રમાણ વર્ણન કરવામાં આવે છે. તે પૈકી પહેલો કર્મ માર્ગનો છે. તે ભક્તિથી વિરૂદ્ધ છે. (૧૧)

ભગવાનનું જ્ઞાન અને તેનું સાધન અને ફલ એ ત્રણેયનું અહીં નિરૂપણ કરવામાં આવે છે. કર્મમાર્ગની પ્રવૃત્તિ અરિષ્ટના જવાથી થાય છે. (૧૨)

તેથી અરિષ્ટનો વધ બધા વૃતાંતનું પ્રયોજન જણાવવાનું કારણ છે. કંસના ગભરાટને લીધે તેને કરેલ ઉદ્યમ જ અહીં ફલ છે. (૧૩)

રાજસે સાત્વિક અને તામસને મોકલ્યા છે અહીં રાજસો વધ કરવા યોગ્ય છે અને પ્રસંગને લીધે બીજેઓ પણ વધ કરવા યોગ્ય છે. (૧૪)

તેથી તેત્રીસમા અધ્યાયમાં અરિષ્ટનો વધ કહેલો છે. નારદના વચન તેમજ કંસની મંત્રાણા પણ ઘણાં રાજસ છે. (૧૫)
પહેલા સડા પંદર શ્લોકથી તેમજ અહીં શ્લોકથી વચન અને ત્રેવીસ શ્લોકથી પ્રપચની બાકીની વિદ્યાઓ કહેલી છે.

घम एवात्र कंसस्य प्रभावतः ॥ सात्विकं तामसं चैव शेषं प्रामास राजसः ॥ अत्र त्वध्या राजसा हि प्रसंगादपरेऽपि च ॥
॥ त्रयस्त्रिंशे ततोऽध्यायेऽरिष्टवध उच्यते । नारदोक्तिस्तथा कंसमंत्रणं च रजो महत् ॥ कलाभिः साधिको राधः
सार्धाभ्यां वचनं तथा ॥ त्रयोविंशतिभिः शिष्टविद्याः प्रकृतिकास्तथा ॥ ॥ सर्वगोपिकादीनां निरोधोपपादितः
॥ अत्र तु नान्येषां निरोधं वक्तुं प्रक्रियान्तरमारभते ॥ तर्हीति ॥ यदैव भगवता निरोधो जात इति ज्ञातवान् । तदैव

अथ तर्ह्यागतो गोष्ठमरिष्टो वृषभासुरः ॥ महीं महाककुत्कायः कंपयन् खुरविक्षतां १

तदैवारिष्टः समागत इत्यर्थः ॥ वृषो हि गोष्ठमायातीति नाश्चर्यं तथाप्ययमरिष्टो वृषभाकृतिरसुरः ॥ महीं कंपयन्
समागत इति राजसे सामर्थ्यविशेषो निरूपितः ॥ महाककुत्कायश्चायमस्य ॥ अरिष्टद्वारा कंपकत्वाभावायाह ॥
खुरविक्षतामिति ॥ खुरैर्विक्षितं यथा भवति तथा २

શ્લોકાર્થ :-૧

પછી તેજ સમયે ખરીઓથી ખોદી નાખેલી પૃથ્વીને કંપાવતો મોટી ખૂંધ અને કાયાવાળો આખલારૂપી અસુર અરિષ્ટ નેસડા પાસે આવ્યો (૧)

ભાવાર્થ; સુબોધિનીજી :-૧

પહેલાં તામસ પ્રકરણમાં ગોપીકાઓનો નિરોધ કરાવ્યો હવે બીજાઓનો નિરોધ કહેવા માટે "अथ" પછી શબ્દથી રાજસ્ પ્રકરણનો આરંભ કરે છે. ભગવાને નિરોધ કર્યો એમ જાણ્યું તેજ સમયે અરિષ્ટ આવ્યો એવો અર્થ છે. કારણ કે

આખલો નેસડામાં આવે તેમાં કંઈ નવાઈ નથી. છતાં પણ અરિષ્ટ આખલાની આકૃતિવાળો અસુર પૃથ્વીને કંપાવતો આવ્યો એમ કહી રાજસમાં ઘણું સામર્થ્ય હોય છે તેવું જણાવેલ છે. મોટી ખાંધ અને કાયા છે જેની એવો તે હતો. અદ્રષ્ટ દ્વારા તેને પૃથ્વીને કંપાવી ન હતી એમ જણાવવા ખરીઓથી ખોદી નાખેલી વિશેષણ યોજેલું છે. અથવા ખરીઓથી જેવી રીતે ખોદાઈ જાય તેમ કરતો આવ્યો એવો આ શબ્દનો અર્થ છે. (૧) પહેલા અઢી શ્લોકથી અરિષ્ટનો આગમનનું વર્ણન કરે છે. અને તેની ક્રિયાનું વર્ણન કરે છે.

હ-રી-૩૩ सार्द्धाभ्यामागमनंनिरूप्यतइतितस्यचेष्टामाह॥खरतरमत्यंतंनिष्ठुरंयथाभवतितथारंभमाणःरंभणंतज्जा
૭૫૭ तीयम[illegible]॥पदाचएकेनविशेषेणमहींलिखन्चिंतासमयेत्येवंकरोति॥पश्चात्पुच्छमुद्यम्यमध्येपश्च
[illegible]चेष्टांकरोतीत्याह॥वषाणिविषाणाग्रेणचोद्धरन्निति गोकुलनिकटेस्थिताःप्रकाराःउभा

रंभमाणःखरतरंपदाचविल्लिखन्महीं उद्य
म्यपुच्छंवप्राणिविषाणाग्रेणचोद्धरन् २

[illegible]इत्नेवलमत्यंतंननिविष्टंभवतीतिएकेनैवस्थूलवत्सविष्टेनउद्धरणंकरोति॥चकारात्परिहत्याश्चपर रामा
[illegible]भ्यांचक्कचित॥अंशतःश्थक्करणमुद्धरणं २ ૭૫૭

શ્લોકાર્થ :-૨

ભયાનક રીતે બરાડતો, પૃથ્વીને પગથી ખોતરતો, પુંછળું ઊંચુ કરીને શીંગળાની ટોચની કોટની દિવાલને તોડી ફેકતો કાંઈક કાંઈક છાણ કરતો અને મુતરતો નેસડા પાસે આવ્યો. (૨)

ભાવાર્થ; સુબોધિનીજી :-૨

ઘણુ ભયાનક થાય તેવી રીતે માતેલો, બરાડતો, એક પગથી જમીનને ખોતરતો આવ્યો. કારણ કે ચિંતા થતી હોય તે

સમયે તે આખલો એમ કરે છે. પછી પુંછળું ઊંચુ કરીને પશુ હોવાથી વચમાં પશુની ક્રિયા કરતો હતો. એમ શીંગડાની ટોચથી કાંટની દિવાલને તોડી ફેંકતો એ શબ્દોથી કહેલ છે. ગોકુલની નજીક કોટની દિવાલ હતી. બંને શીંગડાથી તેને તોડે તો તેનામાં ઘણું બલ નથી એમ જણાય તેથી શૂળની પેઠે ઘોચેલી એકજ શીંગડાની ટોચની ઉંચી ફેંકતો હતો. "च" અને શબ્દથી એમ કહ્યું છે કે વાસ ફરતી બીજા શીંગડાની ટોચની અને કોઈવાર બંને શીંગડાની ટોચોથી તેમ કરતો હતો. "उधरणं" એટલે કટકે, કટકે , જુદુ પાડવું કાંઈક કાંઈક છાણ કરતો અને મૂતરતો હતો. તે માતેલા આખલાનો સ્વભાવ જણાવેલ છે. તે સ્થિર લોચનવાળો થએલો છે. તે રાજસ્ હોવાથી નેસડામાં જવું કે નહિ એમ વિચાર કરવા લાગ્યો. પણ એકદમ તેમાં પ્રવેશ કર્યો નહિ. ભગવાનની ઇચ્છાને લીધે અને નેસડાના અધિષ્ઠાતા દેવે જેમનો વિરોધ કરેલો તેમના પ્રભાવને લીધે તેને નેસડામાં પ્રવેશ કર્યો નહિ. (૨૧/૨)

તેની ક્રિયાથી જે કાર્ય થયું તે તો સ્પષ્ટ જ હતું. તેથી તેના બરાડવાનું કાર્ય નીચેના શ્લોકથી કહે છે.

मत्तस्वभावमाह ॥ किंचिदिति किंचित शकृन्मुंचन् गोमयं त्यजन् गोमेयं वा स्तब्धलोचनश्च जातः ॥ अनिष्टनकोपत्व ज्ञापनाय ॥ राजसत्वाद्विचारे प्रवृत्तः ॥ न सहसा प्रविष्टः ॥ भगवदिच्छया गोष्ठाधिष्ठातृदेवेन निरुद्धो नामतः भावे न प्रविष्टः ॥ तस्य क्रियया यज्ज्ञातं तत्तत्स्पष्टमेव कार्यमाह ॥ यस्येति निर्ह्रादितेनेति ॥ निष्ठुरेण अन्तःप्रविश्य मारयतीति ३ तेन गवां नृणां च अकालतोपि कालस्यानिवृत्त्वाभावेपि गर्भाः पतन्ति स्रवन्ति च भयेन

किंचित्किंचिच्छकृन्मुंचन् मूत्रयन्स्तब्धलोचनः ॥ यस्य निर्ह्रादितेनांग निष्ठुरेण गवां नृणाम् ३
पतन्त्यकालतो गर्भाः स्रवन्ति स्म भयेन वै निर्विशन्ति घना यस्य ककुद्यचलशंकया ४

इतीदृ[illegible] स्रवः पातः पंचमषष्ठयोर्मासयोः ॥ तत्र हेतुर्भयं तत्वं न पनादः मंत्रारिष्टवदृष्टद्वारा तथास्तीति लौकिके त्वोधीन[illegible]दिति ॥ तस्य शरीराधिक्यमाह ॥ निर्विशन्तीति ॥ यस्य ककुदि पर्वतबुध्या मेघा उपरि यान्ति ॥ अनेन देहमहत्वं व्याख्यातं ४

શ્લોકાર્થ :-૩

હે વહાલા ! જેના ભયંકર બરાડવાથી ભયને લીધે ગાયો અને માનુષ સ્ત્રીઓના ગર્ભો કાલના નિમિત્ત વિના પડતા અને સ્ત્રવતા હતા. (૩૧/૨)

ભાવાર્થ; સુબોધિનીજી :-૩૧/૨

નેસડાની અંદર પ્રવેશ કરીને ભયંકર બરાડવું અને આ હણશે એમ જણાવવા માટે અને તેના ભયને લીધે ગાયોના અને માનુષ સ્ત્રીઓના ગર્ભ કાલ નિમમિત્ત વગર પડતા અને સ્ત્રવતા ત્રીજા અને ચોથા માસમાં ગર્ભને સ્ત્રાવ થાય છે અને પાંચમા અને છઠ્ઠા માસમાં પાત થાય છે. તે થવાનું કારણ ભય હતો. પરંતુ મંત્ર અથવા અરિષ્ટના બરાડવાથી તેમ થતું ન હતું. (૩ ૧/૨)

તેમ સ્ત્રીઓના અને ગાયોના ગર્ભો સ્ત્રવતા અને પડતા હોય તો અરિષ્ટમાં લૌકિક સ્થૂલતા નહિ હોય એવી શંકા થાય તેથી તેનું શરીર વિશાલ હતું તે હવે કહે છે.

શ્લોકાર્થ :-૪

જેની ખાંધ ઉપર આ પર્વત છે એમ માનીને મેધો બેસતા. (૪)

ભાવાર્થ; સુબોધિનીજી :-૪

જેની ખાંધ ઉપર આ પર્વત છે એમ માનીને મેધો બેસતા આ વાકયથી તેનો દેહ ઘણો મોટા હતો એમ સમજાવ્યુ છે. આ પ્રમાણે તેના શરીર, ક્રિયા અને બરાડવાની અને અન્તઃકરણની ક્રુરતાનું નિરૂપણ કરી તેમાથી જે પરિણામ થયું તે નીચેના શ્લોકથી કહે છે. (૪)

द॰टी॰३३ ७५८ एवंतस्यशरीरक्रियाःशृङ्गानामंतःकरणस्यचकार्यंनिरूप्यततोयज्जातंतदाह॥तंतीक्ष्णशृङ्गमिति॥तीक्ष्णे
शृङ्गेयस्य।ऊर्ध्वंदृष्ट्वात्रस्ताबभूवुरिति।उद्वीक्षणात्गोपागोप्यःपशवश्चतत्रसुः॥निरुद्धाइतिकदाचिद्देहाभिमानाभा
वात्।भयंनभविष्यतीत्याशंक्यनिरूपितं।पशुविशेषमाह।भीताःसंतोदुद्रुवुरिति।सावधानार्थंसंबोधनं।गो
कुलंसंत्यज्येतिपुनरागमनायज्ञापकमितिभावः ५ तदासर्वभयेषुभगवान्शरणमितिज्ञात्वातेसर्वेकृष्ण
कृष्णेतिशरणंगताः॥सतस्यस्वाभाविकोहिहिस्थितोधर्मयोमहाभयेषुरक्षानिःसरति।व्रजस्थानांतुनः

तंतीक्ष्णशृङ्गमुद्वीक्ष्यगोप्योगोपाश्चतत्रसुः पशवोदुद्रुवुर्भीताराजन्संत्यज्यगोकुलं ५ कृष्णकृष्णे
तितेसर्वेगोविंदंशरणंययुः भगवानपितद्वीक्ष्यगोकुलंभयविद्रुतं।माभैष्टेतिगिराश्वास्यवृषासुरमुपा
ह्वयत ६

कृष्णस्यवनिविष्टइतिकृष्णेत्येवाहुः॥किंच।गोविंदोयःस्वंइदइतिनकेवलंतेषांवचनंकिन्तुभग
वानपितत्ततनिरीक्ष्यवृषासुरमुपाह्वयदितिसंबंधः।भयेनविह्वलमिति।माभैष्टेत्यादिगोकुलमाश्वास्यमनस्यदृ राम
ष्ट्वेतिज्ञापयपश्चादुपाह्वयत।नतुसमाधानार्थं।वृषइतिदैत्याशाःसर्वएववध्याःयथाब्राह्मणाःपोषणीयाः।तथादृष्ट ७५८
दैत्योपिदेवांशानामेववध्योदोषइतिधर्ममर्यादांतदाह॥वृषासुरमिति।असुरावध्याएवरोगमलसाया: ६

श्लोकार्थ :-૫

તે તીક્ષ્ણ શીંગડાવાળાને ઉંચે જોઈને ગોપો અને ગોપીઓ ઘણા ત્રાસ પામ્યા. હે રાજન ! ભય પામેલા પશુઓ ગોકુલને છોડીને નાઠાં. (૫)

ભાવાર્થ; સુબોધિનીજી :-૫

તીક્ષ્ણ બે શીંગડાઓ જેના છે તેવો તેને જોઈને તે ઘણો ઉંચો હોવાથી તેને જોઈને ગોપ, ગોપીઓ અને પશુઓ ઘણા ત્રાસ પામ્યા. આ બધાનો નિરોધ થયો હતો તેથી શંકા થાય તેથી એ પ્રમાણે કહેલું છે. ભય પામીને

નાઠાં એમ કહેલું છે પરીક્ષિત કથા સાંભળવામાં સાવધાન રહે માટે રાજન સંબોધન કરેલું છે. ગોકુલને ત્યજીને એટલે ફરી ત્યાં આવવાની આશા મૂકી દઈને એવો ભાવ છે. (૫)

શ્લોકાર્થ :-૬

હે કૃષ્ણ ! હે કૃષ્ણ ! એમ કહેતો તે બધાએ ગોવિંદને શરણે ગયા. ભગવાને પણ તે ગોકુલને ભયથી બ્હાવરૂં બનેલું જોઈને ભય ન રાખો એમ વાણીથી આશ્વાસન આપીને વૃષાસુરને હાક મારી. (૬)

ભાવાર્થ; સુબોધિનીજી :-૬

સર્વ પ્રકારના ભયોમાં ભગવાન શરણ છે એમ તે સમયે જાણીને તે બધાએ હે કૃષ્ણ ! હે કૃષ્ણ ! એમ કહેતા શરણે ગયા. ઘણો ભય હોય ત્યારે જ પોતાના મુખથી નીકળે છે. તે માણસનો હૃદયમાં રહેલો સ્વભાવિક ધર્મ છે. વ્રજમાં રહેનારાઓના હૃદયમાં રહેલો સ્વભાવિક ધર્મ છે. વ્રજમાં રહેનારઓના હૃદયમાં તો શ્રીકૃષ્ણ વસેલા હતા. તેથી તેઓએ હે કૃષ્ણ ! હે કૃષ્ણ ! એમ કહ્યું. વળી કૃષ્ણ ગોવિંદ એટલે ગાયોના ઈંદ્ર હતા એટલે આવાં વચન કહ્યાં. ભગવાને પણ તેને જોઈને વૃષાસુરને હાક મારી એવો વાકયનો સંબંધ છે.

ગોકુલ ભયથી બ્હાવરૂં બનેલું હતું. તથી આરંભમાં ભય ન રાખો. એમ વાણીથી આશ્વાસન કર્યું અને મનથી તે અરિષ્ટના વધની પ્રતિજ્ઞા કરી. પછી તેને હાક મારી. પરંતુ સમાધાન કરવા બોલાવ્યો ન હતો જેમ બ્રહ્મના પૌત્રો વિગેરેને હણ્યા હતા. તેમ વૃષ વિગેરે દૈત્ય અંશવાળાઓ બધા હણવા યોગ્ય છે. દેવોના અંશવાળાઓનો જ વધ કરવામાં દોષ છે એવી ધર્મની મર્યાદા છે.

રાંગ અને મલ જેવા અસુરો વધ કરવા યોગ્ય જ છે. (૬)

राजसत्वाद्दोषवचनमाह गोपालैरिति॥ गोपालाः पशवश्चाल्पकाश्च। नहि महानल्पैः सह युध्यति सजातीयैर्वा। अत एव विचाराभावान्मन्देति संबोधनं। मारयितुं त्वयैव न शक्यते तथा सति शत्रुपक्षज्ञापकोऽपि भवेत्। केवलं त्रासितैः किं कार्यं। अत एव दृष्ट्यैव भयजनकः मारणीय इति ज्ञापयितुं संबोधयति। असत्तमेति। क्रियया दुष्टोऽसन् अन्तःकरणेनान्नमः स्वरूपतोऽपि क्रूरस्तथा। ननु दुष्टानां कार्यमेवमेवेति चेत्तत्राह॥ बलदर्पहाहमिति॥

गोपालैः पशुभिर्मन्द त्रासितैः किमसत्तम बलदर्पहाहं दुष्टानां त्वद्विधानां दुरात्मनां ७

बलं तज्जनितं दर्पं च हन्तीति तथा। बहुलं छन्दसीति ब्रह्मभ्रूणवृत्रेषु क्विप् उपपदेषु नियमः। अहमित्यात्मानं प्रदर्श्याह। स्वपौरुषं ख्यापयन्निव। दुष्टानामेवाहं सामान्यतो दर्पहा जातोऽपि त्वद्विधानां तु देहजकानां दुरात्मनामित्यन्तःकरणदोषयुक्तानां क्रियया अन्तःकरणेन स्वरूपतश्च दुष्टवध्याएवेति ७

શ્લોકાર્થ :-૭

હે અક્કલના બારદાન, હે સર્વથી દુષ્ટ, ગોપાલોને અને પશુઓને ત્રાસ આપવાથી શું ફલ ? હું તારા જેવા દુષ્ટ અન્તઃકરણવાળા દુષ્ટોના બલ તથા મદને હણનારો છું. (૭)

ભાવાર્થ; સુબોધિનીજી :-૭

ગોપાલો અને પશુઓ થોડા બલવાળા છે. પશુઓ તારી જાતના અને ગોપાલો તેમનું પાલન કરનારા છે. કોઈ મોટો યોદ્ધો નાનાઓ સાથે અથવા પોતાની જાતાના સોથે યુદ્ધ કરતો નથી. અરિષ્ટે એવો વિચાર નહિ કરેલો હોવાયાંથી હે અક્કલના બારદાન ! એવું સંબોધન છે. તેમને હણવાનું તારાથી બની શકે એમ નથી જ. માત્ર ત્રાસ આપવાથી શું ફલ ? તેથી જ ભલાઓને પ્રયોજન વિના ભય ઉત્પન્ન કરનારને હણવો જોઈએ એમ જણાવવાં હે

VIBRANT PUSHTI VADODARA

સર્વથી દુષ્ટ એવું તેનું સંબોધન કરે છે.

ક્રિયાથી દુષ્ટ હોય તે દુષ્ટ, અને ક્રિયા અને અતઃકરણથી દુષ્ટ તે વધારે દુષ્ટ અને ક્રિયા અને અન્તઃકરણ સાથે સ્વરૂપથી પણ ક્રુર હોય તે સર્વથી દુષ્ટ છે. દુષ્ટોનું કાર્ય આવું જ હોય છે. તેથી તારા જેવા દુષ્ટ અન્તઃકરણવાળા દુષ્ટોને બલ અને મદને હું હણનારો છું એમ કહેલું છે.

વેદમાં ઘણે સ્થળેષ એવો પ્રયોગ થાય છે. હું શબ્દથી પોતાને દેખાડીને પોતાનું પુરૂષોતન જાણે કે જણાવતા હોય તેમ કહે છે. હું સામન્યરીતે દુષ્ટોના મદને હણનારો છું. તેમાં પણ દુષ્ટ અન્તઃકરણવાળા અને ઉદ્વેગ કરાવનારા તારા જેવાને હણનારો છું. કારણ કે ક્રિયાથી અન્તઃકરણ અને સ્વરૂપથી દુષ્ટ હોય તેઓ વધ કરવા યોગ્ય જ છે.(૭)

ह-री३३ एवमुक्त्वाआस्फोटनंमल्लवत्कृत्वाआस्फोटनतलशब्देनैवतंकोपयन्हीनोसित्वमितिज्ञापनेनकोपंजनयन्।
७५९ अच्युतत्वात् [illegible] निर्भयः अवगणनयालीलांकृतवानित्याह॥सख्युरिति॥भुजाभोगंमहांतंभुजंप्रसार्याव
स्थितो[illegible]कंकरणेहेतुमाह।हरिरिति॥यथासोप्यरिष्टोलीलासहितंभगवंतंपश्यन्अतितरामेवव्याप्य
नयुक्तो[illegible]ति ८ तस्याह्वानंतमाह॥सोपीति॥एवमाक्षेपैःकोपितःस्वभावतोप्यरिष्टरूपःखुरेण॥

इत्यास्फोट्याच्युतोरिष्टंतलशब्देनकोपयन्॥सख्युरंसेभुजाभोगंप्रसार्यावस्थितोहरिः ८
सोप्येवंकोपितोरिष्टःखुरेणावनिमुल्लिखन्॥उद्यत्पुच्छभ्रमन्मेघःक्रुद्धःकृष्णमुपाद्रवत् ९

[illegible]भुवमुल्लिखन्सर्वंतन्मारणप्रकारंविचारयन्पश्चादुद्यत्पुच्छोभूत्वातेनोर्ध्वपुच्छेनभ्रमंतोमेघायस्य राम
[illegible]वातेमेघाइतस्ततोविक्षिप्ताःततःक्रुद्धःसन्अग्रेयुद्धंकरोतीतिज्ञापयितुंकृष्णंसहसानंदरूपसमीपपर्यं ७५९
तमाद्रवत् ९

શ્લોકાર્થ :-૮

એમ કરીને બાહુ ઠોકવાના અવાજના અરિષ્ટને કોપાવતા મિત્રના ખભા ઉપર લાંબા હાથને પ્રસારીને અચ્યુત હરિ ઉભા રહ્યા.(૮)

ભાવાર્થ; સુબોધિનીજી :-૮

એ પ્રમાણે કહીને મલની માફક બાહુ ઠોકીને તેના શબ્દથી અરિષ્ટને કોપાવતા તું નમાલો છે એમ જાણાવીને તેને કોપ કરાવતા પોતે અચ્યુત હોવાથી ભયરહિત રહેલા તેની અવગણના કરી લીલા કરી. એમ મિત્રના ખભા ઉપર લાંબા હાથને પ્રસારીને ભગવાન ઉભા રહ્યા. એમ હરિ શબ્દથી કહેલું છે. જેથી તે અરિષ્ટ પણ લીલાવાળા ભગવાનના દર્શન કરતાં અંત સમયે તેમનું ધ્યાન ધરતાં મુક્ત થાય તે માટે ભગવાન તે પ્રમાણે લીલા કરતા ઉભા રહ્યા. નીચેના શ્લોકમાં તે અરિષ્ટનું વૃતાંત કહે છે.

શ્લોકાર્થ :-૯

એવી રીતે કોપાવેલો તે અરિષ્ટ પણ ખરીથી પૃથ્વીને ઉખેડતો ઉંચા કરેલા પુંછડાથી મેધોને ભમાવતો ક્રોધ કરીને કૃષ્ણની સમીપ દોડી આવ્યો.(૯)

ભાવાર્થ; સુબોધિનીજી :-૯

એ પ્રમાણે નિંદાના વચનથી કોપાએલો, સ્વભાવથી પણ આફતરૂપ ખરીથી પૃથ્વીને ઉખેડતો પછી ઉંચું કરેલા પુંછડાવાળો થયો. તે ઉંચા કરેલા પુંછડાને લીધે મેધો આકાશમાં આમ તેમ ભમવા લાગ્યા. જેના પુંછળાના પહારથી મેધો જયાં ત્યાં વિખરાઇ ગયા. પછી ક્રોધ કરી ભગવાન અયોગ્ય કરે છે એમ જાણાવવા માટે શ્રીકૃષ્ણ એટલે સદાનંદની નજીક સુધી દોડી આવ્યો. (૯)

आद्रवणप्रकारमाह॥अग्रन्यस्तमिति॥अग्रे प्रथमतो न्यस्ते स्थापिते विषाणे येन। स्तब्धे अस्रग्वर्णे लोचने यस्य। यो बहिरन्तः पूर्णसाधनपरिग्रह उक्तः। तयोरसाधनत्वं सूचयन्नाह॥ अच्युतमिति॥ आरौ दृष्टिवेधार्थं कटाक्षीकृत्य ततस्तु कटाक्षेण [illegible] ;वाननर्हे विरुद्धः तथापि अकटाक्षीकृत्य तूर्णमाद्रवत्। अविचारेण समागमने दृष्टान्तमाह॥ इन्द्रमुक्त इति। यथ [illegible] च्छेदने दुष्टानामेव च्छेदनार्थं प्रवृत्तः अन्यथापि गतः। एवं अयं भगवत्समीपमप्यागतः अत्रैव वा अविचारर

अग्रन्यस्तविषाणाग्रः स्तब्धास्रग्लोचनोऽच्युतं॥ कटाक्षिप्याद्रवत्तूर्णमिन्द्रमुक्तोऽशनिर्यथा १० २ही
त्वाश्रृंगयोस्तं वै अष्टादशपदानि सः प्रत्यपोवाह भगवान्गजः प्रतिगजं यथा ११

शायामिंद्रेण मुक्तः नतु विश्वस्तावेव १० तदा भगवता यत्कृतं तदाह॥ २हीत्वेति॥ लोके तिसाह संश्रृंगयोरेव स्पष्टत्वात् सिद्धमरि [illegible] अयमेन अष्टादशविद्यास्थानेषु प्रत्येकं नवध्यात इति पश्चाद्भागे अष्टादशपदानि प्रत्यपोवाह॥ यथा महान्कार नयतितथा [illegible] सामर्थ्यं भगवानिति ज्ञाने च। ननु भगवान् स्वेतरस्ववलं प्रदर्शितवान् तथाकथं पुनरागत इत्याशंक्य विशेषतो न [illegible] चितवानिति वक्तुं दृष्टान्तमाह॥ गजः प्रतिगजं यथेति॥ नहूलीत्वेपयात्वल्पमेवाधिकं बलप्रकारि वानित्यर्थः ११

શ્લોકાર્થ :-૧૦

આગળ રાખેલા શીંગડાઓની અણીઓવાળા, સ્થિર લાલ નેત્રોવાળો અચ્યુતને આવી નજરે જોઇ જેમ ઈંદ્રે ફેકેલું વજ તરત આવે તેમ તેમની પાસે તરત દોડી આવ્યો.(૧૦)

ભાવાર્થ; સુબોધિનીજી :-૧૦

બેશીંગડાની અણીઓ જેને સર્વથી આગળ રાખી છે. અને બે લાલ લોચનો છે જેને, બહારથી અને અંદરથી હણવાના સાધનો તેને ધારણ કરેલાં છે. ભગવાન પ્રતિ તે બે સાધનો જઈ શકતાં નથી. તે સૂચવવા અચ્યુત શબ્દ યોજેલો છેહ. આરંભમાં તેને દષ્ટિથી વિંધી નાખવા માટે ભગવાન સામે આડી નજરે જોયું. પણ વાસ્તવીક રીતે તેને આડી નજરે ભગવાનને

કાંઇ ક્ષતિ થઇ નહિ. છતાં પણ આડી નજરથી ન વિંધિ શકાય તેવાને પણ આડી નજરે જોઇ તે તુરત દોડી આવ્યો. ઇંદ્રે ફેંકેલું વ્રજ જેમ તરત આવે તેમ ભગવાન પાસે દોડી આવ્યો.એ માટે દૃષ્ટાંત આપેલું છે. જેમ પર્વતની પાંખો છેદવાના સમયે દુષ્ટોનોજ નાશ કરવા તત્પર થએલું વ્રજ બીજે પણ ગયું તેમ ભગવાનની સમીપ પણ આવ્યો. તે દોડીને આવ્યો. (૧૦)

તે સમયે ભગવાને જે કર્યું તે હવે નીચેના શ્લોકથી કહે છે.

શ્લોકાર્થ :-૧૧

તેને બે શીંગડાઓ પકડીને જેમ હાથી સામા હાથીને હઠાવે તેમે તેને ભગવાને અઢાર પગલાં પાછો હઠાવ્યો.(૧૧)

ભાવાર્થ; સુબોધિનીજી :-૧૧

તે બે શીંગડાઓ પકડીને તે અરિષ્ટને નિશ્ચયપૂર્વક અઢાર વિદ્યાના સ્થલમાં આખલાને હણાય નહિ તેથી જેમ મોટો પુરૂષ બકરાંને લઇ જાય તેમ ભગવાને તેને અઢાર પગલાં પાછલા ભાગમાં હઠાવ્યો. આ લોકમાં મોટુ સાહસ ગણાય છે. તેમ કરવાનું અને તેવું જ્ઞાન હોવાનું શ્રીકૃષ્ણમાં સામર્થ્યમાં હતું. એમ જણાવવા ભગવાન શબ્દ યોજેલ છે.

ભગવાને જ્યારે પોતાનું બલ અરિષ્ટને બતાવ્યું હતું ત્યારે તે પછી ભગવાન પાસે કેમ આવ્યો? એવી શંકમાં કહે છે કે જેમ હાથી સામા હાથીને હઠાવે એવું દૃષ્ટાંત આપેલ છે તેનો અર્થ એવો છે કે ભગવાને તેના છતાં વધુ બલ પ્રગટ કર્યું હતું. તેથી તે ફરી સામો આવ્યો. (૧૧)

ભગવાને તેને તેટલે દૂર હઠાવ્યો એટલું જ નહિ પણ તેને જમીન ઉપર પછાડયો છતાં તે પાછો સામો આવ્યો તે કહે છે.

२०८।३३ नकेवलंभगवतानीतएवतावद्दूरंकिंतुभूमौत्पातगसमयेनिःक्षिप्तः।तादृशोपिपुनरागतइत्याह।।सोपीति।।महतो
७६० भूमौपतितःप्राग्भंगसंभवात्कथमागतइत्याशंक्यभगवताविद्धइति।तथैवविद्धःयथापुनः आयाति।य
तोयं ... प्रक्षिप्तःपुनरुत्थायसर्वापेक्षयासत्वरःआपतत्आगतएवभगवत्समीपं।अक्षुनाप्येमारणीयइ

सोपविद्धो भगवता पुनरुत्थाय सत्वरः आपतत्स्विन्नसर्वांगो निश्वसन्क्रोधमूर्छितः १२

गि [illegible] युक्तं विशेषणद्वयमाह॥ स्विन्नानि सर्वांगानि यस्य॥ अनेन देहाभावार्थं मारणपर्यंतं तेनैव प्रयत्नः कृत इ
[illegible] गरितो वा मारयित्वा वनिवर्त्तते नान्यथेति ज्ञापितं क्रोधेन मूर्छितः इत्यंतः करणधर्मत्निरनिवर्त्यो निरूपि
ता १२.

तदा भगवता मारित इत्याह॥ तमापतंतमिति॥ उपरिस्थितं तमरिष्टं शृंगयोर्धृत्वा तस्य बलं निरूत्य यथा बलद्दी
ण [illegible] भवति तथा कृत्वा पश्चाद्भूमौ पातयित्वा पादेनाक्रम्य यथार्द्रपत्रं निःपीड्यते तथा निःपीडयामास॥ तथा
त्व [illegible] भावेति रोमकूपद्वारा रुधिरं निःसारितवानित्यर्थं दृष्टांतमाह॥ यथार्द्रमंबरमिति॥ तदपि हस्तेन निःपि
डितं मर्दनेन सर्वं जलं विसृजति॥ तथा रजकादिभिः काष्टखंडैर्निःपीडितं तदाह॥ विषाणेन कृत्वेति॥ विपरी

तमापतंतं स निगृह्य शृंगयोःपदा समाक्रम्य निपात्य भूतले निःपीड
यामास यथार्द्रमंबरं कृत्वा विषाणेन जघान सोपतत् १३

तनिर्देश [illegible] संबंधार्थः विषाणेनैव तं जघान॥ येनैव मारणार्थं सन्नद्धः॥ तेनैव स मारित इति येयथा मांसपं
चतइत्यर्थः [illegible] भवति॥ विषाणद्वयमेकं वा तदुदरे निवेशितवानित्यर्थः॥ ततः स अपतत् पुनरुत्थानप्रयत्नेन
कृतवानित्यर्थः १३

શ્લોકાર્થ :-૧૨

ભગવાનથી પછડાએલો, તે ફરીથી ઉઠી જેના બધા ગાત્રો પરસેવાવાળાં થયાં છે એવો ક્રોધથી માહે પામેલો તથા નિશ્વાસ નાખતો સત્વર સામે આવી પહોંચ્યો.(૧૨)

ભાવાર્થ; સુબોધિનીજી :-૧૨

ભારે પ્રાણી જ્યારે ભૂમી ઉપર પડે ત્યારે તેના ગાત્રોનો ભંગ થઈ ગયો હોવો જોઈએ. છતાં તે ફરી કેમ સામે આવ્યો.? એવી શંકા થાય તેથી ભગવાનથી પછડાએલો શબ્દ વાપરેલ છે. ભગવાને તેને એવી રીતે પછડાયો કે તે પાછો આવી શકે કારણ કે તે વધ કરવા યોગ્ય જ હતો. તેથી તે પાછો ઉભો થઈ પહેલાંના કરતાં વધારે વેગથી દોડયો અને ભગવાનની સામે આવ્યો. હવે તેને મારવો જ જોઈએ. તેથી તેના બે વિશેષણો આપે છે. જેનાં સર્વ ગાત્રો પરસેવાવાળા થયા છે. એવો તે થયો. વળી પોતાનો દેહ ન રહે તે માટે તેણે મરણ થાય ત્યાં સુધી પ્રયત્ન કર્યો અથવા તેને મારી નાખવામાં આવે તો તે યુદ્ધ કરતો અટકે. બીજી કોઈ રીતે અટકશે નહિ. ક્રોધથી મોહ પામેલો શબ્દથી તેની અન્તઃકરણની પ્રવૃત્તિ અટકાવી શકાય નહિ તેવી જણાવેલી છે. (૧૨)

તે સમયે ભગવાને તેને માર્યો તે કહે છે.

શ્લોકાર્થ :-૧૩

તે ભગવાન ઉપર ધસી આવતાં તેમને બે શીંગડાં પકડી પૃથ્વી ઉપર પછાડીને, ચરણથી દબાવીને ભીના વસ્ત્રની માફક નીચોવી નાખ્યો. તેમ કરી તેના જ શીંગડાથી તેને મારી નાખ્યો એટલે તે પડયો.(૧૩)

ભાવાર્થ; સુબોધિનીજી :-૧૩

પોતાના પર ધસી આવતાં તે અરિષ્ટને શીંગડાથી પકડીને તેના બલનો નિગ્રહ કરતાં તે બલ વગરનો થાય તેમ કરીને પછી તેને ભૂમી ઉપર પાડીને, એક પગથી દબાવી રાખીને યજ્ઞમાં જેમ પશુને લોહી કાઢવા નીચોવે છે. તેમ ભગવાને નીચોવ્યો. ભીનો વસ્ત્રની પેઠે શબ્દોથી ભગવાને તેને ઘા નહિ થવા ચામડી નહિ ભેદવા છતાં પણ તે વાળના છીદ્રોમાંથી લોહી કાઢયું.

જેમ વસ્ત્રને માત્ર હાથથી નીચોવવામાં આવે તો તેમાંથી બધુ જલ નીકળી જતું નથી. રંગારાઓ તેને લાકડાના કટકાથી તેને નીચોવે છે. તેમ શીંગડશમાંથી નીચોવ્યો. શીંગડાથી ભગવાને તેને માર્યો. તેથી જે મને જેવી રીતે ભજે છે તેને હું પણ તેવી રીતે ભજુ છું. એ ગીતાના વાક્યનો અર્થ છે આનો અર્થ એવો છે કે ભગવાને અંક શીંગડુ તેના ઉદરમાં ઘોંચી દીધું. પછી તે પડયો એટલે ફરી તેને ઉઠવાનો પ્રયત્ન કર્યો નહિ એવો અર્થ છે. (૧૩)

અંદરથી પ્રાણ નીકળવા છેલ્લો પ્રયત્ન થયો તે કહે છે.

६.टी३२ अंतस्तु प्राणोद्गमनरूपः प्रयत्नो जात इत्याह ॥ असृग्वमन्निति ॥ उखद्वारा असृक् वमनं मध्ये शकृदंतो ॥ एवं
७६१ सर्वतः सर्वं [illegible]मिति महान् प्रयत्नो मरणात्मकः स्थितः ॥ गच्छतः प्राणस्य चेष्टामाह ॥ क्षिपंश्च पदानीति ॥
नेत्र अवस्थि[illegible] यस्य नेत्रे विपरीते जाते अनेन नेत्रद्वारा प्राणनिर्गमनमिति निरूपितं ॥ प्रथमतः कृच्छ्र
को जगाम [illegible]नपुनरारत्नः किं तु अनिरुतेः क्षयं मृत्युमेव जगाम ॥ अथवा प्रथमतो निर्ऋतेः क्षयं अथ तस्ने

असृग्वमन् मूत्रशकृत्समुत्सृजन् क्षिपंश्च पादाननवस्थितेक्षणः ।
जगाम कृच्छ्रं निर्ऋतेरथ क्षयं पुष्पैः किरंतो हरिमीडिरे सुराः ॥ १४

तस्य[illegible] स्वस्थानमात्र यत् तं जगाम ॥ युक्तिप्रकारेणोगणितत्वात् ॥ वृषभवधः आकृतिस्साम्यात् युक्तो इव भ राम
रिष्यतीत्याशंक्य देवा उमो इनेनत फलमिति समर्थयति ॥ पुष्पैः किरंत इति ॥ पुष्पवृष्टिं कृत्वा स्तोत्रम ७६१
पि कृतवंतः ॥ यतः स्वदुःखं दुरीकृतवान् ॥ तदर्थं परिज्ञानपनाय सुरा इति १४

શ્લોકાર્થ :-૧૪

રુધિરા ઓકતો મૂત્ર અને છાણ કરતો, પગો પછાડતો, નેત્રો સ્થિતિ વિનાના થયાં છે તે મૂર્છા પામ્યો. પછી મૃત્યુ પામતો દેવો ભગવાનની પુષ્પ વૃષ્ટિ કરી સ્તુતિ કરવા લાગ્યાં.(૧૪)

VIBRANT PUSHTI * VADODARA *

ભાવાર્થ; સુબોધિનીજી :-૧૪

પ્રથમ મુખમાંથી લોહી પડયું, મધ્યમાં મૂત્ર નીકળ્યું અંતમાં છાણ નીકળ્યું એટલે સર્વ સ્થળેથી બધું નીકળી ગયું. પગો પછાડતો શબ્દોથી પ્રાણ નીકળતી વખતની બધી ચેષ્ટા કહી છે. તેની આંખો નિશ્ચેતન થઈ, ઊંચી થઈ. આંખમાંથી પ્રાણ ગયા એમ જણાવેલું છે. પ્રથમ તો તે દૈત્ય મૂર્છા પામ્યો પછી મૃત્યું પામ્યો અથવા પ્રથમ મૃત્યુ પામ્યો ત્યાર પછી મુકિતના પ્રકરણમાં તેની ગણના હોવાથી પોતાના આશ્રયરૂપ સ્થાને ચાલ્યો ગયો.

વૃષાસુરનો વધ બળદના જેવી આકૃતિ હોવાથી અયોગ્ય થયો હસે એવી શંકામાં દેવઓએ પુષ્પ વરસાવ્યાં. તેથી તેમનું અનુમોદન કરેલ હોવાથી તે વધ યોગ્ય હતો. તે સિદ્ધ થયું. પુષ્પોની વૃષ્ટિ કરી અને ભગવાનની સ્તુતિ પણ કપરી કારણ કે ભગવાને તેમનું દુઃખ દૂર કર્યું. વૃષાસુરને મારવાથી દેવોનું દુઃખ પણ દૂર થયું. તેઓને સુરો કહેલા છે. (૧૪)

નીચેના શ્લોકમાં ઉપસંહાર કરે છે.

उपसंहरति॥एवमिति।स्वज्ञातीया अपि कारिताइति स्वज्ञातिभिरपि गोपैः स्तूयमानः।अतएव ज्ञातिपरं।ततोरिष्टशत्रुं हत्वा गोष्ठं प्रवि
वेश।सबलो बलभद्रसहितोपि जातः।प्रमाणसाहित्यत्वात्तस्य गोष्ठप्रवेशस्य कारणं।गोपीनां नयनोत्सवरूप इति। अनेन निरोधस्य सिद्धत्वा
त्त्ववाता:परस्तो वध इति सूचितं २५ एवं हेतुभूते अरिष्टवधे जाते तत्फलं अग्रे निरूपयिष्यन् प्रथमं कार्यमाह सार्द्धाभ्यां॥अरिष्टेति॥गोष्ठेनि
हते ... नः परं गोष्ठे कार्यमेतस्मिन् सर्वमेव दुःखमेतन्मूलकमिति॥ननु सदा नारदोप्यपेक्षितः तस्याशंक्याह॥कृष्णेनेति॥साधनत्वमापन्नः स
हा... नानतरं यमेनपत्कार्यं अद्भुतकर्मणेति।भगवता अरिष्टो हतः किंतु गोकुले स्थापितः।यतः तत्प्रभृति गोकुले दुःखमेवेति ज्ञि

एवं ककुद्मिनं हत्वा स्तूयमानः स्वजातिभिः। विवेश गोष्ठं सबलो गोपीनां नयनोत्सवः २५ अरिष्टेनि
हते गोष्ठे कृष्णेनाद्भुतकर्मणा॥कंसायथाह भगवान्नारदो देवदर्शनः १६ ॥ ॥

परीतक्रियेव अद्भुतकर्मता।तदा भगवानागमिष्यतीति ज्ञात्वा रथादि प्रेषणार्थं नारदउपायकृतवानित्याह॥कंसायाथाहेति॥अथ तदनंत
रमेव भगवा... पेय देवदर्शन यस्येति भगवत्स्वरूपज्ञानं निरूपितं।भोक विरुद्धस्यापि करणे दोषाभावाय देववद्धा आराधि
तप्रत्यक्षे यथे ... तथा नारदस्य दर्शनेन सर्वं ष्टं जातमिति ज्ञापितं॥अथवा।यो देवः सर्वमाह अस्यास्त्वामष्टमो गर्भ इति तस्मिन्
दृष्टे यथा भवति ... देह निवृत्तिः तथा नारदे दृष्टे जातेति १६

શ્લોકાર્થ :-૧૫

એ પ્રમાણે વૃષભાસુરને હણીને, પોતાનો જાતી બંધુઓથી સ્તુતિ કરાતા ગોપીઓના નયનોના આનંદરૂપ ભગવાને વાસુદેવ સાથે નેસડામાં પ્રવેશ કર્યો.(૧૫)

ભાવાર્થ; સુબોધિનીજી :-૧૫

સજાતીઓ પણ કઠીન હોય છે. તેથી પોતાના જાતી બંધુ એટલે ગોપોથી પણ સ્તુતિ કરાઈ એમ કહેલું છે. પછી નેસડાના શત્રુને હણી ભગવાને નેસડામાં પ્રવેશ કર્યો. આ વૃષાસુરનો વધ પ્રમાણ સહ હોઈ, બલભદ્રને સાથે લઈને નેસડામાં પધાર્યા. ગોપીઓના નયનોના આનંદરૂપ શબ્દોથી ભગવાને નેસડામાં પ્રવેશ કર્યો તેનું કારણ કહેલ છે. ગોપીઓનો નિરોધ થઈ ગયેલો હોવાથી હવે પછીથી તેમની સાથે દેહનો સંબંધ થવાનો નથી. (૧૫)

આમ કારણરૂપ અરિષ્ટનો વધ થતાં તેના કાર્યનું અઢી શ્લોકથી નિરૂપણ કરે છે. તેના ફલનું નિરૂપણ આગળ કરશે.

શ્લોકાર્થ :-૧૬

અદભૂત કર્મવાળા શ્રીકૃષ્ણે અરિષ્ટ દૈત્યને હણ્યો ત્યાર પછી દેવવત્ જેનું દર્શન છે એવા ભગવાનનું, નારદે કંસની પાસે આવી નીચે પ્રમાણે કહ્યું. (૧૬)

ભાવાર્થ; સુબોધિનીજી :-૧૬

નેસડામાં અરિષ્ટને માર્યો. હવે નેસડામાં બીજું કંઈ કાર્ય નથી. મૂલનું નાશ થતાં દુ:ખ દૂર થયું. સદાનંદની પણ એપક્ષા રહે છે. એવી શંકા થાય તેથી શ્રીકૃષ્ણ પદ યોજેલું છે. (૧૬)

ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ સદાનંદ પોતેજ સાધનરૂપ થયા છે. તેથી સદાનંદની પ્રાપ્તિ માટે બીજું કાંઈક કરવાનું રહેતું નથી.

અદભૂત કર્મવાળા શબ્દનો અર્થ ભગવાને અરિષ્ટનો સદંતર નાશ કર્યો નથી. પણ તેને ગોકુલમાં સ્થાપેલ છે. વિપરીત ક્રિયા જ અદભૂત કર્મ છે.

પછી ભગવાન મથુરા પધારશે એમ જાણી નારદે ભગવાન માટે રથ મોકલવામાં આવે તે માટે ઉપાય કર્યો એમ કહે છે. "अथ" ત્યાર પછી તુર્ત જ ભગવાને મથુરા જવાની ઈચ્છા કરી એટલે તરત જ નારદે કંસને નીચે પ્રમાણે કહ્યું. દેવના જેવું દર્શન છે, ભગવાનના જ્ઞાનના જેવું તેમનું જ્ઞાન છો. એમ કહેલું છે. અથવા લોકની વિરૂદ્ધ આચરણ કરે તો પણ તેને દોષ લાગતોનથી. દેવની પેઠે દર્શન છે જેનું એમ કહેલ છે. જેની આરાધના કરનારને પોતાના ઈચ્છેલા પદાર્થો પ્રાપ્ત થયું. જે દેવે પહેલાં કહેલું છે કે આનો આઠમો ગર્ભ કંસને મારશે તેના દર્શન થતાં કંસના સંદેહો દૂર થયા. (१६)

टी·३३ नारदस्य वाक्यान्याह॥ यशोदायाः सुतामिति॥ देवमप्यद्भुतं वदतीति॥ तस्याप्यविपरीतबुद्धिः सा प्रथमतः। अपोह्यते कन्या न देवक्याः
७६२ नापि यशोदायाः पुत्रः। किंतु यशोदायाः कन्या देवक्याः कृष्णः पुत्र इति सर्वत्राहेति संबंधः॥ यशोदायाः सुतामहं कन्यां कृष्णं तु देवक्याः पु
त्रमाहेति॥ रामं च देवक्याः पुत्रं रोहिण्याः पुत्रमपि एवकारस्त्वाद्यन्वयार्थः॥ पश्चात् कन्या रोहिण्याश्च रामः पुत्रः। एवमेव वदे देवक्या यशोदायाः पु
त्रेण न भवतीति॥ कथमेवं व्यत्यासो जात इति चेत्तत्राह॥ वसुदेवेन बिभ्यता न्यस्तौ स्वमित्रे नन्दे इति एतावत्पर्यंतं नारदोऽपि न जानातीति तथा॥

यशोदायाः सुतां कन्यां देवक्याः कृष्णमेव च॥ रामं च रोहिणीपुत्रं वसुदेवेन बिभ्यता॥ न्यस्तौ स्वमित्रे नन्दे वै याभ्यां ते पुरुषा हताः ॥१७॥ निशम्य तद्भोजपतिः कोपात्प्रचलितेन्द्रियः॥ निशातमसिमादत्त वसुदेवजिघांसया ॥१८॥

भगवंस्तत्र तिष्ठतीति परमार्थतो वाक्यात्। स्वमित्रपदं ज्ञात्वाप्यन्यथा न करिष्यतीति ज्ञापनार्थं वै निश्चयेन याभ्यां कृ
ष्णरामाभ्यां ते पुरुषाः सर्व एव प्रबला वा दैत्या हता इति अन्यथा नान्यो मारयितुं शक्नुयात्। एतावदुक्त्वा कृष्णीं तत्रैव स्थितः ॥१७॥ ततो 	राम
यज्ज्ञातं तदाह॥ निशम्येति॥ नारदोक्तं तत्समेयं निशम्य। अन्यथाकरणे सामर्थ्यार्थमाह॥ भोजपतिरिति॥ भोजानां पतिः। अ 	७६२
कस्माज्ज्ञातेन कोपेन प्रकर्षेण चलितानीन्द्रियाणि जातानि। अन्यायो वसुदेवस्य ज्ञात्वा तज्जिघांसया निशातं तीक्ष्णं खड्गमादत्ते

VIBRANT PUSHTI * VADODARA *

શ્લોકાર્થ :-૧૭-૧૮

કન્યા યશોદાની પુત્રી હતી. દેવકીના પુત્ર શ્રીકૃષ્ણને અને રોહીણીના પુત્ર બલદેવને ભય પામતા વસુદેવે પોતાના મિત્ર નંદજીને સોંપેલા. તે બે એજ તારા સેવકોને હણેલા છે. (૧૭-૧૮)

ભાવાર્થ; સુબોધિનીજી :-૧૭-૧૮

દેવતા પણ જુઠું બોલે છે. કન્યા દેવકીની ન હતી તેમ જ યશોદાને પુત્ર પણ ન હતો. પરંતુ યશોદાની કન્યા હતી. અને દેવકીનો પુત્ર હતો. શ્રીકૃષ્ણ તો દેવકીના પુત્ર છે અને કન્યા યશોદાની પુત્રી હતી એમ કહ્યું. બલભદ્રને દેવકીના અને રોહીણીના પુત્ર કહ્યા.

જેમ બલભદ્ર દેવકી અને રોહીણીના પુત્ર છે તેવી રીતે શ્રીકૃષ્ણ દેવકી અને યશોદાના પુત્ર નથી. એ જણાવવા "एव" શબ્દ યોજેલ છે. ત્યારે વસુદેવના પુત્રો નંદના પુત્રો ગણાય છે. એવી ઉલ્ટી સ્થિતી થઇ? એ શંકામાં કહે છે કે ભય પામતા વસુદેવે પોતાના મિત્ર નંદજીને સોંપેલા છે. ભગવાન વસુદેવના પુત્ર છે. એમ નંદજી પણ જાણે નહિ તેવી રીતે ભગવાન ત્યાં નંદજીને ઘેર રહે છે. એટલે અર્થ એટલે એ બાબતનું જ્ઞાન નારદને પણ નથી. તેથી નારદ માને છે કે ભગવાન વસુદેવના પુત્ર છે એમ નંદજી જાણે છે. તેમને વસુદેવ પાસેથી ભગવાનને થાપણ તરીકે સંભાળ રાખવા લીધા છે અથવા વાત્સવીક રીતે થાપણ હતી.

ભગવાન વસુદેવના પુત્ર છે એમ જાણીને પણ નંદજી બીજું કંઇ કરશે નહિ એમ જણાવતા મિત્ર પદ યોજેલું છે. શ્રીકૃષ્ણે અને બલદેવે બધાએ તારા સેવકોને હણેલા છે. એમ "वै" નિશ્ચયપૂર્વક જણાવે છે. તેમ ન હોય તો બીજો કોઇ તેઓને હણી શકત નહિ. આટલું કહી નારદ શાંત ઉભા રહ્યા. (૧૭-૧૮)

ત્યાર પછી જે થયું તે હવે કહે છે.

घातयिष्यन्वसुदेवःसभायामेवानन्दानीतोनारदःनिवारयामासेत्याह॥निवारितइति॥ननुतन्निवारितःकथंकंसोन
मारयेदितिआशंक्याह॥नारदेनेति॥सहितेषांमान्यःतुल्योदेवेषुदेषुच॥तथापिशत्रुरितिवदनइत्याह॥तत्सु
तावात्मनोमृत्युरितिदेवकीवसुदेवौववंधआन्दणामपिस्वमध्यपातात्सेवकानांवस्तुतावितिद्विवचनं॥अ

निवारितोनारदेनतत्सुतौमृत्युमात्मनः ज्ञात्वालोहमयैःपाशैर्ववंधसहभार्यया १९

विशेषकथनात्संदेहाद्वालोहमयैःपाशैरितितत्पादेःशृंखलाकिंतुसर्वावयवेषुशृंखलाभिर्बंधनंएतावु
डक्त्वानारदोनिर्गतःकेचित्तुबंधनमपिनारदेनैवोक्तमित्याहुः॥मारणेतत्सुतौपलायनंकरिष्यतइति॥तदु
पेक्षणीयमत्रतवंदपसंगात् १९

શ્લોકાર્થ :-૧૯

તે નારદના વચન સાંભળીને કોપથી ખળભળી ઉઠી છે. એવા ભોજાના પતિએ વસુદેવને હણવાની ઈચ્છાથી તીક્ષ્ણ તલવાર ગ્રહણ કરી.(૧૯)

ભાવાર્થ; સુબોધિનીજી :-૧૯

નારદજીએ કહેલું સત્ય વૃતાંત સાંભળીને કંસે વસુદેવને મારવા તલવાર ગ્રહણ કરી. તેમ કરવાનું સામર્થ્ય હતું. એમ જણાવવા તેને ભોનીનો પતિ કહેલો છે. નંદજીને પોતાનો પુત્ર સોંપી દીધો એ અન્યાય તેનો હતો. એમ જાણીને તેને હણવાની ઈચ્છાથી તીક્ષ્ણ તલવાર ગ્રહણ કરી. (૧૯)

ઘણે ભાગે વસુદેવ સભામાંજ હતા તે સમયે કંસે તેને હણવા તલવાર લીધી ત્યારે ભય પામેલા નારદે હણતાં તેને અટકાવ્યો તે હવે કહે છે.

टी॰३३ ७६३
ततो नारदवर्यो प्रतियाते तु ननु तस्य तथा बुद्धिः सर्ववध विघ्नतीत्याशंका तु तं शोषे वारयति ॥ प्रतीयं देवानामपि मंत्रं
इष्टं तदा कंसः स्वनिकटे स्थितं स्वस्य पक्षस्वरूपं केशिनमाभाष्य हे केशिन्निति संबोध्य गोकुले प्रेषयामा
स । त्वं गच्छ गोकुलमिति । अर्थसिद्धत्वान्नोक्तं ॥ गतस्य कृत्यमाह ॥ हन्येतामिति ॥ गत्यर्थो पि हन धातुरिति

प्रतियाते तु देववर्षे कंस आभाष्य केशिनं प्रेषयामास हन्येतां भवता रामकेशवौ १०

। आज्ञापनार्थमेव बोधकः प्रेषितः इति लक्ष्यते । स्वरूपस्य नतं न भवतीति पश्चाद् यथ प्रेषणं तस्य तथा सामर्थ्यम राम
प्रेवह्यति । तस्य हेषितसंज्ञस्य इति । माधवपदं मधुवंशोत्पन्नाभिप्रायेण । रामस्तु प्रसिद्धः २० ७६३

શ્લોકાર્થ :-૨૦

નારદે વારેલા તે કંસે તેનો બે પુત્રો પોતાનું મૃત્યું છે એમ જાણી વસુદેવ અને તેની પત્નીને લોહમય પાશોથી બાંધ્યા.(૨૦)

ભાવાર્થ; સુબોધિનીજી :-૨૦

નારદે વારેલો કંસ વધ કેમ ન કરે? એવી શંકા થાય તેથી નારદે એવો શબ્દ યોજેલો છે. નારદના અટકાવવાથી કંસ અટકયો. કારણ કે નારદ પણ અસુરોએ માન આપવા યોગ્ય હતા. તે દેવો અને અસુરોને સમાન હતા. તેથી તેને હણ્યા નહિ. પણ લોહમય પાશોથી બાંધ્યા. એમ બંને પુત્રો પોતાના મૃત્યુ છે એ શબ્દથી કહે છે.

કંસે વસુદેવ અને દેવકીને બાંધ્યાં. તેમાં તેના સગાં સંબંધિ પણ આવી જાય છે. વસુદેવના બે પુત્રોમાંથી કયો દેવકીનો

આઠમો ગર્ભ છે. એ નારદે કહેલ નહિ હોવાથી તે બંને પુત્રોને શત્રુ માન્યા. એમ દ્વિવચન છે. લોહમય પાશોથી શબ્દોથી એમ જણાવે છે કે તેમને વસુદેવ અને દેવકીને પગમાં લોઢાની બેડીઓ નાખી ન હતી પરંતુ બધા અંગો સાંકળોથી બંધાય તેમ બાંધ્યા હતાં. આટલું કહી નારદજી ત્યાંથી વિદાય થઈ ગયાં.

કેટલાક ટીકાકારાએ એમ કહે છે નારદે જ વસુદેવ અને દેવકીને બંધન કરવાનું કંસને કહ્યું. જો તેમને મારી નાખવામાં આવે તો તેમના બંને બાળકો નાસી જાય તે માનવા જેવું નથી. અને તે અસત્ય ભાષણ કહેવાય. (૨૦)

सोपि मत्तो भविष्यतीति साक्षाद्भगवन्नाम न श्रुत्वा निःसत्तं हृदये तेन कार्यं सेत्स्यतीति ज्ञात्वा सर्वानेवाह यमंत्रयामासेत्या
ह॥तत इति॥मुष्टिकादयो मल्लाः अमात्याः शहमंत्रिणः हस्तिपाः स्वरूढकुशलाः॥चकारादन्याश्चवेषेन एवकारेण विपन्नान् स
माहूय गृहस्थितान् नाकारयित्वा आगमनार्थं हेतुमाह॥भोजानां राजेति॥ २१ समागतेषु तेषु स्ववृत्तांतमाह॥भो भो
इति॥सामान्यसंबोधनं द्विरुक्त्या सर्वेषामेव संबोधनं लभ्यते॥ तेन पश्चात् एकं नाम गृहीत्वा कथयतीति विज्ञापितं॥एतन्नि

ततो मुष्टिकचाणूरशलतोशलकादिकान्॥अमात्यान् हस्तिपांश्चैव समाहूयाह भोजराट् २१ भो
भो निशम्यतामेतद्वीरचाणूरमुष्टिकाः नंदव्रजे किलासाते सुतावानकदुंदुभेः २२

शम्यतामिति॥सावधानीकरणं॥वीरेति विशेषणं प्रकृतोपयोगित्वात् सर्वेषां चाणूरेति भिन्नतया निरूपणे तस्यैकस्यैव वीर
वाक्यश्चित् मुष्टिकादीनां प्राधान्येन ग्रहणात् बहुवचनं वा॥अज्ञातवृत्तांतमाह॥नंदव्रज इति॥मन्नेवत्स्यन्नामयत्यमिति
किलेत्याह॥प्रसिद्ध एवायमर्थः॥आसाते किं नंदव्रजे किल आनकदुंदुभेः सुतौ किल २२

શ્લોકાર્થ :-૨૧

પણ દેવર્ષિ પાછા ફર્યા ત્યારે કંસે કેસીને બોલાવી તું રામ અને માધવને હણ એમ કહી ગોકુલ તેને મોકલ્યો. (૨૧)

ભાવાર્થ; સુબોધિનીજી :-૨૧

ત્યાં દેવર્ષિ નારદ ત્યાંથી પાછા ફર્યા ત્યારે ફરીથી કંસની બુદ્ધિ દુષ્ટ થઈ હસે એવી શંકામાં "તુ" પદ યોજેલ છે. કારણ કે તે દેવોના પણ મંત્ર દ્રષ્ટા છે. ઋષિ છે. મનુષ્યના વિચાર જાણે એમાં આશ્ચર્ય શું? નારદ ગયા ત્યારે કંસે પોતાની પાસે રહેલા મુખ્ય અશ્વરૂપી કેસીને બોલાવી કહ્યું હે કેશીન ! એવું સંબોધન કરી તેને ગોકુલ મોકલ્યો. તું ગોકુલ જા એવું કહ્યું છે. ત્યાં જઈને તેમને હણ. હણ શબ્દથી ત્યાં જઈ શું કરવું તે જણાવે છે. તેથી રામ અને માધવને બોલાવી લાવવા માટે જ કંસે કેસીને મોકલ્યો એવો અર્થ છે. આ છોડાતું આસન વાહનરૂપ સુખરૂપ નથી તેથી પાછળથી કંસે રથ મોકલ્યો. કેસીનું સામર્થ્ય બતાવે છે કે જેના હણહણશટથી ત્રાસ પામતા દેવો સ્વર્ગને છોડી જાય છે. એમ કહે છે શ્રીકૃષ્ણને અહીં માધવ કહ્યા છે તે તેમનું મધુવંશમાં પ્રાગટ્ય થયાનો અભિપ્રાય કહેલ છે. રામ તો પ્રસિદ્ધ છે. ભગવાનનું નામ સાંભળતાં કેસી પણ ભકત થઈ જસે એવા વિચારથી કંસના મુખમાંથી ભગવાનનું શ્રીકૃષ્ણનું નામ નીકળ્યું નહિ. (૨૧)

મંત્રણા કરવાથી કાર્ય સિદ્ધ થશે એમ હૃદયથી જાણી સર્વને બોલાવી કંસે મંત્રણા કરવા માંડી તે હવે કહે છે.

શ્લોકાર્થ :-૨૨

હે વીર ચાણુર ! હે વીર મુષ્ટિક ! તમે આ સાંભળો. નંદના વ્રજમાં આનક દુંદુભીના (વસુદેવના) બે પુત્રો રહેલા છે. (૨૨)

ભાવાર્થ; સુબોધિનીજી :-૨૨

સામન્ય સંબોધન બે વાર કરવામાં આવે છે. તેથી સર્વનું સંબોધન કરેલું છે. બધાના નામ લઈને કંસે કહ્યું આ સાંભળો તે બધાને સાવધાન કરે છે. વીર એ સંબોધન સર્વને માટે યોજેલું છે. વીર એ ચાણુરનું સંબોધન છે. બહુવચનથી મુષ્ટિક મલ્લો પણ આવી જાય છે. મેમાણામાં ખરેખર શબ્દથી આનંદના વ્રજમાં વસુદેવના બે પુત્રો છે. તે પ્રસિદ્ધ છે. તે વસુદેવના ચોક્કસ પુત્રો છે. (૨૨)

श्री३३ नाम्नाप्रसिद्ध्यर्थेनामाह॥रामकृष्णाविति॥किमतोयद्येवमित्याह॥ततोमृत्युमितिमृत्युर्मरणंअत्रापिसर्वंपत्रं कि
१६४ लेतिनिदर्शितइतिनिदर्शितःअत्रततपासर्वैरुक्तः॥तर्हिकिंकर्तव्यमित्याकांक्षायामाह॥भवद्भ्यामिति
इहसम्यक्प्राप्तौभवद्भ्यांचाणूरमुष्टिकाभ्यांमल्ललीलयाहन्येतामितिप्राप्येतामित्युक्तंभवति।यदिलौकि

रामकृष्णौततोमह्यंमृत्युःकिलनिदर्शितः भवद्भ्यामिहसंप्राप्तौहन्येतांमल्ललीलया २३

कभाषयास्वविरुद्धंनवदेत्तदाभगवानपिलोकरीत्यातंनमारयेत्॥लीलयेतिपदंभगिनेयाविति प्रकटतया राम
नथाकरणमनुचितमितिअतएवभगवतापितथैवकृतंनतुशस्त्रेणानापिमुष्टिभिः॥अयंभावः २३ १६४

શ્લોકાર્થ :-૨૩

તેઓ રામ અને કૃષ્ણ છે એમનાથી મારૂં મૃત્યુ જણાવેલું છે અહીં આવેલા તેઓને તમો મલ્લક્રીડાથી હણો.(૨૩)

ભાવાર્થ; સુબોધિનીજી :-૨૩

તેમ હોય તેથી શું? તેમાં કહે છે કે તેનાથી મારૂં મૃત્યું છે એમ કહે છે. મૃત્યુ એટલે મરણ ત્યારે શું કરવું એ જાણવાની આકાક્ષા થાય તેથી ઉત્તરાર્ધ કહે છે. એટલે સારી રીતે આવેલા તે બંને તમે બે ચાણુર અને મુષ્ટિક મલ્લ લીલાથી હણો. જો કંસે લૌકિક ભાષા પ્રમાણે ભગવાન વિરૂદ્ધ બોલે નહિ તો ભગવાન પણ લૌકિક રીતે તેને મારે નહિ. કંસના ભાણેજ થાય એટલે બીજી રીતે તેને મારી શકાય નહિ તે અયોગ્ય ગણાય. તેથી મલ્લાલીલાથી યોજના કરી છે.(૨૩)

આ ભાવ ભગવાને તેના હૃદયમાં સ્થાપન કર્યો. તેથી બાલકોને છેતરવા મલ્લોનો અખાડો કેવી રીતે કરવો તે હવે કંસ કહે છે.

भगवतातद्धस्ये स्थापितइतिवालकावंचनार्थं मल्लरंगप्रकारमाह॥ मंचाःक्रियंतामिति॥ विविधाइतिमनोहरत्वाय येनान्यचित्तत्वेमारयितुंशक्येत मल्लानांरंगस्थानमाश्रित्यपरितस्तिष्ठंतीति मंचानांसर्वतःकरणं येनैवस्वरूपेनमल्लैःसहयुद्धंतत्रैवभ्रमार्थं केवलैर्भ्रमोनभविष्यतीति तत्रलोकानांनिवेशनमाह॥

मंचाःक्रियंतांविविधामल्लरंगपरिश्रिताः पौराजानपदाःसर्वेपश्यंतुस्वैरसंयुगं २४

पौराजानपदाइति॥ पुरवासिनोजनपदवासिनश्चपृथक्पृथक्मंचेस्थिताःस्वैरंसंयुगंस्वेच्छयायुद्धंपश्यंत्विति तेषांकोलाहलेनवाअन्यचित्ततेति अपकीर्त्यभावश्चफलीष्यतीति २४

શ્લોકાર્થ :-૨૪

મલ્લોના અખાડા ચારેબાજુ વિવિધ માંચડાઓ તૈયાર કરો. શહેરના અને ગામડાના બધાએ માણસો સ્વેચ્છાથી કરેલું યુદ્ધ જુએ.(૨૪)

ભાવાર્થ; સુબોધિનીજી :-૨૪

મનને હરણ કરે તે માટે વિવિધ માંચડાઓ કરો. સર્વ લોકોનું ચિત્ત બીજે રહે એટલે તેને હણવાનું કાર્ય થઈ શકે. મલ્લોના અખાડાનો આશ્રય કરીને ચારે તરફ મંચો રચવા. તેથી લોકોને ભ્રમ થાય તે માટે મલ્લો સાથે સારી રીતે યુદ્ધ થઈ શકે. માત્ર મંચોથી ભ્રમ થશે નહિ. તેથી શહેરના અને ગામડાના માણસોને તે મંચ ઉપર બેસવાનું કહે છે. એવા વિશાળ સ્થાનમાં બધા જુદા જુદા મંચો પર બેસીને સ્વેચ્છાથી કરેલું યુદ્ધ જુએ. એટલે તેમના કોલાહલથી ચિત્ત બીજે જાય જેથી કંસને અપકિર્તિ ન થાય. (૨૪)

આ બધું ભગવાન માટે જ કરવામાં આવ્યું છે છતાં તે કાર્ય સિદ્ધ ન થાય તેથી બીજો ઉપાય હવે કહે છે.

ह-टी३३ भगवदर्थमेवैतज्ज्ञातं तत्रापि सन्देहेऽपायान्तमाह॥ महामात्रेति॥ महामात्रो महाहस्तिपः कुवलयापी
७६५ डस्य पट्टहस्तिनो यंता। तस्य संबोधनं प्रोत्साहनार्थं त्वया कुवलयापीडः रंगद्वारि णेतव्यः। न त्वन्येन नाप्य

महामात्र त्वया भद्र रंगद्वार्युपनीयताम्॥ द्विपः कुवलयापीडो जहि तेन ममाहितौ २५

न्यः॥ भद्रेति संबोधनं तव कोपि चिंता न भविष्यतीति ज्ञापनार्थं सरस्वती संवादात्॥ अभद्रेति ज्ञातं। कुः पृथिवी
तस्या वलयस्य आपीडः शेखररूपः। ततः किमत आह। मम अहितौ कामक्रोधौ जहीति। तौ कामक्रोधौ ज राम
हीति। न त्वन्यः अहितः २५ ७६५

શ્લોકાર્થ :-૨૫

હે હસ્તિપાલક ! હે ભદ્ ! તું અખાડાના દ્વાર પર કુવલયા પીડ હાથીને લાવ અને તું તેનાથી મારા બે શુત્રુઓનો નાશ કરજે. (૨૫)

ભાવાર્થ; સુબોધિનીજી :-૨૫

મોટા હાથીઓને પાલન કરનાર હસ્તિપાલક, કુવલયાપીડ નામના મુખ્ય હાથીને વશ રાખનારો કંસ તેને અતિ ઉત્સાહ ચઢાવવા સંબોધન કરે છે. તું અખાડાના દ્વાર આગળ કુવલયાપીડને લાવજે. તું જાતે લાવજે. બીજા પાસે લવડાવીશ નહિ. આ એક જ હાથીને લાવજે. બીજા કોઇને લાવીશ નહિ. તે માટે ભદ્ર નું સંબોધન છે. "કુ" એટલે પૃથ્વી તેના વલય એટલે મંડળના આ પીડ એટલે મુકુટરૂપ કુવલયાપીડ છે. તેથી તેને લાવવાથી શું ફલ થશે ? એવી શંકા થાય ત્યાં કહે છે કે તેથી મારા બે શત્રુઓનો નાશ કરજે એટલે મારા કામ અને ક્રોધ એ બંને શત્રુઓનો નાશ કરજે. આ સિવાય બીજો કોઇ શત્રુ નથી. (૨૫)

આમ લૌકિક ઉપાય કહીને અલૌકિક ઉપાય દર્શાવે છે.

एवं लौकिकमुपायमुक्त्वा अलौकिकमाह ॥ आरभ्यतामिति ॥ अयं विलम्बं सहत इति त्वरयतीति ॥ अतः शिवआ
राध्यः स एव तत्र तिवलोभवितुमर्हतीति तत्रापि तस्य यागा बहवः ॥ तन्मध्ये युद्धजयोपयोगी त्विति धनुर्या
ग एव कर्तव्यः ॥ यत्र धनुषि शिवः पूज्यते स शैवतन्त्रे धनुर्यागः प्रसिद्धः चतुर्दश्यां स कर्तव्यः ॥ यतश्चतुर्दशी शि

आरभ्यतां धनुर्यागश्चतुर्दश्यां यथाविधि । विशसन्तु पशून्मेध्यान्भूतराजाय मीढुषे २६

वतिथिः ॥ यथाविधीति अधिवासनादिपूर्वकः सर्वं तन्त्रोक्तन्यायेन हिंसा च धनुरश्च योगः कर्तव्यः शैवतन्त्रे शिवभेदा
बहवः सन्तीति तदर्थं हिंसा धनुरश्चेत् क्रियते तदा तादृश एव रुद्रो भवतीति तदाह ॥ भूतराजायेति ॥ मीढुषे का
मपूरकाय ॥ सर्वथा फलदात्रे २६

શ્લોકાર્થ :-૨૬

ચર્તુદશીને દિવસે વિધિ પ્રમાણે ધર્નુયાગનો આત્રંભ કરો. કામના પુરણ કરનાર ભુતરાજને પ્રવિત્ર પશુઓનું બલિદાન કરો. (૨૬)

ભાવાર્થ; સુબોધિનીજી :-૨૬

શ્રીકૃષ્ણ વિષ્ણુના અંશ છે. તેથી શીવની અરાધના કરવી જોઈએ કારણ તે શીવજી વિષ્ણુના સમાન બલવાળા છે. તેમાં શીવના અનેક યજ્ઞો છે. યુદ્ધમાં વિજય પ્રાપ્ત કરવો છે. તેથી ધર્નુયાગ જ કરવો જોઈએ.

જે યજ્ઞમાં ધનુષમાં શંકરનું પુંજન થાય છે તે ધર્નુયાગ શૈવતંત્રમાં પ્રસિદ્ધ છે. તે ચૌદશની તિથિએ કરવો જોઈએ કારણ તે શંકરની તિથિ છે. વિધિ પ્રમાણે દેવનું આહવન મંત્રો વડે મૂર્તિમાં આહવન કરવું તે કર્યા પછી શીવતંત્રમાં કહેલી

રીતે પ્રમાણે ઘણી હિંસા જેમાં થાય છે. તેવો આ યજ્ઞ કરવો જોઈએ. શીવતંત્રમાં શીવના ઘણાં ભેદો છે. તેથી ઘણી હિંસા થાય છે. તે યજ્ઞ કરવામાં આવે તો શીવ પણ તેવા હિંસક થાય. તેથી ભૂતરાજ સંબોધન છે. સર્વ પ્રકારે ફલ આપનાર છે. (૨૬)

એમ દષ્ટ અને અદષ્ટ ઉપાયો કહીને શ્રીકૃષ્ણ અને બલદેવને અહીં લાવવામાં આવે. તે માટે અકુરને ગોકુલ મોકલવા તેને બોલાવ્યો. તે હવે કહે છે.

हरी२३ ७६६ एवंदृष्टादृष्टोपायमुक्त्वा समानयेनोत्तरकालमेतदितिसमानयनार्थमक्रूरं प्रेषयितुं तमाकारितवानित्याह॥ इत्याज्ञाप्येति॥ अथ तं तत्तत्कार्यपरिकराभिज्ञः॥ अक्रूरं विनानान्येन कार्यं सिध्यतीति ज्ञात्वा·

इत्याज्ञाप्यार्थतंत्रज्ञ आहूय यदुपुंगवं। गृहीत्वा पाणिना पाणिं ततोऽक्रूरमुवाच ह २७

यदुपुंगवं यादवश्रेष्ठं गृहीत्वा पाणिना तस्य पाणिं गृहीत्वा सन्माननार्थं परिरभ्य ततः प्रीतं ज्ञात्वा स्वभावतोऽप्यक्रूरमुवाच हेत्याश्चर्यं· २७ राम ७६६

શ્લોકાર્થ :-૨૭

કાર્યના આરંભને જાણનાર કંસે આ પ્રમાણે આજ્ઞા કરી યાદવોમાં શ્રેષ્ઠ અકુરને બોલાવી પોતાના હસ્તથી તેના હસ્તને ગ્રહણ કરી નીચે પ્રમાણે કહ્યું. (૨૭)

ભાવાર્થ; સુબોધિનીજી :-૨૭

કાર્યનો આરંભ કેમ કરવો તે જાણનાર કંસે અકુર સિવાય બીજાથી બનશે નહિ એમ જાણીને યાદવોમાં શ્રેષ્ઠ એવા

અક્રુરને ઘેર બોલાવી તેને માન આપવા તેના હાથને પોતાના હાથમાં લઈ પછી એ પ્રસન્ન થયો છે એમ જાણીને સ્વભાવથી પણ જે ક્રુર નથી એવા અક્રુરને નીચે પ્રમાણે કહ્યું. આવા અધર્મ કાર્ય કરવા માટે ભગવાનના ભકતને મોકલવો યોગ્ય નથી. છતાં કંસ રાજા તેને મોકલે છે. તે આશ્ચર્ય દર્શાવવા "હ" શબ્દ યોજેલ છે. (૨૭)

पा१

नहिभगवद्भक्ताएवंकार्यार्थेप्रेषयितव्यास्तथापिप्रेषितइतिभोभोइतिसंबोधनेद्विरुक्तिरत्यादरतासूचिता।दानपतइतितद्धर्मकीर्त्तनं।सहिदानमात्रस्याधिष्ठाता।द्वादशसंवत्सरपर्यंतंप्रत्यहंगोदानेक्रियमाणेसोजातः।तन्मातापितृयागान्दिनी।यथाग्रेभोज्यान्नंदानंतथाभूत्यमात्वायभगवानदेयइत्यर्थः।मर्त्यैमैत्रंमित्रकार्यंक्रियतां।अनेनत्वयिमैत्रीस्थाप्यते।यथामित्रास्मौचितंतथाकुर्वित्यर्थः।तत्राप्यादृतः।आदरस्युक्तः।कर्तरिक्तः।मयावाआदृतः।

भोभोदानपतेमह्यंक्रियतांमैत्रमादृतः। नान्यस्त्वत्तोहिततमोविद्यतेभोजवृष्णिषु २८

आदरतोयतःएतादृशंकर्मअन्येनकारणीयमित्याशंक्याह।नान्यइति।त्वत्तःअन्यःमेहिततमोनास्ति।अतस्त्वय्याज्ञाप्यते।भोजाःपितृवंश्याः।वृष्णयोमातृवंश्याः।सामान्यविशेषभावेतद्द्वयमाह।अतःसामान्यतोवाविशेषतोवानान्योहिततमोवर्ततइत्यर्थः २८

શ્લોકાર્થ :-૨૮

હે દાનપતે ! સન્માન પ્રાપ્ત કરનાર તમે મારૂં આટલું મિત્ર કાર્ય કરો. ભોજ અને વૃષ્ણિઓમાં તમારાથી બીજું કોઈ હિત કરનાર નથી. (૨૮)

ભાવાર્થ; સુબોધિનીજી :-૨૮

હે ! હે ! એમ બે વાર સંબોધન છે. તે ઘણું માન સૂચવે છે. દાનપતે ! શબ્દ તે અક્રુરનો ધર્મ જણાવનાર છે. કારણ કે

અક્રુર દાનનો અધિષ્ઠાતા છે. બાર વર્ષ પર્યન્ત દરરોજ ગોદાન કરવાથી તે જન્મે લો તેની માતા ગાન્દિની પણ તેવીજ દાન કરનારી હતી. જેમ દુઃખીઓના દુઃખને દૂર કરવાને તમે અન્નનું દાન આપો. તેમ મને દુઃખીને પણ ભગવાન આપ એવો અર્થ છે. મારૂં આટલું મિત્ર કાર્ય કર. હું તને મિત્ર બનાવું છું. જેમ મિત્રે કરવું જોઈએ તેમ મારે માટે તું કર. અથવા હું તને આદર આપું છું. તેથી માન પામેલો હોવાથી મિત્રનું કાર્ય કર. આવું કાર્ય બીજા પાસે કરાવવું જોઈએ એવી શંકા થાય ત્યાં ઉત્તરાર્ધ યોજેલ છે. તમારા સિવાય મારૂં હિત કરનાર બીજું કોઈજ નથી. ભોજે એ પિતરાથઓ છે. વૃષ્ણિવો યાદવો છે. તેથી સામાન્ય અને વિશેષ રીતે તારા વિના મારૂં હિત વિચારનાર નથી એવો અર્થ છે. (૨૮)

હું વધારે હિત વિચારનાર છું તેથી શું? એવી આકાંક્ષા થાય તે નીચેના શ્લોકથી કહે છે.

ટી૩૩ ૭૬૭ ततः किमत आह ॥ अतस्त्वामाश्रित इति ॥ एतावत्कालं मां त्वमाश्रितः अधुना तु त्वामहमाश्रितः ॥ सौम्येति संबोधनं आश्रयपयोगणार्थं । कार्यस्य महत्त्वं तस्य साधनं पतितत्साधयितुं साधनेवा साधनार्थं । ननु विधेय स्याश्रयः कथमुक्त इति चेत्तत्राह । इंद्रो ज्येष्ठः विष्णुरुपेंद्रः कनिष्ठः तथापि दैत्यैः स्वलोके हृते तत्सिद्ध्यर्थं विष्णुमा

॥ अतस्त्वामाश्रितः सौम्य कार्यं गौरव साधनं ॥ यथेंद्रो विष्णुमाश्रित्य स्वार्थमध्यगमद्विभुः २९
गच्छ नंदव्रजं तत्र सुतावानकदुंदुभेः ॥ आसाते ताविहानेन रथेनानय मा चिरं ३०

श्रित्य कार्यं साधितवान् । एवमहमपि साधयितुं यत्नः स्वार्थं गमिष्यामि विभुरपि ईद्रः अतः कार्यार्थं समाश्र … ७६७
णीन निंदित मिति भावः २९ तत्कार्यमाह ॥ ताविहानेन रथेन आनय चिरमा विलंबो न कर्तव्यः ३०

શ્લોકાર્થ :-૨૯

હે સૌમ્ય ! સમર્થ ઈંદ્રે જેમ વિષ્ણુનો આશ્રય કરી સ્વાર્થ પ્રાપ્ત કર્યો તેમ તમારો સ્વાર્થના સાધનરૂપ આશ્રય કરેલો હું સ્વાર્થ સિદ્ધ કરીશ. કાર્ય પાર પાડીશ. (૨૯)

ભાવાર્થ; સુબોધિનીજી :-૨૯

અત્યાર સુધી હું તમારો આશ્રિત હતો. હવે હું તારો આશ્રિત થાવ છું. હે સૌમ્ય એ સંબોધન કરેલું છે. કાર્યનું ઘણું ગૌરવ છે તેનું સાધન તમે થાઓ. તે કાર્યના સાધનરૂપ તમને સાધવા માટે તમારો આશ્રય કરૂં છું. આશ્રિતનો આશ્રય કરવો એ યોગ્ય કેમ ગણાય ? એવી શકામાં ઉત્તરાર્ધ યોજેલ છે. ઈંદ્ર મોટો ભાઈ હતો. વિષ્ણુ ઉપેન્દ્ર વામન નાના ભાઈ હતા. છતાં જ્યારે દૈત્યોએ ત્રણ લોક ઈન્દ્ર પાસેથી હરી લીધા ત્યારે તે પાછા લેવા ઈન્દ્રે વિષ્ણુનો વામનનો આશ્રય કરી પોતાનું કાર્ય સાધ્યું. એમ સ્વાર્થ સાધવા તૈયાર થયેલો હું પણ તારો સ્વાર્થ સાધીશ. માટે હલકાનો આશ્રય કરવો તે નિંદિત નથી એવો ભાવ છે. (૨૯)

તે કાર્ય નીચેના શ્લોકથી જણાવે છે.

શ્લોકાર્થ :-૩૦

નંદના વ્રજમાં જા. ત્યાં આનકદુંદુભીના બે પુત્રો છે. તે બન્નેને આ રથમાં બેસાડી અહીં લાવ. વિલંબ ન કર. (૩૦)

ભાવાર્થ; સુબોધિનીજી :-૩૦

જે પોતાના જન્મ સમયે પણ ભગવાનનું અનુષ્ઠાન તરીકે પ્રસિદ્ધ હતા. વસુદેવના જન્મ સમયે દેવોએ નોબતો અને ઢોલ વગાડેલા તેને લક્ષમાં રાખી આ કહેલ છે. તેથી તેમનું નામ આનકદુંદુભી પડેલુ. તેના બે પુત્રો રામ અને કૃષ્ણ ત્યાં વ્રજમાં છે.

તેથી શું? એવી આકાંક્ષા થાય તેથી કહે છે કે તે બંને આ રથમાં બેસાડક્ષ અહીં લઈ આવ. વિલંબ ન કર. તે કામમાં ઢીલ કરવી નહિ. (૩૦)

તેમને બોલાવવાનું શું પ્રયોજન ? તે માટે હવે કહે છે.

प्रयोजनाकांक्षायामाह॥निसृष्टइति॥किलेतिप्रसिद्धौ॥सर्वव्रतारद्गोपनंउभावेवमृत्युः॥देवैर्निसृष्टइत्य
नुलेख्यः॥नतुदेवानांदेवावध्याइतिकिंतैरितिचेत्तत्राह॥वैकुंठसंश्रयैः॥वैकुंठोविष्णुःसएवसम्यगाश्रयोयेषां
।अतो...श्रयेणरेवेक्रियतइतिनान्ययासोर्थसेत्स्यति·सर्वरथेनानयेत्युक्त्वापिमृत्युत्वेननिर्देशेना

निसृष्टः किल मे मृत्युर्देवैर्वैकुंठसंश्रयैः तावानय समं गोपैर्नन्दाद्यैः साभ्युपायनैः ३१

नानेष्यतीतिशंकनराह॥तावानयेति॥विशेषमाह॥समंगोपैरिति॥सर्वैसहैवकदाचिदायास्यतीतिबालक
त्वान्नायास्यत...पित्रासखिभिःसहानयेतिनंदाद्यैरित्युक्तं॥व्याजार्थमाह॥साभ्युपायनैरिति॥अस्य
फोपेनंगृहीत्वास्मत्संगतव्यमितिवक्तव्यं ३१

શ્લોકાર્થ :- ૩૧

વિષ્ણુના આશ્રય કરેલા દેવાએ ખરેખર ! મારૂં મૃત્યું સરજેલ છે. તેથી નંદ વિગેરે ગોપો સાથે તે બંનેવ લાવ. (૩૧)

ભાવાર્થ; સુબોધિનીજી :- ૩૧

ખરેખર ! શબ્દથી પ્રસિદ્ધિ જણાવી. તે બંને મારૂ મૃત્યું છે. દેવોએ દેવોનો વધ કરવા યોગ્ય નથી. તો તેનાથી શું થાય? એમ શંકા થાય તેથી વિષ્ણુનો આશ્રય કરેલો શબ્દ યોજેલ છે. વૈકુંઠ એટલે વિષ્ણું. એજ સારી રીતે આશ્રય છે. દેવોએ ભગવાનના આશ્રયથી તે બંને મારૂં મૃત્યુ સરજેલ હોવાતી તે કાર્ય રામ અને કૃષ્ણને અહીં લાવ્યા વગર સિદ્ધ થાય એમ નથી.

પાછલા શ્લોકમાં રથમાં બેસાડીને લાવ એમ કહીને તેઓને પોતાનું મૃત્યું કહેલ છે. કદાચ અક્રુર ન લાવે એમ માની તે બન્નેને લઈ આવ એમ કહે છે. વધારેમાં ગોપો સાથે લઈ આવ. વળી નંદને પણ લઈ આવ. પિતા અને મિત્રોને સાથે લઈ

આવ એમ કહેલ છે. ભેટો સાથે શબ્દથી તેમને લઈ આવવાનું બ્હાનું બતાવે છે. (૩૧)

ભગવાન નિર્દોષ છે. એમ જાણાય તે માટે અન્તરનો અભિપ્રાય જાણાય છે. તે કહે છે.

टि.टी३३ ततःस्वस्य भगवतो निर्दोषार्थमंतर्गतं भावमाह॥घातयिष्येति॥इहानीताविति॥अयं कुवलयापीडः का
७६८ लात्रीपुरुषनः अतःकालकल्पः योयंःकालेन यानीयःसोनेनेति।कदाचित्कुवलयापीडो न मः अवहित
ततोतःप्रविष्टो भगवान्त्वामेव मारयिष्यतीत्याशंकायामाह॥यदि मुक्ताविति॥ततोयदि मुक्तौ

घातयिष्य इहानीतौ कालकल्पेन हस्तिना। यदि मुक्तौ ततो मल्लैर्घातये वैद्युतोपमैः ३२ तयोर्निहतयोस्तप्तान्वसुदेवपुरोगमान्। तद्बन्धून्निहनिष्यामि वृष्णिभोजदशार्हकान् ३३

तदंतर्गतमर्मज्ञाः संतिते विद्युदग्नितुल्याः न तेषां प्रतीकारः कश्चन तैः कार्यं साधयिष्यामीति भावः ३२ राम
ततोपि न त्वकार्त्स्न्यमित्याह॥तयोरिति॥तमनत्वा तेषां युद्धादिना सामर्थ्यं वसुदेवः पुरोगमो येषां युद्धादिन ७६८
सामर्थ्यं वसुदेवः पुरोगमो येषां तद्बन्धून्वसुदेववंशान्वृष्णिभोजादयः सर्व एव गणिताः ३३

શ્લોકાર્થ :-૩૨

અહીં આણલો તે બન્નેને કાલ જેવા હાથી વડે હણાવીશ જો તેનાથી બચશે તો વિજળી જેવા મલ્લોથી તેમનો છાત કરાવીશ. (૩૨)

ભાવાર્થ; સુબોધિનીજી :-૩૨

આ કુવલયાપીડ કાલથી હિંસક છે. તેથી તે કાલ જેવો છે. તે કાર્ય કુવલયાપીડથી સિદ્ધ થશે. કદાચ તે મદોન્મત બની

જતા અસાવધાન થાય તો અંદર પ્રવેશી રંગમંડપમાં ભગવાન કંસને મારશે એવી શંકા થાય તેથી ઉત્તરાર્ધ કહે છે. તેનાથી જો બચી જાય તો અખાડામાં મલ્લો હસે તેઓ વિજળી અને અગ્નિ જેવા છે. તેનાથી છટકવાનો ઉપાય બીજો નથી. તેથી હું મારૂં કાર્ય સાધીશ. (૩૨)

ત્યાર પછી જેજ કરવાનું છે તે શ્લોકથી કહે છે.

શ્લોકાર્થ :-૩૩

તે બન્નેનો ઘાત થતાં વસુદેવ જેમાં મુખ્ય છે. એવા સંતાપ પામેલા તેમના બંધુઓ, વૃષ્ણિ, ભોજ, દાર્શાહ કુલના યાદવોને હણીશ. (૩૩)

ભાવાર્થ; સુબોધિનીજી :-૩૩

તે બન્નેને હણતાં તેઓ અત્યન્ત સંતાપ પામશે. તેથી યુદ્ધ કરવાનું સામર્થ્ય રહેશે નહિ. વસુદેવ જેમાં મુખ્ય છે. તેમના બંધુઓ, ભોજો, વૃષ્ણિઓ બધાને હું હણીશ. (૩૩)

પછી ઉગ્રસેન જો કે પિતા છે તો પણ તે દુષ્ટ છે. તે હવે કહે છે.

ततउग्रसेनोपिपितातथापिसदुष्टइतिवक्तुंतस्यदोषमाह॥स्थविरंराज्यकामुकमिति॥वृद्धोपिसन्राज्यंका
मयतीति।यएवंशत्रुस्त्यास्यतिसएवंकरिष्यतीति।तद्भ्रातरंदेवकंचमारयिष्यामि।किंचायेकेचनममविद्विषः
वान्धवाः अन्येचतान्सर्वानेवनिहनिष्यामि।तेषांहननेहेतुः।विद्विषइति ३४ ननुसर्वेषुहतेषुभोगोनभवि
ष्यति।तेकिंहननेन... आह॥ततश्चेति॥एषामहीनष्टकंटकाभविष्यति-येकेचनराजानःश्रेमोवरंतिपथि
॥उग्रसेनंचपितरंस्थविरंराज्यकामुकं॥तद्भ्रातरंदेवकंचयेचान्येविद्विषोमम ३४ ततश्चेषाम
हीमित्रभविता नष्टकंटका॥जरासंधोमेगुरुर्द्विविदोदयितःसखा ३५

कारवतत्रयेषतिबंधका।तेकंटका।तेषुगतेषुनष्टकंटकंभवति।अनेनास्याभिनिवेशवर्णनेनपरात्मभगवान्स्मेशु
चिरास्य...जरास्यमनोरथःकर्तव्यइतिभक्तद्विभ्यर्थंनिःकंटकंकृतवानितिनिरूपितं अन्यथास्यमनोरथव
र्णनंव्यर्थंस्यात्।विपरीतोक्तिरितिविपरीतागतिरेवेवक्तव्या।निःकंटकश्चेमोभोगःसिद्ध्यति।सहायाश्चव
र्णितइत्याह।जरासंधोममगुरुरिति।गुरुःश्वशुरःहितोपदेष्टाचद्विविदोवानरःसखापितुःप्रियःस्वभावतोपि

શ્લોકાર્થ :-૩૪

વૃદ્ધ એવા પિતા ઉગ્રસેન રાજ્યની કામના કરનારા છે તેનો ભાઈ દેવકનો અને બીજા જે મારા શત્રુઓ છે. તે સર્વનો હું સહાંર કરીશ. (૩૪)

ભાવાર્થ; સુબોધિનીજી :-૩૪

વૃદ્ધ હોવા છતાં હજુ પણ રાજ્યની ઈચ્છા રાખે છે. તેથી મારા પિતા ઉગ્રસેનને પણ હું હણીશ. જે કોઈ મારા શત્રુઓ જે મારા અપકાર કરનારા તે વસુદેવનો ભાઈ દેવકને પણ મારીશ. બીજા બાંધવો અને શત્રુઓ છે. તે બધાને મારીશ. (૩૨)

બધા હણાશે ત્યારે ભોગ થઈ શકશે નહિ. તેથી બધાનો નાશ કરવાથી શું લાભ? તે કહે છે.

શ્લોકાર્થ :-૩૫

પછી હે મિત્ર ! જેના સર્વ કાંટાઓ નષ્ટ થયા છે. તેવી નિષ્કંટક પૃથ્વી થશષ. જરાસંધ મારો ગુરૂ છે. દ્વિવિધ મારો પ્રિય મિત્ર છે. (૩૫)

ભાવાર્થ; સુબોધિનીજી :-૩૫

આ પૃથ્વી કાંટા રહતિ થશે. જે કાંઈ રાજાઓ પૃથ્વીમાં મુસાફરોની માફક ફરે છે. તે કાંટારૂપ છે. તેનો નાશ પામશે

ત્યારે પૃથ્વી કાંટાવગરની બનશે.

કંસની આ ઈચ્છાનું વર્ણન કરી એમ જણાવે છે કે જ્યારે ભગવાન તેને મુક્તિ આપશે ત્યારે તેનો એ મનોરથ સિદ્ધ થાય છે. ભોગ સિદ્ધ કરવામાં સહાયકો પણ હોય છે. એમ જરાસંધ મારો ગુરૂ છે. ગુરૂ એટલે સાસરો છે. દ્વિવિદ વાનર હતો તે કંસને પ્રિય હતો અને મિત્ર હતો. શંબર વિગેરે પણ મિત્રો છે તે કહે છે. (૩૫)

टी३३ शंबरादयश्चतथेत्याह।मय्येवनान्यस्मिन।अन्यस्मिन्ननान्यथारैत्येषपिपरस्परविसंमतौभोगान्नसेत्स्यतीतित
१६१ इत्थमेवकारः।कृतंसौहृदंयैरितिसर्वमपितेरूपकाराःकृतइतिअयेपिवक्तव्यइत्यर्थः।ननुबहवोदेवपक्षाःकथंत
यैकाकिनानिवार्याइत्याशंक्याह।।तैरहमिति।।भोगेपितेषांसहभावःशत्रुनिवारणेपिपूर्वदैत्यानामेवभूमि
राज्यंस्वर्गश्च अतएवपूर्वदेवास्तेब्राह्मणइवस्थितादेवाःपुरोहिताइवपश्चात्पक्षाहिभिःतांनिवार्यभगवंत

शंबरोनरकोबाणोमय्येवकृतसौहृदाः तैरहंसुरपक्षीयानहत्वाभोक्ष्येमहींनृपान् ३६

माराध्यंनित्यस्त्विपकारेणवेदं हृष्ट्वाततोदेवाजाताइतिकृत्रिमाएवतेनातुसहजाइति।अतएवकालःतेषाम राम
पिपक्षपातंकरोति।तथाधुनापिकरिष्यतीतितस्यमनोरथः।नृपाअपिक्षिराइयः।अतःसांतमेवविरोधका ७६१
यंसेत्स्यतीतिनभयंत्वकर्तव्यं ३६ ॥ ॥

શ્લોકાર્થ :-૩૬

શંબર, નરક અને બાણ મારા જ મિત્રો છે. તેઓથી સુરપક્ષના રાજાઓને હણી હું પૃથ્વીને ભોગવીશ. (૩૬)

ભાવાર્થ; સુબોધિનીજી :-૩૬

શંબરાસુર, ભૂમીપુત્ર નરકાસુર તથા બાણસુર. મારામાં જ મિત્રતા રાખનારાં છે એ જણાવવા "एव" શબ્દ

યોજેલ છે. જેઓએ મારી સાથે મિત્રતા કરેલી છે. તેઓએ મારા પર ઉપકાર કરેલો છે અને આગળ પર કરશે. એવો અર્થ છે. દેવ પક્ષમાં પણ ઘણા છે. તો તું એકલો તેનું નિવારણ કેવી રીતે કરીશ ? એવી શંકા થાય ત્યાં હું તેઓથી સૂરપક્ષનાને હણીશ ! શબ્દો યોજેલ છે.

તેઓ શબરને ભોગ પ્રાપ્ત કરાવવા માટે મને મદદરૂપ થનાર છે અને શત્રુઓનું નિવારણ કરવામાં પણ સહાયરૂપ છે. પહેલાં આ ભૂમી, રાજ્ય, સ્વર્ગ પણ દૈત્યોના જ હતા. તેથી દૈત્યો પહેલાં દેવો હતા. બ્રાહ્મણો જેમ રહેલા દેવો તેમના પુરોહિતની પેઠે રહેતા હતા. પછી યજ્ઞો વડે દૈત્યોનું નિવારણ કરી, ભગવાનનું આરાધન કરી, વેદ પ્રાપ્ત કરી પછી દેવો પૃથ્વીના પતિ થયા. તેથી દેવો દૈત્યોનો પક્ષપાત કરે છે. તેમ હમણાં પણ કરશે. એવો તેનો મનોરથ છે. રાજાઓને હું હણીશ માટે તારે ભય રાખવો નહિ.(૩૬)

किंत्वेतज्ज्ञात्वा त्रिषु मानयन तत्समर्थौ रामकृष्णौ कथं मया आनेतुं शक्याविति चेत्तत्राह॥ अर्भकाविति। बालकौ हि कौतुकार्थं यत्र क्वचन गच्छतः। तयोः स्थाने नास्मदभिप्रेतं वक्तव्यं किंतु धनुर्मखनिरीक्षार्थं यदुपुरस्य मधुरायाः श्रियं द्रष्टुमिति। मित्रभेदं न करिष्यतीति सर्वमेतदुक्तवान्। अक्रूरो यं द्विस्वभावो ज्ञो।

एतज्ज्ञात्वानय क्षिप्रं रामकृष्णाविहार्भकौ॥ धनुर्मखनिरीक्षार्थं द्रष्टुं यदुपुरश्रियं ३७

वाः सात्विकाः कार्यार्थं दैत्याविष्टाश्च अन्यथा तं प्रति कंसो न वदेत। नापि दैत्यः सहृत्प्रीतिः स्यात् ततः दैत्याविषया वा अक्रूरभूयात्। एवं सति तस्य कार्यकर्तृत्वमपि न विरुद्धं भवति। स्यमन्तकादिप्रसंगश्च न विरुद्धो भवति ३७

શ્લોકાર્થ :- ૩૭

આ જાણીને રામ અને કૃષ્ણ બંને બાળકોને ધર્નુયાગ જોવા યાદવોની નગરીની શોભાનું અવલોકન કરવા માટે અહીં સત્વર લઈ આવ. (૩૭)

ભાવાર્થ; સુબોધિનીજી :- ૩૭

પરંતુ આ જાણીને તુરત લઈ આવ. રામ અને કૃષ્ણ સમર્થ છે. સારાથી તમેને કેમ લાવી શકાય? એવી શંકા થાય તેથી બાલકો શબ્દ યોજેલ છે. બાળકો નિરંતર કૌતુક જોવા માટે આવે છે. ધર્નુરનો યજ્ઞ જોવા તથા યાદવોની નગરી અને મથુરાની શોભા ચાલો અકુર મિત્રને દગો નહિ દે એમ માની કંસને તેને પોતાનો બધો આશ્રય કહેલો છે. આ અકુર દ્વિસ્વભાવવાળો જીવ છે.સાત્વિક અને દૈત્યના આવેશવાળો. તેમ ન હોત તો દેવપક્ષનોજ હોત તો કંસ તેને એમ ન કહેત. તેમ તેને દૈત્ય પર પ્રીતી પણ ન હોત અને તેની સામગ્રીનો ઉપભોગ પણ ન કરત. આથી કંસનું કાર્ય કરે તેમાં વિરોધ થતો નથી. આગળ સ્યમંતક માણીના પ્રસંગનો પોતાની પાસે રાખ્યો અને પછી ભગવાનને પાછો આપ્યો તેનો પણ વિરોધ થતો નથી. (૩૭)

આમ અકુર દ્વિસ્વભાવનો હોવાથી તે કંસને ઉત્તર આપે છે.

ह-टी-३३ ७७० मंत्रिग्रथंतंपत्युत्तरमाह। द्विस्वभावत्वात्॥ राजन्निति। संबोधनंआज्ञाकरणावशक्तत्वार्थंस्नेहस्तत्रार्थेमनीषितंविचारितंसम्यगेवात्तरपितवनतुमम। विचारस्यसम्पन्नकोहेतुः। स्वावद्यमार्जनमिति। येनस्वस्य लौकिकृपत्तीत्यापराधोनभवति॰ अनेनकालोराजात्वंतुसेवकइतिनिरूपितं। अन्यथाकुयमयंभीतोभवेत्। अमात्याकानामन्यथाशङ्कानौकालस्तानेवदुष्टान्जानीयोदितिनतवदंडः। स्यात्तदैत्यसिद्धांतश्चावलंबितइतिनशास्त्रदृ।

॥श्रीअक्रूरउवाच राजन्मनीषितंसध्र्यक्तवस्वावद्यमार्जनं सिद्ध्यसिद्ध्योःसमंकुर्याद्दैवंहिफलभा

वन ३८

रापिविरोधः देवानामेवहि राज्ये तेषामधिकारात् तदुक्तारीत्या नरकस्वर्गौ न तु दैत्यानामधिकारे। अन्यथा दैत्यै रिदं पराजयो न स्यात्। यद्वा स्तु साधारणाः अतो मनीषितं सम्यगिति न विरुध्यते। अयं च सर्वसिद्धांताभिज्ञः कालस्यैषा व्यवस्था भगवान् सर्वप्रकार इति न भगवदिच्छा स्त्रु विरोधः। अन्यथा वाच निकी दैत्यानां तु क्रिर्वाधिता स्यात्। विरोधे ह्यपि मते ह्यद्रुभावश्च न स्यात्। कालयहेष विष्टश्च भगवान् स्वकी राम ७७०

यान् कालस्यादृष्टत्या नयतीति। भगवल्लक्षणो ह्येशः कालादतिरिच्यते। अतो व्यवहारार्थं सर्वं एव कालानुविम्ब तीति। भगवांश्च कालं वंचयित्वैव भक्तान्नयति कालरूपश्च भवति। अतो भगवदवतारः कालाक्रमार्थ एवेति। प्रमेयबलसिद्धिः। प्रमाणबलं मध्यभावएव प्रमेयबलं तु श्लोलं स्वनमपि कारयतीति सिद्धांतो दैत्यानां सिद्धांतो नेन वालंबितः। अतः सिद्धांत रहस्याय तो दैत्यानां सिद्धांतो तेन वावलंवितः। अतः सिद्धांता नु सारेण सम्यगेवावलंवितं। अतः पक्षद्वये संबंधात् मूलकाकिमनुगुणाइति ज्ञात्वा मशक्यत्वात् नैकतर सिद्धांतः सिध्यतीति। तेष सिद्धांतमाह। सिद्ध्यसिद्धोः समः कुर्यादिति। प्राणिनां सर्वसिद्धांताभिज्ञेन यत् कर्तव्यं तत्रायहो न कर्तव्यः। यतो दैवस्य विद्यमानत्वात् प्रपन्न एवस्वस्य न तु फलं दैवाधीनमित्याह। दैव हि फलभावनमिति। फलं दैवमेव भावयति। अनेन पक्षद्वयं समानमुक्तं। तदन्यदा भवति। ३८

શ્લોકાર્થ :-૩૮

હે રાજન ! પોતાના દોષને ધોઈ નાખનારૂં એવું તમારૂં વિચાર તો સારો છે. તે સિદ્ધ થાય કે નહિ તે બન્ને પ્રસંગોમાં સમાન રહી કરવું જોઈએ કારણ કે દૈવજ ફલ આપનારૂં છે. (૩૮)

ભાવાર્થ; સુબોધિનીજી :-૩૮

રાજાની આજ્ઞા અવશ્ય માનવા યોગ્ય છે. એ માટે હે રાજન ! એવું સંબોધન કરે છે. જે વિચાર કર્યો તે સારો જ છે. તે પોતાના દોષને ધોઇ નાખનારો શબ્દોથી તે સારો હોવાનું કહેલું છે તેથી લોકની દષ્ટિમાં તમારો અપરાધ જણાશે નહિ. કાલ સર્વનો રાજા છે. તું તો તેનો સેવક છે. નહિ તો કંસને ભય કેમ થાય ?

કાલ દુષ્ટને તેની ઉંધી પ્રવૃત્તિમાં દંડ આપે છે. તે તેને દુષ્ટ જાણે છે. એટલે તને દંડ ન કરે. કંસને દૈત્યના સિદ્ધાંતનું અવલંબન કર્યું છે. એટલે શાસ્ત્ર પ્રમાણે તેનો વિરોધ આવતો નથી. કારણ કે દેવોના રાજયમાં દેવોનો આધિકાર હોવાથી ત્યાંજ નિયમ મુજબ નરક કે સ્વર્ગ પ્રાપ્ત થાય પરંતુ દૈત્યોથી દેવોનો પરાજય થાય નહિ. ગ્રહો તો સાધારણ છે. તેથી તમે કરેલ વિચાર બરાબર છે. આ અક્રુર બધા સિદ્ધાંત જાણકાર છે. કાલની વ્યવસ્થા આ પ્રમાણે છે. ભગવાન દેવો અને દૈત્યોને સમાન છે. તેથી ભગવદ શાસ્ત્રનો વિરોધ આવતો નથી. કાલના ગૃહમાં પ્રવેશ કરીને ભગવાન કાલના પંજામાં સપડાએલા પોતાના ભક્તોનો ઉદ્ધાર કરીને તેમને કાલ પાસેથી લઈ જાય છે. તેથી ભગવાનના સંબંધવાળો દેશ કાલથી પર છે. તેથી બધા કાલથી ભય પામે છે. અને ભગવાન કાલને છેતરીને ભકતોને તેની પાસેથી લઈ જાય છે. પોતે કાલરૂપ થાય છે. તેથી ભગવાનનો અવતાર કાલનું અતિક્રમણ કરવા સારૂં છે. એમ ભગવાનનું પ્રમેયબલ સિદ્ધ થાય છે. પ્રમાણબલ બધાને જણાય છે. તેમ ન હોય તો દેવો, બ્રાહ્મણો તથા ધર્મની પ્રતિષ્ઠા રહે નહિ. મધ્યનો કાલ બે પ્રકારનો છે. દેવ અને દૈત્ય. એવા બે ભાગ છે. મૂલભૂત કાલ બધાને સમાન છે. તેથી પ્રમાણબલ મધ્ય ભાવમાં જ રહેલું છે. પ્રમેયબલતો મૂળ કાલનું પણ ?ઉલ્લંઘન કરાવે છે. તેથી તેના સિદ્ધાંત મુજબ સારી રીતે અવલંબન કરેલ છે. મૂળકાલ કોને અનુકુળ છે તે જાણવું અશક્ય હોવાથી તેમાંથી એક સિદ્ધાંત ફલશે નહિ. એવો સિદ્ધાંત કંસને સિદ્ધ થાય કે ન થાય તે બંને પક્ષમાં સમાન રહી કરવું જોઈએ. સર્વ સિદ્ધાંત જાણનાર પ્રાણીએ જે કાર્ય કરવાનું હોય તેમાં ફલ પ્રાપ્ત કરવાનો આગ્રહ ન કરવો જોઈએ. કારણ કે ફલ મળવું દૈવને આધિન છે. એમ દૈવજ ફલ પ્રાપ્ત કરાવનાર છે. દૈવજ ફલ પ્રાપ્ત કરાવે છે. આથી બંને પક્ષને સરખા કરેલા છે. એવું અન્ય સમયે હોય છે. હાલ તો ભગવાન પ્રગટ થયા છે તેથી કંસનો મનોરથ વૃથા જ છે. તે જણાવે છે.

हरी·३३ इदानींतु भगवानवतीर्ण इति द्वितीयपक्ष एव तु स्याः अतोनेन विचारितमनोरथान्करोतीतित्वेः स्वयोग्ये
इहहि सर्वेश्वरेण विचारयितुं शक्यते। अल्पोपि मनोरथस्तस्य न सिद्ध्यतीत्याह॥ दैवहतानपीति॥ यदैव भगवा
नवतीर्णः तदैव सर्वे कंसादयो मारणीया इति। अतो भगवता हता एव। मनोरथास्तान् करोतीति भ्रांत एवायं। य
तो जनः स्वयमेव जातः। यद्यस्य मनोरथः सिद्ध्येत् कदाचिदपि तदा परगर्भे कथं जायेत कस्यचिद्वा मलरूपं रेतः

मनोरथा[illegible]करोत्युच्चैर्जनो दैवहतानपि युज्यते हर्षशोकाभ्यां मयाप्याज्ञां करोमि ते ३९

:कथं समाश्रयेत। अतो यो मनोरथः कर्तव्यः स आत्मानं विचार्य कर्तव्यः॥ अन्यथा चेत् हर्षशोकाभ्यां युज्यते राम
कदाचि[illegible]वान् किंचित्करोति किंचिन्न करोतीति। यद्यप्येवं ज्ञायते तथापि ते आज्ञां करोमीति। अन्यथा ७७१
स्वस्य त[illegible]त्कार्यं न सेत्स्यतीति. ३९ ॥ ॥

શ્લોકાર્થ :-૩૯

જન ઉંચા દૈવ હણેલા પણ મનોરથોને કરે છે. હર્ષ અને શોક પ્રાપ્ત કરે છે. તો પણ તમારી આજ્ઞા પ્રમાણે હું કરીશ. (૩૯)

ભાવાર્થ; સુબોધિનીજી:-૩૯

ઉંચા એટલે પોતાને યોગ્ય મનને ફાવે તેવા કારણ કે સર્વેશ્વર ભગવાન વિચાર કરી શકે. દૈવ વડે હણાએલા શબ્દથી તેનો જનોનો અલ્પ પણ મનોરથ સિદ્ધ થતો નથી. કેમ કે જ્યારે ભગવાને અવતાર લીધો છે. ત્યારથી જ કંસને મારવાના જ છે. તેથી ભગવાને જે મનોરથોને હણેલા જ છે તે મનોરથો આ કંસ કરે છે. તેથી તે ભાંત જ છે. જો તેનો મનોરથ કોઈ પણ સમયે સિદ્ધ થવાનો હોત તો તે બીજાના ગર્ભમાં કેમ ઉત્પન્ન થાત ? અથવા કોઈના મલરૂપ વીર્યના આશ્રય તે કેમ કરત? માટે જે મનોરથ કરવો તે પોતાના સ્વરૂપનો વિચાર કરીને કરવોએમ ન કરે તો વિચાર કર્યા વગર મનોરથ કરે તો હર્ષ અને શોક પ્રાપ્ત

થાય? કારણ કે ભગવાન ભગવાન કોઈ વખતે મનોરથ સિદ્ધ કરે ત્યારે હર્ષ થાય અને કોઈ સમય મનોરથ સિદ્ધ ન કરે ત્યારે શોક થાય. આ પ્રમાણે જણાય છે. છતાં પણ તારી આજ્ઞા પ્રમાણે કરૂં છું. કારણ કે તેમ ન કરૂં તો મારૂં પોતાનું અને તારૂં કાર્ય સિદ્ધ થાય નહિ. (૩૯)

એમ એક બીજાના વચનો જણાવી બન્ને પોત પોતાના સ્થાનમાં ગયા. એમ નીચેના શ્લોકથી કહે છે.

एवमन्योन्यपरिभाषणस्य उभयोः स्वस्थानगच्छतिमाह ।। एवमिति ।। अक्रूरोक्तं तेन न विचारितमेव कार्यं वै
यस्मात् अतस्तस्यैव कृतमनूद्यापहसंहरति ।। एवमादिश्येति ।। वकारात् केशिनं हस्तिपांश्च जनपदाकरणा
र्थं प्रवृत्तांश्च मंत्रिणश्च विसृज्य तान् बहिरेव स्थापयित्वा स्वयमन्तःपुरं गतः । तथा अक्रूरः स्वस्य आलयं गतः ।

एवमादिश्य चाक्रूरं मंत्रिणश्च विसृज्य सः । प्रविवेश गृहं कंसस्तथाक्रूरः स्वमालयं ४०
इति श्रीभागवते महापुराणे दशमस्कंधे कंसमंत्रः षट्त्रिंशोध्यायः ।। ।।

इति ।। न तस्मिन्नदिवसे गृहान्निर्गमनं संजातः स्थितः तमर्थं चिंतयिष्यति । अयमपि स्वगृहं गतः । गमनोपायं प्रकारं
च अग्रे तृतीयाध्याये कृतं एव वक्तव्यं विचारितं च ४० इति श्रीभागवतसुबोधिन्यां श्रीमल्लक्ष्मणभट्टात्म
जश्रीवल्लभदीक्षितविरचितायां दशमस्कंधविवरणे त्रयस्त्रिंशोध्यायविवरणं ।। ।।

શ્લોકાર્થ :-૪૦

શ્રી શુકદેવજી કહે છે. એમ અકુરને આજ્ઞા કરી અને મંત્રીઓને વિદાય કરી તે કંસે ગૃહમાં પ્રવેશ કર્યો અને અકુર પોતાને ઘેર ગયો. (૪૦)

થાય? કારણ કે ભગવાન ભગવાન કોઈ વખતે મનોરથ સિદ્ધ કરે ત્યારે હર્ષ થાય અને કોઈ સમય મનોરથ સિદ્ધ ન કરે ત્યારે શોક થાય. આ પ્રમાણે જણાય છે. છતાં પણ તારી આજ્ઞા પ્રમાણે કરૂં છું. કારણ કે તેમ ન કરૂં તો મારૂં પોતાનું અને તારૂં કાર્ય સિદ્ધ થાય નહિ. (૩૯)

એમ એક બીજાના વચનો જણાવી બન્ને પોત પોતાના સ્થાનમાં ગયા. એમ નીચેના શ્લોકથી કહે છે.

एवमन्योन्यपरिभाषणस्य उभयोः स्वस्थानगच्छतिमाह ॥ एवमिति ॥ अक्रूरोक्तं तेन न विचारितमेव कार्यं दै
यग्यात् अतस्तस्यैव कृतमन्त्रोपहसं हरति ॥ एवमादिश्येति ॥ वकारात् केशिनो हस्तिपांश्च जनपदाकरणा
र्थं प्रवृत्तांश्च मंत्रिणश्च विसृज्य तान् बहिरेव स्थापयित्वा स्वयमंतःपुरं गतः । तथा अक्रूरः स्वस्य लयं गतः ।

एवमादिश्य चाक्रूरं मंत्रिणश्च विसृज्य सः । प्रविवेश गृहं कंसस्तथाक्रूरः स्वमालयं ४०
इति श्री भागवते महापुराणे दशमस्कंधे कंसमंत्रः षट्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ॥

इति ॥ तस्मिन्नहनि दिवसे गृहान्निर्गमनं संतः स्थितः तमर्थं चिंतयिष्यति । अयमपि स्वगृहं गतः गमनोपायं चकार
रं च । अत्र तृतीयाध्याये कृत्यं वक्तव्यं विचारितं च ४० इति श्री भागवत सुबोधिन्यां श्रीमल्लक्ष्मणभट्टात्म
जश्रीवल्लभदीक्षितविरचितायां दशमस्कंधविवरणे त्रयस्त्रिंशोऽध्यायविवरणं ॥ ॥

શ્લોકાર્થ :-૪૦

શ્રી શુકદેવજી કહે છે. એમ અકુરને આજ્ઞા કરી અને મંત્રીઓને વિદાય કરી તે કંસે ગૃહમાં પ્રવેશ કર્યો અને અકુર પોતાને ઘેર ગયો. (૪૦)

ભાવાર્થ; સુબોધિનીજી :-૪૦

અક્રુરનાં વચનો કંસે કાર્યમાં વ્યગ્ર હોવાથી વિચાર જ ન કર્યો. તેથી કંસના કાર્યને જણાવીને આ શ્લોકથી ઉપસહાર કરે છે. "ત" અને શબ્દ છે. તેથી કેસીને હસ્તિના પાલકોને, ગામના જનોને આપવા માટે રોકાએલાઓને અને મંત્રીઓને મૂકી દઈ તેમાં બહાર રાખીને કંસે અન્તઃપુરમાં પ્રવેશ કર્યો. તેમજ અક્રુર પોતાને ઘેર ગયો તેથી તે દિવસે બહાર નીકળવાનું બન્યુ નથી.

અન્તઃપુરમાં રહેલો કંસ તે વિષયનો વિચાર કરશે અને આ અક્રુર પણ ઘેર જઈ ગોકુલ જવાના ઉપાય તથા પ્રકારનો વિચાર કરશે.

આ રાજસ પ્રકરણના ૩૫મા અધ્યાયમાં અક્રુરનું કાર્ય તથા તેનો વિચાર કહેવામાં આવશે .(૪૦)

VIBRANT PUSHTI VADODARA

દશમ સ્કંધ પૂવાર્ધ
રાજસ પ્રમાણ પ્રકરણ અધ્યાય ૩૩ મો
સમાપ્ત

દશમ સ્કંધ પૂવાર્ધ અધ્યાય ૩૪ મો

રાજસ પ્રમાણ પ્રકરણ

૨-દી-૩૪ चतुस्त्रिंशे प्रेषितस्यतामसस्यनिरूप्यते।कार्यंवाक्यानिचरुचेलीलाकाचिद्धरेःप्रिया १ हेतुकार्यफ
७७२ लान्यत्रपूर्ववद्बोधितानिहि।केश्यागमनकार्यंतुऋषिवाक्यान्नचान्यथा २ वधेनजातेनागच्छेदनर्थंकृत
वानिति।वधोनिदर्शनंतस्मात्अतोवाक्यानिबोधने ३ बोधितश्चेद्धरेर्लीलांनकुर्यात्स्वेच्छयामुदा।तदा
प्रमेयरीतिर्हिदुर्बलैवभवेत्सदा ४ अतःफलार्थलीलाहिपूर्वजातानिरूप्यते।सिंहावलोकनेनापिक
रिष्यतिहरिःस्वयं ५ अतोनगोकुलेचिंताकापीत्यपिनिरूप्यते।केशीहतोगुणैःकृत्वातथाव्योमोऽसु
रद्विषः ६ कालमालम्ब्यवाचेतिनवषोडशभेदवै॥ ॥पूर्वाध्यायेकेशीप्रेषितइत्युक्तः।तस्यागत
स्यकृत्यमत्रनवभिरुच्यते।पूर्ववद्दैत्यवत्केश्यागमनंनभवतीतिवक्तुं।भिन्नप्रकारमाह॥ ॥ ॥ राम
७७२

કારીકા :-

ચોતરીસમા અધ્યાયમાં કંસે મોકલેલ તામસ કેસીના કાર્યનું, ઋષિના વાકયોનું અને હરિને પ્રિય કોઇ એક લીલાંનુ નિરૂપણ કરવામાં આવે છે .(૧)

કારણ, કાર્ય અને ફલ અહીં પહેલાંની પેઠે જણાવેલા છે. કેસીનું ગોકુલ આવવાનું કાર્ય નારદના વાકયને લીધે થએલું બીજા કોઇ કારણથી થયું ન હતું.

કેશીનો વધ થયો ન હોત તો નારદે અનર્થ કરેલ હોવાથી તે ન આવત તેથી કેશીનો વધ નિદર્શન છે. તેથી ભવિષ્યમાં કરવાના કાર્યો જણાવવા માટે નારદે વાકયો કહેલાં છે. (૨-૩)

જણાવવા છતાં જો હરિ પોતાની ઇચ્છાથી આનંદથી લીલા ન કરે તો પ્રમેયની પદ્ધતિ હંમેશાં દુર્બલ રહે. (૪)

તેથી ફલ માટેપહેલાં થએલી લીલાનું નિરૂપણ કરવામાં આવે છે અને હરિ પણ પોતે સિંહાવલોકન કરશે. (૫)

તેથી ગોકુલમાં જરા પણ ચિંતા નથી. એવું પણ નિરૂપણ કરવામાં આવે છે. કેશીને ગુણોને લીધે હણ્યો તેમજ વ્યોમાસુરને હણ્યો. ઋષિએ માત્ર કલાઓ કહી તેથી નવ + સોળ શ્લોકો છે. (૬ ૧/૨)

केशी त्विति॥ अन्येऽपि सर्वे साधारण्येन निरूपिताः। केशी तु कंसेन प्रेषितः विशेषाकारेण। तदा खुरैर्महीं विति वत्कं भिन्नेदारयन् व्योम वरे वागतः॥ निर्दारयन्। ननु केशिनो राज्ञसस्य कथं खुरा इत्याशंक्याह॥ महाहय इति॥ महानयमश्वः॥ ननु सध्यायामागतः कथं शीघ्रमागत इति चेत्तत्राह॥ मनोजव इति॥ एवं वरस्यापि

॥श्रीशुक उवाच॥ केशी तु कंसप्रहितः खुरैर्महीं महाहयो निर्जरयन्मनोजवः॥ सटावधूताभ्रविमानसंकुलं कुर्वन्नभो हेषितभीषिताखिलः १

सामर्थ्यमाह॥ सटाभिरवधूतास्त्रा अभ्राविमानानि चतैः संकुलं नभः कुर्वन्निति तस्य कायिको व्यापार उक्तः॥ वाचनिकमाह॥ हेषितभीषिताखिल इति॥ हेषितो अश्वशब्दः तेनैव भीषितमखिलं येन। साधारणप्रयोगः दैत्यानाममयजनकोयमिति ज्ञापनार्थं १

ह॰टी॰३४ ७७३ तस्य क्रियाव्यतिरेकेणापि रूपं दृष्ट्वैव सर्वे बिभ्यतीति ज्ञापयितुं रूपं वर्णयति॥ विशालनेत्र इति॥ विशाले नेत्रे यस्य इयं विशालता प्रकरणवशात् भयानका ज्ञातव्या॥ विकटमास्यकोटरं यस्य॥ बृहद्गलो यस्य॥ नीलो यो महान् अम्बुदः तस्योपमा यस्य। नीलत्वं नोपेक्षणीयं प्रधिक इति। उपमानत्वनिरूपणार्थमुपमापदम्

विशालनेत्रो विकटास्यकोटरो बृहद्गलो नीलमहाम्बुदोपमः॥ दुराशयः कंसहितं चिकीर्षुर्व्रजं स नन्दस्य जगाम कंपयन् २

पमेकेनखुणत्रयंखुरखेवर्त्तत इति तत्ज्ञापनार्थं नेत्रे आस्यं कंठश्च वर्णितः॥ अतेरोषानाह॥ दुराशय इति॥ राम
स्वभावतोप्यतःकरणं दुष्टमित्यानीतस्तत्र रामित्याह॥ कंसहितं चिकीर्षुरिति॥ ततो नंदस्य व्रजं जगामाऽ ७७३
पद्यार्थमेव २

શ્લોકાર્થ :- ૧ - ૨

કંસે મોકલેલો, મનના જેટલી ઝડપવાળો, હણ હણારથી જેને બધાને ભયભીત કરેલાં છે તેવો વિશાળ નેત્રોવાળો ભયાનક મુખરૂપી કોતરવાળો, મોટાં ગળાવાળો. કાળા મોટા વાદળાંને જેની ઉપમા અપાય તેવો, દુષ્ટ અન્તઃકરણવાળો તે મોટો અશ્વ કેશી તો ખરીઓથી પૃથ્વીને ખોદતો કેશવાળીથી ઉડાડી મૂકેલા વાદળાંઓ અને વિમાનોથી આકાશને ભરી દેતો, કંસનું હિત કરવા ઈચ્છતો, નંદના વ્રજને કંપાવતો ત્યાં ગયો.(૧-૨)

ભાવાર્થ; સુબોધિનીજી :- ૧ - ૨

ગયા અધ્યાયમાં કંસે કેશીને મોકલ્યો એમ કહેલું છે. તેણે આવી જે કૃત્ય કર્યું તે નવ શ્લોકથી કહેવામાં આવે છે કેશી તો શબ્દોથી તે આવવાનો પ્રકાર જુદો છે. બીજાઓને તો સામાન્યરીતે આજ્ઞા આપવામાં આવી હતી. પરંતુ કેશીને કંસે ખાસ નીશાનીથી મોકલ્યો. તે સમયે વ્યામાસુરની માફક ખરીઓથી પૃથ્વીને ખોદતો ગોકુલ આવ્યો. કેશી રાક્ષસ હતો તેને ખરીઓ કયાંથી હોય ? એવી શંકામાં મોટો અશ્વ શબ્દ યોજેલ છે. આ મોટો અશ્વ હતો.

સંધ્યા સમયે તેને આજ્ઞા કરવામાં આવેલી તે કેવી રીતે તરત આવ્યો ? તે શંકામાં મનના જેટલી ઝડપવાળો વિશેષણ યોજેલું છે.

કેશવાળીથી ઉડાડી મૂકેલા વાદળાંઓ અને વિમાનો તેઓથી ભરાઈ ગએલું આકાશને કરતો. એ પ્રમાણે તેની કાયાનું કાર્ય કહેલું છે. હણહણાટથી જેને સર્વને ભયભીત કરેલા છે. તેમાં વાણીનું કાર્ય કરેલું છે. આ કેશી દૈત્યોને પણ ભય

પમાડનારો હતો.(૧)

તેની ક્રિયા વિના પણ રૂપ જોઈને જ સર્વ ભય પામે છે. એમ જણાવવા વિશાળ નેત્રોવાળો તેના રૂપનું વર્ણન કરે છે. વિશાળ છે બે નેત્રો જેનાં તેવો તે હતો ભયાનક હતુ મુખરૂપી કોતર જેનું મોટુ હતું ગળુ જેનું કાળુ જે મોટુ વાદળ તેના જેવા ઉપમા જે તેવો હતો શબ્દ યોજેલ છે. એ વિશેષણથી તેનો રંગ કહેલો છે. મુખમાં પણ ત્રણ ગુણ રહેલા હોવાથી તે જણાવવા (૧) બે નેત્રો (૨) મુખ (૩) ગળાનું વર્ણન કરેલું છે.

દુષ્ટ અન્તઃકરણવાળો વિશેષણથી તેના અંદરના દોષ કરેલા છે. સ્વભાવથી અન્તઃકરણ દુષ્ટ હતું. કંસનું હિત કરવા ઈચ્છતો વિશેષણ કરેલું છે. તે ઉપદ્રવ કરવા માટે નંદના વ્રજમાં ગયો. (૨)

કેશી તરત જ ગોકુલને ઉપદ્રવ કરશે એમ ભગવાને પ્રથમથી જાણીને તેનું કાર્ય થાય તે પહેલાં તેને પડકાર્યો.

स तु केशी शीघ्रमेव कार्यं करिष्यतीति भगवान् प्रथमत एवाभिज्ञाय तत्कार्यात्पूर्वमेव तमाकारितवानित्याह ॥ तं त्रासयन्तमिति ॥ तस्मिन्ना-
गत एव रूपं दृष्ट्वैव शङ्का सः मारणपरिज्ञानपोः सामर्थ्यज्ञापनार्थं भगवानपि अक्लिष्टकार्यपि तथा कृतवानित्यत्र हेतुमाह ॥ स्वस्य गोकुल-
मिति ॥ स्वा गावश्च तेषां कुलमित्यपि ॥ तैः प्रसिद्धैः हेषितैः यानि देवानामपि भयजनकानि शीघ्रकारीणि हेतुमाह ॥ वालविघूर्णिताम्बुद-
मिति ॥ पुच्छभ्रामणेन विशेषेण घूर्णिता मूर्च्छिता अम्बुदा यस्य ॥ पुच्छभ्रामणमात्रेण यद्येवं महाननर्थः तदा किं विद्विलं दोषपि महानन्यापोभ

तं त्रासयन्तं भगवान् स्वगोकुलं तद्धेषितैर्वालविघूर्णिताम्बुदं आत्मानमाजौ मृगयन्तमग्रणी
रुपाह्वयत्स व्यनदन्मृगेन्द्रवत् २ ॥ ॥

वैरिति ॥ नन्वकस्मादागतः कथं न गोकुलं मारितवानत आह ॥ आत्मानमाजौ मृगयन्तमिति ॥ न स गोकुलमारणार्थमागतः किन्तु भ-
गवता सह युद्धं कर्तुं ॥ आजौ संग्रामे आत्मानं भगवन्तं मृगयन्तमन्वेषयन्तं क्वास्तीति कृष्ण इति ॥ नन्वेवं कथं शाङ्ख्यकं सोयस्माद्बिभेति ॥
तत्राह ॥ सः प्रसिद्धः केशी अत एव मृगेन्द्रवत् सिंहवत् व्यनदन् सत्यं स्वान्तरगजानिव मन्यते ॥ बलभद्रं कथं न प्रेषितवानित्यत्र हेतुरग्र-
णीरिति ॥ भगवानेवाग्रणीः भगवानग्रे एव उपद्रवान् दूरीकरोतीति ३

શ્લોકાર્થ :-૩

પ્રસિદ્ધ, હણહણાટોથી પોતાના ગોકુલને ત્રાસ આપતા પુંછડાથી વાદળાને ભમાવતા અને સંગ્રામ માટે પોતાને શોધતા તેને પડકારતા તે નાયક ભગવાને સિંહની પેઠે ગર્જના કરી. (૩)

ભાવાર્થ; સુબોધિનીજી :-૩

તે કેશી આવતાં તેનું રૂપ જોઈને ગોકુલને ત્રાસ થશે. તેથી ભગવાનને તેને હણવાનું સામર્થ્ય છે અમે જણાવવા ભગવાન શબ્દ યોજેલ છે. શ્રીકૃષ્ણ કલેશ વિના કાર્ય કરનાર હોવા છતાં તેમને તેમ કર્યું. કેશીને પડકાર્યો. તેનું કારણ પોતાના ગોકુલ શબ્દથી કહેલું છે.

તેના પ્રસિદ્ધ હણહણાટો જે દેવોને પણ ભય ઉત્પન્ન કરતા હતા તે ગોકુલને ત્રાસ આપતો હતો.

પૂછડાથી વાદળોને ભમાવતા વિશેષણથી તરત પડકારનું કારણ કહેલું છે. જ્યારે માત્ર પૂંછડાને ફેરવાથી જ એ પ્રમાણે ઘણો અન્યાય થાય તેથી ભગવાને તેને પડકાર્યો.

ઓચિંતા આવીને તેને ગોકુલનો સંહાર કેમ ન કર્યો ?

એવી ચિંતામાં સંગ્રામમાં પોતાને શોધતાં વિશેષણ યોજેલું છે. તે ગોકુલનો સંહાર કરવા આવ્યો ન હતો પરંતુ ભગવાન સાથે યુદ્ધ કરવા આવ્યો હતો. શ્રીકૃષ્ણ કયાં છે ? એમ ભગવાનને શોધતો આવ્યો.

જેનાથી કંસ ભય પામે છે તેવા ભગવાન સામે તેને આવી ઉદ્ધતાઈ કેમ કરી? એવી શંકા થાય તે માટે તે કેશી પ્રસિદ્ધ હતો એમ કહેલ છે. એટલે મુગેન્દ્ર એટલે સિંહની પેઠે તેણે ગર્જના કરી. તે બીજાઓને હાથીઓ જેવા માનતો હતો.

ભગવાન બલભદ્રને કેમ ન મોકલ્યા ? તેનું કારણ નાયક શબ્દથી કહેલું છે. ભગવાન જ નાયક હતા.

કેશીને પકડતાં તે ભગવાને જ સિંહના જેવી ગર્જના કરી .(૩)

ભગવાનનો પડકાર સાંભળીને તેને ગર્જના કરી અને જે કરવાનું છે તે હવે કહે છે.

VIBRANT PUSHTI * VADODARA *

२-३१३४ भगवद्वाक्यानं श्रुत्वा यत्कृतवांस्तदाह॥ स तमिति॥ उपाकृत्वा स भगवानेवं यन्न कृत। अथवा पूर्वं भगवंतं दृष्ट्वा गर्जनं कृतवान्। पश्चा
७७४ द्वाक्यं श्रुत्वा यत्करिष्यति तदत्रैव निरूप्यते। स केशी तद्भगवद्वाक्यं निशम्य मुखेनाकाशं पिबन्निव व्यात्ताननं अभिमुखः। अभ्यद्रव
त्। तथा सति अयं मतिशीघ्रमागमने आकाशो निविशतीति दृष्ट इति पिबन्निवेत्युक्तं। यद्वा आकाशमेव ग्रसति तदत्र तन्मध्यपातिनः सुखग्र
ग्रासा इति बहिश्चेष्टा जनिता। अत्यमर्षण इत्यान्तरी। तद्दानि करे समागत्य पराङ्वृत्य पद्भ्यां जघान धेनुकवत्। ननु सम्मुखमाग
त्य मुखेनैव मारणसंभवे पि किमिति पराङ्वृत्त इतिचेत्तत्राह॥ अरविंदलोचनमिति॥ कमलनयनो भगवानिति। भगवतः पर

स तं निशम्याभिमुखो मुखेन खं पिबन्निवाभ्यद्रवदत्यमर्षणः जघान पद्भ्याम
रविंदलोचनं दुरासदश्चण्डजवो दुरत्ययः ४ ॥

मुखे सौंदर्यं दृष्ट्वा साक्षात् इति क्रमासमर्थः पराङ्वृत्य अपश्यन्निति क्रमं कृतवानित्यर्थः। ननु पद्भ्यामपि भगवद्रूपं स्पृष्ट्वा कथमतिक्रमः राम
संभवतीत्याशंक्याह॥ दुराशय इति॥ दुष्टान्तःकरणत्वात्तथा कृतवान्। दुरासद इति पाठे कंसरामादिभिः अतिक्रमो न निवारित इ ७७४
त्याशंक्याह॥ दुरासद इति॥ दुःखेनासादो यस्येति। अन्यकोपि तन्निकटे गंतुं शक्तो नेतीत्यर्थः। तत्र हेतुमाह॥ चंडजव इति॥ अतिशीघ्रमा
गच्छतीति तस्य प्रतीकारो दूरे तस्मिन्नागते पलायनमप्यशक्यमित्याह॥ दुरत्यय इति॥ दुःखेनात्ययो यस्येति ४

શ્લોકાર્થ :-૪

ઘણા ક્રોધવાળો તે, તે સાંભળીને જાણે કે મુખથી આકાશનું પાન કરતો હોય તેમ સામો દોડી આવ્યો. દુષ્ટ અન્તઃકરણવાળા, પ્રચંડ વેગવાળા, જેનાથી ન છટકી શકાય તેવા તેણે કમલ જેવા નેત્રવાળા ભગવાનને બે પગોથી પાટુ માર્યું. (૪)

ભાવાર્થ; સુબોધિનીજી :-૪

તે કેશી ભગવાનનું વાકય સાંભળીને મુખથી જેમ આકાશનું પાન કરતો હોય તેવા ખુલ્લા મુખવાળો, જાણે ભગવાનને ગળી જવા માગતો હોય તેમ સામો દોડતો આવ્યો. તે ઝડપથી આવતો હતો ત્યારે આકાશ જાણે તેના મુખમાં પ્રવેશ કરતું હોય તેવું દેખાયું હતું. જ્યારે તે આકાશને ગળે છે તો તેની અંદર રહેલાને સહેલાઇથી ગળી જાય. બહારની ક્રિયા જણાવી છે. ઘણા ક્રોધવાળો વિશેષણથી સમીપ આવીને ઉધા ફરીને ધેનુકની પેઠે બે પગોથી પાટુ મારી.

સામા આવીને મુખથી મારવાનું સંભવતું હોવા છતાં તે કેમ ઉધો ફર્યો ? એવી શંકામાં કમળ જેવા નેત્રોવાળા પદ યોજેલ છે. ભગવાન કમળ જેવા નેત્રોવાળા હોવાથી તેમનું સૌંદર્ય જોઈને સીધો હુમલો કરવાને અશક્ત હોવાથી ઉધો ફરી હુમલો કર્યો એવો અર્થ છે.

ભગવાનના રૂપનું સ્મરણ થવાથી પગોથી હુમલો કેમ થઈ શકે ? એવી શંકામાં દુષ્ટ અન્તઃકરણવાળો વિશેષણ છે. તે દુષ્ટ અન્તઃકરણવાળો હોવાથી તેને તે પ્રમાણે કર્યું. બલભદ્ર વિગેરે હુમલો કેમ અટકાવ્યો નહિ? એવી શંકામાં દુઃખથી પહોંચી શકાય જેને તેવો તે હતો. તેથી કોઈપણ તેની સમીપ જઈ શકતું ન હતું. પ્રચંડ વેગવાળો એ વિશેષણથી તે ઘણી ઝડપથી આવતો હતો તેને રોકવાનું તો દૂર રહ્યું પણ નાસી જવું પણ અશક્ય હતું. એ માટે જેનાથી છટકી ન શકાય તેવા વિશેષણથી કહેલું છે. દુઃખથી છટકી શકાય જેનાથી તેવો તે હતો. (૪)

ભગવાન ધણા ચતુર છે.તે કેશી દેવોથી કે અસુરોથી શસ્ત્રો વડે હણી શકાય નહિ તેમ હોવાથી જુદો ઉપાય કર્યો.

भगवानतिचतुरः सारादेवैरसुरैश्च शस्त्रैश्चावध्य इति तस्य प्रकारांतरेण समाधानं कृतवानित्याह ॥ तद्दंष्ट्रयित्वेति ॥ तत्पादस्य हरणं तिर्यग्भूत्वा वंचयित्वा मोघत्वं संपाद्य ततः दोर्भ्यां तस्य पादद्वयं धृत्वा परिविध्य भ्रामयित्वा उत्तोल्य धनुःशतांतरे सावज्ञमुत्ससर्ज पत्य व्यवस्थित इति संबंधः ॥ ननु शीघ्रमागतो मारयितुं पादस्य प्रसारः कृतवानयथा न प्रतिहतो भ

तद्वंचयित्वा तं मधोक्षजो रूषा प्रगृह्य दोर्भ्यां परिविध्य पादयोः सावज्ञमुत्ससर्ज धनुःशतांतरे यथोरगं तार्क्ष्यसुतो व्यवस्थितः ॥ ५ ॥

वतिसाधनवेगः तत्कार्यं प्रतिहतो जात इत्याशंकायामाह ॥ अधोक्षज इति ॥ इंद्रियजन्यं तस्य ज्ञानं क्रिया वा तेन विषयीकरोति ॥ अतो ऽधोक्षज एव तस्य पादस्य वंचन इति वंचनमपि भगवतो लौकिक सामर्थ्याय फलमिति न किंचिदुपपन्नाः संमुखमागतः किमिति परावृत्त इति रोषेण दोर्भ्यां गृहीतः ॥ कदाचिन्न स्पृहृदये भीतः सन्न वंचनं कृतवा

હ.રી.૩૪ निस्तिशंकास्यात्ततोभगवान्निःशंकमाक्षमिवदोर्भ्यापरिगृहीतवान्।ततउत्तोलनंचकृतवान्।योपरोभग
१७५ वतेचिक्षेपतत्रैवस्थानेसगृहीतइतिहस्तमेवगृहीत्वातीत्यपिसूचितं।उत्तोलनादिकंसर्वंयथाउननोपातितथा
ज्ञापनार्थं।महानहेवलश्चवरइतितस्यगर्वनाशार्थंसावज्ञाश्वर्वकमुत्सर्गः।श।तशरोपरिमितवाची।क्षुतः
दूषीरतवज्ञापनार्थं॥नतुहेहेनमहान्सः बालकश्चभगवानत्रलौकिकंचसामर्थ्येनप्रकटितवान्तत्कथंत
स्योत्तोलनादिकमित्याशंक्यदृष्टांतमाह॥यथारगमिति॥गरुडोयथामहांतमप्युरगंभक्षत्वात्क्षिप्त्वा
तभक्षमाणःवलेविमानेपराक्रमंकरिष्यतीतिवलक्षयार्थंतथाक्रियते।तथाभगवानपिअश्वरोनिवार्य
एवेतिवलक्षयार्थंतथाकरणं।एवंकृत्वानमहत्कर्मकृतमितिमेनेकिंतुसर्ववदेवविशेषेणैवलीलयैवस्थितः५
राम
૭૭૫

શ્લોકાર્થ :-૫

ઈંદ્રિયોથી થતું જ્ઞાન જેમને પહોંચતું નથી તેવા ભગવાન તેને ચૂંકાવી, રોષથી બે પગોથી બે હસ્તો વડે તેને પકડી ચક્કર ચક્કર ફેરવી જેમ ગરૂડ સર્પોને ફેંકી દે તેમ તિરસ્કારપૂર્વક ઘણે દૂર ફેકી દઈ ઉભા રહ્યા. (૫)

ભાવાર્થ; સુબોધિનીજી :-૫

તેને એટલે પગની પાટુને આડા થઈને ચૂકાવી એટલે નકામી બનાવી. પછી બે હસ્ત વડે તેના બે પગો પકડી તેને ચક્કર ચક્કર ફેરવી ઉંચો કરી તિરસ્કારપૂર્વક સેંકડો ધનુષ દૂર ફેકી દઈ ભગવાન ઉભા રહ્યા એવો અર્થ છે. કેશીએ ઝડપથી આવી, પગના વેગવાળા થઈ, કોઈથી અટકાવી ન શકાય તેવી રીતે પાટુ મારવા માટે પગ પસારેલા તો તેથી તેનો પ્રયાસ કેમ નિષ્ફળ ગયો? એવી શંકા થાય ત્યાં કહે છે કે ઈંદ્રિયોથી થતું જ્ઞાન જેમને પહોંચતુ નથી એ વિશેષણથી કેશીનું ઈંદ્રિયોથી ઉત્પન્ન થએલું જ્ઞાન અથવા ક્રિયા ભગવાનને પહોંચતાં નથી. તેથી તેના પગોને ભગવાનનો સંબંધ ન થાય એ યોગ્ય જ છે.

ભગવાનમાં અલૌકિક સામર્થ્ય હોવાથી તે પાટુ ચૂકાવે એ પણ યોગ્ય જ છે. સામો આવેલો કેસી એ પ્રમાણે ઉંધો કેમ

ફર્યો ? ભગવાનને તેને શેષથી બે હાથ વડે પકડયો અને પછી તેને ઉંચો કર્યો જે પગો ભગવાન તરફ ફેંકેલા તેજ સ્થળેથી તેને પકડયો. તેથી એમ સૂચવે છે કે ભગવાનને જે આપવામાં આવે છે. તે જ ગ્રહણ કરે છે. તેને ઉંચો કર્યો. તે મારો અને દેવોથી વરદાન પામેલો હતો. તેથી તેના ગર્વને નાશ કરવા તેને ભગવાને તિરસ્કારપૂર્વક ફેંકી દીધો. ધનુષ શબ્દ ભગવાનની વિરતા બતાવવા માટે છે. તે કેશી દેહમાં મોટો હતો અને ભગવાન બાલકુ હતા તેમને પોતાનું અલૌકિક સામર્થ્ય પ્રગટ કર્યું ન હતું. તો પછી ભગવાને તેને ઉંચો કર્યો એ કેવી રીતે થયું? એવી શંકા થાય તેથી દષ્ટાંત છે કે જેમ ગરૂડ સર્પને ફેંકી દે. મોટો સાપ પણ ગરૂડનો ખોરાક જ છે. તેનામાં બલ હોય તો પરાક્રમ કરે. તેના બલનો ક્ષય કરવા માટે ગરૂડનું દષ્ટાંત છે. અસૂર દૂર રાખવા યોગ્ય જ હોવાથી તેના બલનો ક્ષય ભગવાને તે પ્રમાણે કર્યું. તેથી ભગવાન મેં ભારે કામ કર્યું છે એમ માન્યું નહિ.(૫)

ફેંકી દીધેલા કેશીનું વૃતાંત નીચેના શ્લોકથી કહે છે.

क्षिप्तस्य वृत्तांतमाह॥ स लब्धसंज्ञ इति॥ सर्वे मूर्छितः पश्चाल्लब्धसंज्ञस्तथापि न निवृत्तः किंतु पुनरुत्थितः॥ ततो मुखं व्यादाय पतः केशी तरसाशीघ्रमेव हरिमभ्यापतत॥ ततो भगवानपि भोजनार्थमिव व्यादत्तमुखं भोजितं

स लब्धसंज्ञः पुनरुत्थितो रुषा व्यादाय केशी तरसापतद्धरिं सोप्यस्य वक्त्रे भुजमुत्तरं स्मयन्प्रवेशयामास यथोरगं बिले ६ ॥ ॥

वानित्याह॥ सोपीति॥ भगवानप्यस्य वक्त्रे उत्तरं वामभुजं स्मयन् हसन् भक्तानां यमायासि वेत्त भक्तापेति वदन्निव भुजं प्रवेशयामास॥ वामो हि॥ वामो हि भुजो हंतास्मा नामेवेति॥ स निःशंक प्रविष्ट इति वक्तुं दृष्टांतमाह॥ यथोरगं बिलमिति ६

શ્લોકાર્થ :- ૬

ભાનમાં આવેલો તે કેશી ફરી ઉભો થયો. ક્રોધથી મુખ ફાડી ઝડપથી હરિ તરફ ધસ્યો. તેમને પણ જેમ સર્પ દરમાં પ્રવેશ કરે તેમ હસતાં આના મુખમાં ડાબા હસ્તને નાખ્યો. (૬)

ભાવાર્થ; સુબોધિનીજી :- ૬

પહેલા કેશી મૂર્છા પામ્યો. પછી ભાનમાં આવ્યો છતાં પણ તે અટકયો નહિ. પણ ફરી ઉભો થયો અને તેને મુખ ફાડયું અને ઝડપથી હરિ તરફ ધસ્યો.

પછી જાણે ભોજન કરવા મુખ ફાડેલું તેને ભગવાને ભોજન કરવા હસતાં ભક્ષણ કરવા આવે છે તો તું ભક્ષણ કર એમ જાણે કહેતા હોય તેમ મુખમાં ડાબા હસ્તને નાખ્યો. કારણ કે ડાબો હાથ દૈત્યો માટે છે. જેમ દરમાં સર્પ પ્રવેશ કરે એવું દૃષ્ટાંત કહેલું છે. (૬)

મુખમાં હસ્ત નાખવો એ હણવાનો ઉપાય કેમ થઈ શકે? એવી શંકા થાય તે હવે કહે છે.

ક-ટી-૩૪
૭૭૬
भुजप्रवेशनं कथं मारणोपाय इति शंकायां प्रकारमाह॥ दंतानिपेतुरिति॥ भक्षणार्थं प्रवृत्तः दंतसंबंधं कारितवान् ततो भगवद्भुजस्पर्शो भगवद्भुजस्पर्शतीतित् घाभूता निपेतुः॥ तेष सिद्धार्थे हंता अपि हन्यंते तत्रापि केशिनः अतिप्रसिद्ध स अलौकिकप्रकारेणेष धारिस्पर्शेनेव दंताः पतिता भविष्यंतीत्याशंक्य दृष्टांतमाह॥ तप्तमयः स्पर्श इति॥ तप्तमयः अग्निवर्णयेस्पर्शतिते तप्तमयः स्पर्शः तप्तमयोवा तप्तलोहस्पर्शः षष्ठ्यर्थे द्वितीयेति॥ ततो बाहुरपि तद्देहा

दंता निपेतुर्भगवद्भुजशस्ते केशिनस्तप्तमयःस्पर्शो यथा बाहुश्च तद्देहगतो म
हात्मनो यथामयः संववृधे उपेक्षितः ७

ततः प्रविष्टस्य वृद्धे तस्य वृद्धौ साधनं नापेक्षत इत्यत्र दृष्टान्तमाह ॥ यथामय इति ॥ यद्देव किंचित्करोति पुरुषस्तद्रोग
प्रतीकारमकुर्वन् । तेनैव स वर्द्धते । न हि देहदृष्ट्यापि वि रोगवृद्धौ साधनमपेक्ष्यते । ननु वृद्धौ विकारत्वं स्यात् तथा
चानुभवो न स्यात् दोषश्च स्यात् इति चेत् तत्राह ॥ महात्मन इति ॥ स हि व्यापकः ॥ सर्वतः पाणिपादान्तः याव दूर
ऽमायामुद्धाटयते येन तेन वावयवेन वृद्ध इत्युच्यते । महात्मानस्वरूपं यस्य अस्पर्शापेक्षा पाणिपातो शकरणं पला

राम ७७६

શ્લોકાર્થ :-૭

જેમ તપેલા લોઢાનો સ્પર્સ કરનારના દાંડ પડે તેમ કેશીના ભગવાનની ભુજાનો સ્પર્શ કરનાર તે દાંતો પડી ગયા.જેમ દરકાર નહિ રાખેલો રોગ વધે તેમ દેહમાં ગએલો મહાત્માનો બાહુ ઘણો જ વધ્યો. (૭)

ભાવાર્થ; સુબોધિનીજી :-૭

ભક્ષણ કરવા તત્પર થએલા તેને ભગવાનના હસ્તનો સંબંધ દાંતોને કરાવ્યો. તેને સ્પર્સ કરવાથી તેના દાંતો પડી ગયા. અગ્નિના જેવારંગવાળા તપેલા લોઢાને જેઓ અડે એવી રીતે તેના દેહમાં ગએલો બાહુ પણ વધ્યો. ત્યાં દાખલો આપે છે કે જેમ દરકાર નહિ રાખેલો રોગ વધે તેમ વધ્યો. તે રોગનો ઉપાય નહિ રાખેલો રોગ વધે તેમ વધ્યો. તે રોગનો ઉપાય નહિ કરતાં પુરૂષ જે કાંઈ પણ કરે છે તેનાથી રોગ વધે છે. તેને સાધનની જરૂર હોતી નથી.

જેની વૃદ્ધિ થાય તે વિકારવાળું થાય તેમજ તેનો અનુભવ ન થાય અને દોષ પણ થાય તેવી શંકામાં તેથી મહાત્માનો શબ્દ યોજેલ છે. કારણ કે ભગવાન જેના પાણી અને પાદના અંતે સર્વ સ્થળે છે. સર્વ સ્થળે રહેલા છે. એટલે દૂર સુધી જે અવયવથી માયાને ઉપાડી લે છે. તેજ અવયવથી વધ્યા એમ કહેવાય. દોડીને ઘસવું એ મહાત્માનો અનાદર છે.

પછી જે થયું તે હવે નીચેના શ્લોકથી કહે છે. (૭)

ततोयज्ञातंतत्राह॥समेधमानेनेति॥सम्यक्परितःएधमानेनवर्द्धमानेन॥सकेशी कृष्णपदमेतदर्थमेवावतीर्णः इतिज्ञापनार्थं॥बाहुश्चक्रियाप्रधानःअतोसमीचीनेबाहुप्रक्षेपणादिकंनविरुध्यते।वक्त्रविवरस्यबाहुना पूर्णत्वात्निरुद्धवायुर्जातःततःदुःखात्चरणांश्चविक्षिपनविशेषेणक्षिपनदुरात्मभिरेवाहमानीतोमार

समेधमानेनसकृष्णबाहुनानिरुद्धवायुश्चरणांश्चविक्षिपन॥प्रस्विन्नगात्रः
परिवृत्तलोचनःपपातलेंडंव्युत्सृजन्क्षितौव्यसुः ८

णार्थमितिक्षिपन्निवाप्रकारात्कंसंचाश्चंतःप्रपासात्प्रस्विन्नगात्रोजातः।परिवृत्तेलोचनेयस्य।अंतर्बहिः क्रियापगमःज्ञानापगमश्चसूचितः।ततःप्रपपात।लेंडंविसृजन्निति।पादुद्वारामलंविसृजन॥लेंडशब्देनस हउच्यते।क्षितावपतदितिनपातेनकश्चिदुपद्रुतरतिसूचितं ८ ॥ ॥

श्लोकार्थ :-૮

શ્રી કૃષ્ણના સારી રીતે વધતા બાહુથી જેનો વાયુ રોકાઈ ગયો છે. તેવો કેશી પગોને પછાડતો, પરસેવાવાળા અંગોવાળો ફરી ગએલી આંખાવાળો, લાદ કરતો, પ્રાણ રહીત થઈ પૃથ્વી ઉપર પડયો. (૮)

ભાવાર્થ; સુબોધિનીજી :-૮

સારી રીતે એટલે વધતા જતા બાહુથી જેનો વાયુ રોકાઈ ગયો છે તેવો કેશી થયો. બાહુ ક્રિયા કરવામાં મુખ્ય છે. તેથી નઠારા સ્થાનમાં બાહુ નાખવો એ સારૂ નથી. મુખનુ પોલાણ બાહુથી ભરાઈ ગયું તેથી તેનો વાયુ રોકાઈ ગયો તેથી દુઃખી થઈ પગો પછાડવા લાગ્યો. દુષ્ટોએજ હરણા માટે મને અહીં મોકલેલ છે એમ ગાળો દેતો હોય તેમ ઘણી નિંદા કરવા લાગ્યો. શરીરના અંગો પરસેવાવાળા થયા. તેની બંને આંખો ફાટી ગઈ. તેની અંદરની અને બહારની ક્રિયા તથા જ્ઞાન જતા રહ્યા.

VIBRANT PUSHTI * VADODARA *

ત્યારે તે લાદ કરતો પડયો ગુદાથી મલનો ત્યાંગ કરતો પડયો. પૃથ્વી ઉપર પડયો તેના પડવાથી કોઇને ઉપદ્રવ થયો નહિ.(૮)

પછી કાર્ય પતી જતાં બધાથી પૂંજાએલા ભગવાન ઘેર પધાર્યા એમ હવે કહે છે.

ह·टी·३४ ७११· ततः कार्ये संपन्ने भगवान् सर्वैः पूजितो गृहे गत इत्याह तत इति ॥ समारब्धा वृद्धिः । ततो न निवृत्ता गते च प्राणे
प्रवर्द्धमाना देहं च श्रुत्कर्कटिकाफलवत् विदीर्णं कृत्वा विदीर्णद्वारा हस्ते निर्गते निवृत्ता ॥ उत्खतो हस्तः निःसारणे
क्रिया परिच्छिन्ना भवतीति तदर्थं देहविपाटनं । व्यसोरिति निःकासने हेतुः । त्यक्तप्राणो देहः अशुचिर्भवतीति सू
तकार्यत्वं च ज्ञापितं । अपाकर्षणं ततो निःसारणं स्वर्वत्करणं वा । महान् भुजो यस्येति भुजेनापि मुक्तिं दातुं
शक्यत इति । तस्य मुक्तावपि न संदेह इत्यर्थः । महतीतस्य क्रियाशक्तिरिति च ज्ञापितं । एवमपि कृत्वा अविस्मित

तद्देहतः कर्कटिकाफलोपमाद्व्यसोरपाकृष्य भुजं महाभुजः । अविस्मितोऽयत्नहतारिरुत्स्मयैः प्रसून वर्षैर्वर्षद्भिरीडितः ॥ ९ ॥

तः नहि तृणे छिन्ने कस्यचिदभिमानो भवतीति तदेव ज्ञापयति । अयत्नहतारिरिति ॥ नेको
पि भगवता प्रयत्नः कृतः अनायासेन हत इति ॥ केचिन्मायापगमः स्वाज्ञायेति न प्रयत्नः ऊर्ध्वस्मयैः हसद्भिः सर्वैरे राम
व देवैः प्रसूनवर्षैः पुष्पवृष्टिभिः सहितैः भगवानीडितः । तत्र स्थितवाक्यानि न संतीति किं तु पुष्पवृष्टिरेवा तदा ७११
ह ॥ वर्षद्भिरिति ॥ वर्षणमिव स्तोत्रमिति । प्रसूनानां वर्षो येषां इति पुष्पवृष्ट्यधिकारिणो देवाः । तैर्वर्षद्भिः यथा तत्पुष्पै
वर्षैरीडितः स्तोत्रंभिन्नमेव ॥ ९ ॥

શ્લોકાર્થ :-૯

મરણ પામેલા કાકડીના ફલના જેવા તે દેહમાંથી ભૂજાને કાઢી લઇ મહાભૂજાવાળા, ગર્વ રહિત, પ્રયત્ન વિના શત્રુનો નાશ કરનાર ભગવાનની પુષ્પોથી વૃષ્ટિ કરનારાઓએ વૃષ્ટિથી સ્તુતિ કરી.(૯)

ભાવાર્થ; સુબોધિનીજી :-૯

હસ્તની આરંભેલી વૃદ્ધિ ત્યાંથી એટલેથી અટકી નહિ પણ પ્રાણ ગયા ત્યારે વધતાં પાકેલા કાકડીના ફલની માફક

દેહને ફાડી નાખી હસ્તને બહાર કાઢયો ત્યારે તે અટકી મુખમાંથી હસ્તને બહાર કાઢવામાં આવે તો કરેલી ક્રિયા પાછી ફરીથી થાય તેથી તેમ ન થાય તે માટે દેહને ફાડી નાખ્યો. મરણ પામેલા શબ્દથી હસ્તને બહાર કાઢવાનું કારણ કહેલું છે. કારણ કે પ્રાણ ત્યજી દીધા પછી દેહ અપવિત્ર થાય છે. મોટી ભુજા તેમની હતી એવા ભગવાન હતા તેથી તે ભુજાથી પણ મુક્તિ આપવા શક્તિમાન હતા તેથી કેશીની મુક્તિ થઇ એમાં શંકા નથી એવો અર્થ છે.

ભગવાનની ક્રિયા શક્તિ ઘણી વધારે છે એમ પણ જણાવ્યું છે. આમ કરીને પણ ભગવાન ગર્વ રહિત હતા. કારણ કે તરખલાંને તોડવાથી કોઇને અભિમાન થતું નથી. પ્રયત્ન વિના શત્રુનો નાશ કરનાર શબ્દથી તે અર્થ જણાવેલ છે. ભગવાને કાંઇ પણ પ્રયત્ન કરેલો નહતો. પ્રયાશ વગર કેશિને હણ્યો હતો. કેટલાક એમ કહે છે કે ભગવાનની આજ્ઞાથી માયા દૂર થઇ તેથી તેમનો કાંઇ પ્રયત્ન ન હતો. મોટેથી હસ્તના એટલે કેશિની મશ્કરી કરતા. પુષ્પોની વૃષ્ટિ કરનારા બધા દેવોએ ભગવાનની સ્તુતિ કરી. તેમાં સ્તુતિમાં મુકરર કરેલાં વાકયો ન હતા પરંતુ પુષ્પોની વૃષ્ટિ જ હતી. એમ વૃષ્ટિથી શબ્દથી કહે છે. વૃષ્ટિથી એટલે પુષ્પોથી સ્તુતિ કરી. એમ જુદા જ પ્રકારની સ્તુતિ કરી છે.

એ પ્રમાણે નારદના આવવાના કારણ તરીકે કેશ વધનું નિરૂપણ પોતાના અપરાધની ક્ષમા કરાવવા માટે પંદર શ્લોકથી કર્યુ.(૯)

નારદનાં વાકયોનું નિરૂપણ કરતાં તે ભગવાન પાસે આવ્યા.

एवं हेतुत्वेन केशिवधो निरूपितः। ततो नारदस्य स्वापराधक्षमापनार्थं वाक्यानि निरूपयन् पंचदशभिः प्रथमतस्तस्य समागमनमाह। देवर्षिरिति। यदैव भगवता केशी हतः तदा भगवत्समीपे कोपि न स्थित इति। तदैव समागतः निकटे भक्तवन्नमस्कारं वा तदाह। उपसंगम्येति। देवर्षित्वाद्धृतदर्थपरिज्ञानं भगवान् कथयतं त्र

देवर्षिरुपसंगम्य भागवतप्रवरो नृप कृष्णमक्लिष्टकर्माणं रहस्येतदभाषत १०

रुज्ञातवानित्याह॥भागवतप्रवरइति॥भागवतानांमध्येप्रवरःश्रेष्ठः॥भागवतमार्गोपदेष्टत्वात्॥नृपेतिसंबोधनंअनभिप्रेतोप्यागच्छतीतिराजलीलायाःपरिज्ञानार्थंउच्यमानःकथंचित्अनभिप्रेतोनारदइतिभगवान्मारयेत्॥अतःकथंनिर्भयोभूत्वातथावदतीत्याशंक्याह॥अक्लिष्टकर्माणमिति

શ્લોકાર્થ :-૧૦

હે નૃપ ! કલેશ વગર કર્મ કરનાર શ્રીકૃષ્ણની નજીક આવીને દેવર્ષિએ એકાંતમાં આ પ્રમાણે કહ્યું. (૧૦)

ભાવાર્થ; સુબોધિનીજી :-૧૦

જયારે ભગવાને કેશિને હણ્યો તે સમયે ભગવાન પાસે કોઈ રહેલ ન હતું તેથી તેજ સમયે ભકતની પેઠે નમસ્કાર કરતાં નારદ ભગવાનની સમીપ આવ્યા. દેવર્ષિ હોવાથી વૃતાંત જાણતા હતા. ભગવાને કેમ તેમના ઉપર કૃપા કરી એકાંતમાં આવવા દીધા ? એવી શંકામાં ઉત્તમ વૈષ્ણવ શબ્દ યોજેલ છે. નારદ ભાગવત માર્ગનો ઉપદેશ કરનાર હોવાથી વૈષ્ણવોની અંદર ઉત્તમ છે. ન ઈચ્છેલો પુરૂષ પણ આવે છે એવી રાજલીલા જાણાવવા માટે હે નૃપ ! એવું સંબોધન છે.

નારદ હર કોઈ પ્રકારે ઈચ્છેલો (વહોલો) નહિ હોવાથી ભગવાને નીચે જણાવેલ વાક્યો કહે ત્યારે ભગવાન તેને મારે. તેથી ભય રહિત થઈને તે કેમ કહે છે. ? એવી શંકા થાય. તેથી કલેશ વિના કર્મ કરનાર શબ્દ યોજેલ છે. ભગવાન પરમાનંદ હોવાથી નારદ પણ આવે તેવું સંભવે છે. એમ શ્રીકૃષ્ણ શબ્દથી કહેલ છે.

બંને અદશ્ય રહે તે મ એકાંતમાં જઈને નારદે કહ્યું. તેને નીચે કહેવામાં આવશે તે સ્તુતિ કરી નિવેદન કર્યુ. (૧૦)

કારીકા :-૭

પોતાનો અપરાધ મટી જાય તે માટે ત્રણ પ્રકારે નારદ સ્તુતિ કરે છે. મૂલરૂપનું સંબોધન કરી, મધ્ય ભાવ અને

VIBRANT PUSHTI * VADODARA *

કાર્યભાવનું નિરૂપણ કરે છે.(૭)

ત્યાર પછી અવતારના કાર્યનું નિરૂપણ કરે છે.અનુમોદન કરીને જે ભગવાન કરવાના છે તે પાંચ શ્લોકથી કહે છે. (૮)

સામાન્ય રીતે ભગવાન પોતાની મેળે અથવા બીજાની દ્વારા એમ બે પ્રકારે બે શ્લોકથી નિરૂપણ કરે છે. (૯)

જ્ઞાન અને ભક્તિના ભેદથી સ્વરૂપનું નિરૂપણ કરે છે. જ્ઞાનમાં આનંદ, ચિત્ત અને સતનું રૂપ કહે છે. ભક્તિ અહીં પ્રાગટ્ય થાય છે. ભગવાન કાર્ય માટે અવતરેલ હોવાથી ભક્તિમાર્ગમાં દુષણ નથી. (૧૦)

ભગવાનનું કાર્ય ચરિત્ર પણ ભગવાન જ છે. એ પ્રમાણે સાત શ્લોકથી કહેલું છે. કર્મ માર્ગ પ્રમાણે પણ નારદનો દોષ નથી. એમ જણાવવા બે સામાન્ય કર્મ જણાવનાર શ્લોકો કહેલા છે. (૧૧)

પછી સ્તુતિના અંતે જ્ઞાન અને ભક્તિનું નિરૂપણ કરેલું છે. કારણ કે પોતાનો અપરાધ નથી. આરંભ અને જવાનો એ બે શ્લોક વડે સોળ રૂપવાળાનું નિરૂપણ કરેલ છે. (૧૨)

પ્રથમ મૂળરૂપનું નિરૂપણ કરતાં નીચેના શ્લોકથી ભગવાનનું નવ પ્રકારે સંબોધન કરે છે.

१०·टी·३४ स्वतोप्यागमनं परमानंदरूपत्वात्संभवतीति तदाह॥कृष्णमिति॥रहसीति॥उभयोरहस्यत्वेप्येकांतेवागत्वाऽभ
७७८ योरपितथासामर्थ्यं संभवान्नानुपपत्तिः॥इदं स्वस्य माणं स्तोत्रं सर्वं कंनिवेदनात्मकत्वं अभाषत्तो स्वापराधनिष्ट
त्त्यर्थं त्रिभिः स्तोत्रं चकारेत्यह॥मूलरूपं तु संबोध्यमध्य कार्यं निरूपितं॥ततोवतारकार्यस्य निरूपणमतः कृ
तं॥अनुमोदकरिष्यन्नः पंचभिस्तदुहीरितं॥सामान्येन कृतं द्वे चाद्वाभ्यां स्वेनतयान्यतः॥ज्ञानभक्तिविभे
देन स्वरूपं च निरूपितं॥आनंदचित्सतां रूपं ज्ञाने भक्ताविहोद्गतिः॥कार्यार्थमवतीर्णत्वात्भक्तिमार्गेण

कृष्ण कृष्णाप्रमेयात्मन्योगेशजगदीश्वर॥वासुदेवाखिलावाससात्वतांप्रवरप्रभो ११

दूषणं॥कृतं तु भगवानेवेत्येवं सप्तभिरीर्यते॥कर्ममार्गप्रदेशाय सामान्यद्वयमीर्यते॥ततो ज्ञानभक्तीवस्था
पराधीयते न हि॥उपक्रमगतिभ्यां षोडशात्मा निरूपितः॥प्रथमं भगवंतं नवधा संबोधयति॥कृष्ण कृष्णे राम
ति॥मूलरूपं निरूपयन्॥कृष्णेति सदानंदो मूलं अन्यथा जगतः सदात्मत्वं फलरूपता वन स्यात्॥ततः प्रमाण ७७८
द्वयमाह॥तु भावाविदं चाग्रिमाभ्यां॥पुनः कृष्णेति द्विरुक्तिरादरे परमानंद एव आदरणीयो भवतीति॥यद्यपी

दमित्थं तया नानुभूयते तथापि वस्तुस्वाभाव्यात् तत्रादरस्तूत्पद्यते॥अज्ञादरः तत्पद्यते॥अज्ञातार्थं प्रमाणं वदन् वेदा
नागम्य इति तदर्थं वेदोत्पत्तिरिति॥द्वितीयं प्रमाणमाह॥अप्रमेयात्मन्निति॥न प्रमातुं योग्यः केनाप्यात्मा यस्य
।सर्वथा प्रमा प्रमाणाभावे नास्तीति न मंतव्यं आत्मत्वात्॥अतो भगवतैव स्वरूपकथनं वोपपद्यते॥एवं द्वा
भ्यां प्रमाणरूपतां निरूपयति द्वाभ्यां॥गोपीश जगदीश्वरेति॥वहिर्योगः अत्सीश्वरत्वेन नियमनं तत्सर्थं सा
धनानां यथा संभोगे व प्रेरयतीति॥ईश्वरत्वाद्भावत्स्वं से व्यइति॥फलरूपत्वमाह द्वयेन॥वासुदेवाखिलावासे
ति॥वासुदेवो मोक्षदाता॥अखिलावासेति तस्य दाने परिज्ञानं भोक्तृरूपश्च सः भोग्यरूपश्चेति॥फलत्वं च संप
द्यते॥प्रमेयत्वेन निरूपयन् भगवत्सिद्ध मेव प्रमेयमिति ज्ञापयितुं द्वयमाह॥सात्वतां प्रवर प्रकर्षेण दृश्यत इति
प्रवरः प्रकृष्टो वा वरः भक्ताः सात्वताः यो व्रियते स एव प्रमेयमिति यश्च परिपालयितुं शक्तः स एव पतिः॥एवमु
पास्योपासकयोः निरूपको धर्मो निरूपितः ११

શ્લોકાર્થ :- ૧૧

હે કૃષ્ણ ! હે કૃષ્ણ ! હે જાણી ન શકાય એવા રૂપવાળા, એ યોગીના ઈશ, હે જગતના ઈશ ! હે વાસુદેવ, હે જગતમાં રહેનારા, હે વૈષ્ણવોના પ્રવર, હે પ્રભો ! (૧૧)

VIBRANT PUSHTI VADODARA

ભાવાર્થ; સુબોધિનીજી :-૧૧

સદાનંદ મૂલરૂપ છે એમ જણાવવા હે કૃષ્ણ ! એવું સંબાંધન કરેલું છે. સદાનંદ મૂળરૂપ ન હોય તો જગત ફલરૂપ અને તદ્રુપ ન હોત. સદાનંદ મૂલ રૂપ છે એ માટે વેદ અને અનુભવ એમ બે પ્રમાણો કહે છે.

આદરને લીધે ફરીથી હે કૃષ્ણ એમ બે વાર કહેલ છે. કારણ કે પરમાનંદ આદરકરવા યોગ્ય છે. જોકે આ આવુ છે એમ ભગવાનનો અનુભવ થતો નથી. તો પણ વસ્તુના સ્વભાવને લીધે ભગવાનમાં આદર ઉત્પન્ન થાય છે.

આ વિષયમાં પ્રમાણ કહેતાં ભગવાન વેદોથી જાણાય છે તેથી તે માટે ભગવાનને જાણવા માટે વેદોની ઉત્પત્તિ થએલી હોવાથી તે જાણી ન શકાય એવા સ્વરૂપવાળા એમ બીજું પ્રમાણ કહે છે. જાણવાનું યોગ્ય નથી. કોઈથી પણ જેમનું સ્વરૂપ આપ છો. કોઈપણરીતે ભગવાનના સ્વરૂપ સંબંધી પ્રમાણ ન મળવાથી ભગવાન નથી એમ ન માનવું. કારણ કે ભગવાન આત્મા છો. તેજ ભગવાન પોતાનું સ્વરૂપ કહે, જાણાવે તે યોગ્ય છે.

એવી રીતે બે સંબોધનથી પ્રમાણરૂપનું નિરૂપણ કરી તે યોગીઓના ઈશ, હે જગતના ઈશ્વર એમ બે સંબોધનથી સાધનરૂપ ભગવાનનું નિરૂપણ કરેલ છે. બહારથી યોગ થાય અને અંદરથી ઈશ્વર તરીકે વશ રાખવું એટલે જેમ કે સારી રીતે પ્રેરણા કરે તે માટે અથવા ઈશ્વર હોવાથી અવશ્ય સેવા કરવા યોગ્ય છે. તે માટે તેમની આરાધના કરવી.

હે વાસુદેવ ! હે સર્વમાં રહેનારા ! એમ બે સંબોધનથી ફલરૂપ ભગવાનનું નિરૂપણ કરે છે. વાસુદેવ મોક્ષ આપનાર છે. હે સર્વમાં રહેનાર એ સંબોધનથી તેમને દાન કરવામાં સંપૂર્ણ જ્ઞાન છે. તે ભોક્તા છે અને ભોગ્ય પણ છે તેથી ફલરૂપ થાય છે.

ભગવાનના પ્રમેયરૂપનું નિરૂપણ કરતાં ભગવાન સિદ્ધાંત મુજબ મુકરર થએલ પ્રમેય હોય એમ જાણાવવા બે સંબોધન કરે છે. હે વૈષ્ણવોના પ્રવર ! ઘણો જ પ્રેમ કરવામાં આવે. પ્રવર એટલે ઉત્તમ વેર પતિ તે પ્રવર. જેના ઉપર વૈષ્ણવો પ્રેમ રાખે છે તે જ પ્રમેય છે એમ કહેલું છે. અને જે સંપૂણરીતે પાલન કરવા સમર્થ છે તે પતિ છે એ પ્રમાણે જેની ઉપાસના કરવામાં આવે છે તેનું નિરૂપણ કરનારો ધર્મ ગુણ કહ્યો .(૧૧)

એ પ્રમાણે નવ પ્રકારે મૂલ રૂપનું નિરૂપણ કરી પોતાનો દોષ ન જાણાય તે માટે ભગવાન સર્વરૂપ છે તે જાણાવે છે .

VIBRANT PUSHTI * VADODARA *

रा.री.३४ एवंनवधाभूलरूपंनिरूप्यस्वदोषपरिहारार्थंभगवतःसर्वात्मकत्वंनिरूपयति॥त्वमेति॥जीवाअप्यात्मनो
७७९ भवंतीतितद्व्यावृत्त्यर्थंएकएवत्वंसर्वभूतानामात्मेतिजीवाप्रत्येकमात्मनःअयमात्मशब्दःब्रह्मवाची
ब्रह्मवाचीपरमात्मपरःयोगशास्त्रेविभूतिपरः।भगवच्छास्त्रेआत्मनामात्माअधिदैविकैर्वसाख्येतुनजी

त्वमात्मासर्वभूतानामेकोज्योतिरिवैधसां॥गूढोगुहाशयःसाक्षीमहापुरुषईश्वरः १२

वब्रह्मविभागः।पुरुषेश्वरयोरन्येत्यत्रनिषिद्धत्वात्।तत्तदर्थंपिपन्नेषुभगवतोनविलक्षणत्वंप्रतीतिस्तद्व्याख्यारिवि राम
धयइति॥तत्रदृष्टांतमाह॥ज्योतिरिवैधसामिति॥सर्वेषामेवकाष्ठानांमध्येज्योतिरग्निरेकएववर्त्ततरप्रती ७७९
तिस्तौपाधिकीसंबंधोनिरूपितः॥नतुतत्तेवाधिकरणत्वं।आननकाष्ठमग्निरेवकाष्ठवापरमग्नेर्लयप्रति

वंधिकातस्मिन्दग्धस्वतएववह्निस्तिष्ठतीति।अतएवगूढःविद्यमानमपिनकोपिजानाति।अग्नेस्वरूपमुभय
थाप्राप्नोतिभ्रान्त्वशाद्धात्याभावाद्वाउपाधिरूभयस्यापिप्रतिवंधकःयथानदहतितथानशाम्यति॥तथा
संघातेजगतिविद्यमानेआत्मानस्वरूपंप्राप्नोति।नसाधनैर्नोपिवाधकैःएतदर्थमेवमुक्तवान्‌अस्मात्तत्र
मथनंवत्प्रमाणमाह॥गुहाशयइति॥गुहायामाशेतेति।अन्यथासर्वप्रकाशोनस्यात्॥किंचसाक्षीस
र्वकर्माणिपश्यतिअन्यथाअयमेतत्सर्वंदृष्टेति।अन्यथाफलभागोपिनस्यात्।इत्यपिनिरूपितं।जीवव्यावृ
त्त्यर्थमाह॥महापुरुषइति॥सातुभावःपुरुषोमहापुरुषःअतुभवश्चपरमकाष्ठामापन्नःतत्तदर्थंपिपन्नेषुभ
गवद्धर्मएव १२

શ્લોકાર્થ :-૧૨

જેમ કાષ્ઠોમાં અગ્નિ છે તે આપ સર્વ પ્રાણીઓના આત્મા છો. છુપા હૃદયમાં રહેનાર સાક્ષી મહાપુરૂષ ઈશ્વર છો. (૧૨)

VIBRANT PUSHTI * VADODARA *

ભાવાર્થ; સુબોધિનીજી :-૧૨

જીવો પણ આત્માઓ હોય છે તેથી તે આપ જીવ નથી એમ જણાવવા આપ સર્વ પ્રાણીઓના એક જ આત્મા છો એમ કહેલું છે. જીવો એકેએક પ્રાણીના આત્મા હોય છે. આ આત્મા શબ્દનો અર્થ બ્રહ્મવાદમાં પરમાત્મા થાય છે. યોગ શાસ્ત્રમાં વિભૂતિ થાય છે. ભગવત શાસ્ત્રમાં ગંગા દેવી પેઠે આત્માઓમાં આત્માં આધિદૈવિક થાય છે. સાંખ્યમાં જીવ અને બ્રહ્મ એનો ભેદ જ નથી.

કારણ કે અહી પુરૂષ અને ઈશ્વરનો જરા પણ ભેદ નથી. ચાર પક્ષોમાં ભગવાનનું જુદાપણું નથી. જુદાં જુદા પ્રાણીઓમાં રહેલા ભગવાન જુદાજુદા છે એવું નથી. જુદા દેખાવું તે ઉપાધીનો લીધે છે. આ વિષયોનું દૃષ્ટાંત જેમ કાષ્ઠોમાં અગ્નિ છે શબ્દોથી કહેલું છે. બધાય કાષ્ઠોની અંદર જ્યોતિ એટલે અગ્નિ એક જ છે. પણ જુદા જુદા રંગો દેખાય છે તે તો ઉપાધિને લીધે દેખાય છે. તે સંબંધવાળો કહેલો છે પણ આધાર કહેલો નથી. એથી એમ કહ્યું છે કે કાષ્ઠ અગ્નિ ના લયને શેકનારૂં છે. કારણ કે કાષ્ઠપણુ બળે ત્યારે અગ્નિ પોતાનાં સ્વરૂપમાં રહે છે તેથી તે છૂપો છે. હયાત હોવા છતાં કોઈપણ તેને જાણતું નથી.

શત્રુને લીધે અથવા બળવાનું કાંઈ નહિ હોવાથી ઉભય પ્રકારે તે અગ્નિનું સ્વરૂપ પ્રાપ્ત કરે છે. ઉપાધીએ કાષ્ઠપણુ છે તે અટકાવી દેનાર છે. તેથી જેમ કાષ્ઠમાં રહેલ બાળતો નથી પણ શાંત પણ રહેતો નથી. એવી રીતે જુદાંજુદા સમૂહરૂપ જગત હોય ત્યાંસુધી આત્મા પોતાના સ્વરૂપને પ્રાપ્ત કરતો નથી. પ્રાપ્ત કરવાના સાધનોથી અથવા અડચણોથી પણ આત્મા સ્વરૂપને પ્રાપ્ત થતો નથી.

તે માટે નારદે આ પ્રમાણે કહ્યું છે. હૃદયમાં રહેનાર શબ્દથી ઘર્ષણ જેવું પ્રમાણ કહે છે. હૃદયમાં રહેનાર છો એમ ન હોય તો સર્વનો પ્રકાશ ના થાય. આપ સાક્ષી છો. સર્વ કર્મને જાણો છો. તેમ ન હોય તો આ હું સર્વનો જોનાર છું એવું ભાન ન થાય. અને ફળનો ભોગ પણ ન થાય એમ જણાવેલું છે.

આપ જીવ નથી એ માટે મહાપુરૂષ શબ્દ યોજેલ છે. પ્રભાવવાળો પુરૂષ તે મહાપુરૂષ અને ચારે પક્ષો પ્રમાણે ઉત્તમ સ્થિતિને પહોંચેલો પ્રભાવ ભગવાનનો ધર્મ કહ્યો. વળી આપ ઈશ્વર છો એટલે સર્વને વશ રાખનાર છો. અને વશ રહેનાર જીવો છે. કારણ કે આપ વ્યવસ્થા આજ્ઞા કરો છો. તે પ્રમાણે તે કરે છે. તેથી આપ જીવોનું સ્વરૂપ આત્મા હોવાથી અને તેઓને પ્રેરણા કરનાર હોવાથી સામાન્ય ધોરણે મારો દોષ નથી. વળી ઉત્પતિનો વિચાર કરતાં પણ આપે જીવોને જુદીજુદી રીતે સર્જેલા છે. તેથી કંસનો કે મારો દોષ નથી. (૧૨)

तदा भगवतामारितइत्याह।।तमापतंतमिति।।उपरि स्थितं तमरिष्टं शृंगयोर्धृत्वा तस्य बलं निवृत्य यथा बलहीनो भवति तथा कृत्वा पश्चाद् भूमौ पातयित्वा पादेनाक्रम्य यथार्द्रं वस्त्रं निःपीड्यते तथा निःपीडयामास।।तथा [illegible] भवेति रोमकूपद्वारा रुधिरं निःसारितवानित्यर्थः दृष्टांतमाह।।यथार्द्रमंबरमिति।।तदपि हस्तेन निःपिडितं [illegible] सर्वं जलं स्रवति।।तथा रज्जकादिभिः काष्ठखंडैर्निःपीडितं तदाह।।विषाणेनहत्वेति।।विपरी

तमापतंतं स निगृह्य शृंगयोः पदा समाक्रम्य निपात्य भूतले निःपीड
यामास यथार्द्रमंबरं कृत्वा विषाणेन जघ्नान सोपतत्‌ १३

ततनिर्दिश[illegible] संबंधार्थः विषाणेन च तं जघ्नान येनैव मारणार्थं स सज्जः तेनैव स मारित इति पेयथा मांसं पघृत इत्यर्थः [illegible] भवति।।विषाणद्वयमेकं वा तद् उदरे निवेशितवानित्यर्थः।।ततः स अपतत् तदुनरुत्थानप्रयत्नेन कृतवानित्यर्थः १३

શ્લોકાર્થ :-૧૩

પોતાના જ આશ્રયવાળા આપે પહેલાં પોતાની માયા વડે ગુણોને ઉત્પન્ન કર્યા. સત્ય સંકલ્પવાળા આપ ઈશ્વર આ જગત રચો છો. તેનું ભક્ષણ કરો છો અને પાલન કરો છો. (૧૩)

VIBRANT PUSHTI * VADODARA *

ભાવાર્થ; સુબોધિનીજી :-૧૩

આપ કર્તા છો. પોતાના જ આશ્રયવાળા છો. એટલે આપનો આધાર આપ જ છો. જ્યારે સ્વરૂપમાં આપ રહેલા છો. ત્યારે આપ જ કરણ છો. પોતાની માયા વડે શબ્દોથી જાણાવ્યું છે કે આપણું સર્વ થવાનું સામર્થ્ય પણ આત્મા તે આપ જ છો. કેટલાક કહે છે કે પોતાની માયા વડે ગુણોને ઉત્પન્ન કર્યા છે. અથવા લોકોને જુદી રીતે જ્ઞાન થાય તે માટે માયાવડે ગુણોને ઉત્પન્ન કર્યા છે. સત્વ, રજ અને તમ અનુક્રમે સત ચિત્ત અને આનંદમાંથી જ આપે ઉત્પન્ન કર્યા છે. પણ લોકાને એવી દઢ માન્યતા છે કે એ ગુણો પ્રકૃતિ છે. જો તેમ ન હોય પરંતુ પ્રકૃતિ હોય તો ભગવાનની સ્વતંત્રતા નહિ રહેવાથી ભગવાન કર્તા જ ન હોય. ભગવાન સ્વતંત્ર હોય તો પણ ભગવાન અને પ્રકૃતિ બંનેની સ્વતંત્રા સંભવતી નહી હોવાથી પ્રકૃતિને ભગવાને આધિન માનવી જોઈએ. તેથી પોતાથી જ ગુણો ઉત્પન્ન કરતાં માયાને પણ કરણ તરીકે સ્વીકારી છે. ગુણોનું ઉપાદાન કારણ અને સ્વરૂપ આત્મા આપ જ છો. કારણ કે લોકોમાં ખોટું જ્ઞાન થાય તે માટે ભગવદરૂપ ભગવાનની શક્તિ માયાનો આપ ઉપયોગ કરો છો. પછી તે ગુણોથી આ સર્વ જગત આપ રચો છો. તેનું ભક્ષણ અને પાલન કરો છો. ભગવાન કયા પ્રયોજનથી આમ કરે છે? એવી શંકા થાય એટલે ઈશ્વર શબ્દ યોજેલ છે. કારણ કે ઈશ્વરની ઈચ્છાનું નિયમન કરી શકાતું નથી. ઈશ્વરની ઈચ્છા જાણી શકાતી નથી. તેમ ન હોય તો જીવના વિચાર પ્રમાણે ઈશ્વરનું પ્રયોજન નહી હોવાથી લીલામાં પણ પ્રયોજન સંભવતું નથી. તેથી ઐશ્વર્ય જ વ્યવસ્થા કરનારુ છે. આપે જગત રચ્યું હોવાથી અને ત્રણેય ગુણોથી રચેલ હોવાથી ભવિષ્યનો કાર્યનો વિચાર કરેલ હોવાથી કોઈનો પણ દોષ નથી.

ભગવાનમાંથી સાક્ષાત બધુ ઉત્પન્ન થાય છે એવો પક્ષ ચાલુ વિષયમાં સંભવતો નથી. કારણ કે ભેદને મુકકરર કરનારું કોઈ નહી હોવાથી નારદનો અપરાધ રહે જ. અને નારદને કંસને બોધ આપવાનો કાર્ય વ્યર્થ થાય. તેથી બીજા પક્ષનો આશ્રર્ય લીધો છે.

આ વિષયનો કંસને બોધ કર્યો તેનું પ્રયોજન કહેતાં આ માટે જ આપે અવતાર લીધો હોવાથી સેવકો પણ તેને અનુકુળ હોય તે જ કરવું જોઈએ. તેથી મારો અપરાધ નથી. (૧૩)

सेवकैरपि तद्वदुपायमेव कर्त्तव्यमिति न ममापराध इति वक्तुमाह॥ सत्वमिति॥ भूधरा राजानः। ते भूभारकाः एव भू-
पालकत्वेन जाताः। वस्तुतो दैत्याः। तेषु सात्विकाः प्रमथाः। राजसा रक्षांसि तामसानि। एते त्रयोपि सर्वनाश-
काः। नहि नाशकेभ्यः पालनं संभवति। अतः केवलं पर्वते भूताः भाराय जाताः। तेषां नाशाय अवतीर्णो भगवान्। तेन
भूमेर्भारो गच्छति। साधवश्च परिपालनीयाः। अराजके राज्ये साधूनां परिपालनं न संभवति। अरक्ष्यमाणाः सर्व एव

सत्वं भूधरभूतानां दैत्यप्रमथरक्षसां अवतीर्णो विनाशाय साधूनां रक्षणाय च १४

साधवश्च भवंति। अतः प्रकारांतरेण दैत्यवधोपि न कार्यं सिध्यति। सर्वेषां वधे प्रलय एव स्यात्। अतो राजानं विधा-
यैव दैत्या हंतव्याः। अतो भवान् स्वयमवतीर्णः साधूनां रक्षार्थं च। चकारात् भक्त्यर्थं च। अतस्तद्वदुपायं सेवकैरपि
कर्त्तव्यमिति मयापि कर्त्तव्यमिति भावः १४

શ્લોકાર્થ :-૧૪

તે આપ ભૂધર બનેલા યક્ષો, પ્રમથો અને રાક્ષસોના વિનાશ માટે અને સાધુઓના રક્ષણ માટે અવતરેલા છો.(૧૪)

ભાવાર્થ; સુબોધિનીજી :-૧૪

ભૂધર એટલે રાજાઓ. તેઓ ભૂમીના ભારરૂપ છે. ભૂમીનું પાલન કરનારા તરીકે જન્મેલા છે. પણ ખરીરીતે દૈત્યો છે. તેઓમાં પ્રમર્થો સાત્વીક છે. યક્ષો રાજસ છે અને રાક્ષસો તામસ છે. એ ત્રણેવ સર્વનો નાશ કરનારા છે. તેઓથી પાલન થવું અસંભવ છે. માટે તેઓ ભાર કરવા જન્મેલા છે. ભગવાન તેઓનો નાશ કરવા અવતર્યા છે. તેથી ભૂમીનો ભાર દૂર થાય છે.

વળી સાધુઓનું રક્ષણ કરવું જોઈએ. રાજા વગરના રાજ્યમાં સાધુઓનું રક્ષણ થાય નહી અને બીજા પણ દુષ્ટ હોવાથી બીજી રીતે વધ કરવાથી પણ કાર્ય પાર પડતું નથી. બધાનો વધ કરવામાં આવે તો પ્રલય થાય. તેથી રાજા બનાવીને જ દૈત્યોને

હણવા જોઈએ. ભગવાન તેથી રાજા બનાવીને દૈત્યોને હણવા માટે અને સાધુઓનું રક્ષણ કરવા માટે અવતરેલા છે. ચ અને શબ્દથી એમ જણાવ્યું છે. ભક્તિ આપવા માટે પણ ભગવાન અવતરેલ છે. તેથી ભગવાનના અવતારનું પ્રયોજન પ્રયોજનનું અનુકુળ હોય તેમ સેવકોએ પણ કરવું જોઈએ. તેથી મારે પણ તેવું કાર્ય કરવું જોઈએ એવો ભાવ છે.

ह॰री॰३४ ७८१
एतन्निदर्शनं वदन् भगवता सोपपत्तं कृतमत्तमो दत्ति॥ दिष्ट्येति॥ त्वयाऽयं महान् नितरां हतः॥ हयइत्याकृतिमात्रं वस्तुतो दैत्यः॥ लीलयेति॥ स्वयं पीडां विनाऽप्रवृत्ता अन्यथापीडायामपि सेवकस्यापराध एव स्यात् अतएव दिष्ट्या मम महद्भाग्यं नन्वत्तछो अनायासेनैव मार्यते किमाश्चर्यमित्याशंक्याह॥ यस्येति॥ हेषितेन संत्रस्ताः अनिमिषा अपि दिवं त्यजन्ति। ज्ञानशक्तिः स्थिरा अनिमिषामपि भयेन तन्नाशो निरूप्यते॥ किंच॥ निमिषोपि येषां

दिष्ट्या ते निहतो दैत्यो लीलयायं हयाकृतिः॥ यस्य हेषितसंत्रस्तास्त्यजन्त्यनिमिषा दिवं १५

नास्ति तेषां स्वर्गीदिकमसंभावितमिति भयं सर्वथा अयुक्तं तेषामपि हेषितमात्रेण भयं जनयति तदपि भयं महत्कार्यं करोतीत्याह॥ दिवमपि त्यजन्तीति॥ अतआयासः कृत्स्नो भवेत् स न कृत इति महद्भाग्यं अन्यदग्रे भविष्यतीति तदहं सर्वज्ञत्वात् मीति भयामस्त्व रखार्थमेवैतत्कृतमिति ❀ राम ७८१

શ્લોકાર્થ :- ૧૫

જેના હણાહણાટથી ભય પામેલા દેવો સ્વર્ગને ત્યજીને જતા હતા. તેવા અશ્વની આકૃતિવાળા દૈત્યને આપે સહેલાઈથી હણ્યો એ મારૂ મોટું ભાગ્ય છે. (૧૫)

ભાવાર્થ; સુબોધિનીજી :- ૧૫

આપે આ મોટા દૈત્યનો સંપૂર્ણરીતે નાશ કર્યો. અશ્વ એતો માત્ર આકૃતિ છે. વાસ્તવિક રીતે તે દૈત્ય છે. સહેલાઈથી

પોતે દુઃખ પામ્યા વગર આપે સહેલાઈથી હણ્યો એ મારું મોટું ભાગ્ય છે. તુચ્છને પ્રયાસ વગર હણાય. એમાં આશ્ચર્ય શું? એવી શંકા થાય. તેના ઉત્તરમાં હણહણાટથી ભય પામેલા દેવો સ્વર્ગને ત્યજીને જતાં હતાં. તેઓ તે અશ્વ દૈત્ય હતો. દેવોની જ્ઞાન શક્તિ સ્થીર હોય છે. આંખો ખુલ્લી રહે છે. પાંપણો મિચાતી નથી. તેવાને પણ ભય થતાં તેમની જ્ઞાન શક્તિનો નાશ થયો જણાય છે. સ્વર્ગને પણ ત્યજી જતાં હતાં. એ શબ્દોથી એમ કહેલું છે કે તે ભય પણ ભારે કરતો હતો. એથી પ્રયાસ કરવો પડે. તે ન કર્યો એ મોટું ભાગ્ય છે. (૧૫)

બીજું પણ કાર્ય ભવિષ્યમાં થશે અને હું સર્વ જોઈશ. મે મારાં સુખને ખાતર જ આ કંસને બોધ આપવાનું કાર્ય કર્યું છે. અને ભવિષ્યના કાર્યો જોવાની તીવ્ર ઈચ્છા પ્રગટ કરતાં પોતાનાં જ દોષને જણાવતાં હવે કહે છે.

स्वोत्सवकार्यं प्रकटयन् स्वस्यापि दोषं स्वयमेव निवेदयन्नाह ॥ चाणूरमिति ॥ योगजधर्मज्ञानं न सर्वात्मना सर्वं विषयीकरोतीति ज्ञापनार्थं सुतक्रमेण वर्ण्यते । अन्यदप्याह ॥ हस्तिपः प्रथमं हतः । खगः पश्चात् प्रथमं च स्वसमंतक ःततोपि सर्वं हतं उग्रोपादानं । मुष्टिकचाणूरयोः प्रधानत्वात् कीर्तनं । बलभद्रेणापि मारितो योगजधर्मात् भगवदावेशाच्च भगवत्कृतमेवेति ज्ञायते । निहतं द्रक्ष्ये इति चकारार्थः ॥ अद्य संध्यायामक्रूरः समायास्यति श्वो गत

चाणूरं मुष्टिकं चैव मल्लानन्यांश्च हस्तिनं । कंसं च निहतं द्रक्ष्ये परश्वोऽहनि ते विभो ॥ १६

वा मथुरायां परश्वोऽहनि गा इति । तदप्यहन्येव न तु रात्रिपर्यंतमपि विलंबः । अल्पज्ञानमेतत् [illegible] मल्लाः शालाः इयः अन्येच मथुरक्षकाः चकारात् कंसभ्रातरश्च । नारदत्वात् समनोरथः ॥ विभो इति संबोधनं सर्वं यातयामं भविष्यतीति निश्चयार्थः १६

શ્લોકાર્થ :-૧૬

હે ઈશ્વર ! પરમ દિવસે ચાણુર અને મુષ્ટિકને અને બીજા મલ્લોને અને હાથીને અને કંસને હણેલા હું જોઈશ. (૧૬)

ભાવાર્થ; સુબોધિનીજી :-૧૬

યોગથી ઉત્પન્ન થયેલા ધર્મથી સર્વ પદાર્થોનું સંપૂર્ણરીતે જ્ઞાન થતું નથી. ખોટાં કર્મથી નારદ અહીં વર્ણન કરે છે. નહીં તો હાથી હાંકનાર અંબષ્ટ અને ચાણુર પહેલા હણેલ છે. નૃગનો પછી ઉદ્ધાર કરેલ છે તે પહેલા સ્યમન્તક મણી લાવ્યા છે અને ગુરૂના મૃત પુત્રને લાવ્યા આપેલ છે. છતાં એ આ કાર્યો ઊંધા ક્રમે જણાવે છે. મુષ્ટિક અને ચાણુર મુખ્ય હોવાથી તેના નામો આપેલા છે. મુષ્ટિકને બલભદ્રે હણ્યો હતો. છતાંય યોગથી ધર્મને લીધે નારદને જ્ઞાન થતું હોવાથી બલભદ્રમાં ભગવાનનો આવેશ હોવાથી ભગવાન જ તેનો વધ કરશે એમ નારદ જાણે છે. આજે જે દિવસે નારદ સ્તૃતી કરે છે. તે સાંજે અકુર આવશે. કાલે મથુરાં જવાનું થશે. અને પરમ દિવસે મલ્લો સાથે હાથી અને કંસને હણવાના છે. તે પણ દિવસે જ હણવાના છે. અને રાત્રી સુધી વિલંબ કરવાનો નથી. આ સમયનું ચિહ્ન છે. બીજું ધનુષ્યનું રક્ષણ કરનારાઓને પણ પહેલા હણવાના છે. નારદ નરનો ધર્મ નાર તેને દદાતી આપે છે. તે નારદ તે મનોરથવાળો છે એ જણાવવા હે ઈશ્વર ! એવું સંબોધન કરેલું છે. (૧૬)

ह·री·३४
७८२

नकेवलंकंसंहत्वानिवृत्तोभविष्यसिकिंत्वन्यानपिमारयिष्यसीतितानगणयति॥तस्यकंसस्यवधमनुशंख
:पंचजनःयवनःकालयवनःमुरोनरकमित्रंएतेषांवधंद्रक्ष्यामीतिसंबंधः॥एतेत्रयःसात्विकराजसतामसभेदाः॥
नरकस्यचतथावधंद्रक्ष्यामीतिसंबंधः॥अयंभगवतस्तुचौविशिष्टइतिविषयमंनिरूपितः॥चकारादन्येपितसेवका

तस्यानुशंखयवनमुराणांनरकस्यच॥पारिजातापहरणमिंद्रस्यचपराजयं १७

:पीठादयः॥ततोवधंपश्चिपज्यकेवलंजयंवक्तुंनिमित्तफलान्याह॥पारिजातस्यहरणंनिमित्तंइंद्रस्यपरायः १७

राम
७८२

શ્લોકાર્થ :-૧૭

તે પછી શંખ,યવન, મૂર, નરક ને આપથી હણાયેલાં જોઈશ. પારિજાતનું હરણ અને ઈન્દ્રનો પરાજય હું જોઈશ.. (૧૭)

ભાવાર્થ; સુબોધિનીજી :-૧૭

માત્ર કંસને હણીને આપ અટકવાના નથી. પરંતુ બીજાઓને પણ હણવાના છે. કંસના વધની પછી શંખ એટલે પંચજન્ય યવન એટલે કાલ યવનઅને નરકનો મિત્ર મૂર એમણો વધ હું જોઈશ. આ ત્રણ સાત્વીક અને રાજસ અને તામસ વિભાગો છે. નરક ભગવાનનો પુત્ર છે. તેથી મુખ્ય રીતે "ચ" વડે જણાવે છે. પછી વધની વાત મૂકી દઈ જયની વાત કરે છે. પારિજાતનું હરણ એ નિમિત્ત છે. ઈંદ્રનો પરાજય એ ફલ છે. (૧૭)

वीरकन्यानामुद्वाहःविवाहःफलं।ननुगृहीतानांकथंविवाहउचितइतिचेत्तत्राह।।वीर्यशुल्कएवअत्र।आदिर्यस्यमन स्नोषादिःगांधर्वोहिर्वातरेवलक्षणमसाधारणोधर्मोयस्योद्वाहस्यविवाहवीर्यमेवप्रयोजकंमूल्यक्रीतेयथा नकाचिच्चिंतास्वर्वपणपगतंसुवीतिवाक्यात्।तथापिवीर्यशुल्कमपिक्षत्रियकन्यानामेवोचितं।ननुयस्यक

उद्वाहंवीरकन्यानांवीर्यशुल्कादिलक्षणं।।नृगस्यमोक्षणंशापात्द्वारकायांजगत्पते १८

स्यचित्तत्राह।।वीराणामेवयाःकन्यास्तासामेवप्रयोजकंचेत्ततदानृगस्यदानात्नकिंचित्सिद्धमितिपापात्ब्राह्मणगोहरणात्कृकलासरूपद्वारकायामितितस्योद्धारेभक्तत्वेवहेतुः।ननुब्राह्मणमहत्वंभवतितत्कथमुद्धारइतिचेत्तत्राह।।जगत्पतइति।सएवपतिर्नियामकः १८

શ્લોકાર્થ :-૧૮

હે જગતના પતિ ! વિર્યરૂપી મૂલ્ય જેનું લક્ષણ છે. તેવા વીરની કન્યાઓ સાથે આપણો વિવાહ અને દ્વારકામાં

નૃગને પાપમાંથી આપે કરેલી મૂક્તિ હું જોઈશ. (૧૮)

ભાવાર્થ; સુબોધિનીજી :-૧૮

વીરની કન્યાઓનું ઉદ્વાહ વિવાહ ફલ છે. પકડેલી તેમજ કેદ પકડેલી કન્યાઓ સાથે વિવાહ કરવો એ યોગ્ય કેમ કહેવાય? એવી શંકા થાય ત્યાં કહે છે. વિરરૂપી મૂલ્ય જેનું મનને સંતોષ આપવાવાળું અથવા ગાધર્વ વિગેરે રૂપ મુખ્ય કારણ છે. તેજ અસાધારણ ગુણ છે. વિવાહમાં પ્રવૃતિ કરાવનાર વિર્ય જ છે. જેમ મુલ્યથી ખરીદ કરવામાં આવેલ તેમાં મુલ્યથી પ્રાપ્ત થયેલ સર્વ પ્રવિત્ર છે. એ પ્રમાણે કંઈ ચિંતા નથી. તેમ છતાં ક્ષત્રિયની કન્યાઓ માટે મુલ્યરૂપી વિર્ય એ યોગ્ય જ છે. પરંતુ હર કોઈની કન્યા માટે નથી. તે વિષયમાં વિરોની જ જે કન્યાઓ હતી એમ કહ્યું છે. જે દાન જ પ્રવૃતિ કરાવનારું છે. એમ માનતા હોય તો નૃગનું દાનથી કંઈ પ્રયોજન સિદ્ધ થયું નહી. પાપમાંથી એટલે બ્રાહ્મણની ગાય લઈ લેવાથી કાંચીડાના રૂપમાંથી નૃગને મુક્તિ આપી તેનો ઉદ્ધાર કરવાનું કહે છે. બ્રાહ્મણની ગાય લઈ લેવી એ પાપ છે. તેમાંથી ઉદ્ધાર કેવી રીતે થયો એ શંકામાં હે જગતના પતિ એવું સંબોધન કરેલું છે. શ્રીકૃષ્ણ જ પતિ એટલે જગતને નિયમમાં રાખનાર છે. (૧૮)

हरी-३४ सत्राजितप्रसंगेस्यमंतकमणेरप्यानयनं।जांबवताहिनीतःप श्चात्तज्ञात्वाकन्यामपिहत्तवानिति।भार्ययासहहन
७८३ पनं।पूततउत्रोपाद्दानंगुरोःचकारात्पूत उत्राणांब्रह्मणस्यउपधानं।स्वधामतो मूलस्थानात्प्रयोगजक्षमीते
सर्वेस्फुरिताःतिराहिताऽ अपियोगजधर्मस्येतावदेवबलंतत्त्वविद्यमानमपिपश्यति।अतएवचेनाशिकपक्षि
स्यमंतकस्यमणेराहानंसहभार्यया।।पृतउत्रोपदानंचब्राह्मणस्यस्वधामतः १९ पौंड्रस्यवध
पश्चात्काशिउयाश्चदीपनं।दंतवक्रस्यनिधनंचैद्यस्यचमहाकृतौ २० ||

पाश्चसंगता १९ पश्चात्पौंड्रकस्यवधइतिस्वदर्शनापेक्षयापौंड्रको मिथ्यावासुदेवःचकारात्काशिराजस्य
पिकाशीनगर्याःदीपनं।ज्वालनं।दंतवक्रस्य शिशुपालस्यचततोवधःविपरीतक्रमः।पूर्वजन्मद्वयेहिरण्याक्ष राम
ःकुंभकर्णश्चप्रथमंहतइतितथैवमारयिष्यतीत्युक्तवान्महाकृतौराजसूये।चकारात्सर्वत्रतत्संबंधिप ७८३
दार्थीयात्यः २०

શ્લોકાર્થ :-૧૯

પત્નિ સહિત સ્યમંતક માણી લઈ આવવો અને તે પોતાના ધામમાંથી બ્રાહ્મણના પુત્રને આપવો તે હું જોઈશ. (૧૯)

ભાવાર્થ; સુબોધિનીજી :-૧૯

સત્રાજિતના પ્રસંગમાં સ્યમંત્રક માણીને પણ આપ લઈ આવશો કારણ કે જાંબુવાન તેને લઈ ગયો હતો. અને તેની કન્યા પણ તેને આપી એટલે પત્ની સહીત તેને લઈ આવશે. ગુરૂના મરણ પામેલા પુત્રને લઈ આવશો. "ચ" અને શબ્દથી જણાવેલ છે. આપણાં એટલે પોતાના ધામમાંથી મૂળ સ્થાનમાંથી બ્રાહ્મણના મરેલાં પુત્રને લઈ આવશો. તે મરેલાં પુત્ર હોવા છતાં યોગથી ઉત્પન્ન થયેલ ધર્મને લીધે નારદને સ્ફૂર્યા. યોગથી ઉત્પન્ન થયેલો ધર્મને લીધે તે ધર્મ આટલો બલ છે. તે જે હોય તે જણાય અને જે નહોય તેનાથી જાણી શકાતું નથી. તેથી પદાર્થનો નાશ થવાનો અર્થ અયોગ્ય છે. (૧૯)

શ્લોકાર્થ :-૨૦

પૌડ્રૂકના વધને અને પછી કાશીપુરીના દાહને, દંતવકના વધને અને મોટા યજ્ઞમાં શિશુપાલના વધને હું જોઈશ.(૨૦)

ભાવાર્થ; સુબોધિનીજી :-૨૦

પછી પૌડ્રૂકનો વધ એ શ્લોકનો અર્થ કરીએ છીએ. પોતાને શ્રીકૃષ્ણનો જે દર્શન થાય છે તે ધ્યાનમાં લેતા પૌડ્રૂક મિથ્યા વાસુદેવ છે. ચ અને શબ્દથી કાશીના રાજાનો વધ કહેલો છે. કાશી નગરીને બાળી નાખવી અને પછી દંતવક અને શિશુપાલનો વધ હું જોઈશ. અહીં ઊંધો ક્રમ છે. કારણ કે શિશુપાલને પહેલા હણશે. પછી દંતવકને હણશે. પહેલા બે જન્મમાં હિરણ્યાક્ષ અને કુભકર્ણને પહેલાં હણેલાં અને પછી હિરણ્યકશિપુ અને રાવણને હણેલા તેથી તેવી રીતે હણશે એમ માની તે પ્રમાણે કહેલ છે.

એ પ્રમાણે અમુક કાર્યનું વર્ણન કરીને સામાન્ય નિરૂપણ કરે છે. (૨૦)

VIBRANT PUSHTI * VADODARA *

एवंविशेषतो निरूप्य सामान्यतो निरूपयति। यानि चान्यानि चेति॥ शाल्ववधादीनि वीर्याणि स्त्रीणां गृहेषु नानाविधा लीलाश्च। अन्यानि जीवसाधारणानि द्वारकायां वसन्निति शब्दसंगिकानि तानीत्युक्तं। भवानिति संमुखतया स्वस्याप्रदर्शनं सूचितं। ननु दर्शनेन किं स्यादित्याशंक्य वीर्याणां माहात्म्यमाह॥ गेयानि कविभिरिति॥ अ

यानि चान्यानि वीर्याणि द्वारकामावसन्भवान्। कर्ता द्रक्ष्याम्यहं तानि गेयानि कविभिर्भुवि २१

थवा मयोपदेष्टव्यानीति। तदर्थं मया द्रष्टव्यानि। भुवीति अग्रिमाणां उक्तपर्यालापि सूचितं 21 ॥

શ્લોકાર્થ :-૨૧

કવિઓએ ભૂમી પર ગાન કરવાનં અને બીજા જે પરાક્રમો દ્વારકામાં વસતાં આપ કરશો તે જોઇશ.(૨૧)

ભાવાર્થ; સુબોધિનીજી :-૨૧

શાલ્વનો વધ વિગેરે પરાક્રમો અને પત્નિઓના ઘરમાં અનેક પ્રકારની લીલાઓ આપ કરશે તે જોઇશ. જીવો કરે તેવાં સામાન્ય પરાક્રમો દ્વારકામાં વસતાં શબ્દોથી કહેલાં છે. ભવાન એટલે આપ શબ્દથી સૂચવે છે કે નારદને સન્મુખ રીતે આ કાર્યોનું દર્શન કરાવવાનું નથી.

દર્શનથી શું થાય? એવી શંકા થાય. તેથી કવિઓએ ગાન કરવાનાં શબ્દોથી પરાક્રમોનું મહાત્મ્ય કહે છે. નારદે ઉપદેશ કરવાનાં શબ્દોથી પરાક્રમોનું મહાત્મ્ય કહે છે. નારદે ઉપદેશ કરવાનો હોવાથી મારે દર્શન કરવાં જોઇએ. ભૂમી ઉપર શબ્દ આવા પરાક્રમો ભૂમી ઉપર ભવિષ્યમાં થનાર જીવોની મુક્તિ માટે કરવાના છે.(૨૧)

એ પ્રમાણે સાક્ષાત પોતાના કાર્યો કહી. બીજા પાસે કરાવવાના છે તે નીચેના શ્લોકથી કહે છે.

सोपिभक्तोभविष्यतीतिसाक्षाद्भगवन्नामनस्तुरवान्निःस्तंतंहृदयेनेनकार्यंसेत्स्यतीतिज्ञात्वासर्वानेवाहूयमंत्रयामासेत्या
ह।।ततइति।।उष्टिकास्त्योमल्लाःअमात्याश्चहमंत्रिणःहस्तिपाःसूद्रकुशला।।वकाराहन्याश्चवंध्वनएवकारेणविपन्नानस
माहूयगृहस्थितानाकारयित्वाआगमनार्थंहेतुमाह।भोज्ञानांराजेति २१ समागतेषुतेषुस्ववृत्तांतमाह।।भोभो
इति।।सामान्यसंबोधनंद्विरुक्त्यासर्वेषामेव।संबोधनंलक्ष्यते।तेनपत्येकंनामगृहीत्वाकथयतीतिविज्ञापितं।एतत्रि

ततोउष्टिकचाणूरशलतोशलकादिकान्।।अमात्यान्हस्तिपांश्चैवसमाहूयाहभोजराट् २१ भो
भोनिशम्यतामेतद्वीरचाणूरमुष्टिकाः नंदव्रजेकिलासातेसुतावानकदुंदुभेः २२

शम्यतामिति।सावधानीकरणं।वीरेतिविशेषणंश्रुत्तोपयोगित्वात्सर्वेषांचाणूरेतिभिन्नतयानिरूपणेतस्यैक्यावीरो
वाकश्चित्तउष्टिकारीनांशाधान्येनग्रहणात्वक्तुर्वचनंवा।अज्ञातवृत्तांतमाह।नंदव्रजइति।मद्वचनंनमंतव्यमिति
किलेत्याह।।प्रसिद्धएवायमर्थः।।आसतेकिन्तुनंदव्रजेकिलआनकदुंदुभेःसुतौकिल २२

શ્લોકાર્થ :-૨૨

પછી આનો નકિક નાશ કરવાની ઈચ્છાવાળા અર્જુનના સારથી કાલરૂપ આપશ્રી અક્ષૌહિણીઓનો નાશ હું જોઈશ (૨૨)

ભાવાર્થ; સુબોધિનીજી :-૨૨

કાલરૂપ શબ્દથી પરંપરાથી ભગવાન કાલરૂપ થઈ ભારતનું કાર્ય અક્ષાર અક્ષૌહિણીનો સંહાર કરેલું પરંતુ હું કાલ છું વાકયને લીધે ભગવાન કાલરૂપ છે એમ ન માનવું.

ભગવાન કાલનું નિયમન કરનારા છે. આ એટલે ભૂમીનો ભાર વૈ નકિક નાશ કરવાની ઈચ્છાવાળા શબ્દોથી કહેલું છે. કારણ કાલ નિમિત જ થાય છે.

નક્કિ કરેલી અઢાર અક્ષૌહિણીઓના માપ કદ નીચે મુજબ છે. જેમાં એક હાથી, એક રથ, ત્રણ અશ્વો, પાંચ સૈનિકો. પગે ચાલનારા યોદ્ધાઓ હોય તે પત્તિ કહેવાય છે. પતિથી ત્રણ ગણા બધા અંગો હોય તે અનુક્રમે નીચે પ્રમાણે છે.

૧. સમામુખ, ૨. ગુલ્મ, ૩. ગણ, ૪. વાહિની, ૫. પૃતના, ૬. ચમૂ, ૭. અનીકિની. દશ અનિકિનીઓની એક અક્ષૌહિણી થાય. તેથી ૨૧૮૭૦ રથો. તેટલા હાથીઓ , ૧૦૯૩૫૦ સૈનિકો અને ૬૫૬૧૦ ઘોડેશ્વારોનો સમાવેશ થતો હોય તે અક્ષૌહિણી કહેવાય છે. એવી અઢાર અક્ષૌહિણીનો નાશ હું જોઈશ. તે નાશ ભગવાને કરાવ્યો તે માટે અર્જુનના સારથી શબ્દોથી કહે છે. (૨૨)

શ્રીકૃષ્ણ બ્રહ્મ છે એમ જણાવવા આ લીલાથી સહેલાઈથી કરેલું છે એમ માની જ્ઞાન અને ભક્તિના સિદ્ધાંતો જણાવનાર નીચેના બે શ્લોકથી નારદ ભગવાનનું સ્વરૂપ કહે છે.

एवं चरित्रनिरूपणेन लौकिकदृष्टिप्रधानानां स्वदृष्टांतेन भगवतोऽपि लौकिकत्वं मत्वा ब्रह्मत्वाय लीलायैवे
तत्कृतमिति मत्वा स्वरूपमाह द्वाभ्यां ज्ञानभक्तिसिद्धांतनिरूपकाभ्यां ॥ विशुद्धेति ॥ त्वं स्वरूपतः तत्वज्ञा
नेन जन्यं नापि सविषं । तदाह । विशुद्धेति ॥ ज्ञानशक्तिस्त्वजन्यापि विषया भवति । तद्दैव विशिष्टा शुद्धि भवति ।

विशुद्धविज्ञानघनं स्वसंस्थया समाप्तसर्वार्थममोघवांछितं स्वते
जसा नित्यनिवृत्तमायागुणप्रवाहं भगवंतमीमहि २३

तच्च विज्ञानं ब्रह्मस्वरूपमिति वक्तुं घनमित्याह ॥ घनमेव हि दृढतत्वं हितं च भवति । एतादृशस्य ब्रह्मणः सर्वासामग्री
जगत्कारणे आधारादि भक्तौ फलं च स्वरूपमेव । अन्यथा असंगत्वभंगप्रसंगः स्यात् । विकारित्वं च स्यात् ॥ स्व
रूपपक्षे तु तथैव प्रादुर्भवतीति न कोऽपि दोषः सिध्येत् । तदाह ॥ स्वसंस्थ्येति ॥ स्वस्मिन्नेव सम्यक् या स्थितिः

ह·टी·३४ ७८५

तयैवज्ञात्वासमाप्तस्सर्वार्थःसमाप्ताःसर्वेऽर्थायस्याबोधरूपमानाशेषपुरुषार्थस्वरूपमेवनस्यस्वरूपंततस्वरू
पस्थित्यैवभवतिबहिर्मुखत्वेनभवतीतिनित्यंस्वरूपेभगवानेवास्थितोनत्वन्यमितितत्स्यैवसिद्धाःसर्वेकामा
:नकेवलमिष्टसिद्धिरेवस्वरूपस्थित्याकिंत्वनिष्टमेवनिवर्ततइतितदाह।।स्वतेजसेति।स्वस्यपरंतेजःकोटिसू
र्याधिकप्रकाशंचैतन्यंस्वप्रकाशंतेनैवनित्यनिवृत्तायेमायायागुणाःसत्वादयःतेषांप्रवाहाःकार्यपरंपरायस्य।एते
हिदोषास्समरवसर्वदासर्वत्रभवंति।सूर्यमंडलेतुयथाभगवतिनभवंति।तत्रहेतुरवशंपवक्तव्यःहेतुवशादेवनि
त्यनिवृत्तत्वं।अन्यथासर्वत्रप्रवर्तमानादोषास्तत्रगतानानिवृत्ताभवेयुः।सच्चिदानंदगुणास्तुपयोगिनइति।त
न्निवारणार्थमायेति।एतादृशमपि भ्रमलोमिमतवतननिर्गुणं निराकारंकिंतुभगवंतंषड्गुणैश्वर्यसंपन्नत्वा
ईमहिशरणंव्रजामः।।पार्थयांलिङ्. २३ राम ७८५

श्लोकार्थ :-२३

विशुद्ध पूर्ण विज्ञानरૂપ,પોતાના અંદરની સ્થિતીથી પૂર્ણ થએલ સર્વ પુરૂષાર્થોવાળા, સિદ્ધ ઈચ્છાવાળા પોતાના તેજથી સદા દૂર રહેલ, માયાના ગુણોનો પ્રવાહ જેમનાથી આપ ભગવાનને અમે શરણે આવીએ છીએ.(૨૩)

ભાવાર્થ; સુબોધિનીજી :-૨૩

આપ સ્વરૂપથી જ્ઞાનરૂપ છો. અને તે જ્ઞાન ઉત્પન્ન થયેલું નથી. તેમ જ પદાર્થના સંબંધવાળું નથી. એમ વિશુદ્ધ શબ્દથી કહે છે. તે ઉત્તમ શુદ્ધી છે. વળી તે બ્રહ્મરૂપ છે. એમ જણાવવા પૂર્ણ શબ્દ યોજેલો છે. કારણ કે જે પૂર્ણ હોય તે જ મોટું અને વૃદ્ધિ પામેલું હોય છે. આવા બ્રહ્મની જગતનું કારણ થવામાં આધાર બનેલી બધી સામગ્રી અને ફલ બ્રહ્મનું સ્વરૂપ જ છે. તેમ ન હોય તો બ્રહ્મના સંગ રહિતપણાના ભંગનો પ્રસંગ થાય અને બ્રહ્મ વિકારવાળું થાય. તે સ્વરૂપ જ છે. એવા મત પ્રમાણે બ્રહ્મનો તેવી જ રીતે પ્રાદુભાર્વ થતો હોવાથી કોઈ પણ દોષ લાગતો નથી. એમ પોતાની અંદરની સ્થિતિથી શબ્દથી કહેલ છે. બ્રહ્મની અંદર જ સંપૂર્ણ રીતે જે સ્થિતિ છે. તેથી જ આપ પૂર્ણ થએલ છો. વારંવાર થતા બધા પુરૂષાર્થોનું સ્વરૂપ તે બ્રહ્મની અંદર જ સંપૂર્ણ રીતે જે

સ્થિતિ છે. તેથી જ આપ પૂર્ણ થએલ છો. વારંવાર થતા બધા પુરૂષાર્થોનું સ્વરૂપ તે બ્રહ્મનું સ્વરૂપ છે. ભગવાન નિત્ય સ્વરૂપમાં સ્થિતિ કરે છે. બીજો કોઈ તેમ કરતો નથી. તેથી ભગવાનની જ બધી ઈચ્છાઓ સિદ્ધ હોય છે.

સ્વરૂપમાં સ્થિતી હોવાથી અનિષ્ટો પણ દૂર થાય છે. તે પોતાના તેજથી દૂર કરે છે. તેજ એટલે પોતાની મેળે પ્રકાશતું કરોડો સૂર્યથી અધિક પ્રકાશવાળું ચૈતન્ય તેનાથી સદા દૂર રહે છે. જે માયાના ગુણો તેઓનો પ્રવાહ એટલે કાર્યની પરંપરા. આ દોષો અંધકારની માફક હમેશાં સર્વ સ્થળે રહેલા છે. પરંતુ જેમ સૂર્યના મંડલમાં અંધકાર રહેતો નથી તેમ આ દોષો ભગવાનમાં રહેતા નથી. સત્ ચિત્ત અને આનંદ તો ગુણો ઉપયોગી છે. તેથી તે દોષને દૂર રાખવા માટે માયા છે. આવું બ્રહ્મ પણ ઔડુલી મિના મત પ્રમાણે ગુણ વિનાનું અથવા આકાર વિનાનું છે. પરંતુ તે છ ગુણોના ઐશ્વર્યવાળા આપ ભગવાનરૂપ છે. તેને અમે શરણે આવીએ છીએ.(૨૩)

ભકિતના સિદ્ધાંત મુજબ ભગવાનનું નિરૂપણ કરે છે.

भक्त्यानुसारेण भगवंतं निरूपयति॥ त्वामीश्वरमिति॥ सर्वनियंता भगवानीश्वरः अन्येत्वीशितव्याः एतादृशोपि न स्वार्थमीशितव्यानपेक्षते लौकिकेश्वरवत् तदाह॥ स्वाश्रयमिति॥ स्वमात्ममेवाश्रित्य तिष्ठति॥ यथा गरुडादेः धारणाः श्रयन्तः स्वस्मिन्नेव वर्तंतइति नाधारांतरमपेक्षंते स्वयमुतः शाम्यतीति गरुडादयः कदाचिदन्याधारा अपि भवंति भगवतस्तु स्वयं तेन नित्यइति न कदाचिदन्याश्रितः परिहृश्यमानोपि संबद्धइव दृश्यते न तु संबध्यते॥ अतएव यः पश्यत्यिम्याति इति स्त्यादिस्तुतयः॥ एवमपि सति असंयुक्तएव संयोगापि न तेन सहदृश्यते यत आत्ममाययैव निर्मिता अशेषविकल्पा येन॥ सर्वेपि कल्पाः अन्यथा बुद्धिहेतवः ते वतः माययैव प्रदर्श्यंते॥ स्वरूपं तु भगवानेवेति॥ भगवान संगोपि न उदृश्यते अवतारेषु देहेंद्रियादिधर्मा इति चेत्तत्राह॥ क्रीडार्थमिति॥ क्रीडायायै अर्थाः परिदृश्यंते कुजन्त्वादयो धर्मा वा

त्वामीश्वरं स्वाश्रयमात्ममायया विनिर्मिताशेषविशेषकल्पनं॥ क्रीडार्थमद्यात्तमनुष्यविग्रहं नतोस्मि धुर्यं य
दुवृष्णिसात्वतां २४

हनत्वादयो धर्मा वा हनत्वादयश्च ते आकारसंगोपनेन प्रदर्शनार्था एव न तु सहजाः॥ तथा समनुष्या धर्माः देहाकृति स्वभावादयः परमानंदे स्वीक्रियंते न तु भगवद्धर्माः सहजाः सेतयापि कमतद्भवतीति फलसाधकत्वं सहजत्वे दोषरूपत्वात्तत इति न स्यात्॥ अतएव नतोस्मि॥ निर्दोषपूर्णगुणविग्रहं॥ विशेषमाह॥ धुर्यमिति॥ यादवा दृष्णयः सात्वताश्च सात्विकाः यदुवृष्णिरूपा वा वैष्णवाः तेषां धुरं सर्वमेव भारं वहंतीति सर्वभक्तोद्धारक इत्यर्थः २४

શ્લોકાર્થ :-૨૪

પોતાના જ આશ્રયવાળા જેમને પોતાની માયાથી સર્વ ભેદોની જાતો બનાવી છે. તેવા હમણાં ક્રીડા માટે ધારણ કરેલ મનુષ્ય દેહવાળા યદુ, વૃષ્ણિક અને સાત્વતોના નાયક આપ ઈશ્વરને હું નમન કરું છું.(૨૪)

ભાવાર્થ; સુબોધિનીજી :-૨૪

ઈશ્વર સર્વને વશ રાખનાર ભગવાન છે. બીજા તો વશમાં રહેનારા છે. ભગવાન આવાં હોવા છતાં લૌકિક પ્રભુની પેઠે પોતાને વશ રહેનારાઓ સેવકોની તેમને જરૂર નથી. પોતાના આશ્રયવાળા શબ્દોથી જણાવેલ છે. જેમ ગરૂડ વિગેરેનો પોતાને ઉંચકી રાખનાર પ્રયાસ પોતાની અંદર રહેલો હોવાથી બીજા કોઈ આધારની જરૂર નથી. તેમ ભગવાન ને પણ બીજા કોઈ આધારની જરૂર નથી. ભગવાનનો પ્રયાસ નિત્ય હોવાથી ભગવાનને કોઈપણ સમયે બીજાનો આધાર લેવો પડતો નથી.

ભગવાન ચારે તરફ હોવા છતાં બીજા પદાર્થ સાથે સંબંધવાળા હાયે તેવા દેખાય છે. પણ બીજા સાથે સંબંધવાળા થતા નથી. જે પૃથ્વીમાં રહેતા .. વિગેરે શ્રુતિઓ એમ કહે છે. આમ રહેવા છતાં પૃથ્વી સાથે સંબંધ વિના જ ભગવાન તેનામાં રહે છે. તેથી તેની સાથે સંયોગ પણ થતો નથી. કારણ કે પોતાની માયાથી બનાવેલા છે. જે બધા ભેદો તે ખોટું જ્ઞાન કરાવનારા છે. વાસ્તવીકરીતે બધા ભેદો માયા વડે જ દેખાડવામાં આવે છે. પરંતુ તેઓનું રૂપ તો ભગવાનનું હોવાથી ભગવાન સંગ વિનાના પણ છે. ભગવાન અવતારોમાં દેહ, ઈંદ્રિયો વિગેરે ધર્મો જોવામાં આવે છે. એવી શંકા થાય તેથી ક્રીડા માટે હાલમાં મનુષ્ય દેહવાળા થયા છે. એમ કહેલું છે.

ખૂંધવાળા હોવાપણું, વાહનપણું, જે પદાર્થો રમતમાં લેવામાં આવે છે તેઓ આકારને છુપાવીને દેખાવ પૂરતા સ્વીકારવામાં આવે છે. પરંતુ કુદરતી હોતા નથી. તેવી જ રીતે પરમાનંદમાં ભગવાનમાં દેહની આકૃતિ, સ્વભાવ વિગેરે મનુષ્યનાં ધર્મો સ્વીકારવામાં આવે છે. પરંતુ તે ધર્મો ભગવાનના કુદરતી ધર્મો નથી. તે સ્વીકારેલ ધર્મથી કર્મ થાય છે. તેથી તે ફલ પ્રાપ્ત કરાવનાર થાય છે. પરંતુ તેઓ કુદરતી હોય તો દોષરૂપ હોવાથી ફલ પ્રાપ્ત કરાવતા નથી. તેથી જ દોષ વિનાનો અને સંપૂણ ગુણવાળો દેહ જેમનો છે તેવા આપણે હું નમન કરું છું.

યાદવો, શ્રૃણિઓ અને સાત્વકો-સાત્વિકો છે અથવા યદુ અને શ્રૃષ્ણિરૂપ વૈષ્ણવો છે. તેઓની ધુરા બધાએ ભાર ભગવાન વહન કરે છે. તેથી તે સર્વે ભક્તોનો ઉદ્ધાર કરનાર છે એવો અર્થ થાય છે. (૨૪)

આટલું નારદે કહ્યું છતાં નારદ ભાંત છે. એમ જાણી ભગવાન કાંઈપણ બોલ્યા નહિ. પરંતુ તેને જવાની પરવાનગી આપી તે નીચેના શ્લોકથી કહે છે.

हरी-३४ एतावदुक्तेपि न भगवान् किंचिदुवाच भ्रान्तोयमिति केवलं ममतार्थमनुज्ञां दत्तवानित्याह ॥ एवमिति ॥ एतदु
७८६ क्तमवश्यं करिष्यतीति ज्ञापनार्थं सर्वांगसंपन्नो भक्तानां तेन प्रश्नो भगवता अभ्यनुज्ञातः ययौ । ननु समागतो
न किंचित् प्राप्तवान् कथं व्यर्थमेव गत इति चेत्तत्राह । तस्य भगवतो दर्शनमेवोत्सवो यस्य । लोके महाफल उ
त्सवत्वं दर्शनमेव प्राप्तवानिति २५ एवं मध्ये समागतं नारदमुपसंहृत्य केशिवधानंतरं भगवानगोकु

॥श्रीशुक उवाच॥ एवं यदुपतिं कृष्णं भागवतप्रवरो मुनिः । प्रणिपत्याभ्यनुज्ञातो ययौ तद्दर्शनोत्सव
ः ॥ भगवानपि गोविंदो हत्वा केशिनमाहवे । पशूनपालयत्पालैः प्रीतैर्व्रजसुखावहः ॥ २६

ले गत इति नोक्तमिति तदुपसंहरति ॥ भगवानपीति ॥ यतो गोविंदः यथा नारदो गतः एवं भगवानपि ततो गोकु राम
ले गतः । आहवे संग्रामे । अन्यथायं वधः राजसप्रकरणे वक्तव्यो भवेत् । पूर्ववदेव पशून् पालयत् । ननु नारदवा ७८६
क्येन ऐश्वर्यभावो वा पीरो वा जात इति । प्रीतैः पालैरिति स्वाभिप्रेतनिवेदनं पूर्ववच्चास्तीति रूक्त्वा २६

શ્લોકાર્થ :-૨૫

ભક્તોમાં ઉત્તમ, ભગવાનના દર્શનરૂપી ઉત્સવ જેને પ્રાપ્ત થએલ છે તેવા મુની એવી રીતે યદુઓના પતિ શ્રીકૃષ્ણને સાષ્ટાંગ પ્રણામ કરી તેમની પરવાનગી લઈને પછી ગયા. (૨૫)

VIBRANT PUSHTI * VADODARA *

ભાવાર્થ; સુબોધિનીજી :-૨૫

યદુઓના પતિ, શબ્દ વડે નારદે કહ્યું તે અવશ્ય ભગવાન કરશે એમ જણાવવા યોજેલ છે. યદુઓના પતિ છે એટલે તેમનું તો કામ કરશોજ કૃષ્ણ એટલે સદાનંદ, કંઈ પણ ન થાય તો પણ પોતે જ પુરૂષાર્થરૂપ ભકતોમાં ઉત્તમ એમ શબ્દોથી કહેલું છે. સેવકે સ્વામીની આગળ પોતે કરેલું અને જાણેલું જણાવવું જોઈએ. તેથી નારદે તે પ્રમાણષ જણાવ્યું. મુની શબ્દથી ભવિષ્યામાં જે થવાનું છે. તેનું જ્ઞાન નારદને હોવાનું કહેલ છે. નારદે જવા માટે ભગવાનને સાષ્ટાંગ નમસ્કાર કર્યા પછી ભગવાને પરવાનગી આપી અને ગયા. ભગવાન પાસે આવીને નાદરે કંઈ પ્રાપ્ત કર્યું નહિ. તે નકામાજ તેમની પાસે ગયા ? એવી શંકા થાય ત્યાં કહે છે કે તેનો ભગવાનના દર્શનનોજ મનોરથ હતો. એટલે લોકમાં મનોરથ ઘણા ફળવાળો હોય છે. તેવા દર્શન નારદને પ્રાપ્ત થયાં. અ પ્રમાણે નારદની વાત પુરી કરી, કેશીના વધ પછી ભગવાન ગોકુલ પધાર્યા એમ કહેલ નહિ હોવાથી તે કથાનો ઉપસંહાર કરે છે. (૨૫)

શ્લોકાર્થ :-૨૬

વ્રજને સુખ પ્રાપ્ત કરાવનાર ભગવાન ગોવિંદે પણ કેશીને યુદ્ધમાં હણી પ્રસન્ન થએલા ગોપાલો પાસે પશુઓનું પાલન કરાવ્યું.(૨૬)

ભાવાર્થ; સુબોધિનીજી :-૨૬

ભગવાન ગોવિંદ હતા તેથી જેમ નારદ ગયા તેમ ભગવાન પણ ગોકુલ પધાર્યા. યુદ્ધમાં એટલે સંગ્રામમાં હણીને પધાર્યા. તેમ ન હોય તો કેશીનો વધ રાજસ પ્રકરણમાં કહેવા યોગ્ય ન ગણાય અને પશુઓનું પાલન કરાવ્યું પરંતુ નારદના વાકયથી ઈશ્વરપણું અથવા ખેદ થયો નસિહ. એમ જણાવ્યું છે. પ્રસન્ન થએલા ગોપો પાસે શબ્દોથી પોતાનું ઇચ્છેલું ભગવાનને જણાવતાં ભગવાન રાતે અને દિવસે પહેલાની પેકેજ વ્રજને સુખ આપનાર થયા. (૨૬)

કથામાં જણાવેલ ક્રીડા તે દિવસે જ કરવામાં આવેલી ન હતી. તેથી તે કથાનું નવ શ્લોકથી નિરૂપણ કરે છે.

किंच॥अहर्निशंसर्वव्रजस्थरक्षावृत्ताजाता॥यद्यप्यग्रिमकथातस्मिन्नेवदिवसेनकृतातथापिसिंहावलोक
न्यायेनकथानिरूपिपत्ति॥इतोगतोपिभगवान्गोकुलंपालयिष्यतीतिज्ञापनार्थं॥एकदेतिनवभिः॥सर्वमस्या
कथायाःप्रकरणेनस्थितमितिस्वकालेनोक्ता॥तदाह॥कदाचित्तेसर्वएवगोपालाः॥अद्रिसानुषुपशूनचा

एकदातेपशून्पालांश्चारयंतोद्रिसानुषु॥चक्रुर्निलायनक्रीडाश्चोरपालापदेशतः २७

रयंतःगोवर्द्धनोच्चप्रदेशेषुस्थिताःदूरादपिद्रष्टुंशक्नुवंतीतिनिलायक्रीडाचक्रुः॥तत्रनिलायनंयासुक्रीडासुये
क्रीडंतितन्मध्यएवकेचनलीनाभवंति॥तत्रापिविशेषमाह॥चोरपालापदेशतइति॥एवमपिकेचननिलीनाःचोराए
वभवंति॥अन्वेषकाःपालाएव २७

શ્લોકાર્થ :-૨૭

એક દિવસે તે ગોપાલો પર્વતના શિખરો પર પશુઓને ચારતાં ચોર અને રક્ષકના નામથી સંતાવવાની રમતો કરેતા હતા. (૨૭)

ભાવાર્થ; સુબોધિનીજી :-૨૭

કોઈ એક સમયે તે બધાએ ગોપાલો ગોર્વધનના ઉંચા પ્રદેશમાં પર્વતના શિખરો ઉપર પશુઓને ચારતાં સંતાવાની રમતો રમતા હતા. જેઓ રમતા હોય તેમાંથી કેટલાક સંતાઈ જાય અને કેટલાક તેઓને શોધવાની પ્રવૃતિ કરે છે. ચોર અને રક્ષકના નામથી શબ્દથી તેમાં પણ ભેદ જણાવે છે. તેમાં સંતાએલા ચોર જ હોય છે. અને શોધનારા રક્ષકો સિપાઈઓ હોય છે. (૨૭)

टी·३४ चौर्यविषयसिद्ध्यर्थं विशेषमाह॥ तत्रासन्निति॥ सर्वे गोपालास्त्रिविधा जाताः॥ प्रपन्नाधिक्यात् प्रथमतश्चोराः॥ चका
१८७ रात् सर्वे परावृत्य सर्वं भवं भवंतीति। नृपेति संबोधनं लीलामात्रत्व ज्ञापनार्थं॥ मेषा नीयमानास्तस्मीति शंतीति। न
च्छागादि रूपाणि रूपितः॥ एकइत्य सक्ताः॥ भगवता कृत्वा न तु कुतश्चिद् भयं येषां॥ प्रायेण भगवान् बलभद्रश्च तस्मि
न्दिवसे न गोचारणार्थं गतौ। अन्यथा समागमनमात्रेणैव सहतो भवेत् गोकुले स्थित एव तत्र गत्वा मारितवा

तात्रासन् कतिचिच्चोराः पालाश्च कतिचिन्नृप॥ मेषायिताश्च तत्रैके विजह्रुरकुतोभयाः २८ म
यपुत्रो महामायो व्योमो गोपालरूपधृक्॥ मेषायितानपोवाह प्रायश्चोरायितो बहून् २९

नितिविमर्शः॥ हे त्वांशत्वात् कंसस्य तद्धितहारी २८ मयपुत्र इति॥ महतीमाया यस्येति गोपालान् वंचयितुं च शक्ति
रुक्ता। ते पलायनं करिष्यतीति व्योमासुरो गोपालरूपो जातः॥ चोरायितः प्रतिच्छाय रूपः मेषायितान् ... राम
त्वा स्थितान् यथा अन्ये गोकुलपालान् यंति परं तेषु नीयमानेषु पालयिता जागर्ति अस्मिंस्तु नीयमानेनय ७८७
तिसति मायया कृत्वा न कस्यापि जागरणं बहूनेद नीनवान्· २९

શ્લોકાર્થ :-૨૮

હે નૃપ ! તેમાંથી કેટલાક ચોર થયા અને કેટલાક રક્ષક થયા અને કેટલાક મેઢાં થઈ નિર્ભય થઈ ત્યાં રમતા હતા. (૨૮)

ભાવાર્થ; સુબોધિનીજી :-૨૮

સર્વ ગોપાલો ત્રણ પ્રકારે થયા હતા. આરંભમાં ચોરો થયા. ચ અને શબ્દથી બધા ગોપાલો વારાફરતી ત્રણ પ્રકારના થત્રા હતો. માત્ર રમતજ હતી તે જણાવવા હે નૃપ !

એવું સંબોધન છે. મેંઢાઓને લઈ જવામાં આવે ત્યારે તે બરાડતાં નથી તેથી બકરોને ચોરવાના પ્રાણીઓ કહેલાં નથી. કેટલાક શકિતવાળા મેંઢા થયાં. ભગવાનને લીધે કોઈ તરફથી ભય ન હતો. તેવા નિર્ભય હતા. ઘણા ભાગે તે દિવસે ભગવાન તથા બલભદ્ર ગાયો ચારવા ગયા ન હતા. તેમ ન હોત તા માત્ર ભેગા થવાથી જ તે વ્યાંમાસુર હણાયો હોત. ગોકુલમાં રહેલા ભગવાને ત્યાં જઈ તેને હણ્યો એવો નિર્ણય થાય છે. (૨૮)

કંસ દૈત્યના અંશવાળો હોવાથી તેનું હિત કરનાર મયના પુત્રે પોતે આવી ગોપાલોને પીડા કરી તે કહે છે.

શ્લોકાર્થ :-૨૯

મયનો પુત્ર, ઘણી માયાવાળો, ગોપાલનો વેશ ધારણ કરેલ વ્યોમાસુર ઘણા ભાગે ચોર થઈ મેંઢા બનેલા ઘણા ગોપોને લઈ ગયો. (૨૯)

ભાવાર્થ; સુબોધિનીજી :-૨૯

માયામય વ્યોમાસુર હતો. તે ગોપાલોને જોઈને નાશી જાય તેથી વ્યોમાસુરે ગોપાલનું રૂપ લીધું હતું. ચોર બનેલા હોય તેના જેવો તે થયો. જેમ બીજા ગોપો મેંઢા બનેલાને લઈ જતા હતા તેમ તે લઈ ગયો. પરંતુ તે મેઢા બનેલાને લઈ જવાતા હતોત્યારે રક્ષક બનેલા જાગી જતા હતા. પણ જયારે વ્યામાસુર લઈ જતો હતો ત્યારેતેની માયાને લીધે કોઈ પણ જાગતું નહિ. તેથી આ વ્યામાસુર ઘણાને લઈ ગયો. (૨૯)

તે રમ ત માટે લઈ જતો ન હતો. પણ મારી નાખવા લઈ જતો હતો. તેથી ત્યારે પછીનું કાર્ય હવે કહે છે.

क्रीडार्थं न नयनं किंतु मारणार्थमतस्तथिमक्तात्पमाह।।गिरिदर्य्यामिति।।बहून्नप्येकवारं नयति बहुवारं च नीतवान् गुहाद्वारमपि तत्र न्यस्तमिति ज्ञापयितुं नीतमित्येकवचनं।नतु बालाः स्वयापाणैकयमेवं गुहायां प्रक्षिपयिष्यतीत्याशंक्याह।महासुर इति।अतस्तमासुरस्वभावः।अत एव न गुहाप्रवेशनमात्रमेव कारितवान् किंतु शिलायाद्वारमपिदधे एवं मेषापिताः त्रीणश्चेतचोरायिता।पालायिताश्च मेषापिता एवं क्रमेण भवंतीति चत्वारः पंचवाऽवशिष्टाः।।तदा

गिरिदर्य्यां विनिक्षिप्य नीतं नीतं महासुरः।शिलया पिदधे द्वारं चतुःपंचावशेषिताः ३० तस्य तत्कर्म विज्ञाय कृष्णः शरणदः सतां।गोपान्नयंतं जग्राह वृकं हरिरिवौजसा ३१ स निजं रूपमास्थाय गिरींद्रसदृशं बली।।इच्छन्विमोक्तुमात्मानं नाशक्नोद्ग्रहणातुरः ३२ ।। ।।

नीनियमानेनसरूपंवानावेतत्वत्वारः ३० तदान्यत्रस्थितोभगवान्व्योमस्यकर्मज्ञात्वासमागत्यकृतंवासदाह॥ तस्येति॥तत्कर्मगुहायांनिःक्षिप्यशिलापिधानलक्षणंविशेषणज्ञाता३तस्यक्षदर्शो।तथाज्ञानेहेतुः॥कृस्न३ ति।सदानंदोहिसःयरैवस्वानेरसेभ्यःतिरोभूतःसद्रूपाश्चेतेअतोज्ञातवान् ३१ ३२

શ્લોકાર્થ :-૩૦

લઈ ગએલા ગોપને ગિરીની ગુફામાં નાખીને મોટો અસુરે ગુફાનું દ્વાર પત્થરથી બંધ કર્યું. ચાર, પાંચ જ ગોપો બાકી રહ્યા. (૩૦)

ભાવાર્થ; સુબોધિનીજી :-૩૦

એક સમયે ઘણા ગોપો ગોપોને લઈ જતો હતો અને ઘણીવાર એ પ્રમાણે લઈ ગયો. ગુફાનું દ્વાર ઘણું નાનું હતું એમ જણાવવા લઈ ગએલાને એકવચન યોજેલું છે. ગુફાનું દ્વાર નાંનુ હોવાથી એક સાથે એક એક ગોપનેજ તેમાં નાખતો એમ એકવચન જણાવ્યું છે.

બાલકો દયા યોગ્ય છે ત્યારે તેને ગુફામાં કેમ નાખતો હતો ? એવી શંકા થાય તેથી મોટા અસુરે શબ્દ છે. તેનો સ્વભાવ ઘણો અસુર હતો તેથી તેને ગુફામાં નાખ્યા એટલું નહિ પણ પત્થરથી તેનું દ્વારા બંધ કરી દીધુ.

એ પ્રમાણે મેઢાં બનેલા ગોપો ઘટી જાય તો ચોર બનેલા અથવા રક્ષક બનેલા ક્રમ પ્રમાણે મેંઢાજ બંને તેથી ચાર અથવા પાંચ ગોપો બાકી રહ્યા. (૩૦)

તે સમયે બીજા સ્થળે રહેલા ભગવાને વ્યામાસુરનું કર્મ જાણી તેની પાસે આવી જે કર્યું તે હવે કહે છે.

VIBRANT PUSHTI VADODARA

શ્લોકાર્થ :-૩૧

તેનું તે કર્મ જાણીને સત્પુરૂષોને શરણ આપનાર શ્રીકૃષ્ણે જેમ સિંહ વરૂણને પકડે તેમ ગોપોને લઈ જનાર વ્યોમને બલથી પકડયો. (૩૧)

ભાવાર્થ; સુબોધિનીજી :-૩૧

તે કર્મ ભગવાને સારી રીતે જાણ્યું. તે કૃષ્ણ શબ્દથી કહેલું છે. કારણ કે તે સદાનંદ છે. અને પોતાને આનંદ ગોપોમાંથી તિરોહિત થયો તેજ સમયે તેઓ સદ્રુપ થયા. તેથી શ્રીકૃષ્ણ જાણ્યું.

છતાં કેલેશ વિના કર્મ કરનાર ભગવાન સર્વને સમાન છે. તેમેને તેને કેમ પકડયો? એવી શંકા થાય. તેથી સત્પુરૂષોને શરણ આપનાર શબ્દો યોજેલ છે. જો ભગવાન શરણે આવેલાનું પાલન ન કરે તો કોઈપણ ભગવાનને શરણે જાય નહિ. તેથી શરણ આપવાનું જ ન બને અને સત્પુરૂષોના મનમાં તેનું દુઃખ થાય તે કારણથી પણ અને શાસ્ત્રની રીતનો નાશ થાય. તે કારણથી ભગવાને તેને પકડયો. તેના શરીરના એકભાગને જ પકડયો ન હતો એમ જણાવવા જેમ સિંહ વરૂને પકડે એવું દષ્ટાંત આપેલું છે. એટલે ભગવાને તેના સર્વ અવયવો એવો અર્થ છે. (૩૧)

પછી તેને વિચાર્યું કે જોકે ભગવાન મોટા છે. છતાં તેમને બીજુંરૂપ ગ્રહણ કરેલું છે. તેથી જો હું મારૂ પોતાનું રૂપ ધારણ કરરૂ તો ભગવાન નાનારૂપવાળા હોવાથી મને હણી શકશે નહિ. ભગવાન જો પોતાનું મોટું રૂપ ધારણ કરશે તો અવતારની સમાપ્તિ થઈ જશે. એટલે કંસ વિગેરે અમો હણાઈસું નહિ. એવા અભિપ્રાયથી પોતાનું રૂપ ગ્રહણ કર્યું. તે હવે કહે છે.

શ્લોકાર્થ :-૩૨

પકડવાથી દુઃખી થએલો પોતાનું મોટા પર્વત જેવું રૂપ ધારણ કરી, પોતાને છોડાવવા ઈચ્છતો તે બલવાન તેમ કરી

શકયો નહિ. (૩૨)

ભાવાર્થ; સુબોધિનીજી :-૩૨

પોતાનું અસુરરૂપ, તે પકડી શકાય એમ ન હતું એમ જણાવવા પર્વત જેવું એવું વિશેષણ છે. પોતાને છોડાવવા ઈચ્છતો હોવા છતાં ઘણો પ્રયત્ન કરતો હોવા છતાં પોતાને છોડાવી શકયો નહિ. છોડાવાનું તો દૂર રહ્યું પણ પકડવાથી ઘણો દુઃખી થયો. એવો અર્થ છે તો પણ વ્યામાસુર મુખ્ય દૈત્ય હોવાથી એટલાથી મરી ન જાય તેથી ભગવાને તેને માર્યો એ હવે નીચેના શ્લોકથી કહે છે. (૩૨)

ત્યાર પછી જેજ કરવાનું છે તે શ્લોકથી કહે છે.

શ્લોકાર્થ :-૩૩

અચ્યુતે તેને બે હસ્તથી પકડી, પૃથ્વીની સપાટી ઉપર પછાડીને સ્વર્ગમાં દેવો જોતા હતા ત્યારે પશુને હણે તેમ મારી નાખ્યો. (૩૩)

ભાવાર્થ; સુબોધિનીજી :-૩૩

પોતે ભગવાન અચ્યુતે બે હસ્તોથી તેને પકડી દાબમાં રાખી પૃથ્વીની સપાટી ઉપર પછાડીને તેનો વધ યજ્ઞને માટે યજ્ઞની પ્રવૃતિ કરવા થાઓ. એમ ધર્મનું નિરૂપણ કરવા બધાએ દેવો જોતા હતા ત્યારે જ પશુને યજ્ઞમાં જેમ હણવામાં આવે છે તેવું થાય તે પ્રમાણે તેને મારી નાખ્યો.

તેનું મુખ બંધ કરી, ગળુ તોડી નાખ્યું એવો અર્થ છે. દેવોને સુખ થાય તે માટે તેમના દેખતાં તેને હણ્યો. નહિ તો કલેશ વિના કર્મ કરનાર ભગવાન તે પ્રમાણે ન કરે. પછી ભગવાને જે કર્યું તે હવે કહે છે.(૩૩)

શ્લોકાર્થ :-૩૪

ગુફાનું ઢાંકણું તોડી નાખીને, ગોપોને સંકટમાંથી બહાર કાઢીને દેવો અને ગોપોથી સ્તુતિ કરાતા ભગવાને પોતાના ગોકુલમાં પ્રવેશ કર્યો. (૩૪)

ભાવાર્થ; સુબોધિનીજી :-૩૪

ગુફાનું ઢાંકણ તોડી નાખીને જેમ કોઈ ફરીથી ગુફામાં પ્રવેશ કરે નહિ તેમ ગુફાપણું તોડી દીધું. સંકટમાંથી ગોપોને બહાર કાઢી તેજ દેવો અને ગોપોથી સ્તુતિ કરાતા ભગવાને ગોકુલમાં પ્રવેશ કર્યો. તેથી એમ કહ્યું છે કે ભગવાને કરેલો ઉપકાર તેઓ દેવો અને ગોપો જાણતા હતા. પછી ભગવાને ગોકુલમાં પ્રવેશ કર્યો. લીલામાં આસકતવાળા ભક્તો પણ ભવિષ્યમાં તેમ કરે તે માટે સર્વ સ્થળે પાછા પધારવાનું કહેલું છે.

દશમ સ્કંધ પૂવાર્ધ
રાજસ પ્રમાણ પ્રકરણ અધ્યાય ૩૪ મો
સમાપ્ત

VIBRANT PUSHTI * VADODARA *

દશમ સ્કંધ પૂર્વાર્ધ અધ્યાય ૩૫ મો

અક્રુરનું ગોકુલમાં પધારવું

पंचत्रिंशे भक्तिमार्गस्थापनाय निरूप्यते। अक्रूरागमनं भक्तिः फलं चैव हि मानसं ॥१॥ सात्विकश्चेद्भगवदनुकूलस्तदा भवति भ
क्तिमान्। अन्यथा दैत्यसंसर्गे तथा भक्तिर्भवेत्क्व वा ॥ त्रयस्त्रिंशाध्याये अक्रूरः प्रेषित इत्युक्तं तस्यागमनं निरूपयति
॥ अक्रूरोपीति ॥ यस्यां रात्रौ समादिष्टः तां रात्रिं मथुरायामेव स्थितः सा हि भगवदधिष्ठिता अस्मिन् भगवांश्चेत् निवारये

॥श्रीशुक उवाच॥ अक्रूरोपि च तां रात्रिं मधुपुर्यां महामतिः। उषित्वा रथमास्थाय प्रययौ नन्दगोकुलं ॥१॥

यो तर्हि मथुरायां भगवन्तं केचित्काकश्चित् तत्र गमिष्यामीति निश्चित्य तत्रैव स्थितः ततो गमनमेव समीचीनमिति
ज्ञात्वा प्रचलित इत्याह। महामतिरिति। अयं तु पापः सर्वेषामेव हितकारी अतो गत्वा समानेय इति। ततः कंसद
त्तं दिव्यं रथमास्थाय स्वयमेकाकी सारथिरूपः नन्दस्य गोकुलं प्रति प्रहर्षेण बहिरन्तः सन्तोषः सर्वदा एव संश्रुतिं कृ
त्वा ययावित्यर्थः ॥१॥

કારીકા :-

પાંત્રીસમા અધ્યાયમાં ભકિતમાર્ગનું સ્થાપન થાય તે માટે અક્રુરનું ગોકુલમાં આવવું. તેની ભક્તિ અને માનસ ફલ કહેલાં છે.(૧)

સાત્વિક જો ભગવાનને અનુકુળ થાય તો ભક્તિવાળો થાય તો ભક્તિવાળો થાય છે. નહિ તો દૈત્યોનો સંબંધ થતાં તેની ભક્તિમાં જરૂર વિધ્નો થાય છે. (૨)

તેત્રીસમા અધ્યાયામાં કંસે અક્રુરને મોકલેલો એમ કહેલું છે. નીચેના શ્લોકમાં તેનું ગોકુલમાં આવવું જાણાવે છે.

શ્લોકાર્થ :-૧

મહામતિવાળો અક્રુર પણ તે રાત મથુરાંમાં રહીને રથમાં બેસીને નંદજીના ગોકુલ જવા નીકળ્યો. (૧)

ભાવાર્થ; સુબોધિનીજી :-૧

જે રાત્રીએ કંસે તેને આજ્ઞા આપી. તે રાત્રી તે મથુરાંમાંજ રહ્યા કારણ કે મથુરાં ભગવાનના વાસવાળી ભૂમી છે. જો ભગવાનનો કોઈ પણ સેવક ગોકુલ જતા અટકાવશે તો હું જઈશ નહિ. એવો નિશ્ચય કરીને તે રાત્રી તે ત્યાંજ રહ્યો.

પછી જવું જ સારૂં છે. એમ જાણીને તે જવા નીકળ્યો. એમ મહામતિવાળા વિશેષણથી કહેલું છે. આ ઉપાય બધાનું હિત કરનાર છે. તેથી ગોકુલ જઈ ભગવાનને લઈ આવવા એવી મતિ થઈ. પછી કંસે આપેલા દિવ્ય રથમાં બેસીને એકલો સારથી બની ગોકુલ તરફ સંતોષ રાખી તૈયારી કરી જવા નીકળ્યો. સાત્વિક જો ભગવાનને અનુકુળ હોય તો ભક્તિ પ્રાપ્ત થાય છે. એમ જણાવવા તેને ભગવાન સંબંધિ મનોરથ કર્યા તે કહે છે.(૧)

द-टी-३५ सात्विकस्य भगवद्दाभिमुख्ये भक्तिर्भवतीति ज्ञापयितुं तस्य भगवद्विषयको मनोरथो जात इत्याह ॥ गच्छन्निति ॥
७८९ पथि गच्छन्निति मार्गं गतः भक्तिरुक्तितैव पथि गच्छन्निति । रथप्रेरणं नापेक्षित इति सूचितं । न तु दुष्टसंसर्गप्राणस्थि
तो दुष्टप्रेरितः कथं भक्तो जात इत्याशंक्याह । महाभाग इति । पूर्वसंचित पुण्य राशिः सर्वमेव भाग्यमद्य फलोन्मुखं
जातमित्यर्थः । तत्फलमाह ॥ भक्तिं परामुपगत इति । परां प्रेमलक्षणां विषयोन विश्रुति रूप इत्याह ॥ भगवती

गच्छन्पथि महाभागो भगवत्यंबुजेक्षणे ॥ भक्तिं परामुपगत एवमेतदचिंतयत् १ ॥

ति । अंबुजवदीक्षणे यस्येति दृष्ट्यैव सर्वतापनाशकत्वं निरूपितं । अतः फलदातृरूपो त्तमे भक्तिरुक्ता । सापि राम
भक्तिः पूर्वं जाताभ्यंगतातिरोहिता । पुनः रूपसमीपे स्वयमेवागता । एतदग्रे प्रमाणमेवं प्रकारेणाचिंतयदिति । ७८९
गता भक्तिः समागतास्ततः प्रवेशमलभमाना कामनाकाम्यराप्रविष्टेति भगवतो महत्वं ज्ञात्वा । तेनास्यस्योत्क
र्षं यथाकामयते यथोचितां भक्तिं कृतवतीत्यर्थः २

શ્લોકાર્થ :-૨

મહા ભાગ્યવાળાને રસ્તામાં જતાં કમલ જેવા નયનવાળા ભગવાનમાં પરા ભક્તિ પ્રાપ્ત થતાં હતાં. તેને આનો આ પ્રકારે વિચાર કર્યો. (૨)

ભાવાર્થ; સુબોધિનીજી :-૨

રસ્તામાં જતા શબ્દથી એમ જણાવવું છે કે રસ્તે જતો હોય તે ભક્તિ કરે તે યોગ્ય જ છે. રથ હાંકવાની દરકાર તેને ન હતી. દુષ્ટ કંસનો સંબંધ રાખી રહેલા અને દુષ્ટે ગોકુલ મોકલેલ અકુર ભકત કેવી રીતે થયો? એવી શંકા થાય તેથી મહાભાગ્યવાળા શબ્દ યોજેલ છે. તેને પહેલાં પુણ્યનો ઢગલો ભેગો કરેલ હોવાથી તે બધું ભાગ્ય પરાભકત પ્રાપ્તિ થતાં શબ્દોથી તે ફલ કહેલું છે.

પરા એટલે પ્રેમ લક્ષણ ભક્તિ. જેમાં ભક્તિ થઈ તે વિષય વિભુતિરૂપ ન હતો એમ ભગવાનમાં શબ્દથી કહેલું છે.કમલ જેવા નયનો છે જેમના એવા ભગવાન સર્વ દુઃખ દૂર કરનાર છે. એમ કહેલું છે તેથી ફલ આપનાર પુરૂષો તેમનામાં ભક્તિ થાય તે યોગ્ય જ છે. તે ભક્તિ પણ પહેલાં થએલી, વચ્ચે જતી રહી એટલે તિરોધાન થએલી. ફરીથી પોતે જ સમીપ આવી . આ એટલે નીચે જે કહેવામં આવશે તેનો તે પ્રકારે તેને વિચાર કર્યો.

ગાએલી ભક્તિ પાછી આવતાં પોતાની મેળે અકુરમાં પ્રવેશ નહિ પામતાં તેણે કામનાઓ મારફત પ્રવેશ નહિ પામતાં તેણે કામનાઓ મારફત પ્રવેશ કર્યો. એટલે અકુરે ભગવાનનું મહાત્મ્ય જાણીને તે મહાત્મ્યથી પોતાની સરસાઈની જેમ ઈચ્છા કરે તેવા પ્રકારે તેને ચિંતાવાળો કર્યો એવો અર્થ છે. ભક્તિ દઢ થાય તે માટે પહેલાં ભગવાનના ધર્મોનું મહાત્મ્ય કહે છે. તેમાં ભગવાનનું દર્શન સર્વથી ઉત્તમ છે. તે નીચેના શ્લોકથી કહે છે.

VIBRANT PUSHTI * VADODARA *

प्रथमतो भगवद्धर्माणां माहात्म्यमाह। भक्तिदार्ढ्याय तत्रापि दर्शनस्य सर्वोत्कृष्टत्वमाह। किंमयाचरितं भद्रमि
ति। तत्र यो विभागाः स्वयं भगवानन्ये सर्वे च तेषां उत्कृष्टधर्मैः सहजैरागन्तुकैर्वा सर्वात्मको भगवान् तुष्यतीति
ज्ञायते तस्मिंस्तुष्टे एव तस्य दर्शनं भवतीति यतो ब्रह्मेशयोरपि सुखमोक्षदाता भगवानिति तत्र स्वधर्म आचार
:भगवद्धर्मस्तपः सर्वलोकोपकारी दानमिति। त्र्यात्मको धर्म इति तदुक्तं किंमयाचरितमिति भद्रं कल्याणरू

किंमयाचरितं भद्रं किं तप्तं परमं तपः। किं वाथाप्यर्हते दत्तं यद्द्रक्ष्याम्यद्य केशवं ३

पं। तपो मोहदं यं साक्षादिति वाक्यात्। भगवद्भक्तिस्तपः अत उक्तं किं तप्तमिति। जीवधर्मतयो व्याहृत्य तदर्थं परममि
ति। सर्वोपकारी धर्मो दानं स्वपात्रे एव सद्दाफलं साधयतीति अर्हते दत्तमिति। अथेति। भिन्नप्रक्रमे कि वेत्याकाङ्क्षा
यां अन्यत्र भगवत्पराय भगवदर्थमेव सर्वविनियोगाय श्रद्धया दत्तमिति धर्मशास्त्रादिनः प्रक्रमः। अन्यथा अद्यैव
भगवद्दर्शनं भवेदतो ज्ञायते त्रयाणामन्यतरत्कृतमिति ३

શ્લોકાર્થ :-૩

મેં શું સારૂં આચરણ કર્યું હસે. શું ભારે તપ કર્યું હસે અથવા સુપાત્રને દાન કર્યું હસે કે જેથી હું આજે કેશવના દર્શના કરીશ. (૩)

ભાવાર્થ; સુબોધિનીજી :-૩

અકુર, ભગવાન અને બીજા બધા એમ ત્રણ વિભાગો થાય છે. તેઓના કુદરતી અથવા અકસ્માતથી થએલા ઉત્તમ ધર્મોથી સર્વ રૂપ ભગવાન પ્રસન્ન થાય છે. એમ જાણાય છે. બ્રહ્મા અને શંકરને પણ સુખ આપનાર ભગવાન છે. તેથી તે પ્રસન્ન થાય ત્યારે જ તેમનાં દર્શન થાય છે. (૧) પોતાનો ધર્મ આચાર છે. ભગવાનનો ધર્મ તપ છે. સર્વ લોકો ઉપર ઉપકાર કરનારૂં દાન

છે એવી વ્યવસ્થા છે. (૨) ધર્મનું મૂલ આચાર છે. તેથી મેં શું આચરણ કર્યું હસે, શબ્દોથી કહેલું છે. સારૂ એટલે કલ્યાણરૂપ તપ મારૂં સાક્ષાંદ હૃદય છે. (શ્રીમદ ભગવાન ૨-૯-૨૨) વાકય પ્રમાણે તપ ભગવાનની શક્તિ છે. તેથી શું તપ કર્યું હસે? એમ કહલું છે. જીવના ધર્મરૂપ તપ અહીં કહેલું નથી. એ જણાવવા પરમ ભારે વિશેષણ યોજેલું છે. સર્વના ઉપર ઉપકાર કરનારો ધર્મ દાન સુપાત્રને કરવામાં આવે તો જ મોટું ફલ પ્રાપ્ત કરાવે છે. તેથી સુપાત્રને દાન કર્યું ? એમ કહેલું છે. શબ્દ જુદો આરંભ બતાવે છે. અથવા શું? શબ્દ આંકાક્ષા ઈચ્છા દર્શાવવા યોજેલ છે. જે ભગવાનમાં ઘણી આશક્તિવાળો હોય અને ભગવાનને માટે જ જેને બધા પદાર્થોનો ઉપયોગ કર્યો હોય તેવાને શ્રદ્ધાથી દાન કર્યું હોય એમ શાસ્ત્રથી જુદો આરંભ કરેલો છે. તેમ ન હોય તો આવા સુપાત્રને દાન કર્યું ન હોત. તો મને આજે જ ભગવાનના દર્શન થાત નહિ. તેથી આજે જ ભગવાનના દર્શન થસે એમ જણાય છે.

એમ ભગવાનના દર્શન અવશ્ય થશે. એમ જાણીને નીચેના બે શ્લોકોથી તેમાં થતો વિધ્નની શંકા કરી તે દૂર કરે છે. (૩)

हृ·टी·३५ एवंकार्यावश्यकतांज्ञात्वाकारणंपरिकल्प्यतत्रबोधकमाशंक्यपरिहरतिद्वाभ्यां॥ममैवदुर्लभमन्यइति॥एत
७।० द्दर्शनममसाधनेविद्यमानेपिदुर्लभंमन्यइति एतद्दर्शनममसाधनेविद्यमानेपिदुर्लभंतत्रोपपत्तिन्यइतिसूक्तो
वनिश्चीयतेममदर्शनंनभविष्यतीति·अयंतर्कः भगवतः अलौकिकत्वज्ञापकः लौकिकत्वेइतिशंकेत
नोदेतीति॥दर्शनाभावेहेतुद्वयमाह॥भगवन्निष्ठंस्वनिष्ठंच॥धर्मद्वयंभगवन्निष्ठमाह॥उत्तमश्लोकस्यदर्शनमि

ममैतद्दुर्लभंमन्येउत्तमश्लोकदर्शनं॥विषयात्मनोयथाब्रह्मकीर्तनंशूद्रजन्मनः ४

ति॥उत्तमैरपिश्लोक्यतएवनचदृश्यते·उत्तमाःसर्वज्ञाभक्ताः॥स्वनिष्ठमाह॥विषयात्मनइति॥किंच॥विषयाणां
नकेवलंप्रतिबंधकत्वंतथासतिकदाचित्अनित्यत्वातविषयानंतरदर्शनमपिभवेत॥किंत्वधिकारनिवर्तकत्व राम
मपियतःसिद्धेपिखलभेपिविषयेखसनयोग्यतेतितदाह॥यथेति॥ब्रह्मकीर्तनंवेदोच्चारणंशूद्रजन्मनिब्राह्म ७।०
णोपिसर्वज्ञोपिवेदोच्चारणसमर्थोपिशूद्रवीजाद्धिडत्पन्नःतदानार्हतिकीर्तनंकर्तुं ४ ॥

VIBRANT PUSHTI VADODARA

શ્લોકાર્થ :-૪

જેમ શુદ્રથી જન્મેલોને વેદનો ઉચ્ચાર દુર્લભ છે.તેમ વિષયમાં રચી પચી રહેલા મને આ ઉત્તમ શ્લોકનું દર્શન દુર્લભ છે. એમ હું ધારૂં છું. (૪)

ભાવાર્થ; સુબોધિનીજી :-૪

દર્શન સાધન હોવા છતાં ભગવાનનું આ દર્શન મને દુર્લભ છે. હું ધારૂં છું. શબ્દથી જણાવેલ છે. યુકિતથી એવો નિર્ણય થાય છે કે મને દર્શન નહિ થાય. આ યુકિત એટલે તર્ક ભગવાન અલૌકિક છે એમ જણાવનારો છે. કારણ કે ભગવાન લૌકિક હોય તો એવી શંકા થાય નહિ.

દર્શન નહિ થવાના બે કારણો છે. રૂપ ધર્મો પોતાની અંદર રહેલો અને ભગવાનની અંદર રહેલો એવા બે ધર્મો છે. ઉત્તમ શ્લોકનું દર્શન શબ્દથી ભગવાનમાં રહેલો ધર્મ કહે છે. ઉત્તમો એટલે બધુ જાણનાર ભકતો. તેઓ ભગવાનની સ્તુતિ જ કરે છે. અને દર્શન કરી શકતા નથી.

(૧)વિષયમાં રચીપચી રહેલા શબ્દથી પોતાની અંદર રહેલો ધર્મ કહે છે. વિષયો માત્ર દર્શનમાં વિઘ્ન કરનારા જ નથી. જેથી વિષય પદાર્થ અહીં દર્શન પ્રાપ્ત થએલ હોવા છતાં સહેલાઈથી પ્રાપ્ત થાય તેવા હોવા છતાં, તેમાં તે પ્રાપ્ત કરવામાં પોતાની યોગ્યતા રહેતી નથી. જેમ શુદ્રમાં જન્મેલાને વેદનો મંત્રોશ્ચાર દુર્લભ છે. આ દ્દષ્ટાંતથી તે અર્થ કહેલો છે.

બ્રહ્મકિર્તનમ્ એટલે વેદનો ઉચ્ચાર કરવો તે. પહેલાના જન્મમાં બ્રાહ્મણ હોય તોપણ સર્વ જાણનાર હોય તોપણ વેદનો ઉચ્ચાર કરવા માટે શકિતમાન હોય તો પણ જો આ જન્મમાં શુદ્રના બીજથી ઉત્પન્ન થએલો હોય તો તે સમયે તે ઉચ્ચાર કરવા માટે યોગ્ય રહેતો નથી. (૪)

श्री३५ ७ ॥१ पिभगवद्भजनस्पर्शास्त्वनिरूपितत्वात्यद्यदिष्टतमं लोकइति· किंत्वधमत्वमेव संपादयति सर्वं निर्विषयजन्म
ः वह्निर्निर्विषयः मध्यमः उभयत्रापि सविषयोऽधम इति अधमस्यापि स्यादेवाच्युतदर्शनं अन्यथाऽस्य मोक्षिकार एव
न स्यात्। किंच। भगवानस्तुतः सर्वथास्तुतिरहितः स्वरूपतोऽधर्मरहितश्च यदि संकीर्तितः तत्कीर्तनं व्यर्थमि
ति भवानेव फलमिति दर्शयेदेव कदाचित् अतः स्यादेवानन्तो दृष्टोऽबाधक इति चेत् साधकोऽपि दृष्टोऽतो स्नी
त्वा ह्यद्रियमाण इति॥ कालनद्रियमाणः क्वचित् कदाचित् कश्चित्तरतीति यथा नृणां दृश्यते चेनोऽकान्तले
पतिता स्वयमेव कूलात्कूलान्तरं गच्छति कालोऽपि नदीरूपः भगवंतं जीवसमूहं वां तराप्रवहति विषयमा
पाजलात्मातरतीरस्यान्तः कदाचिन्मध्ये पातयित्वा उत्तरकूले नयेत् अनेन कालवशादपि मोक्षः सिध्यती
तिकेषांचिन्मतमुक्तं अत्र नियामकं भगवदवतारः ५ ६ राम ७॥१

શ્લોકાર્થ :-૫

એ પ્રમાણે ભગવાનના દર્શનમાં વિતર્ક બતાવી. તેને ખોટા કરે છે. એવું જ ન હો! આ ધર્મને પણ અચ્યુતનું દર્શન થઈ જાય છે. કાલરૂપી નદીથી તણાતો કાંઈ એક કોઈ સમયે તરી જાય છે. (૫)

ભાવાર્થ; સુબોધિનીજી :-૫

મા શબ્દ નકારના અર્થમાં છે. વિષયો ભગવાનનું દર્શન કરવામાં વિઘ્ન કરનારા છે. અને હું વિષયી હોવાથી મને દર્શનનો અધિકાર નથી. અને મોટાઓ પણ માત્ર ભગવાનની સ્તુતિ કરવા યોગ્ય છે પરંતુ દર્શન કરવા યોગ્ય નથી. એવું ન હો ! પરંતુ આ દર્શન થવાનુંએ. એવું જ છે. બંને વિષયમાં ભગવાનનું દર્શન એવું બતાવનાર બે ધર્મો છે. (૧) અધર્મને પણ અચ્યુતનું દર્શન થઈ જાય છે. વિષયો અધર્મ બનાવનારા છે. પણ અધિકારનો નાશ કરતાં નથી. શુદ્રના સંબંધવાળો અસુર છે. એ શ્રૃતિ પ્રમાણે અસુરપણુંજ તેનો અધિકાર નાશ કરનારું છે. વિષયો દર્શનમાં વિઘ્ન કરવાવાળા નથી. કારણે કે લોકમાં જે જે શરૂઆતમાં વધારે

VIBRANT PUSHTI * VADODARA *

ઈચ્છેલું હોય. (શ્રીમદભાગવત ૧૧-૧૧-૪૧) એમ વિષયોથી પણ ભગવાનનું ભજન થાય છે. એમ શાસ્ત્રમાં કહેલું છે. પણ વિષયો માત્ર અધર્મપણું કરાવનારા છે. કારણ કે સર્વ પ્રકારે વિષય વિનાનો હોય તે જ ઉત્તમ છે. બહારથી વિષય વિનાનો હોય તે મધ્યમ છે. અને બહારથી અને અંદરથી બંને પ્રકારે વિષયવાળો હોય તે અધર્મ છે. અધર્મને પણ અચ્યુતનું દર્શન થઈ જાય છે. તેમ ન હોય તો અધર્મ અધીકાર જ ન હોય. વળી ભગવાન અચ્યુત એટલે સર્વ રૂપથી અને ધર્મથી બધા પ્રકારે હાની વીનાના છે. જો સ્તૃતી કરવામાં આવે તો સ્તૃતિ નકામી થતી નથી. ભગવાન જ ફળ હોવાથી કોઈ સમયે દર્શન કરાવે છે.

તેથી તેમના દર્શન થઈ જાય છે. દર્શનમાં વિઘ્ન કરાવનારૂં દષ્ટાંત આપ્યું. તેમાં શંકા થાય તેમ દર્શન થાય એમ સિદ્ધ કરનારું પણ દષ્ટાંત છે. કાલરૂપી નદીથી તણાંતો કોઈ સમય તરી જાય છે. જેમ જલમાં પડેલું તણખલું પાણીમાં તરી જાય છે. જલમાં પડેલું નાવ પોતાની મેળે એક કિનારેથી બીજા કિનારે જાય છે. એમ દેખાય છે. કાલ પણ વિષયો અને માયારૂપી જલની બનેલી નદીરૂપ છે. પોતાની અંદર ભગવાન અને જીવોના સમૂહને વહન કરે છે. તે પૈકી કિનારા ઉપર રહેનારા કોઈવાર માયામાં નાખીને સામા કિનારે કદાચ લઈ જાય. કાલને લીધે પણ મોક્ષ પ્રાપ્ત થાય છે. એવું કેટલાંકનું મત છે. આ વિષયમાં વ્યવસ્થા કરનાર ભગવાનનો અવતાર છે. (૫)

एवं प्रतिकूलतर्कनिरूपणमनुकूलेनतस्यपराहतिमाह॥ मैवमेवेति॥ निषेधार्थे यदुक्तं त्वया विषयित्वात् नाधिकारो विषयाश्च बाधकार इति महतामपि केवलस्तुत्यपेक्षण न तु दृश्यत इति च एतन्मा किंतु एवमेवैतत्तरत्यभयत्रा

मैवं ममाधमस्यापि स्यादेवाच्युतदर्शनं॥ ह्रियमाणः कालनद्या क्वचित्तरति कश्चन ५ ममाधमस्यापि स्यादेवाच्युतदर्शनं ५ ममायामंगलं नष्टफलवांश्चैव मे भवः॥ यन्नमस्ये भगवतो योगिध्येया ,

छ्रिपंकजं ६

पि साधकधर्मद्वयमाह॥ मन्य इति॥ अधमस्यापि अच्युतदर्शनं स्यादेवेति विषयाणां अधमाधिकारित्वसंपादकत्वमेव न त्वधिकारनिवारकत्वं अत्रास्तुत्यत्वमेव तथा अस्तुयं अदृ इति श्रुतेः॥ नापि प्रतिबंधकत्वं विषयेर

શ્લોકાર્થ :-૬

આજે મારા દુર્ભાગ્યનો નાશ થયો. અને મારો જન્મ સફળ થયો. કારણ કે જેમનાં ચરણ કમળ યોગીઓએ ધ્યાન કરવાં યોગ્ય છે તેવાં ભગવાનને હું આજે નમન કરીશ. (૬)

ભાવાર્થ; સુબોધિનીજી :-૬

આનાં સુબોધિનીજી નથી. તેથી પાંચમાં શ્લોકનો સંબંધ છે. મોક્ષ પ્રાપ્ત કરવામાં વિઘ્ન કરનારો કાલ મોક્ષ પ્રાપ્ત કરાવનારો કેવી રીતે થાય. એવી શંકામાં નીચેનો શ્લોક કહે છે.

ननुबाधकस्यकथंमोक्षसाधकत्वमितिचेत्तत्राह।।कंसइति।।कदाचिद्बाधकान्येवसाधकानिभवंतिविषं भक्षयित्वाजीवतिअन्यथाम्रियेतेतिलोकप्रसिद्धिःतदाह।।कंसइति।वर्ततेतिहर्षे।यःसर्वथाबाधकःसए वमेतत्रअनुग्रहंकृतवान्।यएवहिभगवद्दर्शनंकारयतिसएवानुग्रहंकरोतीतिकदाचिदनुग्रहंकरोति।लौकि

कंसोबताद्याकृतमेत्यनुग्रहंद्रक्ष्येङ्घ्रिपद्मंप्रहितोमुनाहरेः कृता
वतारस्यदुरत्ययंतमःपूर्वेतरन्यन्नखमंडलत्विषा ૭ ॥

कंविषयारिक्षाराअयंत्वनुग्रहइतियेनप्रहितोङ्घ्रिपद्मंद्रक्ष्यइतिननुविपरीतार्थंप्रेषितवानततःकथमि ष्टसिद्धिरितिचेत्तत्राह।।हरेरिति।सहिसर्वदुःखहर्तासंबंधमात्रमपेक्ष्यते।ससंबंधोनेनकारितइतिकं

શ્લોકાર્થ :-૭

અહો ! કંસે આજે મારા પર ઘણી કૃપા કરી. તેનાથી મોકલેલ હું અવતાર ધારણ કરેલ હરિના ચરણકમળના દર્શન કરીશ. જેના નખોના મંડલોની કાન્તિથી પહેલાના ભક્તો સામે પાર જઈ ન શકાય તેવા અંધકારને તરી જાય છે. (૭)

ભાવાર્થ; સુબોધિનીજી :-૭

કોઈવાર વિધ્ન કરનારાં જ ફલ પ્રાપ્ત કરાવનારા થાય છે. વિષ ખાઈને જીવે છે. ખાઈ તો મરણ પામે છે. એવું લોકમાં પ્રસિદ્ધ છે. કંસે મારી પર ઘણી કૃપા કરી. એ શબ્દોથી કહે છે. અહો ! શબ્દ હર્ષ બતાવવા યોજેલો છે. જે સર્વ પ્રકારે વિધ્ન કરનારો છે. તેને જ મારી પર આજે ઘણી કૃપા કરી. કારણ કે તે ભગવાનનું દર્શન કરાવે છે. તે જ કૃપા કરે છે. કોઈવાર વિષયો આપીને લૌકિક અનુગ્રહ કરે છે. પણ આતો ઘણો અનુગ્રહ છે. જેનાથી હું હરિના ચરણકમળના દર્શન કરીશ. તેનું વિરૂધ્ધ કાર્ય કરવા માટે મોકલે છે. તેથી તારૂં ઈચ્છેલું કેમ ફળશે? એવી શંકા થાય. તેથી હરિ શબ્દ યોજેલ છે. કારણ કે સર્વના દુઃખ કરનાર તો હરિ જ માત્ર છે. માત્ર શબ્દની જ જરૂર હોય છે. તેથી આ કૃપા કંસે જ કરી છે. હરકોઈ પ્રકારે થયેલો હરિનો સંબંધ જ આ વિષયમાં ફળ આપનારો છે. એ જાણાવવા "અવતાર ધારણ કરેલ" વિશેષણ યોજેલ છે. કારણ કે આ કાર્ય માટે જ ભગવાનનો અવતાર થાય છે. હરિ તેવા જ છે. એનું પ્રમાણ પહેલાનાં ભક્તો તરી ગયા શબ્દોથી કહે છે. જેમના નખના મંડલોની કાંતિથી પહેલાના ભગવદીઓ સંસારને તરી ગયા છે. ધ્યાન કરવામાં આવેલો ચરણ હૃદયમાં પ્રકાશી મૂક્તિ આપે છે. તેથી અવિદ્યારૂપી અંધકાર દૂર થાય છે. એક સૂર્ય અંધકારને દૂર કરે છે. તો પછી દશ સૂર્ય હોય તો તે દૂર થાય. તેમાં કહેવું જ શું? તે જાણાવવાં બે ચરણોનાં દશનખ હોવાથી નખ શબ્દ યોજ્યો છે. ચરણરૂપી નાવથી જ સંસારરૂપી સમુદ્ર તરાઈ જાય છે. દશ નખમંડલોથી અંધકાર કેમ દૂર ન થાય? એમ કહેલું છે. તેથી ધ્યાનથી પ્રાપ્ત કરેલ ચરણના સંબંધથી સર્વ તરી ગયાં. તો પછી દર્શન પ્રાપ્ત કરનારો હું તરીશ એમાં શંકા ન હોઈ શકે. એવી રીતે પોતાના ફલ અને અધિકાર સંબંધિ નિર્ણય કરી ભગવાન મોક્ષ આપનાર છે કે નહિં એ બાબતનો ઘણાં વાદીઓમાં મતભેદ હોવાથી ભગવાન મોક્ષ આપનાર જ છે તે સાબિત કરે છે. (૭)

एवं स्वस्य फलमधिकारं च निश्चित्य बहुत्वादिविप्रतिपन्नत्वाद्भगवतो मोक्षदातृत्वं साधयति। यदर्चितमिति॥
अवश्यं मोक्षोऽस्तीत्यभ्युपगंतव्यं सर्वकिंचिदधीन इति चेत्तत्र सन्मार्गेव स्यालोके महान्लक्ष्मीश्च विषयत्वे

यदर्चितं ब्रह्मभवादिभिः सुरैः श्रिया च देव्या मुनिभिः ससात्वितैः। गोचारणाया
नुचरैश्चरद्वने यद्गोपिकानां कुचकुंकुमांकितं ८ ॥ ॥

नुज्ञानशास्त्रेऽनुनयः भगवच्छास्त्रे सात्वताः एत इवतारे च तत्र र्भूद्भवतीर्णस्य हि नरात्रिभेदेन गोपा गोप्यश्च
सेवकाः येऽदृष्टाः अज्ञाश्च न कं चन मन्यंते तत्रापि स्त्रियां तत्रापि तेन प्रकारेणेति सर्वत्र भक्ति प्राधान्यार्थं

ह-टी३५
७५३
पदग्रहणं जगति त्रयो मुख्याः ब्रह्मविष्णुशिवाः तत्र ब्रह्माशिवश्च आदिष्टे तौ येषां सात्विककल्पे विष्णुर्भ
गवानिति गुणावतारेऽपि विशेष उक्तः तैः सर्वैर्नन्दिंद्रादिभिः स्वेष्टसिद्ध्यर्थमर्चितं स्वामित्वाद्धात्रिया चा
र्चितं पृथमतोऽपि तस्याः परिज्ञाने सामर्थ्यमाह॥ देव्येति मुनिभिश्चेति चकारात्कर्मिभिरपि फलार्थिभिः
सात्वतैरिति वैष्णवभेदा उक्ताः। ये ये सात्विकनिष्ठाः। गोपानामर्चने परिज्ञानार्थमाह॥ अनुचरैरिति॥
अलौकिकं गवां चारणं शिक्षणीयमिति ते सर्वे सेवकाः यस्मादनेयाप्यानां भगवद्दर्शने बाधकसद्भावान्
न भवतीति स्त्रीणामपि भजने हेतुः सूचयति। कुचकुंकुमैरंकितमिति। कामेनैव तासां भजनं ताभिः
वहिरपि हृदये स्थाप्यत इति ऐश्वर्यं श्रीस्तथा ज्ञानं कीर्तिर्धर्मो विरागता। षड्गुणाः स्वत्र निर्दिष्टाः क्रमो राम
नात्र विवक्षितः ८ ७५३

શ્લોકાર્થ :-૮

જે ભગવાનનું ચરણ કમળ બ્રહ્મા શિવ વિગરે દેવોથી અને લક્ષ્મીદેવીથી, મુનીઓથી અને વૈષ્ણવોથી પૂંજાયેલું છે. જે ગાયો ચારવા માટે વનમાં ફરતું સેવકોથી પૂંજાયેલું છે. અને જે ગોપીઓના સ્તનના કુમકુમના ચિહ્નોવાળું છે (૮)

ભાવાર્થ; સુબોધિનીજી :-૮

મોક્ષ અવશ્ય થાય છે. અને તે કોઈને આધિન છે. એમ કબૂલ કરવું જોઈએ. એ વિષયમાં સત્ પુરૂષના માર્ગ પ્રમાણે લોકમાં બ્રહ્મા મોટો છે. લક્ષ્મી મોટી છે. મુનીઓ મોટા છે. અને ભગવદશાસ્ત્ર મુજબ વૈષ્ણવો મોટાં છે. શ્રીકૃષ્ણના અવતારમાં ચાર પ્રકારે ચાર વ્યુહથી અવતાર ધારણ કરેલ ભગવાનના ગોપો અને ગોપીઓ દિવસ અને રાત્રીના ભેદથી દિવસે ગોપો અને રાત્રીએ ગોપીઓ સેવક થયેલા છે. જે ગોપો વિવેક વિનાના અને અજ્ઞાની હોઈ કોઈની પણ દરકાર કરતાં નથી. અને તેમાં પણ સ્ત્રીઓ ગોપીઓ વિવેક અને જ્ઞાન વિનાની હોઈ કોઈની પણ દરકાર કરતાં નથી. ભગવાનના ચરણ કમળનું પૂંજન કરે છે. એમ બધે સ્થળે ભક્તિ મુખ્ય છે. એટલે ચરણ શબ્દ મૂકેલ છે.

જગતમાં બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને મહેશ એ ત્રાણેવ દેવો મુખ્ય છે. એ પૈકી બ્રહ્મા અને શિવ જેઓ મુખ્ય દેવતા છે. તેઓ પોતાના ઈચ્છેલની પ્રાપ્તિ થાય. તે માટે ભગવાનના ચરણ કમળનું પૂંજન કરે છે. સાત્વિક કલ્પમાં વિષ્ણુ ભગવાન હોય છે. એમ ગુણોવાળા દેવોમાં પણ ભેદ કહેલો છે.

ભગવાન પતિ હોવાથી લક્ષ્મીએ પણ પૂંજન કરેલું છે. તે દેવી શબ્દથી બતાવેલ છે.

મુનીઓએ પણ ચરણ કમળનું પૂજન કરેલ છે. *ચ અને શબ્દથી* ફલની ઈચ્છા રાખનાર કર્મીઓ અને કર્મવાળાએ પૂંજન કરેલ છે.

સાત્વિકોએ એમ બહુવચનથી વૈષ્ણવોના જુદા પ્રકારો કહેલા છે. તેમને પણ પૂંજન કરેલું છે.

ગોપોને પૂંજન કરવાનું જ્ઞાન હતું એ જણાવવા સેવકોથી શબ્દ યોજેલ છે. ગાયોનું અલૌકિક ચારણ શીખવું જોઈએ. તેથી ભગવાનના સેવકો થયા. કારણ કે વનમાં ભગવાનનું પૂંજન કરવામાં વિઘ્નો થતાં હોવાથી ગામળીયાઓથી પૂંજન થઈ શકે નહી. તેથી સેવકો થયાં.

સ્તનના કુંમકુંમના ચિન્હવાળું વિશેષણ સ્ત્રીઓ પણ ભગવાનનું ભજન કરે છે. તેઓ બહાર હૃદય ઉપર પણ ભગવાનના ચરણ કમળને સ્થાપે છે.

કારિકા -૩ : એ પ્રમાણે ઐશ્વર્ય, સ્ત્રી, જ્ઞાન, કિર્તી , ધનમાં, વૈરાગ્ય એ ભગવાનના છ ગુણો અહીં દેખાય છે. અહીં અનુક્રમ ઈચ્છેલો નથી. એ પ્રમાણે સર્વનો નિર્ણય કરી રસ્તે થતાં શુકનો જોઈ ભગવાનનું દર્શન થશે એમ હવે કહે છે.

एवं सर्व निर्द्धारं कृत्वा व्रजनशकुनं द्रक्ष्यामो साहेन दृष्टरूपं दर्शनं भविष्यतीत्याह॥ द्रक्ष्यामीति॥ यतो मृगा दक्षिणं प्रचरंति अतो नूनं द्रक्ष्यामि कंसभृत्यत्वात् भगवान्न संमुखो भविष्यतीत्याशंक्य मुखारविंद मेव द्रक्ष्यामीत्याह॥ मुखमिति॥ तथापि कृत्ते कदाचिज्ञ्वेत्तत्र अपकारं वा विचारयन्नतिष्ठेत्तत्रदाकपो

द्रक्ष्यामि नूनं सुकपोलनासिकं स्मितावलोकारुणकंजलोचनं मुखं मुकुं
दस्य गुडालकावृतं प्रदक्षिणं मे प्रचरंति वै मृगाः ॥ ५ ॥

लोलनासिकात्वं वक्रा विषमा च भवेत्तन्निवारणार्थमाह॥ सुकपोलनासिकमिति॥ सुष्टु कपोलौ नासिका च यस्मिन्निति भक्तिः॥ तद्द्वयमपि निरूपितौ॥ ननु तथाप्यपकारार्थं समागच्छन्तं कथमंगीकुर्यात् तत्राह।

VIBRANT PUSHTI * VADODARA *

१-३५ स्मितावलोकारुणकंजलोचनमिति॥ स्मितमल्पहासस्तेन ज्ञानेर्द्व्यामोहस्तेनैव व्यामोह इति न मम
९४ पराधः सुक्तार्थं चैतत्कृतवानीति ज्ञानाधारभूतक्रियायामरुणकमलसादृश्यं निरूपितं अज्ञातारु
रूपतासुद्वं सूचयति सुखदर्शनेन सर्वफलसंस्पर्शत्याह॥ सुकंठस्येति॥ ननु वा विशतिपत्याकथं भग
वानेव सुखदर्शने नेत्रमो ज्ञाप पश्यति इति चेत्तत्राह॥ गुडालकावृतमिति॥ अलकाः तत्त्वविद इति स्वे
निरूपितं ते चेत्कुंडलाकाराः सर्व एव कुंडलाकाराश्च सन्नाः ते च गुन मीस्वर्पपरितप्ज्यस्त्र वेशं स्वपभग
वंतमाश्रयं ति तत्र हीनविवार इति गुडाशब्देन परावर्त्तन तु व्यतेसर्वतः प्रस्फुरणस्वभावाः पीडीभावं प्राप्नुवं
तीति प्रकर्षाय यथाभिलषितार्थः॥ मरिद्दुयेववा तथा भवंतीति महर्थमेव शकुनं कुर्वंतीति ज्ञायते॥ राम
प्रकर्षेणावर्तंतीति न तु पाल्यपंते अयमुक्ताः सर्वोप्यर्थः न संदिग्धो नापि भ्रांतिप्रतिपन्न इति वै निश्चये ७९४
नेत्युक्तं ९

શ્લોકાર્થ :-૯

સુંદર કપોલ અને નાસીકાવાળા, સ્મિતવાળી દષ્ટિ અને લાલ કમળો જેવા લોચનવાળાં, ગુંચડુ થએલા કેશોથી ઢંકાએલા મુંકુંદના મુખના મને જરૂર દર્શન થશે કારણ કે મારી જમણી બાજુઓ હરણો ફરે છે. (૯)

ભાવાર્થ; સુબોધિનીજી :-૯

મૃગો મારી જમણી બાજુએ ફરે છે. તેથી જરૂર મને ભગવાનના દર્શન થશે.

તું કંસનો સેવક હોવાથી ભગવાન તને સંમુખ નહિ થાય એમ શંકા થાય. તેથી ભગવાનના મુખકમળનો જ મને દર્શન થશે એમ મુખ શબ્દથી કહે છે. મુખના દર્શન થાય તો પણ ભગવાન ક્રોધ કરે તો તે સમયે તેમના કપોલ અને નાસીકા વાકાં અને ત્રાંસા રહે જેથી મુખના બરાબર દર્શન ન થાય તેમ નહિ થાય એ માટે સુંદર કપોલ અને નાસીકાવાળાં વિશેષણ યોજેલું

છે. એમ ભક્તિ અને ભક્તિના રસનું નિરૂપણ કરેલું છે. છતાં પણ અપકાર કરવા આવનારનો ભગવાન અંગિકાર કેવી રીતે કરશે? એવી શંકામાં સ્મિતવાળી દૃષ્ટિ અને લાલ કમલો જેવા લોચનોવાળાં વિશેષણ છે. સ્મિતવડે ભગવાન મોહ કરશે અને તેમાં મને દોષ નહિ થાય. લોચનમાં લાલ કમળની સમાનતા કહેલી છે. તે લાલ લોચન યુદ્ધ સૂચવે છે. મુખના દર્શનથી સર્વ ફલ પ્રાપ્ત થશે એમ મુકુંદ શબ્દથી કહેલું છે. વાદીઓના વિરૂદ્ધ મતો હોવાથી ભગવાન એવી રીતે મુખના દર્શન કરાવીને કેવી રીતે મોક્ષ આપશે? એવી શંકા થાય તેથી ગુંચડુ વડેલા કેશોથી ઢંકાએલા વિશેષણ યોજલ છે. કેશો તત્વ જ્ઞાનીઓ છે તે કુંડલના આકારવાળા ગોળ થાય અને ભગવાનનો આશ્રય કરે, બધા ભેગા થઈ ભગવાનનો આશ્રય કરે તો વિવાદ ન રહે. માટે મુખ દર્શન કરાવી ભગવાન મોક્ષ આપશે એમ જણાય છે. સારી રીતે ફરવું મારી ઈચ્છાથી મૃગો મારી જમણી બાજુ ફરે છે. તેથી મારા માટે તેઓ શૂકન આપે છે. વળી સારી રીતે ફરે છે. અને નાસી જતા નથી. ત્યાં વૈ જરૂર શબ્દથી કહેલ છે.

આવી રીતે શકુનને લીધે દર્શન થશે એવો નિર્ણય કહી આજેજ દર્શન થશે એવો મનોરથ કરે છે.(૯)

एवं शकुनेनापि दर्शनं निर्धार्य। अद्यैव भविष्यतीति मनोरथं करोति। अपीति। दुर्लभं दिनमेतदिति संभाव नाविभूतिर्भविष्यतीत्याशंक्याह। विष्णोर्मोक्षदातुः लीलया मनुजत्वं मनुष्यत्वमीयुषः स्वीकृतवतः उपलंभवं भवित। एतदपि किं संभावितमिति ध्येयो जन्माह। भारावतारायभुव इति। तत्रापि नियतं हेतुमाह। नि

अप्यद्य विष्णोर्मनुजत्वमीयुषो भारावतारायभुवो निजेच्छया। लावण्यधा
म्नो भवितोपलंभनं मह्यं न न स्यात्फलमंजसा दृशः　　१०

जेच्छयेति। भक्तानां ब्रह्मादीनामिच्छया फलदानं कालांतरे स्तु। मावा इतीदानीमेव दर्शनमात्रत्व परमानंददद तितदर्थमाह। लावण्यधाम्न इति। सौंदर्यमात्रस्यैव स्थाने भूतस्य उपलंभनं निकटे दर्शनं यदि भविष्यति मह्यमेव मम दृशः दर्शिनां मंजसा फलं च भविष्यति आत्मा तु चक्षुः एवं भविष्यति न संदेहः जन्मापि सफलं भविष्यति इंद्रियाणां साफल्यात्　१०

VIBRANT PUSHTI * VADODARA *

શ્લોકાર્થ :-૧૦

ભૂમીનો ભાર ઉતારવા, પોતાની ઈચ્છાથી, મનુષ્યપણું સ્વીકારેલ છે. સૌદંર્યના ધામરૂપ વિષ્ણુના સાક્ષાદ દર્શન આજે મને થશે. અને દષ્ટિનું ફલ મારા માટે સહેલાઈથી પ્રાપ્ત થશે. (૧૦)

ભાવાર્થ; સુબોધિનીજી :-૧૦

અપિ શબ્દથી આ દિવસ દુર્લભ છે એમ જણાવે છે. શ્રીકૃષ્ણ વિભૂતિ હશે એવી શંકા થાય તેથી વિષ્ણુના શબ્દ યોજેલો છે. લીલાને લીધે મનુષ્યપણું જેમને સ્વીકારેલું છે એવા વિષ્ણુના દર્શન મને થશે.

આ વિષ્ણુ મનુષ્યપણુ સ્વીકારે એ કેમ સંભવે ? એવી શંકા થાય તેથી ભૂમીનો ભાર ઉતારવા શબ્દોથી મનુષ્યપણું સ્વીકારનું કારણ કહેલું છે. પોતાની ઈચ્છાથી શબ્દથી ભૂમીનો ભાર ઉતારવાનું કારણ કહેલું છે. બ્રહ્મા વિગેરે ભકતોની ઈચ્છાથી અમુક સમય પછી ફલધન થાય કે ન થાય પરંતુ હમણાં જ માત્ર દર્શનથી જ પરમ આનંદ બધાને થાઓ એવી ઈચ્છાથી મનુષ્યપણું સ્વીકારેલું છે.

સૌંદયના ધામરૂપ શબ્દ યોજેલ છે. નજીકથી સાક્ષાત દર્શન જો મને થશે તો તે મારા માટે જ થશે. મારો આત્મા તો મુકત જ થશે. એમાં સંદેહ નથી. ઈંદ્રિયો સફલ થવાથી મારો જન્મ પણ સફલ થશે. (૧૦)

એ પ્રમાણે ભગવાનના દર્શન તરત થશે એવો વિચાર કરી અવતારમાં ભગવાનને બીજો ધર્મનો સંબંધ હોતો હસે એવી શંકા કરી ધર્મનો સંબંધ થતો નથી તે કહે છે.

ह·टी·३५ ७७५

एवं शीघ्रदर्शनं संभाव्य अवतारे अन्यधर्मसंबंधमाशंक्य तथा सति सर्वमेव वान्यथा भविष्यतीति तन्निवृत्त्यर्थं भ
गवति प्राकृतिकधर्मसंबंधाभावमाह ॥ यैरीक्षितेति ॥ भगवतोऽन्यधर्मसंबंधः अहंकारेण युक्तत्वात् यैरेवेन्द्रि
याणां वर्त्तमाने भवति अहंकारादीनां तत्कार्ये दृश्यमानमपि स्वरूपेणैव भवतीति न भगवतो अन्यधर्मसंबं
धः । तत्र प्रथमं अहंकाराभावेऽपि तत्कार्यमाह । अहंरहितोऽपि असत्सतोः यैरीक्षिते । ईदृशो लौकिकः साहं

यैरीक्षिताहंरहितोऽप्यसत्सतोः स्वतेजसापास्ततमोभिदाभ्रमः स्वमाययात्म
न्रचितैस्तदीक्षया प्राणाक्षधीभिः सदनेष्वभीयते ॥ ११ ॥ ॥

कारो भवति । इंद्रियेषु अहमभ्यासमव्यतिरेकेण दृष्टत्वाभावात् । ममतायां वा तथात्वे वैदिका निरिक्तासि
द्धांतेषु स्मार्त्तेषु पौराणिकेषु अपि अध्यासो मूलमिति ममतापक्षेऽप्यहंकारापेक्षा भगवांस्तु आनंदमात्रकर
पादमुखोदरादिरिति वक्षुषश्चक्षुरिति अहंरहितोऽपीक्षिता भवति अनेन भगवज्ज्ञानं निर्विषयमेवेत्युक्तं री
त्यैव स्वसर्वप्रकाशयति तदा विषयेषु संबंधाभावमाह ॥ स्वतेजसेति ॥ भगवत्तेजसैव अपास्ता दूरीकृता

तमस्तामसमज्ञानं भेदाभेदस्तत्कृतो राजसः ततो भ्रमः सात्त्विको विश्वप्रतीतिरूपः न हि तमसि दूरीकृते तत्कृ
तयोर्भेदयोर्वा संभवेति भगवतीन्द्रियादिसंबंधप्रतीतिर्मायया एव न वस्तुत इत्याह ॥ स्वमाययेति ॥ स्वाज्ञाकारिणी
यस्सर्वभवनसमर्था माया तया कृत्वा आत्मनि स्वस्मिन् रचितैः प्राणाक्षधीभिः प्राणेन्द्रियान्तःकरणैः सद्धितेषु स
र्वथैव देहेषु गृहेषु अभीयते प्रकाशते भगवान् स्वाधीनया स्वकीयानां देहेन्द्रियान्तःकरणानि प्रतीयन्ते तेषा
त्मप्रतीतिसिद्ध्यर्थं आत्मनिरचितैः तेषामात्मप्रतीतिर्भवति इति वस्तुतः सर्वत्रायमेव प्रतीयते यत्रान्यत्रापि स्थि
तो भगवाननन्तदेहेषु उत्पन्नेन तदा केवलः कथं युक्तो भवेत् । अन्यत्रापीति सर्वे धर्माः भगवदिच्छयैव भगवद्रूपाः
माययान्यथा प्रतीयन्ते तत्र भगवत्सेवकैः किं वक्तव्यम् ॥ अथवा ॥ लोके प्रतीत्यर्थं सदनेषु गोपिकागृहेषु यया भ

राम ७७५

गवान्तत्रत्योपितत्रत्याऽवघतस्यतन्त्रप्राणान्तुधाभिः सहितोप्यधीपतो। एवं आत्मस्थाने एवमायया तथाप्रतीत्युपपत्तेः उभयोस्तत्वपत्वात् न दृष्टान्तभावउक्तः। अर्थत तत्साधनीयस्त्वममपिविमर्शात्त्वय मेवात्मा सर्वत्रेतिकस्यरोपेणायंसंयुक्तो भवेदित्यर्थः ॥ ११

શ્લોકાર્થ :-૧૧

જે ભગવાન અહંકાર વિનાના હોવા છતાં, સત્ અને અસત્‌ને જાણનારા છે. જેમને પોતાના તેજથી અજ્ઞાન ભેદ અને ભ્રમને દૂર કરેલાં છે. જે પોતાની માયાથી પોતાની અંદર રચાએલા પ્રાણ ઇંદ્રિયો અને અન્તઃકરણવાળા ગૃહોમાં તેમની ઇચ્છાથી પ્રકાશે છે. (૧૧)

ભાવાર્થ; સુબોધિનીજી :-૧૧

ભગવાનમાં અહંકાર, સત્યગુણો, કાર્ય માટે છે. તો તેમને બીજાના ધર્મનો સંબંધ થાય. અહંકારનું કાર્ય અવતાર ધારણ કરેલા ભગવાનમાં જોવામાં આવે છે. તો પણ સ્વરૂપથી જ તે કાર્ય થાય છે. તેથી ભગવાનને બીજા ધર્મનો સંબંધ થતો નથી.

તે પૈકી પ્રથમ જે અહંકાર વિનાના હોવા છતાં અહંકારનું કાર્ય જણાય છે. સત્ અને અસત્‌ને જોનારા છે. લૌકિક જોનારો અહંકારવાળો હોય છે. કારણ કે ઇંદ્રિયોમાં હું છું એના અભ્યાસ વગર જોઈ શકાતું નથી. અથવા ઇંદ્રિયોમાં મમતા હોય ત્યારે તેવા જોનાર થવાતું હોય તો વૈદિક સિદ્ધાંતો સિવાયના સિદ્ધાંતો મુજબ સ્મૃતિ અને પુરાણોના સિદ્ધાંતો મુજબ અધ્યાસ મૂલ હોવાથી અહંકારની જરૂર રહે છે.

ભગવાન તો આંદના કર, પાદ, મુખ અને ઉદર વિગેરે છે. તેવા હોવાથી અને ચક્ષુના ચક્ષુ હોવાથી અહંકાર વિનાના હોવા છતાં જોનારા થાય છે. ભગવાનનું જ્ઞાન વિષયરહિત હોવા છતાં જોનારા થાય છે. ભગવાનનું જ્ઞાન

વિષયરહિત છે. જ્યારે દીપકની પેઠે ભગવાન બધાનો પ્રકાશ કરે છે.

તે સમયે વિષયના દોષોનો સંબંધ થતો નથી અને સત્ અને અસત્ થયા. (તૈત્તિયક ઉપનિષદ ૨-૬) શ્રુતિ પ્રમાણે કાર્ય અને કારણના જોનારા થાય છે.

(૧) જેમને પોતાના તેજથી અજ્ઞાન ભેદ અને ભ્રમને દૂર કર્યા. વિશેષણથી તેમને દોષનો સંબંધ થયો નથી. ભગવાનના તેજથી તામસ્ અજ્ઞાન અને રાજસ્ ભેદ અને સાત્વિક ભ્રમ અહંકાર દૂર કરવામાં આવે ત્યારે તેનો ભય ન જ થાય.

ભગવાનના અવતાર સમયે ઈંદ્રિયોનો સંબંધ દેખાય છે. તે માયાથી દેખાય છે પણ વાસ્તવીક નથી ભગવાનની આજ્ઞા પ્રમાણે વર્તનારી શકિતમાન માયા છે. તેને લીધે પ્રાણ, ઈંદ્રિયો અને અન્તઃકરણવાળા બધા દેહો એટલે ગૃહોમાં ભગવાન પ્રકાશે છે.

પોતાની માયાથી પોતાના દેહો, ઈંદ્રિયો અને અન્તઃકરણવાળા બધા દેહો એટલે ગૃહોમાં ભગવાન પ્રકાશે છે. પોતાની માયાથી પોતાના દેહો, ઈંદ્રિયો અને અન્તઃકરણ દેખાય છે. તેઓમાં પોતાનું જ્ઞાન થાઓ એવા હેતુથી તેઓ આત્મામાં રચાયેલા છે. વસ્તુતઃ બ્રહ્મ જ સર્વ સ્થળે દેખાય છે જ્યારે ભગવાન બીજામાં રહેલા હોય ત્યારે તેમના ધર્માંનો તેમને સંબંધ નથી. તો પછી જ્યારે એકલા હોય ત્યારે તેમને સંબંધ કેમ થાય ? બીજે સ્થળે રહેલા પણ તે બધા ધર્મો ભગવદરૂપ હોવા છતાં ભગવાનની ઈચ્છાથી માયાને લીધે જુદા હોય તેવા દેખાય છે. તો ભગવાનમાં રહેલાનું તો કહેવું શું?

એ પ્રમાણે પ્રાણ, ઈંદ્રિયો અને અન્તઃકરણવાળા પણ દેખાય છે. અર્થ પ્રમાણે તો બંનેમાં સમજવું છે. આ ભગવાન આત્મા પોતેજ સર્વ સ્થળે છે. તેથી કોના દોષનો તેમને સંબંધ થાય. (૧૧)

જો ભગવાન કોઈ પણ અંશથી પ્રાકૃત ધર્માંનો સંબંધ હોત તો ભગવાનના ગુણો નામ વિગેરે કિર્તન કરવાથી કોઈના પણ પાપનો નાશ ન થાત એવા અભિપ્રાયથી કહે છે.

हरी·३५ किंचायदि भगवति लोकेनाप्यंशेन प्राकृतधर्मस्तत्वबः स्यात्तदा भगवद्गुणनामादिकानां न कस्यापि पापक्ष
७एई येन स्यात्तदपि भिन्नायेणाह॥ यस्याखिलामीवहभिरिति॥ अखिलानामेव आत्मीयानि पापानि यानि तान्यमी
वहानि भगवन्नामानि न केवलं पापनाशकानि किंतु सुष्ठु मंगलजनकानि तैर्विमिश्रिताः अन्यदीया अपि वा
चः गुणाः सत्यादयः कर्माणि गोवर्धनोद्धरणादीनि देवकीगर्भादीनि सर्वेषां सर्वाण्येव पापनाशकानि अत एव
पावनत्वम् एतद्युक्ताः ताः प्राणंति जीवंति वाचः प्राणरूपाः भगवद्गुणाः अन्ने धर्मे च एवं वा विभगवद्गुणजन्मकर्मा

यस्याखिलामीवहभिः सुमंगलैर्वाचो विमिश्रा गुणकर्मजन्मभिः प्राणंति शुंभंति पुनंति वै जगद्या
स्तद्विरक्ताः शवशोभमानाः १२

णि तथैव मनस्यपि त्रयो ज्ञातव्याः मनः सर्वरूपं वाक् तत्ररूपमिति ज्ञातव्या नष्टयत्र उभयोर्निर्दिष्टे शंकाः अधिकाप राम
रं भविष्यतीति सिद्धः साध्य वाक्यं बोधयतीति न्यायात् तत्तत्पाशंका विपरीतबाधकमाह॥ यास्तद्विरक्ता इति॥ य ७एई
था शवानां शोभा वस्त्राभरणैः क्रियते तथाप्य मंगलरूपैव प्राणाभावात् तत्तत्पोषकान्नाभावात् प्राणकार्यस्य
मोभावाच्च अतो भगवति शतांशेनापि प्राकृतधर्मसंबंधो भवेत् तदैतत्तस्यादिति भावः १२

શ્લોકાર્થ :-૧૨

જેમનાં ઘણા મંગલરૂપે સર્વ પાપનો નાશ કરનારાં નામો અને ગુણ, કર્મ અને જન્મની સાથે ભળેલી વાણીથી જીવે છે. પુષ્ટ હોય છે અને જગતને પવિત્ર કરે છે. જે વાણીઓ તેમને અણગમાવાળી હોય છે તે મડદાને શોભાવનારી ગણાએલી છે. (૧૨)

ભાવાર્થ; સુબોધિનીજી :-૧૨

સર્વ લોકોના પાપનો નાશ કરે તેવા ભગવાનના નામો છે. તેઓ પાપનો નાશ કરનારાં નથી પરંતુ સારી રીતે મંગલ પણ કરે છે. તેઓ સાથે ભળેલી બીજી વાણીઓ પણ પુષ્ટ હોય છે અને જગતને પવિત્ર કરે છે. ભગવાનના સત્ય વિગેરે

ગુણો, ગોવર્ધનનને ઉંચો ધરી રાખવા રૂપી કર્મો, દેવકીના પુત્ર થવું વિગેરે જન્મો એ બધા જીવોના પાપને નાશ કરનારાં છે. તેથી જે વાણીઓ આ નામ, ગુણ, કર્મ અને જન્મ સાથે ભળેલી હોય છે તેઓ જીવે છે કારણ કે ભગવાનના ગુણો એ વાણીના પ્રાણરૂપ છે. તે વાણી પુષ્ટ હોય છે પછી જગતને પવિત્ર કરે છે જેમ દેહમાં પ્રાણ, અન્ન અને ધર્મ હોય છે. એવી રીતે મનમાં એ ત્રણેય રહેલા જાણવા મન પહેલાનું રૂપ છે અને વાણી પછીનું રૂપ છે. એટલે મન અને વાણીને જુદાં કહેલાં નથી.

ઉપર કહેલું વાકય ભગવાનના ગુણ સાથે ભળેલી વાણીની શ્રેષ્ઠતા દર્શાવવા યોજેલ હસે એવી શંકા થાય. તેથી જે વાણીઓ તેમની અણગમાવાળી હોય તે મડદાને શેભાવનારી શણગારેલી છે. જેમ વસ્ત્રો, અલંકારોથી મડદાની શોભા કરવામાં આવે છે છતાં તે મડદામાં પ્રાણ નહિ હોવાથી તેનું પોષણ અન્નથી નહી હોવાથી, પ્રાણનું કાર્ય ધર્મ નહિ હોવાથી અપશુકનવાળી જ છે. તેથી ભગવાનને સોમા ભાગનો પણ પ્રાકૃત ધર્મોનો સંબંધ હોત તો ભળેલી વાણી આવી ઉત્તમ હોવાનું ન થાત એવો ભાવ છે. (૧૨)

આવા જ ભગવાન હમણાં અવતરેલા છે પણ પોતાના ધર્મનો તિરોભાવ કરીને અવતરેલા નથી એમ જણાવવા નીચેના શ્લાકથી કહે છે.

તે માટે નારદે આ પ્રમાણે કહ્યું છે. હૃદયમાં રહેનાર શબ્દથી ધર્ષણ જેવું પ્રમાણ કહે છે. હૃદયમાં રહેનાર છો એમ ન હોય તો સર્વનો પ્રકાશ ના થાય. આપ સાક્ષી છો. સર્વ કર્મને જાણો છો. તેમ ન હોય તો આ હું સર્વનો જોનાર છું એવું ભાન ન થાય. અને ફળનો ભોગ પણ ન થાય એમ જણાવેલું છે.

આપ જીવ નથી એ માટે મહાપુરૂષ શબ્દ યોજેલ છે. પ્રભાવવાળો પુરૂષ તે મહાપુરૂષ અને ચારે પક્ષો પ્રમાણે ઉત્તમ સ્થિતિને પહોંચેલો પ્રભાવ ભગવાનનો ધર્મ કહ્યો. વળી આપ ઈશ્વર છો એટલે સર્વને વશ રાખનાર છો. અને વશ રહેનાર જીવો છે. કારણ કે આપ વ્યવસ્થા આજ્ઞા કરો છો. તે પ્રમાણે તે કરે છે. તેથી આપ જીવોનું સ્વરૂપ આત્મા હોવાથી અને તેઓને પ્રેરણા કરનાર હોવાથી સામાન્ય ધોરણે મારો દોષ નથી. વળી ઉત્પતિનો વિચાર કરતાં પણ આપે જીવોને જુદીજુદી રીતે સર્જેલા છે. તેથી કંસનો કે મારો દોષ નથી. (૧૨)

एतादृश एवायमवतीर्णो न तु धर्मतिरोभावेनेति वक्तुमाह॥ स चावतीर्ण इति॥ चकारादन्तर्यामितयावतीर्णोऽपि पुनर्बहिरप्य
वतीर्ण इति चकाराद्बलभद्रे वा शेषरूपः। किलेति प्रसिद्धिः प्रमाणं महतो यत्र क्वाप्यवतारो न भवतीति सात्वतान्वय इत्युक्तं
यादवाः सर्वे वैष्णवास्तेषां वंशः प्रसिद्ध्यर्थं वा अवतारस्य प्रयोजनमाह॥ स्वस्य सेतुपालाः भगवता कृता जगति वा मर्यादा तस्याः पा
लका देवा इति तेषामवताराणां शर्म सुखं यथैव भवति तथैव करोति अवतारेणैव भवतीति अवतारं करोतीत्यर्थः। सुखं प्र
योजनमाह॥ यशो वितन्वन्निति। अग्रे जनिष्यमाणानां शर्म सुखं यथैव भवति तथैव करोति अवतारेण भवतीति अवतारं क

स चावतीर्णः खलु सात्वतान्वये स्वसेतुपालामरवर्यशर्मकृत् यशो वि
तन्वन् व्रज आस्त ईश्वरो गायन्ति देवा यदशेषमङ्गलं ॥१३॥

रोतीत्यर्थः। सुखं प्रयोजनमाह॥ यशो वितन्वन्निति॥ अग्रे जनिष्यमाणानां मोक्षार्थं यावन्ति कर्माणि सिद्धानि न भवन्ति ताव
द्व्रज आस्ते न तु व्रजे स्थितौ किं प्रयोजनं उत्कृष्टस्थाने स्थिते नैव तथा कर्तव्यमिति चेत्तत्राह॥ ईश्वर इति। अप्रकृष्टे स्थाने
स्थितत्वात् तादृशं कर्म कृत्वेन सर्वेषां मोक्षं साधयतीति रहस्यसिद्धान्ते चैतत्साधितं। अत एव यद्भगवतश्चरित्रं सर्वे गायन्ति विशेष
तो देवाः यस्मादशेषस्यापि मङ्गलरूपं भवतीति ॥१३॥

શ્લોકાર્થ :-૧૩

પોતાની મર્યાદાનું પાલન કરનાર, ઉત્તમ દેવોને સુખ કરનાર તે વૈષ્ણવના વંશમાં જરૂર અવતરેલ છે જે સર્વને મંગલરૂપ હોવાથી દેવો ગાય છે પોતાના યશને તે ઈશ્વર વ્રજમાં રહે છે. (૧૩)

ભાવાર્થ; સુબોધિનીજી :-૧૩

ભગવાન અન્તયામી તરીકે અવતરેલા હોવા છતાં ફરી બહાર પણ અવતરેલા છે. બલભદ્રમાં શેષરૂપ અવતર્યા છે. વૈષ્ણવોના વંશમાં શબ્દો યોજેલ છે. યાદવોના વંશમાં અવતરેલા છે. પોતાની મર્યાદાનું પાલન કરનાર ભગવાને જગતમાં

VIBRANT PUSHTI * VADODARA *

સુખ થાય તેવું કર્મ કરે છે. તે અવતારથી જ થાય એટલે અવતાર લે છે. એમ પ્રયોજન કરેલ છે. પોતાના યશને વિસ્તારમાં શબ્દોથી મુખ્ય પ્રયોજન કહેલ છે. વ્રજમાં રહે છે. વ્રજમાં રહેવાનું શું પ્રયોજન ? એવી શંકા થાય તેથી ઈશ્વર શબ્દ યોજેલ છે. ભગવાન સર્વને મોક્ષ કરાવે છે. આ રહસ્ય સિદ્ધાંતમાં સિદ્ધ પણ કરેલું છે. તેથી ભગવાનનું ચરિત્ર બધા ગાય છે. દેવો ખાસ કરીને ગાય છે કારણ કે તે મંગલરૂપ છે. (૧૩)

• એ પ્રમાણે ભગવતનું મહાત્મ્ય જણાવી, અલૌકિકપણાનું સ્થાપન કરી, તેનું દર્શન પુરૂષાર્થ હોવાથી તે કહે છે.

ह०टी·३५ एवंभगवतोमाहात्म्यमुक्त्वासम्यगलौकिकत्वंसंपाद्यतद्दर्शनंपुरुषार्थोभवतीतिकामयते॥तंत्वस्येति॥तंश्वोक्तं॥तुशब्दे
१७७ नयातीतिकंपक्षव्यावर्तयति॥अद्यैवद्रक्ष्यामि·च्छन्ननात्रसंदेहः॥किंतुनिश्चितमेवैतत्भगवतःपुरुषोत्तमत्वशक्तिपादनाय
सर्वफलरूपत्वमाह॥महतामेवफलंभवतीतितेषांगतिःगम्यप्राप्यफलमितियावत्॥साधनमपिसएवेत्याह॥गुरुमिति॥उपदेष्टापिसएव·ज्ञानंज्ञानोपदेष्टापिसएवज्ञानंज्ञानोपदेष्टावा॥एवंवैदिकप्रकारेणोत्तमत्वमुक्त्वालौकिकप्रकारेणाह॥त्रैलोक्यकांतमिति·कांतःपतिस्तद्रस्य॥किंच॥विशेषतोदृष्टिमतांज्ञानवतांवामहानुत्सवोभवति·उत्सवफलंभवती

तंत्वद्यनूनंमहतांगतिंगुरुंत्रैलोक्यकांतंदृशिमन्महोत्सवं रूपंद
धानंश्रियईप्सितास्पदंद्रक्ष्येममास्यन्नुषसःसुदर्शनाः १४

त्यविद्वांसःसर्वेषामेवपतिरपेक्ष्यतइतिलौकिकंद्वयमपिफलं॥एवंलौकिकवैदिकफलरूपंस्थानमितिदर्शनंमहाफलमिति
सूचितं॥किंच॥सर्वपुरुषार्थरूपालक्ष्मीःतयाविनाकदेवत्वमित्यादिवाक्यात्तस्यापिईप्सितमास्पदंस्थानंदर्शनेत्रावश्य राम
कंलक्षणमाह॥ममास्यन्नुषस्सुदर्शनाइति॥एतेप्रातःकालाःअद्यतनाःप्रतिक्षणंसुष्टुदर्शनंयेषांतथाविधाःप्रतिक्ष ७७७
णमानंदजनकाद्दर्शपते १४

શ્લોકાર્થ :- ૧૪

મોટાઓના ફલરૂપ, ગુરૂરૂપ, ત્રણ લોકના પતિરૂપ દષ્ટિવાળાના મોટા ઉત્સવરૂપને ધારણ કરનારા લક્ષ્મીના ઈચ્છેલા સ્થાનરૂપ તેમનાં તો હું આજે દર્શન કરીશ. મારાં પ્રભાત શોભાવાળા હતાં. (૧૪)

VIBRANT PUSHTI VADODARA

ભાવાર્થ; સુબોધિનીજી :-૧૪

તેમનાં એટલે ભગવાનમાં હું દર્શન કરીશ. તો શબ્દથી તે દર્શન મનથી થએલાં હસે એવું નથી. પણ આજે જ દર્શન કરીશ. નૂનં એટલે જરૂર શબ્દથી તેમાં સંદેહ નથી. ભગવાન પુરૂષોત્તમ છે એમ સિદ્ધ કરવા તે સર્વફલરૂપ છે. મોટાઓને ફલ પ્રાપ્ત થાય તેથી તેમની ગતિ એટલે તેમના ફલરૂપ ભગવાન છે. ગુરૂ શબ્દથી સાધન પણ તેજ ભગવાન છે. ઉપદેશ કરનારા પણ તેજ છે. જ્ઞાનનો ઉપદેશ કરનારા પણ ભગવાન જ છે.

એવી રીતે વૈદિક ભગવાન ઉત્તમ છે. એમ જણાવી લૌકિક પ્રકારથી તે ફલરૂપ છે એમ ત્રણ લોકમાં પતિરૂપ કહે છે. પતિ અને તે પણ રૂપાળો છે. ભગવાન ખાસ કરીને દષ્ટિવાળાના મોટા ઉત્સવરૂપ છે. ઉત્સવ ફલ છે. તેમાં કોઇ વિવાદ નથી. સર્વને પતિની જરૂર હોય છે. તેથી લૌકિક ફલરૂપ ભગવાન છે. એ રીતે ભગવાન લૌકિક અને વૈદિક ફલનું રૂપ ધારણ કરનારા હોવાથી તેમનું દર્શન મોટુ ફલ છે. વળી લક્ષ્મી વિના દેવપણું ક્યાં છે? એ વાક્ય પ્રમાણે લોકમાં લક્ષ્મી સર્વ પુરૂષાર્થરૂપ છે. લક્ષ્મીનું પણ ઈચ્છેલું સ્થાન ભગવાન જ છે. મારા પ્રભાત શોભાવાળાં હતાં. શબ્દોથી દર્શન થશે તેવું જરૂરી ચિન્હ છે. ક્ષણે ક્ષણે આનંદ ઉત્પન્ન કરનારા દેખાય છે. (૧૪) એ પ્રમાણે દર્શનનો મનોરથ કરી તે પછીનો મનોરથ કહે છે.

एवंदर्शनमनोरथमुक्त्वा दर्शनानंतरंमनोरथमाह॥ अथावरूढइति॥ रथावरूढउत्तीर्णः भगवद्दर्शनानंतरंसंभावितदर्शनेवाईशयोश्चरणेनमस्येतिआवेशावतारयोः चरणभेदादेकवचनं। ननुबालकयोःकथंनमस्कारउचितइतिचेत्तत्राह॥ प्रधानपुंसोरीशयोरितिमातापित्रोरपिस्वामिनेरितिभावः॥ अतोगर्भदासाःसर्वएवेत्युक्तंभवति। ननुभवतिनमस्कारेकिंप्रयोजनंदर्शनेनैवसर्वपुरुषार्थसिद्धिरितितत्राह॥ खलच्चयेयोगिभिरपिधियाधृतमितिआत्मप्राप्त्यर्थंयत्परंत्वध्यामा

॥ अथावरूढःसपदीशयोरथात्प्रधानपुंसोश्चरणंस्वलब्धये॥ धियाधृतंयोगिभिरप्यहंध्रुवंनमस्यआभ्यांचसखीन्वनौकसः १५

नस्सिकंश्चियतेतत्साक्षान्नमस्कृतंकिंकिंनकरोतीतिनमस्कारमनोरथोपियुक्त इत्यर्थः।ततर्थनेननमस्कारेणमोक्ष
प्रार्थ्यत इत्याशंक्यतन्निवृत्त्यर्थंभक्तिरेवसिद्ध्यत्वित्यभिप्रायेणाह॥आभ्यांसहएतत्सखान्गोपालानपिनमस्येतिततो
व्रजौकसएवसर्वान्नमस्यातिइतिभगवद्धर्माणांसर्वेषामेवसर्वोत्कृष्टत्वज्ञानंभक्तिहेतुरिति १५

શ્લોકાર્થ :-૧૫

પછી તરત રથમાંથી ઉતરીને, યોગીઓએ પણ જેને આત્માની પ્રાપ્તિ થાય તે માટે બુદ્ધિથી ધારણ કરેલું છે. તેવા બે ઈશ્વર મુખ્ય પુરૂષોના ચરણને હું નમન કરીશ. આ બેની સાથે મિત્રો અને વનવાસીઓને નમન કરીશ. (૧૫)

ભાવાર્થ; સુબોધિનીજી :-૧૫

ભગવાનનું દર્શન થયા પછી રથમાંથી ઉતરીને હું બે ઈશ્વરના ચરણોને નમન કરીશ. ભવાનના આવેશ અને ભગવાનના અવતારમાં ચરણનો ભેદ નહિ હોવાથી એકવચનમાં યોજેલ છે.

તેઓ આપણા માતા અને પિતાના પણ સ્વામી છે તેથી બધાજ જીવો જન્મથી ભગવાનના દાસ છે. નમસ્કાર કરવાનું શું પ્રયોજન ? કારણ કે દર્શનથી બધા પુરૂષાર્થ પ્રાપ્ત એવી શંકા થાય તેથી યોગીઓએ પણ આત્માની પ્રાપ્તિ થાય તે માટે બુદ્ધિથી ધારણ કરેલું છે.

મનથી કલ્પેલું ચરણ આત્માની પ્રાપ્તિ થાય તે માટે બુદ્ધિથી ધારણ કરવામાં આવે છે. તેને સાક્ષાદ નમસ્કાર કરવામાં આવે તો શું ન કરે ? એવા અભિપ્રાયથી નમસ્કાર કરવાનો મનોરથ યોગ્ય છે.

ત્યારે આ નમસ્કારથી મોક્ષની પ્રાપ્તિ માટે પ્રાર્થના કરવામાં આવે છે. એવી શંકા થાય તે માટે તે દૂર કરવા ભક્તિજ પ્રાપ્ત થાવ. એવા અભિપ્રાયથી આ બેની સાથે મિત્રો ગોપાલોને પણ નમન કરીશ. પછી તે બધા વ્રજવાંસીઓને પણ નમન કરીશ. કારણ કે ભગવાનના ધર્મો સર્વથી ઉત્તમ છે. (૧૫)

પછી ભગવાનની કૃપારૂપ મનોરથ કહે છે.

VIBRANT PUSHTI * VADODARA *

हरी•३५ ७९८ ततो भगवत्प्रसाररूपं मनोरथमाह॥ अप्यंघ्रिमूले पतितस्येति। भक्तस्तु दैकान्तशनैर्न नमस्कारः किंतु चरणमूले पातः॥ न च दृष्टपूर्वत्वेपि कथं भगवान् कृपां करिष्यतीति चेत्तत्राह। विभुरिति। स हि ज्ञानप्रदाने च समर्थः॥ अप्यधास्यत। आसन्ना प्राप्तत्वं वेति अपीति संभावनायां शायेण हस्तं धास्यतीति धारणेनैवं महत्सुखं भविष्यतीति हस्तं पंकजं वर्णयति॥ दत्ता भयमिति। पंकजं हि जलकार्यं करोति विषयिजलेन प्रतीकारः तापरूपत्वाद्अत्रापि काल एव भुजंगः तस्य रंहसा वेगेन

अप्यंघ्रिमूले पतितस्य मे विभुः शिरस्यधास्यन्निजहस्तपंकजं॥ दत्ताभ
यं कालभुजंगरंहसा प्रोद्वेजितानां शरणैषिणां नृणाम् १६

प्रोद्वेजितानां दंशोत्तुमंत्राद्यपेक्षया केवलं दृष्ट्वैव भाताः पालयिताः कालो ग्रसिष्यतीति त्यक्तपरिग्रहाः संन्यासिनः वि
वेकिनो वा गृहस्थाः ते तु ते भगवच्चरणान्वेषिणः अन्ये पुनर्दैवादियोगं प्रपः साधनं कर्तुं शक्ताः पश्चात् स्थिता एव अतस्ते
षां शरणमिति अभयं प्रयच्छति। पंकजमिति जले स्थिते कमले यः प्रविशतीति तस्य भवत्येव सर्पभयं जले विषस्य न प्र राम ७९८
राक्रमः नापि कमले सर्पः प्रविशति १६

श्लोकार्थ :-१६

સમર્થ ભગવાન તેમના ચરણના મૂલમાં પડેલા મારા માથા ઉપરકાલરૂપી સર્પની ઝડપથી દુઃખી થએલા અને શરણ ઈચ્છતા માણસોને અભય આપનાર પોતાના હસ્તકમલનું સ્થાપન કરશે. (૧૬)

ભાવાર્થ; સુબોધિનીજી :-૧૬

હું ધીમેધીમે નમસ્કાર નહી કરૂં પણ ભગવાનના ચરણ કમળમાં મૂલમાં પડી જઈશ.

તારી ઉપર કૃપા કેમ કરશે? એવી શંકા થાય તેથી સમય શબ્દ યોજેલ છે. ભગવાન મારા ઉપર કૃપા કરશે કારણ તે કૃપા કરવા સમર્થ છે. આશા જણાવવી હોય ત્યારે ભૂતકાળની પેઠે ભગવાન પોતાનો શ્રી હસ્ત મારા માથા ઉપર સ્થાપન કરશે. તેથી મને ઘણું સુખ થશે. હસ્ત કમળનું વર્ણન છે. કમળ જલનું કામ કરે છે. અને વિષ ગરમીરૂપ હોવાથી જલથી તેનો ઉપાય થાય છે. અહીં કાલ એજ સર્પ છે. તેની ઝડપથી દુઃખી થએલાને ભગવાનનો શ્રીહસ્ત

અભય આપે છે. સર્પે દંશ કર્યો હોય તો મંત્રની જરૂર પડે પરંતુ તેને જોઈને જ. કાલ ખાઈ જશે એમ ભય પામી પોતાની મિલ્કતનો ત્યાગ કરી નાસી ગએલા સંન્યાસીઅને ગૃહસ્થો બધા ભગવાનનું શરણ શોધે છે. બીજાઓ જે દેવ કુલમાં જન્મેલા છે. તે સર્પ ન ડંસે તે માટે સાધન કરવા શકિતમાન છે. પશુઓ તો આજ્ઞાની છે. એટલે અભય આપનાર ભગવાનનો હસ્ત કમળ જ છે. જલમાં રહેલા કમળમાં જે પ્રવેશ કરે તેને સર્પને ભય રહેતો નથી. કારણ કે જલમાં વિષનું પરાક્રમ ચાલતું નથી. કમલમાં સર્પ પણ પ્રવેશ કરતો નથી. (૧૬)

આ પ્રમાણે અનિષ્ટ દૂર કરનાર હસ્તની સ્તુતિ કરી નીચેના શ્લોકથી હવે કહે છે.

एवमनिष्टनिवारकत्वेनापि स्तौति॥ समर्हणमिति॥ यत्र हस्ते समर्हणं निधाय देयं किंचित् समर्प्य कौशिकः इन्द्रः बलिश्च जगत्त्रये इन्द्रतामवाप त्रयमिन्द्रः सर्वजन्मनि कौशिकगोत्रे उत्पन्नः बलिरैन्द्रं पदं प्राप्तवानिति तिष्ठेद्दृसि लुङ् लङ् लिङ् इति भविष्यदर्थे वा लिङ्। एवं च शत्वेन अनिष्टनिवारकत्वमिष्टदातृत्वं चोक्त्वा मित्रवदपि कार्यं करोतीत्याह॥ पद्माविहार इति व्रजयोषितां

समर्हणं यत्र निधाय कौशिकस्तथा बलिश्चाप जगत्त्रयेन्द्रताम्॥ पद्माविहारे व्रजयोषितां श्रमं स्पर्शेन सौगन्धिकगन्ध्यपानुदत् १७ ॥ ॥

संबंधिनि विहारे तासां श्रमं सौगन्धिकवत् उष्णवत् गंधयुक्तं श्रमजलमपानुदत् न वायुना हि श्रमो गच्छति त्रिगुणेन तद्धस्तेनापि गतमिति सूचयितुं श्रमजलसंबंधः मां यं च सिद्धमिति सौरत्यार्थं तयोक्तवान्। अनेन नित्यं भगवच्चरित्रानुसंधानं करोतीति सूचितं वेति बहूर्थं सूत्रनार्थं। अनेन सर्वेषामेव धर्मान् करोतीति सर्वफलदातृत्वं सूचितं १७

શ્લોકાર્થ :-૧૭

જેની અંદર સર્વનું સમર્પણ કરીને ઈંદ્ર તેમજ બલિએ ત્રણ લોકના ઈંદ્રપણાને પ્રાપ્ત કર્યું. વળી જે પુષ્પના જેવી સુંગધવાળા હસ્ત કમળે વ્રજની સ્ત્રીઓ સાથેના વિહારમાં સ્પર્શથી તેમનો શ્રમને દૂર કર્યો. (૧૭)

ભાવાર્થ; સુબોધિનીજી :-૧૭

જે ભગવાનના હસ્તમાં સમરણ મૂકીને , ધરવાનું કંઇ આપીને ઇંદ્રે અને બલીએ ત્રણ લોકના ઇંદ્રપણાને પ્રાપ્ત કર્યું હતું. આ ઇંદ્ર પહેલાના જન્મમાં કૌશિક ગોત્રમાં જન્મેલો અને બલિની પેઠે ભગવાનના હસ્તમાં બધું નિવેદન કરેલું તેની કથા કોઇ સમયે પ્રસિદ્ધ થશે. બલિની કથા તો પ્રસિદ્ધ છે. પહેલાં પણ બલિએ ઇંદ્રનું સ્થાન પ્રાપ્ત કરેલું.

એવી રીતે ભગવાન પ્રભુ હોવાથી દુઃખ દૂર કરે છે. અને ઇચ્છેલું આપે છે. તે મિત્રની માફક પણ કાર્ય કરે છે. વ્રજની સ્ત્રીઓ સાથેના વિહારમાં સુગધી પુષ્પવાળા ગંધવાળા હસ્ત કમળે તેમનો શ્રમથી થએલ પરસેવો દૂર કર્યો હતો. ભગવાનના હસ્તથી તે દૂર થયો. શ્રમ જલનો સંબંધથી જ બે દૂર થયો. અકુર બધુ ભગવાનના ચરિત્રને ધ્યાનમાં લેતો હતો.આથી ભગવાનનો હસ્ત સર્વના ધર્મો કરે છે. તેથી સર્વ ફલ આપનારો છે. (૧૭)

टी·३५ ननु शत्रुरेव भगवान शत्रुकार्यं च साधयतीति केशादेरिव तत्रापि वधमेव करिष्यतीति तत्र हेतुरस्तुत इति अस्तुतत्वात् तत्स्पृष्ट
।९९ तेश्चिह्न यन अतः स्वापकारकत्वेन न कोपि भगवतः अरिः दैत्यानां मारणं तु तेषामेवोपकाराय यद्यप्य हं कंसस्य दूतः।तेनैव प्रेषि
तः भाषति यावदुक्तं तावच्च करिष्यामि ततो लोकदृष्ट्या अरिबुद्धिः कर्तव्या तथापि स्तुतत्वान्न करिष्यति मारणं निमित्तं तु
मयि नास्तीति भावः। किंच।किंस्विदकृत्याजेन अपकारार्थं प्रवृत्त इति ममैव हिता र्थं वधं कुर्यात्।मद्भगवति व्याजेन संभव
ति यतो विश्वमेव पश्यति इदं च ज्ञायत इति न व्याजं च करिष्यामि नाप्यतिक्रमं अस्मिन्नर्थे प्रमाणमाह।। योन्तर्बहिरिति।।

नमस्युपेप्सत्परिशुद्धिमस्तुतेः कंसस्य दूतः प्रहितोपि विश्वदृक्। योन्तर्ब
हिश्चेतस एतदीहितं क्षेत्रज्ञ ईक्षत्यमलेन चक्षुषा १८ ।।

चेतसोन्तर्बहिश्च ईहितं भगवानीक्षते करादि चेदपि चित्तवृत्तिरेतादृशी भवेत्तदा मारणमेवोचितमन्यथा तु न मारयिष्य
ति।किंच।एतदपि चित्तेहितं विश्वासरूपं भगवान्जानाति स्वरूपे स्थितं जानाति प्रकारान्तरेणापि जानातीत्याह।। क्षेत्रज्ञ इ राम
ति सर्वक्षेत्रं जानातीति नमस्यपरिशुद्धिः चित्तस्य बहिः कार्यमन्तान्तरमिच्छाज्ञानं चरक्षाम स्य इति केचित् एवं सति चित्तस्य स ७९९
दानंदस्वरूपता भवति १८

શ્લોકાર્થ :-૧૮

હું કંસનો દૂત તેને મોકલેલો હોવા છતાં જે ક્ષેમ જાણનાર હોઈ શુદ્ધ ચક્ષુથી ચિત્તની અંદર અને બહાર ચિત્તનું ચેષ્ટા થયેલ છે. તેવા વિશ્વને જોનાર અચ્યુત મારામાં શત્રુ હોવાની બુદ્ધિ કરશે નહિ. (૧૮)

ભાવાર્થ; સુબોધિનીજી :-૧૮

મારામાં શત્રુ હોવાની બુદ્ધિ કરશે નહિ. આ હું શત્રુ છું. એમ સ્વીકારશે નહિ. આ હું અચ્યુત શબ્દથી કહેલું છે. ભગવાન અચ્યુત હોવાથી તેમને કોઈનો ભય હોય નહિ. ભગવાન દૈત્યોને હણે છે. તે તો તેના અને લોકોના ઉપર ઉપકાર કરે છે. હું કંસનો દૂત છે. તેને મોકલેલ છે. મને કંસે જેટલું કહેલું તેટલું જ હું કરીશ. તેથી લોક દૃષ્ટિ પ્રમાણે મારા ઉપર શત્રુ હોવાની બુદ્ધિ કરવી જોઈએ પણ ભગવાન અચ્યુત હોવાથી તેવું નહિ કરે.

ભગવાન વિશ્વને જોનાર છે. હું કપટથી ભગવાનનો અપકાર કરવા તૈયાર થયો તેથી મારો વધ કરે પણ મારામાં કપટ હોવાનું માનવામાં આવતું નથી. કારણ કે તે આખા વિશ્વને જુએ છે.

ચિત્તની અંદર અને બહારની ચેષ્ટા ભગવાન જુએ છે. જોચિત્તનું વલણ કપટવાળું થશે તો તેમને હણે એ જ યોગ્ય છે. તેમ નહિ થાય તો મને હણશે નહિ સ્વરૂપમાં રહેલા ભગવાન બધું જાણે છે. તે ક્ષેમ જાણનાર શબ્દથી કહેલ છે. તે બધા ક્ષેમને જાણે છે. શુદ્ધ ચક્ષુથી શબ્દથી ક્ષેમ ચક્ષુના ચક્ષુથી પણ ભગવાને ક્ષેમને જુએ છે. તેથી ભગવાનને બધું પ્રત્યક્ષ હોવાથી અને મારો વૃતાન્ત જાણતા હોવાથી મારામાં શત્રુ હોવાની બુદ્ધિ થશે નહિ. ચિત્તની બહારની ચેષ્ટા કર્મ છે અને અંદરની ચેષ્ટા એમ હોય ત્યારે ચિત્ત, ચિદ્રુપ, આંનદરૂપ અને સદ્રુપ થાય છે. (૧૮)

છતાં પણ કંસ અર્થના તારા સંબંધને લીધે અન્નના દોષોને લીધે ભગવાન તારો અંગિકાર નહિ કરે એવી શંકા થાય તે દૂર કરવા મનોરથ કહે છે.

VIBRANT PUSHTI * VADODARA *

ननुतथापिसंसर्गदोषात्अन्नादिदोषाद्वात्वांनांगीकरिष्यतीत्याशंक्यतत्परिहरन्मनोरथमाह॥अप्यंघ्रिमूलेवहितमि
ति॥शर्वेतुएपवशात्अहंपादयोःपतिष्यामिततः अपराधेगतेमयिदयाउत्पत्स्यतेनदोषाजापतइतितदादयादृष्ट्यासपद्ये

अप्यंघ्रिमूलेवहितंकृतांजलिंमामीक्षितासस्मितमार्द्रयादृशा॥
सपद्यपध्वस्तसमस्तकिल्बिषोवोढामुदंवीतविशंकऊर्जितं १८

वापध्वस्तसमस्तकिल्बिषोभूत्वामुदंपरमानंदंवोढावहिष्यामि।वीततविशंकश्च ततःप्रस्तुतिंभविष्यामि उर्जितश्चरणामू
लेपतितोवरूपद्रष्टपतेन्यथायेगमनेनभवेत्करशक्तिराकम्पोल्लघ्यवाअन्यविनोगच्छेदित्याशंक्याह॥अवहितइति॥अ

हं.टी.३५ ८००

हंसावधानमात्मानंज्ञापयिष्यामिप्रपन्नोहमिति।नान्यथाबुद्धिर्भविष्यतीत्येतदर्थमाह॥कृतांजलिमिति
।अतएवमामीक्षिताअवश्यंद्रक्ष्यति॥तत्रश्रमाणमाह॥असाविति॥इदानीमेवप्रपन्नोजातःतदाकिंवक्त
व्यमितिममश्रुतिंज्ञात्वाआर्द्रापिदृष्टिर्भवेति।एवंभगवतःदृष्टिंमंदहासस्नेहेषुजातेषुदेशकालकर्मा
पेक्षयानिवृत्तत्वात्सपद्येवगतपापोभविष्यामिवासनापिगमिष्यति मांपरित्यज्यअधस्तादेवपतिष्यति
भगवतोममैतावानुपकारःकृतइतिफलसिद्ध्यानिरंतरंसंतोषंप्राप्स्यामिशर्वयावानपराधःकृतःतं
वानयेनभविष्यतीतिसर्वस्यचेतत्भगवान्निवारकोजातःअयेकःसंदेहोभविष्यतीतिवीतविशंकःशं
कैतनभविष्यति।ततोभगवद्भक्तेषुभगवदीयकार्येषुवाऊर्जितःसमर्थश्चभविष्यामि।एतस्यसर्वस्या
पिमूलंदर्शनमेव १९

राम ८००

શ્લોકાર્થ :-૧૯

ભગવાન ચરણના મૂલમાં સાવધાન રહેલા, બે હાથ જોડેલા મને સ્મીતવાળી દયાની દષ્ટિથી મને જોશે. જેનાં સર્વ પાપ નાશ થએલાં છે. તેવો હું આનંદ પ્રાપ્ત કરીશ. (૧૯)

ભાવાર્થ; સુબોધિનીજી :-૧૯

પહેલાના પુણ્યને લીધે હું ભગવાનના ચરણોમાં પડીશ ત્યારે મારો અપરાધ દૂર થતાં મારા પરદયા થશે. ત્યારે દયાની દષ્ટિથી તરત જ જેનાં બધા પાપો નષ્ટ થયાં છે તેવો હું થઈ પરમાનંદ પ્રાપ્ત કરીશ. પછી શંકા વિનાો અને સમર્થ થઈશ. ચરણમૂલમાં જે પડેલો હોય તે અવશ્ય દેખાય નહિ તો આગળ જવાનું ન બને. કદાચ બીજામાં ચિત્તવાળા ભગવાન ચરણમૂલમાં પડેલાના ઉપર પગ મૂકીને અથવા કુદીને જઈને આગળ જાય એવી શંકામાં તો ત્યાં સાવધાન રહેલા શબ્દો યોજેલ છે. હું સાવધાન રહીને શરણે આવેલો છું. એમ મારી જાણ કરીશ. બે હાથ જોડેલો શબ્દથી બુદ્ધિ દુષ્ટ નહિ થાય તે જણાવે છે. તેથી ભગવાન મને જોશે. તેનું પ્રમાણ આ શબ્દથી કહેલું છે. હમણાં જ ભગવાનનો વિચાર કરતાં જ પ્રત્યક્ષ થયા તો પછી ચરણમાં પડીશ તે વખતનું તો કહેવું જ શું? મારૂં કાર્ય અને દુષ્ટતા સંભારીને ભગવાન સ્મીતવાળા થશે. મારા પર ભગવાનની દષ્ટિ મંદ હાસ્ય અને સ્નેહ થશે. ત્યારે મને દેશ, કાલ અને કર્મની દરકાર નહિ રહેવાથી હું તરત જ પાપ વગરનો થઈશ. વાસના પણ જસે. ભગવાને મારા પર આટલો ઉપકાર કરેલો હોવાથી ફલ પ્રાપ્ત થતાં મને સંતોષ થશે. પહેલાંનો અપરાધ ભગવાને દૂર કરેલો છે. તો ભવિષ્ય માટ શંકા રહેશે નહિ. તેથી હું શંકા વિનાનો થઈશ. એટલે ભગવાનના અપરાધની શંકાજ રહેશે નહિ. પછી ભગવાનના ભક્તોમાં અને ભગવાનના કાર્યમાં કરવા માટે હું સમર્થ થઈશ. આ બધાનું મૂલ દર્શન છે. (૧૯)

નીચેના શ્લોકથી બીજો મનોરથ કહે છે.

VIBRANT PUSHTI * VADODARA *

ततोमनोरथांतरमाह।।सुहृत्तममिति।।भगवान्स्वहस्ताभ्यां दोर्भ्यां मां परिरप्स्यते किं।।तथा वेदानमामेदेहः तीर्थी क्रियते अ
तीर्थवृत्तमपि तीर्थं भविष्यति।लोकानामुद्धारं करिष्यति किंपुनर्ममेति।आलिंगनं त्रयाणां भवति अंतःकरणसंबंधि
नां देहसंबंधिनां शास्त्रतो भक्तानां च।अहं तु त्रिरूपोपीति मम आलिंगनं करिष्यत्येव।सुहृत्तमोऽतिस्निग्धः ज्ञातिर्गोत्रजः।न
विद्यते अन्यत् दैवतं यस्य सुहृत्तमत्वं लोके सस्निग्धमपि स्यात् भगवान्निर्णीतमिति सिद्धवत्कारेण उक्तं हेतुत्रयं बोधाभाव।

सुहृत्तमं ज्ञातिमनन्यदैवतं दोर्भ्यां बृहद्भ्यां परिरप्स्यतेऽथ मां आत्मा हि ति
र्थीक्रियते तत एव मे च बन्धः कर्मात्मक उच्छ्वसित्यतः २०

यद्यावश्यकत्वाय कार्याय च देहे आत्मपयोगः भगवत्स्पर्शात् तत्स्पर्शे वा तस्योत्तमत्वख्यापनाय युक्तः स्यात् अयमर्थः सर्वांगे वरणे ही
नः तत्र च देहे गाः इति तीर्थान् उत्पद्यते।ततः उत्तमांगे तु ततोपि वृहन्ते वा तीर्थानि निर्गच्छंतीति।परिरंभणानंतरं निर्गतो देहः गंगाद्य
पेक्षयापि महान् एव भवति।तत्र देवत्वशेषो वा संबंधः।तदैव जातो येष्वपि तु वर्तन्त इति वा।तदैव कर्मात्मकस्य बंधस्य उच्छ्वसति विदीर्णो
भवति।अनेनैव स्वपरोपकार उक्तः।अतोऽस्मात् शरीरात् उत्तमत्वं हेतो वा २०

શ્લોકાર્થ :-૨૦

ભગવાન પોતાના બે હાથથી ગાઢ મિત્ર, કુટુંબી અને જેનો બીજો કોઈ દેવ નથી તેવા મને આલિંગન કરશે તો મારો દેહ તીર્થ બનશે અને તે સમયે જ આ શરીરથી કર્મરૂપ બંધન તુટી જશે.(૨૦)

ભાવાર્થ; સુબોધિનીજી :-૨૦

ભગવાન પોતાના બે મોટા હાથોથી મને આલિંગન કરશે તો મારે આત્મા એટલે દેહ તીર્થ બનશે અને લોકોનો ઉદ્ધાર કરશે પછી મારો ઉદ્ધાર કરે તેમાં શું આશ્ચર્ય ? આલિંગન ત્રણનું થાય છે.

અન્તઃકરણના સંબંધિનું, દેહના સંબંધિનું અને ભકતોનું . હું તો આ ત્રણે પ્રકારનો છું.મારૂં આલિંગન તો ભગવાન

કરશે જ. ગાઢ મિત્ર એટલે ઘણો સ્નેહ રાખનારો હું છું. કુંટુબી એટલે ભગવાનના ગોત્રમાં જન્મેલો છું. જેને બીજો કોઈ દેવન નથી તેવો જ હું છું. ભગવાન અકુરનું આલિંગન કરે તેમાં કાંઈ અડચણ નથી.તે જરૂરી છે અને તેનું પ્રયોજન છે એમ જણાવવા આ ત્રણ કારણો કહેલાં છે. ભગવાનના સ્પર્સને લીધે અકુરનો દેહ ઉત્તમ થશે એમ પ્રસિદ્ધ કરવા દેહ અનેઆત્મા શબ્દ યોજેલ છે. આ અર્થ યોગ્ય જ છે.

સર્વ અંગોમાં ચરણ હલકો હોય છે. પણ જ્યારે તેમના ચરણમાં ગંગા વિગેરે ઉત્પન્ન થાય છે. તેથી તેમાંથી મોટાં તીર્થો ઉત્પન્ન થાય છે. તેથી ભગવાનના આલિંગન પછી ભગવાન હસ્તોમાંથી નીકળેલો દેહ કર્મરૂપ બંધન તૂટી જશે. આ શબ્દથી પોતે કરવાનો પરોપકાર કહેલ છે. આથી એટલે આ શરીરથી મારાથી બીજા કર્મરૂપ બંધન તુટી જશે. (૨૦)

એવી રીતે ભગવાન સાથે મનથી અને શરીરથી પાર્થના કરી વાણીની પ્રાર્થના કરે છે.

ર-દી-૩૫ ૮૦૧

एवंमनःशरीरसंबंधेप्रार्थयित्वावाचनिकंप्रार्थयति॥लब्धांगसंगमिति॥सर्वधर्माणामुत्तमत्वपर्थमतुप्तदः अन्यथादिकल्पो भवेत्।लब्धः अंगसंगोयेन।एतावतागर्वोभवेदित्यतआह।प्रणतमिति।सर्वधर्माश्रायततः कृतांजलिः पुनर्विज्ञापकः अत एवहेअक्रूरहेतातेतिमांवक्ष्यतिकिं।नाम्नासंबोधनंमहत्वख्यापकं।पितृतुल्यात्वेनबंधुत्वं।स्नेहत्वंचख्यापयति।इति शब्दःप्रकारवाची।एवंसंबोधनेफलमाह॥तदावयंजन्मभृतइति।स्वभावतःकृतत्वात्।अन्यथामहत्तरउत्पत्तिर्व्यर्थास्यात्।

लब्धांगसंगंप्रणतंकृतांजलिंमांवक्ष्यतेऽक्रूरततेत्युरुश्रवाः।तदावयंजन्मभृतोमहीयसानैवादृतोयोधिगस्तुपज्जन्मतत् २१

तानुभगवान्किमित्येवंप्रतिष्ठादृशात्तत्राह।उरुश्रवाइति।यस्यश्रवहेयदधिकंभवेत्ततदेवान्यस्मैददाति।उरुअधिकं श्रवोयस्येति।ननुस्वभावतोमहान्भगवत्तावेत्र्तागीकृतःतदाकिंस्यादित्याशंक्याह॥महीयसायोनादृतः अस्तुपज्जन्म धिगिति।सर्वदाआदराभावेपिकदाचिदप्यादरोपेक्षते।तदभावेजन्मवैयर्थ्यमेव।तेनजन्मनालौकिकमपिकार्यंनभवतीति धिगिति।तिज्ञापनार्थंधिगशब्दस्तुक्तं २१

राम ८०१

VIBRANT PUSHTI * VADODARA *

શ્લોકાર્થ :-૨૧

ઘણી કિર્તિવાળાભગવાન શરીરનાો સંબંધ પ્રાપ્ત કરેલા બે હાથ જોડેલા મને હે અકુર ! હે તાત ! એમ કહેશે ત્યારે આપણે જન્મેલા જે મોટો આદર પામેલા જ નથી તેના તે જન્મને ધિક્કાર છે. (૨૧)

ભાવાર્થ; સુબોધિનીજી :-૨૧

પહેલાં જણાવેલાં ધર્મો ચાલુ રહે છે એમ જણાવવા તેમને ફરી કહેલા છે. જેને શરીરનો સંબંધ પ્રાપ્ત કરેલો છે તેવો હું હોઈશ. આનાથી અહંકાર થાય તેથી પ્રણામ કરેલા શબ્દો કહેલા છે.

પછી બે હાથ જોડેલો એટલે ફરીથી વિજ્ઞપ્તિ કરનારો હું હોઈશ. તે સમયે હે અકુર, હે તાત ! એમ ભગવાન મને કહેશે એમ મોટાઈ બનાવેલ અને પિતાની સરખામણીથી કરેલું સંબોધન સગપણ અને સ્નેહ જણાવનારૂં છે.

તેવા સંબોધનનું ફલ આપણે જન્મેલાની ઉત્પત્તિ વ્યર્થ થાય છે. સ્વભાવથી પણ ભગવાન મોટાઓનો અંગિકાર ન કરે તો શું થાય? એવી શંકા થાય. તેથી તે મોટાથી આદર પામેલો નથી તેના જન્મને ધિક્કાર છે એમ કહેલું છે. આદર વગરનાને જન્મ વ્યર્થ જ થાય. તેને ધિક્કાર છે. એમ કહેલું છે. (૨૧)

ભગવાન પુરૂષોત્તમ છે. તું ઘણો હલકો છે તો ભગવાન તારો આદર એ કેવી રીતે કરશે? તેમને સગપણની તો જરૂર નથી એવી શંકા થાય તે ખરૂં પરંતુ અકુરનો મનોરથ સિદ્ધ થશે જ તે નીચેના શ્લોકથી કહે છે.

नतुसुरूपोत्तमोभगवानत्वमत्पंतंहीनःकथमेवंतवादरंकरिष्यति।तत्संबंधत्वादिनापेक्षतएवेतिचेत्सत्यं।तथापिमन्मनोर
थःसेत्स्यतीत्याह॥नतस्येति॥वस्तुतोभगवानसर्वेषामेवस्वरूपअंतराव्ययाभावेनभगवतामहत्पवधानानीति।लोके
जीवानांपरस्परंपंचबंधाभवंति।तुद्धिस्त्रिविधा।अपेक्षोपेक्षाद्वेषभेदात।अपेक्षाद्विविधा।देहसंबंधान्मित्रभावाद्वा।द्वे

न तस्य कश्चिद्दयितः सुहृत्तमो न चाप्रियो द्वेष्य उपेक्ष्य एव वा। तथा
पि भक्तान् भजते यथा तथा सुरद्रुमो यद्वदुपाश्रितोऽर्थदः २२

षश्चद्विविधः।स्वस्पर्द्धितया।तत्कृतापकारेण वा।तत्रदयितःदेहसंबंधी।स्निग्धः।सुहृत्तमो।तिमित्रं।भगवान्‌सर्वस्य
इतितद्याहृत्पर्यंतमप्युक्तप्रयः।अप्रियःस्वस्पर्द्धेषविषयः।द्वेष्यःद्वेषहेतुः।विपरीतंवाभगवांस्तुकस्यापिकिमपिनभव
तियतोदेहधर्माएवैतेतथाचलौकिकन्यायेनउपस्कारःअपकारोवानभवतिहष्टांतर्थद्विनीयउक्तं।तथापिभक्ति

द॰टी३५
८०२
शास्त्रात्ततथाकरिष्यतीत्याह॥तथापीति॥अन्यथाप्रेयथामंक्षप्ययंतइतिप्रतिज्ञाविरुद्धास्यात्।ते
पिभगवंतंभजंतइतिभक्ताउमतो।यथाभक्तास्तथा।नवेवंसत्यनर्थएवस्यात्।प्रयोजनाभावश्चभक्तोनम
स्करोतिपादसेवांहत्वकरोति।तथाचेत्कुर्यात्जीवानांकार्यमेवनश्येत्।तुलसीहिसमर्प्यतेभग
वतेभगवानपिचेत्तुलसीमेवदद्यात्किंस्यादित्याशंक्याह॥सुरद्रुमोयद्वदिति॥भजनार्थमेवहि
तथाकरणंभगवांस्तुतदनुसार्य्यपेक्षितमेवफलंप्रयच्छति।नापियत्कृतंनापिस्वेच्छया।यथाकल्पवृ
क्षःनिकटेगतएवकार्यंसाधयति।अनेनसर्वात्मकत्वेपिभगवतःभक्तेष्वेवदानमितिवैषम्यंपरिहृ
तं।नत्वपेक्षितंप्रयच्छतेकल्पवृक्षोविषमोभवति।अन्यथाव्यवस्थितिर्नस्यादितिकर्मफलंतुच्छं।तथासे राम
तिभगवतउत्कर्षोपिनस्यात्।अतउपाश्रितापेक्षरूपार्थः २२ ८०२

શ્લોકાર્થ :-૨૨

તેમને કોઈ વહાલો કે ગાઢ મિત્ર નથી તેમજ કોઈ અપ્રિય દ્વેષ કરવા યોગ્ય નથી. દરકાર નહિ યોગ્ય પણ નથી તો પણ જેમ આશ્રય કરેલું કલ્પવૃક્ષ ઈચ્છેલા પદાર્થો આપે છે. તેમ ભકતો જેમ ભગવાનને ભજે છે તેમ ભગવાન પણ ભકતોને ભજે છે. (૨૨)

ભાવાર્થ; સુબોધિનીજી :-૨૨

વાસ્તવિક રીતે ભગવાન બધાનું અંદરનું સ્વરૂપ છે. જો ભગવાન કોઈથી જુદા હોય તો હરકોઈને ભગવાનથી જુદા પાડનાર પાંચ જોઈએ. લોકોમાં જીવનો પાંચ પ્રકારનો સંબંધ હોય છે. (૧) દરકાર કરવી તે (૨) દરકાર ન કરવી (૩) દ્વેષ કરવો એવા ભેદથી બુદ્ધિ ત્રણ પ્રકારની હોય છે. (૧) દેહના સંબંધને લીધે (૨) મિત્ર હોવાને લીધે એમ દરકાર બે પ્રકારે કરવામાં આવે છે. પોતાના દ્વેષપણાને લીધે (૨) જેનો દ્વેષ કરવામાં આવે તેને કરેલા અપકારને લીધે. એમ દ્વેષ બે પ્રકારનો છે. (૧) તેમાં વહાલો એટલે દેહના સંબંધવાળા પ્રેમાળ (૨) ગાઢ મિત્ર એટલે મિત્રતાવાળો. ભગવાન સર્વના મિત્ર હોવાથી તમ પ્રત્યય લગાડેલ છે.(૩) અપ્રિય એટલે પોતે જેનો દ્વેષ કરે છે તે. (૪) દ્વેષ કરવા યોગ્ય અથવા વિરોધ ભગવાન તો કોઈને પણ આ પ્રકારના થતા નથી. કારણ કે આ બધા દેહના ધર્મો છે. તેથી લૌકિક ન્યાય મુજબ ભગવાનથી માન અથવા અપકાર થતો નથી. અર્થ બરાબર સમજાય તે માટે બીજુ કહેલું છે. છતાં ભક્તિશાસ્ત્રી પ્રમાણે ભગવાન મારા પર કૃપા કરશે. જો તેમ ન કરે તો જેઓ મને જે પ્રમાણે ભજે છે. (ભગવત ગીતા) પ્રતિજ્ઞા ખોટી પડે ભકતો પણ ભગવાનને ભજે છે તેવી રીતે ભગવાન પણ ભકતોને ભજે છે.

એમ હોય તો અનર્થ જ થાય અને ભક્તિ કરવાનું પ્રયોજન ન રહે. ભકત ભગવાનને નમસ્કાર કરે છે અને તેમના ચરણો ચાંપે છે. જો ભગવાન તેમ કરે તો જીવોને તુલસી આપે તો શું થાય? કાંઈ પ્રયોજન શરે નહિ એવી શંકા થાય તેથી જેમ આશ્રય કરેલું કલ્પવૃક્ષ પદાર્થો આપે છે. એમ કહેલું છે. જીવો ભજન કરવા માટે જ તેમ કરે છે.

ભગવાન તો તેને ઈચ્છેલું જ ફલ આપે છે. પરંતુ જીવે કરેલું ફલ અથવા પોતાની ઈચ્છાથી ફલ આપતા નથી. જેમ કલ્પવૃક્ષ તેની પાસે જવાથી કાર્ય પાર પાડે છે. તેમ ભગવાન પણ ફલ આપે છે. એવો પક્ષપાત આથી દૂર થાય છે. કારણ કે ઈચ્છેલું ફલ આપનાર કલ્પવૃક્ષ પક્ષપાતી રહે નહિ. કર્મનું ફલ તો નજીવું છે. તેમ જો ભગવાન કર્મ પ્રમાણે ફલ આપતા હોય તો ભગવાનનું શ્રેષ્ઠપણું રહે જ નહિ. તેથી ભગવાન જેઓ તેમનો આશ્રય કરે છે તેમને જ ફલ આપે છે. પરંતુ જેઓ આશ્રય કરતા નથી તેમને ફલ આપતા નથી એટલે જ સર્વ યોગ્ય જ છે. (૨૨)

એવી રીતે ભગવાન સંબંધી કાયા, વાચા અને મનથી તથા મનોરથો કહી નીચેના શ્લોકથી બલભદ્ર સંબંધિ મનોરથ કહે છે.

नत्वन्तु पाश्रितायेति सर्वं स्वस्थं । एवं भगवद्विषयकं कायवाङ्मनोरूपं मनोरथमुक्त्वा बलभद्रविषयकं मनोरथमाह ॥ किंवेति ॥ अयमग्रजो ज्येष्ठभ्राता अनेन मया सर्वोपि स्वज्ञातो ज्ञात इति मयि कृपां करिष्यतीति भावः ॥ तस्मात्प्रह्वमवनतः ज्येष्ठस्यापि कनिष्ठावनतो न तु नमस्त्वेशयोजकमिति यद्वा तेन मरस्वतं ॥ स्मयन्निति सम्यक् आगतः ॥ कंसहतपितृ मिति वंशत्व

किंवाग्रजो मावनतं यदूत्तमः स्मयन्परिष्वज्य गृहीतमञ्जलौ ।
गृहं प्रवेश्याप्तसमस्तसत्कृतं संप्रक्ष्यते कंसकृतं स्वबन्धुषु ॥ २३ ॥

परिष्वज्य ममत्वप्रदर्शकं भुजमञ्जलौ गृहीत्वा अतिनिकटत्वात् गृहं प्रवेश्य भोजयित्वा गृहगतमिव कृत्वा नानोपाधिकं वा आप्ता समस्ता सत्कृतिर्येन तादृशं पश्चाद्विभ्रान्त स्वबन्धुषु कंसकृतं संप्रक्ष्यते । किमिति लोके सिद्धमिति । भगवान् महानिति मनोरथः ॥ २३ ॥

શ્લોકાર્થ :-૨૩

યદુઓમાં ઉત્તમ મોટાભાઈ હસતાં, નમન કરેલા મને આલિંગન કરી, હાથથી પકડી ઘરમાં પ્રવેશ કરાવી, સત્કાર આપી, પોતાનાં સંગાઓ પ્રતિ કંસે કરેલ પ્રસિદ્ધ વૃતાંત પૂછશે. (૨૩)

ભાવાર્થ; સુબોધિનીજી :-૨૩

મોટાભાઈ આ શબ્દથી હું બધાએ વૃતાંત જાણું છું તેથી મારા પર કૃપા કરશે એવો ભાવ છે. તેમને પણ હું નમન કરીશ. મોટો પણ નાનાને નમન કરે તેનુ કારણ ઉત્તમપણું છે. યદુઓમાં ઉત્તમ શબ્દો કહેલા છે. કંસનો ઘાત કરાવવા તું અકુર ઠીક આવ્યો એમ તે હસસે. પછી હું બંધુ હોવાથી આલિંગન કરી માન આપી મને હાથથી પકડે ઘરમાં પ્રવેશ કરાવી, ભોજન કરાવી, વધારે સરભરા કરી બધા સત્કાર કરાવી વિશ્રામ કરાવી પછી કંસે કરેલ વૃતાંત પૂછશે? એટલે લોકમાં પ્રસિદ્ધ વૃતાંત પૂછશે. માર્ગમાં રથ રાખીને સંધ્યા સુધી એ પ્રમાણે અનેક પ્રકારના મનોરથો જ કર્યા છતાં ભગવાનને પ્રાપ્ત કરવાની પ્રવૃતિમાં બધાએ અનુકુલ જ થાય છે. તેથી રથ જ તેને ગોકુલ લઈ ગયો. (૨૩)

ह-टी-३५ ८०३ एवंमार्गेमनोरथंस्थापयित्वासंध्यापर्यंतमनेकविधंमनोरथमेवकृतवान्।तथापिभगवत्संस्तुरथंप्रवृत्तौसर्वएवानु कूलाभवंतीतिरथएवतंगोकुलेसमानीतवान्।तदाह॥इतीति।कृष्णंसंचिंतयन्नेवातःश्वफल्कतनयोमहान्य दंतर्भगवंतंप्राप्तवानंतदारथेनगोकुलमपिप्राप्तः।भगवानानंदरूपःस्त्रीणामेवेतिसंध्या।गवधिरात्रावेवेति।मनोरथ।

॥श्रीशुकउवाच॥ ॥इतिसंचिंतयन्कृष्णंश्वफल्कतनयो ऽध्वनि॥रथेनगोकुलंप्राप्तःसूर्यश्चास्तगिरिंनृप २४

सिद्ध्यर्थंसूर्योऽप्यस्तंगतइत्याह।सूर्यइति।चकारात्सूर्यस्यतुगुणःसर्वचकारेण।नृपेतिसंबोधनंमंत्रणंगुप्ततयैवकर्तव्य मितिज्ञापनार्थं।अस्तशीलस्याद्वत्पर्यंगिरिपरंश्वफल्कामतभावइतितन्नाम्नानिर्दिष्टस्तथात्वाय॥अन्यथाअरिष्टरूपो नागच्छेत् २४ राम ८०३

શ્લોકાર્થ :-૨૪

હે નૃપ ! એ પ્રમાણે રસ્તામાં શ્રીકૃષ્ણનું ચિંતન કરતાં શ્વફલકના પુત્ર અકુરને રથે ગોકુલ પહોંચાડયો અને સૂર્ય પણ અસ્તાચલ પહોંચ્યો.(૨૪)

ભાવાર્થ; સુબોધિનીજી :-૨૪

મનની અંદર શ્રીકૃષ્ણનું ચિંતન કરતાં જ શ્વફલ્કનો પુત્ર હોવાથી તેવા અકુરને જયારે હૃદયની અંદર ભગવાન પ્રાપ્ત થયા ત્યારે રથે તેને ગોકુલમાં પહોંચાડયો. ભગવાન સ્ત્રીઓને જ આનંદ-પ થાય છે તથી સંધ્યા જેની અવધિ છે તેવી રાત્રીએજ ગોકુલ પહોંચવું એવો તેનો મનોરથ ફલે તે માટે સૂર્ય પણ અનુકુલ થયો. મંત્રણા ગુપ્તપણાથી જ કરવી એમ જણાવવા હે નૃપ ! એવું સંબોધન કરેલ છે. તે મોટા પ્રભાવાળો હતો તે માટે તેના નામથી તેને અકુરને જણાવેલો છે જો તે મોટા પ્રભાવાળો ન હોત તો પાપવાળો ભગવાન પાસે આવી શકે નહિ. (૨૪)

અહીં અકુર ગોકુલ પહોંચ્યો અને તેને ભગવાનના દર્શન થયાં તે બેની વચ્ચે ભકિત ઘણી હતી તે દર્શાવવા તેની કાયાની ક્રિયા પણ કહેવી જોઈએ તેથી તે લોકમાં પ્રસિદ્ધ થાય તે માટે હેતુ, ક્રિયા અને ફલ ત્રણ શ્લોકથી કહે છે.

अत्र मध्ये तस्य भक्त्यातिशयार्थं कायकोपि व्यापारो वक्तव्य इति लोकप्रसिद्ध्यर्थं च निरूपयति। पदानीति त्रिभिः। हेतुक्रियाफलनिरूपकैः। यो भगवान्हृदये फलत्वेन भावितस्तस्य पदानि भूमावङ्कितानि भगवदीयशरीरसंपादकरजोयुक्तानि दृष्टवान्। तद्रजो यावद्भिः तिष्ठन्ति तावत्स्वेव स्नात्वा प्राप्तेर्योग्य इति महत्त्वमाह। अखिललोकपालकिरीटजुष्टा

पदानि तस्याखिललोकपालकिरीटजुष्टामलपादरेणोः। ददर्श गोष्ठे क्षितिकौतुकानि विलक्षितान्यब्जयवाङ्कुशाद्यैः ॥ २५

VIBRANT PUSHTI * VADODARA *

मलपादरेणोरिति। अखिलाः सर्वलोकपालाः सर्वेषामैश्वर्यं भगवदधीनमेवेति निरूपयितुं देवदैत्या द्वयः सर्व एव परिगृहीताः। लोकपाल इति स्वरूपतोपि महत्त्वम् महतां सेव्य एव महान् भवतीति किरीटजुष्टत्वेन धर्मीयं तेषां पट्टन्ति त्रिवागित्ता। धर्मार्थयो नमस्करोति सर्वाभरणभूषितस्तु ईश्वरमेव नमस्करोतीति मार्गरजोपि गच्छतां स्तु कुटसंबं

ह·टी·३५ ८०४ धिभवतीति तद्व्यावृत्त्यर्थं रजसा विशेषणममलमिति। एतादृशश्चरेणुर्यस्येति भगवत्संबंधादेव तस्य माहात्म्यं न तु भूगमर्द्दवत्स्वरूपतो रेणुर्महान् तादृशस्य पदानि ददर्श इति निधान शास्त्रिरिव स्थितानि तु कथं ज्ञातवानेतानि भगवत्पदानीति तत्राह। विलक्षितानीति। स्वरूपसेव्यत्वाय फलानाय वाञ्छरेखाकीर्तिप्रकटनार्थं पूर्वा कृतिः। मनोगजनिवारणार्थमंकुशरेखा। आदिशब्देन ध्वजादयोपि। न तु भगवानेव दुर्लभानि किमिति प्रकटितवानित्यत आह। क्षितिकौतुकानीति। क्षितेः कौतुकरूपाणि। भूमेः रसप्रकटनार्थं कौतुकत्वेन प्रकटितवान् २५ ॥ राम ८०५

શ્લોકાર્થ :-૨૫

જેમની સ્વચ્છ ચરણરજ સર્વ લોકપાલોના મુકુટો ઉપર રહેલી છે તેમનાં પૃથ્વીના આનંદરૂપ, કમળ, યવ, અંકુશ વિગેરેથી ઓળખાતાં પગલાંઓ તેણે નેસડામાં જોયાં. (૨૫)

ભાવાર્થ; સુબોધિનીજી :-૨૫

જે ભગવાન હૃદયમાં ફલ તરીકે પ્રગટ થાય છે. તેના ભૂમી ઉપર પડલાં ભગવદીય શરીર પ્રાપ્ત કરાવનારી રજવાળાં પગલાંઓ તેણે જોયા. તે રજ બ્રહ્મપણાથી પણ ઉંચી છે. એમ જેમની સ્વચ્છ ચરણરજ સર્વ લોકપાલોના મુકુટો ઉપર રહેલી છે. વિશેષણ કહે છે. દેવો, દૈત્યો બધાએ લોકપાલોનો સમાવેશ કરેલો છે. મોટાઓ જેની સેવા કરે તે જ મોટો હોય એ

જણાવવા લોકપાલો શબ્દથી તેઓ સ્વરૂપથી પણ ઉંચા છે એમ જણાવ્યું છે. મુકુટ ઉપર રહેલી શબ્દથી તેની પ્રકૃતિ ધર્મ માટે નથી. કારણ કે ધર્મ માટે જ નમન કરે છે. તે દેહથી નમન કરે છે પરંતુ સર્વ અભરણોથી શણગારાએલો તો ઈશ્વરને જ નમન કરે છે. લોકપાલોના કુમુટના સંબંધવાળી રજ તે સ્વચ્છ શબ્દથી કહેલું છે. ભગવાનના સંબંધને લીધે જ તે ચરણરજનું મહાત્મ્ય જણાવેલું છે પરંતુ કસ્તુરીની પેઠે રજ સ્વરૂપથી જ ઊંચી નથી એવા ભગવાનના પગલાંઓ તેણે જોયાં એમ સૂચવેલું છે.

આ ભગવાનના પગલાં છે તે શાથી જાણ્યું? એવી શંકામાં ત્યાં કમલ, ઈચ્છા, અંકુશ ચિન્હોથી ઓળખાતાં વિશેષણ યોજેલું છે. ચરણ સુખથી સેવા કરી શકાય તેવું અને ફલ આપનારૂં છે તે જણાવવા તેના તળમાં કમલનું ચિન્હ છે. કિર્તિ પ્રગટ થાય તે માટે યવની આકૃતિ છે. મનરૂપી હાથીને રોકવા માટે અંકુશનું ચિત્ર છે. તેમાં ધજ્જા પણ છે એમ કહેલું છે. ભગવાને આવાં દુર્લભ પગલાંઓ કેમ પ્રગટ કર્યા. એવી શંકા થાય તેથી પૃથ્વીના અનાંદરૂપ છે. ભૂમી ઉપર રહેલાને ભજનની પ્રાપ્તિ થાય તે માટે ભૂમી ઉપર રસ પ્રગટ કરવા તેમને આનંદરૂપ પ્રકટ કરેલાં છે. (૨૫)

તે પગલાંના દર્શન થતાં જે કરવું યોગ્ય હતું તે તેણે કર્યું તે હવે નીચેના શ્લોકથી કહે છે.

स्मिष्टानां भजनसिध्यर्थं यत्राल्पस्यापि महाफलान्येवं प्रयच्छतीति भक्तस्पर्शने यदुचितं तत्कृतवानित्याह।। तद्दर्शनेति।। भगवदीयशरीरंजनकास्ते रेणवस्तेषां दर्शने पूर्वं स्थितदेहादीनां निवृत्तिर्वक्तव्या।। तत्र भक्तिरसस्तस्मिन्निविष्टः स्वधर्मज्ञाकथेन तद्धर्मान्द्दरीकृतवानित्याह।। तेषां पदानां दर्शनेन यो जातो महाह्लादः तेन विवृद्धः संभ्रमो यस्य।। मानसो धर्मो व्याकुलता।

तद्दर्शनाह्लादविवृद्धसंभ्रमः प्रेम्णोर्ध्वरोमाश्रुकलाकुलेक्षणः।। रथा
दवस्कंद्य स तेष्ववेष्टत प्रभोरमून्यङ्घ्रिरजांस्यहो इति २६

निरूपिता।। प्रेम्णाऽर्ध्वो निरोमाणि यस्येति दैहिको धर्मो निरूपितः।। अश्रुकलाभिराकुले ईक्षणे यस्येतीन्द्रियधर्मा निरूपिता।। ततः सर्वधर्माणां गतत्वात्स ज्ञातस्तेषु परितइत्याह।। रथादवस्कंद्येति।। अवस्कंदनमवेतनानां तथा स्मतिपत्ति

ह.टी.३५
८०५

तइत्यर्थः।ततो रजःस्वभावात्सः शसिद्धः अक्रूरो जातः अंतर्देहो भगवदीयो जातः।बहिर्देहस्यापि तथात्वा
पत्तौ रेणुषु वेष्टनं कृतवान्।बहिस्तथा संवेदनाभावात् चेष्टामात्रमाह॥ नन्वलुठने को हेतु
वारं वारं तत्राह।।तन्नतमभिप्रायं प्रभोरिति।एतावत्कालं शास्त्रार्थत्वेन ईश्वरत्वेन संवेधितत्वेन वा ज्ञा
तवान् इदानीं शुद्धः स्वयं सेवको जातः भगवांश्च प्रभुः।स यथा सति तत्स्य परमं दुर्लभं चांघ्रिरजांसि कथं भ
गोस्यात्तद्रचितानि भवंतीति स्वशरीरे वा सर्वाण्येव योजयितुं यावत्तानि रजांसि सर्वाणि प्रविशंति ता
वत्लुठनं कृतवान्।किंचा आश्चर्यरसाविष्टोपि जातः।अहो इति माहात्म्यमनेन सूचितं २६

VIBRANT PUSHTI * VADODARA *

राम
८०५

શ્લોકાર્થ :-૨૬

તેમનાં દર્શનથી થએલા આનંદથી જેની વ્યાકુલતા વધી ગઈ છે. પ્રેમને લીધે જેનાં રૂવાડાં ઉભા થએલાં છે. આસુના ટીંપાથી જેની દષ્ટિ ભરાઈ ગઈ છે. તેવા તેણે અહો ! આ પ્રભુના ચરણની રજ છે. એમ વિચારીને રથમાંથી પડી જઈ તે રજમાં આળોટવા માંડયો. (૨૬)

ભાવાર્થ; સુબોધિનીજી :-૨૬

તે રેણુઓ ભગવદીય શરીરને ઉત્પન્ન કરનારી છે. તેઓનું દર્શન થતાં પહલાં જે દેહ હતો તે પુરો થતા. તે સમયે તે દેહમાં ભક્તિ રસે પ્રવેશ કર્યો તેને પોતાના ધર્મો પ્રગટ કરી પહેલાના દેહના ધર્મોને હટાવી દીધા એમ કહે છે.

તે પગલાંના દર્શનથી જે ધણો આનંદ થયો. તેનાથી તેની વ્યાકુલતા વધી ગઈ. મનનો ધર્મ વ્યાકુલતા છે. પ્રેમને લીધે ઉંચા થએલાં છે રૂવાડાં જેના વિશેષણથી દેહનો ધર્મ જણાવ્યો આંસુના ટીપાથી ભરાઈ ગએલી દષ્ટિ જેની એ વિશેષણથી ઈંદ્રિયોના ધર્મો જણાવ્યા પછી મન, દેહ અને ઈંદ્રિયોના પહેલાંના ધર્મો જતા રહેવાથી તે દેહ રજમાં પડયો એમ કહે છે. ચેતન ન

હોય તે પડી જાય તે પ્રમાણે તે પડી ગયો એવો અર્થ છે. પછી રજના પ્રભાવથી જ અકુર પ્રસિદ્ધ થયો અંદરનો દેહ ભગવદીય થયો. બહારનો દેહ પણ ભગવદીય થાય તે માટે તે રજમાં આળોટયો. આ માત્ર શરીરની ક્રિયા કહેલી છે.

વારંવાર આળોટવાનું શું પ્રયોજન ? એવી શંકા થાય. અકુરના મનનું પ્રયોજન ચોથા ચરણથી કહે છે. આટલા સમય સુધી તેણે શ્રીકૃષ્ણને શાસ્ત્રના અર્થ તરીકે ઈશ્વર તરીકે, મોટા પુરૂષ તરીકે અને સંબંધિ તરીકે જાણેલા. હવે તે પોતે શુદ્ધ સેવક થયો અને ભગવાન તેના પતિ થયા. આમ છતાં તેમની ધણીજ દુર્લભ ચરણ રજ આ પ્રમાણે ભૂમી ઉપર રહે તે કેમ યોગ્ય ગણાય એમ વિચારી તેને પોતાના શરીરનો સંબંધ કરાવવા તે બધી જ પોતાના શરીર ઉપર ચઢી જાય ત્યાં સુધી તો આળોટયો. અહો ! એ સંબોધન આશ્ચર્ય રસ બતાવવા કહેલ છે. આમ આ શબ્દથી રજનું મહાત્મ્ય સૂચવ્યું છે. (૨૬)

અકુરનું કૃત્ય કરી તેનું ફલ કહે છે.

एवं तस्य कृत्यमुक्त्वा फलमाह। देहंभृतामिति॥ यदस्य जातं इयानेव देहंभृतामर्थः। जन्मसाफल्यार्थं तत्त्वेन हि परमः पुरुषार्थः साधनीयः। स च भगवदीयभावः। तेषां पत्नः कर्तव्यः। पश्चात् स भवति। ज्ञानादिस्तु अवान्तरफलरूपः। मोक्षादपि स्वभावत एवायं भावो बोधिकारः। तदुपपादितं भगवदीयत्वेनैतत्। अत इयानेव पुरुषार्थ इति युक्तमिति हि शब्दः। देहसंग्रहणं ज्ञो शात्मकं तदपि कृतव यदि परमपुरुषार्थं न साधयेत्। तदा वैयर्थ्यमिति। स कोऽर्थ इत्याशंक्य तं ज्ञापयामाह॥ संदेशो हि संदेशमारभ्य हरेर्लिंगश्रवणदर्शनादिभिर्योऽर्थो जातः। अयमेवार्थः। संदेशानन्तरमेव तस्य चित्तं भगवत्परं जातं तत उद्र्द्धमानं भगवदीयत्वं च संपाद्य माहात्म्यज्ञानकारितं वर्तलिंगानां चिह्नानां भगवत्पदानां प्रथमतो दर्शनं ततः स्पर्शनं ततस्तत्साद्रूप्यमिति ततो भगवदीयत्वं

देहंभृतामियानर्थो हित्वादंभंभियंशुचं॥ संदेशाद्यो हरेर्लिंगदर्शनश्रवणादिभिः २७

महात्म्यज्ञानं च। सर्वेऽपि भगवदीयाश्च धर्माः संदेशादित्ति हेतावर्थो। अन्यदर्थमपि प्रयुक्तं वाक्यं एतावत्तु लं साधयतीति। अल्पप्रसंगेनापि तावत्त्वं महाफलमित्यर्थः। परं तत्र दोषत्रयं परित्यज्यैतत्कर्तव्यमित्याह॥ हित्वेति॥ दंभो राजसः। भयं सात्त्विकः। शोकस्तामसः। दंभो वाह्यः। भयं शारीरं। शोकोऽन्तःकरणस्य। एतत्सर्वं यात्यक्तव्यं। अनेनापि व्यक्तमिति। दंभकापट्यं त्यक्तवान्। यथा कंसेनोक्तं भयं च त्यक्तवान्। भगवति तत्र गते कंसः किं करिष्यतीति भयानन्तरं चैतद्भविष्यतीत्युक्तं। भगवतो माहात्म्यज्ञानाभावे शोको भवति नान्यथा। एवमन्यैरपि लौकिकैः अलौकिकाश्चैते भावाः त्यक्तव्याः। अन्यथा एतावत्त्वं भवेदिति २७

શ્લોકાર્થ :-૨૭

દંભ, શોક અને ભયને ત્યજી સંદેશાથી આરંભી હરિના ચિન્હના દર્શન, શ્રવણ, વિગેરેથી અકુરને જે પ્રાપ્ત થયું તેટલે દેહ ધારણ કરનારાઓનો પુરૂષાર્થ છે. (૨૭)

ભાવાર્થ; સુબોધિનીજી :-૨૭

આ અકુરને પ્રાપ્ત થયું તે દેહ ધારણ કરનારાઓનો પુરૂષાર્થ છે. એટલે જન્મનું સાફલ્ય છે. પરમ પુરૂષાર્થ ભગવદીય હોવાપણું છે. તે જેવી રીતે પ્રાપ્ત થાય તેવો પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. સ્તન તો મધ્યમાં પ્રાપ્ત થતાં ફલરૂપ છે. પણ ભગવદીયપણું તો મોક્ષથી પણ અધિક છે. એમ ભગવદીયપણાથી જેને સર્વ પુરૂષાર્થ પ્રાપ્ત કરેલા છે. (શ્રીમદ ભાગવત ૫૪-૧૯) સિદ્ધ કરેલ છે. તેથી દેહવાળાઓનો આટલો જ પુરૂષાર્થ હોય તે યોગ્ય જ છે. હિ શબ્દથી યોજેલો છે. દેહ ધારણ કરવો તે દુઃખરૂપ છે અને જો પરમ પુરૂષાર્થ પ્રાપ્ત ન કરે તો દેહ વ્યર્થ રૂપ જ છે.

તે કયો પુરૂષાર્થ ? એ જણાવાની ઈચ્છા થાય તેથી સંદેશાથી આરંભી હરિના ચિન્હના દર્શન શ્રવણ વિગેરે જે અકુરને પુરૂષાર્થરૂપે પ્રાપ્ત થયો. તેમ આ પુરૂષાર્થ આરંભમાં ચિન્હોનાં દર્શન પછી સ્પર્સ એટલે તેમની જાડે ગાઢ સંબંધ થયો પછી ભગવદીયપણું અને ભગવાનના મહાત્મ્યનું જ્ઞાન થયું. આ બધાએ ભગવદીય ગુણો સંદેશોને લીધે પ્રાપ્ત થયા. આટલું ફલ પ્રાપ્ત થાય છે. એવો અર્થ છે. પરંતુ એ વિષયમાં ત્રણ દોષો ત્યજી આ પુરૂષાર્થ પ્રાપ્ત કરવો જોઈએ. દંભ, ભય અને શોકને ત્યજી શબ્દથી કહેલું છે. દંભ રાજસ છે. ભય સાત્વિક છે અને શોક તામસ્ છે. દંભ બહારનો છે. ભય શરીરનો છે અને શોક અન્તઃકરણનો છે. આ ત્રણનો સર્વ પ્રકારે ત્યાગ કરવો જોઈએ. આ પણ અકુરે ત્યાગ કરેલો છે. અકુરે દંભ એટલે કાપટયનો ત્યાગ કયો હતો. ભગવાન મથુરામાં પધારશે ત્યારે કંસ શું કરશે ? એવા શોકનો પણ તેને ત્યાગ કર્યો હતો ભય પછી શેક થાય છે. તેથી તજવાનો છે. ભગવાનના મહાત્મયનું જ્ઞાન ન હોય તો શોક થાય છે. નહિ તો થતો નતી. તેમ બીજાઓએ પણ આ લૌકિક અને અલૌકિક લાગણીઓનો ત્યાગ કરવાો જોઈએ નહિ તો આટલું ફલ પ્રાપ્ત ન થાય. (૨૭)

પછી ભગવાનના દર્શન યોગ્ય શરીર પ્રાપ્ત કરી તેણે ભગવાનના દર્શન કર્યા તે કહે છે.

VIBRANT PUSHTI * VADODARA *

VIBRANT PUSHTI VADODARA

हु.टी.३५ ८०६ ततोपेतपशरीरंखाप्यभगवंतंहृष्टवानित्याह॥ददर्शेति॥यादृशःसेवकःतादृशंवर्णयित्वाषड्भिर्यादृशोभगवान्तादृशंवर्णय तिषड्भिः॥स्वरूपंवयःपश्चैवदेहेंद्रियविचेष्टितं॥शोभास्वरूपंवतयाशोभातस्याप्यलौकिकी॥तत्रप्रथमंपरिदृश्यमानस्व रूपंवर्णयति॥भक्तत्वात्प्रथमंकृष्णंददर्श॥ततोराममावेशिनं॥चकारात्तद्विशिष्टंव्रजे॥अधिकरणेरणेतत्रापिगोदो

ददर्शकृष्णंरामंचव्रजेगोदोहनंगतौ॥पीतनीलांबरधरौशरदंबुरुहेक्षणौ॥ २८

राम ८०६ हनंगतौ॥गोदोहनस्थानेस्थितौ॥गादोहयंतेअस्मिन्निति॥देशउक्तः॥आवरणमाह॥पीतनीलांबरधराविति॥भगवान्पी तांबरधरःरामोनीलांबरधरइति॥तादृशमेववस्त्रद्वयंहृदयपरिधृतमस्तीतिज्ञापयितुंअंबरधराविन्युक्तं॥शरत्कालेयेअं बुरुहेसम्यक्प्रजातेतद्वदीक्षणेययोः॥अनेनगुणउक्तः॥ २८

શ્લોકાર્થ :- ૨૮

પીળા અને શ્યામ વસ્ત્ર ધારણ કરેલા, શરદના કમળ જેવા નયનવાળા શ્રીકૃષ્ણ અને રામને તેણે વ્રજમાં ગાયો દોહવાના સ્થાને પધારેલા જોયાં. (૨૮)

ભાવાર્થ; સુબોધિનીજી :- ૨૮

જેવો સેવક અક્રુર હતો તેવું વર્ણન કરી ભગવાનના તેણે દર્શન કરેલ તે અહીં છ શ્લોકથી કરે છે.

કારિકા -૪ : સ્વરૂપ (૨૮) અને વય (૨૯), દેહ અને ઇંદ્રિયોની ક્રિયા (૩૦) શોભા (૩૧), સ્વરૂપ (૩૨) અને સ્વરૂપની અલૌકિક શોભા (૩૩) વર્ણવેલા છે.

તે પૈકી પ્રથમ જેના દર્શન થાય છે તે સ્વરૂપનું વર્ણન આ શ્લોકમાં છે. અક્રુર ભકત હોવાથી પહેલાં શ્રીકૃષ્ણનાં દર્શન

કર્યા પછી બલભદ્રનાં દર્શન કર્યા. ચ અને શબ્દથી જણાવો છે જેમાં આવેશ થએલ તે ભગવાનનાં પણ દર્શન કર્યા. વ્રજ સ્થાનમાં અને તેની અંદર ગાયોને દોરવામાં આવે છે તે સ્થાને પધારેલા શ્રીકૃષ્ણ અને બલભદ્રનાં દર્શન કર્યા.

દેશનું વર્ણન કરી પીળા અને શ્યામ વસ્ત્ર ધારણ કરેલાં શબ્દથી આવરણ કહે છે. ભગવાને પીળા વસ્ત્રો ધારણ કરેલ હતા અને બલભદ્રે શ્યામ વસ્ત્રો ધારણ કર્યા હતો. એવો અર્થ છે. શરદ કાલમાં સારી રીતે બનેલાં બે કમલો હોય તેમના જેવાં બે નયનો હતાં તેવા ભગવાન. આ વિશેષણથી તેમના ગુણો કહેલા છે. તેથી એ પ્રમાણે વર્ણન કરેલું છે. (૨૮)

હવે ભગવાનની વયનું નિરૂપણ કરે છે.

देशकालयोः स्वाभाविकयोः विपर्यये तत्त्वेऽपि तत्समीचीनं विधाय ज्ञानादिसर्ववस्तुरूपार्थानयं पश्यतीति तयोरुक्तं द्वयमाह ॥ किशोराविति ॥ कैशोरे वयसि विद्यमानौ एकादशवार्षिकौ । नववर्षादूर्ध्वं षोडशवर्षपर्यन्तं किशोरावस्था । गोकुलवासित्वात् विद्यमानः कालः स्वस्मिन् गृहीत इति तेषु करपि तत्तथावस्थौ ज्ञातः ॥ अग्रे प्रयोजनाभावात् कालावस्थानरूपता । अत एव ध्यानेन भगवत्स्वरूपयानामवस्था गृह्णातीति सन्तं वयसि कैशोरे स्तुत्युक्तौ । एवं ध्यानेन भगवत्स्वरूपयानामवस्था गृह्णातीति सन्तं वयसि कैशोरे इत्युक्तौ । एकः श्यामलः अपरः श्वेतः कैशोरे वयसि रूपमभिव्यक्तं भवतीति वयःकार्यत्वेन रूपमुक्तं ।

किशोरौ श्यामलश्वेतौ श्रीनिकेतौ बृहद्भुजौ । सुमुखौ सुन्दरवरौ बालद्विरदविक्रमौ ॥ २९

श्रीनिकेतौ श्रीवत्साङ्कितौ । असाधारणं भगवच्चिह्नमेतत् । भगवत्त्वज्ञापकं तदर्पितं द्वैविध्यकरमिति । भगवतो महती क्रियाशक्तिरिति । बृहद्भुजाविति उक्तौ । अन्यथात्वापत्तौ सुमुखाविति भक्तजनेनोपरणच्छायासु मुखत्वं तस्य सर्ववस्तुरूपार्थाः सिद्ध्यन्तीति सुन्दरवराविति सुन्दरो अशेषसौन्दर्यगुणाः वसन्तीति सर्ववसुगुणनिधानावित्यर्थः ॥ बालद्विरदः हस्ती तद्वद्विक्रमो ययोरिति । अमानुषपराक्रमौ निरूपितौ । सौन्दर्यं वत् तथाविधिः अहर्यत्वमस्वरूपता ॥ निर्भयत्वं स्वतःसिद्धसाधनत्वं स्वरूपता ॥ आरणप एवतद्धिः स्वरूपत्वं तस्य गृह्णन्तः ॥ नान्यत्वेति च बोधयति देशकालेशवाधनः ॥ तद्वत्पराक्रमः इति कौतुकार्थं सर्वानेव गो-

पालानद्वरादैवपन्निपत्तीतिनिरूपिते २९

શ્લોકાર્થ :-૨૯

કિશોર, શ્યામ અને શ્વેત, લક્ષ્મીના ચિન્હવાળા પુરૂષોમાં ઉત્તમ,બાલ હાથીના જેવા પરાક્રમવાળા બેનાં દર્શન કર્યા. (૨૯)

ભાવાર્થ; સુબોધિનીજી :-૨૯

કિશોરવય એટલે અગીયાર વર્ષના-નવ વર્ષ પુરાં થયા પછી સોળ વર્ષ સુધી કિશોર અવસ્થા છે. કાલને ભગવાને ધારણ કરેલો હોવાથી તેને પ્રગટ કરવા ભગવાન આવી અવસ્થાવાળા થયા. ભવિષ્યમાં તેનું પ્રયોજન નહિ હોવાથી કહેવામાં આવશે નહિ. ભકત ઉપર કૃપાને લીધે ભગવાને કિશોર અવસ્થા ધારણ કરી છે. તેથી કિશોર અવસ્થાનું ધ્યાન કરવું (શ્રીમદ ભગવાન-૩ ૨૮-૧૭થી ૧૮) એમ કહેલું છે.એક શ્યામ અને એક શ્વેત હતા. કિશોરવયમાં રૂપ સ્પષ્ટ થાય છે. લક્ષ્મીના ચિન્હ વાળા એટલે ભગવાન છે એમ ચિન્હ વડે પ્રગટ થયું એમ કહેલું છે. ભગવાનની ક્રિયા શક્તિ ઘણી છે તેથી મોટી ભુજાવાળા વિશેષણ કરેલું છે. તેઓ ભય રહતિ હતા એ શોભિત મુખવાળા વિશેષણ યોજેલું છે. કારણ કે ભકત દર્શન કરે ત્યારે મુખ શોભીત અને સુંદર આકૃતિવાળું હોય છે. તેમાં બધા ગુણો રહેલા છે. મનુષ્યથી ન થઈ શકે એવું બાલ હાથી જેવું પરાક્રમવાળા છે તેમ તેનું વર્ણન છે. મનુષ્યથી ન થઈ શકે તેવું પરાક્રમવાળા વર્ણવેલા છે. (૨૯)

કારિકા-૫ઃ સૌદર્ય તેમજ બલ, દર્શન કરવા યોગ્યપણું, નિરકુંશપણું, નિર્ભયતા અને જેને સાધન પોતાની મેળે પ્રાપ્ત થએલ છે. તેવા હોવાપણું જણાવેલું છે. (૫)

કારિકા-૬ઃ તેની વૃદ્ધિ વનમાં થાય છે વળી ઘરમાં તેને સુખ થાય છે. બીજે થતુ નથી એમ જણાવવા વિદેશમાં રહેવાનો કલેશ ન થાય તે માટે એમ કહેલું છે. (૬)

તે બાલ હાથીના જેવું પરાક્રમ હોવાથી ગોપાલોને દૂરથી પાછા હઠાવે છે. એમ જણાવ્યું છે. (૨૯)

ભગવાનના ગુણોનું નિરૂપણ કરતા બહારના ધર્મો જણાવે છે.

VIBRANT PUSHTI * VADODARA *

ह॰टी॰३५
८०७
भगवतो धर्मान्निरूपयन् स्वात्मानं निरूपयति ॥ ध्वजवज्रेति ॥ ध्वजादिभिश्चतुर्भिश्चिह्नैः पुरुषार्थचतुष्टयरूपैः विह्निता ये अंघ्रयः तैर्भूमावुद्गतैः व्रजं शोभयन्तौ । शोभायुक्तं कुर्वन्तौ ॥ ये सर्वपुरुषार्थिचतुष्टयरूपैः विह्निता ये अंघ्रयः तैर्व्रजं श्रीताः ते यत्र शोभाकरा जाताः भगवत्कृपया इतोऽधिकं भगवान् व्रजं किं कुर्यात् । महान्तौ आत्मा स्वरूपं ययोः । अयं धर्मनिर्देशः धर्माणामुत्कर्षख्यापकः । तयोर्माहात्म्यमुक्त्वा कृपालुतामाह ॥ सानुक्रोशस्मितेक्षणाविति । दयापूर्वकं स्मित

ध्वजवज्रांकुशांभोजैश्चिह्नितैरंघ्रिभिर्व्रजं । शोभयंतौ महात्मानौ सानुक्रोशस्मितेक्षणौ ३०

पूर्वकमीक्षणं ययोः । दीनेषु दयासमेषु ज्ञानमिति । संसारक्लिष्टेषु दया । ततः कर्मणा परितापेन वा क्लिष्टेषु अल्पस्य अपमोहनेन सुखदर्शनं । ततो भक्तेषु ज्ञानस्थापनमिति पर्यवसानं तया दयया सुखदर्शनेन च तज्ज्ञा एव स्मितेनैव परमानंद ज्ञातमिति ३० 　 राम
८०७

શ્લોકાર્થ :-૩૦

ધજા, વ્રજ, અંકુશ અને કમલના ચિન્હવાળા ચરણોથી વ્રજને શોભાવતા, દયા અને સ્મીતવાળી દષ્ટિવાળા બે મહાત્માઓના દર્શન કર્યા. (૩૦)

ભાવાર્થ; સુબોધિનીજી :-૩૦

ચાર પુરૂષાર્થરૂપ ધજા અને ચાર ચિન્હોની નીશાનીવાળા જે ચરણો ભૂમી ઉપર ઉપસેલા શોભા વધારતા હતા તેવા શ્રીકૃષ્ણ અને બલભદ્રનાં દર્શન કર્યાં. જે ચરણના ચિન્હો સર્વ પુરૂષાર્થને આપનારા છે તે ભગવાનની કૃપાથી શોભાવાળા થયાં આથી વધારે ભગવાન વ્રજનું પ્રિય શું કરે ?

મોટા સ્વરૂપવાળા બંનના દર્શન કર્યા તે ધર્મની ઉત્તમતા જણાવનારૂં છે. દયા અને સ્મીતવાળી દષ્ટિવાળા વિશેષણથી

કૃપાળુપણું કરે છે. દુઃખીઓ તરફ એવી દષ્ટિ છે એ બેની એટલે સંસારમાં જે દુઃખી હોય તેમની ઉપર દયા કરવી અને કર્મને લીધે જેઓ દુઃખી થયા હોય તેઓને મોટો મોહ કરાવીને સુખ આપવું અને પછી ભકતોને જ્ઞાન આપવું એવો અર્થ થતો હોવાથી તે બે દયાથી સુખ આપતા હતા અથવા સ્મીતથી પરમાનંદ અને જ્ઞાન આપતા હતા એવો અર્થ છે. (૩૦)

પછી તેમની લીલા નીચેના શ્લોકથી કહે છે.

ततो लीलामाह ॥ उदारेति ॥ उदारारुचिराक्रीडाययोः भगवल्लीलापात्रापात्रविचारव्यतिरेकेण सर्वेभ्य एव सर्वपुरुषार्थान् प्रयच्छतीति उदारा रुचिरा मनोहरा च स्वतः फलरूपा क्रीडेति सामान्यापि लीला आभासरूपा लीला न भवतीति भगवंतं वर्णयति। स्रग्विणाविति ॥ शिरसि कंठे नानाविधाः स्रजो ययोः वनमाला युक्तौ च। आपादलंबिनी माला वनमालेति।

उदाररुचिरक्रीडौ स्रग्विणौ वनमालिनौ ॥ पुण्यगंधानुलिप्तांगौ स्नातौ विरजवाससौ ३१

आगंतुकैः स्रड्निवृत्तिं मत्वा वनमाला पृथग्निरूपिता ॥ विरतिवलेति चंदनपुष्पवस्त्राभरणान्येवोक्तानि। विलेपनोद्वर्तनं पुण्येन गंधेन अनुलिप्तान्यंगानि ययोः। एते अभिलेपा एव पुण्यगंधाः स्नानांगभूताः। ततो स्नातौ तातो दूतनिर्मलवस्त्र परिधानमिति विरजवाससौ ३१

શ્લોકાર્થ :-૩૧

ઉદાર અને સુંદર ક્રીડાવાળા, માલાઓવાળા, વનમાલાવાળા પવિત્ર અને સુગંધ પદાર્થોનો લેખ જેમના અંગો પર કરેલો છે તેવા સ્નાન કરેલા, સ્વચ્છ વસ્ત્રોવાળા બેનાં દર્શન કર્યાં. (૩૧)

ભાવાર્થ; સુબોધિનીજી :-૩૧

ઉદાર અને સુંદર રમત છે જે બેની તેમનાં દર્શન કર્યાં. ભગવાનની લીલા યોગ્ય છે કે અયોગ્ય છે તેનો વિચાર કર્યા વગર બધાઓને બધા પુરૂષાર્થોનું દાન કરે છે તેથી ઉદાર છે અને સુંદર એટલે મનોહર છે. ક્રીડા પોતે ફલરૂપ છે.

માલાઓના વિશેષણથી ભગવાનનું વર્ણન કરે છે. બેના મસ્તક ઉપર અને કંઠમાં જાત જાતની માલાઓ હતી. અને જેઓ વનમાલાવાળા હતા તે બેના દર્શન કર્યાં. ચરણ સુધી લટકતી માલા વનમાલા છે. આરામનો સમય હતો અથવા આરામમાં અડચણ ન થાય તે માટે ચંદન અને પુષ્પોના જ વસ્ત્રો અને આભરણો કહેલાં છે. પવિત્ર અને સુંગધવાળા પદાર્થોનો લેપ જે બેના અંગો ઉપર કરેલો છે તે બેનાં દર્શન કર્યાં. સ્નાનમાં ઉપયોગી પવિત્ર સુંગધવાળા પદાર્થો હતા. પછી સ્નાન કરેલા અને નવા વસ્ત્રો પહેરેલાના દર્શન કર્યાં. (૩૧)

એ પ્રમાણે બે ગોકુલમાં રહેનારાને પૂજા કરવા યોગ્ય ભારે પૂર્ણપણું કયાંથી ? એવી શંકામાં કહે છે.

દ૦ટી०૩૫ कथमेवंगोकुलवासिनोर्महतीपूजासंभृतिरितिचेत्तत्राह॥प्रधानपुरुषाविति॥प्रधानपुरुषरूपाउभावपिकार्य
८०८ प्रधानपुरुषव्यावृत्त्यर्थमाह॥आद्याविति॥तयोःप्रधानपुरुषत्वेहेतुमाह॥जगत्कारणंसएवयश्चयमप्रधानपुरुषरू
पोभवतीतिप्रधानपुरुषत्वंमुख्यत्वंरूपत्वंवा॥जगत्कारणत्वमपिसाधयति॥जगत्पीइति॥योभर्तासएवस्रष्टाउ

प्रधानपुरुषावाद्यौजगद्धेतूजगत्पती॥अवतीर्णौजगत्यर्थेस्वांशेनबलकेशवौ ३२

त्पत्तिस्थितिलयानामककर्तृकत्वात्पातकत्वंतस्यसर्वज्ञत्वानंश्रुतएवसंपातंरत्नामाशंक्यजगत्यर्थेभूम्यर्थमवती राम
र्णौ॥स्वस्यनिजांशेनउभयोरागमनेविशेषकार्यनाम्नैवनिरूपयति॥बलःक्रियाशक्तिःप्रधानः॥उत्पत्तिस्थितिलय ८०८
कर्ताकेशवोमोक्षदाताब्रह्मादीनामपि ३२

શ્લોકાર્થ :-૩૨

મૂલ પ્રધાન પુરૂષ,જગતના કારણ, જગતના પતિ પોતાના અંશથી જગતને માટે અવતાર લીધેલા બલભદ્ર અને કેશવનાં દર્શન કર્યા. (૩૨)

ભાવાર્થ; સુબોધિનીજી :-૩૨

બન્ને પ્રધાન પુરૂષ રૂપ હતા. મૂલ વિશેષણ યોજેલ છે. તેઓ પ્રધાન હોવાનું કારણ હોય તે તેજ પ્રધાન પુરૂષ હોઈ શકે. જગતના પતિ શબ્દથી તેઓ જગતનું કારણ પણ છે. એમ સિદ્ધ કરે છે. જે પાલન કરે તેજ રચના પણ કરે કારણ કે ઉત્પત્તિ સ્થિતિ અને પ્રલયનો કર્તા એક જ છે. તે પાલન કરનાર છે. એ પ્રસિદ્ધ છે. એટલે હમણાં જગતને માટે અને ભૂમીને માટે પોતાના આનંદઅંશથી અવતરેલા છે. બલભદ્રમાં ક્રિયાશક્તિ મુખ્ય છે તે જગતની ઉત્પત્તિ સ્થિતિ અને પ્રલય કરનારા છે. શીવ બ્રહ્માને પણ મોક્ષ આપનારા છે. (૩૨) તેવા ભગવાન છે. તે અવતાર છે. તે હવે કહે છે.

तादृशस्यावतारे लोके अभिज्ञापकमाह॥ दिश इति॥ दिशो दिशः स्वया असाधारण्या प्रभया वितिमिराः कुर्वाणौ। कांतिरेव सूर्याधिका अलौकिकी नशीतानवोस्मा सर्वनाशिका सर्वेषां सर्वानंददायिनी अत्र स्वत्वेनाधिका भवति॥१॥

दिशो वितिमिरा राजन् कुर्वाणौ प्रभया स्वया॥ यथा मारकतः शैलो रौप्यश्च कनकाचितौ ३३

जगति त्वलौकिकवस्तुपरिज्ञानार्थं॥ अत्र दृष्टान्तोपमामाह॥ यथा मारकतः शैल इति॥ मरकतमणिनिर्मितः शैलः॥ भगवान् रौप्यः कैलाशतुल्यो बलभद्रः॥ उभावपि कनकशृंगांकितौ चेत्त उपमा प्राप्नुतः॥ सर्वत्र भगवान् धराधरत्वेन वर्ण्यते॥ सर्वाश्रयत्वाय महत्त्वाधिष्ठानीयं च ३३

શ્લોકાર્થ :-૩૩

હે રાજા ! જેમ મરકત અને રૂપાના પર્વતો સુર્વણથી શણગારેલા હોય તેમ પોતાની કાંતિથી દિશાઓને અંધકાર વિનાની કરતાં તે બેનાં દર્શન કર્યા . (૩૩)

ભાવાર્થ; સુબોધિનીજી :-૩૩

દશ દિશાઓને પોતાની અસાધારણ કાન્તિથી અંધકાર વિનાની કરતાં તે બેનાં દર્શન કર્યા. તેમની કાંતિ જ અલૌકિક , વધુ ઠંડી અને વધુ ગરમ પણ નહિ તેવી બધા દુઃખ દૂર કરનારી, સર્વને આનંદ આપનારી અને તેઓ બ્રહ્મ છે એવું ભાન કરાવનારી હતી. હે રાજા ! એવું સંબોધન અલૌકિક વસ્તુનું જ્ઞાન થાય તે માટે છે.

મરકત મણીઓનો બનેલો પર્વત ભગવાન અને રૂપાનો બનેલો પર્વત કૈલાશ છે. તેના જેવા બલભદ્ર. બંને પર્વતો સુર્વણના શિખરથી શણગારેલા હોય તો બલભદ્ર અને ભગવાનની સરખામણી પ્રાપ્ત કરી શકે. ભગવાન સર્વના આધાર છે. સર્વ સ્થળે તેમનું પર્વત તરીકે વર્ણન કરવામાં આવે છે. આવી રીતે ભગવાનનું વર્ણન કરીને તેવા સ્વામી પ્રતિ તેવા સેવકનો ધર્મ જણાવી પછી ભગવાને જે કર્યું તે દશ શ્લોકથી કહે છે. તે પૈકી બે શ્લોકથી અક્રરે જે કર્યું તે કહે છે અને આઠ શ્લોકથી ભગવાને જે કર્યું તે કહે છે. તેથી ભક્તિ અને પ્રપત્તિ ૩૪ અને ૩૫ શ્લોકથી કહે છે. ભગવાને તેને આઠ ઐશ્વર્યનું દાન કર્યું તે ૩૬ થી ૪૩ શ્લોકથી કહે છે.(૩૩)

ह०टी०३५ एवं भगवंतं वर्णयित्वा तादृशे स्वामिनि तादृशस्य सेवकस्य कर्त्तव्यं सर्वं भगवत्कार्यमाह दशभिः। तत्र द्वाभ्यां तस्य कृत्यं
८०७ अष्टभिर्भगवत्कृत्यमिति॥ भक्तिप्रपत्ती तस्य अष्टैश्वर्यादिदानं भगवतः रथ इति अहो इत्याश्चर्ये स्थित एव तूर्णमवप्लु
त्य ततो वस्थानाद् भूमौ पतित्वा नतः तीर्थ सम्प्रसिद्धः सर्वं चरणरजस्सु यः पतितः साक्षाद्दर्शनानंतरमस्तु त्वक्रोऽयं

रथात्तूर्णमवप्लुत्य सोक्रूरः स्नेहविह्वलः पपातच
रणोपाते दंडवद्रामकृष्णयोः ३४ ॥

जातः स्नेहः तेनापि विह्वलः रामकृष्णयोश्चरणोपांते निकटे एव पपात देहादेर्विचारार्थमाह। दंडवदिति। अत्र जपे राम
ष्टाङ्गकमठत्ताव्यवहारेवयशो सुख्यात्वख्यापनार्थः ३४ ८०७

શ્લોકાર્થ :-૩૪

સ્નેહને લીધે ગભરાએલા તે અક્રુરે રથમાંથી તરત પડતું મૂકયું અને રામ અને શ્રીકૃષ્ણના ચરણ પાસે દંડની પેઠે પડયો. પ્રથમ દર્શન કરીને, રથમાં રહેલાએ તરત પડતું મૂકયું.

ભાવાર્થ; સુબોધિનીજી :-૩૪

તે ઉંચા સ્થળેથી ભૂમી ઉપર પડતું મૂકીને તે અક્રુર સાક્ષાત દર્શન થયા પછી જે ગાઢ સ્નેહ થયો તેને લીધે ગાભરો થએલો રામ અને શ્રીકૃષ્ણના ચરણ પાસે નજીક જ પડયો. પડવામાં તેને દેહનો વિચાર ન કર્યો એમ જણાવવા દંડની પેઠે શબ્દ યોજેલ છે. વ્યવહારમાં વય મુખ્ય છે એમ જણાવવા અહીં મોટાનો અનુક્રમ કહેલો છે. (૩૪)

અકસ્માત ચરણમાં કોઈ પડે ત્યારે આ કોણ હસે ? એવી શંકા થાય. તેથી તેણે પોતાનું નામ કે ન કહ્યું ? એવી શંકા થાય તે હવે નીચેના શ્લોકથી કહે છે.

अकस्मात्पतिते शंका भवतीति कथं स्वनाम न गृहीतवानित्यत्राह ॥ भगवद्दर्शनेनेति ॥ भगवद्दर्शनेन योयं महानाह्लादो जातः तेनातःपूर्णेन बहिर्वाष्पतया निर्गतेन पर्याकुले ईक्षणे यस्य । ज्ञानफलेन ज्ञानं तिरोहितमिति । तस्य न विचार उत्पन्न इत्यर्थः ॥ नत्वन्यो मास्तु विचारः अयमहमिति । अपूर्वदर्शनत्वात्कथं न स्वाभिधानमुक्तवानित्यत्राह

भगवद्दर्शनाह्लादवाष्पपर्याकुलेक्षणः । पुलकाचितांगऔ
त्कंठ्यात्स्वाख्याने नाशकन्नृप ३५ ॥ ॥

॥ पुलकाचित इति ॥ सर्वांगे रोमोद्गमः प्रेमातिभरात् जातः तेन विवशत्वात् स्वाख्याने अयमहमस्मीति कथनेपि नाशकत् । न समर्थो जातः ॥ परिज्ञानार्थं संबोधनमाहराजेति ३५

VIBRANT PUSHTI * VADODARA *

શ્લોકાર્થ :-૩૫

હે નૃપ ! ભગવાનના દર્શનથી થએલા આનંદના આંસુથી ભરાઇ ગએલ ચક્ષુઓવાળો, રોમાંચથી પરવશ થએલો તે ઉત્કંઠાને લીધે પોતાનું નામ કહી શકયો નહિ. (૩૫)

ભાવાર્થ; સુબોધિનીજી :-૩૫

ભગવાનના દર્શનથી આજે ઘણો આનંદ થયો તે શરીરની અંદર ભરાઇને આંસુરૂપે બહાર નીકળ્યો. તેનાથી ભરાઇ ગએલા બે ચક્ષુઓવાળો અકુર થયો. જ્ઞાનના ફલ આનંદથી ચક્ષુની દષ્ટિ તિરોહિત થઇ. તેથી પોતાનું નામ કહેવાનો વિચાર થયો નહિ એવો અર્થ છે. બીજો વિચાર ભલે ન હોય પણ હું ફલાણો છું. એમ પોતાનું નામ તેને કેમ ન કહ્યું ? એવી શંકામાં તથી રોમાચથી પરવશ થએલો વિશેષણ છે. ઘણાજ પ્રેમને લીધે બધા અવયવોમાં જે રોમાંચ થયો તેનાથી પરવશ થવાથી હું ફલાણો છું એવું સંબોધન જ્ઞાન થાય તે માટે છે. પછી તેના બોલ્યા વગર પણ ભગવાને તેને ઓળખીને જે કરવા યોગ્ય હતું તે કર્યું. તે હવે કહે છે. (૩૫)

र॰टी॰३५ ततस्तस्यवचनव्यतिरेकेणैवभगवांसंज्ञात्वाकार्त्स्न्येज्ञातवानित्याह॥भगवानिति॥भगवानितिभगवत्वान्नमस्कुर्वाणमभि
८१० भिप्रेत्यदुष्टसंसर्गजनितदोषनाशार्थंरथांगेनचक्रेणांकितेनकालात्मकेनतद्दोषंदूरीकृत्यपाणिनातमाकृष्यस्वसमीपे
आनीयतस्मिन्स्वप्रवेशेलौकिककार्यंसेत्स्यतीतितमेवस्वस्मिन्आनीतवान्।ततःपरिरेभे।उभयोरैक्यंसंपादितवान्
।देहवत्त्वात्तेनैवप्रीतः॥नन्वस्यवहवोदोषाःसंतिसंसर्गजाः।तत्कथंप्रीतइतिचेत्तत्राह॥प्रकर्षेणनतेषुवत्सलः॥वा
त्सल्ययुक्तः॥भक्तरूपालोपकर्षेणननिमात्रेणैवरूपाअभिव्यक्ताभवति।अतआलिंगनसुखितमेवयोभगवता

भगवांस्तमभिप्रेत्यरथांगांकितपाणिना॥परिरेभेभ्युपाकृष्यप्रीतःप्रणतविह्वलः ३६

परिगृहीतः॥कृत्स्नपापांकितेषुलोकेनभगवदीयत्वंज्ञात्वासभगवतिसायुज्यमेवप्राप्तवानानसद्वनरूकृत॥भग
वतापरित्यक्तइतिवचनात्तु।तस्यपूर्वकामितसिद्ध्यर्थंप्रतिकृतिमेवकृत्वाएथत्कृतवानितिलक्ष्यते।नहिपरमप्रे
म्णाभगवत्सायुज्यप्राप्तस्यपुनरुत्थानंसंभवति।लौकिकन्यायेनभक्तिःस्थैर्येस्यात्।अतोबलभद्रालिंगनादुप राम
पत्त्याभगवद्विश्लेषःतस्यकल्पयितुंशक्यः।एवंसतिभक्तिमार्गःसफलोभवति।अन्यथाभगवांतरखत्पादयनपाद्वि ८१०
कफलंस्यात ३६

શ્લોકાર્થ :-૩૬

પસન્ન થએલા, નમન કરનાર ઉપર કૃપાવાળા ભગવાનને તેને ઓળખીને ચક્રના ચિન્હવાળા હસ્તથી પોતાની પાસે ખેંચીને આલિગંન કર્યું. (૩૬)

ભાવાર્થ; સુબોધિનીજી :-૩૬

શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન હોવાથી આ અક્રુર છે એમ તેને જાણી તેના દોષનો નાશ કરવા માટે રથના અંગરૂપ અથવા કાલરૂપ ચક્રના ચિન્હવાળા હસ્તથી તેનો દોષ દૂર કરી શ્રી હસ્તથી પોતાની પાસે ખેંચી, પોતાની અંદર પ્રવેશ થાય તો અલૌકિક કાર્ય સિદ્ધ થાય એ માટે પોતાની અંદર ખેંચીને તેનું આલિંગન કર્યું. તેથી બનેનું ઐકય થયું. દંડની માફક પડેલ તેથી જ ભગવાન તેની ઉપર પ્રસન્ન થયા હતા. આ કંસના સંસર્ગથી ઘણા દોષો હતા તેથી ભગવાન તેની ઉપર પ્રસન્ન થયા હતા. આ અક્રુરમાં કંસના સંસર્ગથી ઘણા દોષો હતા તેથી ભગવાન તેની ઉપર પસન્ન કેવી રીતે થયા ? તે શંકામાં કહે છે કે ભગવાન સારી રીતે નમન કરનારા ઉપર કૃપાવાળા છે. અને તેમના ઉપર સ્નેહ રાખે છે. ભક્ત ઉપર કૃપાવાળા ભગવાને આમ સારી રીતે નમન કરવાથી તેમની કૃપા સ્પષ્ટ દેખાઈ આવે છે. તેથી તે ભગવાન આલિંગન કરે તે યોગ્ય જ છે. જે અક્રુરનો ભગવાને અંગીકાર કરેલો, જેને શ્રીકૃષ્ણના ચરણના ચિન્હોવાળી રજમાં આળોટી ભગવદીયપણું પ્રાપ્ત કરેલું તેનો ભગવાનમાં સમાવેશ જ થયો. તે બહાર ફરીથી નીકળ્યો જ નહિ. કારણ કે ભગવાને તેનો ત્યાગ કર્યો એવું કહેલું નથી. તેને પ્રતિમા કરીને પોતાની અંદરથી જુદી બહાર કાઢી એમસમજાય છે. કારણ કે ઘણા જ પ્રેમને લીધે જેને ભગવાન સાથે ઐકય પ્રાપ્ત થયું હોય તે ફરીથી ભગવાનમાંથી બહાર નીકળે એ સંભવતું જ નથી. લૌકિક ન્યાય પ્રમાણે થતું હોય તો ભક્તિ નકામી થઈ જાય. તેથી ભગવાનથી છુટા પડયા સિવાય બલભદ્ર તેનું આલિંગન કરે છે. તે સમજાતું નથી. તેથી ભગવાનથી તે છુટો પડયો એવી કલ્પના કરી શકાય છે. આથી ભક્તિમાર્ગ ફલવાળો થાય છે. તેમ ન હોય તો બીજા ભાવ ઉત્પન્ન કરનારા માર્ગ ફલ આપનારો થાય ગણાય. (૩૬)

સંકર્ષણને પણ તેને પ્રણામ કર્યા. તેથી તેના મનનું વલણ સાંકળું હોવાથી સંકષણે પણ તેને તે પ્રમાણે આલિંગન કર્યું.

संकर्षणोऽपि प्रणत इति भावसंकरात् संकर्षणोऽपि तं तथा कृतवानित्याह ॥ संकर्षणश्चेति ॥ अत्रापि प्रणतत्वमेव हेतुः नत्वलौकिक इति । चकारेणातिदिष्टोऽप्यर्थः कर्तृधर्मपर इति भिन्नरीत्या ह। प्रणतमिति ॥ महामना इति तत्स्यलौकिकधर्माभिनिवेशं ततोऽयं पितृव्यः समागत इति पाणिना पाणिं गृहीत्वा भगवत्सहितः स्वगृहमनयत् । कामनोऽसिद्धेति

संकर्षणश्च प्रणतमुपगुह्य महामनाः ॥ गृहीत्वा पाणिना पाणी अनयत्सानुजो गृहं
३७ पृष्ट्वाथ स्वागतं तस्मै निवेद्य च वरासनं । प्रक्षाल्य विधिवत्पादौ मधुपर्कार्हणमाहरत् ३८

कथनार्थमुच्यते ३७ ततो लौकिकवैदिकमार्गेण तं पूजितवानित्याह ॥ पृष्ट्वेति ॥ अनामयमारोग्यं पृष्ट्वा उत्कृष्टेन स्वगृहे पि दुर्लभं आसनं निवेद्य ततः शास्त्रानुसारेण आभ्यागते यथा कर्तव्यं यथा पादौ प्रक्षाल्य मधुपर्कसहितम् र्हणमाहरत् ३८

શ્લોકાર્થ :-૩૭

ઉદાર મનવાળા સંકર્ષણ પણ પ્રણામ કરેલા તેને આલિંગન કરી હાથ વડે હાથ પકડી નાનાભાઈ સાથે ઘેર લઈ ગયા. (૩૭)

ભાવાર્થ; સુબોધિનીજી :-૩૭

અહીં સંકષણને પણ અક્રુરે પ્રણામ કર્યા. તે લૌકિક કારણ નથી. પણ આવો આવકાર અભાવનું કારણ છે. પ્રણામ કરેલા શબ્દોથી ફરીથી કહેલું છે. ઉદાર મનવાળા શબ્દોથી તેમનો લૌકિક ધર્મ પ્રેમ જાણાવ્યો છે. પછી આ કાકા આવ્યા છે. એમ હાથ વડે હાથથી પકડી ભગવાન સાથે તેને ઘેર લઈ ગયા. (૩૭)

પછી બલભદ્રે લૌકિક અને વૈદિક પ્રકારે અક્રુરની પૂજા કરી એમ નીચેના શ્લોકથી કહે છે.

VIBRANT PUSHTI * VADODARA *

શ્લોકાર્થ :-૩૮

પછી આરોગ્ય પૂછીને તેને ઉત્તમ આસન આપીને વિધિ પ્રમાણે તેનો પગ ધોઈને મધુપર્ક સાથે પૂજા કરી. (૩૮)

ભાવાર્થ; સુબોધિનીજી :-૩૮

એટલે આરોગ્ય પૂછીને ઉત્તમ આસન આપીને પછી શાસ્ત્ર મુજબ અભ્યાગતને જેમ કરવું જોઈએ તેમ તેના પગ ધોઈને મધુપર્ક સહીત પૂજા કરી. (૩૮)

१०३५ निवेद्येति॥ततो गां निवेद्य महोक्षं वा महाजं वेति स्मृतेः॥उत्सर्गपक्ष एव वाचा पर्याप्यय मभ्यागतः तथाप्यपूर्व इत्यति
११ थिरेव वृषभमार्थं च भगवान् करोति। न तु संबंधेनेति ज्ञापयितुं वत्तयोक्तवान् अतिथिस्तु गोभवतीति हननार्थ
मेवेति केचित्। चकारात् महासनं च वस्त्रादिकं च। ततः संवाह्य तेलाभ्यंगमर्दनादिना सर्वांगश्रमं दूरीकृत्य श्रम

निवेद्य गां चातिथये संवाह्य श्रांतमादृतः। अन्नं बहुगुणं मेध्यं श्रद्धयोपाहरद्विभुः ३९

मोजातः॥संवाहे हेतुः॥श्रांतमिति॥ततो बहुगुणमतेकस्यं जनस्युक्तमन्नं उदनं श्रद्धाश्पूर्वमुपाहरत। मेध्यमिति। तदा राम
नीमस्तुइत्तपानिर्मितं रोहिण्या पक्वमित्यर्थः॥नतु यथा कथंचित्संपादितं तथा त्वे श्रद्धा हेतुः॥अकालेपि सहसा स ८११
र्वसामग्रीसिद्धौ हेतुः॥विभुरिति। अतिथिधर्मं जानाति। अतः क्रूरः सर्वं तथैव कृतवान्। उभावपि भिन्नभावापन्नावि
तिन किंचिद्विरुध्यते ३९

શ્લોકાર્થ :-૩૯

અને અતિથિને બળદ આપીને, થાકેલાના પગ દબાવીને આદરવાળા થઈ સમર્થ બલભદ્રે ઘણા પ્રકારનું પવિત્ર અન્ન તેને શ્રધ્ધાથી આપ્યું. (૩૯)

VIBRANT PUSHTI * VADODARA *

ભાવાર્થ; સુબોધિનીજી :-૩૯

પછી મોટો બળદ અથવા બકરો યાજ્ઞવલ્કલ સ્મૃતિ ૧-૧૦૯ સ્મૃતિ પ્રમાણે મોટો બળદ આપ્યો અહીં બક્ષીસ આપ્યો એવા મત જાણવો. જોકે અક્રુર અભ્યાગત છે. છતાં પહેલી જ વાર આવેલો હોવાથી અતિથિ ગણાય. ધર્મ માટે જ આ સત્કાર ભગવાન કરે છે. કેટલાકનો એવો મત છે કે અતિથિ તો બળદને હણનારો હોવાથી હણવા માટે જ બળદ આપ્યો. ચ અને શબ્દથી એમ જણાવ્યું છે કે મોટો બકરો અને વસ્ત્રો પણ આપ્યાં. પછી તેલથી શરીર ચોળીને, ચંપી કરીને, સર્વ અવયવોનો શ્રમ મટાડીને આદરવાળા થયા. થાકેલાના વિશેષણથી તેલ ચોળવા વિગેરે કારણ કહેલું છે.

પછી ઘણા પ્રકારના મસાલાવાળા અન્ન ભાત શ્રદ્ધાપૂર્વક આપ્યા. શુદ્ધ રીતે તૈયાર કરેલું અને રોહીણીએ રાંધેલું એવો પવિત્ર શબ્દનો અર્થ છે. તેનું કારણ શ્રદ્ધા છે. કસમયે પણ સર્વ સામગ્રી પ્રાપ્ત થવાનું કારણ સમર્થ વિશેષણથી કરેલું છે. અતિથિનો ધર્મ અક્રુર જાણતો હોવાથી તેને પણ તેમજ કર્યું. તે બંને જુદા ભાવવાળા હોવા છતાં કાંઈ વિરોધ નથી. (૩૯)

भोजनांतमेवातिथिकृत्यमिति अथिमोपचारंनकुर्यादितिमुनराह।।तस्माइति।।भुक्तवते आतनेततः परमर्षि
त्पामुखवासैस्त्रग्गन्धादिभिः गंधैश्चतुःसमैः माल्यैश्चराजवतृतस्मैपरांप्रीतिमधात।।अयमसाधारणोधर्मः।।

तस्मैभुक्तवतेप्रीत्याराम: परमधर्मवित्।।मुखवासैर्गन्धमा
ल्यैः परांप्रीतिंव्यधात्पुनः ४० ।। ।।

अतिथिंदृशंकुर्यादिति।ततोप्यकंकृतवान।यद्यपिसर्वमधुपर्कादिसमयेमाल्यंदत्तमेवतथापिप्रीत्येतद्दानमि
ति।पुनरित्यनेनास्यलौकिकत्वमुक्तं ४० ।। ।।

ભોજન પુરૂ થાય ત્યાં સુધી અતિથિના ધર્મ કરવાના હોય છે. પછી વિવેક કરવાની જરૂર નથી. એવી શંકા થાય તેથી ફરીથી વિવેક કર્યો. તે હવે કહે છે.

શ્લોકાર્થ :-૪૦

ઉત્તમ ધર્મ જાણનારા બલભદ્રે ભોજન કરેલા તેને મુખવાસ સુંગધી દ્રવ્યો અને માલાઓથી ફરીથી પ્રસન્નતાથી પ્રેમથી કરી. (૪૦)

ભાવાર્થ; સુબોધિનીજી :-૪૦

ધરાતા સુધી ભોજન કરાયેલા, પછી પ્રેમથી મુખવાસ એટલે પાન વિગેરથી, સુંગધી દ્રવ્યો અને માલાઓથી રાજાની પેઠે ઘણી પ્રસન્નતા કરી. અતિથિને પોતાનો જેવો બનાવે એવો આ સાધારણ ધર્મ છે. તેથી અધિક પણ બલભદ્રે કર્યુ. જો કે પહેલાં મધુપર્ક

टी॰ ३५ ततो यामपंडगणाः असंमानितश्चेत् लोके वालकैः संमानितोपि न परितुष्टो भवेत् इति संभाषणात्मकं संमान
८१२ नं नंदः कृतमाह॥ पप्रच्छेति त्रिभिः पूर्वमेव सत्कृत इति ज्ञापकः नैव केवलं पप्रच्छ। पश्चमेवाह॥ निरनुग्रहकमतस्य स
मीपे कथं स्थेति संभावितो पद्रवस्यानकुशलप्रश्नोपकं सम्यन केपि गुणाः संतीति जीवनमेवोक्तं। अपकीर्त्या
वा अजीवति न हि मृतकस्थाने स्मशाने कश्चित्तिष्ठतीति भावः॥ दाशार्हेति संबोधनं स्वतो वंशश्च महत्वेन स्तोत्रार्थं।

पप्रच्छ सत्कृतं नंदः कथं स्थ निरनुग्रहे॥ कंसे जीवति दाशार्हाः शौनपाला इवावयः ४१

॥ सर्वत्र स्थितौ दोषः संतीति जन्मभूमित्वात् स्थीयत इति वत्तव्याह॥ शौनपाली इति॥ सूनापरः शौनः नित्यं प्रशमिता राम
मांसविक्रयी एव पालो येषां ते वत्र अवयः गता उगतिकाः ते यथा अविवार्यत्वेन तिष्ठंति तथा स्थीयत इति॥ स्थितिरनुचित ८१२
तिभावः ४१

આપતી વખતે માલાઓ આપીજ હતી છતાં આ માલા પ્રેમને લઈને આપી. ફરીથી એ શબ્દથી બલભદ્ર લૌકિક માં રૂચીવાળા હતા. એમ કહેલું છે. (૪૦) પછી ગામના ધણીથી જો સન્માન કરવામાં ન આવે તો બાલકોએ સન્માન કરવા છતાં તેને સંતોષ થાય નહિ તેથી નંદજીએ સન્માન કરવા છતાં તેને સંતોષ થાય નહિ. તેથી નંદજીએ સંભાષરૂપ સન્માન ત્રણ શ્લોકથી કર્યુ.

શ્લોકાર્થ :-૪૧

સન્માન કરેલા અક્રુરને નંદજીએ પૂછયું કે હે દર્શાર્હ ! દયાહીન કંસના જીવતાં, કસાઈએ પાળેલા ઘેટાંની પેઠે તમે કેમ રહો છો ? (૪૧)

ભાવાર્થ; સુબોધિનીજી :-૪૧

પહેલાં બલભદ્રે સત્કાર કર્યો હતો તેથી નંદજીએ પૂજા કર્યા વગર જ પ્રશ્ન પૂછયો. દયાહીન કંસ જીવે છે ત્યારે તેની સમીપ કેમ રહો છો? જયાં ઉપદ્રવનો સંભવ છે તેવા સ્થાનમાં કેમ રહો છો? કંસને કાંઈ પણ ગુણ નથી તેથી તે માત્ર જીવે છે. અથવા અપકિર્તિને લીધે જીવતો નથી ત્યારે તમે ત્યાં કેમ રહો છો? એવા પ્રશ્ન છે. કારણ કે મળદાના સ્થાનમાં એટલે સ્મસાનમાં કોઈ રહેતું નથી. એવો ભાવ છે. હે દાશાર્હ ! એવું સંબોધન કરેલું છે.

कंसस्य निर्दयत्वमाह।योऽवधीदिति।।भागिनेयाः प्रतिमान्याःतेयथाश्रवित्रापि वालकाःतत्रापिक्रोशंत्याःस्वसुःसत्या ःक्रोशंत्याकंन्यकायासहवा।नतुकश्चित कर्मविशेषेणत्वादयोपिहन्यंतइतिकिमाश्चर्यंभागिनेयहननेतत्राह।। अस्तुइयकेवलंप्राणपोषकः।तेषमारितेसुखप्राणगमिष्यंतीतितदपिनसर्वसंमतपानापिक्रियादिना।।किंतु

योऽवधीत्स्वस्वसुस्तोकानक्रोशंत्याअसुतृपरखलः।किंउस्वित्प्रजानांवःकुशलंविमृशा महे ४२

खलःदुष्टः।यत्रैतादृशाःस्वसुःतत्रप्रजानांतदधीनानांवोयुष्माकंकुशलंकिंविमृशामहे।किंविचारयामः।अतःसंदेहोप्रश्नः।अत्रतुविपरीतभावएवभिन्नतयाकुशलप्रश्नेबंधुविरोधाद्दुष्टोयमक्रूरइत्युक्तंभवतिअतःकुशलसंभावनायामपितथानोक्तवान् ४२

હરકોઈ સ્થળે રહેવામાં આવે ત્યાં દોષ જ હોય છે. તેથી મથુરાં જન્મભૂમી હોવાથી રહું છું એમ કહેવામાં આવે ત્યારે કસાઈએ પાળેલા ઘેટાંની પેઠે શબ્દો છે. એટલે હિંસામાં આસકિતવાળો હોય તે નિત્ય હિંસા કરનારો, માંસ વેચનારો કસાઈ જેને પાળનારા હોય તે ઘેટાઓ એકબીજાની પાછળ જનારા હોય છે. તેઓ કાંઈ પણ વિચારતા નથી અને કસાઈ પાસે રહે છે. તેમ તમે રહો છો એટલે ત્યાં રહેવું યોગ્ય નથી. (૪૧)

શ્લોકાર્થ :-૪૨

જે પ્રાણપોષક દુષ્ટે પોતાની રડતી બેનના બાળકોને હણ્યા તેથી તમો પ્રજાનું શું કુશલ અમે માનીએ? (૪૨)

ભાવાર્થ; સુબોધિનીજી :-૪૨

ભાણેજો બહુ માન આપવા યોગ્ય હોય છે. તે પણ પાછા બાળકો અને બેન રડતી હતી. ત્યારે હણ્યા.

કોઈવાર અમુક કર્મમાં પુત્ર વિગેરેની હત્યા કરવામાં આવે છે. તેમાં ભાણેજોને હણ્યા એમાં શું આશ્ચર્ય? એવી શંકા

ह-टी०३५ एतादृशानंदवाक्युक्त्वाउपसंहरति।।इत्थमिति।।सूनृतयाअसंसत्यरूपयाकोमलयासुखदयावचावा
८१३ नंदेनस्वसुसभाजितःसजितःअक्रूरःकायिकंवाचिकमानसश्रमानजहौ।।सुतरांएषइतिअन्याभिनि

इत्थंसूनृतयावाचानंदेनसुसभाजितः।अक्रूरःपरिपृष्टेनजहावध्वप
रिश्रमं ४३ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेदशमस्कंधेअष्टत्रिंशोध्यायः।।

वेशेनस्मत्याशाप्तमपिश्रमपरिश्रमं जहाविल्यर्थः ४३ इतिश्रीभागवतसुबोधिन्यांश्रीवल्लभदीक्षितविरचितायांदशमस्कंधविवरणेपंचत्रिंशोध्यायः ॥ ॥ राम ८९३

થાય તેથી પ્રાણ પોષક શબ્દ વાપરેલ છે. જો તે ભાણેજોને હણવામાં ન આવે તો પોતાના પ્રાણો જશે એવા વિચારથી કંસે પોતાના પ્રાણની રક્ષા માટે સર્વ સંમતીથી તેમને હણ્યા ન હતા. પરંતુ દુષ્ટ હોવાથી હણ્યા હતા. જયાં રાજા આવો હોય ત્યાં તેને તાબે રહેલી પ્રજા તમારૂં શું કુશલ અમે વિચારીએ ? તેથી તમારૂં કુશલ હસે કે નહિ એવા સંદેહને લીધે પ્રશ્ન કરેલ છે. આ ક્રુર બંધુઓનો દ્વેષી દુષ્ટ છે. તેથી કુશલ હોવાનું સંભવતુ હોવા છતાં નંદજીએ તેમ કહ્યું નહિ. (૪૨)

શ્લોકાર્થ :-૪૩

આવી રીતે નંદજીએ ઘણી સત્ય વાણીથી પૂછેલા પ્રશ્નથી સત્કાર પામેલા અક્રુરે રસ્તાનો શ્રમ ત્યજયો. (૪૩)

ભાવાર્થ; સુબોધિનીજી :-૪૩

ઘણી સત્ય કોમલ વાણીથી નંદજીએ સારી રીતે સત્કાર કરાએલા અક્રુરે કાયા, વાણી અને મનના શ્રમોને ત્યજયા.તેને સારી રીતે પ્રશ્ન કરવામાં આવ્યો હતો બીજા કાર્યમાં પરોવાઇ જવાથી, સ્મરણથી થતા રસ્તાના શ્રમને પણ ત્યજયો એવો અર્થ છે. (૪૩)

દશમ સ્કંધ પૂર્વાર્ધ
રાજસ પ્રમાણ પ્રકરણ અધ્યાય ૩૫ મો
સમાપ્ત

દશમ સ્કંધ પૂવાર્ધ અધ્યાય ૩૬ મો

રાજસ પ્રમાણ પ્રકરણ

षट्त्रिंशे भक्तकृपया हरी रूपमदर्शयत् । अत्याशक्तिः सर्वसिद्धा प्रत्यक्तापीति निरूप्यते ॥ अक्रूरेण च संवादो गमनोद्यमएव च । गोपिकानां विलापश्च भगवद्रूपवर्णनं ॥ मनोरथस्य सिद्ध्यर्थं उद्यमस्य तथैव च । तत्रागत्यागत्यभावे सभिन्न इति संशयात् ॥ चत्वारोर्थाः क्रमादुक्ताः पुरुषार्था यतो व्रजे । सर्वे सिद्धा इति ज्ञाने भक्तोऽभूयात्तथापरः ॥ ॥ पूर्वाध्याये तस्य मनोरथा निरूपिताः । ते च स्तुतौ नाभिप्रेता अपि भक्तिमार्गे भक्तेन कृता इति भगवता कृता इति वक्तु

॥ श्रीशुक उवाच ॥ सुखोपविष्टः पर्यङ्के रामकृष्णोरुमानितः । लेभे
मनोरथान् सर्वान् पथि यान् स चकार ह ॥ १ ॥

माह ॥ सुखोपविष्ट इति ॥ नन्दगृहं गते पश्चात् सुखशय्यायामुपविष्टः । भगवता बलभद्रेण च संमाननार्थमुपवेशितः । यहि लोकस्वस्मादप्यधिकः मानो हन्तः तदा किं वक्तव्यं किंचित् साधयिष्यति । न वेति । अतो मनोरथान् सर्वानेव लेभे पुरुषस्य हि सहस्रं कामाः पूर्तः कामः मम पूरयते सर्वेषां नाहं इत्याशंक्य विशिनष्टि पथि यान् स चकार हेति । सोऽक्रूरः पूर्वसिद्धः हेत्वाश्चर्येण हि मार्गे जातो मनोरथः कस्यचित् सिध्यतीति १

કારીકા :-

છત્રીસમા અધ્યાયમાં એમ કહેવામાં આવે છે કે હરિએ ભક્તની ઉપર કૃપાને લીધે પહેલાં પ્રસિદ્ધ થએલી સંસારની ઘણી આસક્તિની અવગણના કરીને પોતાનાં દર્શન કરાવ્યાં. (૧)

અકુરના મનોરથો પ્રાપ્ત થાય તે માટે મથુરાં જવાનો ઉદ્યમ થાય તે માટે ત્યાં પધારી ભગવાન ગોકુલ પાછા ન ફરે તે માટે, શ્રીકૃષ્ણ પરબ્રહ્મથી જુદા હસે એવી શંકા રહે તે માટે, અકુર સાથે ભગવાનનો સંવાદ અને મથુરાં જવાનો ઉદ્યમ,

ગોપીઓનો વિલાપ, ભગવાનના સ્વરૂપનું વર્ણન એ પદાર્થો અનુક્રમે આ અધ્યાયમાં કહેલા છે. કારણ કે વ્રજમાં સર્વ પુરૂષાર્થો પ્રાપ્ત થયા એવું જ્ઞાન થતાં વિરોધ હોય તે પણ ભકત થાય છે.(૨-૩-૪)

ગયાં પાંચમાના અધ્યાયમાં અકુરના મનોરથો જણાવ્યા. વાસ્તવિક રીતે તે મનોરથો પસંદ કરવા યોગ્ય નથી છતાં પણ ભક્તિમાર્ગ પ્રમાણે ભકતે કરેલા હોવાથી ભગવાને તે પાર પાડયા. એમ જણાવવા નીચેના શ્લોક કહે છે.

શ્લોકાર્થ :-૧

પલંગ પર સુખથી બેઠેલા અને બલભદ્ર તથા શ્રીકૃષ્ણે ઘણું માન આપેલા તેને માર્ગમાં જે મનોરથો કર્યા તે બધા તેને પ્રાપ્ત કર્યા. (૧)

ભાવાર્થ; સુબોધિનીજી :-૧

નંદજી ઘરમાં ગયા પછી સુખશય્યામાં અકુરજી બેઠા. તેને માન આપવા માટે ભગવાને અને બલભદ્રે બેસાડયો. જો લોકમાં સગાંવહાલાં કરતાં પણ અધિક માન આપેલ હોય તો કાંઈક મનોરથો પાર પાડશે કે નહિ એ વિષયમાં શું કહેવું ? તેથી તેને બધા મનોરથો પ્રાપ્ત કર્યા. પુરૂષને હજારે કામનાઓ હોય છે. કારણ કે આ પુરૂષ કામથી ભરેલો છે. એમ શ્રુતિ કહે છે. તેણે આ પ્રમાણે હજારે મનોરથો કર્યા હતાં. શબ્દોથી એટલાજ મનોરથા જણાવે છે.

અકુર હ શબ્દ આશ્ચર્ય દર્શાવવા યોજેલ છે. કારણ કે માર્ગમાં થએલ મનોરથો પાર પડતો નથી. (૧)

જો ભગવાન એમ કામનાઓ પાર પાડતા જ હોય તો બધાએ ભકતોએ ભગવાનની સમીપ જતી વખતે કામનાઓ જ કરવી જોઈએ એવી શંકા થાય તેથી કામનાવાળા ભકતો ઉત્તમ નહિ હોવાથી કામના વિનાના જ ઉત્તમ છે. તેથી અકુરને નિંદતા હોય એમ નીચેના શ્લોકથી જણાવે છે.

१०दी०३६ यद्येवं तर्हि सर्वैरेव भक्तैर्भगवत्समीपमेव गमनेनैव कर्तव्यं स्यात् कामनामेव प्रच्छन्नां प्राशंक्य सकामानो न मा
८१५ इति शुको निःकामः तं व्याजेन निंदन्निवाह ॥ किमलभ्यमिति ॥ फलं द्विविधं नित्यमनित्यं च नित्यं षड्गुणात्मकं
मनित्यं लक्ष्म्याधीनं कृष्णस्तु भगवान् लक्ष्मीपतिश्च स चेत् प्रसन्नः तदधीनं किं वा अलभ्यं भवेत् प्रसादो हि प्रवृद्ध
इ आत्मानमपि गच्छति परं प्रसाद एव दुर्लभः न तु प्रसन्ने किंचित् अप्रसन्ने न किंचित् फलं भवति अतः प्रसादे हे

किमलभ्यं भगवति प्रसन्ने श्रीनिकेतने ॥ तथापि तत्परा राजन् न हि वांछन्ति किंचन २

तु प्राप्यकामनं चेत् कर्यात् तदा प्रोतं तर एव स इति वक्तुं तथा भक्तानकामयत इत्याह ॥ तथापीति ॥ यत स्तत्परा न तु
विषयपराः अयं तु मध्ये संसर्गात् मध्यमाधिकारं प्राप्त इति कामनां कृतवान् न तु सर्वे रेवोत्तमैः काम्यते तथा राम
सत्ययं मार्गः नोत्तमो भवेत् राजन्निति स्नेहेनाप्रतारणार्थं संबोधनं यत स्तत्पराः अत एव किंचनापि न वांछन्तीति ८२४
युक्तमेव २

શ્લોકાર્થ :-૨

લક્ષ્મીના ધામરૂપ ભગવાન પ્રસન્ન થાય ત્યારે ન પ્રાપ્ત થઈ શકે એવું શું હોય ? છતાં પણ હે રાજા ! ભગવાનમાં આસકિતવાળાઓ કોઈ પણ પદાર્થની કામના કરતા નથી. (૨)

ભાવાર્થ; સુબોધિનીજી :-૨

ફલ બે પ્રકારનું છે. (૧) નિત્ય (૨) અનિત્ય. નિત્ય ફલ ભગવાનના છ ગુણોરૂપ છે. અનિત્ય ફલ લક્ષ્મીને આધીન છે.

શ્રીકૃષ્ણ તો ભગવાન છે. લક્ષ્મીના પણ પતિ છે. જો તે પ્રસન્ન થાય તો પછી કયો પદાર્થ પ્રાપ્ત ન થઈ શકે ? ભગવાનની પ્રસન્નતા ઘણી વધતાં ભગવાન પોતાને પણ આપી દે છે. પણ તેમની પ્રસન્નતા જ પ્રાપ્ત થવી કઠીન છે. પરંતુ

VIBRANT PUSHTI * VADODARA *

ભગવાન પ્રસન્ન થાય તો કોઈ પણ પ્રાપ્ત થવું કઠીન નથી. ભગવાન પ્રસન્ન ન થાય તો કોઈ ફલ પ્રાપ્ત થતું નથી. ભગવાનની પ્રસન્નતા મેળવવાનું કારણ પ્રાપ્ત થતું નથી. ભગવાનની પ્રસન્નતા પ્રાપ્ત કરેલા ભકતો કામના કરતા જ નથી એમ આ શ્લોકમાં કહે છે.

તેઓ કામના કરતા નથી કારણ કે તેઓ ભગવાનમાં આસકિતવાળા છે પરંતુ વિષયોમાં આસક્તિવાળા નથી. આ ક અકુર તો કંસના સંબંધને લીધે મધ્યમ અધિકારવાળો થયો. તેથી તેમને કામનાઓ કરી પરંતુ બધા ઉત્તમ ભકતો કામના કરતા નથી કારણ કે ભગવાનમાં આસકિતવાળા હોય છે. (૨)

એ પ્રમાણે ભકતોના કામ સંબંધિ નિર્ણય કહી બાકીની કામનાઓ અકુરે પ્રાપ્ત કરી એમ કહેવાની ઈચ્છાવાળા શુકદેવજી વિચાર કરતાં પણ પ્રાપ્ત થએલી હોય તેવી જણાવેલી પુષ્ટિ આપતાં નીચેનો શ્લોક કહે છે.

एवंभक्तानांकामनानिर्णयमुक्त्वाकामितशेषंवक्ष्यमाणःसंभावनयापिसिद्धवदुक्तंसमर्थयन्नाह॥सायंतनाश
नमिति॥यावन्नन्देनसहवार्तातस्मिन्शय्यायांसुखेनैवापश्चाद्यशोदागृहेसायंकालभोजनंकृत्वाकंसस्यवृत्तंपप्रच्छे
तिसम्बन्धः।पश्चात्भोजनेनैवधनश्रवणानन्तरंप्रतीकारस्ययोगंवाअकृत्वाभोजनमनुचितमितिभक्तार्थमेवाविर्भू
तइतिपश्चाद्देवदृष्टवानादेवकीपुत्रत्वाद्देववसुदेवास्यःसुहृदःतस्यकदाचित्सुहृत्त्वदेहत्यावेशाभावेवृत्तंसम्मी

सायंतनाशनंकृत्वाभगवान्देवकीसुतः।सुहृत्सुवृत्तंकंसस्यपप्रच्छान्यच्चिकीर्षितं ३

चीनमेवस्वरूपतो।अतःसंदेहात्प्रश्नः।अक्रूरस्यतथाज्ञापनार्थः।मातुर्भावंज्ञात्वाकदाचिदन्यथापिवदेत्अतोगो
पिकावदेवापरिज्ञाणीयइति॥अन्यत्अन्येषुपितृदासीनेषुचिकीर्षितंकृतंकरिष्यमाणंवेत्यर्थः॥अन्यथा
समागतःकोऽपिदेववन्तोशंकेतेतिअर्थात्कृतंबन्धनादिकिंचिकीर्षितंनयनमिति।भक्तस्यतस्यस्वतःकथनेनादे
यइतिभक्तानांबुद्धिग्रहणार्थंशुकस्तथोक्तवान् ३

શ્લોકાર્થ :-૩

દેવકીજીના પુત્ર ભગવાને સાંજનું ભોજન કરીને કંસે મિત્રો અને બીજાઓ પ્રતિ કરેલું અને કરવા ઇચ્છેલું પૂછયું.(૩)

ભાવાર્થ; સુબોધિનીજી :-૩

નંદજીની સાથે વાતો કરી અથવા અક્રુરજી પથારીમાં સૂતા પછી તરત જ ભગવાને યશોદાનાં ઘરમાં સાંજનું ભોજન કરી કંસનો વૃતાંત પૂછયો. ભોજન વૃતાંત પૂછયા પછી કરવામાં આવે તો દેવકીજી અને વસુદેવજીને બંધન થયા એ સાંભળ્યા પછી તેનો ઉપાય કર્યા સિવાય ભોજન કરવું અયોગ્ય ગણાય. એટલે ભોજન કરીને વૃતાંત પૂછયો. જો કે ભગવાન વૃતાંત જાણે છે. વળી તેમને લૌકિક વૃતાંતનું કાંઈજ પ્રયોજન નથી. તો પણ દેવકીના પુત્ર હોવાથી એટલે ભકતોને માટે જ પ્રગટ થએલા હોવાથી શ્રીકૃષ્ણ મનુષ્ય હોવાથી તેમને કંસની વર્તણુક બાબતે શંકા છે. એ જણાવવા પ્રશ્ન કરેલો છે. કારણ કે શ્રીકૃષ્ણ મનુષ્યની સ્થિતિના છે એમ જાણી અક્રુરની પણ પરીક્ષા કરવી જોઈએ.

બીજાઓ એટલે તટસ્થો પ્રતિ કંસે જે કરેલું અને જે કરવાનો છે તે પૂછયું એવો અર્થ છે.

કરેલું અને કરવા ઇચ્છેલું એટલે શ્રીકૃષ્ણ અને બલદેવને મથુરાં લઈ જવાનું અક્રુર ભકત હોવાથી પોતાની મેળે કહે તો દોષ લાગે તેથી ભકતો એવું માન પ્રાપ્ત કરે તે માટે શુકદેવજીએ એ પ્રમાણે કહેલું છે. (૩)

નીચેના શ્લોકથી આરંભ ચાર શ્લોક થી વચનો કરે છે.

કારિકા :- તે અક્રુરનું અનેતેના મિત્રનું કુશલ, કંસે કરેલા કાર્ય માટે પશ્ચાતાપ અને અક્રુરનું અનુમોદન કરેલાં છે. આરંભમાં નીચેના શ્લોકથી કુશલ પૂછે છે.

VIBRANT PUSHTI * VADODARA *

२०दी०३६ भगवतो वाक्यान्याह तात भिः ॥ तस्य तत्तद् दृष्टांच पश्चात्तापो उत्तमो हृदं ना ॥ आदौ कुशलं पृच्छति ॥ तातेति ॥ यः शब्देन
८२५ मनोरथे निरुक्तः स एव भगवतो क्तः ॥ सौम्येति न त्वदको पि दोष इति दोषपरिहारार्थं संबोधनं ॥ स्वागतं यथा भवति
तथा समागतः कच्चित् ॥ महोपद्रवे समागनः आहो स्वित् अनुपद्रव इति संदेहात् क्रिया विशेषणं ॥ अनायं मागत
इति स्वदृष्टं ज्ञातेन कथये इति तस्य निर्भयत्वाय समाश्वासनमाह ॥ भद्रमस्त्विति ॥ समागमनमात्रेणैव सर्वेषा

॥ श्री शुक उवाच ॥ तात सौम्यागतः कच्चित्स्वागतं भद्रमस्तु वः ॥ अपि
स्वज्ञातिबंधूनामनमीवमनामयं ४ ॥ ॥

मेव भद्रं भविष्यतीति ॥ वक्तुनेनोक्तं ॥ लोकवत् पृच्छति ॥ अपीति ॥ स्वा भक्ताः ज्ञातयो गोत्रजाः बांधवाः संबंधिनः ॥
अक्रूर एव वा देहपुत्रादयः स्व शब्देनोच्यते ॥ स्वकीया वा ये भवंत इति पश्ने हेतुरुक्तः ॥ रूपं पृच्छति ॥ अनमीवमना राम
मयमिति ॥ कंसनिकटे स्थितानां ब्रह्महत्यादि पापानि प्रत्यहं संभवतीति अमीवानां पापानामभावः पृष्टव्यः स्व ८२५
सर्गमात्रेणापि चिरकालं दुःखदाः आधिव्याधयो भवंतीति आमयाभावोपि पृष्टव्यः ४

શ્લોકાર્થ :-૪

હે તાત ! હે સૌમ્ય ! તું હેમખેમ આવ્યો છેને? તમારૂ ભલું થાઓ. ભકતો, પિતરાઈઓ અને સગાંએ પાપ રહીત અને નિરોગી છેને? (૪)

ભાવાર્થ; સુબોધિનીજી :-૪

હે તાત ! એજ શબ્દ ભગવાને યોજયો. હે સૌમ્ય એવું સંબોધન તારે કોઈ પણ દોષ નથી. એમ દોષ મટાડવા કહેલું છે ને! ઘણું દુઃખ સહન કરીને તું આવ્યો છે. એવો સંદેહ હોવાથી સ્વાગત ક્રિયા વિશેષણ યાજેલું છે. ભલુ થાઓ એવું શબ્દોથી ભય રહિત થાઓ એવું આશ્વાસન છે. ભગવાન પાસે માત્ર આવવાથી બધાએ લોકોનું ભલું થશે.

લોકોની પેઠે પ્રશ્ન પૂછે છે. ભકતો, પિતરાઈઓ, અને બાંધવો અને અકુર પોતે એમ તમે જે મારા છો એમ પ્રશ્ન

પુંછવાનું કારણ કહેલું છે.

પાપરહીત અને નિરોગી એમ બે પ્રશ્ન પૂછેલ છે. કંસના માત્ર સંબંધોને લીધે પણ ઘણા સમય સુધી દુઃખ દેનારા મનના અને શરીરના રોગો થાય તેથી નિરોગીપણું પણ પૂછયું છે.(૪)

આ બોજ કેમ પૂંછયા કુશલ હોવાનું કેમ ન પૂંછયું? એવી શંકા થાય તેથી નીચેનો શ્લોક કહે છે.

कथं द्वयमेव पृच्छ्यते। कुशलादि किं कथं न पृच्छ्यत इत्याशंक्य तत्र विपरीतनिश्चय एवेत्याह॥ किंत्विति॥ तु शब्दः कुशलप्रश्नं व्यावर्त्तयति। नोऽस्माकं सर्वेषामेव बन्धुत्वख्यापनाय पित्रा रीत्या तेनैव निरूपितवान्। सर्वतः कुशले कुलस्यैवामयरूपे सर्वनाशक महाव्याधौ इत्यहमेधमाने सति प्रतिकारमकृत्वा किं कुशलं पृच्छ इत्यर्थः॥

किं नु वः कुशलं पृच्छे एधमाने कुलामये। कंसे मातुलनाम्न्यंग स्वानां नस्तत्प्रजासु च ५

रोगान्तरशंकाव्यावृत्त्यर्थं नाम श्लाघ्नाति कंस इति॥ तर्हि कथमेतावत्कालं ज्ञातोऽपि नेति चेत्तत्राह॥ मातुलनाम्नीति॥ अमारणार्थं रोगो मातुलसंज्ञा जाता। यथा शत्रुर्ब्राह्मण इति। सर्वोऽपि न प्रतारणार्थं। अतस्तद्वचने ऽनुद्यमेऽनु यातः। तेन हानिवारणे न कोऽपि प्रयास इति सूचितं। स्वानां नो बन्धूनां तत्प्रजासु च तत्कुशलं प्रकारान्तरं कंसप्रजासु एवं कंसप्रजासु ५

શ્લોકાર્થ :-૫

પરંતુ હે, વ્હાલા ! કુલનો રોગ મામા નામવાળો કંસ વધતો જાય છે. ત્યાં આપણું આપણા બંધુઓનું અને તેની પ્રજાનું હું કુશળ પૂછું છું. (૫)

ભાવાર્થ; સુબોધિનીજી :-૫

તુ પરંતુ શબ્દ કુશળ પ્રશ્ન પૂંછતાં અટકાવે છે. આપણે બધાએ બંધુઓ છીએ વસુદેવ વિગેરે આત્મા તરીકે કહેલા છે. કુલના રોગરૂપ સર્વનો નાશ કરનાર મોટો રોગ દરરોજ વધતો જાય છે. ત્યારે તેનો ઉપાય કર્યા વગર હું કુશળ શું પૂછયું? કંસ શબ્દથી તે રોગ કંસ મામા જ છે.

ત્યારે રોગ જાણીને તેની અવગણના કેમ કરી? એવી શંકા થાય. તેથી મામા નામવાળો શબ્દ યોજેલ છે. જેમ શત્રુ બ્રાહ્મણ હોય તો હણાય નહિ તેવું રોગને હું હણું નહિ એ માટે મામા શબ્દ વાપર્યું છે.

આપણા બંધુઓનું અને તેમની પ્રજાનું શું કુશળ પૂંછું? (૫)

એવી રીતે બંધુઓનું અનિષ્ટ થઈ ગએલું તેમ ધારી લઈ ખાસ પ્રશ્ન કરાવાથી અક્રુરના મનમાં ખેદ થાય એમ માની. વધ વિગેરેનો શોક કરતા હોય તે હવે કહે છે.

हु॰टी॰३६ एवंसिद्धवत्कारेणबंधूनामनिष्टंसंभाव्यविशेषतःप्रश्नेअप्रश्नेवृतस्यमनसिवैमनस्यंमत्वाक्तंतंवधादिकमनुशो
८२६ चनिपाह।।अहोइति।।अन्यथादेवकीवसुदेवयोःउपेक्षांकरोतीतिदुःखंस्यात्अन्यनिमित्तमन्यस्यदुःखंभव
तीत्याश्चर्यंयतःअस्मन्निमित्तंपित्रोर्महद्दुःखजिनमभूत्तातौवस्तुतःआर्यौअपराधरहितौ।अतोस्माभिरेवतौपा

अहोअस्मदभूद्भूरिपित्रोर्वृजिनमार्ययोः।यद्धेतोःपुत्रमरणंयद्धेतोर्बंधनंतयोः ६

सुपद्रवःकार्यइत्युक्तंभवति।तद्वृजिनंभूरिसंभाव्यमामनल्पंभविष्यतीतिगणयति।यद्धेतोःपुत्रमरणमितितात राम.
योरष्टमःपुत्रोमारयिष्यतीतिमद्धर्मंज्ञात्वानिष्कारणमन्येपुत्रामारिताः।तयोश्चबंधनमहत्पुत्रइति ६ ८२६

શ્લોકાર્થ :-૬

અહો! મારા કારણથી નિરપરાધી માત પિતાને ઘણું દુઃખ થયું. મારા કારણથી તેઓના પુત્રનું મરણ થયું અને જે કારણથી બેનું બંધન થયું (૬)

ભાવાર્થ; સુબોધિનીજી :-૬

જો ભગવાન એ પ્રમાણે શોક ન કરે તો દેવકી અને વસુદેવની દરકાર રાખતા નથી એવું અક્રુરને દુઃખ થાય. એકના કારણથી બીજાને દુઃખ થાય એ આશ્ચર્યરૂપ છે. તે માબાપ અપરાધ રહિત હતાં. મેં જ તેમનું દુઃખ ઉત્પન્ન કરેલું છે. તે ઘણું હોવાનું જણાતું જે કારણોથી પુત્રોનું મરણ થયું, એ શબ્દોથી દુઃખ જણાવે છે. તેમનો આઠમો પુત્ર કંસને હણશે એવું સાંભળી કંસે વિના કારણ બાકીના પુત્રો હણ્યા. હું તેમનો પુત્ર હોવાથી પહેલાં અને અંતે તેમનું બંધન થયું. એ પ્રમાણે શોક જણાવી નીચેના શ્લોકથી તેનું ગોકુલમાં આવવાનું પ્રયોજન કહે છે.

आह्लादयंस्तेवएवमनुतापमुक्त्वानस्यागमनाभिनंदनपूर्वमागमनप्रयोजनंपृच्छति॥दिष्ट्येति॥स्वानांयदृच्छयादर्शनमकस्मा
ज्ञानेनहि दृष्ट्याभाग्येनभक्तानांभगवद्दर्शनेभाग्येतिनेति।लौकिकभाषावेषा।यतःहेसौम्यमत्प्रियममैवोपकारायमत्फ
लायवालोकोत्तमाममैवचिरकांक्षितंकदावादर्शनंभविष्यतीतिसौम्येतिसंबोधनात्।सत्वमुभयत्रहेतुरुक्तः।एव
मभिनंदनेकृत्वापृच्छति।संजातंवर्ण्यतां।पदहृत्तसार्धतत्तद्वर्ण्यतामिति।तातेतिसंबोधनेमेभयत्वाया।नत्वागमनेकिंका

दिष्ट्याद्यदर्शनंस्वानांमह्यंवःसौम्यकांक्षितं॥संजातंवर्ण्यतांतात तवागमनकारणं ७ श्रीशुक
उवाच॥पृष्टोभगवतासर्वंवर्णयामाससमाधवः।वैरानुबंधंयदुषुवसुदेववधोद्यमं ८ ॥

रणांतरपिवर्ण्यपृष्टंपृष्टः॥७॥तदाश्रमफलंसर्वमेवोक्तवानित्याह॥पृष्टइति॥भगवताहिपृष्टःअंतर्यामित्वाद्वक्तव्यमीश्व
रत्वादुक्तव्यंसर्वज्ञत्वादुक्तंचआत्मत्वाद्वक्तव्यमिति।पतोयंमाधवइतिमधुवंशोत्पन्नः भक्तत्वेनापिगोत्रत्वेनापिस
र्वथावक्तव्यमेवेति।तत्राह॥वैरानुबंधमिति॥वैरमनुबध्यतेतेनेतिदृढेनेतिदृढद्वेष्यत्वे।ततोवसुदेवस्यापिवधार्थमुद्यमः ८

VIBRANT PUSHTI * VADODARA *

શ્લોકાર્થ :-૭

હે સૌકય ! તમે પોતાનું ઈચ્છેલું દર્શન આજે મને થયું તે ભાગ્યથી થયું હે તાત ! થએલું કહો તમારા આવવાનું કારણ કહો. (૭)

ભાવાર્થ; સુબોધિનીજી :-૭

આજે જે પોતાનું દર્શન અકસ્માત થયું તે ભાગ્યથી થયું. કારણ કે ભકતોને ભગવાનનું દર્શન ભાગ્યથી થાય છે. વળી આ લૌકિક ભાવ છે. હે સૌમ્ય ! લોકના મતં પ્રમાણે મારા પર ઉપકાર થાય મને ફલ મળે તે માટે કયારે દર્શન થશે? મેં જ લાંબા સમય સુધી તમારૂં દર્શન ઈચ્છેલું એ સૌમ્ય ! સંબોધનથી જણાવેલું છે.

થએલું કહો એ શબ્દોથી પ્રશ્ન પૂછે છે. અકુરને ભય ન રહે તે માટે તે તાત ! એવું સંબોધન કરેલું છે. તમારે અહીં આવવાનું શું કારણ ? તે પણ કહો. બે પ્રશ્નો પૂંછેલા છે. (૭)

પછી અકુરે પહેલેથી આરંભીને બધુ કહ્યું તે કહે છે.

શ્લોકાર્થ :-૮

ભગવાને પૂછેલા માધવે નીચેનું બધું કહયું . યદુઓ પ્રતિ કંસે કહેલો દ્વેષ અને વસુદેવને મારી નાખવાનો ઉદ્યમ કહયો . (૮)

ભાવાર્થ; સુબોધિનીજી :-૮

ભગવાને પૂછેલું ભગવાન અર્ન્તયામી હોવાથી કહેવું જોઈએ. તે ઈશ્વર હોવાથી કહેવું જોઈએ. તે સર્વ જાણનાર હોવાથી કહેવું જોઈએ. તે આત્મા હોવાથી કહેવું જોઈએ. કારણ કે આ અકુર (માધવ) એટલે મધુના વંશમાં ઉત્પન્ન થએલો હતો અને તે ભકત હોવાથી અને ભગવાનના ગોત્રનો હોવાથી તેને પુરેપુરૂં કહેવું જોઈએ. અકુરે જે કહયું તે યદુઓ પ્રતિ દઢ દ્વેષથી કહે છે. વેર બંધાય છે તે વૈરાનુબંધ અને પછી વસુદેવનો વધ માટે કંસે કરેલો ઉદ્યમ પણ કહ્યો. (૮)

टी०३६ स्वस्य प्रेरणे प्रकारश्च य एवं संदेशो यस्य वाऽनेनानेय इति यदर्थं वा स्वयं दूतः। तेनैव संप्रेषितः अनिष्टभावनया समाक
:२७ रणार्थमिति। एतस्य सर्वस्यापि मूलं नारदवाक्यमित्याह। यदुक्तमिति। नारदोक्तमेव वदति। आनकदुंदुभेः सका
शात् स्वस्य भगवतो जन्मेति। अस्य भगवतः स्वस्य देहस्य वा आनकदुंदुभिपदेन हेतुपूर्वकं सर्वमुक्तवानिति ९
द्वयं संजातं द्वयमागमनकारणं हेतुर्नारदवाक्यमिति। श्रुत्वेति। एवं पंचपदार्थान् श्रुत्वा क्रूरः कालात्मावे

यत्संदेशो यदर्थं वा दूतः संप्रेषितः स्वयं। यदुक्तं नारदेनास्य स्वजन्मानकदुंदुभेः ९ श्रुत्वाक्रू
रस्वः कृष्णो बलश्च परवीरहा। प्रहस्य नंदं पितरं राज्ञादिष्टं विजज्ञतुः १०

लभदश्च क्रियाशक्तियुक्तः। एतदर्थमेवावतीर्णः परस्य शत्रोर्वीराणां हन्ता आवेशी पदस्माभिः कर्तव्यं तदनेनैव कृ राम
तमिति प्रहस्य गोप्यं गोप्यमेव विधाय अन्यथा भीतो नंदो गंतुं न यच्छेदिति पितरं त्वं तस्मिन्नस्थापयन्नेव। राज्ञा आ ८२७
दिष्टं कौतुकदर्शनामागंतव्यमिति विज्ञपतुः ज्ञापयामास तुः १०

શ્લોકાર્થ :-૯

જે સંદેશો કંસે કહેલો તે થતા જે કાર્ય માટે પોતાને દૂત તરીકે મોકલેલ હતો અને આનંદનું દુભિથી આ ભગવાનના દેહનો જન્મ થવાનું નારદે કહેલું તે કહ્યું. (૯)

ભાવાર્થ; સુબોધિનીજી :-૯

પોતાને કંસે મોકલ્યો તે પ્રકાર કહ્યો. જે સંદેશો કંસે કહેલ તે એટલે ભગવાનને લઈ જવા માટે કહેલું તે , જે કાર્ય માટે પોતને દૂત તરીકે મોકલેલ તે એટલે ભગવાનનું અનિષ્ટ વિચારીને બોલવાનું પ્રયોજન આ બધાનું મૂલ નારદનું વાકય હતું એમ કહે છે. આને દુંદુભિથી ભગવાનનો જન્મ થયો હતો એમ નારદે કહ્યું. બે કાર્યો શ્લોક આઠમામાં કહ્યાં. અકુરને આવવાનું બે કારણ નારદનું વાકય હતું. (૯)

શ્લોકાર્થ :-૧૦

અકુરનું વચન સાંભળીને શ્રીકૃષ્ણે અને બલભદ્રે હસીને રાજાએ કરેલી આજ્ઞા પિતા નંદને જણાવી. (૧૦)

ભાવાર્થ; સુબોધિનીજી :-૧૦

એ પ્રમાણે પાંચ વિષયો સાંભળીને, કંસના કાલરૂપ શ્રીકૃષ્ણ અને ક્રિયાશક્તિવાળા બલભદ્ર શત્રુઓના યોધાઓને હણનાર કાલના આવેશવાળા હતા. આ બે જેમને આ કાર્ય માટે જ અવતાર લીધો હતો તેમણે અમારે જે કરવું જોઈએ તે આ કંસે જ કર્યું. એમ હસીને ભય પામેલા નંદજીને જે તેમને મથુરા જવા જ નહિ દે એટલે નંદજીના પિતાપણું રાખતાં જ તેમનાથી છુપાવવા જેવું છુપાવીને રાજાએ જે આજ્ઞા કરેલી કે મલ્લોના ખેલ જોવા આવજો તે જણાવ્યું (૧૦)

भगवदीछ्यासर्वंशंकितोपिकंसकृतोत्साहंदृष्टुंसामग्रीवसंपादयितुंसोपिनंदोपिगोपालान्समादिशत।अस्ति कश्चित्तथामेवाक्यवक्तातद्वारासमादिसदितियमिम्वाक्यारवगंतव्य।तस्माद्बोधवाक्याद्द्वाध्रहस्तामिसारिस वोपिगोरसःद्धिक्षिदुग्धात्मकः।इत्युताम्मिति॥नयनार्थंचयत्क्रियते।पत्त्रयमःकृतेव्यतद्गुच्यते।अन्यथारा त्रिशेषेदुग्धोमंथनंस्यात।दुग्धानांचयथेष्टविनियोगः।एतेगोपालाःश्रत्येकंसमर्थाः।मंडलाधिपतयइवमहाराः

गोपान्समादिशत्सोपिगृह्यतांसर्वगोरसः।उपायनानिगृह्णीध्वंयुज्यंतांशकटानिच ॥

ज्ञानःनकेवलंगोरसमात्रंग्राह्यंउपायनान्यपिगृह्णीध्वमभीष्टानिवस्त्राभरणानियानिभगवदर्थंयुज्यंते।तान्येवंन्द्रू रानीतानीतिरितदर्थमेवयुज्यतः।एवंप्रसर्यसंभूतितिचन्त्रासाधनसंभूतिमाह॥युज्यंतांशकटानीति॥यानिश कटानिगमनयोग्यानिस्वतःवाहनेतद्योजनसज्जीकरणंचकारांतरयाञ्चादिकंच ॥

શ્લોકાર્થ :-૧૧

તેણે ગોપોને આજ્ઞા કરી કે સર્વ ગોરસ રાખી લો. ભેટો લો અને ગાડાંઓ જોડો. (૧૧)

ભાવાર્થ; સુબોધિનીજી :-૧૧

પહેલાં નંદજી કંસ તરફ વ્હેમવાળા હોવા છતાં, ભગવાનની ઈચ્છાથી કંસે ગોઠવેલ ખેલ જોવાનો અને સામગ્રી તૈયાર કરવાને ગોપોને આજ્ઞા આપી. ગામમાં સાદ પાડનાર હતો તેની પાસે આજ્ઞા કરી. તેને જાહેરાત કરી સર્વે ગોરસ રાખી લો. દહીં અને દુધરૂપ બધાએ ગોરસ રાખી લો. એટલે મથુરાં જવાનું છે. માટે જુદો રાખી લો. આ ગોપો દરેક મથુરાં જવાનું છે માટે જુદો રાખી લો. આ ગોપો દરેક શક્તિવાળા અને મંડલના અધિપધિ જેવા મહારજો હતા. ગોરસ સાથે ભેટો પણ લો. સારી રીતે પસંદ કરેલાં વસ્રો અને આભરણો જે ભગવાનના ઉપયોગમાં લેવાય છે. તે માટે નંદજીએ ઉદ્યમ કર્યો.

એ પ્રકારે લઈ જવાના પદાર્થો એકઠા કરવાનું કહી ગાંડાઓ જોડો. એટલે બળદથી ગાડાઓ જોડો. જોડવું એટલે તૈયાર કરવું ચ અને શબ્દથી રથ જોડો એમ કહેલું છે. એવું કાર્ય કરવાનું પ્રયોજન નીચેના શ્લોકથી કહે છે.(૧૧)

ह०टी०३६ ८१८ एवं संभारस्य प्रयोजनमाह॥ यास्याम इति॥ अत्र एव मथुरां यास्यामः॥ तर्हि स्वभोजनपर्यायमेव॥ गोरसादि किं यात्य मित्याशंक्याह॥ दास्याम इति॥ नृपतेरसमिति॥ रत्नकायत्य वर्शप्रदेयं षष्ठो भाग सस्यैवेति॥ अतो नृपतेरित्युक्तां॥ सर्व मसाध्यत्वद्यारसनारत्ना॥ अश्रुनात्तत्कौर्यं परित्यज्य उत्सवार्थमाकारयतीति साध्यतापरिज्ञाने न तु निर्बंधाभा

यास्यामः श्वो मधुपुरीं दास्यामो नृपते रसान्॥ द्रक्ष्यामः सुमहत्पर्व यान्ति जानपदाः किल १२

वात् शंकापास्त्वपि विधमानत्वात्॥ किमर्थमिति गंतव्यमिति चेत्तत्राह॥ द्रक्ष्यामः सुमहत्पर्वेति॥ इयत्कालं दृशमह त्पर्व भाद्रपदे कृष्णाष्टम्यामेकामेकादशवर्षा जाता तत्र चक्षुर्योगो जायत इत्याव श्यंगंतव्यं॥ अत्र कापद्यं नास्तीति॥ प्रमाणमाह॥ यांति जानपदा इति॥ तत्रापि प्रमाणं॥ किलेति प्रसिद्धिः॥ इदं सत्रमेवाक्यं प्रमाणत्वात् भिन्नमुक्तं १२ राम ह१८

શ્લોકાર્થ :-૧૨

કાલે આપણે મથુરાં જઈશું. રાજાને તે આપીશું. ઘણો મોટો ઉત્સવ જોઈશું. ખરેખર ! ગામડાના લોકો જાય છે. એ પ્રમાણે નંદ ગોપે પોતાના ગોકુલમાં જાહેરાત કરી. (૧૨)

ભાવાર્થ; સુબોધિનીજી :-૧૨

કાલે આપણે મથુરાં જઈશું. ત્યારે પોતાના ભોજન પુરતાં ગોરસ લેવાનાં છે. એવી શંકા થાય એટલે રાજાનો રસ તેને આપીશું એમ કહેલું છે. છઠ્ઠોભાગ રક્ષણ કરનાર રાજાનો હોવાથી તેને અવશ્ય આપવો જોઈએ. પહેલાં રસો રાજા કંસને આપવાનું બનશે નહિ એમ માની આપેલા ન હતા. પરંતુ અત્યારે કંસે કુરપણું ત્યજી ઉત્સવ માટે બોલાવે છે તેથી રસ આપીશું.

કંસે આગ્રહ કરેલો નહિ હોવાથી ત્યાં જવામાં ભય નથી. તેથી શા માટે એ પ્રમાણે એવી શંકા થાય તેથી ત્યાં મોટો ઉત્સવ જોઈશું. એમ કહેલું છે. આ ચૌદશ મોટું પર્વ છે. ભાદરવા વદ આઠમે ભગવાનને અગીયાર વર્ષ પુરાં થાય છે અને ત્યાં મથુરામાં ધનુષ્યનો યજ્ઞ કરવામાં આવે છે માટે આપણે અવશ્ય જવું જોઈએ.

આ કાર્યમાં કંસનું કપટ નથી એમ ગામડાના લોકો જાય છે. એ શબ્દો કહેલું છે. એ પ્રમાણે જાહેરાત કહી શબ્દો કહેલાં છે. નંદજીએ જેમ આ વાર્તા દરેક ઘરમાં સાંભળવામાં આવે તે પ્રમાણે પ્રસિદ્ધ કરાવી. અન્તઃપુરના અધ્યક્ષ ક્ષમાથી કરાવી . કારણ તે રહસ્ય જાણનારો હોય છે. જે ગોપો નંદજીની પાસે આવેલા હતા. તેમને પોતે આજ્ઞા કરી અને પોતાના નેસડામાં અન્તઃપુરના અધ્યક્ષ મારફત આજ્ઞા કરાવી. એવી રીતે ભગવાનમાં અધિક પ્રેમ થાય તે માટે આવતી કાલે ભગવાન પધારશે એમ જાહેર કર્યું. (૧૨)

તેથી ગોપીજનોને તેમજ થયું તે હવે નીચેના શ્લોકથી કહે છે.

VIBRANT PUSHTI * VADODARA *

प्रत्येकं रहेयथेयं वार्त्ताकृता भवतितथाप्रबोधयदित्याह ।। एवमाबोधयदिति ।। तत्राप्यंतःपुराध्यक्षेणसहिर हस्यवेत्ता भवति । अथवा गोपान समीपे समागतानेव समादिशत । स्वगोकुले तत्रास ममादिश दिति । एवंस र्वत्रस्थो भगवान् गमिष्यतीति । एकारांतरेणज्ञापनमुक्तं सर्वेषां प्रीत्याधिक्याय । अतस्तथैव गोपिकानां ज्ञा

एवमाबोधयतत्तत्रानंदगोपश्च गोकुले गोप्यस्तास्तदुपश्रुत्य बभूवुर्व्य
थिता भृशं ।। रामकृष्णौ पुरीं नेतुमक्रूरं व्रजमागतं १३

तमित्याह ।। गोप्य इति ।। ताः पूर्वोक्ताः तद्भगवान् गमिष्यतीति । यद्यपि लोकानां स्थानेन केपुक्तवान् तथापि लो कानामेवबोधात्कृतमित्याह ।। उपश्रुत्येति । श्रवणमात्रेणैव भृशं व्यथिता बभूवुः केवलं न निःप्रपंचाः किंतुभ

अन्यासां वृत्तिमाह ।। काश्चिदिति ।। त्रिगुणाएवताः गुणातीतास्तानप्रधाना भक्तिप्रधानाश्चेति पंचविधास्तत्र राजस्योव्य थाप्रात्तवत्यः ।। सात्विक्यस्तु श्रवणे कृतोयोयं हृत्तापः तेन सहितोयोयं श्वासः तेनम्लाना मुखस्य मुखस्य श्रीर्यासां ।। पुष्पिप्र णिज्ञानाः तथापि सत्वगुणत्वात् बलिष्ठोयं विषयरतिः इत्तापउत्पन्नएव । तस्याप्यांतरकार्यं श्वासः परमकार्यं म्लाननेति । अ न्यास्तु नः कृत्वात्त्रीणएवजाताः ।। महाभये तु कफदेहाः अतः स्रंसद्दुकूला जाताः । स्रंसद्वलयाश्च केशेषु ग्रंथयोपि स्रंस

काश्चित्तत्कृतहृत्तापश्वासम्लानमुखश्रियः स्रंसद्दुकूलवलयकेशग्रंथ्यश्च काश्चन १४ अ
न्याश्च तदनुध्याननिवृत्ताशेषवृत्तयः ।। नाभ्यजानन्निमं लोकमात्मलोकं गता इव १५

तो ज्ञाताः एताश्चांतर्भयेनैवयुक्ताः ।। सर्वांगत्वेकदेश इति एताएव सात्विक्य इति केचित्तज्ञाननिष्ठाः १४ अन्याश्चेति ।। नस्य भगवदनुध्यानेन स्मरणानंतरं प्राप्तेन ध्यानेन निवृत्ताः अशेषा अपि इंद्रियांतःकरणदेहानां वृत्तयो यासां ।। ततः स्वप्नदृष्टा इव इमं लोकं नाभ्यजानन् । आत्मैव लोकः अहरहर्ब्रह्मलोकं गच्छतीति श्रुतेः ।। वस्तुतस्त्वेताः समाधि स्थिताः इति १५

શ્લોકાર્થ :-૧૩

શ્રીકૃષ્ણ અને બલભદ્રને શહેરમાં લઈ જવા અકુર વ્રજમાં આવેલો છે એ સાંભળીનેગોપીઓ ઘણી દુઃખી થઈ. (૧૩)

ભાવાર્થ; સુબોધિનીજી :-૧૩

ઘણી દુઃખી થઈ. તેમને લોકોની વાતચીત ઉપરથી સાંભળ્યું એમ સાંભળીને શબ્દથી કહેલું છે.

તેઓ પુરેપુરી પ્રપચરહિત થએલી ન હતી. પરંતુ ભગવાન માટે જ પ્રપંચ રહીત થઈ હતી. તેથી જો ભગવાન ગોકુલથી જાય તો પોતાનું કરેલું વ્યર્થ થાય તેથી દુઃખી થઈ. જેમ ઘણી પીડા થતાં પ્રાણને દુઃખ આવી પડે ત્યારે મૂચ્છાં થાય તેવી ગોપીઓ થઈ એવો અર્થ છે.

કંસ કંઈ કપટથી બોલાવે છે. એમ જાણી ગોપીઓ દુઃખી થઈ હસે એવી શંકા થાય તે દૂર કરવા બધીએ ગોપીઓને દુઃખ થયું એમ જણાવવા શ્રીકૃષ્ણ અને બલભદ્ર બંનેના નામ આપેલા છે.

એ બેમાંથી એક પણ અહીં રહેતો તે પાછા આવી શકે પણ બન્ને જાય તેથી શહેરમાંથી તરત પાછા આવતા નથી.

ભગવાન જવાના છે. એ વાત સાચી નહિ હોય એવી શંકા થાય તેથી અકુર ક્રૂર નહિ તેવો તે વ્રજમાં આવ્યો છે એ સાંભળીને ગોપીઓ મૂચ્છાં જ પામી અને દુઃખી થઈ. (૧૩)

अन्यासां वृत्तिमाह। काश्चिदिति। त्रिगुणा एव ताः गुणातीता ज्ञानप्रधाना भक्तिप्रधानाश्चेति पंचविधाः तत्र राजस्यो व्य
थां प्राप्तवत्यः। सात्विक्यस्तु श्रवण एव हृत्तापो यं हृत्तापः तेन सहितो यो यं श्वासः तेन म्लाना मुखस्य मुखरक्षी यासां। यद्यपि पू
र्णज्ञानाः तथापि सगुणत्वात् बलिष्ठो यं विषय इति हृत्ताप उत्पन्न एव। तस्मादंतरकार्यं श्वासः परमकार्यं म्लानतेति। अ
न्यास्तु नः कृत्वा क्षीणा एव जाताः। महाभये स्फुटदेहो। अतः स्रंसद्दुकूला जाताः। स्रंसद्वलयाश्च केशग्रन्थयोपि स्रंस

काश्चित्तत्कृतहृत्तापश्वासम्लानमुखश्रियः। स्रंसद्दुकूलवलयकेशग्रन्थ्यश्च काश्चन १४ अ
न्याश्च तदनुध्याननिवृत्ताशेषवृत्तयः। नाभ्यजानन्निमं लोकमात्मलोकं गता इव १५

तो ज्ञाताः। एता अंतर्भयेन नैव स्फुरिताः। सर्वाङ्गविक्लेश इति एता एव सात्विक्य इति केचित् ज्ञाननिष्ठाः १४ अन्याश्चेति।
तस्य भगवतः अनुध्यानेन स्मरणानंतरं प्राप्तेन ध्यानेन निवृत्ताः अशेषा इंद्रियांतःकरणदेहानां वृत्तयो यासां। ततः
स्वयमुत्पन्ना इव इमं लोकं नाभ्यजानन्। आत्मैव लोकः। अहरहर्ब्रह्मलोकं गच्छतीति श्रुतेः। वस्तुतस्त्वेताः समाधि
स्थिता इति १५

શ્લોકાર્થ :-૧૪

કેટલીક તેનાથી થએલ હૃદયના તાપવાળા શ્વાસને લીધે કરમાઇ ગએલ મુખની કાંતિવાળી થઇ અને કેટલીક ઢીલાં પડેલ વસ્ત્ર બંગડી અને અંબોડાવાળી થઇ. (૧૪)

ભાવાર્થ; સુબોધિનીજી :-૧૪

ગોપીઓ ત્રણ ગુણવાળી છે અને ગુણાતીત છે જેને જ્ઞાન મુખ્ય છે અને જેને ભક્તિ મુખ્ય છે. એમ પાંચ પ્રકારની ગોપીઓ છે તે પૈકી રાજસ ગુણવાળીને દુઃખ થયું સત્વગુણવાળીને હૃદયનો તાપ થયો અને જે શ્વાસ થયો તેને લઇને કરમાઇ ગએલી કાંતિવાળી થઇ. જો કે એ ગોપીઓને પુરેપુરૂં જ્ઞાન હતું તો પણ તે ગુણવાળી હોવાથી અને ભગવાન જતા રહેવાના

છે. તે તાપને લીધે તેમને હૃદયનો તાપ ઉત્પન્ન થયો. તેનું પરિણામ શ્વાસ થયો અને છેવટે મુખની કાંતિ કરમાઇ ગઇ તે કહે છે. બીજીઓ ભગવાન પધારી જસે તે સાંભળી દુઃખી થઇ ગઇ અને દુબડી પડી ગઇ.

એટલે ભયને લીધે તેમના દેહો સૂકાઇ ગયા. તેઓ કેશોના અંબોડા ઢીલા થઇ ગયા. આ શરીરની સ્થિતિ થઇ પરંતુ શરીરના એક પ્રદેશમાં જ દુબડી પડી નહિ તેથી આ સત્વગુણવાળી છે એવો કેટલાકનો મત છે. (૧૪)

શ્લોકાર્થ :-૧૫

અને તેમના પછી થએલ ધ્યાનને લીધે જેમની બધી ક્રિયાઓ અટકી ગઇ છે.તેવી બીજીઓને જાણે કે આત્મ લોકમાં ગએલી હોય તેમ આ લોકનું ભાન રહેલ નહિ. (૧૫)

ભાવાર્થ; સુબોધિનીજી :-૧૫

તેમના એટલે ભગવાનના સ્મરણ પછી થએલ ધ્યાનને લીધે અટકી ગએલી ઇંદ્રીયો અને અન્તઃકરણની અને દેહની ક્રિયાઓ જેમની તેવી થઇ. પછી જેમ ગાઢ નિદ્રામાં પડી હોય તેમ તેમને આ લોકનું ભાન રહ્યું નહિ. દિવસે દિવસે બ્રહ્મલોકમાં જાય છે.

એ શ્રુતિ પ્રમાણે (ભોદોગ્યો નિયત ૫-૩-૨) આત્મા જ લોક છે એનો અર્થ એવો કે આ ગોપીઓ વાત્સવીક રીતે સમાધિમાં રહેલી હતી. જેમાં પોતાનું પણ ભાન રહેતું નથી. એ જાણાવવા ગાઢ નિદ્રાનું દૃષ્ટાંત આપેલું છે. (૧૫)

ભક્ત ગોપીઓ તો મૂર્છા પામી તે હવે કહે છે.

VIBRANT PUSHTI * VADODARA *

द०टी०३६
८२०
असंपन्नातत्वं वक्तुं स्तु अन्निदं यंति कृत्वा भक्तास्तु मूर्छिता जाता इत्याह ॥ स्मरंत्य इति ॥ अपराः कदाचिदपि परं भाव
मापन्नाः सेवकीभूताः चकाराद्भूद येप शंपत्योपि ॥ अत एव अनुरागपूर्वक स्मितेन मंदहासेन ईरिताः प्रेरिताः भक्ता
नां परमानंददानार्थं अनुरागः भेदेन रसग्रहणार्थं स्मितमिति तेन स्वस्थानाच्चालिताः भगवत एता हृदिस्पृश
इति तथाकरणे हेतुः ॥ गिरां वा विशेषणं ॥ सर्वं भगवता परमसौख्यार्थं या गिर ईरिताः स्मारंत्यः संमुमुहुरिति ॥

स्मरंत्यश्चापराः शौरेरनुरागस्मितेरिताः ॥ हृदिस्पृशश्चित्रपदा गिरः संमुमुहुः स्त्रियः ॥ १६

चित्राणि विचित्राणि पदानि यासु वाक्यस्यापि नन्यत्वं सामित्वं प्राणभूतेत्यादीनि पदान्येव न तु वाक्यानि वाक्यार्थाभावात्
ते रात्री पदार्थस्मारकत्वेन पदान्येव तानि गिरः स्मृत्वा संमुमुहुः मूर्छिताः भगवान् गच्छतीति कृत्वा सर्वथा वयं न .... राम
गमिष्यामीति स्मृत्वा उभयोर्विरोधे निर्धारार्थं यतमानाः ॥ अनिश्चयान्मूर्छिता एव जाता इत्यर्थः ॥ १६ ८२०

श्लोकार्थ :-૧૬

શૌરીના પુત્રના પ્રેમપૂર્વક મંદ હાસ્યથી પ્રેરાએલી, હૃદયને સ્પર્સ કરનારી બીજી સ્ત્રીઓ વિચિત્ર પદોવાળી વાણીનું સ્મરણ કરીને મૂર્ચ્છા પામી. (૧૬)

ભાવાર્થ; સુબોધિનીજી :-૧૬

બીજીઓ એટલે જેમની ઉપર પ્રેમ કરેલ ન હતો તેવી સેવક બનેલીઓ ચ અને શબ્દથી એમ કહેલું છે. તેઓ ભગવાનનું દર્શન હૃદયમાં કરતી હતી. ભકતોને પરમાનંદનું દાન કરવા અને જુદાજુદા રસ પ્રાપ્ત કરે તે માટે ભગવાન સ્મિત કરે છે. તેથી તેઓ પોતાની સ્થિતિમાંથી ચલિત થાય છે. આ ગોપીઓ ભગવાનના હૃદયનો સ્પર્સ કરનારી છે. તેજ કારણ સ્મિત કરવાનું છે. આ ગોપીઓને ધણુ સુખ થાય તે માટે ભગવાને જે વાણી ઉચ્ચારેલી તેનું સ્મરણ કરીને તેઓ મૂર્ચ્છા પામી એવો અર્થ છે. (૧૬)

વળી બીજી બધી ભેગી થઈ વિરહનાં વાકયો જીવન નિભાવ કહ્યાં. એમ વાકયોના વિષય અને ક્રિયાના ભેદથી નીચેના બે શ્લોક કહે છે.

अन्याःपुनःसर्वामिलिताःजीवनार्थंविरहवाक्यान्युक्तवत्यइत्याह।।गतमितिद्वाभ्यां।।विषयक्रियाभ्यांस्वसमीपेसमागच्छतोभगवतःगतिंचिंतयंतः।।ततःस्खलललितांचेष्टांसमाश्लेषेणहिरूपांततःस्निग्धोयोयंहासस्तत्पूर्वावलोकःरासोत्सवलीलायांएवंकृत्वाकियत्कालवियोगानंतरंपुनरागतरंपुनरागतस्यपूर्ववविरहकृतःयो

गतिंस्खलललितांचेष्टांस्निग्धहासावलोकनं।।शोकापहानिनर्माणिप्रोद्दामचरि
तानिच १७

यंशोकःतद्दूरीकरणसमर्थानिनर्माणिपरिहासवाक्यानिततोमत्तगजवत्प्रकर्षेणउद्यमानिगतस्त्रंरखलारूपाणियानिचरित्तानिस्वच्छंदलीलारूपाणिचकाराहन्यान्यप्यवांतररूपाणि १७

-री०३६ नन्वेताःअसन्यत्रवनिबद्धविषयपराःकिमितिनिरूप्यंतइत्याशंक्याहा।।उक्तंहस्येति।।मोत्तरादःमोत्तसिद्ध्यर्थ
८२१ मेतालीलाःततःपूर्वावस्थासर्वस्वरूपागतेतिअत्यंतभीताःधैर्याद्यभावार्थमाह।।विरहकातराइति।।अल्पे
विरहेप्यतंतदीनाःशीतभीताइवाततःसमानशीलव्यसनाःसर्वाःप्रत्येकंमिलिताः।समूहभेदेनजाताःवि

चिंतयंत्योमुकुंदस्यभीताविरहकातराःसमेताःसंघशःप्रो
चुरसुमुखोस्युताशयाः १८ ।। ।।

शतिभेदाःपरमप्रेमयुक्ताःतद्भावाभिव्यंजकाःकस्तपःकामव्याप्तचित्ता अपितयाभवंतीति।।तत्र्यादृत्पर्यमाह।।अ राम
स्युताशयाःसत्यःप्रोचुःअन्योन्यजीवनार्थंएतद्वाक्यैरेवभगवच्चरित्रंस्पष्टमितिनपुनर्निरूप्यते १८ ८२१

શ્લોકાર્થ :-૧૭-૧૮

મુકુંદની ગતિ, મનોહર ચેષ્ટા, પ્રેમવાળી હાસ્યપૂર્વક દૃષ્ટિ શોક મટાડનારાં, ઠઠ્ઠા મશ્કરીનાં વચનો અને સ્વરછેદ ચરિત્રોનું ચિંતન કરતી, ભય પામેલી, વિરહથી દીન બનેલી મુખ ઉપર આંસુવાળી અને અચ્યુતમાં ચિત્તવાળીઓએ ટોળામાં ભેગી થઈ નીચે પ્રમાણે કહ્યું. (૧૭-૧૮)

ભાવાર્થ; સુબોધિનીજી :-૧૭-૧૮

પોતાની નજીક પધારતા ભગવાનનું ગતિનું ચિંતન કરતી પછી આલિંગનરૂપ મનોહર ચેષ્ટાનું ચિંતન કરતી પછી કામ લીલામાં આ જે પ્રેમવાળી હાસ્યપૂર્વક દૃષ્ટિનું ચિંતન કરતી એ પ્રમાણે કરીને કેટલા સમયના વિયોગ પછી ભગવાન ફરી પધારે ત્યારે તેમના પહેલાના વિરહથી જે શોક થએલ તે મટાડવા વાકયોનું અને ઠઠ્ઠા મશ્કરીના વાકયોનું ચિંતન કરતી મદવાળા હાથીની પેઠે સ્વરછેદ લીલારૂપ ભગવાનના જે ચરિત્રો તેનું ચિંતન કરીને ગોપીઓ ટોળામાં ભેગી થઈ. (૧૭)

આ વ્યભિચારિણી જેને શાસ્ત્રે મના કરેલી આસકિતવાળી સ્ત્રીઓનું કેમ વર્ણન કરવામાં આવે છે.? એવી શંકા થાય પ્રાપ્ત થાય તે માટે મોક્ષ આપનારની આ લીલાઓ છે. પછી ભગવાન જસે એમ સાંભળ્યા પછી પોતાનું સર્વસ્વ નષ્ટ થઈ એમ જાણી ભય પામી. તેમને ધિરજ રહી નહી વિરહથી દીન બનેલી વિશેષણ યોજેલું છે. થોડો વિરહ થતાં થંડીથી ભય પામેલાની માફક તેઓ ઘણી જ લાચાર થઈ હતી. પછી બધી એક સાથે મળી જુદાં જુદાં ટોળામાં મળી વીશ પ્રકારની પ્રેમના આંશુ પાડનારી થઈ. કામથી ઘેરાયેલા ચિત્તવાળી પણ એવી હોય તેથી આ ગોપીઓ એવી ન હતી. એમ જણાવવા નીચે પ્રમાણે કહ્યું. (૧૮)

અહીં ગોપીઓ કહે છે તે વાકયોથી ભગવાનનું ચરિત્ર સ્પષ્ટ જણાય છે. તેથી ફરીથી જુદુ કહેલ નથી. તામસોનો નિરોધ પુરો થયો ત્યાં બાર જોડકાંરૂપ બાર પ્રકારથી ગોપીઓ કહેલી છે. તેમનાં બાર વચનો કહેલાં છે. અહીં ઠપકો આપવા યોગ્ય પ્રથમ બ્રહ્મા છે. જેના વાકયથી ભગવાન ભૂતલ ઉપર પધાર્યા. પછી ભગવાન, પછી અકુર, સામાન્ય રીતે બધાએ, પછી સગાઓ, પછી ગોપીઓનો આત્મા. એ પ્રમાણે છ પ્રકારે ઠપકો આપવા યોગ્ય છે. નીચેના શ્લોકથી આરંભી ત્રાણ શ્લોકથી બ્રહ્માને ઠપકો આપે છે.

શ્લોકથી આરંભી ત્રાણ શ્લોકથી બ્રહ્માને ઠપકો આપે છે.

निरोधांते युगलरूपा द्वादश निरूपिताः। तथैवैता इति। तासां द्वादश भाववचनान्युच्यंते॥ अत्रोपालम्भाः प्रथमतो ब्र
ह्मापराधाद्भगवानागतः ततो भगवान् ततोऽक्रूरः साधारण्येन सर्वे ततो बान्धवाः ततः स्वात्मेति एवं षड्विधाः तत्
त्र प्रथमं ब्रह्मण उपालंभमाहुः॥ अहो इति॥ अविवेकाद् दुरात्मत्वं दत्तापहरणं तथा॥ त्रिदोषं ब्रह्मणः प्राहुर्व्यवहारा
यतः कृतं॥ आरादविवेकमाहुः॥ अहो इत्याश्चे। जगत्कर्तुर्हिरण्यगर्भस्याप्यविवेक इति। ननु मया संयोजनमेव कृतं

॥गोप्य ऊचुः॥ अहो विधातस्तव न क्वचिद् दया संयोज्य मैत्र्या प्रणयेन देहिनः॥
तांश्चाकृतार्थान् वियुनंक्ष्यपार्थकं विक्रीडितं तेऽर्भकचेष्टितं यथा १९

वियोगकर्त्ताप्यन्य एवेति चेत्तत्राहुः॥ धातरिति। सर्वं विदधातीति अविशेषाद्योजकोपि त्वमेवात इहिशुक्तमेवेति चेत्तत
त्राहुः॥ तव न क्वचिद्दयेति॥ उत्पादितेषु स्वापत्यरूपेषु सिद्धार्थेष्वपि क्वचिद्दया भवति। कश्चिच्छरीरमेव छिन्ने
त्ति कश्चित् द्रव्यं कश्चिदिहलोकपरलोकौ कश्चिद्विषयानिति। अस्माकं तु भगवानेव सर्वमेवेति। केनाप्यंशेन दया
चेत्तदा तदंशस्यापनार्थं वा भगवंतस्यापयेत्। तदभावात्। क्वचिदपि न दयेति। ननु भगवद्दृष्टादेव भगवान्मिलितः त

०टी०२६ दुपगमे गच्छतीति चेत्तत्राहुः॥ संयोज्य मैत्रेति॥ भगवता सह जीवनायोगेनाद्दष्टेकारणं वियोगजनितत्वात्। सा त
८२२ योग्यात्मा वत्तशार्थयित्वा बहिराविर्भावयित्वा सहजसंबंधव्यतिरेकेणैव मैत्र्या संयोज्य ता नतु न जीवान् भगवत्संयु
क्तफलाभावात् अकृतार्थान् वियुनंक्षि वियोजयसि। स यद्यपि दृष्टलोककामो भवतीत्यादिरुक्तो सर्वकामना
सिद्धिरुक्ता। उत्तरार्द्ध प्रभावश्च॥ आनंदमयमात्मानमुपसंक्रम्येत्यादावपि तथा अत्र तु न कोपि मनोरथोऽत
: पूरं सेत्स्यति। आद्दतिश्च भविष्यतीति सर्वप्रकारेणाभिलषित भगवद्वियोगादकृतार्थान् एव जीवान् स्मान् वि
युनंक्षि वियोगं जयसि भवेदप्येतदेवं परिवियोजनेन तव वा कश्चित् पुरुषार्थः सिद्ध्येत् अत एव विक्रीडितं वि
शेषक्रीडारूपमेतत् अर्भकचेष्टितप्रायं जायं जातं॥ अलौकिकमपि कृत्वा उत्तमा मामपि ध्यति मा स्वशरीरिनिर्मि
तान् क्षणादेव दूरीकुर्वंतीति ब्रह्मणोप्यविवेकः १९

राम
८२२

VIBRANT PUSHTI VADODARA
VIBRANT PUSHTI VADODARA

શ્લોકાર્થ :-૧૯

અહો ! હે વિધાતા ! તને કોઈની પણ દયા નથી. દેહીઓને મિત્રતાથી અને પ્રેમથી ભેગાં કરી, કૃતાર્થ નહિ થએલા જ તેમને તું છુટા પાડે છે. તારી રમત બાલકની ચેષ્ટાની પેઠે અર્થ વિનાની છે. (૧૯)

ભાવાર્થ; સુબોધિનીજી :-૧૯

કારીકા -૫ : (૧) અવિવેક, (૧૯) દુષ્ટપણું (૨૦) આપેલું પાછુ લેવું (૨૧) એવા ત્રણ બ્રહ્માના દોષ ગોપીઓ કહે છે. કારણ કે આ દોષો બ્રહ્માના ધંધાને લીધે થએલા છે.

આરંભમાં આ શ્લોક અવિવેક કહે છે. જગતના રચનાર. વેદ જેમની અંદર રહેલા છે. તેવા બ્રહ્મામાં પણ અવિવેક છે એ દર્શાવવા અહો ! શબ્દ છે.

બ્રહ્માએ તો તમને ભગવાન સાથે ભેગા કર્યા છે વિયોગ કરનારો તો બીજો જ છે. એવી શંકા થાય તેથી હે વિધાતા ! એમ સંબોધન કર્યું છે. સર્વનું વિધાન (ગોઠવણી) કરે તે વિધાતા. એટલે સંયોગ અને વિયોગ કરાવવો એમાં કોઈ ભેદ નહિ હોવાથી વિયોગ કરાવનાર બ્રહ્મા છે.

ત્યારે વિયોગ તો યોગ્ય જ છે. એવી શંકા થાય તેથી તને કોઈની દયા નથી. એમ કહેલું છે. પોતે ઉત્પન્ન કરેલા બાળકરૂપ શિખામણ આપવા માટે સજા કરવા યોગ્ય સંતાનો ઉપર દયા થાય છે.કોઈ આ લોક અને પરલોક હરે છે. તેથી તને જો કાંઈ પણ દયા હોય તો ભગવાનને અમારી પાસે રહેવા દેત તેથી કોઈ પણ અંશની દયા નથી. ગોપીકાઓના અદષ્ટથી ભગવાન તમને પ્રાપ્ત થયા તે અદષ્ટ જતું રહેવાથી ભગવાન પધારી જાય છે. એવી શંકા થાય તેથી મિત્રતાથી ભેગા કરી શબ્દો યોજેલા છે. ભગવાન સાથે જીવોનો સયોગ થવાનું કારણ અદષ્ટ નથી. કારણ કે સંયોગ વિયોગની સ્ફૂર્તિથી થાય છે. તે ભગવાન અર્તયામી અને આત્મા છે. તેમને પ્રાર્થના કરી તેમનો આર્વિભાવ કરાવી, સહજ સંબંધ વગર, મિત્રતાથી જવી સાથે ભેગા કરાવી, સહજ સંબંધ વગર, મિત્રતાથી જીવ સાથે ભેગાં કરી, ભગવાનના સંયોગનું ફલ નહિ મલવાને લીધે કૃતાર્થ

નહિ થએલાજ તે જીવોને વિખૂટા પાડે છે. તે જો પિતૃલોકની ઈચ્છાવાળો થાય. શ્રુતિ ૮-૨-૧ છાંદોગ્યોનીષદ સર્વ કામના પ્રાપ્ત થયાનું કહેલું છે. એમ આનંદમય આત્માને પ્રાપ્ત કરીને (તૈતિયોપનિપદ ૩-૧૦-૫) શ્રુતિમાં ફરીથી સંસારમાં નહિ આવવાનું કહેલું છે.

હવે ભગવાનથી વિખૂટા થયા પછી કોઈ પણ મનોરથ ફલશે નહિ. અને સંસારમાં આવવાનું થશે. તેથી સર્વ પ્રકારે ઈચ્છેલાં ભગવાન જીવોને વિખૂટા પાડે છે. અમને વિખૂટા પાડવામાં તારે કોઈ પણ પુરૂષાર્થ ફલતો નથી. તારૂં રમતરૂપ આ કાર્ય બાળકની ચેષ્ટા જેવું છે. એટલે જેમ બાળક અલૌકિક કાર્ય કરીને માટીમાંથી બનાવેલી મૂર્તિ પણ કરીને ક્ષણમાં તેને દૂર કરે છે. તેમ આ બ્રહ્માનો અવિવેક જણાવેલો છે. (૧૯)

બ્રહ્માનો માત્ર અવિવેક જ છે. એટલું જ નથી. પરંતુ તે અયોગ્ય કાર્ય પણ કરે છે તે હવે કહે છે.

किंचानाविवेकमात्रं। किंत्वसमीचीनमेव करोतीत्याहुः यत्त्वमिति॥ त्वं त्वस्मदुपकारार्थं शोकापनोदार्थमोत्त्वा यं वा भगवन्मुखारविंदं प्रदर्शितवान्। तत्प्रदर्शने दशायामल्पमेव शोकादिकं स्थितं। सांप्रतं तु अधिकं जायत इति

यस्त्वंप्रदर्शासितैः कुंतलावृतं मुकुंदवक्त्रं सुकपोलसुन्नसं॥ शोकापनोदस्मितलेशसुंदरं करोषि पारोक्ष्यमसाधु ते कृतं २० ॥

यदपि त्वया कृतं तत्परमसाध्वेव कृतं। यथा मोहकः समीचीनमिव प्रदर्श्य असमीचीनं करोति। तथा त्वमुपपादयंति। प्रथमतो उपकारस्य मोक्षदातृत्वक्रापधानकृतं यतो मोक्षो भवत्येव तदपि बहुभिरेव सर्वदा तिरस्कृतं। तदाह॥ असितैः कुंत

टी-३६ :२३ लैरावृतमिति॥ नीलालकावृतत्वेन ब्रह्मस्यानधिकारे पितत्वान्निःसृविता॥ कामरस एवायं परितो वेष्टितः
तिष्ठतीति। ततः सुकपोलरसानुभवयोग्यं। ऊद्वा नासिका यस्मिन्निति शर्णारसत्वेन प्रफुल्लरूपं। शोकाद्रि
निवृत्तिस्तु तद्धर्मलेशेनापि भवतीत्याह॥ शोकापनोदनं करोति स्मितस्य लेश एव ताहृशोप्यत्रसौंदर्य
एवोपनीयते एताहृशं तु रवं सर्ववेद्यादर्शनयोग्यं परोक्ष्यं करोषि परोक्षस्य धर्म युक्तं करोषि। नत्यपरोक्ष
त्यपरोक्षैकस्वरूपं भगवन्मुखारविंदं स्वतः परोक्षतामापद्यते। त्वं तु नरव्यक्तमपि व्यक्तं करोषीति द्द
मपि विपरीतं करोषि। तत्तु सर्वोपकारी तिते कृतसाधु भवति इदं त्वसाधु किं बहुना तेत वाप्यसाधु
।अनेन कर्मणा तवाप्यनिष्टं सेत्स्यतीति भावः ॥२०॥ राम ८२२

શ્લોકાર્થ :-૨૦

જે તું કાળા કેશોથી ઘેરાએલું , સુંદર કપાલવાળું, ઊંચી નાસીકાવાળું શોકને દૂર કરનાર થોડા મંદ હાસ્યને લીધે સુંદર મુકુંદનું મુખ દેખાડીને અદશ્ય કરે છે. તે દુષ્ટ કાર્ય છે. (૨૦)

ભાવાર્થ; સુબોધિનીજી :-૨૦

અમારી ઉપર ઉપકાર કરવા અમારો શોક દૂર કરવા અમને મોક્ષ મળે તે માટે તે અમને ભગવાનના મુખાર વિંદના દર્શન કરાવેલાં છે તેના દર્શન થતાં ન હતા તે વખતે અમને શોક થતાં હાલનો વધારે શોક થાય છે. તેથી તેં જે કંઈ કરેલ તે દુષટ જ છે. જેમ મોહ કરાવનારો સારો લાગતો પદાર્થ દેખાડી અયોગ્ય કાર્ય કરે છે. તેવોજ તું છે. એમ સિદ્ધ છે. પહેલાં જેનાથી મોક્ષ પ્રાપ્ત થાય તેવું મુકુંદનું સુખ મુખ્ય પદાર્થ છે. અને તે પણ ઘણા સર્વજ્ઞોથી ઘેરાયેલું છે. એમ કાળા કેશોથી ઘેરાએલું વિશેષણથી કહે છે. આ કેશ ચારે તરફ ઘેરીને રહેલા કામરસજ છે.

પછી સારા કપોલવાળુ એટલે રસનો અનુભવ કરવા યોગ્ય છે. ઊંચી નાસીકા છે. જેમાં તેવું હોવાથી રસથી ભરેલું હોવાથી સંપૂર્ણ રીતે પીલેલારૂપવાળું જ છે. મંદ હાસ્ય શોકને દૂર કરનારૂં છે. થોડા હાસ્યથી અહીં ભગવાનના મુખમાં સુંદરતામાંજ સમાપ્તિ છે.

આવું સદા દર્શન કરવા યોગ્ય મુખ છે. ક્ષણ માત્ર દર્શન કરાવવાનું જ છે. તેવું ભગવાનનું મુખારવિંદ પોતાની મેળે અદશ્ય ન થાય. પરંતુ તુ અસ્પષ્ટને પણ સ્પષ્ટ કરે છે. તારૂં કૃત્ય સારૂં છે.

પરંતુ ભગવાનના મુખારવિંદને અદશ્ય કરવાનું તો દુષ્ટ છે. તેથી તને ઈચ્છેલું ફલ પ્રાપ્ત થશે નહિ. તેથી જ ભગવાન બ્રહ્મલોકના માર્ગે પધારી ગયા ન હતા. (૨૦)

અકુર જ ભગવાનને લઈ જાય છે. તો પછી મને તમે આમ ઠપકો કેમ આપો છો ? એવી શંકામાં હવે કહે છે.

अतएवभगवान्नब्रह्मलोकमार्गेणगतः।नत्वक्रूरएवनयतिभगवंतमितिपूर्वउपालभ्यतइतिचेत्तत्राह॥क्रूरस्त्व मिति॥नहित्वयासमानीतःत्वदाकयेनसमागसमगतः॥अक्रूरेणानेतुंशक्यः॥अतस्त्वमेवभगवन्नयनात्क्रू रात्मापिसन्अक्रूरोहमितिविपरीतंनामदत्त्वाभद्रामंगलवारदत्तः।अन्यथाप्रवेशोनविघ्नतीति।लोकापवाद

क्रूरस्त्वमक्रूरसमाख्ययास्मनश्चक्षुर्हिदत्तंहरसेवताज्ञवत्॥येनैकदेशेऽखि
लसर्गसौष्ठवंतरीयमद्राक्ष्मवपंमधुद्विषः २२ ॥ ॥

याद्वत्पर्यंतेनरूपेणहरसे।नन्नुचक्षुरितिअज्ञात्वाभगवांश्चक्षुःप्रचक्षुः।उक्तास्थायमर्थः।प्रामाणिकत्वात्।दत्तं नश्चक्षुर्नेसर्वजनीनंकिंतुत्वयैवास्मभ्यंविशेषाकारेणदत्तं।नहिदत्तंवचक्षुःदेवादिभिरपिहियते।अन्येनापहृतंपरंच पश्यंति।वतेतिखेदे।एतत्रभावेस्वतरामधत्वमेव।प्राकृतंतवचक्षुस्तएतत्स्यात्या।निवर्तितं।अतोत्पंतमपकारूपत्वा

१०३६
२४

नहर्तव्यमितिभावः॥ ननुयेषामेतत्कार्यंसमर्थास्तेनतत्करिष्यन्तितेचेत्फलंभोनिरर्थकएवेति॥ चेत्तत्राह॥ अक्रूरइति।
अत्रार्थेविमर्शकारित्वाभावात् द्विविकोबाधनीयइत्युपालभउचितइत्यर्थः॥ किंचातत्वाप्यनेनचक्षुषामहानुपकारः
सिद्ध्यतीत्याह॥ येनैकदेशइति॥ त्वयाहिसौन्दर्यंस्वष्टंकवित्वकाशनीयं॥ तत्सततदायेनसर्वस्यापिभगवदवये
वेएवभवति॥ तन्मूलकत्वादेवतस्यसौन्दर्यस्यविष्टभ्याहमिदंकृत्स्नमितिवाक्यात्॥ एकादेशएवजगत्ततत्राण्ये
कदेशेसौन्दर्यमिति॥ रूपग्रहणार्थमेवहिचक्षुषोनिर्माणंरूपंतत्वेचव्यवहारस्तेषांनामपिसिद्ध्यति॥ अतएवये
नचक्षुषश्चक्षुषातन्नैवाखिलसर्गसौष्ठवंवयमद्राक्ष्म॥ वयंचक्षुतिरूपाः अन्यथात्वत्कृतमप्रमाणिकमेव
स्यात्॥ मध्वद्विषइतितत्वाप्युपकारकर्ताभगवान्सौरमतेतत्त्वतिंवंशोपितवाउचितइत्यर्थः ॥ २१

राम
८२४

શ્લોકાર્થ :- ૨૧

અરે ! તુ ક્રુર જ અક્રુર નામથી અમને આપેલું ચક્ષુ જેનાથી અમે મધુના વૈરીના એક ભાગમાં તારી બધી સૃષ્ટિનું સૌદંય જોતાં હતાં. તે અજ્ઞાનીની પેઠે લઈ જાય છે.(૨૧)

ભાવાર્થ; સુબોધિનીજી :- ૨૧

જે ભગવાનને તું લાવેલ જે તારા વાકયથી ભૂતલ ઉપર પધાર્યા તેને અક્રુર લઈ જઈ શકે નહિ. તેથી ભગવાનને લઈ જતો હોવાથી ક્રુર અન્તઃકરણવાળો હોવા છતાં ગોકુલમાં પ્રવેશ થશે નહિ એમ માની ભદ્રનક્ષત્ર અને મંગલવારની પેઠે હું અક્રુર છું એવું ઉલ્ટુ નામ ધારણ કરી લોકમાં નિંદા ન થાય તે માટે તે અક્રુરના રૂપથી જ તું જ લઈ જાય છે. ચક્ષુના ચક્ષુ (કેનોપનિષદ ૧-૨) શ્રુતિ પ્રમાણે ભગવાન ચક્ષુના ચક્ષુ છે. તે શાસ્ત્રથી સાબિત છે.તે ચક્ષુ તેંજ અમને આપેલ છે. દેવો આપેલ ચક્ષુ પાછું લઈ લેતા નથી અને બીજાએ લીધેલું પાછું આપે છે. અરે ! શબ્દ એ જણાવવા યોજેલ છે. આ ભગવદરૂપ ચક્ષુ વગર અમે આંધળાં જ થઈશું. તારે તે લઈ જોઈએ નહિ. જેઓ જે કાર્ય કરવા તૈયાર થએલ છે. તેઓ તે કરશે જ તેથી

ઠપકો આપવો નકામો છે. એવી શંકા થાય તેથી અજ્ઞાનની પેઠે શબ્દ યોજેલ છે. આ વિષયમાં ચક્ષુ લઈ લેવામાં તે યોગ્ય વિચાર કરેલો નથી. તેથી તને વિવેક શીખવવું જોઈએ. એટલે ઠપકો આપવો યોગ્ય જ છે. આ ચક્ષુથી તારું મોટુ કામ સફલ થશે કારણે કે તેં જે સૌદર્ય રચ્યું છે તે તારે દેખાડવાનું છે.

આ સર્વ જગતને એક ભાગમાંધારણ કરીને હું રહ્યો છું (ભગવદગીતા ૧૦-૪૨) તે સૌદર્યનું મૂળ ભગવાન જ હોવાથી બધા લોકો તેને એક જ અવયવમાં જ જોઈ શકે. કારણ કે ભગવાનના એક ભાગમાં જગત રહેલું છે. રૂપ ગ્રહણ કરી શકાય તે માટે ચક્ષુ બનાવેલ છે. રૂપ તો અહીં ભગવાનમાં જ છે. વ્યવહાર તો આંધળાનો પણ થાય છે. તેથી જે ચક્ષુથી હમો નિરિક્ષણ કરતા હતા તે પણ તુ લઈ જાય છે. હમે ગોપીઓ શ્રુતિરૂપાઓ છીએ. મધુના વૈરી શબ્દથી જણાયું છે કે ભગવાન તારા ઉપર ઉપકાર કરનારા છે. તે વ્રજમાં રમણ કરે છે. તે રમણમાં વિધ્ન કરવું તે તારા માટે અયોગ્ય જ છે. એવો અર્થ છે. (૨૧)

એ પ્રમાણે બ્રહ્માને ઠપકો આપી, ભગવાન બ્રહ્માને ગણકારતા નથી એવી શંકામાં ભગવાનને ઠપકો આપે છે.

एवं ब्रह्मण उपालंभमुक्त्वा स्वतंत्रो भगवान् ब्रह्माणं न मन्यत इत्याशंक्य भगवत उपालंभमाहुः ॥ ननं नंदसूनुरिति चतुर्भिः ॥ यद्यपि भगवान् स्वमार्गानविक्षायस्व युक्तदासीन एव तिष्ठति । हरेः स्थितत्वात् किंचित्करोति न तु सर्वं यथा तथापि स्वपत्नि मार्गेण किंचित्कृतवान् नापि शास्त्रेन वा स्ताधनानि प्रमाणवाक्येपि । अहं त्वां सर्वपापेभ्यो मोक्षयिष्यामि इति प्रमेयबलमेवोक्तवान् । अन उपालम्भो न भवत्येव । किंचानंदसूनुः भक्तकृपया भक्तिमार्गेपि नंदस्य पुत्रो जातः ॥

॥ ननं नंदसूनुः क्षणभंगसौहृदः समीक्षते नः स्वकृतातुरा वत ॥ विहाय गेहान्
स्वजनान्सुतान्पतीन्तद्दास्यमद्धोपगता नवस्त्रियः २२ ॥

यन्नेतावद्भवति अप्रयोजके तन्नास्मास्तु मनोरथार्थमेव कथं न विलंबं करोतीति । अत एव स्वार्थेणान्याभिनिवेशो जात इत्याहुः ॥ क्षणभंगसौहृद इति । क्षणेनैव भंगो यस्य तादृशं सौहृदं यस्येति । अन्यथा विचारयेत् । अत एव न समीक्षते सम्यक्रूपं पश्यत्यपि न । न हि गतसौहृदा दृश्यन्ते । दृष्ट्वा इत्यत्र हेतुमाहुः ॥ स्वकृतातुरा इति ॥ स्वकृते भ-

॥०३६ गवर्थमेवातुराद्दीनाः वर्ततेतिखेदेः। कर्ममार्गेपिलौकिकेपिस्वष्टात्ताततुरेषुसमीक्षाक्रियते।ज्ञानमार्गेत्वस्त्री
८२५ त्मत्वेनैवनित्यप्रकाशइतिवहिराविर्भावात्तस्यपत्नीभगवतैवत्यक्तः स्वस्यस्वपत्यधिकारत्वमाङुः॥विहायेति॥सर्वधर्मान्परित्यज्येत्यर्थः॥श्रुहत्यागेनतद्धर्मत्यागउक्तःएववात्याश्चतावाः।आंतराश्चतथावात्यानोप
रित्यागएवआंतराणांतुदासार्थस्थापनमितिवाद्यानिगणयति॥स्वजनावाधवाःसुताःस्वस्माडुत्प
न्नाःएतयोनियामकाःवशिष्टवाद्याष्टकत्वात्स्वतंत्रत्वात्स्वस्वैवभोक्तृत्वाभिमानात्वआंतरत्वत्तेषां
दास्योपयोगःअतस्त्यक्तव्याएव।स्वदासस्यमित्येकशब्दार्थउक्तः॥नतुदेशादिसहितस्यतदप्युद्दासाज्ञा
तनतुनामादिद्वारा॥एवंतुपगतानपिनसमीक्षतेविचारयत्यपिनअतःकेवलंखेदएववक्तव्योचितः॥अत्र राम
समीक्षापांहेतुकल्पयंति।तत्वषिपदइति।असमीचीनमपिनवमेवप्रियंमन्यते।अयमेकःस्वभावः ३१ ८२५

શ્લોકાર્થ :-૨૨

અરે ! ક્ષણમાં નાશ પામે એવી મૈત્રીવાળા, નંદના પુત્ર, પોતાને લીધે લાચાર બનેલી ઘરના સગાઓ, પુત્રો અને પતિને ત્યજીને પોતાનો જ દાસભાવ પ્રાપ્ત કરેલી આપણો વિચાર પણ કરતા નથી. (૨૨)

ભાવાર્થ; સુબોધિનીજી :-૨૨

ભગવાન જુદા માર્ગો બનાવીને પોતે તટસ્થ રહે છે. દૂર રહીને કંઈક કરે છે પરંતુ પુરેપુરા કરતા નથી છતાં શરણમાર્ગમાં તેમને કંઈ જ કરેલ નથી. શાસ્ત્રો પણ કર્યા નથી. સાધનો પણ કર્યા નથી. પ્રમાણ માર્ગમાં હું તને બધા પાપોથી છોડાવીશ એમ પ્રમેયબલ જ જણાવેલ છે. તેથી ઠપકાપાત્ર જ છે. વળી તે નંદના પુત્ર છે. નંદર ઉપર કૃપા કરી ભક્તિમાર્ગમાં પણ નંદના પુત્ર થયા. તેને માટે આટલું કરે છે તો આપણા મનોરથો સિદ્ધ થાય તે માટે

VIBRANT PUSHTI VADODARA

મથુરાં જવામાં વિલંબ કેમ કરતા નથી એવો અર્થ છે. ક્ષણમાં નાશ પામે તેવી મૈત્રીવાળા વિશેષણથી જ કહેલું છે. તેથી તે આપણને જોતા નથી. નિત્યતાનો નાશ થતો હોત તો જરૂર વિચાર કરત. *પોતાની લીધે લાચાર બનેલી* વિશેષણથી કહેલું છે. અરે ! શબ્દ ખેદ જણાવે છે. કર્મ માર્ગમાં પણ લૌકિકમાં પણ પોતાની લીધે લાચાર થએલ હોય તેમને સારી રીતે જોવામાં આવે છે.

જ્ઞાનમાર્ગમાં ભગવાન આત્મા હોવાથી સદા પ્રકાશ થાય છે. ભગવાન બહાર આર્વીભાવ થએલો હોય તે પક્ષનો ભગવાને ત્યાગ કરેલો છે. ગોપીઓ *શરણ માર્ગને અધિકારીની થાય છે. એમ ઘર, સગાંઓ, પતિને, પુત્રો ત્યજીને* શબ્દથી કહેલું છે. *સર્વ ધર્મનો ત્યાગ કરીને ભગવદગીતા અધ્યાય ૧૮ અને ૧૬મો આનો અર્થ છે.* ઘરનો ત્યાગ એટલે તેના વિષયોનો ત્યાગ કહેવાઈ ગયો છે. બહાર અને શરીરના ચાર ત્યાગ કરવાના છે. તે પરાધિત રહીને જ પ્રવૃતિ કરે છે. પોતાની મેળે પ્રવૃતિ કરતા નથી. બહારનાનો પુરેપુરો ત્યાગ કરવો જોઈએ પરંતુ અંદરનાને દાસધર્મ થઈ શકે તે માટે રાખવા એવો ભાવ છે.

બહારના જે ચાર ત્યાગ કરવાના છે તે ગણાવે છે. (૧) ઘર (૨) સંગાઓ (૩) પુત્રો (૪) પતિ (૫) તે અનુક્રમે જુદા હોવાને લીધે, શરણમાર્ગમાં વિઘ્ન કરનાર હોવાથી, સ્વતંત્ર હોવાને લીધે અને પોતે જ ભોગ કરનાર છે એવા અભિમાનવાળા હોવાને લીધે તે -અંદરના ચારની પેઠે દાસભાવવાળા નથી તેમનો ત્યાગ કરવો જોઈએ. પોતાનો જ દાસભાવ શબ્દથી એકલા શબ્દનો અર્થ જણાવ્યો છે.

હું એકલો જ સાક્ષાદ શરણે આવેલ છું. નામ મારફત નહિ. એવી રીતે દાસભાવ પ્રાપ્ત કરેલાને ભગવાન વિચાર પણ કરતા નથી. અયોગ્ય હોવા છતાં નવું જ હોય તેને પ્રિય કરતા નથી. અયોગ્ય હોવા છતાં નવું જ હોય તેને માને છે. આ પણ એક સ્વભાવ જ છે. (૨૨)

नवविधत्वेनरूपं त्रिविधं भावं स्वकरोति त्रिभिः। नूतनं त्रिविधं भवतीति। सुस्वं सुप्रभातेति। राजससामसस्त्वैव सात्विकस्त्वेतत्त्रिक्रमः॥ इयं रजनी अस्मत्प्रतिपक्षाणामेव सुप्रभाता रजनी न त्वस्माकं। आशिषस्त्र मनोरथाः ब्राह्मणैर्निरूपिता वा तासामेव सत्या वस्तुः। यतस्ताः पुरयोषितः। इतराः अन्यथा एव गच्छेयुः। अत एवास्माकं गमनमपि तत्र वाधितं सपत्नीनां भयमवसरइति। अस्मद्भोगकालापेक्षया नासां उत्तमो भविष्यतीति शेषः। अतः सुरवा

सुस्वप्रभाता रजनीयमाशिषः सत्या वभूवुः पुरयोषितां कवः। याः संप्रविष्टस्य
सुखं व्रजस्पतेः पास्यंत्यपांगोत्कलितस्मितासवं २३ ॥ ॥

स्त्रियः भाव्यर्थं परिज्ञायस्थिता जाताश्चेतराः एवम् अतः कवमेव महोत्सवो भविष्यति। [illegible] याः संप्रविष्टस्येति प्रवेशे [illegible] व्रजस्पतेः गोकुलस्वामिनो गोविंदस्य [illegible] विष्टस्य सुखं पास्यंतीति [illegible] महानानंदो भवतीति। तस्मिंस्तु स्वेतासां मधुपानमपि भविष्यति। न केवलं [illegible] मितिविशेषमाहुः अपांगेन उत्कलितं यत् स्मितं तत्सहितं मधरामृतं तदेव [illegible] तासांसर्वेद्भः रवस्मरणभावान्सांप्रतम्।

नराणां भवान्त्वं तासामेव महर्षिणा नन्त्वस्माकं २२

શ્લોકાર્થ :-૨૩

નવીન ત્રણ પ્રકારનું હોય છે. તે ત્રણ શ્લોકથી હવે કહે છે. શહેરની સ્ત્રીઓને આ રાતનું પ્રભાત સારૂં ઉગ્યું. જેઓ શહેરમાં પ્રવેશ કરેલા વ્રજના પતિના અપાંગથી ખીલેલા સ્મિત સહીત અધરામૃતવાળા મુખનું કરશે. તેમના મનોરથો નકિક સફળ થયા. (૨૩)

ભાવાર્થ; સુબોધિનીજી :-૨૩

કારીકા-૬ : રાજસ્, તામસ્ , સાત્વિક એવો ત્રણ નવીન ભાવતો અનુક્રમ છે. (૬)

આપણી સામાવાળીઓને જ આ રાત ઉગેલા પ્રભાતવાળી રાત છે. પણ આપણને નથી. બ્રાહ્મણોએ આપેલા

આર્શિવાદ મનોરથો સિદ્ધ થયા છે. શહેરની સ્ત્રીઓ ચતુર છે. નહિ તો તે ભગવાનના દર્શન કરવા અહીંજ આવત. તેથી તે ચતુર હોવાથી આપણે ત્યાં જવું પણ નિષ્ફલ છે. આ આપણી શહેરની સ્ત્રીઓનોઅવસર છે. તેમના ભોગનો કાલ ઉત્તમ છે. તેથી તેઓ ચતુર છે. તેથી તેઓનો મોટો ઉત્સવ થશે. સારી રીતે પ્રવેશ કરેલા વ્રજના પ્રતિનાં, ગોકુલના સ્વામી ગોવિંદના મુખનું તેઓ પાન કરશે. કારણ કે પ્રભુના મુખનું અને પતિ સિવાય બીજાના મુખનું પાન કરવામાં ઘણો આનંદ થાય છે. તેમને અમૃતનું પાન પણ કરશે. તેમને કેવળ લાવણ્યરૂપ અમૃતનું પાન થસે એમ નહિ હોવાથી, પણ અપાંગથી ખીલેલું જે સ્મિત અધરામૃત જે દેહને ભૂલાવાનારૂં છે તેનું પાન થશે. તેથી તેઓ મોટા ભાગ્યશાળી છે. અમારૂં એવું ભાગ્ય નથી. (૨૩)

આજે ભલે તેઓને સુખ થાય, કાલે કે પરમ દિવસે ભગવાન અહીં આવશે એટલે આપણને સુખ થશે એવી શંકામાં નીચેનો શ્લોક કહે છે.

શ્રીમ
૮૨૬

नन्वस्तु तासामेवमस्माकं परश्वो वा भगवानत्रायास्यतीति अस्माकमेव सुखं भविष्यतीत्याशंक्याह ॥ तासामिति ॥ सहि मे नहिताः अस्माकं तु क्लिमेव दास्यतिशास्त्र सिद्धं तासां वा मधुरसारिष्टं मंजुभनोहरं श्रवणेपर्यवसानेनोत्तमं यद्भाषितं एकेनापि कार्यसिद्धा वज्जनिता नित्यमतो गृहीत चित्तः चित्ताधीनश्च सुरुषानत्सुनंदोस्मि संगेभगवांस्तु जितेंद्रियः परा धीनतयेव प्रवृत्तेतेनात्र स्वतः इतिचेत् सत्यं यद्यपि भगवानपद्यपि मनस्वी तथापि नः अस्मान् प्रति कथं प्रतियास्यति

तासां मुकुंदो मधुमंजुभाषितैर्गृहीतचित्तः परवान् मनस्व्यपि ॥ कथं पुनर्नः प्र
तियास्यतेबलाग्राम्याः सलज्जस्मितविभ्रमैर्भ्रमन् २४ ॥ ॥

एकत्र अपरसो प्रत्युक्त इति कृतार्थतिवयथानंदाधीनः तथान्याधीनोपि भविष्यति यथा वयं तथा अन्या अपीति । अबला इति सर्वोधने समत्पर्यस्तु पाया भावार्थं ग्राम्या इति स्वस्मिन् वा षको धर्मः ॥ यद्यपि ग्राम्यः ग्राथमिको भवतिरत अतः संभा वनात् तथापि नागरिकाही नासर्वेषामेवोपभोगे महानेव कालो भवतीति पुनरावृत्तिर्भवति नवेति कथमिति नवेतिप्र कारप्रश्नः प्रथमं प्रहृष्टो लज्जा ततः स्मितं ततो विभ्रमाः तैस्तैर्नवभ्रमन् पुनस्तास्वेव मंडलपरिभ्रमं कुर्वन् कथं प्रतियास्य ति नहि भ्रमे उत्पन्ने गमनमार्गस्यापि विस्मृतत्वात् भ्रमणं युक्तमेव २४

શ્રીમ
૮૨૬

શ્લોકાર્થ :-૨૪

હે અબલાઓ ! તેઓની મનોહર વાણીથી હરાએલાં ચિત્તવાળા મુકુંદ પર તેમ અને મનસ્વી હોવા છતાં તેઓના લજ્જા અને સ્મિતવાળા દિલાસોથી ભ્રમણ કરતા હોવાથી આપણી પાસે કેમ પાછા પધારશે ? (૨૪)

ભાવાર્થ; સુબોધિનીજી :-૨૪

તે મોક્ષ આપનાર હોવાથી આપણને મુક્તિ જ આપશે અથવા શહેરની સ્રીઓની મીઠી, સ્વાદિષ્ટ, સાંભળવામાં મનોહર અને ઉત્તમ વાણી, તેમની થશે. તેનાથી હરાએલા ચિત્તવાળા ભગવાન થશે અને પુરૂષ ચિત્તને આધિન છે એટલે તે શહેરમાં જ રહેશે.

નંદજી ભગવાન સાથે છે અને ભગવાન પણ પરાધિન રહીને જ પ્રવૃતિ કરે છે પણ પોતાની રીતે પ્રવૃતિ કરતા નથીએવી શંકા થાય ત્યાં ભગવાન પરાધીન છે તે સાચું પણ તે મનસ્વી ચતુર ઈંદ્રીય છે. છતાં આપણે આ રસ એકવાર ભોગવેલો હોવાથી, મોક્ષ પામેલી જેવીઓ હોવાથી ભગવાન આપણી પાસે પાછા કેમ પધારશે? જેમ ભગવાન નંદજીને આધિન છે તેમ શહેરની સ્રીઓને પણ આધીન થશે. હે અબલાઓ ! એવું સંબોધન ગોપીઓની આ વિષયમાં સંમતિ જણાવે છે. આ માટે આપણો કોઈ ઉપાય નથી. એમ જણાવેલ છે. ગામડીઆણો એ વિશેષણ પોતાની અંદરનો ભગવાન પાછા પધારે તેમાં અડચણરૂપ ગુણ જણાવેલ છે. જો કે ગામડીઓ રસ મુખ્ય છે. તેથી ભગવાન પાછા પધારે તેવો સંભવ છે. છતાં શહેરની સ્ત્રીઓનો ભોગ કરવામાં ઘણો સમય થઈ જાય તેથી ભગવાન પાછા પધારશે કે નહિ. એવી શંકામાં રહેવાથી પાછા કેમ પધારશે? એ પ્રશ્ન છે. પ્રેમમાં પ્રથમ પ્રવૃતિ થતાં લજ્જા થાય છે. પછી આવે છે. પછી વિલાસો થાય છે. તે કાર્યોને લીધે તેમાંજ ભ્રમણ કરાતા ભગવાન પાછા કેમ પધારશે ? ભ્રમ ઉત્પન્ન થાય ત્યારે બહાર નીકળવાનો માર્ગ પણ ભૂલી જવાય છે. તેથી ભ્રમણ ઉચિત નથી. (૨૪)

ભગવાન ભકતો ઉપર પ્રેમ રાખનાર હોવાથી પાછા પધારશે એવી શંકામાં નીચેનો શ્લોક કહે છે.

ननु भगवान् भक्तवत्सलः स्वसमीपमागमिष्यतीति चेत्तत्राह ॥ अद्येति ॥ भक्ता अपि तत्र बहवः । अतस्तेषां दाशार्हभोजान्धकवृष्णिसात्वतां पञ्चविधानामक्रूरादीनामपि संग्राहकाः । तथापि सत्वप्रधाना एव भणिताः । तेषां दृशां महोत्सवो भविता । शोभा हि दृश्या । लक्ष्म्यधीना च शोभा । तस्या अपि रमण इति । किंच ये च अध्वनि देवकीसुतं नन्दात्तत्संहितार्थं गच्छन्तं ये

अद्य क्व वै तत्र दृशो भविष्यते दाशार्हभोजान्धकवृष्णिसात्वतां ॥ महोत्सवः श्रीरमणं गुणास्पदं द्रक्ष्यन्ति ये चाध्वनि देवकीसुतं २५

मार्गे द्रक्ष्यन्ति तेषामपि दृशो भविष्यति महोत्सवः । ननु दर्शनमात्रेण कथमिष्टसिद्धिरिति चेत्तत्राह ॥ गुणास्पदमिति ॥ अनन्तगुणानामास्पदत्वात् दर्शनानन्तरं गुणास्तत्रैव समायास्यन्ति । अतो महानेवोत्सवः फलपर्यवसायी ॥ त्रिविधा अपि गणिताः २५

શ્લોકાર્થ :-૨૫

દાર્શાહ, ભોજ, અંધક, વૃષ્ણિ, સાત્વતો અને જેઓ માર્ગમાં લક્ષ્મી પતિ, ગુણોના ધામ, દેવકી પુત્રનાં દર્શન કરશે તેઓની દષ્ટિનો આજે જરૂર મોટો ઉત્સવ થશે. (૨૫)

ભાવાર્થ; સુબોધિનીજી :-૨૫

ભકતો પણ મથુરાંમાં ઘણા છે. તેથી દાશાર્હ, ભોજ, અંધક વૃષ્ણિ અને સાત્વતો એમ પાંચ પ્રકારના ભકતોની દષ્ટિનો મોટો ઉત્સવ થશે. જેઓ અત્વગુણવાળા છે તેનોજ આમાં સમાવેશ છે. બાકીનાનો નથી. શોભા લક્ષ્મીને આધિન છે અને તે લક્ષ્મીના પતિ ભગવાન છે. જેઓ માર્ગમાં દર્શન કરશે. તે દેવકીના પુત્ર હોવાથી તેઓની દષ્ટિનો મોટો ઉત્સવ થશે. માત્ર દર્શનથી ઈચ્છેલું ફલ કેવી રીતે પ્રાપ્ત થાય? એવી શંકા થાય તેથી ગુણોના ધામ શબ્દ યોજેલ છે. ભગવાન અંનત ગુણોના ધામ હોવાથી તેમના દર્શન થયા પછી તે ગુણો દર્શન કરનારામાં જ આવશે. તેથી ફલ પ્રાપ્તિમાં જેનું પરિણામ આવે

એવો મોટો ઉત્સવ થશે. ત્રણ ભાવો જણાવ્યાં. (૨૫)

એવી રીતે ચાર પ્રકારે ભગવાનને ઠપકો આપી હવે નીચેના શ્લોકથી અક્રુરને નિંદે છે. તે કહે છે.

१०पू-३९ एवं चतुर्धा भगवंतमुपालभ्य अक्रूरमुपालंभनमाह।। मैतद्विधस्येति।। संज्ञा ह्यर्थानुविता कार्या इंद्रियस्यांतःकरण
८२७ धर्माः अतः अविचार्यैव नामकरणं कृतमिति। अक्रूर इत्येतन्नामास्य माभूत्। यस्तु सर्वमारकः स कथमक्रूरः
स्यात् यतोयमतीवदारुणः। अतश्च क्रूर उचितः। ननु कार्यार्थं सोपि समागतः किं कुर्यादिति चेत्तत्राहुः। अनाश्वास्ये

मैतद्विधस्याकरुणस्य नाम भूदक्रूर इत्येतदतीव दारुणः।। योऽसावना
श्वास्य सुदुःखितं जनं प्रियात्प्रियं नेष्यति पारमध्वनः   २६

ति। सुदुःखितं गोपीजनं तेषां सर्वस्वभूतं तानननाश्वास्य नयतीति आश्वासानं हि भगवंतमानीय केन चिद्रूपेण वा अत्र
स्थापयित्वा समागमिष्यामि इति वा विश्वासं कारयित्वा पश्चान्नयनमुचितं न तु यथा नारीहरणं यतो भगवान् प्रियान्प्रा राम
णादपि प्रियः। आत्मनोपि न परं वनगोचारणवत्। किं त्वध्वनः पारं यत्र गतः तस्मिन्नदिवसे नायाति   २६ ८२७

શ્લોકાર્થ :- ૨૬

આજે ઘણો કુર થઈ ઘણા દુઃખી જનને આશ્વાસન આપ્યા સિવાય પ્રિયથી પણ પ્રિયને માર્ગના બીજે છેડે લઈ જાય છે. તેવા પ્રકારના ઘાતકી અકુર એવું આ નામ ન હો. (૨૬)

ભાવાર્થ; સુબોધિનીજી :- ૨૬

નામ તો અર્થ પ્રમાણે જ પાડવું યોગ્ય છે. કુરપણું અન્તઃકરણના ગુણો છે. આનું નામ વિચાર કર્યા વગર પાડયું છે. અકુર એવું આ નામ આ માણસનું ન હો કારણ કે સર્વનો સંહાર કરનાર છે. તે અકુર કે હોઈ શકે ? આ ઘણો કુર છે. તે આ કામ માટે અવેલો હોઈ શું કરે? એવી શંકા થાય તેથી ઘણા દુઃખીજનોને આશ્વાસન આપ્યા વગર પ્રિયથી પ્રિયને માર્ગના છેડે લઈ જાય છે.

VIBRANT PUSHTI VADODARA

એમ કહેલું છે. ગોપીજન ઘણો જ દુઃખી છે. તેમને આશ્વાસન આપ્યા વગર ભગવાનને લઈ જાય છે. એવો અર્થ છે.

ભગવાનને પાછા લાવીને ગોપીઓ પાસે લાવીને અથવા હું તમારી પાછો લાવીશ તેવો વાણીનો કરાર કરાવીને આશ્વાસન થાય પછી લઈ જવા યોગ્ય છે. ધન વિગેરે આપવાથી ગોપીઓને આશ્વાસન ન થાય. કારણ કે ગોપીઓને ભગવાન પ્રિયથી એટલે પ્રાણથી પણ વધારે પ્રિય છે. અને આત્માથી પણ વધારે પ્રિય છે. વળી અકુર ભગવાનને લઈ જાય છે. તે પણ ગાયો ચરાવવા લઈ જાય તેમ લઈ જતો નથી. પણ માર્ગના છેડે લઈ જાય છે. તેથી તે પાછા પધારે નહી.(૨૬) નીચેના શ્લોકથી બધાને દોષ દે છે.

શ્લોકાર્થ :-૨૭

આ કઠન મનવાળા રથમાં ચડી બેઠા. અને તેમની પછી આ ભાન વિનાના ગોપો ગાડાંઓથી જવાની ઉતાવડ કરી રહ્યાં છે. ઘરડાંઓ દરકાર કરતાં નથી. આપણું નસીબ આપનાંથી આજે વિરૂદ્ધ કાર્ય કરે છે. (૨૭)

ભાવાર્થ; સુબોધિનીજી :-૨૭

ગોપીઓ સીવાય બધાજને જવા માટે ઉત્સાહ હતો. તે બધાએ સવારમાં ભોજન કરી લીધું. અકુર સિવાયના રથમાં અથવા ગાંડામાં ચડી બેઠા. યશોદાએ પરવાનગી આપેલા ભગવાન પણ રથમાં બિરાજ્યાં. આ સમયે પણ તેમને ગોપીઓનો વિચાર ન કર્યો તેથી શ્રીકૃષ્ણ કઠણ મનવાળાં જણાય છે. આપણને તો જોતાં પણ નથી. વળી આ ગોપો છે. તે ભાન અને વિચાર વિનાના થઈ બીજાની હત્યા થતી હોય તો પણ તેમને દુઃખ થાય નહી તેવા થઈ તેમની પાછળ જવાનીન ઉતાવળ કરે છે. *ચ અને શબ્દથી* અકુર પણ જવાની ઉતાવળ કરે છે. ગોપો ગાડાંમાં ચડી બેઠા. એટલે ચાલવાંની મહેનત કરવી ન પડે.એમ કહેલુ છે. ત્યારે *ઉપનંદ ઘરડાંઓને કહો* એવી શંકા થાય તે સંબંધમાં *ઘરડાંઓ દરકાર કરતાં નથી.* એમ કહે છે. તેઓના વિચાર મુજબ ગોપીઓ અને નગરની સ્ત્રીઓ તેવીજ છે. નંદજી અને વસુદેવ પણ તેવાં જ છે. *જવાંમાં વિઘ્ન થાય તે માટે અદૃષ્ટની વિનંતી* કરો. તેવી શંકા થાય ત્યાં જણાવે છે કે આપણું દૈવ્ય આજે વિરૂધ્ધ કાર્ય કરે છે. કાલ વિગેરે બધા આપણાંથી વિરૂદ્ધ કાર્ય કરે છે. (૨૭)

નીચેના શ્લોકમાં સગાઓનો દોષ કાઢતાં તેઓની અવગણના થાય છે.

શ્લોકાર્થ :-૨૮

માધવ પાસે જઈને તેમને જતાં અટકાવી દે અડધાં પલકારા સુધી પણ કહી ન શકાય તેવા મુંકુંદના સંગને લીધે દૈવે હલકી પાડેલી અને દુઃખી ચિત્તવાળી આપણને કુલના ઘરડાંઓ, સગાઓ શું કરશે? (૨૮)

ભાવાર્થ; સુબોધિનીજી :-૨૮

બધાએ ભેગા મળી ભગવાનને જતાં અટકાવવા જોઈએ. એમ થશે તો સગાંઓ કોપ કરશે? એવી શંકા થાય તેથી તે ઘરડા સંગાઓ આપણને શું કરશે? શબ્દો યોજેલ છે. આપણને શું કરશે? એટલે ભૂતકાળમાં તેમને શું કરશે અને હવે શું કરવાના છે? તેઓ કુલના ઘરડાંઓ છે. કુલને જરૂર હોય ત્યારે આપણને કુળમાં રાખી મૂકે છે બીજું કાંઈ કરતાં નથી. કુળ બંધન કરનારુ છે. ભગવાન મુકુંદનો મોક્ષ આપનાર છે. તેનો સાક્ષાદ સંગ થાય છે તો તે આંખના અડધા પલકારા સુધી ત્યજી શકાય તેવા નથી. કારણ કે મુકુંદના સંગને લીધે દૈવજ આપણને હલકી પાડી છે. તેથી આપણે દુઃખી ચિત્તવાળા થયાં છે. તે લોકો આપણને કઈ કરી શકવાના નથી. કારણ કે જો તેઓ આપણે ભગવાનને આપી દે તો તો કંઈ કર્યું ગણાય પરંતુ તેઓ તે કરતાં નથી. તેથી તેમનું પ્રયોજન નથી. દળેલાંનું દળવાનું નકામું કાર્ય તેઓ શા માટે કરે. જો ભગવાન તમારી પાસે નહીં આવે તો તેમને અહીં રોકાવાથી શું ફાયદો થશે? એવી શંકા થાય તેથી માધવ શબ્દ યોજેલ છે. માધવ એટલે લક્ષ્મીપતિ છે. બલથી લક્ષ્મીને પકડી રાખ્યાં. એટલે તેના થયાં. તેવી જ રીતે આપણાં પણ થશે. રોકાવાનો પ્રયત્ન કરવામાં આવે તો આપણી બુદ્ધિનો દોષ નહીં ગણાય. પણ જો પ્રયત્ન કરવામાં ન આવે તો પ્રશ્ચયાતાપ થશે તેવો ભાવ થશે. પ્રશ્ચયાતાપ ન થાય તે માટે પ્રયત્ન કરવામાં છે. પરંતુ કાર્ય સિદ્ધ થાય તે માટે પ્રયત્ન કરવાનો નથી. એવો અર્થ છે. તેથી લૌકિકમાં દષ્ટિવાળી, અલૌકિકમાં દષ્ટિવાળી અને પરંમ તત્વમાં દષ્ટિવાળીએ ભગવાનને રોકવા પ્રવૃતિ કરી નહીં. (૨૮)

પછી ભગવાનના સુખ અને દુઃખનો અભાવ આપે છે. તેથી તેમના વગર દુઃખનો અભાવ આપે છે. તેથી તેમના વગર દુઃખ કેવી રીતે દૂર થશે. અને સુખ નહિ થાય તો કેમ જીવીશું અથવા મરણ થતાં ભગવાન પ્રાપ્ત થશે નહિ એટલે આપણી કેવી દશા થશે એમ આશારહિત બે શ્લોકથી પોતાને દોષ દે છે.

यस्यानुरागेति॥ अनुरागा हृदयो भगवदीयाः। अनुरागपूर्वकं यत्स्मितं तत्स्वकायेव वल्गु मन्त्रा गुह्यभाषणानि तत्सहिता लीला ततः पूर्वकोयमवलोकः ततोधिकरसोद्गमार्थं परिरंभो रासश्च एतेषां या गोष्ठी समूहः अवसरो देशकालसहितः तस्यां क्षणदा रात्रयः क्षणमिव नीताः। नात्र विविच्य प्रमाणं वक्तव्यं। स्मेति प्रसिद्धिः। सर्वगोपिकानुभ-

यस्यानुरागललितस्मितवल्गुमन्त्रलीलावलोकपरिरंभणरासगोष्ठ्यां।
नीताः स्म नः क्षणमिव क्षणदा विना तं गोप्यः कथंन्वतितरेम तमो दुरंतं २९

वसिद्धं। या रात्रयः अन्येभ्यः क्षणं प्रयच्छंति अतस्ता बहुक्षणा भवंति ता अपि क्षणमिव नीताः। अतः परं तं विना तदीयसर्वसामग्र्यपगमे दुर्गरीतम(?)प्राप्यमाने तत्तमएव निश्चलं स्थास्यति। तत्कथं तरेमेति एकोपि रात्रिर्गमिष्यतीति भावः। दुस्तरत्वं कालरूपो दृशीया। अतो अधिकारसिद्धः अन्तरोपि २९

શ્લોકાર્થ :-૨૯

હે ગોપીઓ ! જેમના પ્રેમપૂર્વક સુંદર હાસ્ય, ગુહ્ય ભાષણોવાળી લીલા, દૃષ્ટિ, આશ્લેષ અને રાસના સમુહમાં આપણી રાત્રીઓ એક ક્ષણની પેઠે વીતાડી તેમના વિના અંત વગરના અંધકારને આપણે કેવી રીતે તરીશું ? (૨૯)

ભાવાર્થ; સુબોધિનીજી :-૨૯

પ્રેમપૂર્વક જે હાસ્ય જે વલ્ગુમન્ત્રઃ ગુહ્ય ભાષણો સાથેની લીલા અને જે દૃષ્ટિ પછી અધિક રસ ઉત્પન્ન થાય તે માટે આશ્લેષ અને રાસ આ બધાની ગોષ્ટી, તેની અંદર રાત્રીઓ ક્ષણની માફક વીતાડી કારણે કે સ્મ શબ્દથી તેની પ્રસિદ્ધિ જણાવી છે. તે બધી ગોપીઓના અનુભવથી સાબિત થએલું છે. જે રાત્રીઓ બીજાને પણ ક્ષણ (અવકાશ) આપે છે. તેથી તે બહુ ક્ષણવાળી હોય છે. તેને પણ આપણે એક ક્ષણની માફક વીતાડી. હવે ભગવાન વિના તેમની સામગ્રી જતી રહેતાં

ચંદ્ર પણ જતા રહેતાં અંધકારજ રહેશે. તે અંધકારને આપણે કેવી રીતે તરીશું એટલે એક પણ રાત જશે નહિ. ખરેખર ! આ દિવસ અંધારી તેરસ હતી. તેથી અંધકાર જ થયો હતો તેમ ગોપીઓના મનમાં પણ અંધકાર થયો હતો. (૨૯)

વળી કેટલાક અંધકારમાં પણ જીવે છે પણ આપણે તો જીવી શકીશું નહિ તે હવે કહે છે.

ह०टी०३६ ८३९ किंतु अन्धकारेऽपि केचित् जीवन्ति अस्माकं तु जीवनमपि न भविष्यतीत्याहुः यो ऽह्नः क्षय इति । अह्नः क्षये संध्यायां क्षणश द्रूपो गोरजो हि एतत्तापकः ॥ अनन्तो बलभद्रः ॥ अनेन कालस्यापि तद्रूपत्वं उक्तं । गोपैः परीत इति सर्वैः सहितोऽस्मत्कार्यमेव करोतीत्याहुः । किं वा परैरपि कृतं तदस्मदर्थमेवेति वर्णयन्ति । विशन् खुररजश्छुरितालकस्रक् इति व्रजे विशति यो गावः तासां खुररजसा छुरिता अलकाः स्रजश्च । एके तावन्न रूपाः अन्ये भक्तिरूपाः उभयत्रापि धर्मं

यो ऽह्नः क्षये व्रजमनन्तसखः परीतो गोपैर्विशन् खुररजश्छुरितालकस्रक् । वेणुं क्वणन् स्मितकटाक्षनिरीक्षणेन चित्तं क्षिणोत्यमुमृते नु कथं भवेम ॥ ३०

सर्वं भक्तः स्मृतः तो ऽभयविधा एवं क्लेशेनाप्युच्छ्रियन्त इति ज्ञापयितुं ततोऽस्मात् द्वेषोऽपि तं वेणुं क्वणन् वशीकरिष्यन् स्मित सम स्ववं कं यत्कटाक्षनिरीक्षणं तेनास्माकं चित्तं क्षिणोति पीडयति । कामस्त्वद्वेषोऽपि तापश्चाङ्गमतः । एवं सर्वत्र सोऽस्य ८३९ दातारं विना कथं भवेम कामवस्थाः स्याम ॥ ३० ॥ ॥

શ્લોકાર્થ :-૩૦

જે દિવસનોક્ષય થતાં વ્રજમાં પ્રવેશ કરનારાઓની ખરીની રજોથી છવાયેલા કેશ અને માળાઓવાળા, ગોપોથી વીંટાએલા અનંતના, મિત્ર વેણુ વગાડતાં, હાસ્યવાળી કટાક્ષ દૃષ્ટિથી આપણા ચિત્તને પીડે છે. તેમના વગર આપણે કેમ જીવીશું? (૩૦)

ભાવાર્થ; સુબોધિનીજી :-

દિવસનો ક્ષય થતાં એટલે સંધ્યા સમયે, અનંત એટલે બલભદ્ર. તેના મિત્રે કહ્યું તેથી કાલ પણ ભગવાનને અનુકુલ છે. એમ કહેલું છે. ગોપોથી વીંટાએલા વિશષણથી ગોપીઓ એમ કહે છે કે બધાને સાથે રાખી ભગવાન આપણું જ કામ કરે છે.તેનું વર્ણન વ્રજમાં પ્રવેશ કરનારીઓની ખરીની રજોથી છવાએલ કેશથી અને માળાવાળા વિશેષણથી કહે છે. વ્રજમાં પ્રવેશ કરતી જે ગાયો અને તેઓની ખરીઓથી રજોથી છવાયેલા છે કેશે અને માળાઓ જેમનાં તેવા ભગવાન છે. કેશ જ્ઞાનરૂપ છે અને માળાઓ ભક્તિરૂપ છે. એટલે જ્ઞાની અને ભકતોનો એવી રીતે કલેશથી ભગવાન ઉદ્ધાર કરે છે. એમ જણાવવા બંનેને ધર્મનો સંબંધ હોવાનું સૂચવેલ છે. પછી રસોને જાગૃત કરવા માટે વેણુને વગાડતા. તે રસો પુષ્ટ કરવા હાસ્યપૂર્વક જે કટાક્ષ દષ્ટિ તેનાથી આપણા ચિત્તને પીડે છે. કામને જાગૃત કરી પછી રમણ કરે છે. એવા ભગવાન વગર આપણે કેમ રહીશું? આપણી કેવી દશા થશે? (૩૦)

એ પ્રમાણે દોષ દઈ, રૂદન કરવાથી ભગવાનનો પાદુર્ભાવ થયો હતો તેથી રડવા લાગી તે હવે છે.

एवमुपालम्भपूर्वं रोदने प्रादुर्भूत इति रोदनं कृतवत्य इत्याह ॥ एवमिति ॥ अयमेकः प्रकारो निरूपितः । एवमनन्तप्रकारेण ब्रुवाणा जाताः विरहेण भावेन पीडया आतुराश्च जाताः । यतो व्रजस्त्रियः स्वरानन्दासक्तचित्ताः न विषयैः परितुष्यन्ति । ततो लज्जां विसृज्य सुस्वरमुच्चैः रुरुदुः । शास्त्रतो देवादिभिः कृतं भक्तिवशात् अस्माभिः कृतं लोकतः स्वकृतं सर्वमेव भ

एवं ब्रुवाणा विरहातुरा भृशं व्रजस्त्रियः कृष्णनिषक्तमानसाः ॥ विसृज्य
लज्जां रुरुदुः स्म सुस्वरं गोविन्द दामोदर माधवेति ३२

गवान् स्वीकरोतीति संबोधनत्रयं । गोविन्दोऽभिषिक्तः । दामोदरो वशीकृतः । लक्ष्मीपतिश्च माधवः । एतैर्धर्मैः प्रायेण भगवतो विस्मरणाद् इति तस्यासिद्ध्यर्थं रोदनं सर्वकमुच्चारितवत्यः ३१

શ્લોકાર્થ :-૩૧

એ પ્રમાણે બોલતી, વિરહના વિચારથી, બહુ દુઃખી થએલી શ્રીકૃષ્ણમાં ચોંટી ગએલ ચિત્તવાળી વ્રજની સ્ત્રીઓએ લજ્જાનો ત્યાગ કરી. હે ગોવિંદ ! હે દામોદર ! હે માધવ ! એમ મોટા અવાજે રડવા માંડયું. (૩૧)

ભાવાર્થ; સુબોધિનીજી :-૩૧

આ એક પ્રકાર કહ્યો એવા અનંત પ્રકારે ગોપીઓ બોલવા લાગી અને વિરહથી દુઃખી થઈ કારણ કે વ્રજની સ્ત્રીઓ સદાનંદ શ્રીકૃષ્ણમાં ચૌટી ગએલ ચિત્તવાળી હતી. તેથી વિષયોથી તેમને સંતોષ થાય તેમ ન હતું. પછી લજ્જાનો ત્યાગ કરી સુસ્વરમ્ મોટા અવાજથી રડવા લાગી. ભક્તિને લીધે જે ગોપીઓએ કરેલું અને લોક પ્રમાણે ભગવાને કરેલું તે બધું ભગવાન ફગાવી દેતા હતા. તેથી ત્રણ સંબોધન કરેલ છે. ગોવિંદનો અભિષેક કરેલો, દામોદરને વશ થએલા અને માધવ લક્ષ્મીના પતિ થએલા. આ ધર્મો ભગવાન વીસરી ગયા તેથી ભગવાનની દયા પ્રાપ્ત થાય તે માટષ ગોપીઓએ રૂદન કરી સંબોધનો ઉચ્ચાર્યાં. (૩૧)

द०टी०३६ ८३०

स्त्रीणामिति। स्त्रीणां रोदनेन नगमिष्यतीति अभिषेकः सूर्योदये जाते कालातिक्रमं च ज्ञात्वा स्वयमक्रूर एव स्वदेवादि कार्यसाधकः। किं तस्यापि मित्रकार्यं करिष्यन् कृतमैत्रः कृतसंध्यावंदनः स्नातो वरुणलोको दाहिष्टश्च सूर्यदर्शनादि भि। सूर्योदयपर्यंतं कर्म च कृतवानिति लक्ष्यते। अग्निहोत्रादि समये भगवान् गंतव्यमिति ज्ञापनार्थं ३२ अथ भिन्नप्रक्रमेण गोकुलवासिनो परित्यज्य भिन्नवानायामभिनिविष्टचित्ताः रथं प्रेरयामास॥ ततो गमनोत्सवो जातः ततो इति द्वा

स्त्रीणामेवं रुदन्तीनामुदिते सवितर्यथ। अक्रूरश्चोदयामास कृतमैत्रादिको रथं ३२
गोपास्तमन्वसज्जन्त नन्दाद्याः शकटैस्ततः। आदायोपायनं भूरि कुंभान्गोरससंभृतान् ३३

माहृ।।गोपाइति।।तिभृगवइयमङअसन्नंतातनएवहेतो।।ततोगोझ्कालाद्दाऽपायनेगोरससंश्चतानङ्कंभोश्चआदाया राम
अवस्पगमनेअन्यासतो वतेषांहेतुरुक्तः।।भगवत्परिपालितानांरसोभगवतेवभोक्तव्यइति।।ततोगोपिकाः रोदनेऽ ८३
वेइगवान्ननतःप्रकरयतिविशेषमउक्ताश्र्वदहेवसिद्धत्वात ३३ ॥ ॥

શ્લોકાર્થ :-૩૨

સ્ત્રીઓ એ પ્રમાણે રડતી હતી અને હવે સૂર્ય ઉગ્યો ત્યારે જેણે મૈત્ર વિગેરે કરેલાં હતાં તેવા અકુરે રથ હાંકવા માંડયો. (૩૨)

ભાવાર્થ; સુબોધિનીજી :-૩૨

સ્ત્રીઓના રડવાને લીધે ભગવાન મથુરાં જશે નહિ એમ માનીને અને સૂર્યોદય થતાં સમય થઇ ગયો જાણી વસુદેવ વિગેરેનું કાર્ય સાધનાર, કેસનું કાર્ય કરવાની ઈચ્છાવાળો અથવા સંધ્યાવંદન જેને કરેલું છે તેવો અવશ્ય કરવાનું કાર્ય જેને કરેલું છે. તેવો અવશ્ય કરવાનું કાર્ય જેને કરેલું છે. તેવો અકુર પોતે રથ હાંકવા માંડયો. સૂર્યોદય સુધી અકુરે કર્મ જ કર્યા એમ જણાય છે. અથવા અગ્નિ હોમ કરવાના સમયે મુસાફરી કરવી નહિ એમ જણાવવા એમ કહેલું છે. હવે એટલે જુદા પ્રકારથી ગોકુલમાં રહેવાની વાસનાનો ત્યાગ કરી બીજી વાસનામાં ચિત્તવાળો થઇ અકુર રથ હાંકવા માંડયો. (૩૨)

મથુરા જવાનો ઉત્સવ થયો. તે હવે નીચેના શ્લોકથી કહે છે.

શ્લોકાર્થ :-૩૩

ત્યાંથી નંદ વિગેરે ગોપો ઘણી ભેટો અને ગોરસથી ભરેલા ઘડાઓ લઇ ગાડાઓમાં તેમની પાછળ ગયા. (૩૩)

ભાવાર્થ; સુબોધિનીજી :-૩૩

ભગવાનના રથની પાછળ જવા ઉપડયા. ભેટો અને ગોરસથી ભરેલા ઘડાઓ લઈને શબ્દોથી અવશ્ય જવાનું અને ભગવાનમાં તેમની આસકિત હોવાનું જણાવે છે. ભગવાને જેનું સારી રીતે પાલન કરેલું છે. તેમના રસનો ભોગ ભગવાને જ કરવો જોઈએ એવા વિચારથી ગોરસથી ભરેલા ઘડા તેઓ લઈ ગયા.(૩૩)

પછી ગોપીઓએ રૂદન કરતાં અનંત ભગવાન પહેલાંની માફક પ્રગટ થયા એવા ભેદ પહેલાંની પેઠે પ્રાપ્ત થતો હોવાથી, નહિ જણાવતાં તે પછીનો વૃતાંત હવે કહે છે.

श्रीमद्वृत्तान्तमेवाह । गोप्यश्चेति ॥ चतुर्भिः ॥ गोप्यश्च भगवत्संगे गताः स्वल्परूपाः स्थूला स्वदयितं भर्तारं कृष्णं स्व
दानन्दमनुव्रज्य किंचिद्दूरे संगे गताः । ततो भगवता अनुरंजिताः स्वरागेण रक्ताः मध्यप्रदेशे प्रस्तुतं रमभगवतः कान्तस्य
किमस्माभिः रागतव्यमस्माभिर्नागन्तव्यमिति तिनान्यप्रकारो विनिसारः तिष्ठन्तस्थिरेतथैवस्थिताः ३५ ततो
भगवतापकृतं तदाह । तास्तथेति ॥ याः स्थिताः याश्च नाविष्टस्वरूपाः तासामर्थेन यासंतापयुक्ता वीक्ष्य स्वस्थान

गोप्यश्च दयितं कृष्णमनुव्रज्यानुरंजिताः । प्रत्यादेशं भगवतः कांक्षन्त्यश्चावतस्थिरे ३४ तास्त
थानतप्रतीर्वीक्ष्य स्वप्रस्थाने यदूत्तमः । सान्त्वयामास सप्रेमैरयास्यइतिदौत्यकैः ३५

चन्निमित्तमितिपद्धुराजसिंहः यादवकार्यमपिकर्तव्यमिति संक्षेपेण रुक्मदूतैः अहमेवायास्य इति दौत्यकैः तद्वाक्यैः सां
त्वयामास । अथवा सांवाक्यैः प्रेमोजातः भगवांस्तु इतवाक्यद्वाराशब्दार्थरूपः ज्ञानरूपो वा आगमिष्यामीत्युक्तवान्
दौत्यवाक्यैः रायास्य इति । ताःपुनः इदानीमेव देवचनेन तत्कार्यमिति ज्ञातव्यः इदं भगवद्वाक्यं मेव अन्यथा न वक्त
व्यं स्यात ३५

VIBRANT PUSHTI VADODARA

શ્લોકાર્થ :-૩૪

ગોપીઓ પતિ શ્રીકૃષ્ણની પાછળ જઇ તેમનાથી રંગાઈ, ભગવાનની આજ્ઞાની ઈચ્છા રાખતી ઉભી રહી. (૩૩)

ભાવાર્થ; સુબોધિનીજી :-૩૪

સૂક્ષ્મ ગોપીઓ ભગવાનની સાથે ગઈ. સ્થૂલ ગોપીઓ તો દયિત પતિ કૃષ્ણ સદાનંદની પાછળ ચાલી કેટલાક અંતર સુધી સાથે ગઈ. પછી ભગવાને રંગેલી એટલે ભગવાનના પ્રેમમાં રંગાએલી થઈ. શું હમારે સાથે આવવું અથવા આપ સ્વામી પધારશો ? કારણ કે બીજો કોઈ ઉપાય અમારૂં જીવન નભાવવા નથી. તે ભગવાનના પ્રત્યુત્તરની ઈચ્છા ભગવાને જે કહ્યું તે હવે કહે છે. (૩૪)

શ્લોકાર્થ :-૩૫

તેઓને પોતે પ્રધારવાને લીધે તેમને દુઃખી થએલી જોઈ હું દૌત્યકથી આવીશ એમ દૂતો દ્વારા તેમનું સાન્તવન કર્યું (૩૫)

ભાવાર્થ; સુબોધિનીજી :-૩૪

જેઓ એવી રીતે ઉભી રહી અને જેઓનું સ્વરૂપ પ્રગટ હતું તેઓને આ પ્રમાણે દુઃખી થએલી જોઈને, પોતાનું મથુરાં પધારવું જ તેમના દુઃખનું કારણ છે એમ જાણીને પોતે યદુરાજસિંહ હોવાથી યાદવોનું પણ કામ કરવું જોઈએ તેથી સમ્પ્રેષ્યૈ : ઉત્તમ દુતોથી હું જ દૌત્યકઃ દૂતના વાકયથી આવીશ. એમ તેઓનું સાન્તવન કર્યું. અહીં ભગવાને કહેલા વાકયમાં તેઓને ભ્રમ થયો. ભગવાને તો દૂતના વાક્યથી એમ કહેવડાવ્યું કે હું દૌત્યકથી આવીશ. પરંતુ તેઓ એમ સમજી કે ભગવાન પોતે જ પધારશે. આ ગોપીઓને આવી ગેરસમજ થઇ તે ભગવાનનું ચરિત્ર છે નહિ તો શુક કહેત નહિ. ભગવાન તરફથી કહવેમાં આવેલ સમાચાર મોકલાવેલી હોવા છતાં ભગવાનનો સંબંધ દેખાડવા તેઓ ઉભી રહી. (૩૪)

१०।३९।३६ ८३१ तास्तथोक्ता अपि भगवत्संबंधदर्शनार्थं तथैव स्थिता इत्याह ॥ यावदिति ॥ शब्दाद्धर्थो महानिति अर्थसंबंधार्थं तथा कथ्यते ॥ यावता कालेन केतुर्ध्वजो लक्ष्यते पि संभावनया ॥ दिदृक्ष्यते यावद्रथस्य रेणुरपि तावत्पर्यन्तं भगवत्संगे अनुप्रस्थापितान्तःकरणाः आधिदैविकरूपाः जीवस्वरूपाः शरीरमात्रेण लेख्यानीवोपलक्षिताः प्रतिमाया चलनं न भवतीति तथा इत्यर्थमुक्तम् ॥ आकृतिमात्रं तत्र स्थितं स्वरूपं तु भगवता सह गतमिति वा ३६ ततोपि दूरं गते निवृत्ता जाता इ

यावदालक्ष्यते केतुर्यावद्रेणू रथस्य च । अनुप्रस्थापितात्मानो लेख्यानीवोपलक्षिताः ३६
ता निराशा निववृतुर्गोविन्दविनिवर्तने । विशोका अहनी निन्युर्गायन्त्यः प्रियचेष्टितं ३७

त्याह ॥ ता निराशा इति ॥ प्रियचेष्टितं गायन्त्यो भगवद्गुणान् अपि भगवानेवेति तेनैव विशोकाः अहनी निन्युः रात्रिचरित्रगानेन रात्रिं दिवसं चरित्रगानेन दिनमिति ॥ स्वविशेषवक्तुं अत्र सहनीयत्वज्ञानिविवर्तनेन निर्दिश उक्तः ॥ अनेन भगवतः भक्तोपेक्षादोषोपि निवारितः ॥ भगवदनागमनेपि दोषाभावश्च अहनी इति ज्ञापयितुमभिप्रायः ३७ ॥ राम ८३१

શ્લોકાર્થ :-૩૬

જ્યાં સુધી ધની અને રથની ધૂળ જોવામાં આવ ત્યાં સુધી ભગવાનની પાછળ જેમને અન્તઃકરણ મોકલેલ છે તેઓ ચિત્રોના જેવી દેખાઈ. (૩૬)

ભાવાર્થ; સુબોધિનીજી :-૩૬

શબ્દથી અર્થ મોટો હોવાથી અર્થ સાથે સંબંધ છે તે જણાવવા તે પ્રમાણે આ શ્લોકમાં કહેવામાં આવે છે. જેટલા સમય સુધી ધજા જોવામાં આવે અથવા જયાં સુધી રથની ઉડતી ધૂળ પણ જોવામાં આવે ત્યાં સુધી ભગવાનની સાથે જમેણે પોતાનાં અન્તઃકરણોને અથવા આધિદૈવિક પ્રકારના જીવના સ્વરૂપને મોકલેલાં છે તેવી થઈ. માત્ર શરીરથી ચિત્રોના જેવી દેખાઈ. પ્રતિમા (મૂર્તિ) ચાલે તેવી નહતી એમ જણાવતા ચિત્રોના જેવી એમ કહેલું છે. તેઓની આકૃતિ માત્ર ત્યાં રહી પરંતુ સ્વરૂપ તો ભગવાનની સાથે ગયું. એમ જણાવવા તે પ્રમાણે કહેલું છે. (૩૬)

ધજા અને રથની ધૂળ દેખાય તેટલેથી પણ દૂર ભગવાન પધાર્યા ત્યારે તેઓ ગોકુલ પાછી ફરી તે કહે છે.

શ્લોકાર્થ :-૩૭

ગોવિંદ પાછળ પધારવાના વિષયમાં નિરાશ થઈ તેઓ પાછી આવી અને પ્રિયના ચરિત્ર ગાતી શોકમુકત થઈ રાતદિવસ વિતાવવા લાગી. (૩૭)

ભાવાર્થ; સુબોધિનીજી :-૩૭

કાઈ પણ નિમીત્તથી આજેજ ભગવાન પાછા પધારશે એવી આશ વિનાની તેઓ થઈ. પછી તેઓ કેમ જીવી શકી? એવી શંકા થાય તેથી પ્રિયના ચરિત્ર ગાતી શબ્દો યોજેલ છે. ભગવાનના ગુણો પણ ભગવાન જ છે. તેથી તે ગુણાના ગાનથી શોક રહિત થઈ. રાતદિવસ વિતાવવા લાગી. ભગવાન રાત્રીના ચરિત્રમાં ગાનથી અને રાત્રીન અને દિવસના ચરિત્રમાં ગાનથી દિવસો વિતાડવા લાગી. આથી ભગવાને ભકતોની દરકાર ન રાખી એવો દોષ નથી. ભગવાન પાછા ન પધારવાથી તેમેન દાષ થતો નતી. એમ રાત્રીની પેઠે બધી રાત્રીઓ ભગવાના ચરિત્રોના ગાનથી વીતી એમ જણાવે છે. (૩૭)

જ્યારે તે શોક રહીત થઈ ત્યારે ભગવાન ગોકુલના વૃતાંતનો વિચાર નહિ કરતાં આગળ પધાર્યા તે હવે કહે છે.

ज्ञानेनैकरात्रिदिवसवा रात्रयो गता इत्याप्रज्ञापयितुं प्रहाता॥ वथाधाज्ञाता॥ तत्र भगवान् गोकुलवृत्तान्तमविचा-
र्येवागत इत्याह॥ भगवानपीति॥ पद्यपद्येनैव स्थित्वा कंसमारयितुं शक्तः गोपिकाश्च संगेनेत्तु एकेन रूपेण स्थित्वा
रूपान्तरेण वा गंतुं तथापि मथुरामेव गत इत्यश इ॥ रामाक्रूराभ्यां सहित एकस्मिन् रथे स्थितः॥ तयोरप्रधानत्वा
यत्तथोक्तिः॥ नृपत इति संबोधनं राजलीलेयमिति ज्ञापयितुं। वायुवेगेन रथेनेति योजनत्रयं चतुष्टयं वा चरि
कामात्रेण समागत इति सर्वे गोपाला नंदादयः पश्चादेव स्थिताः॥ किंचित्तिरश्चयितुं परं भगवानेव समागतः॥

भगवानपि संप्राप्तो रामाक्रूरयुतो नृप रथेन वायुवेगेन कालिंदीमघनाशिनी ३८

अंतर्वेद्यां गोकुलं वृन्दावनं गोवर्द्धन इति विमर्शः॥ कल्पान्तरे तद्दीपाभागाः संप्राप्तमन्यत्र ज्ञाता इति॥ न च पत्रविरोध
॥ अन्याव कल्पनानसुतासारस्वतकल्पात् सारिणी चेयं कथा॥ एतावद् दूरमंतर्वेद्यामेवागत्य मथुरानिकटे मथु
रातः क्रोशद्वयं सर्वज्ञानि म्नायस्तु नाऽदूरे देवगंभीरे ति अघनाशिनी तीर्थे समागत इति साधारणेन सर्वत्र वाका
लिं पाविशेषणं। अक्रूरस्य सर्वपापघ्नये भगवत्स्वरूपदर्शनयोगिता सिद्धार्थं ततः प्रातःकाले अक्रमिति ३८

શ્લોકાર્થ :-૩૮

હે નૃપ ! બલભદ્ર અને અક્રુર સહીત ભગવાન પણ વાયુના જેવા વેગવાળા રથથી પાપહારિણી કાલિન્દી પહોંચ્યા (૩૮)

ભાવાર્થ; સુબોધિનીજી :-૩૮

જો કે ભગવાન અહીં ગોકુલમાં રહીને કંસને હણવાં અને ગોપીઓને પોતાની સાથે મથુરાં લઈ જવા શક્તિવાળા હતા. તો પણ તે મથુરા જ પધાર્યા. એમ અપિ પણ શબ્દ યોજેલ છે. બલભદ્ર અને અક્રુર સાથો ભગવાન એક રથમાં બેઠેલા છે. તે પ્રમાણે તે બે મુખ્ય ન હતા એમ જણાવવા કહેલું છે. આ રાજલીલા છે એમ જણાવવા હે નૃપ ! એમ સંબોધન કરેલું છે.

એક ઘડીમાં ભગવાન ત્રણ અથવા ચાર જોજન પહોંચ્યા એમ જણાવવા વાયુના જેવા વેગવાળા રથથી શબ્દો યોજેલ છે. નંદજી વિગેરે ગોપાલો પાછળ જ રહ્યા. અક્રુરને કંઈક ચમત્કાર દેખાડવા ભગવાન કાલિન્દી પહોંચ્યાં.

ગોકુલ, વૃંદાવન અને ગોર્વધન, ગંગા અને યમુનાજીની વચ્ચે હતા. એવા નિર્ણય થાય છે. હમણાં કલિના આરંભમાં તેમના ભાગે બીજે સ્થળે ફેરવાઈ ગયા છે. તેથી પ્રત્યક્ષનો વિરોધ નથી. બીજો નિર્ણય યોગ્ય નથી જ. આ કથા સારસ્વત કલ્પને અનુસરીને કહેલી છે.

ગંગા અને યમુના વચ્ચે આટલે દૂર પધારીને મથુરા નજીક, મથુરાથી બે કોશ કાલિન્દીએ પહોંચ્યા. યમુના બધે સ્થળે ઉંડી નથી.માત્ર ધરાઓમાં જ ઉંડી છે. તેથી અક્રુરના બધા પાપો નાશ થતા પાપહારિણી કાલિન્દી છે. યમુનાનું કાલિન્દી વિશષણ છે.

ભગવાને સવારે ભોજન કરેલું હોવાથી ત્યાં સુધી જે કર્યું તે હવે નીચેના શ્લોકથી કહે છે. (૩૮)

પછી બલભદ્રે લૌકિક અને વૈદિક પ્રકારે અક્રુરની પૂજા કરી એમ નીચેના શ્લોકથી કહે છે.

VIBRANT PUSHTI * VADODARA *

स्टी॰३६ तत्रागत्य पल्वात्तदांस्मराह ॥ तत्रोपस्पृश्येति ॥ तत्र कालिंद्यां स्वयमुत्तीर्य नीलपयाउपस्पृश्य स्नात्वापानं
८३२ पेपीत्वा मृष्टकुंडलेविरजत्वात् स्वांतःस्थितमप्यक्रूरं पावयित्वा अन्यानप्यपेक्षितवान् । मणिश्यममिति
इंद्रनीलश्यामं सर्वप्रकाशकमंतःप्रविष्टमिति । तत्रस्थानां शुद्धिवत्ज्ञानमपि जनयतीति तत्रापि पित्वा ।
ततो रुक्मखंडं वृक्षसमूहे वैष्णवछायां समाश्रित्य बलभद्रसहितः पुनः रथारूढो जातः । अत्र किंचित्कर्तव्य
मितिछायायां रथे उपविष्टः रथस्थः ॥ ३९ ततो अक्रूरः भगवद्दत्तया माया गतश्मसमयः । दुर्लभत्वाद्युना

तत्रोपस्पृश्य पानीयं पीत्वा मृष्टं मणिप्रभं । वृक्षखंडमुपव्रज्य सरामो रथमाविशत् ३९
अक्रूरस्तावुपामंत्र्य निवेश्य च रथोपरि । कालिंद्या ह्रदमागत्य स्नानं विधिवदाचरत् ४

याः तत्र स्नात्वा गमिष्यामीति स्नानार्थं वृक्षखंडे स्थापितः ॥ अक्रूर इति ॥ ततो रामकृष्णौ आमंत्र्य स्नानार्थं गमि
ष्यामीति प्रार्थयित्वा बालकाविति रतस्तत्र कीडंतौ पारे निवेश्य उपवेश्य वा रथस्यातस्य मिस्तत्र कालिंद्या राम
ह्रदे पुनः समागत्य विधिवन्नित्यस्नानं पुनः कर्तव्यं च न । प्रातःकाले नित्यस्नानस्य निषिद्धत्वात् ४० ८३२

શ્લોકાર્થ :-૩૯

ત્યાં સ્નાન કરી, સ્વચ્છ મણિના જેવું કાંતિવાળું જળ પીને વૃક્ષોના સમુહ પાસે જઈ બલભદ્ર સાથે ભગવાન રથમાં બેઠા. (૩૯)

ભાવાર્થ; સુબોધિનીજી :-૩૯

કાલિન્દીમાં ભગવાને પોતે ઉતરીને સ્નાન કરીને સ્વચ્છ જલ પીને, તે જળ રજવગરનું હોવાથી તેનાથી પોતાની અંદર રહેલા પણ પોતાને અકુરને પવિત્ર કરવાની ઈચ્છા હતી તેમને પવિત્ર કર્યા. ઈન્દ્રનિલના જેવું શ્યામ અને સર્વનો નાશ કરનારૂં તે જલ ભગવાનના ઉદરમાં પ્રવેશ કરે એટલેહ ત્યાં રહેલા સર્વ જીવોની શુદ્ધિની પેઠે જ્ઞાન પણ ઉત્પન્ન કરે છે. મણીના જેવી કાન્તિવાળું વિશેષણ યોજેલ છે. વૃક્ષોના સમુહ પાસે જઈ એટલે વૈષ્ણવોનો છાયાનો આશ્રય કરી બલભદ્ર સહીત

ભગવાન રથમાં બેઠા. (૩૯)

પછી અક્રુરે દરરોજ નદીએ અવવાને સમર્થ નહિ હોવાથી, યમુના દુર્લભ હોવાથી તેમાં સ્નાન કરીને હું આગળ જઈશ. એમ વિચારીને સ્નાન કરવાની પ્રવૃતિ કરી એમ નીચેના શ્લોકથી જાણાવે છે.

શ્લોકાર્થ :-૪૦

અક્રુરે તે બેની આજ્ઞા લઈ. તેમને રથ ઉપર બેસાડી કાલિન્દીના ધરા પાસે જઈ વિધિ પ્રમાણે સ્નાન કર્યું. (૪૦)

ભાવાર્થ; સુબોધિનીજી :-૪૦

અક્રુરે તે બેને બલભદ્ર અને શ્રીકૃષ્ણને હું સ્નાન કરવા જાઉં છું એવી પ્રાર્થના કરી. તેઓ બાલક હોવાથી અહીં તહીં સમત કરે તેથી રથ ઉપર બેસાડી દઈને તમારે અહીંજ રહેવું એમ કહીને ફરીથી કાલિન્દીના કાંઠે જઈ પ્રાતઃકાલે મૃત્તિકા સ્નાન કરવાની શાસ્ત્રમાં મના હોવાથી ફરીથી વિધિ પ્રમાણે મૃતિકાસ્નાન કરી.

तत्र स्वधर्मेण जपः जले निमज्ज्य कर्तव्य इति प्रयाणस्थं शमिति पारिजले निमज्जत स्मिन्सलिले सनातनं वेदात्मकं ब्रह्म जपन्नेव शुद्धान्तःकरणः तावेव रामकृष्णावाददृशे। मनस्थितौ मिलितौ। यथा जलमध्यस्थाः पदार्था दृश्यन्ते तथा तावपि दृष्टवान्। तस्मिन्स्थाने मयादृष्टाविति तत्स्नानमात्रं भवति स्थानं भगवांश्च पुनः सर्वत्रैव तत्तद्देशादि दर्शनं च न ष्टम्। प्रतीपतो दर्शितं वा श्रुतस्य संदेह्यात्र तत्र यं ४१ ततो तौ दृष्ट्वा संदेहाद्विचारयति। तौ रथस्थाविति। यदि केनापि

निमज्ज्य तस्मिन्सलिले जपन्ब्रह्म सनातनम्। तावेव ददृशेऽक्रूरो रामकृष्णौ समन्वितौ ४१ तौ रथस्थौ कथमिह सुतावानकदुन्दुभेः। तर्हि स्वित्स्यन्दने न स्त इत्युन्मज्ज्य व्यचष्ट सः ४२ तत्रापि च यथापूर्वमासीनौ पुनरेव सः। न्यमज्जद्दर्शनं यन्मे मृषा किं सलिले तयोः ४३ ॥ ॥

प्रकारेण मध्य न्यवर्तिते समागतौ तर्हि स्यन्दनेन भविष्यतः। इति विचार्य उन्मज्ज्य व्यचष्ट दृष्टवान् दृष्टा स एवेति अभिन्नस्थानौ यमाह ४२ ततोऽपि दृष्टवानित्याह। तत्रापि चेति। यथापूर्वं यथास्थितौ तथैव दृष्टवान्। तस्य पुनरेव जिज्ञासा उत्पन्नेत्याह। पुनरेव सः इति। न्यमज्जत् सन्तः पतत् भगवतोः दर्शनं तत् किं मृषेति विमर्शोऽयं ४३

શ્લોકાર્થ :-૪૧

ડુબકી મારી તે જલમાં સનાતન બ્રહ્મનો જપ કરતાં અકુરે તે બે બલભદ્ર અને શ્રીકૃષ્ણને બેઠેલા જોયા.(૪૧)

ભાવાર્થ; સુબોધિનીજી :-૪૧

સુર્વણના ગૃહવાળા વરૂણને હું શરણે જાઉં છું. પાપો દૂર કરનારો જપ ત્યાં જલમાં કરવો જોઈએ તેથી જલમાં ડુબકી મારી. તે જલમાં સનાતન વેદરૂપ બ્રહ્મનો જપ કરતાં તે શુદ્ધ અન્તઃકરણવાળો થઈ અકુરે બલભદ્ર અને શ્રીકૃષ્ણને ભેગા બેઠેલા જોયા. જેમ જલમાં રહેલા પદાર્થો જોવામાં આવે તેમ તેમને પણ જોયા.

ભગવાને તે સ્થાનમાંથી માયા ઉપાડી લીધી એટલે તે સ્થાન પ્રભાવવાળું થયું. ભગવાન તો સર્વ સ્થળે રહેલા છે. પણ દોષને લીધે તેમનાં દર્શન સર્વ સ્થળે થતાં નથી તે અકુરનો સંદેહ દૂર કરવા ભગવાને પોતાનાં દર્શન કરાવ્યાં. (૪૧)

તે જલમાં બલભદ્ર અને શ્રીકૃષ્ણને જોઈને સંદેહ થવાથી વિચાર કરે છે. તે નીચેના શ્લોકથી કહે છે.

શ્લોકાર્થ :-૪૨

આનંદ દુદુંભીના રથમાં બેઠેલા તે બે પુત્રો અહીં કયાંથી? ત્યારે રથમાં નહિ હોય એમ વિચારી ઉભા થઈ તેણે જોયાં.(૪૨)

ભાવાર્થ; સુબોધિનીજી :-૪૨

ભગવાનનું સર્વના આત્મા હોવાપણું અને ભગવદપણું વિસરીને અકુર વિચારે છે કે આનંદદુંદુંભીના તો તે બે પુત્રો મેં રથમાં બેસાડેલા તેઓ અહીં જલમાં કેમ દેખાય છે.? કેવી રીતે આવ્યા? જ્યારે મારૂં ચિત્ત બીજા વિષયમાં હતું ત્યારે હરકોઈ ઉપાયે જલમાં આવ્યા હોય તો રથમાં નહિ હોય એ પ્રમાણે વિચાર કરી જલમાં ઉભા થઈ તેણે જોયા. સ શબ્દ યોજેલ છે. (૪૨)

પછી રથમાં પણ તેને બેને જોયા એમ હવે કહે છે.

શ્લોકાર્થ :-૪૩

ત્યાં પણ તેણે પોતાની મેળે બેઠેલા જોયા. તે બેનું જલમાં મને જે દર્શન થએલું તે શું ખોટું હસે? એમ વિચારી ફરીથી ડુબકી મારી (૪૩)

ભાવાર્થ; સુબોધિનીજી :-૪૩

પહેલાં બેસાડેલા તેવા જ બેને રથમાં જોયા. તેને ફરીથી જાણવાની ઈચ્છા થઈ એટલે ફરીથી ડુબકી મારી. હું જલમાં રહેલો હતો ત્યારે મને ભગવાનનું દર્શન થએલું તે શું ખોટું હતું? એ જાણવાની ઈચ્છા થઈ. તેને આવી શંકા થઈ. ફરીથી ડુબકી મારી. તે બેને જોયા એમ હવે નીચેના શ્લોકથી કહે છે.(૪૩)

द-टी०३६ ततोभूयःनिमज्यदृष्टवानित्याह॥भूयइति॥प्रथममप्यर्यापेभगवतोमाहात्म्यज्ञानातकल्पितत्वाशंकायाम
८३३ णपुनरुन्मज्यदृष्टवान।ततोतुभगवानप्याप्राणपर्यापिकृत्वापुनर्दृष्टःपदृष्टइतिनास्यलौकिकालौकिकप्रमाणेषु
प्रतिष्ठेतिभगवान्विचार्यतेवाप्यपितुस्वमाहात्म्यप्रकारिकृतवानित्याह॥भूयस्तत्रापीति॥सएवाक्रूरःभूयोदृष्ट
वान।तत्रापितस्मिन्नेवहृदेजलमध्येपि।अथवा।तत्रापिदर्शनेविशेषंदृष्टवान।यस्संकर्षणःतेशेषत्वेनदृष्टवान

भूयस्तत्रापिसोद्राक्षीतस्तूयमानमहीश्वरं॥सिद्धचारणगंधर्वैरसुरैर्नतकंधरैः ४४

भगवंतंतुशेषशायिनं।तस्यनारायणत्वेनज्ञानंयुक्तंभवतीतिनतुतद्रूपेणमत्वेनसंदेहनिवारणार्थमेवंप्रदर्शि
तइति।सिद्धादिभिःस्तूयमानंचदृष्टवान्।सिद्धाःसर्वशेषाविष्टसंकर्षणसेवकाः।तथापृष्टेनिरूपिताः।भुजंगा
नांसर्पाणांयेपतयःवासुकिप्रमुखाःतेरपि॥असुराणामपियेपतयःकालनेमिप्रभृतयःतेरपि।सर्वएवसंक राम
र्षणस्यभक्ताइतिसर्वेदैत्याःस्ससेवकाः।किंभयमितिप्रथमकक्षायामेवभयाभावोनिरूपितः ४४ ८३३

संकर्षणं वर्णयति ॥ सहस्त्रसिरसमिति ॥ रूपांतरे षतीजि दृष्टानभवतीति स्वरूपमेव प्रकटितवान् ॥ सहस्त्रसिरं सियस्प हेत्या नौ कामरूपे तथा भवतीति तद्वान्तस्पर्श देवमिति ॥ सर्वेष्वसिरसि फणाः सुकटानि रएता दशस्सस्यैवरूपं भवति । अन्यदपि ध्यानार्थमाह ॥ नीलांबरमिति ॥ तस्य त्वावरणं कालरूपमिति ॥

सहस्त्रसिरसं देवं सहस्त्रफणामौलिनं । नीलांबरं विश
श्वेतश्रृंगैः श्वेतमिवस्थितं ४५

पुनस्तमङ्गतिविसश्वेतनाशीतलं विक्रमांश्वेतं वसनमिति ॥ अन्यधर्मार्थमेव श्वेततानिरूपिता । वर्णनार्थं तिफणाः कृत्वा श्वेतास्य कैलासमिव श्रृंगैः सहितं दृष्टवान् ॥ स्थितमिति फणे भागे उच्चत्वात् उत्थित इव दृष्टः ४५

श्लोકાર્થ :-૪૪-૪૫

ત્યાં પણ તેને માથુ નમાવેલા સિદ્ધો, ચારણો, ગંધર્વો અને અસુરોથી સ્તુતિ કરાતા એક હજાર ફેણ અને માથાવાળા શ્યામ વસ્ત્રવાળા કમલના દાંડા જેવા શ્વેત શિખરો સહીત કૈલાશ જેવા એક હજાર માથાવાળા દેવ સંકર્ષણને જોયા. (૪૪-૪૫)

ભાવાર્થ; સુબોધિનીજી :-૪૪

પહેલી વખત જલમાં દર્શન થયાં ત્યારે અકુરને ભગવાનના મહાત્મ્યનું જ્ઞાન નહિ હોવાથી શાસ્ત્ર સાચાં નથી એવી કલ્પના કરી તેને ફરીથી ઉભા થઇ રથમાં ભગવાનના દર્શન કર્યા. ત્યારબાદ ફરીથી જલમાં ડુબકી મારી ભગવાનનાં દર્શન કર્યા. તેથી આ અકુરની લૌકિક અથવા અલૌકિક પ્રમાણમાં દઢ શ્રદ્ધા નથી એમ વિચારી ભગવાને તેને બોધ આપવા પોતાનું મહાત્મ્ય પ્રગટ કર્યું.

તેજ અકુરે ફરીથી દર્શન કર્યા. ત્યાં પણ એમ પણ શબ્દથી જલની અંદર અને બહાર પણ દર્શન કર્યા. દર્શનની અંદર ભગવાનનું ખાસ ચિન્હ જોયું. જે સંકર્ષણ હતા. તેમનાં શેષ તરીકે દર્શન કર્યા. અને ભગવાનના શેષશાયી તરીકે દર્શન કર્યા. તેને ભગવાનના નારાયણ તરીકે દર્શન થાય તેજ યોગ્ય હતું. પરંતુ પુરૂષોત્તમ તરીકે દર્શન થાય તે યોગ્ય ન હતું. વળી તેમાં સિદ્ધો વડે

સ્તુતિ કરાતા સંકર્ષણના દર્શન કર્યા. સિદ્ધો સંકર્ષણના સેવકો છે. છઠ્ઠા સ્કંધમાં તેને જણાવેલ છે. ભૂજંગો એટલે સર્પોના વાસુકી જે પતિઓ છે તેમનાથી સ્તુતિ કરાતા સંકર્ષણનાં દર્શન કર્યા. અસુરોના પણ કાલનેમી જે પતિઓ છે તેમનાથી સ્તુતિ કરાતા સંકર્ષનના દર્શન કર્યા. બધાએ સંકર્ષણના ભક્તો હોવાથી બધાએ દૈત્યો પોતાના સેવકો સહીત સંકર્ષણની સ્તુતિ કરતા હતા. એટલે તેમને ભય ક્યાંથી હોય તેથી તેમને ભય નથી. પીસ્તાલીસમા શ્લોકમાં સંકર્ષણનું વર્ણન કરે છે. બીજા રૂપનું જ્ઞાન દૃઢ ન થાય તેથી સંકર્ષણરૂપ પ્રગટ કર્યું. એક હજાર માથાઓ છે. જેમનાં તેવું રૂપ હતું. આ તેનું દૈત્યરૂપ નહતું. તે જણાવવા દેવ શબ્દો યોજેલ છે. બધાએ માથા ઉપર ફેણો અને મુકુટો હતા એ શેષનું રૂપ છે. શ્યામ વસ્ત્રવાળા એવું બીજું વિશેષણ ધ્યાન કરી શકે તે માટે કહે છે. તેનું આવરણ કાલરૂપ છે. વળી તમોરૂપ હોવાથી કમલના દાંડા જેવી શ્વેતતા કહેલી છે. કમલનો દાંડો શીતલ, ચીકણો અને શ્વેત હોય છે. વર્ણન કરવા માટે ફેણોને લીધે શિખરો સહીત શ્વેત પર્વત કૈલાશ જેવા તેણે જોયા એમ કહેલું છે. ઉંચા રહેલા હોય તેવાં દેખાતા હતા.

નીચેના શ્લોકથી તેને દર્શન કરેલાં ભગવાનનું વર્ણન કરે છે.(૪૪-૪૫)

र.टी०२६ ८३४

ततो दृष्टं भगवंतं वर्णयति॥ तस्योत्संग इति॥ उत्संगे कायिकोमलत्वात् समत्वात् कमनीयत्वात् ... लत्वेन सूक्ष्मत्वात् तस्य तस्यैव शरीरस्योत्संगतल्पता स्वस्य शयनार्थं तथोक्तवान्॥ अन्यथा सर्पशयनं भयानकं भवतीति उत्संग एव शयनस्थानमिति॥ तस्य नीलतापनाशकं यथा आकाशे मेघः स्वस्य स्यैव भवतीति तथा भगवानपि पीतिश्यामिको शेषपर्यंकवर्ततरे वस्त्रस्य च स्या एते षां स्वरूपं प्रयोजनं च स्वर्वस्तुकः॥ पुरुषाकाराः चत्वारो भुजा यस्याः सः

तस्योत्संगे घनश्यामं पीतकौशेयवाससम्॥ पुरुषं चतुर्भुजं शांतं पद्मपत्रारुणेक्षणम्॥ ४६

तं पुणातीतं॥ उत्पत्तिस्थितिलयानां तत्संशेरे वसिद्धत्वात् पद्मगर्भवत् अरुणोईक्षणे यस्य मेघवत् उत्पतपापयोजने निरूपितं॥ वासः प्रमाणं पुरुष इति स्थूलरूपता॥ स्वमेवाहमिति ज्ञा समिति निरूपिता॥ पुरुषार्थं चतुः शं पराद्वत्वं तत् जातिव्यक्तिः॥ अंतःकरणं विशेषाभावाय शांतिः॥ दृष्टेवतापहारित्वाय अरुणवर्णं ईक्षणं॥ किं सर्वथार्थं च गर्भपरे नयाजेने व मारपिष्यति न पाकस्य नेति निरूपितं॥ एवं षड्गुणा निरूपिताः ४६ 	एम ८३४

શ્લોકાર્થ :-૪૬

તેમની કાયા ઉપર વાદળાના જેવા શ્યામ, પીળા, રેશમી વસ્ત્રવાળા પુરૂષ ચારભૂજા, શાન્ત કમલના ગર્ભ જેવા લાલ નયનવાળાના દર્શન કર્યા. (૪૬)

ભાવાર્થ; સુબોધિનીજી :-૪૬

ઉત્સંગે એટલે કાયા ઉપર શેષનું બંધુએ શરીર કોમલ હોવાથી, ધીરે ધીરે ગોળ થતું હોઇ, સૂક્ષ્મ હોવાથી ઉત્સંગના (ખોળામાં) સરખું છે. સુખથી તેના પર શયન થઈ શકે તે માટે ઉત્સંગ કહેલ છે. તેમબ ન હોય તો સર્પ ઉપર શયન ભય કરાવનારૂં થાય. તેથી ઉત્સંગ શબ્દ યોજેલ છે. વાદળોના જેમ શ્યામ એટલે દુઃખી થએલાના દુઃખો ને નાશ કરનારા. જેમ આકાશમાં વાદળું પોતાના જ આધારવાળો હોય છે. તેમ ભગવાન પણ પોતાની ઉપર આધાર રાખનારા છે.

પીળું રેશમી વસ્ત્ર છે. જેમનું તેવા ભગવાનના દર્શન કર્યા. પુરૂષ એટલે પુરૂષના આકારવાળા, ચાર ભુજાઓ છે જેમની તેવા ભગવાન શાંત ગુણોથી પર છે કારણ કે જગતની ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ અને લય તેમના અંશોથી જ થાય છે. કમલના જેવા લાલ નયનો છે જેમનાં તેવા ભગવાનના દર્શન કર્યા. વાદળાંના જેવા કહ્યા તેથી પ્રયોજન જણાવ્યું પહેલાં હું અહીં હતો. એવી વ્યત્પતિ પુરૂષ શબ્દની હોવાથી પુરૂષ શબ્દથી મૂલરૂપ કહ્યા.

ભગવાન ચાર પુરૂષાર્થોનું દાન કરે છે તે દર્શાવવા ચાર ભુજાવાળા દર્શાવેલ છે. તેમના દર્શનથી અન્તઃકરણના દોષો રહેતા નથી એમ જણાવવા શાંતિ જણાવી છે. તે દષ્ટિથી જ દુઃખ હરનારા છે અને કંસનો વધ કરશે એ જણાવવા લાલ રંગના નયનવાળા જણાવેલ છે.

ગર્ભ શબ્દથી એમ જણાવ્યું છે કે કંસને ભગવાન કોઈ ઉપાયથી હણશે પણ પ્રગટ થઈ હણશે નહિ. એ પ્રમાણે ભગવાનના ગુણો જણાવ્યાં. (૪૬)

चारु मनोहरं प्रसन्नं वदनं यस्य। स्वरूपतः फलतश्च सर्वसुखदायि। चारुर्यो यं हास्यः तत्पूर्वं निरीक्षणं यस्य। भ
क्तिज्ञानयोरुत्कर्षः सफलो निरूपितः। शोभने भ्रुवौ यस्य। ऊर्ध्वा नासिका च कालास्यपयोः बहिरन्तः कार्ये नि
रूपिते। सर्वे भगवत्यसीति ज्ञापयितुं निरूपयति। चारु कर्णो यस्य। सर्वत्र भगवानुत्तमश्लोकः। सुष्टु कपोलौ अ
रुणवर्णौ अधरो यस्येति। कामलोभादुत्तमौ निरूपितौ ४७ प्रकर्षेण प्रलम्बाः पीवराः स्थूला भुजा यस्य।

चारुप्रसन्नवदनं चारुहासनिरीक्षणं। सुभ्रून्नसं चारुकर्णं सुकपोलारुणाधरं ४७
प्रलम्बपीवरभुजं तुङ्गांसोरस्थलश्रियं। कम्बुकंठं निम्ननाभिं वलिवल्गूदरं ४८

दूरस्थाः स्थूलहस्थोपि उरुपार्थो नष्वाश्यन्तीति ज्ञापयितुं तुङ्गावंसावुरःस्थलं च तत्र श्रीर्यस्य। सर्वेषामेव सर्वं
सारं सुखदा सर्वेषयच्छतीति सर्वविद्यात्मके त्रिवलियुक्तं कण्ठं अस्यास्तीति कम्बुवत्कण्ठो यस्य। निम्ना नाभिर्यस्ये
ति जगत्कारणत्वमस्य सूक्ष्ममिति सुलक्षणत्वं च निरूपितं। त्रिवलीयुक्तं उदरं अश्वत्थपत्रवत् उदरं यस्य कोमलता किं
चिदुन्नतत्वं च निरूपितं। येन तद्दर्शिनः सर्वे सुखस्याद् इति ४८

શ્લોકાર્થ :-૪૭

મનોહર પ્રસન્ન મુખવાળા મનોહર હાસ્યવાળા સુંદર ભ્રમરોવાળા, ઉંચી, નાસિકાવાળા, મનોહર કર્ણવાળા સુંદર કપોલ અને લાલ અધરવાળા ભગવાનના દર્શન કર્યા. (૪૭)

ભાવાર્થ; સુબોધિનીજી :-૪૭

મનોહર અને પ્રસન્ન એટલે સ્વરૂપથી અને ફલથી સર્વને સુખ આપનારૂં વદન છે જેમનું તેવા મનોહર જે આ હાસ્ય તો હાસ્યપૂર્વક દષ્ટિ છે જેમની આ વિશેષણથી ભક્તિ હાસ્ય અને જ્ઞાન દષ્ટિનું ઉત્તમપણું ફલસહીત જણાવ્યું. સુંદર બે ભ્રમરો છે જેમની અને ઉંચી નાસિકા છે જેમની તેવા છે. તેથી બહાર અને અંદરના કાર્યોનું નિરૂપણ કર્યું.

મનોહર બે કર્ણો છે જેમના એ વિશેષણથી ભગવાન સર્વ સ્થળે ઉત્તમ છે. એમ કહેલું છે. સુંદર બે કપોલ અને લાલ રંગના બે અધરો જેમના છે તેવા ભગવાન આ વિશેષણથી કામ અને લોભનું નિરૂપણ કર્યું. (૪૭)

શ્લોકાર્થ :-૪૮

ઘણી લાંબી અને જાડી ભૂજાઓવાળા, ઉંચા ખભાઓ અને વક્ષઃસ્થલ ઉપર લક્ષ્મીવાળા, શંખના જેવી કંઠવાળા, નીચી નાભીવાળા, કરચલીયોવાળા પાંદળાં જેવા ઉદરવાળા ભગવાનનાં દર્શન કર્યા.(૪૮)

ભાવાર્થ; સુબોધિનીજી :-૪૮

ઘણી લાંબી અને જાડી ભૂજાઓવાળા દૂર રહેલા દષ્ટિવાળા, અલ્પ બુદ્ધિવાળા ભગવાન પાસેથી ચારેવ પુરૂષાર્થ પ્રાપ્ત કરશે. ઉંચા બે ખભાઓ અને વક્ષઃસ્થળ ઉપર જે લક્ષ્મી છે જેમના તેવા આ વિશેષણથી ભગવાન બધાનો આભાર વહન કરી, સર્વ દાન કરે છે. શંખના જેવી કંઠ છે જેમની તેવા નીચી નાભિ છે જેમની આ વિશેષણથી ભગવાનનું જગતનું કર્તાપણું ગૂઢ છે. તે સુંદર લક્ષણ જણાવે છે.

પીપળાના પાન જેવું ઉદર છે જેમનું તેવા ભગવાન અને તેથી અંદર રહેલા બધા સુખી છે એમ જણાવેલ છે. (૪૮)

ક-ટી-૩૬ बृहत्स्थलाकरितटोपस्या श्रोणिरपि तथा। ततो यो भागः स्त्रीणां नितंबस्थानीयः ततोप्यक्षस्मात्करभवत्
૮૩૫ उरूद्वयेनान्वितमिति। अनेकपातकविध्यावर्त्तयति। भूमिः करितरूपेति आधारबाहुल्यं निरूपितं। ततो
धस्मात्सर्वांगेषु सौहृर्यं निरूपयन् तथा वर्णयति। सर्वांगेष्वात्स्य दृष्टिः पतितेति। चारुजानुयुगं यस्य। तथा
जंघायुगेन संयुतमेकस्यां जंघायामपरस्याः प्रतिष्ठतीति। अन्यथा विश्लेषे भक्तानां गतिर्भिन्ना भवतीति

बृहत्करितटश्रोणिकरभोरुद्वयान्वितः। चारुजानुयुगं चारुजंघायुगलसंयुतं ४९
तुंगगुल्फारुणनखव्रातदीधितिभिर्वृतं। नवोद्यत्पल्लवश्रेणीलैर्विलसत्पादपंकजं ५०

४९ तुंगैर्गुल्फैररुणनखस्रासेपांव्रातःस्फुरत्तस्पर्शांगतिभिःकांतिभिर्वृतांनखकांतयःसर्वांगव्या प्तिरिष्टतीति।नवा अङ्गुलयः अंगुष्ठेवकमलशायाःतौर्विलसत्तशोभाश्चक्रपारपंकजयस्यास्तुसेव्यत्वापत्तर णौतथानिरूपितौ ५०

VIBRANT PUSHTI * VADODARA *

શ્લોકાર્થ :-૪૯

વિશાળ કેડનો પ્રદેશ અને શ્રૌણી અને હાથીની સૂંઢ જેવા બે સાથળોવાળા મનોહર બે ઢીંચણોવાળા, મનોહર બે જંઘાવાળા ભગવાનના દર્શન કર્યા. (૪૯)

ભાવાર્થ; સુબોધિનીજી :-૪૯

વિશાળ કેડનો પ્રદેશ છે જેમનો અને શ્રૌણી પણ તેવી જ છે શ્રૌણી એટલે કેડેથી નીચેનો ભાગ જે સ્ત્રીઓના નિતંબના સ્થાને રહેલો છે તે શ્રૌણીના નીચે હાથીના સૂંઢ જેવા બે સાથળોવાળા ભગવાન હતા. ભૂમી ભગવાનની કટિના પ્રદેશરૂપ હોવાથી, ભગવાન સર્વના આધાર છે તેબતાવ્યું. તે અકુરની દષ્ટિ ભગવાનના સર્વ અંગો ઉપર પડેલી હોવાથી તે અંગોની સુદરતા જણાવવા વર્ણન કરે છે.

મનોહર બે ઢીંચણો છે. બે જંઘાઓવાળા ભગવાનના દર્શન કર્યા. કારણ કે એક જંઘા ઉપર બીજી જંઘા રાખીને ભગવાન ઉભા રહે છે. તેમ ન કરે તો ભગવાન ભકતોની ગતિ જુદી કરે. (૪૯)

શ્લોકાર્થ :-૫૦

ઉંચી ઘૂંટીઓ અને લાલ નખોના સમુહની કાંતિથી વીંટાએલા નવી આંગળીઓ એ બે અંગૂઠારૂપી કમળ જેમનું તેવા ભગવાનનાં દર્શન કર્યા. (૫૦)

ભાવાર્થ; સુબોધિનીજી :-૫૦

ઉંચી ધૂંટીઓ અને લાલ નખોના સમુહની કાંતિથી વીંટાએલા નવી આંગળીઓ અને અંગૂઠાઓ કમળના પાંદળાં જેવાં હતાં. તેમનાથી શોભાવાળું ચરણરૂપી કમળ જેમનું તેવા. સારી રીતે ભગવાનની સેવા થઇ શકે તે માટે બે ચારણોને વર્ણવ્યા છે. (૫૦)

એ પ્રમાણે ભગવાનના અંગોનું વર્ણન કરી આભરણો કહે છે.

एवं सर्वांगवर्णनमुक्त्वाऽऽभरणानां वर्णनमाह। कटिसूत्रेति। कटिसूत्रं कांचीदामरूपं मर्यादानिमित्तं। ब्रह्म
सूत्रं यज्ञोपवीतं नाम मर्यादारूपं निमित्तं हारो मुक्तानां हृदये शोभाकरः। मुक्तानां जीवानां हृदये स्थापयतीति
स्थापयितुं। नूपुरं पादे कुण्डले कर्णयोः ५१ भक्तिशास्त्रयोगज्ञानेषु समलंकृतेः एते भ्राजमानं। आवेशयति व
र्णयति। पद्मकरमिति। एकस्मिन् करे पद्ममेतत् सर्वांगेषु समं। अतः सर्वेषु द्विभावमकं इति। ततः शंखः अर्पितत्वे,

रत्नमहार्हमणिव्रातकिरीटकटकांगदैः। कटिसूत्रब्रह्मसूत्रहारनूपुरकुंडलैः ५१ भ्राजमा
नं पद्मकरं शंखचक्रगदाधरं। श्रीवत्सवक्षसं भ्राजत्कौस्तुभं वनमालिनं ५२

ईद्दशीं पद्ममिति निजस्वरूपं गदा आसन्नरूपेति। एतानि चिह्नानीति तथा लक्षणांतराण्याह। श्रीवत्सशोभा दक्षिण
वक्षे रोमरेखा वक्षसि यस्य इदमसाधारणं लक्षणं। भ्राजत्कौस्तुभं यस्य। शुद्धा जीवाः कंठे स्थिता इति। वन
मालामुक्तां इति कीर्तिमुक्तं ५२

શ્લોકાર્થ :-૫૧-૫૨

ઘણાં કિંમતી માણીઓના સમુહવાળા મુકુટ,પોંચી અને કડાઓથી, કંદોરો, જનોઇ હાર, નૂપુર અને કુંડલો શોભતા હાથમાં કમળવાળા, શંખ, ચક્ર, ગદા ધારણ કરનારા વક્ષઃસ્થળ ઉપર શ્રીવત્સવાળા, તેજસ્વી કૌસ્તુભવાળા વનમાલાવાળા ભગવાનના દર્શન કર્યાં. (૫૧-૫૨)

ભાવાર્થ; સુબોધિનીજી :-૫૧-૫૨

કટિસૂત્ર એટલે કંદોરાનો પટ્ટો, બ્રહ્મસૂત્ર એટલે જનોઈ હાર મોતીનો હૃદય ઉપર શોભા કરનારા એમ જણાવવા ધારણ કરેલો છે કે ભગવાન મુક્ત જીવોને પોતાની પાસે રાખે છે. નૂપુર ચરણમાં, કુંડલો બે કર્ણ ઉપર ભક્તિ શાસ્ત્ર અને યાંગ તથા જ્ઞાન. ચરણ અને બે કર્ણ છે. આવા આભરણોથી શોભતા ભગવાનનાં દર્શન કર્યા. હવે આયુદ્ધોનું વર્ણન કરે છે. હાથમાં કમળવાળા વિશેષણથી શ્રીહસ્તમાં કમળ છે. તે બધા આયુદ્ધોની સમાન છે તેથી બધાની બુદ્ધિને ભ્રમ કરાવનારૂં છે. જેમ પૃથ્વી કમલ છે. તે પછી જલનું તત્વ શંખ, તેજનું તત્વ ચક્ર, પ્રાણનું તત્વ ગદા એમ પૃથ્વી જલ, તેજ અને વાયુના તત્વોને ભગવાન ધારણ કરે છે. હવે બીજાં ચિન્હો કહે છે. શ્રીવત્સ એટલે જમણી તરફ વળેલી વાળની હાર વક્ષઃસ્થલ પર છે. તેવા ચિન્હવાળા જે અસાધારણ છે. શુદ્ધ જીવો કંઠ ઉપર રહેલા હોવાની તેજસ્વી કૌસ્તુભ રત્ન છે જેમનું તેવા ભગવાન વનમાલા અને કીર્તિવાળા છે. (૫૧-૫૨)

એ પ્રમાણે ચિન્હોનું નિરૂપણ કરીને સેવકોનું કહે છે.

टी-३६ एवं लक्षणानि निरूप्य सेवकान् निरूपयति॥ सुनन्देति॥ सुनन्दनन्दादयः अष्टौ द्वाःस्थाः सनकादयः आधिदै-
८३६ विका भक्ताः सुरेशादयः रुद्रसुराः अष्टौ लोकपालाः ब्रह्मा रुद्रश्च आद्यो येषां मैत्रेयप्रमुखसेवकाः भक्त्युपाख्यानादेवा-
न्निरूप्य ऋषीन्निरूपयति॥ नवभिश्चेति॥ मरीच्यादयो नव ब्रह्माणः श्रेष्ठ भगवत्कर्मपराः भगवद्भक्ताः ५३ आ-
धिदैविकास्तत्र द्विष्टदृष्टा हा॥ प्रह्रादेति॥ दैत्येषु प्रह्रादः श्रेष्ठः नारदो देवेषु वसवः भीष्मो मानुषेषु त्रिविधाः

सुनन्दनन्दप्रमुखैः पार्षदैः सनकादिभिः सुरेशैर्ब्रह्मरुद्राद्यैर्नवभिश्च द्विजोत्तमैः ५३
प्रह्रादनारदवसुप्रमुखैर्भागवतोत्तमैः॥ स्तूयमानं पृथग्भावैर्वचोभिरमलात्मभिः ५४

व जीवाः तत्र भक्ता एव मुख्या इति। एतत्सर्वं सुखैर्भागवतोत्तमैः स्तूयमानं दृष्टवंतः। तत्र स्तोत्रे सात्विकराजसतामस राम
भावाः व्यक्तिष्टा इति पृथग्भावैः स्तोत्राणि स्तोत्रमपि नतरां नीमे वकल्पयित्वा कथनरूपं किंतु वचोभिः सर्वसि- ८३६
द्धेः गायपयादिरूपैः॥ न तु वेदोक्तं भगवत्संनिधाने वा परस्मात् तदाभवोऽस्तीति भोगं विहाय किमिति। स्तोत्रं कुर्व-
ती स्पाशंक्याह। अमलात्मभिरिति। निर्मलान्तःकरणास्ते भगवत्पराः न तु भोगपराः ५४

શ્લોકાર્થ :-૫૩-૫૪

નિર્મળા અન્તઃકરણવાળા સુનંદ, નંદ વિગેરેથી દ્વારપાલોથી, સનક વિગેરેથી દેવોના અધિપતિઓથી બ્રહ્મા, રૂદ્ર વિગેરેથી નવ ઉત્તમ બ્રાહ્મણોથી અને પ્રલ્હાદ અને નારદ, ભીષ્મ વિગેરે ઉત્તમ વૈષ્ણવોથી વાણીથી, જુદાજુદા ભાવથી સ્તુતિ કરાતા ભગવાનનાં દર્શન કર્યાં. (૫૩-૫૪)

ભાવાર્થ; સુબોધિનીજી :-૫૩-૫૪

સુનંદ, નંદ વિગેરે આઠ, દ્વારપાલો, સનક વિગેરે આધિદૈવિક ભકતો, દેવોના અધિપતિઓ એટલે ઈન્દ્ર વિગેરે આઠ લોકપાલો બ્રહ્મા અને રૂદ્ર જેઓમાં મુખ્ય છે. તેઓથી સ્તુતિ કરાતા ભગવાનનાં દર્શન કર્યાં. મનુષ્ય અને દેવોનું નિરૂપણ કરીને નવ ઉત્તમ બ્રાહ્મણોથી શબ્દથી ઋષિઓનું નિરૂપણ કરે છે. મરીચિ વિગેરે નવ ઉત્તમ બ્રાહ્મણો ભગવાનનું કાર્ય કરવામાં તલ્લીન હોય છે. પ્રલ્હાદ, નારદ, ભીષ્મ વિગેરે ઉત્તમ વૈષ્ણવોથી ભગવાનના આધિદૈવિક ભકતોના પણ ત્યાં દર્શન થયાં દૈત્યોમાં પ્રલ્હાદ ઉત્તમ છે. દેવોમાં નારદ અને માણસ ભકતોમાં ભીષ્મ શ્રેષ્ઠ છે. જીવો ત્રણ પ્રકારનાં છે. તેઓમાં ભકતો મુખ્ય હોવાથી તેઓથી સ્તુતિ કરતા ભગવાનનાં દર્શન કર્યાં.

તે સ્તુતિમાં સાત્વિક, રાજસ અને તામસ વિચારો વકતામાં રહેલા હોવાથી જુદાજુદા ભાવથી સ્તુતિ થતી હતી. સ્તુતિપણ ગદ્ય અને પદ્યરૂપ વાણીથી કરતા હતા. વૈકુંઠમાં અથવા ભગવાનની નજીક પરમાનંદનો અનુભવ થાય છે. તેથી ભોગનો ત્યાગ કરી તેઓ એ પ્રમાણે સ્તુતિ કેમ કરતા હતા ? એવી શંકા થાય તેથી નિર્મળ અન્તઃકરણવાળા વિશેષણ યોજેલું છે નિર્મળ અન્તઃકરણવાળા તેઓ ભગવાનમાં આસકિતવાળા હતા. પરંતુ ભોગમાં આસકિતવાળા ન હતાં.(૫૩-૫૪)

સર્વ કાર્ય પાર પાડનારી ભગવાનની બાર શકિતઓ છે. તેણે અકુરે જોઇ તે નીચેના શ્લોકથી કહે છે.

ततो भगवतः सर्वकार्यसाधिका द्वादश शक्तयः ता अपि दृष्टवानित्याह॥ श्रियेति॥ श्रीर्लक्ष्मीः श्रियादिभिर्निषे-
विता। पुष्टिर्नाम यया सर्वे पुष्टा भवन्ति सा यत्र न प्रविशति ते बह्वाशा अपि पुष्टा भवन्ति एवं सर्वत्र गीः सरस्वती प्र-
सिद्धा। कान्तिः कान्तिर्यया भाराज्याभिषेकादिषु प्रकटा जायते अलंकरणानि तच्छेषाण्येव। कीर्तिः प्रसिद्धा। सा
यत्र न प्रविशति तत्र समानकर्मणामपि न कीर्तिर्भवति। तुष्टिः संतोषात्मिका यदभावे महतामपि तृष्णा वर्द्धते।

श्रिया पुष्ट्या गिरा कान्त्या कीर्त्या तुष्ट्येलयोर्जया। विद्ययाविद्यया शक्त्या मायया च निषेवितं ५५

इला भूमिः लज्जा सर्वसामर्थ्यरूपा। विद्या ज्ञानतपोमोक्षदायिनी। अविद्या बन्धिका मोक्षाख्यो पितदेहाध्यासरूपा।
शक्तिर्विच्छित्तिः एषा सर्वनियामिका माया सर्वं भगवान् सामर्थ्यव्यामोहिका चेति। उभयविधा विपरीश्रद्धीता। चका-
रेण अनेन सर्वत्र सर्वभेदाः विपरीता गृहीताः तेन मुख्या द्वादश। अवान्तरभेदा असंख्याता एव भवन्तीति निरुक्तं
मे भवन्ति॥ आभा एवरूपं कोरांगानि षेवहि। अलंकरणविज्ञानि सेवकाद्विविधा अपि॥ शक्तिपश्येति भगवान्
सप्तभावि निरूपिता ५५

શ્લોકાર્થ :-૫૫

લક્ષ્મી, પુષ્ટિ , સરસ્વતિ, કાંતિ, કીર્તિ, તુષ્ટિ, ઈલા, ઉર્જા વિદ્યા અને અવિદ્યા શક્તિ અને માયાથી સેવાના ભગવાનના દર્શન કર્યા. (૫૫)

ભાવાર્થ; સુબોધિનીજી :-

શ્રી એટલે લક્ષ્મી, શ્રી વિગેરે શક્તિઓથી સેવાતા ભગવાનનાં દર્શન કર્યા.

જેનાથી બધા પુષ્ટ થાય છે. તે પુષ્ટિ કહેવાય છે. તે જેનામાં પ્રવેશ કરતી નથી તે બહુ આહાર કરનારા હોય તો પણ પુષ્ટ થતા નથી. એ પ્રમાણે સર્વ શક્તિનું જાણવું.

સરસ્વતિ પ્રસિદ્ધ છે.

કાંતિ કોઈ એક પ્રકારનું તેજ છે. જે રાજ્યભિષેક વખતે પ્રગટ થાય છે. અલંકારો તે કાંતિને આધીન છે.

કીર્તિ પ્રસિદ્ધ છે. જ્યાં તે પ્રવેશ કરતી નથી ત્યાં બીજાઓને તે કર્મથી કીર્તિ પ્રાપ્ત થાય છે. તેવું જ કર્મ કરવા છતાં કીર્તિ થતી નથી.

તૃષ્ટિ સંતોષરૂપ છે. જે ન હોય તો તે મોટો હોવા છતાં તણખલા જેવો થાય છે.

ઈલા એટળે ભૂમી.

ઊર્જા એ સામર્થ્યરૂપ છે.

વિદ્યા મોક્ષ આપનારી જ્ઞાનરૂપ છે.

અવિદ્યા બંધન કરાવનારી છે. નિદ્રા વિગેરે તેના પ્રકારો છે.

શક્તિ એટલે ઈચ્છા શક્તિ. આ બધીને વશ રાખનારી છે.

માયા એટલે સર્વ થવાનું સામર્થ્ય. ઘણો મોહ પમાડનારી શક્તિ.

ચ અને શબ્દથી બંને પ્રકારની માયાનો સમાવેશ છે. એથી મુખ્ય શક્તિઓ બાર છે. તેના પેટાભેદો અસંખ્ય છે.

કારીકા-૭ : આધાર અને રૂપ, આકાર અને અંગો, અલંકાર અને ચિન્હો વળી બે પ્રકારના સેવકો અને શક્તિઓ એ પ્રમાણે ભગવાનનું સાત પ્રકારે નિરૂપણ કર્યું. એ પ્રમાણે દર્શન કરનાર અકુરને જે થયું તે કહે છે.(૫૫)

VIBRANT PUSHTI * VADODARA *

१०।८।३६ एवं दृष्टवतो प्रसन्नात्तत आह ॥ विलोक्येति ॥ आरौ तादृशं दुर्लभं दृष्ट्वा सुभृशं प्रीतः परमया भक्त्या युतो हृष्यत्तनू-
८३७ रुहः ॥ अंतःस्नेहस्य यावत् भक्तिर्भक्ति चिह्नानि चैव बहिः ॥ इष्टे भगवति तस्यासन् भक्तिश्चेति निरूपितं ॥ भावेन क्लिन्न-
मंतःकरणं लोचने च यस्य । प्रेमोद्गमलक्षणमेतत् । तत्त्वैकल्पमर्थादुक्तं भवति ५६ ततो यत्कृतवांस्तदाह
॥ गिरेति ॥ गद्गदया वाण्या असौ पीतः सत्त्वमालंब्याति निर्गुणावस्था दूरीकृत्य सत्त्वावस्थामवलंबनं कृतवान्
। प्रतः सात्वतः वैष्णवः । ततः स्तोत्रं गद्गदया प्रणम्य वैकुंठ एवाभिव्यक्ता इति जलाद्यभावात् ताश्च वहिनः सावधानो भू-

विलोक्य सुभृशं प्रीतो भक्त्या परमया युतः । हृष्यत्तनूरुहो भावपरिक्लिन्नात्मलोचनः ५६ गिरा
गद्गदयास्तौषीत् सत्त्वमालम्ब्य सात्वतः । प्रणम्य मूर्ध्नावहितः कृताञ्जलिपुटः शनैः ५७ इति श्री
भागवते महापुराणे दशमस्कन्धे अक्रूरप्रतिपाने एकोनचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ॥ राम

त्वा मनः सुस्थिरं विधाय कृतांजलिपुटो भूत्वा चिरकालं कृत्वैर्स्थित्वा । अल्पोऽहं सामर्थ्यमपि नास्तीति दर्शनं कृतवानिति वक्तुमाह । शनै- ८३७
रिति । स्तोत्रे हि कृते भगवता परिशिष्टितस्य हृदयारूढं जातमिति ज्ञायते । नान्यत्रेति सर्वं रक्षा व्यवस्था ५७ इति श्रीभागव-
तसुबोधिन्यां श्रीमद्वल्लभदीक्षितविरचितायां दशमस्कन्धविवरणे एकोनचत्वारिंशोऽध्यायविवरणं ॥ ॥

શ્લોકાર્થ :-૫૬

દર્શન કરીને, ઘણુ જ પ્રસન્ન થએલા, પરમ ભક્તિવાળા થએલા હર્ષ પામતાં રૂવાડાંવાળા અને ભાવથી ભીંજાએલા અન્તઃકરણ અને લોચનવાળા ભગવાન હતા. (૫૬)

ભાવાર્થ; સુબોધિનીજી :-

ભગવાનના તેવાં દુર્લભ દર્શન કરીને આરંભમાં તે ઘણો જ પ્રસન્ન થયો પછી પરમ ભક્તિવાળો થયો. પછી હર્ષ પામેલાં હર્ષથી ઉભા થએલાં રૂવાડાંવાળો થયો.

કારીકા-૮ : ભકતને ભગવાનના દર્શન થતાં અંદરથી પ્રસન્નતા તેમજ ભક્તિ અને ભક્તિનાં ચિન્હો થયાં એમ જણાવેલું છે.

ભાવથી ભીંજાએલ છે અન્તઃકરણ અને લોચન જેનાં તેવો થયાં. આ પ્રેમ થવાનું ચિન્હ છે. પછી સંજોગ પ્રમાણે ગભરાટ થયો એવો અર્થ છે. (૫૬)

પછી જે કર્યું તે હવે કહે છે.

શ્લોકાર્થ :-૫૭

વૈષ્ણવે સત્વનું અવલંબન કરી, મસ્તકથી પ્રણામ કરી સાવધાન થઈ, બે હાથ જોડી, ગદગદ વાણીથી ધીરેધીરે સ્તુતિ કરી. (૫૭)

ભાવાર્થ; સુબોધિનીજી :-

ગદગદવાણીથી સત્વનું અવલંબન કરી નિર્ગુણ સ્થિતિને દૂર કરી સત્વવાળી અવસ્થા ગ્રહણ કરી ભગવાનની સ્તુતિ કરી કારણ કે તે વૈષ્ણવ હતો.

પછી સાષ્ટાંગ પ્રણામ કરી ત્યાં વૈકુંઠ જ દેખાયું એટલે જલ વિગેરે નહિ હોવાથી સાવધાન થઈ મનને સારી રીતે સ્થિર કરી, બે હાથ જોડી, શાંત ઉભો રહી, થોડી પણ કાર્ય કરવાની શક્તિ આવતાં સ્તુતિ કરવા માંડી. તે માટે ધીરેધીરે શબ્દ યોજેલ છે. કારણ કે તેને સ્તુતિ કરી ત્યારે ભગવાને તેને જે દેખાડેલ તે તેના હૃદયમાં સ્થિર થયું. એમ જણાય છે સ્તુતિ કરવાની વ્યવસ્થા છે. (૫૭)

દશમ સ્કંધ પૂવાર્ધ

રાજસ પ્રમાણ પ્રકરણ અધ્યાય ૩૬ મો

સમાપ્ત

દશમ સ્કંધ પૂર્વાર્ધ

રાજસ પ્રમાણ પ્રકરણ અધ્યાય - ૩૭

सप्तत्रिंशे तु से हेतुः स्तोत्रं च कृतमनोहरं॥ चतुर्द्धा ज्ञानमाहात्म्यमिति सिद्धान्त ईर्यते॥१॥ स्वरूपेण प्रमाणेन युक्त्या
वस्तु स्वरूपतः॥ अवतारफले श्चैव सर्वस्यैव विनिर्णयः २ राजसे स्तोत्रकर्त्तायं मध्यमो विनिरूप्यते॥ इत्तमे नार
दो वक्ता वस्तुदेवा हपस्तया ३ यस्य यस्य यथा भवेत्तेन तादृक्‌ निरूप्यते॥ सर्वे युक्तं भवति न न सर्वः सर्वएव च ४

॥श्री शुक उवाच॥ नतोस्म्यहं त्वाखिलहेतुहेतुं नारायणं पूरुषमाद्य
मव्ययं॥ यन्नाभिजातादरविंदकोशाद्ब्रह्माविरासीद्यत एव लोकः १

तत्र प्रथमं स्वरूपं कीर्त्तयन्नमस्करोति॥ नतोस्म्यहमिति॥ त्वां साक्षादृश्येभ्य आविर्भूतं कनिष्टशंकाप्युनास्येव। त
तो खिललोकस्यापि जगतस्तु हेतु॥ अखिलहेतुत्वे उपपत्तिप्रमाणं चाह॥ नारायणमिति॥ आदौ ब्रह्मांडे
नारायणादेव सर्वं जातमिति। सर्वलोक प्रसिद्धं॥ श्रुतिश्च॥ पुरुषो ह वै नारायणो कामयतेति॥ तथा पुरु

स०टी०३७
८३८

प्रसूक्ते॥ तस्यैवं पुरुषमित्याह॥ नैतावन्मात्रपरत्वमिति वक्तुमाद्यं पुरुषमिति॥ प्रकृतिभर्त्तारं॥ तस्यापि मूल
भूतमिति वक्तुमव्ययमक्षररूपं निरूपयति॥ अथवा॥ कौटस्थमिति॥ तर्हि वाच्यता व्यपेक्ष्य मूलरूपत्व अवि
नाशित्वं च लोके कर्त्तृत्वादि धर्मोऽन्यथा भवतीति ज्ञीणत्वादिप्यायतश्च अक्षरपवीजत्वार्थं वा अव्ययपदं॥ जग
त्कर्तृत्वमेव येन प्रकारेण तमाह॥ यन्नाभिजातादिति॥ यस्य भगवतो नाभेर्जातात्तदरविंदकोशात्कमलमु
कुलात्पश्चादिकसितात्तत्र स्थितो भ्रमर इव आविरासीत् ब्रह्मा॥ यतो ब्रह्मणः सकाशात् एष लोकः स
र्वोपि प्रपंचः १

राम
८३८

આરંભમાં નારાયણમાંથી જ બ્રહ્માંડમાં સર્વ પદાર્થો ઉત્પન્ન થએલા હતા. એ સર્વ લોકમાં પ્રસિદ્ધ છે. પુરૂષ નારાયણે કામના કરી જ શ્રુતિ પણ નારાયણમાંથી સર્વ ઉત્પન્ન થયું એમ કહે છે. પુરૂષ સૂકત (ઋગવેદ ૧૦-૯૦)માં પણ એમ જ કહેલું છે. બધું તમારામાંથી ઉત્પન્ન થએલું છે. એટલે આપ પુરૂષ છો. એમ કહે છે. આપની મોટાઇ આટલી જ નથી પણ આપ મૂળપુરૂષ એટલે પ્રકૃતિના ભર્તા છો. એમ કહે છે. પુરૂષના પણ આપ મૂલ છો. એમ જણાવવા અવિકારી શબ્દથી આપ અક્ષરરૂપ છો એમ કહે છે.

બ્રહ્માંડની અંદર રહેલા જગતના કારણ તરીકે ભગવાનનું વર્ણન કરે છે. કારણ કે ભગવાને તેવું જ રૂપ પ્રગટ કર્યું છે. તે રૂપ જ મૂળ હોવાથી તેનામાં મૂળપણું અને અવિનાશીપણું રહેલું છે. અથવા તેમનું કર્તુત્વપણુ હોઈ ગુણો ક્ષીણ થવાપણું નથી. તે અક્ષય બીજરૂપ છે. એ જણાવવા અવિકારી વિશેષણ યોજેલું છે. તેથી ભગવાન કર્તાજ થાય છે. ભગવાનની નાભીમાંથી ઉત્પન્ન થએલા અને પાછળથી વિકાશ પામેલા અરવિંદકોશાત કમલના અંકુરમાંથી તેની અંદર રહેલો ભમરો હોય તેમ બ્રહ્મા અર્વિભાવ પામ્યા. તે બ્રહ્મામાંથી આ લોક એટલે જગત ઉત્પન્ન થયું. એ પ્રમાણે ભગવાન જગતનું કારણ છે. એમ સિદ્ધ કરી કાર્ય અને કારણ જુદા છે. એમ સિદ્ધ થાય તે માટે ભગવાન નિત્ય મુકત છે. કાર્યરૂપ બનેલા જગતનું સ્વરૂપ નીચેના શ્લોકથી કહે છે. આમાનામાંથી જ તત્વો ઉત્પન્ન થએલાં છે તે કહે છે. (૧)

समन्निरोधस्तु सेतुस्थः स्तोत्रं चक्रे मनोहरम्॥ चतुर्भिर्ज्ञानमाहात्म्य इति सिद्धान्तरीयते॥१॥ स्वरूपेण प्रमाणेन युक्त्या च स्वस्वरूपतः॥ अवतारफलैश्चैव सर्वस्यैव विनिर्णयः २ राजसे सोऽत्र कर्तायं मध्यमो विनिरूप्यते॥ उत्तमे नारदो वक्ता वसुदेवादयस्तथा ३ यस्य यस्य यथा भक्तेर्न ततस्तज्ज्ञ निरूप्यते॥ सर्वे ख्यातं भवति न न सर्वः सर्व एव च ४

॥श्रीशुक उवाच॥ नतोऽस्म्यहं त्वाखिलहेतुहेतुं नारायणं पूरुषमाद्य
मव्ययं॥ यन्नाभिजातादरविंदकोशाद्ब्रह्माविरासीद्यत एष लोकः १

VIBRANT PUSHTI * VADODARA *

કારીકા :

સાડત્રીસમા અધ્યાયમાં સારી રીતે પ્રસન્ન થએલા અને ભગવાનનું મહાત્મ્ય જાણેલા અકુરે ચાર પ્રકારે મનોહર સ્તુતિ કરી એવો સિદ્ધાંત કહેવામાં આવે છે. (૧)

સ્વરૂપથી, પ્રમાણથી, વસ્તુ સ્વરૂપને લીધે યુક્તિથી અને અવતારો અને ફલથી બધાનો નિર્ણય કરવામાં આવે છે. (૨)

રાજસ સ્તુતિમાં આ અકુર મધ્યમ સ્તુતિ કરનારો જણાવવામાં આવે છે. ઉત્તમ સ્તુત્તિ કરનારો જણાવવામાં આવે છે. ઉત્તમ સ્તુતિમાં નારદ વકતા છે. અને અવતારો અને ફલથી બધાનો નિર્ણય કરવામાં આવે છે. (૨)

રાજસ સ્તુતિમાં આ અકુર મધ્યમ સ્તુતિ કરનારો જણાવવામાં આવે છે. ઉત્તમ સ્તુતિમાં નારદ વકતા છે. અને વસુદેવ વિગેરે પણ ઉત્તમ સ્તુતિ કરનારા છે. (૩)

જેનો જેનો જેવો ભાવ છે, તેણે તેણે ભગવાને તેવા જણાવેલ છે. ભગવાનમાં સર્વ યોગ્ય છે. ભગવાન સર્વ નથી અને સર્વ છે પણ ખરા. (૪)

શ્લોકાર્થ :- ૧

તે પૈકી પ્રથમ સ્વરૂપનું વર્ણન કરતાં ભગવાનને નમસ્કાર કરે છે. સર્વ કાણોના કારણ અવિકારી મૂળ પુરૂષ આપ નારાયણને હું નમસ્કાર કરૂં છું. જેમની નાભીમાંથી ઉત્પન્ન થએલા કમળના અંકુરમાંથી બ્રહમા પ્રગટ થયા. જે બ્રહ્મામાંથી આ સૃષ્ટિ ઉત્પન્ન થઇ. (૧)

સુબોધીનીજી; ભાવાર્થ :-

આપ એટલે મારી સમક્ષ સાક્ષાત પ્રગટ થએલા સર્વ લોકના એટલે મારી સમક્ષ સાક્ષાત પ્રગટ થએલા. સર્વ લોકના એટલે જગતના પણ આપ કારણો છે. નારાયણ શબ્દથી ભગવાન સર્વના કારણ અને તેની યોગ્યતા અને પ્રમાણ કહે છે.

तत्र प्रथमं स्वरूपं कीर्तयन्नमस्करोति॥ नतोस्म्यहमिति॥ त्वां साक्षादीश्वरं आदिपुरुषं तं कनिष्ठ शंकादयो नास्येव ते तेऽखिललोकस्यापि जगतः स्वहेतु॥ अखिलहेतुत्वे उपपत्ति प्रमाणं चाह॥ नारायणाद्भिण्णा॥ आद्रौ ब्रह्मांडे नारायणादेव सर्वं जातमिति। सर्वलोकप्रसिद्धं॥ श्रुतिश्च॥ पुरुषोह वै नारायणो कामयतेति॥ तथा पुरु

શ્લોકાર્થ :- ૨

પૃથ્વી, જલ, અગ્નિ, પવન, આકાશ,અહંકાર, મહતત્વ, પ્રકૃતિ, પુરૂષ, મન, ઈંદ્રિયો, ઈંદ્રિયોથી ભોગવાતા સર્વ પદાર્થો અને સર્વ દેવો જે જગતના કારણ છે તે આપના અંગમાંથી ઉત્પન્ન થએલાં છે.(૨)

સુબોધીનીજી; ભાવાર્થ :-

જગતના મળ તત્વો જો આ ભગવાનમાંથી ઉત્પન્ન થયાં હોય તો આ રૂપ સર્વથી ઉત્તમ છે. સ્થુલ તત્વોમાંથી સુક્ષ્મમાં બુધ્ધિ સ્થિર થઈ શકે એ માટે આકાશાદિ પાંચ મહાભૂતો કહેલાં છે. અહંકાર, મહતત્વ અને પ્રકૃતિ, પુરૂષ પછી મન કહેલું છે. પુરૂષ મનથી બધું કહે છે. તેથી અહીં આધિદૈવિક મન ઈચ્છેલું છે. ઈંદ્રિયો અને બુધ્ધિ અને પ્રાણ, ગંધ અને વાણી અને ઈંદ્રિયોથી ભોગવતા સર્વ પદાર્થો ચ અને શબ્દથી કહેલા છે. આથી વધારે કહેવાનું શું પ્રયોજન ? ઘટ વિગેરે સર્વ વિષયોથી ઉત્પન્ન થતાં સુખ વિગેરે એ બધાએ જો કે જગતના કારણછે. છતાં તે અક્ષરમાંથી ઉત્પન્ન થએલાં છે. તૈતરીક ઉપનિષદ શ્રૃતિ અંગને અક્ષર તરીકે જણાવે છે. આપ જગતનું કારણ છો એમ જણાવી ભગવાનના સવરૂપના મહાત્મ્યનું જ્ઞાન કહેલ છે. (૨)

પ્રમાણપૂર્વક ભગવાનના સવરૂપને કહેવું જોઈએ. છતાં બંધ સિવાય બીજુ પ્રમાણ નથી. બ્રહ્મા વિગેરેને આ ભગવાન આવા છે તેવું જ્ઞના નથી તે નીચેના શ્લોકથી કહે છે. આ તમારા ભગવાનના પુત્રો અને પૌત્રોની મુક્તિ કેમ થઈ નથી.? જો આમની મુક્તિ થઈ નથી તો બીજાની મુકિત કેમ થશે.? એવી શંકા થાય. તેથી તેમની મુકિત નહિ થવાનું કારણ અભિમાન છે. અજ્ઞાન છે. તે હવે કહે છે.

१०दी०३७ स्वरूपेण महांस्तथापि तत्प्रमाणेन वक्तुमित्याकांक्षायां वेदातिरिक्तं प्रमाणं नास्तीति ब्रह्मादीनामपीदमित्युक्त्या ज्ञानाभाव-
८३९ माह॥ नैते स्वरूपमिति॥ अथवा एते तव भक्ता अपि पशवः कुर्वन्तु तथा कथमन्योऽभक्तो भविष्यतीत्याशंक्य तेषामभक्तोऽभिमाना-
दज्ञानं कारणमित्यभिप्रायेणाह॥ नैते स्वरूपं विदुरिति॥ अवश्यं ज्ञातव्यमिति बोधनार्थं आत्मन इति। यद्यपि त्वमात्मा तथा-
पि आत्मत्वेन त्वां न गृहीतवन्त इति अनात्मतया गृहीताः। कर्तरि क्तः। ते वा त्वां अक्षरं पुरुषं वा आत्मत्वेन न गृहीतवन्त इति। अजादयः अ-
क्षरादयः पुरुषादयो वा ते रूपं न विदुः। ब्रह्मादयो हि प्रमाणपरतन्त्राः सन्तीति विज्ञापयन् तेषामपि ज्ञानाभावमाह॥ अजोऽनुबद्ध

नैते स्वरूपं विदुरात्मनस्ते ह्यजादयो नात्मतया गृहीताः॥ अजोऽनुबद्धः
स गुणैरजाया गुणात्परं वेद न ते स्वरूपं ३ ॥ ॥

इति॥ अजो ब्रह्मा अजायाः प्रकृतेः सृष्टिरूपायाः गुणैः कार्यत्वादिधर्मैः सत्वादिभिर्वा अनुबद्धः स्वासक्तया बद्धोऽपि भगवत्स्थिरपाद-
स्वात्मनस्ते तु बद्धः अतो गुणात्परं स्वरूपं त्वद्रूपं न वेद। न हि गृहे बद्धः गृहाद्बहिःस्थितं परिपश्यति। अतः प-
रिच्छिन्नमेव मन्यते तस्मान्न मोक्षं करोति। यदि तेऽपि न जानन्ति कथमन्यो ज्ञास्यतीति अतो यः कश्चन एवं भविष्यति स न ज्ञास्यति। राम
अतः तन्न त्वत्स्वरूपं यात्वा ज्ञास्यति स एव ज्ञाता यो भविष्यतीति। नालौकिकं किंचित्। न हि कथं ज्ञानोपाय इति चेत्तत्राह अज्ञा- ८३९
त्वापि प्रियारुचिशास्त्रानुसारेण भगवान् सेव्यः ३

શ્લોકાર્થ :- ૩

આ પુરૂષ વિગેરે જેઓ આપને આત્મા તરીકે સ્વીકારતા નથી. તેઓ આપ આત્માનું સ્વરૂપજાણતા નથી. પ્રકૃતિના ગુણોથી બંધાએલા તે બ્રહ્મા આપણા ગુણથી પર સ્વરૂપને જાણતા નથી. (૩)

સુબોધીનીજી; ભાવાર્થ :-

ભગવાનનું સ્વરૂપ અવશ્ય જાણવું જોઈએ તેથી આત્મનઃ પદ મૂકેલ છે. જો કે આપ આત્મા છો તો પણ પુરૂષ વિગેરે આપને આત્મા તરીકે સ્વીકારતા નથી. અજાદય એટલે અક્ષર અથવા પુરૂષ આપનું સ્વરૂપ જાણતા નથી.

પ્રમાણમાં રચ્યા પચ્યા રહેતા બ્રહ્મા પણ આપંનુ સ્વરૂપ જાણતા નથી. આપના સ્વરૂપનું જ્ઞાન નથી. તેઓ તમારા

VIBRANT PUSHTI * VADODARA *

ગુણોની આસકિતમાં બંધાએલા છે. અથવા ભગવાનની ઈચ્છાથી પાછા તે ગુણોથી (પ્રકૃતિથી) બંધાએલ હોય તે ઘરની બહાર રહેલાને જોઈ શકતો નથી. તેથી બ્રહ્મા આપના સ્વરૂપને હદવાળું માને છે. તેથી તેનો મોક્ષ થતો નથી. જા બ્રહ્મા જાણતા નથી તો બીજો કોણ જાણી શકે? જે કોઈ આપની ગુણોરૂપી પ્રકૃતિથી બંધાએલ હશે તે તમારા સ્વરૂપને જાણી શકશે નહિ. પણ જો તે આપની કૃપાથી આપનને જાણશે તેજ કૃતાર્થી થશે.

ત્યારે જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવાનો ઉપાય કેવી રીતે થાય? એવી શંકા થાય ત્યાં કહેવામાં આવે છે કે ભગવાનનું સ્વરૂપ જાણ્યા વગર પણ રૂચિ પ્રમાણે ભગવાનની સેવા કરવી. પછી તે ભગવાન પોતાનું સ્વરૂપ જણાવશે. તેથી બધાએ જુદાજુદા રૂપવાળા પોતાના અધિકાર મુજબ સેવા કરે છે. એમ નીચેના શ્લોકથી છ અને સાતથી સામાન્ય પ્રકાર કહે છે. (૩)

ततो ज्ञापयिष्यतीत्यभिप्रेत्य सर्व एव त्वां स्वाधिकारानुसारेण तत्तद्रूपं सेवन्त इत्याह। त्वां योगिन इति षड्भिः सप्तभिर्वा॥ विशेषसामान्यप्रकारेण त्रयो योगिनः सर्वोपेक्षिणः मोक्षपरा इति तान् गणयन्ति। यद्यपि योगे चित्तवृत्तिनिरोधे आत्मस्फूर्तिः फलमिति ध्यानार्थमेव भगवद्रूपमिति न ते भगवदुपासकाः तथाप्यसंगत्वेनेश्वरप्रणिधानयुक्ताः। आत्मज्ञानापेक्षितत्वादिति विरुद्धांशो ये वक्तव्य इति योगिनोऽपि त्वामेव यजन्ति। अद्धा साक्षात् तत्तद्रूपासकाः अतो देहादिभिर्न व्यवहिताः तेषां मते तु रूपद्वयं ईश्वरः साकारः सर्वज्ञो जीवविलक्षणः असौ

त्वां योगिनो यजन्त्यद्धा महापुरुषमीश्वरम्। साध्यात्मं साधिभूतं च साधिदैवं च साधवः ४

ति गास्यत्र सांख्ययोगयोरीश्वरस्य साकारत्वं च स्थापितं तदाह। महापुरुषमीश्वरमिति॥ अन्तर्बहिर्नियामकं च साधवः पुनः सदाचाराः स्मार्त्तधर्मपराः भगवन्तमाश्रयरूपं मन्यमानाः आध्यात्मिकादिभेदत्रयेण तदधीनमेवेति नित्यसहितमेव भगवानित्याहुः साध्यात्ममध्यात्मसहितमेवमधिभूतसहितमधिदैवसहितमिति। अन्यथा कर्मणां वैयर्थ्यं स्यात्। एवं सति कारणं कर्ता प्रेरकश्च भगवदधीन इति नापराधान्यस्य भवति ४

શ્લોકાર્થ :- ૪

આપ મહાપુરૂષ ઈશ્વરને યોગીઓ સાક્ષાત પૂંજે છે. અને સાધુઓ આત્મામાં રહેલા, ભૂતોમાં રહેલા અને દેવામાં રહેલા રૂપ સાથે આપને પૂજે છે.(૪)

સુબોધીનીજી; ભાવાર્થ :-

જે સેવકોની દરકાર નહિ કરનારા યોગીઓ મોક્ષમાં જ આસક્તિવાળા હોવાથી આરંભમાં તેઓને ગણાવે છે. જોકે ચિત્તની વૃતિને રોકવારૂપ યોગમાં આત્માની સ્ફૂર્તિ થવી તે ફલ જ છે. અને ભગવાનના રૂપને ધ્યાન માટે જ ઉપયોગ આવતો હોવાથી તેઓ ભગવાનના સેવકો નથી. આત્માની સ્ફૂતિના અંગ તરીકે ઈશ્વરનું ધ્યાન ધરવાનું કહેલું છે.

કારણ કે તેઓ દેહની અંદર ઉપાસના કરનાર હોવાથી દેહ વડે આપનાથી છુટા પડતા નથી. તેઓના મત મુજબ ઈશ્વર સર્વ જીવથી જુદા પ્રકારના આકારવાળા પુરૂષ છે. એવું નથી. તેથી અહીં સાંખ્ય અને યોગમાં ઈશ્વર આકારવાળા અને આકાર વિનાના છે એવો નિર્ણય કરેલો છે. તે મહાપુરૂષ ઈશ્વર શબ્દથી કહે છે. અંદર અને બહારથી વશ રાખનાર છે એવો અર્થ છે.

વળી સાધુઓ સ્મૃતિના ધર્મમાં રચ્યાપચ્યા રહેનારા ભગવાન આશ્રયરૂપ મનાનારાઓ, અધ્યાત્મીક વિગેરે ત્રણ ભેદો તે ભગવાનને આધીન હોવાથી ભગવાન તે ત્રણ સાથે રહેલા છે. આત્મામાં રહેલા, દેવમાં રહેલા અને ભૂતોમાં રહેલા શબ્દોથી જણાવેલ છે. જો ભગવાન તેમ ન રહેલા હોય તો કર્મથી બંધનરૂપ થાય. તેથી કર્તા અને પ્રેરણા કરનાર ભગવાનને આધીન હોઈ બીજા કોઈનો અપરાધ થતો નથી.(૪)

ह०टी०३७ एवमपेक्षितं मतं स्वात्यधर्मपरान्स्मार्तान्निरूप्य श्रौतान्निरूपयति॥ त्रय्येति॥ श्रौते पक्षत्रयं काण्डत्रयभेदात् तत्र कर्ममार्गे त्र
८४० यी प्रधानं उपनिषदो ज्ञानमार्गे उपासनायां तु प्रणवादिमंत्राः तत्क्रमेण त्रयमाह॥ सर्वेषामेव भगवत्ज्ञानोपयोग इत्यवोचा
म मंत्रभेदेन वेदानां वैविध्यं ऋचः सामानि यजूंषीति तदुपयोगि ब्राह्मणं च बाह्यक्रिया वा यजुषा क्रियते। आंतरी साक्षाद्देवता
यै द्रव्यसमर्पणादिरूपा ऋचा दिक्रियते ततो देवतायाः फलदानार्थं हरणार्थं च साम स्तूयते। एवं प्रकारेण वैतानिकाः यज्ञ
वितानपराः यज्ञरूपं त्वां विततैः विस्तीर्णैः सहस्रसंवत्सरादिभिः नानाविधैर्यज्ञैः यजन्ते रतिः सर्वत्र संबंधः। नकारादंगोपांगादिभि

त्रय्या च विद्यया केचित्त्वां वै वैतानिका द्विजाः। यजन्ते विततैर्यज्ञैर्नानारूपामराख्यया ॥ ५

स्सहाज्ञानेनापि सहेति केचिद्द्विजा इति जन्मकर्मादिदाता। श्रोत्रियाः तु सर्वेषां तत्राधिकार इति। ननु तत्रेंद्रादय एवेज्यंते न तु भ
गवानित्यभिप्रेत्याह॥ नानारूपेति॥ नानाविधानि रूपाणि येषाममराणामिंद्रादीनां तेषामाख्यया आधिदैविकत्वात् भगवत
एव तन्नामेति वा तेषामेवाख्यया भगवानेवेज्यते॥ वस्तुतस्तु॥ वस्तुतः स्तुसंगमात्पापासेपथा राज्ञा स्वकार्येऽस्मिन्नादिनिर्माता सेव
कएव भवति यद्यपि शिरस एव परिश्रान्त्या करोति एवं कर्णादिस्थापितथा राजसेवकाएवोच्यते न त्वंगसेवक इति। तथाप्रकृते राम
पिइन्द्रादयो बाहुवदुत्वादिभिरंगत्वश्रुतेः॥ अमी भगवानेवेज्यते ५ ८४०

શ્લોકાર્થ :- ૫

એ પ્રમાણે ઘણા આવશ્યક અંદરના અને બહારના ધર્મોમાં રચ્યાપચ્યા રહેતા સ્માતોનું નિરૂપણ કરી વૈદિકોનું શ્રૌતોનું નિરૂપણ કરે છે. (૫)

સુબોધીનીજી; ભાવાર્થ :-

વેદમાં ત્રણ જુદા કાંડો હોવાથી ત્રણ પક્ષો છે. તે પૈકી કર્મમાર્ગમાં ત્રણ વેદો મુખ્ય છે. જ્ઞાનમાર્ગમાં ઉપનિષદો મુખ્ય છે. અને ઉપાસના માર્ગમાં પ્રણવ મંત્રો મુખ્ય છે. તે ક્રમથી ત્રણ પુંજા કરનારા થાય છે. બધાઓનું જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવા ઉપયોગ છે. એ અમે ઉપરના શ્લોક ૪ જણાવે છે. જુદા પ્રકારના મંત્રોને લીધે વેદોના ઋચાઓ, સામ અને યજુષ એવા ત્રણ પ્રકાર છે. તે મંત્રોને ઉપયોગી બ્રાહ્મણ છે. અથવા બહારની ક્રિયા યજુર્વેદના મંત્રથી કરવામાં આવે છે. અને દેવતાને સાક્ષાત દ્રવ્ય સમર્પણ

VIBRANT PUSHTI * VADODARA *

કરવું વિગેરે છે. અંદરની ક્રિયા ઋગવેદના મંત્રોથી કરવામાં આવે છે. પછી દેવતા ફલનું દાન કરે છે. હોમેલા પદાર્થનું ગ્રહણ કરે તે માટષ સામવેદના મંત્રોથી સ્તુતિ કરવામાં આવે છે. આવા પ્રકારથી યજ્ઞ કરનારા જુદાજુદા પ્રકારના એક હજાર વર્ષે પુરા થાય તેવા લાંબા યજ્ઞોથી આપની પૂજા કરે છે. એવો બધે સંબંધ છે. ચ અને શબ્દથી અંગ અને ઉપાંગો સહીત અને જ્ઞાનથી, જન્મ અને શબ્દથી અંગ અને ઉપાંગો સહીત અને જ્ઞાનથી, જન્મ અને કર્મથી શુદ્ધ વૈદિક બ્રાહ્મણો એ પ્રમાણે કરે છે. પરંતુ બધાનો તેમાં અધિકાર નથી. એમ કેટલાક દ્વિજો શબ્દથી કહેલું છે. ત્યાં યજ્ઞામાં ઈંદ્રી પૂજા થાય છે. પરંતુ ભગવાનની પૂજા થતી નથી એવી શંકામાં જુદા જુદા રૂપવાળાં શબ્દો યાોજેલ છે. જુદાજુદા રૂપો ઈંદ્ર વિગેરે દેવાના છે. તેમના નામથી ભગવાનની પૂજા કરે છે. વાસ્તવિક રીતે તો તે દેવો ભગવાનના અંગ જેવા છે. જેમ રાજાના મુકુટ પાઘડી વિગેરે બનાવનાર રાજાની સેવા કરે છે તો પણ રાજાનો સેવક જ છે. એવી રીતે કર્ણ વિગેરેની સેવા કરનારા હોય તો પણ રાજાના સેવક જ કહેવાય છે. પરંતુ રાજાના અંગ (શિર,કર્ણ વિગેરે)ના સેવક છે એમ કહેવાતા નથી. તેમ ચાલુ પ્રસંગમાં પણ ઈંદ્ર એ બાહુ વિગેરે છે. એવા વાકયોથી ભગવાનના અંગ છે. જ્ઞાન થાય છે. તેથી તેમની પૂજાથી ભગવાનની જ પૂતિ થાય છે. (૫)

॥एकेति॥ अन्ये तु नः सर्वकर्माणि त्यक्त्वा उपसमंगताः चित्तस्य परमां शांतिं प्राप्ता ज्ञानिनोऽहंत्वात् ब्रह्मात्मस्फूर्तियुक्ताः आत्मयाजिनो भूत्वा ज्ञानरूपमेव यज्ञं कुर्वंतः। ज्ञानयज्ञो नाम आत्मानमेव चिद्रूपं यज्ञरूपेण परिक

एके त्वाखिलकर्माणि संन्यस्योपशमं गताः। ज्ञानिनो ज्ञानयज्ञेन यजंति ज्ञानविग्रहं ६

ल्प्य भगवते समर्पयंति भगवत्त्वमीति सांख्यकल्पात् ज्ञानमेव यज्ञशब्देनोच्यते। अथवा ज्ञेयरारणादिप्रकारः ज्ञानं यज्ञः स तु इज्योऽपि ज्ञानरूप एवेत्याह। ज्ञानविग्रहमिति। कुंडलोभिवत् ६ ॥

શ્લોકાર્થ :- ૬

સર્વ કર્મોનો ત્યાગ કરી, શાંતિ પ્રાપ્ત કરેલા કેટલાક જ્ઞાનીઓ, જ્ઞાનયજ્ઞથી જ્ઞાન-૫ વિગ્રહવાળા આપનું પૂજન કરે છે. (૬)

સુબોધીનીજી; ભાવાર્થ :-

વળી સર્વ કર્મોનો ત્યાગ કરી ચિત્તની શાંતિ પામેલા બીજાઓ, ચિત્તની ઘણી જ શાંતિ પ્રાપ્ત કરી, જ્ઞાની થઈ, આત્મા બ્રહ્મ છે. એવી સ્ફૂર્તિ રાખી આત્માનું પૂજન કરનારા થઈ જ્ઞાનરૂપ યજ્ઞ કરે છે. ચિદ્રૂપ આત્મા જ યજ્ઞરૂપ છે. એવી કલ્પના કરી ભગવાનને આત્માનું સર્મપણ કરવું તેનું નામ જ્ઞાનયજ્ઞ. જ્ઞાન ભગવાનની પ્રસન્નતા પ્રાપ્ત કરાવનારૂં હોવાથી તેને જ યજ્ઞ શબ્દથી જણાવેલું છે. જે કરવાથી ઘડપણ અથવા મરણ વિગેરે ન થાય તેવા પ્રકારના યજ્ઞો જ્ઞાનયજ્ઞો કહેવાય છે. ત્યાં જ્ઞાન યજ્ઞોમાં જેનું પૂજન કરવામાં આવે છે તે પણ જ્ઞાનરૂપ છે એમ જ્ઞાન રૂપ વિગ્રહવાળા શબ્દોથી કહેલું છે.(૬)

નીચેના શ્લોકમાં ઔદુલોમીના મત પ્રમાણે ઉપાસનાનું વર્ણન કરે છે.

द०टी०३७ उपासकानाह॥ अन्ये चेति॥ ते हि स्वात्मानं भगवंतं च भिन्नमभिन्नं च मन्यंते नारूढा आरुरुक्षवश्चैते हि ताहिताः कैः अ
८४१ तआह॥ अन्ये भिन्नाश्च कारे भिन्ना अपि संस्कृतात्मानो दीक्षादिभिः शोधितस्वात्मानः गुणाश्रितेनमा
र्गेण ते च सिद्धाः तत्तत्प्रकारेण चतत्तद्देवतामंत्रोपासका॥ ततश्च मया इंद्राद्युपास्यदेवतारूपाण्यपि स्वरूपाणि
त्वाम् एव वेनिश्चय न नाना तिरोहितभिव बहुमूर्त्या मत्स्य कूर्मादि रूपैः एक मूर्तिरेकस्वरूपमेव यजंति स

अन्ये च संस्कृतात्मानो विधिनाभिहितेन ते॥ यजंति त्वन्मयास्त्वां वै बहुमूर्त्येकमूर्तिकं ७

वैदिकविशुद्धोपासकाइति॥ अत्र शैवादयोऽपि भगवन्निष्ठा एवेति ज्ञातव्याः॥ उपासनायां हि मंत्र एव प्रधानं स मंत्ररूपे
यज्ञवरेकएव इंद्रादिवत्तत्तदभिमान्यो हि देवता इति॥ ततः पंचविधैः अनेकविधैर्वा मंत्रैः उपासनामार्गसिद्धो भ रास
गवानेक एवोपास्यते॥ तदुपासकाश्चाश्रेय इत्यते भिन्नप्रकारसिद्धाश्च ७ ॥ ॥ ८४१

શ્લોકાર્થ :- ૭

શુધ્ધ કરેલા દેહવાળા તે બીજાઓ વેદમાં કહેલા માર્ગથી તન્મય થઈ ઘણી મૂર્તિઓ વડે એક મૂર્તિવાળા આપનું જ પૂજન કરે છે.(૭)

સુબોધીનીજી; ભાવાર્થ :-

રૂદ ન હોય તેને રૂદ્રની પૂજા કરવી નહિ વિગેરે વાકયો પ્રમાણે ભગવાનને અને પોતાને જુદાજુદા અને એક માને છે. તેથી ભગવાનથી જુદા જુદા અને એક માને છે. તેથી ભગવાનથી જુદા અને જુદા નહી તેવાઓ દીક્ષા વિગેરથી દેહ શુદ્ધ કરેલે છે. તેવાઓ ગુરૂએ કહેલા માર્ગ મુજબ આપનું પૂજન કરે છે. તે એટલે જુદા પ્રકારથી જ જુદા જુદા દેવતાઓના મંત્રોની ઉપાસના કરનાર તન્મય થઈને આપનું પૂજન કરે છે. તેઓ વૈ નકિક આપનું પૂજન કરે છે. એટલે અહીં આપનું -૫ છુપાએલા જેવું નથી. માછલું, કાચબો વિગેરે આકારવાળા ઘણી મૂર્તિઓથી એક મૂર્તિવાળા એટલે એક જ સ્વરૂપવાળા આપનું તેઓ પૂજન કરે છે. કારણ કે તેઓ બધાએ વિષ્ણુની ઉપાસના કરનારા છે. આ ઉપાસના કરનારાઓમાં શૈવ વિગેરે ભગવાનમાંશ્રદ્ધાવાળા છે. ઉપાસનામાં મંત્ર મુખ્ય છે યજ્ઞની પેઠે મંત્રરૂપ ભગવાન એક જ છે. અને તે તે આકારના અભિમાનવાળી દેવતા ઇંદ્ર વિગેરે જુદા જુદા હોય છે. પછી પાંચ પ્રકારના અથવા અનેક પ્રકારના મંત્રોથી ઉપાસના માર્ગ પ્રમાણે સ્થાપન કરેલા એક જ ભગવાનની ઉપાસના કરવામાં આવે છે. હલકા અને જુદા પ્રકારના દેવોની ઉપાસના કરનારાઓનું નિરૂપણ આગળ કરવામાં આવશે.(૭)

किंच॥शिवरूपेपित्वमेवेति शैवाअपि त्वामेवोपासंत इत्याह॥त्वामेवान्येति॥अन्येउपासकेभ्यो भिन्नाःशिवशास्त्रानुसारिणः।तामसेकल्पे शिवरूपेण विष्णुःतिष्ठतीति शैवास्त्वमेव पन्नमाश्रित्य स्वभावरूपात्तयोपासते।शिवोक्तोमार्गः शैवपंचरात्रेपाशुपतादिर्हेवज्ञसिद्धः॥तत्र शिवरूपी विष्णुरेवकेचिरविशिनमाडुः॥

त्वामेवान्येशिवोक्तेन मार्गेण शिवरूपिणं॥बह्वाचार्यविभेदेन भगवन्समुपासते ८

ततश्च हृदयस्थाचार्याः महापाशुपत पाशुपतादिभेदभिन्नाः भगवन्निति संबोधनात् सत्त्वे वैराग्यप्रधानाः स्वान्येन कार्यं करोषि तदा शिवरूपो भवसीति ज्ञापितं सम्यगेवोपासत इति ८

श्लोकार्थ :- ८

હે ભગવાન ! બીજાઓ ઘણા આચાર્યોના ભેદથી શીવે કહેલા માર્ગ પ્રમાણે શિવરૂપ આપની જ ઉપાસના કરે છે. (૮)

સુબોધીનીજી; ભાવાર્થ :-

ઉપર કહેલા ઉપાસના કરનારાઓથી જુદા શિવાસ્ત્રને અનુસરનારા આપની ઉપાસના કરે છે. તામસ્ કલ્પમાં વિષ્ણુ શીવરૂપથી કહે છે. તેથી શૈવે તે પીનો આશ્રય કરી પોતાના સ્વભાની રૂચી પ્રમાણે શીવરૂપની ઉપાસના કહે છે. શીવે કહેલા માર્ગ શૈવપંચરાત્રમાં અને પાશુપતમાં પ્રસિદ્ધ છે. તેમાં શીવરૂપવાળા વિષ્ણુ જ હોય છે. કેટલાક શીવમાં વિષ્ણુનો આવેશ કરેલા કહે છે. તે માર્ગમાં મહાપાશુપત , પાશુપત વિગેરે ભેદને લીધે જુદાજુદા ઘણા આચાર્યો છે. હે ભગવાન ! એ સંબોધનથી જણાવેલું છે કે જ્યારે વૈરાગ્ય ગુણને મુખ્ય રાખી આપ કાર્ય કરે છે. ત્યારે આપ શિવરૂપ થાઓ છો. શૈવો સારી રીતે આપની ઉપાસના કરે છે. (૮)

એ પ્રમાણે છ પ્રકારનું નિરૂપણ કરી હલકા દેવાની ઉપાસના કરનારાઓનું નિરૂપણ કરે છે.

सु.टी.३७
८५२

एवं षड्विधान्निरूप्य सामान्येन क्षुद्रोपासकानाह। सर्व एवेति। किं बहुना ब्रह्मपालाद्युपासका अपि त्वामेवोपासते यतस्त्वं सर्वदेवमयः तेषामपीश्वरः। अहं हि सर्वयज्ञानां भोक्ता चेति वाक्यात्। सर्वदेवमयश्चासावीश्वरश्चेति। ननु बहिर्मुखानां भगवत्परे कार्ये सर्वेषां भगवदुपासकत्वमित्याशंक्याह। येऽप्यन्यदेवता भक्ता इति च

सर्व एव यजन्ति त्वां सर्वदेवमयेश्वरम्। येऽप्यन्यदेवताभक्ता यद्यप्यन्यधियः प्रभो ॥ ९ ॥

यमात्मव्यतिरिक्तस्यविस्तुव्यतिरिक्तस्यचुरेवतांतरस्योपासकाइतियद्यप्येषामन्यबुद्धिस्तथापिउपास्योम
त्सानितिमत्वाह्नितउपासते नत्वस्मदुपास्या नकिंचित्कर इतिअन्यथानोपासीरन्नहिकश्चिद्दीनमयबो
जकं ज्ञात्वाकश्चनोपासे परंश्रमाडुपासनाभवति श्रमेतुभगवद्धर्मो एवतत्रारोपिताइतिभगवान्नेवसेव्यतेआ — राम ८४२

रोपस्तुस्यत्वात् । अबुद्धिस्सर्वकोयमिति विशेषयोपिश्रमाइजतंजानातिसोपिज्ञतंज्ञातवानेव अन्यथाअ
बुध्यवसायोपिश्नोतःस्यात् । यदुक्तंभगवता नतुमामभिजानंतीतितद्धिक्षिपरत्वेन अविधिपूर्वकमितिवच
नात् । शक्तिपाद्यादपिभगवानारोप्यतेतद्धर्मोश्रुतयात नदुपकाअपिस्वसेव्येभगवत्वंतद्धर्मांश्चारोपयंति
रितिपरंविघ्नभावात्स्नतस्यज्ञानज्ञनकात्वेकिंतुदेशफलमेव । अतोभगवद्ज्ञानात्तेषांसंसारएवस्थिति
वद्दृत्ताभगवताविधिमार्गोस्वस्वतयास्थापितः नत्वविहितोमार्गोनिर्दिनः । अन्यथामामेवयजंतिअहंहि
सर्वज्ञानांलभतेवात्ताः कामानमयैवविहितानहितानितिनवदेततस्मात्विधिस्तुतिपरमेवैतद्वाक्यं अतः
स्वइष्टंयेप्यन्यदेवताभक्तायद्यन्यधियःतथापित्वामेवोपासतेइति । ननुचेवंश्रमेभगवानुत्पाद्यकिमित्येवफ
लंप्रयच्छतिकथंसर्वानेवनेकविधान्करोतीत्याशंक्याह । प्रभोइति । सहिसर्वप्रकारसमर्थः । तथापिप्र
कारान्येवचनानाप्रकारान् ॥ ९ ॥

શ્લોકાર્થ :- ૯

હે પ્રભો ! જેઓ બીજા દેવતાઓના ભકતો છે તેઓ જો કે બીજાની અંદર બુદ્ધિ રાખનારા છે. તો પણ બધાએ સર્વ દેવમય ઈશ્વર આપનું પૂજન કરે છે. (૯)

સુબોધીનીજી; ભાવાર્થ :-

વધારે કહેવાથી શું ? ક્ષેત્રપાળ વિગેરે આપની જ ઉપાસના કરે છે. કારણ કે સર્વે યજ્ઞોના ભોકતા હું છું વાકય પ્રમાણે

આપ સર્વદેવમય છો. તે દેવતાઓના પણ ઈશ્વર છો. તેઓની બુદ્ધિ ભગવાનમાં ચોટેલી હોતી નથી. તેથી સર્વ ભગવાનની ઉપાસના કરનારા છે. એમ કેમ કહેવાય? એવી શંકા થાય તેથી જેઓ બીજા દેવતાઓના ભકતો છે. એમ કહેલ છે. અમ આત્માથી જુદા, વિષ્ણુથી જુદા, બીજા કોઈ દેવતાની ઉપાસના કરનારા છે.

એવી જો કે તેઓની બુદ્ધિ બીજાની અંદર રહેલી છે. છતાં પણ તેઓ જેની ઉપાસના કરે છે. તે મોટો છે એમ માનીને તેની ઉપાસના કરે છે. પરંતુ અમે જેની ઉપાસના કરીએ છીએ તે કાંઈ કરી શકે તેવો નથી એમ માનીને તેની ઉપાસના કરતા નથી. તેમ ન હોત તો તેની ઉપાસના કરત નહિ કારણ કે કોઈપણ કોઈને ગરીબડો અને નમાલાને મોટો માનવારૂપ ભ્રમથી તેની ઉપાસના કરે છે. ભ્રમમાં તો ભગવાનના ધર્મોનો જ તે ક્ષુદ્ર દેવમાં આરોપ કરવામાં આવે છે.

એટલે ભગવાનની સેવા થાય છે. ભેદો એટલા છે કે આ ક્ષુદ્ર દેવને ભગવાન જાણી તેની ઉપાસના કરવામાં આવે તો આરોપણ અજ્ઞાનથી કરાએલું છે. જે કોઈ ભ્રમને લીધે છીપલીને રૂપ જાણે છે તેને પણ રૂપાનું જ્ઞાન તો છે જ. જો તેને રૂપાનું જ્ઞાન ન હોય તો તેનો નિર્ણય ભ્રમવાળો જ થાય.

ભગવાને મને તેઓ તત્વથી જાણતા નથી (ભ.ગી. ૯-૨૪)એમ જે કહ્યું તે તેઓ પણ અવિધિપૂર્વક મારૂં પૂજન કરે છે. આ વિધિને લક્ષમાં રાખીને કહેલું છે.

જેમ પ્રતિમા વિગેરેમાં ભગવાન અને તેના ગુણોનું મંત્રો દ્વારા આરોપણ કરવામાં આવે છે તેવી રીતે જુદાજુદા દેવોની ભગવાન અને તેના ગુણોનો આરોપ કરે છે. પરંતુ તેમાં વિધિ નહિ હોવાથી તેઓ સંસારમાં જ રહે છે. તેમને ભગવાનનું જ્ઞાન હોતું નથી. (ભ.ગી.૯-૨૪) ભગવાન વિધિમાર્ગનું મુખ્ય માર્ગ તરીકે સ્થાપન તે કરે છે. પણ વિધિવગરના માર્ગની નિંદા કરતા નથી.

મારૂં જ પૂજન કરે છે, હુ સર્વ યજ્ઞોનો ભોકતા છું. (૯-૨૪) અને તેની પાસેથી જ મે જ નિર્માણ કરેલા તે કામોને પ્રાપ્ત કરે છે. (૭-૨૨) એમ ભગવાન ન કહત. તેથી વિધિની પ્રશંસા માટે જ આ કહેલ છે. તેથી જેઓ બીજા દેવતાના ભકતો છે

તેઓ જો કે બીજાની અંદર બુદ્ધિ રાખનારા છે તો પણ આપનું પૂજન કરે છે. ભગવાન એ પ્રમાણે ભ્રમ ઉત્પન્ન કરીને એવા પ્રકારનું ફલ કેમ આપે છે? બધાએ જીવોને એક પ્રકારના કેમ કરતા નથી.? એવી શંકા થાય. તેથી હે પ્રભો ! એવું સંબોધન કરેલું છે. કારણ ભગવાન સર્વ પ્રકારે ફલ આપવા શક્તિમાન છે. છતાં પણ જુદા જુદા જીવોને કરે છે જ. (૯)

જુદા જુદા દેવોની ઉપાસના કરનારાઓને તે તે દેવનું સાયુજ્ય પ્રાપ્ત થાય છે. એમ કહેલું હોવાથી પ્રમેયબલના વિચારથી તેઓને ફલ પ્રાપ્ત થતું નથી એવી શંકા થાય ત્યાં હવે કહે છે.

ऋ-टी०३७ ८४३ ननु तत्तदुपासकास्तत्तद्देवतासायुज्यस्योक्तत्वात्कथं प्रमेयबलविचारेणैतेषां गत्यभाव इति चेत्तत्राह । यथाद्रि
द्रिप्रभवा इति ॥ सायं नय परं तेन [illegible] आकाशात्पतितं तोयं यथा गच्छति सागरम् । सर्वदेवनमस्कारः केशवं
प्रति गच्छतीति वाक्यात्प्रमेयबलेनैतेषां भगवत्सायुज्यमेव परिनिष्ठाभाः । परंपरया कालविलंबस्तु भव
ति यथान्यतोपासकाः [illegible] तत्सायुज्यं प्राप्नुवन्ति । ततो [illegible] निमहादेवसायुज्यं महादेवो भगवत्सायुज्यमिति । ए
वं विहितानामविहितानां वा साक्षात्परंपरया वा भगवत्सायुज्यमेव फलमिति । यथा सर्वेषामेव पर्वतप्रभवानां

यथाद्रिप्रभवा नद्यः पर्जन्यापूरिताः प्रभो । विशन्ति सर्वतः सिन्धुं तद्वत्त्वां गतयोऽन्ततः ॥ १० ॥

नदीनां मेघैः पूर्यमाणानां सिन्धुरेव प्रवेशस्थानं तत्र हि [illegible] न त्वन्यः कश्चित्तद्विशेषयोगो भवतीति तद्वदेव नदीप्रा
याः जीवगणाः सर्वे [illegible] पर्वतजलेनागतं केन वा वृष्टिजलेन पूरिता भवन्तीति तथा विधिना अविधिना वा पूरिता
जीवा जन्मकोटिभिः भगवत्सायुज्यमेव प्राप्नुवन्ति तथा भक्तानामपि फलं साधयतीति ज्ञापनार्थं प्रभो इति राम
गतयः फलानि अन्ततः त्वय्येव विशन्ति १० ८४३

શ્લોકાર્થ :- ૧૦

હે પ્રભો ! જેમ પર્વતમાંથી ઉત્પન્ન થએલી નદીઓ, મેઘથી પૂર્ણ થએલી ચારે તરફથી સમુદ્રમાં પ્રવેશ કરે છે. તે પ્રમાણે તે બધા છેવટે આપનેજ પ્રાપ્ત કરનારા છે. (૧૦)

VIBRANT PUSHTI VADODARA

સુબોધીનીજી; ભાવાર્થ :-

જેમ આકાશમાંથી પડેલુ જલ સાગરમાં જાય છે. તેમ સર્વ દેવને કરેલા નમસ્કાર કેશવને પહોંચે છે. તેથી જુદા જુદા દેવોની ઉપાસના કરનારાઓ તે તે દેવનું સાયુજ્ય પ્રાપ્ત કરે છે. (ભ.ગ.૯-૨૫) જો તેઓ નિષ્કામ હોય તો પ્રમેયબલના વિચારથી ભગવાનું સાયુજય તેઓને પ્રાપ્ત થાય છે. તેમાં જેમ ભૂતોના ઉપાસના કરનારાઓને ભૂતોનું સાયુજ્ય પ્રાપ્ત થાય છે. પછી ભૂતોને મહાદેવનું સાયુજ્ય પ્રાપ્ત થાય છે. અને મહાદેવને ભગવાનનું સાયુજય પ્રાપ્ત થાય છે. તેથી પરંપરા કાલનો વિલંબ થાય છે. એવી રીતે વિધિ પ્રમાણે અથવા વિધિ વિનાને બારોબર અથવા પરંપરામાંથી ભગવાનના સાયુજ્યનું ફલ પ્રાપ્ત થાય છે. જેમ પર્વતમાંથી ઉત્પન્ન થએલી નદીઓનું ચારે દિશાઓમાં પ્રવેશ કરવાનું સ્થાન સમુદ્ર છે. પણ બીજા કોઈમાં તેનો પ્રવેશ થતો નથી. તે પ્રમાણે જીવોમાં સમુહો નદીઓ જેવા છે. જેમ પર્વતના કુદરતી જલથી, વરસાદના જલથી નદીઓ પૂર્ણ જલવાળી થાય છે. તેમ વિધિથી અથવા વિધિવગર પૂર્ણ થએલા ઉપાસના જીવો કરોડો જન્મ વડે ભગવાનના પૂર્ણ થએલા ઉપાસનાના જીવો કરોડો જન્મ વડે ભગવાનના સાયુજ્યને પ્રાપ્ત કરાવો છો. એમ જણાવવા હે પ્રભો ! એવું સંબોધન છે. છેવટે તેઓ આપણામાં જ પ્રવેશ કરે છે. એ ફલો છે. (૧૦)

વળી સર્વ પદાર્થો આપનામાંથી જ ઉત્પન્ન થએલા છે. આપનામાં જ પ્રવેશ કરે છે અને આપ જ છે. તેથી તેઓને આપનું સાયુજય કેમ પ્રાપ્ત ન થાય? કારણ કે આપના સિવાય બીજો કોઈ છે જ નહિ તે હવે કહે છે.

किंच॥ उत्पत्तिविचारेणापि त्वत्त एवोत्पन्नाः त्वय्येव विशन्ति॥ त्वमेवेति कथं तेषां त्वत्सायुज्यं न भवेत् न त्वत्तोऽन्यः कश्चि दस्तीत्याह॥ सत्त्वमिति॥ त्वमेव प्रकृतिः अतो भवतः प्रकृतेस्त्वदीया या या वा सत्त्वरजस्तम इति त्रयो गुणाः तेषु स

सत्त्वं रजस्तम इति भवतः प्रकृतेर्गुणाः॥ तेषु हि प्राकृताः प्रोता आब्रह्मस्थावरादयः ११

सत्वं रजस्तम इति भवतः प्रकृतेर्गुणाः ॥ तेषु हि प्राकृताः प्रोता आब्रह्मस्थावरादयः ॥ ११ ॥

શ્લોકાર્થ :- ૧૧

કારણ કે સત્વ, રજ અને તમસ એ આપ પ્રકૃતિના ગુણો છે તેઓમાં સ્થાવરથી આરંભી બ્રહ્મા સુધીના પ્રાકૃત પદાર્થો પરોવાએલા છે. (૧૧)

સુબોધીનીજી; ભાવાર્થ :-

આપ જ પ્રકૃતિ છો. આપની પ્રકૃતિ સત્વ, રજ અને તમસ્ એવા ત્રણ ગુણો છે.

તેમાં સ્થાવરના છેડાથી બ્રહ્મા સુધીના સર્વ પ્રાકૃત ઉત્પન્ન થએલા પદાર્થો તે ગુણોમાં પરોવાએલા છે. તેથી બધાએ પદાર્થોનો ગુણોમાં લય થાય છે. ગુણોનો લય પ્રકૃતિમાં થાય છે અને પ્રકૃતિ આપનામાં લય પામે છે. (૧૧)

ભગવાન સંબંધિ પ્રમાણનું ફલ નિરૂપણ કરીને પ્રમાણથી અને પ્રમેયથી ભગવાનનું ઉત્તમપણું જણાવી નમસ્કાર કરે છે.

सु.टी.३७
८४४

एवमुपपत्तिकं प्रमाणं भगवद्विषयकं सफलं निरूप्य प्रमाणतः प्रमेयतश्च महत्त्वं निरूपयन् नमस्यति ॥ तुभ्यमिति ॥ अन्यथा महतो
हृदयारूढं नेति शंका स्यात् ततः परार्थमाहात्म्यमुक्त्वा ॥ नमस्कर्तव्यं तुभ्यमेतावदेवाशायन मतो तुभ्यं त्वदर्थमेव त्वमेव फलमित्यर्थः
॥ एवं त्वन्नमस्कारे त्वमेव फलं भवसीति प्रार्थयन्ति ॥ अस्त्विति ॥ न च वर्तिगाहं तद्भेदं व्याप्नुत इति किं मम नमस्कारेणेत्याह ॥ अवि
ज्ञात इत्य इति ॥ न विषयताहष्टिः प्रसक्तापि प्रमेयु भगवद्दृष्टिर्न विषयतोऽतः ते हेतुः ॥ सर्वात्मन इति ॥ अन्यस्मिन् हि आसक्तिर्भगवा
स्तु यदेव आत्मा शक्तिः कृतिरेव ॥ अनेन स्वापराधोऽपि परिहृतः ॥ प्रमाणं चाह ॥ सर्वधियां साक्षिण इति सर्वेषु द्वीनां ह

तुभ्यं नमस्तेऽस्त्वविषक्तदृष्टये सर्वात्मने सर्वधियां च साक्षिणे। गुणप्रवाहोऽयमविद्यया कृतः प्रवर्तते देवनृतिर्यगात्मसु १२

स्वस्यान्तर्बहिरूपत्वं चोक्तं चकाराद्यात्मनः प्राणादीनां च यो हि सर्वात्मा भवति तस्यान्यासक्तिर्न भवति यो वा सर्वसाक्षी स क-
दापि न भवति स्वेतादृशः सोऽविषक्तदृष्टिर्न भवति क्वापि। अतो भगवति नान्यधर्मसंबन्धः। अन्यधर्माभावाच्च। तर्हि किं स्यापि न
स्यादित्याशंक्य यस्यापि विद्यातस्य भवतीत्याह ॥ गुणप्रवाह इति। अयं गुणानां प्रवाहः अविद्ययैव देवनृतिर्यगात्मसु त्रि- राम
विधेषु सात्त्विकराजसतामसेषु देहेषु वर्तते न तु गुणातीते त्वयि। तेषां तु स्वस्वरूपं यावद्विद्या न निवर्तते इति १२ ८४४

શ્લોકાર્થ :- ૧૨

જેમની દષ્ટિ કોઈનામાં આસકત થતી નથી તેવા સર્વના આત્મા અને સર્વની બુદ્ધિને જોનાર આપને આપની પ્રાપ્તિ માટે નમસ્કાર હો ! આ અવિદ્યાએ કહેલો ગુણોનો પ્રવાહ દેવો, માણસો અને હલકાં પ્રાણીઓના દેહમાં પ્રવર્તે છે. (૧૨)

સુબોધીનીજી; ભાવાર્થ :-

જો નમસ્કાર ન કરે તો ભગવાનનું ઉત્તમપણું તેના હૃદયમાં દઢ થએલું નથી એવી શંકા થાય તેથી ઉત્તમપણું જણાવીને નમસ્કાર કરવા જોઈએ. આવા અમને નમસ્કાર હો. આપજ ફલ છે એવો એનો અર્થ છે.

એ પ્રમાણે આપને નમસ્કાર કરવાથી આપ જ ફલ થાઓ છો. તેથી નમસ્કાર હો એવી પ્રાર્થના કરે છે.

તે ધર્મો પ્રકૃતિના સત્વાદિ ગુણોથી ઘેરાએલા છે. હું અવતરેલો છું તેથી મને નમસ્કાર કરવાથી શું વળે ? એવી શંકા થાય તેથી મને નમસ્કાર કરવાથી શું વળે? એવી શંકા થાય તેથી જેમની દષ્ટિ કોઈમાં આસકત નથી એ વિશેષણ યોજેલ છે. ભગવાન આસકત દષ્ટિ થતી નથી એવા છે. સર્વના આત્મા શબ્દથી બીજાની અંદર આસક્તિ થાય પરંતુ ભગવાનનો સર્વ જ છે. તેમાં તેમનાથી બીજું કાંઈ ન હોવાથી તેમની આસકતી બીજામાં ન જ થાય. પોતામાં આસક્તિ થાય તે જ ઉત્તમ છે.તેથી અકુરનો અપરાધ પણ દૂર થાય છે. સર્વની બુદ્ધિને જોનારા વિશેષણથી પ્રમાણ કહે છે. ભગવાન સર્વની બુદ્ધિને જોનાર છે. અંદરનું અને

બહારનું રૂપ કહ્યું. ચ અને શબ્દથી આત્માના અને પ્રાણના પણ જોનાર કહેલા છે. કારણ કે જે સર્વના આત્મા હોય તેનો બીજામાં અધ્યાસ થતો નથી. વળી જે સર્વના સાક્ષત છે તે કર્તા થતા નથી. જે આવા સર્વના સાક્ષત છે. તેમની દષ્ટિ ક્યાંય આસક્ત થતી નથી. ભગવાનનો બીજાનો ધર્મ નહિ હોવાથી ભગવાનને બીજાના ધર્મનો સંબંધ થતો નથી.

ત્યારે બીજા કોઈને પણ બીજાના ધર્મનો સંબંધ ન થાય એવી શંકા થાય ત્યાં કહે છે કે જેનામાં અવિદ્યા છે તેને બીજાના ધર્મનો સંબંધ થાય છે. આ ગુણોનો પ્રવાહ અવિદ્યાને લીધે જ દેવ, માણસો અને હલકાં પ્રાણીઓમાં સાત્વિક, રાજસ્ અને તામસ્ જીવોમાં પ્રર્વતે છે. પરંતુ ગુણોથી પર બ્રહ્મનો પ્રવર્તતો નથી. જ્યાં સુધી અવિદ્યા હોય ત્યાં સુધી દૂર થતો નથી.(૧૨)

એ પ્રમાણે ભગવાનનું દોષરૂપપણું જણાવી મહાત્મ્ય દર્શાવી, નમસ્કાર કરી તેમના અવયવોનું સ્વરૂપ કહે છે.

एवं निर्दोषत्वमुक्त्वा माहात्म्यं निरूप्य नमस्कृत्यावयवानां स्वरूपमाह॥ अग्निर्मुखमिति॥ सर्वदेवतात्मको भगवानिति वक्तुं सर्वेऽवयवाः देवतात्वेन निरूप्यन्ते। योऽग्निः स ते मुखं। या अवनिः भूमिः सा ते अङ्घ्रिः। यः सूर्यः स ते ईक्षणं चक्षुः। नभस्त्वाकाशः नाभिः। एतानि महाभूतान्यपि भवन्तीति केवलं देवतारूपाणि निरूप्यन्ते। अथवा

अग्निर्मुखं तेऽवनिरङ्घ्रिरीक्षणं सूर्यो नभो नाभिरथो दिशः श्रुतिः।
द्यौः कं सुरेन्द्रास्तव बाहवोऽर्णवाः कुक्षिर्मरुत्प्राणबलं प्रकल्पितं २३

इति दिशः श्रोत्रं श्रुतिः। अथ द्यौः स्वर्गः ते कं शिरः। सुरेन्द्रास्ते बाहवः। अर्णवाः समुद्राः ते कुक्षिः। मरुद्वायुस्ते प्राणः। स्थूलरूपत्वाय सूक्ष्मरूपं इति ज्ञातव्यतया निरूपयति॥ नन्वत्र पुरुषोऽहमिमं न जानाति यत्किंचित् स्वकल्पितं तेनोक्तमिति साम्यं तन्नैव वदन्ते २३

શ્લોકાર્થ :- ૧૩

અગ્નિ આપનું મુખ, પૃથ્વી ચરણ, સૂર્ય ચક્ષુ, આકાશ નાભિ, દીશાઓ કર્ણ, સ્વર્ગ મસ્તક, ઉત્તમ દેવો આપના બાહુઓ, સમુદ્રો ઉદર, વાયુ, પ્રાણ અને કર્મ આપનું બલ છે.(૧૩)

સુબોધીનીજી; ભાવાર્થ :-

ભગવાન સર્વ દેવતારૂપ છે. બધા અવયવોનું દેવતા તરીકે નિરૂપણ કરવામાં આવે છે. જે અગ્નિ છે તે આપનું મુખ. જે પૃથ્વી તે ચરણ, જે સૂર્ય છે તે આપનું ચક્ષુ છે. આકાશ આપની નાભિ છે. આ અગ્નિ મહાભૂતો પણ છે.

દિશાઓ આપની કર્ણ છે. સ્વર્ગ એ આપનું મસ્તક છે. ઉત્તમ દેવો આપના બાહુઓ છે, સમુદ્રો આપનું ઉદર છે. વાયુ આપનો પ્રાણ છે. સ્થુલરૂપવાળા ભગવાન સૂક્ષ્મરૂપવાળા છે. એમ જાણી અક્રુર તેમનું વર્ણન કરે છે. પરંતુ તેમને પુરૂષોત્તમ તરીકે જાણતો નથી. જે કોઈ લોકમાં ક્રિયાથી પ્રાપ્ત થાય તેવું છે તે આપનું બલ છે.(૧૩)

र॰टी॰३१ रोमाणीति।। वृक्षौषधयस्ते रोमाणि मेघाः शिरोरुहाः न त्वकाधितायमर्थः कथमुच्यत इत्याशंक्य समाधी
८५५ नार्थं वनिरूपयति।। रसस्पत इति।। त्वं परः स्वराद्परत्र मेवा।। अद्रयः ते अस्थि नखानि च।। रात्र्यहनी तु प्रजा
पतेः सर्वसारात्मकस्य कालस्यते निरीक्षणं निमीलनं रात्रिरुन्मीलनमहरिति।। प्रजापतिस्ते मेढ्रं।। वृत

रोमाणि वृक्षौषधयः शिरोरुहा मेघाः परस्यास्थिनखानि तेऽद्रयः
निमेषणं रात्र्यहनी प्रजापतिर्मेढ्रं स्तव वृष्टिस्तव वीर्यमीष्यते २४

VIBRANT PUSHTI * VADODARA *

मिंद्रियं।वृष्टिस्तु तव वीर्यं।तु शब्दः स्त्रकेशा।स्तुत्वं प्रावर्त्तयति।न तु कथं साध्यसाधनयोर्विरुद्धरूपत्वमि राम
त्याशंक्य प्रमाणमाह।।इत्यतद्दर्शिनामाणिकानामियमिष्टिः।दिवि चलंतीति मेघा नां केशत्वं वृष्टिः स ६४५
र्वोत्पत्तिसाधनमिति रेतस्त्वं तस्य चोच्यते १४

શ્લોકાર્થ :- ૧૪

વૃક્ષો અને ઔષધિઓ રૂવાડાં, મેઘો આપ પર બ્રહ્મના કેશ, પર્વતો હાંડકા અને નખ, રાત અને દિવસ આંખનો પલકારો, પ્રજાપતિ ગુહ્ય ઈંદ્રિય અને વૃષ્ટિ તો આપનું વીર્ય મનાએલી છે. (૧૪)

સુબોધીનીજી; ભાવાર્થ :-

વૃક્ષો અને ઔષધિઓ આપનાં રૂવાડાં છે. મેઘો આપના કેશો છે. આ વિષય પ્રમાણથી વિરૂદ્ધ છે. તેવું કેમ કહે છે.? એવી શંકા થાય તેથી અહીં સર્વ વર્ણનું સમાધાન થાય તે માટે આપ પરના શબ્દો યોજેલા છે. આપ પોતાની મેળે પ્રકાશનાર પરબ્રહ્મ છો.

પર્વતો આપનાં હાડકાં અને નખો છે. આપ પ્રજાપતિ એટલે સંવત્સરરૂપ કાલના રાત્રિ, દિવસ તો આંખનો પલકારો છે. કારણ કે આંખ બંધ થવી તે રાત્રી અને ઉઘડવી તે દિવસ છે. પ્રજાપતિ આપનું ગુહ્ય ઈંદ્રિય છે. વૃષ્ટિ તો આપનું વીર્ય છે. તુ તો શબ્દથી જણાવ્યું છે કે વૃષ્ટિરૂપવાળાં કેમ છો ? એવી શંકા થાય તેથી મનાએલી છે. શબ્દથી પ્રમાણ કહે છે. સત્ય જાણનારાઓની આવી માન્યતા છે. આકાશમાં ચાલતાં હોવાથી, મેઘો કેશો છે અને વૃષ્ટિ સર્વની ઉત્પત્તિનું સાધન હોવાથી તે વીર્ય કહેવાય છ. (૧૪)

એ પ્રમાણે ભગવાનના અવયવોનું નિરૂપણ કરી તે સર્વ લોકના આધાર છે તે નીચેના શ્લોકથી કહે છે.

एवमेव यथा वा इति निरूप्य सर्वलोकाधारत्वं निरूपयति। त्वय्यव्ययात्मन्निति। एतेषामाधारत्वेन उपचयापचयाद्याशं-
कायां दृष्टांतमाह। यथा जले संजिहत इति। जले मत्स्यादिजीवास्तिष्ठंतीति न तावतापि तस्य कश्चन भारो भवति एवं
भगवत्यपि सर्वे लोकाः संजिहते संहत्य तिष्ठंति। अचेतनस्य जलस्य दृष्टांतो विषम इति चेत्तमाह। उदुंबरे वा यथा म-
शका इति। एकैकस्मिन्फले कोटिशो मशकाः तत्रैवोत्पन्नाः तत्र तिष्ठंत्येकत्र वहन्वश्च भवंति। यथा जलौकसो जलमे

त्वय्यव्ययात्मन् पुरुषे प्रकल्पिता लोकाः सपाला बहुजीवसंकुलाः। यथा ज-
ले संजिहते जलौकसोऽप्युदुंबरे वा मशका मनोमये १५ ॥ ॥

वस्थानं तत्र उदुंबर एव मशकानामपि। एतदपि वक्तव्यं सिद्धं न भवति कोऽपि देहोदुंबरस्य मशकैः क्लेशोऽस्ति न वेति। शारी-
रावयवेषु जीवानां स्थितौ तत्रोत्पन्नानामपि क्लेशोऽस्ति न वेति शरीरावयवेषु जीवानां स्थितौ तत्रोत्पन्नाना-
मपि क्लेशो भवतीत्याशंक्य दृष्टांतांतरमाह। मनोमय इति। मनोरथे यथा जीवा विषयासक्ता मनसः सुखदा ए-
व भवंति न तु भाररूपाः तथा भगवत्यपि स्वस्वार्थमेव कल्पितास्ते लोकास्तिष्ठंतीति न तु भाररूपा भवंति १५

શ્લોકાર્થ :- ૧૫

જેમ જલમાં જલચર પ્રાણીઓ અથવા ઉબરાના ધૂળમાં મચ્છરો અથવા મનોરથોમાં જીવો ભેગા થઈ રહેલા છે તેમ લોકપાલો આતમાવાળા પુરૂષમાં રચાયેલા છે.(૧૫)

સુબોધીનીજી; ભાવાર્થ :-

ભગવાન આ સર્વ લોકોના આધાર હોય તો વધઘટ થતી હસે એવી શંકા કરી ત્યાં કહે છે કે પાતાલ આપના ચરણનું તળીયું છે. (શ્રીમદભાગવત્ત ૨-૧-૨૬) વિકારરહીત આત્માવાળા પુરૂષરૂપ આપમાં બધાએ લોકો ઘણી સારી રીતે રચાયેલા છે. જલ ચેતન નહિ હોવાથી તેનું દ્દષ્ટાંત અયોગ્ય હોવાથી અથવા ઉબરાના ફલમાં જેમ મચ્છરો ભેગા થઈ રહેલા છે. એમ

ચેતનાનું દષ્ટાંત કહે છે. એક ઉબરાના ફલમાં તેની અંદર જ ઉત્પન્ન થએલા કરોડો મચ્છરો રહે છે. અને ઘણા ભેગા થાય છે એમ જલચર પ્રાણીઓનું રહેવાનું ઠેકાણું જલ જ છે એમ મચ્છરોને રહેવાનું ઠેકાણું ઉબરાનું ફલ જ છે. આ ઉબરાને મચ્છરોનો ભાર લાગતો નથી પણ પ્રત્યક્ષથી સાબીત થતો નથી. કારણ કે ઉબરાના ફલને'મચ્છરોથી દુઃખ થાય છે કે નહિ એ કોણ જાણી શકે?

શરીરના અવયવોમાં તેમની અંદર ઉત્પન્ન થએલાં જીવો રહેવાથી પણ દુઃખ થાય છે એવું બીજુ દષ્ટાંત આપે છે. જેમ મનોરથોમાં વિષયો અને જીવો મનને સુખ આપનારા છે પરંતુ ભારરૂપ હોતા નથી. ભગવાનમાં પણ સુખને માટે રચાયેલા તે રહેલા યે પણ ભારરૂપ થતા નથી. (૧૫)

એ પ્રમાણે ભગવાનના અવયવો સર્વના આધાર અને દેવતારૂપ છે એમ જણાવી, તેવા ભગવાને લોકમાં નિદાંને પાત્ર થાય એવા રૂપથી અવતાર લેવો યોગ્ય નથી એવી શંકા કરી અવતાર લેવનું પ્રયોજન કહે છે.

ह॰टी॰३७ एवंभगवदवयवानांसर्वाधारत्वंसर्वदेवतारूपत्वंचनिरूप्यताद्दशस्यमहतःलोकेजुगुप्सितरूपेणावतरणंनयु
८४६ क्तमितिशंकयअवतारप्रयोजनमाह।।यानियानीति।।हेभगवन्नानाविधक्रीडार्थंजलेस्थलेअरण्येसर्वत्रक्री
डार्थंमत्स्यादिरूपाणिकरोषितावतापिनतेषांरूपाणांलोकेनिराकृतिरूपानियानिरूपाणित्वंविभर्षिक्रीडा

यानियानीहरूपाणिक्रीडनार्थंविभर्षिहि।।तैरामृष्टशुचोलोकामुदागायंतितेयशः १६

र्थंक्तान्यत्वात्तवनातीवादरःतथापितैःरूपैःआमृष्टशुचाःसर्वतोनाशितशोकाःसर्वएवलोकाःतेयशोमुदागायं राम
तिअतोलोकानांगानार्थंतवचरित्रंतेनचसर्वपुरुषार्थसिद्धिःसर्वेषांदुःखनाशार्थंमवताराणिचेत्युक्तं।।उदी ८४६
गापंतीत्यनेनचरित्राणांस्वतःपुरुषार्थताचनिरूपिता १६

ચેતનાનું દષ્ટાંત કહે છે. એક ઉબરાના ફલમાં તેની અંદર જ ઉત્પન્ન થએલા કરોડો મચ્છરો રહે છે. અને ઘણા ભેગા થાય છે એમ જલચર પ્રાણીઓનું રહેવાનું ઠેકાણું જલ જ છે એમ મચ્છરોને રહેવાનું ઠેકાણું ઉબરાનું ફલ જ છે. આ ઉબરાને મચ્છરોનો ભાર લાગતો નથી પણ પ્રત્યક્ષથી સાબીત થતો નથી. કારણ કે ઉબરાના ફલને મચ્છરોથી દુઃખ થાય છે કે નહિ એ કોણ જાણી શકે?

શરીરના અવયવોમાં તેમની અંદર ઉત્પન્ન થએલાં જીવો રહેવાથી પણ દુઃખ થાય છે એવું બીજુ દષ્ટાંત આપે છે. જેમ મનોરથોમાં વિષયો અને જીવો મનને સુખ આપનારા છે પરંતુ ભારરૂપ હોતા નથી. ભગવાનમાં પણ સુખને માટે રચાયેલા તે રહેલા ચે પણ ભારરૂપ થતા નથી. (૧૫)

એ પ્રમાણે ભગવાનના અવયવો સર્વના આધાર અને દેવતારૂપ છે એમ જણાવી, તેવા ભગવાને લોકમાં નિંદાને પાત્ર થાય એવા રૂપથી અવતાર લેવો યોગ્ય નથી એવી શંકા કરી અવતાર લેવનું પ્રયોજન કહે છે.

टी.३० एवंभगवदवयवानांसर्वाधारत्वंसर्वदेवतारूपत्वंचनिरूप्यतादृशस्यभगवतःलोकेउपहसितरूपेणावतरणंनयु-
८४६ क्तमितिआशंक्यअवतारप्रयोजनमाह॥यानियानीति॥हेभगवन्नानाविधक्रीडार्थंजलेस्थलेअरण्येसर्वत्रक्री-
डार्थंमत्स्यादिरूपाणिकरोषितावतापिनतेषांरूपाणांलोकेनिंदाकिंतुयानियानिरूपाणित्वंविभर्षिक्रीड-

यानियानीहरूपाणिक्रीडनार्थंविभर्षिहि।तैरामृष्टशुचोलोकामुदागायंतितेयशः १६

येऽकृतात्वात्वनातीवाद्रतथापितैःरूपैःआमृष्टशुचाःसर्वतोनाशितशोकाःसर्वएवलोकाःतेयशोमुदागायं- राम
ति।अतोलोकानांगानार्थंतवचरित्रेतेनचसर्वपुरुषार्थसिद्धिःसर्वेषांदुःखनाशार्थंभवतारणिचेत्युक्तं।उद्गी- ८४६
गापतीत्यनेनचरित्राणांस्वतःपुरुषार्थताचनिरूपिता १६

VIBRANT PUSHTI * VADODARA *

શ્લોકાર્થ :- ૧૬

આપ જે જે રૂપો અહીં ક્રીડા માટે ધારણ કરો છો તેમનાથી નાશ થએલો છે શોક જેમનો તેવા લોકો આનંદથી આપનો યશ ગાય છે. (૧૬)

સુબોધીનીજી; ભાવાર્થ :-

હે ભગવાન ! આપ જુદાજુદા પ્રકારની ક્રીડામાં જલમાં, જમીન ઉપર, વનમાં સર્વ સ્થલોએ ક્રીડા માટે માછલું વિગેરે રૂપો ક્રીડા માટે ધારણ કરેલા હોવાથી આપને ઘણી દરકાર હોતી નથી. છતાં પણ તે રૂપોથી શોકનો નાશ કરેલો છે. તે બધાએ લોકો આપનો યશ આનંદથી ગાય છે. તેથી એમ કહેલું છે કે લોકો ગાન કરે તે માટે આપનું ચરિત્ર થાય છે. તેનાથી લોકોને સર્વ પુરૂષાર્થની પ્રાપ્તિ થાય છે અને સર્વના દુઃખો દૂર કરવા આપના અવતારો થાય છે. આનંદથી ગાય છે એમ કહ્યું તેથી એમ જણાવ્યું છે કે આપના ચરિત્રો સ્વતઃપુરૂષાર્થરૂપ છે.(૧૬)

જો કે ભગવાનના અનંત રૂપો છે તો પણ નીચેના શ્લોકથી કેટલાક પ્રસિધ્ધ રૂપો ગણાવતાં તેમનું ઉત્તમપણું જણાવવા સર્વ સ્થળે રૂપને નમન કરે છે.

यद्यप्यनंतानि रूपाणि तथापि प्रसिद्धानि कानिचित् गणयन्माहात्म्यख्यापनाय सर्वत्र नमस्यति । नमः कारणमत्स्या
येति । मत्स्यायेति तुभ्यं नमः । ननु निरितो मत्स्यः किमिति भगवान् जात इत्याशंक्याह । कारणेति । यदा मत्स्यो जातः
तदा वा जातत्वेन कश्चिन्मत्स्यः सर्वसिद्धः कारणत्वेनांगीकर्तव्यः अन्यथा मत्स्यानामुत्पत्तिर्न स्यात् । उदरं वा राशिषु मी
ने सु वा जीवानामुत्पत्तौ कारणरूपाणीति न हि भगवतः कस्मिंश्चिद्रूपे गृहीते विगानं भवति कारणायेवा प्रलये सं
त्यव्रतरक्षार्थं वेदोद्धारश्च कार्यं तदर्थं मत्स्य इति तस्मिन्न नमः तदपि रूपमुपास्यमिति । प्रलयनीलोयो वि: तस्मिश्चा

नमः कारणमत्स्याय प्रलयाब्धिचराय च । हयशीर्ष्णे नमस्तुभ्यं मधुकैटभमृत्यवे ॥ २७

तातिचरित्रं सत्यव्रतरक्षात्मकं। वेदोद्धारः रूपद्वयेन कृत इति हयग्रीवरूपं वक्तुं तथा निरूपणाह हयशीर्षेति हयस्य शिर एव शिरोभाग एव यस्य अंगं तत्तु रूपं रूपमेवं हयग्रीवावतारेण कृतं चरित्रमाह। मधुकैटभयोः मृत्युरिति मधु कैटभौ तेन रूपेण हतौ इति मृत्युत्वात् स्वत एवोत्पन्नयोरपि वधेन कश्चिद्दोषः अपकारित्वात् तस्मै तुभ्यं सर्व वेदान् नमोस्त्विति शार्थपत्ति १७

શ્લોકાર્થ :- ૧૭

પ્રલયના સમુદ્રમાં ફરનારા કારણમત્સ્ય અને મધુ અને કૈટભના મૃત્યુરૂપ હયશીર્ષ આપને નમસ્કાર હો. (૧૭)

આપ મત્સ્યને નમસ્કાર હો.

સુબોધીનીજી; ભાવાર્થ :-

નિંદાએલ મત્સ્ય એવી રીતે ભગવાન કેમ થયો? એવી શંકા થાય તેથી મત્સ્ય કહેલ છે. જ્યારે માછલાં ઉત્પન્ન થયાં ત્યારે તેમના બીજ તરીકે પહેલાં હતો તેવો કોઈ મત્સ્ય કારણ તરીકે સ્વીકારવો જોઈએ. એમ ન હોય તો માછલાની ઉત્પત્તિ થાય છે તેમાં જીવોની ઉત્પત્તિનું કારણ બનેલ કોઈ રૂપ ત્યાં રહેલું નથી એમ અવશ્ય સ્વીકારવું જોઈએ. તેમ જો ન સ્વીકારવામાં આવે તો દરેક કાર્યનું કારણ હોવું જોઈએ એ નિયમનો ભંગ થાય. એથી એમ જાણવું કે જગતમાં જેટલા રૂપો છે. તેટલા રૂપો એવા છે કે જેમનું કારણ ભગવાન છે. તેથી ભગવાન હરકોઈ રૂપ ધારણ કરે તેથી તેમની હલકાઈ થતી નથી.

કારણ મત્સ્યં એટલે કારણ પ્રયોજન માટે બનેલ મત્સ્ય પ્રલય સમયે સત્યવૃતની રક્ષા અને વેદાનો ઉદ્ધાર કરવાનો હતો તે કરવા માટે ભગવાન મત્સ્ય થયા. તેથી તેમને નમસ્કાર હો. કારણ કે તે રૂપ પણ પૂજન કરવા યોગ્ય છે. પ્રલય સમયનો જે સમુદ્ર તેની અંદર મત્સ્ય ફરે છે. એવું સત્યવ્રતનું રક્ષારૂપ ચરિત્ર કહેલું છે.

વેદોનો ઉદ્ધાર બે સ્વરૂપોએ કરેલો તેથી ભગવાને હયગ્રીવનું રૂપ ધારણ કરેલું કહે છે.હયના શિર જેવો શિરનો ભાગ જ

ભાગ જ જેમનો હતો અને જેમનું અંગ પુરૂષરૂપ જ હતું. મધુ અને કૈટના મુત્યરૂપ શબ્દોથી હયગ્રીવ અવતારે કરેલું ચરિત્ર કહેલું છે. તે રૂપે મધુ અને કૈટભને હણ્યા. એવો અર્થ છે. ભગવાન મૃત્યુ હોવાથી પોતાની અંદરથી જ ઉત્પન્ન થએલ આ બે દૈત્યના અવતારો ઘણો ઉપકાર કરેલો હોવાથી તે હયગ્રીવરૂપ આપને સદા નમસ્કાર હો ! ...

નીચેના શ્લોકમાં કૂર્મને નમસ્કાર કરે છે.(૧૭)

ह॰टी॰३२ कूर्मंनमस्यति॥अकूपारायेति॥अकूपाः अनिम्नाः आरोरस्त्वा यस्येति कूर्मः।योगप्राधान्यात्तस्य इदं तत्कूर्मस्यापि वा
८४७ चकः॥अकूपारः शब्दः समुद्रादप्याधिक इति।जलचरत्वेदोषपरिहारार्थमाह॥इहतरति॥अतिस्थूलाय।चरित्रमाह
॥मन्दरधारिण इति॥अमृतमथनेमध्ये मंदरं धृतवानिति त्रित्वद्वारार्थमेव विहारायस्येति।क्वचिद्रूपत्वेपि न काचि
त्क्षतिः॥अतएवरूपान्तरप्रथमतः चरितमुक्तं॥सूकररूपाद्भिर्यस्य १८ नमस इति॥अद्भुतसिंहाई सिंहः अद्भु

अकूपाराय बृहते नमो मंदरधारिणे॥ क्षित्युद्धारविहाराय नमः सूकरमूर्तये १८ नमस्ते
द्भुतसिंहाय साधुलोकभयापह॥वामनाय नमस्तुभ्यं क्रान्तत्रिभुवनाय च १९ ॥

चनखवदनयामाणत्संभाद्विनिर्गमाद्भुतत्वं चरित्रमाह॥संबोधनेन साधुलोकानां प्रह्लादादीनां भयमपहं राम
तीति।यद्यपि वामनोपि नावताररूपं इएव तथापि कार्यं तेन रूपेण कृतमिति वामनायेत्युक्तं।क्रान्तानि त्रिभुव ८४७
नानि पदक्रमेर्येन चेति बलिबंधनादिकमपि कृतवान् १९

શ્લોકાર્થ :- ૧૮

મંદર ધારણ કરનાર મોટા કૂર્મને નમસ્કાર હો ! પૃથ્વીનો ઉદ્ધાર કરવા માટે જેમની કીડા છે તેવા સૂકર મૂર્તિવાળાનોનમસ્કાર હો. (૧૮)

VIBRANT PUSHTI * VADODARA *

સુબોધીનીજી; ભાવાર્થ :-

કુર્મ શબ્દનો અર્થ મંદ ગતિઓ થઇ નથી જેની તે કુર્મ છે. તે સમુદ્રની પેઠે કાચબો પણ થાય છે તે સમુદ્રથી પણ અધિક હતો તેથી જલચર ન હતો. તે બનાવવા મોટા શબ્દ યોજેલ છે. ઘણો મોટો એવો તે શબ્દોનો અર્થ છે.

મંદર ધારણ કરનાર વિશેષણથી તે કૂર્મનું ચરિત્ર કહેલ છે. કારણ કે અમૃતનું મંથન થયું ત્યારે કૂર્મે ડુબી ગએલો મંદર પર્વત ધારણ કરેલો હતો.

ક્ષિતિનો ઉદ્ધાર કરવા માટે જ ક્રીડા છે. વરાહરૂપ ધારણ: કરવાથી તેમની કાંઇ હાનિ થતી નથી. તેથી રૂપ કરતાં ચરિત્ર પહેલાં કહેલું છે. સૂકરના આકારવાળી મૂર્તિ છે. જેની એ શકરમૂર્તિ . (૧૮)

શ્લોકાર્થ :- ૧૯

હે સત્પુરૂષના ભયને દૂર કરનાર આપ અદભૂત સિંહને નમસ્કાર હો ! ત્રણ ભુવનોને આબંગનાર આપ વામનને નમસ્કાર હો ! (૧૯)

સુબોધીનીજી; ભાવાર્થ :-

અદભૂતસિંહ એટલે અર્ધભાગમાં સિંહ અને અર્ધભાગમાં માણસ-પ્રહ્લાદનું વચન સિદ્ધ થાય તે માટે સ્તંભમાંથી નૃસિંહ નીકળ્યા. તેથી તે અદભૂત સિંહ છે. પ્રલ્હાદ વિગેરે સત્યપુરૂષોના ભયને દૂર કરે છે. એમ હે સતપુરૂષોના ભર્યને દૂર કરનાર એમ સંબોધન કરી નૃસિંહનું ચરિત્ર કહેલું છે. જો કે વામન અવતારરૂપ નથી.

પરંતુ ઉપેન્દ્ર (ઇંદ્રના નાનાભાઇ) જ છે. છતાં અવતારનું કાર્ય વામનરૂપથી કરેલું છે. તેથી વામનને નમસ્કાર હો ! એમ કહેલું છે. ઓળંગેલા છે ત્રણ ભુવનો પગલાં ભરીને જેમને એમ વામન ચરિત્ર કહેલું છે. ચ અને શબ્દથી બલિનું બંધન પણ કરેલ છે.

नम इति। भृगूणां पतये भार्गवोत्तमाय परशुरामचरित्रमाह। दृप्तं यत्क्षत्रं तद्दैवैरेत्पत्वादिति प्रवृद्धं वनरूपं जातं तत्त्व
च्छिनत्तीति। रघुवर्यः रघुवंशोत्पन्नेषु श्रेष्ठो रामचन्द्रः चरित्रमाह।। रावणस्य अन्तकरायेति। चकारादन्यदप्यनन्तमेव
चरित्रं शत्यते। भगवांस्तु शीर्तिरवतीर्ण इति।।२०।। भगवत्तः कृष्णस्यावतारे विशेषमाह। प्रद्युम्नायेति। नमस्ते

नमो भृगूणां पतये दृप्तक्षत्रवनच्छिदे।। नमस्ते रघुवर्याय रावणान्तकराय च २० नम
स्ते वासुदेवाय नमः संकर्षणाय च।। प्रद्युम्नायानिरुद्धाय सात्वतां पतये नमः २१

वासुदेवायेति।। अत्रारम्भावसाने तु नमनं। संकर्षणे आवेशमपि भगवान् करोतीति तदपि रूपं चकारेण परि
गृहीतं। चरित्रमाह।। सात्वतां पतय इति। सात्वतभक्तानां पतये सर्वथा रक्षकाय। प्रार्थनाव्यतिरेकेणापि स्व
कीयानां सर्वपुरुषार्थसिद्ध्यर्थमेवावतार इत्यर्थः २१

શ્લોકાર્થ :- ૨૦

અહંકારી ક્ષત્રીયારૂપ વનને છેદનાર ભૃગુઓના પતિને નમસ્કાર હો ! રાવણનો સંહાર કરનાર આપ રઘુને નમસ્કાર હો!(૨૦)

સુબોધીનીજી; ભાવાર્થ :-

ભૃગોઓના ભૃગોઓના પતિ એટલે ભૃગુ વંશમાં ઉત્પન્ન થએલામાં ઉત્તમ પરશુરામ - અહંકારી ક્ષત્રિયો જે દૈત્ય હોવાથી ઘણા વધીને વનરૂપ થએલ તેને છેદનાર એ વિશેષણથી ચરિત્ર કહેલું છે. ઉત્તમ રઘુએટલે રઘુવંશમાં ઉત્પન્ન થએલાઓમાં શ્રેષ્ઠ રામભદ્ર રાવણનો સંહાર કરનાર એ શબ્દોથી ચરિત્ર કહેલ છે.

VIBRANT PUSHTI * VADODARA *

ચ અને શબ્દથી રામચંદ્રનું બીજું અનંત ચરિત્ર જણાવેલ છે. ભગવાન કૃષ્ણ ચારમૂર્તિવાળા અવતરેલા તેથી ભગવાન શ્રીકૃષ્ણનાં અવતાર સંબંધમાં ખાસ ચિન્હો નીચેના શ્લોકથી કહે છે. (૨૦)

શ્લોકાર્થ :- ૨૧

આપ વાસુદેવને નમસ્કાર હો ! હે સંકર્ષણને નમસ્કાર હો ! પ્રદ્યુમ્નને નમસ્કાર હો ! અનિરૂદ્ધ અને વૈષ્ણવોના પતિને નમસ્કાર હો ! (૨૧)

સુબોધીનીજી; ભાવાર્થ :-

અહીં આરંભમાં, મધ્યમાં અને અંતે નમસ્કાર કરે છે. ભગવાન સંકર્ષણમાં પોતાનો આવેશ પણ કરે છે. ચ અને શબ્દથી તે સંકર્ષણમાં આવેશ થયો તે રૂપ પણ જણાવ્યું છે. વૈષ્ણવોના પતિ એટલે સર્વ પ્રકારે રક્ષણ કરનારા છે. એવો અર્થ છે. પોતાના ભક્તોની પ્રાર્થના સિવાય પણ તેમને સર્વ પુરૂષાર્થ પ્રાપ્ત થાય તે માટે આ અવતાર છે. (૨૧)

ભવિષ્યમાં થનાર અવતારો નીચેના શ્લોકથી જણાવે છે.

टी॰ ३० ८४८ अग्रे जायमानमाह॥ नमो बुद्धायेति॥ आर्षज्ञानेन यथा यथा पश्यति तथा तथा निरूपयति। भगवान् वा तं पश्यति यथा तथा आत्मानं प्रदर्शयति। बुद्धावेशादिनिरूपादि सदृशो भविष्यति। तदस्याशंक्याह॥ शुद्धायेति सर्वदोषरहिताय। तर्हि किमर्थं तथोक्तवान् इत्याशंकापरिहरन्नचरित्रमाह॥ दैत्यानेशान् वा अमोहयतीति दैत्यदानवानां मोहः सोऽस्य वर्त्तत इति। अयं वै नञ्कारीकृत्य ततस्तन्मोहो भवेदिति। मन्त्र थीयद्वन्नत्ययः॥ कल्किनं नमस्यति

नमो बुद्धाय शुद्धाय दैत्यदानवमोहिने॥ म्लेच्छप्रायक्षत्रहन्त्रे नमस्ते कल्किरूपिणे २२

म्लेच्छप्रायेति। क्षत्रं रक्षकत्वेन स्थितं हन्तीति क्षत्रघ्नः। क्षत्रं हन्तीति तदा क्षत्रियाः म्लेच्छरूपाः इति म्लेच्छप्रायेत्युक्तं। तद्
ये भिन्नतया निरूपितवान्। गुणदोषयोर्विपरीतत्वबोधनाय म्लेच्छा ये सहजदैत्याः ते गुणवन्तोपि हन्तव्याः। क्षत्रिया सम
स्तु दोषवन्त एवेति। एवं प्रयोजनमुक्त्वा पश्चात् स्वरूपमाह। कल्किरूपिणे इति। कल्कः सेवनिःपीडितरसः स ८४८
चतुर्युगात्मकस्य कालस्य स्वरूपमस्मिन् वर्तत इति कल्कि। निकेवलं तस्यैव रूपं त्वस्मिन् प्रतिबिम्बितं प्रतीयते
किं त्वस्यापि शुद्धरूपत्वमुक्तं २२

શ્લોકાર્થ :- ૨૨

દૈત્યો અને દાનવોનો મોહ જે મનમાં છે તેવા શુદ્ધ બુદ્ધને નમસ્કાર હો ! મ્લેચ્છોએ સંહાર કરનાર, ક્ષત્રિઓને હણનાર આપ કલ્કીરૂપવાળાને નમસ્કાર હો. (૨૨)

સુબોધીનીજી; ભાવાર્થ :-

ઋષિને થતા જ્ઞાનથી જેવું જેવું અકુર જુએ છે. તેવું તેનું વર્ણન કરે છે. ભગવાન તેને તે પ્રકારે દર્શન કરાવે છે. વેદ વિગેરેની નિંદાથી બુદ્ધ અવતાર ગણવાને અયોગ્ય થયા હસે એવી શંકા થાય એટલે શુદ્ધ સર્વ દોષ રેહિત એમ વિશેષણ યોજેલું છે. ત્યારે તેમને વેદની નિંદાના વચનો કેમ કહ્યા ? એવી શંકાને દૂર કરતાં, દૈત્યો અને દાનવોને મોહ કરે છે. એવું તેમનું ચરિત્ર કહે છે. દૈત્ય અને દાનવોને જે મોહ છે તે આમનો છે. જો બુદ્ધ એ પ્રગટ ન કરે તો તેઓને મોહ ન થાય એવો અર્થ છે.

ઉતરાર્ધથી કલિને નમસ્કાર કરે છે. રક્ષણ કરનાર તરીકે રહેલા ક્ષત્રીઓને હણે તે ક્ષતઘ્નઃ તે વખતે ક્ષત્રીઓ મ્લેચ્છોના આકારના હસે. તેથી મ્લેચ્છોનો સંહાર કરનાર એમ કહેલું છે. ગુણ અને દોષનુ વિપરીતપણું જણાવવા બંનને જુદાજુદા કહેલ છે. મ્લેચ્છો જે કુદરતી રીતે દૈત્યો છે. તેઓ ગુણવાળા હોય તે જ હણવા યોગ્ય છે. તેપ્રમાણે કલ્કી અવતારનું પ્રયોજન કહીને પછી કલિકરૂપવાળા શબ્દથી સ્વરૂપ કહે ચે. કલ્ક એટલે પીંસેલા રસના જેવું ચાર યુગરૂપ કાલનું સ્વરૂપ આ કલ્કિમાં રહેલું છે. તેથી

તેહ કલ્કિને પણ જુદા રૂપ હોવાનું કહેલું છે (૨૨)

એ પ્રમાણે ભગવાનના કેટલાક રૂપોને નમસ્કાર કરી કાંઈક પ્રાથના કરવા માટે તેનું દુઃખ હવે નીચેના શ્લોકથી કહે છે.

एवं कियंति रूपाणि भगवतो नत्वा किंचित्प्रार्थयितुं सर्वेषामेव साधारणं दुःखं निवेदयति । भगवन्निति । एतादृशोपि त्वयि सर्वद्रष्टा जागरूके लोकाः त्वन्मायया मोहिता इति दुःखं प्राप्नुवंति अन्यथा कथं दुःखं स्यात् । भगवन्निति संबोधनं सर्वसामर्थ्याय । अयमत्र दृश्यमानो जीवलोकः तवैव मायया अतिज्ञानेन मोहितः

भगवन्सर्वलोकोयं मोहितस्तव मायया । अहंममेत्यसद्ग्राहो भ्राम्यते कर्मवर्त्मसु २३

अन्यथा अहं ममेति असति दुष्टे देहादौ आग्रहः आग्रहो यस्य तादृशः कथं भवेत् । अत एव कर्ममार्गेषु उच्चावचेषु अश्रयोन्यादिषु भ्राम्यते पुनः पुनः परिभ्रमति २३ ॥ ॥

શ્લોકાર્થ :- ૨૩

હે ભગવાન !. આપની માયાથી માહે પામેલો હું મારૂં એવું દુષ્ટ પદાર્થોમાં આસકતવાળો આ જીવ લોકમાં કર્મના માર્ગોમાં ભમ્યા કરે છે. (૨૩)

સુબોધીનીજી; ભાવાર્થ :-

આવા મોટા આપ સાવધ રહો છો છતાં લોકો આપની માયાથી મોહ પામી દુઃખી થાય છે. જો મોહ પામેલા ન હોય તા દુઃખ જ શાનું ? આપનામાં બધા પ્રકારનું સામર્થ્ય હોવાથી હે ભગવન એવું સંબોધન કરેલું છે. આ ચારે તરફ દેખાતો જીવલોક

ઉલ્લધંન ન થઈ શકે એવી આપની માયાથી મોહ પામેલો છે. તેમ ન હોય તો આ દેહમાં હું મારૂ એવો આગ્રહ છે તે કેમ હોય? તેથી જ કર્મના માર્ગમાં કુતરાની યોનીમાં ફરી ફરી ભમ્યાં કરે છે. જો માયાથી મોહ પામેલો ન હોત તો એકવાર દુઃખ પામીને હું અને મારૂં એ અભિમાન ન કરત એ ચોક્કસ છે. (૨૩)

ત્યારે અકુરનું કેમ છે? એ જાણવાની ઈચ્છા થાય તેથી નીચેના શ્લોકથી હવે કહે છે.

[illegible]

पात्तेाेपिक्कादेस्यात्स्पतोहंस्वप्नकल्पेऽपिभ्रमामिनकेवलमहंतामममतामात्रमुपि। अतोऽस्य सर्वोपेन्नपा
पिकिंचनकेवलंभ्रममात्रंकिंतुतेषुसत्यबुद्धिरपिजायतेयेनविचारेऽपिअन्यथावोधेपिभ्रमोननिवर्ततेाेय   राम
मोऽतिसंवोधनंत्वंसर्वसमर्थःएतादृशमप्यसाध्यंसाधयिष्यसीति   २४   ८४९

શ્લોકાર્થ :- ૨૪

હે પ્રભો ! હું મૂઢ સ્વપ્નનાં જેવો દેહ, પુત્રો, ઘર, સ્ત્રી, ધન અને સગાંઓમાં સત્ય હોવાની બુદ્ધિથી ભમ્યા કરૂં છું. (૨૪)

સુબોધીનીજી; ભાવાર્થ :-

જેમ બીજાઓ મોહ પામેલા છે તે પ્રમાણે હું પણ મોહ પામેલો છું. વળી મારામાં બીજાથી ભેદ પણ છે. એમ દેહ ,

પુત્રો વિગેરેથી કહે છે. આત્મા, ઘર, પુત્રો, સ્ત્રીઓ, ધન, સગાંઓ. તે બધામાં અંદર બધાઓથી દુઃખ છે. એમ એકવાર જાણેલું હોવા છતાં ફરી ફરી ભમ્યા કરું છું. આ બધા સ્વરૂપથી સત્ય તેમ નથી. સંપૂર્ણતાથી સ્પષ્ટ જણાએલા. જો તેમ હોત તો તેનું કાર્ય ઉપર ઉપરથી પણ પ્રગટ થાત. તેથી મારામાં અહંતા મમતા જ છે એટલું નથી પરંતુ હું સ્વપ્ન જોવામાં પણ ભમ્યા કરૂં છું. તેથી બધાના કરતાં હું વધારે મૂઢ છું. વળી મને માત્ર ભ્રમ નથી પરંતુ તેઓમાં સત્ય હોવાની બુદ્ધિ પણ મારી થાય છે. જેનો વિચાર કરતાં પણ મારો ભ્રમ પણ મટતો નથી. આપ સર્વ કરવા સમર્થ છો. આમ મારા જેવા અધિકાર વિનાનાને પણ પ્રાપ્ત થઈ શકે તેવું પ્રાપ્ત કરાવશો એમ જણાવવા હે પ્રભુ ! એવું સંબોધન કરેલું છે. (૨૪)

શાસ્ત્રથી વિવેક ઉત્પન્ન થશે ત્યારે સંસારની અસારતા જાણી તું પોતે જ સર્વનો ત્યાગ કરીશ એમાં મારે શું કરવાનું છે? એવી શંકા થાય તેથી નીચેનો શ્લોક કહે છે.

ननु शास्त्राद्विवेक उत्पन्ने संसारस्यासारतां ज्ञात्वा स्वयमेव सर्वं त्यक्ष्यसि किं मया कर्तव्यमित्याशंकायामाह ।। अनित्येति ।। शास्त्रमशुद्धं मम बुद्धिर्विपरीता जाता। अनित्ये सर्वत्र नित्यबुद्धिः देहे गेहे हि केच अनात्मनि आत्मबुद्धिः एके आत्मबुद्धिः देहादावेव दुःखे विषये त्वक्षयस्थितो सुखबुद्धिः अतो ज्ञातमपि शास्त्रं नातुभवं वाधते अतो देहे ष्वेव सुखदुःखादिषु रागद्वेषादिषु वा आरामोपस्यता दृशो जातः। ननु कथमेवं भ्रमस्तत्राह। तमोदिष्ट इति।

अनित्यानात्मदुःखेषु विपर्ययमतिर्ह्यहं ।। दुर्दारामसमोविष्टो नजानेत्वात्मनःप्रियं २५

तमो महामोहः अज्ञानमेव वा तत्त्वस्य निवृत्तिःकारत्याशंकायांत्व यिज्ञाते प्रकारो भवतीति निश्चितपत्वज्ञानमेव त्वत्तु पि निद्यमानतमसा नजाय इत्याह ।। नजान इति ।। नहि स्वप्रकाशमपि सूर्यमंधः पश्यति। तथात्वामपि आत्मानमपि प्रियं परमानंदरसात्मरं त्वघममपि प्रत्यक्षसिद्धमपि तयात्वेन नजाने। आत्मनः परमतिप्रियानियंता

२. २५

VIBRANT PUSHTI * VADODARA *

શ્લોકાર્થ :- ૨૫

અનિત્ય, અનાત્મ અને દુઃખમાં ઊંધી બુદ્ધિવાળો, દ્વન્ધમાં સુખ માનનારો, તમઃ થી ઘેરાયેલો હું આપ, આત્મા, પ્રિયને જાણતો નથી. (૨૫)

સુબોધીનીજી; ભાવાર્થ :-

શાસ્ત્રનું પણ ઉલ્લઘંન કરીને મારી બુદ્ધિ ઊંધી થઇ ગઇ છે. જે નિત્ય નથી. તે સર્વમાં તે નિત્ય છે એવી મારી બુદ્ધિ છે. દેહ અને દેહના સંબંધવાળા જે આત્મા નથી અને આત્મામાં વિઘ્નરૂપ છે. તે આત્મા છે એવી મારી બુદ્ધિ છે. જેમાં વિષ્ટા, મૂત્ર, પરૂ વિગેરે રહેલાં છે. તેવો દેહ જ જે દુઃખરૂપ જ છે.

તેમાં સુખ હોવાની મારી બુદ્ધિ છે. તેથી શાસ્ત્ર જાણેલું હોવા છતા તે અનુભવને હઠાવી શકાતું નથી. તેથી સુખ દુઃખ વિગેરે રાગ, દ્વેષ વિગેરેમાંજ સુખ છે જેનું તેવો હું મૂઢ થએલો છું એવો ભ્રમ કેમ થયો? એવી શંકા થાય તેથી તમઃ થી ઘેરાએલો વિશેષણ યોજેલું છે.

તમઃ એટલે મોહ ત્યારે આ તમઃ કયારે દૂર થાય? એવી શંકા થાય તેથી આપનું જ્ઞાન થતાં પ્રકાશ થાય છે એવો નિર્ણય કહી ચક્ષુમાં રહેલા તમને લીધે આપનું જ્ઞાન થતું નથી. એમ આપ આત્માને હું જાણતો નથી. શબ્દોથી કહેલ છે કારણ કે આંધળો પોતાની મેળે પ્રકાશમાન સૂર્યને જોઇ શકતો નથી. તે પ્રમાણે જે આત્મા છે તેવાને પણ જે પરમાનંદ આપનાર છે, જે સહેલાઈથી પાસે જઈ શકાય એમ છે. તેમને પણ જે પ્રત્યક્ષ દેખાય છે. તેવા આપને હું જાણતો નથી. અથવા આત્માને નિયમમાં રાખનાર આપને જાણતો નથી. (૨૫)

તર્ક શક્તિવાળો અને સારા નઠારાના ભેદને જાણનારો વેદ અને અનુભવને પડતા મૂકીને મને કેમ જાણે એવી શંકા થાય તેથી નીચેના શ્લોકથી સ્પષ્ટ કહે છે.

श्लो-२७
८५०
ननु कथमेवं भवेदपरिच्छिन्नस्तु विवेकी कथं न जानातीत्याशङ्क्य दृष्टान्तेन स्पष्टयति । यथेति ॥ अबुधो मूढः
जलार्थी सन् कमलपत्राभिः जलाशयोपरि तिष्ठन् कमलपत्रादिसमूहमेव ज्ञात्वा तद्दूरीकृत्य मध्यस्थितं ज
लमगृहीत्वा दूरे मरीचिकाजलं पश्यन् तदर्थमभिधावति । तद्वद्देहान्तःस्थितं भगवन्तं अहंकारादिभिस्तदुद्भवैरा
च्छन्नं तद्दूरीकृत्य परमानन्दमनुभवन् स्वात्मके च हि विषये अभिधावतीति तद्वदहं त्वां हित्वा विषयसुखाय ॥

यथाबुधो जलं हित्वा प्रतिच्छन्नं तदुद्भवैः । अभ्येति मृगतृष्णां वै तद्वत्त्वाहं पराङ्मुखः २६

त्वामि । अत्र हेतुमाह । पराङ्मुख इति पराङ्मुखत्वं हि स्वरूपस्येति सुखमनुपपन्नं स्वभावत आत्मा तस्य वृत्तिभि
र्विरूपमिदं यदभिमुखस्य सहैव करोति । अत्र शास्त्रादिद्वारा अन्तर्मुखो भवतीति तदैव निकटे भगवन्तं प्राप्नोति ॥ व   राम
हिर्जलं ज्ञात्वा सद्भगवदिच्छया स्थलमिव सर्वत्र भगवदभिव्यक्तौ यथेवायं प्रदर्शयति । तथैव समन्यत इति स्व   ८५०
यमपि तथैवं तं प्रत्यभिव्यक्त इति न काप्यनुपपत्तिः २६

શ્લોકાર્થ :- ૨૬

જેમ મૂર્ખ જલમાંથી ઉત્પન્ન થએલાઓથી ઢંકાએલા જલને ત્યજી ઝાંઝવાના જલ તરફ દોડે છે. તેવી જ રીતે હું આપશ્રી દૂર રહું છું. (૨૬)

સુબોધીનીજી; ભાવાર્થ :-

જલાશય ઉપર રહેલો મૂર્ખ કમલના પાદળાથી ઢંકાએલા જલને પાંદડાના ઢગલાને જાણીને તેને ખસેડયા વિના તેની અંદર રહેલા જલને લીધા વિના દૂર ઝાંઝવાના જલને જોતાં તે લેવ । તેના તરફ દોડે છે. તેવી રીતે શરીરની અંદર રહેલા અને શણીરથી ઉત્પન્ન થએલા અહંકાર વિગેરથી ઢંકાએલા ભગવાનને જાણ્યા વિના, તે અહંકારને દૂર કર્યા વગર, પરમાનંદનો

અનુભવ કર્યા સિવાય દુઃખરૂપ બહારના પદાર્થો તરફ દોડે છે. તે પ્રમાણે હું આપને ત્યજી વિષય સુખ માટે આપથી દૂર જાઉ છું આનુ કારણ દૂર રહેનાર શબ્દોથી જણાવેલ છે. તે જીવ જેના તરફ નજર રાખે તે જ કરે છે ત્યારે જ્યારે શાસ્ત્રો વિગેરે વડે અંદર મુખવાળો થાય છે. ત્યારે જ ભગવાનની પાસે આવે છે. બહાર જલની પ્રાપ્તિ તો પ્રલયની પેઠે ભગવાનની ઈચ્છાથી જ્યારે સર્વત્ર બંબાકાર થાય ત્યારે થાય તેમ ભગવાનની ઈચ્છાથી જ્યારે સર્વ સ્થળે ભગવાન પ્રગટ થાય તેમ ભગવાનની ઈચ્છાથી જ્યારે સર્વ સ્થળે ભગવાન પ્રગટ થાય ત્યારે બહાર ભગવાનની પ્રાપ્તિ થાય. અથવા આ ભગવાન જેવા દર્શન કરાવે છે. તેવા જ તે અક્રુર તેમને માને છે. તેથી ભગવાન પણ પોતે તેવી જ રીતે અક્રુર પ્રતિ પ્રગટ થાય છે. તેથી કોઈ પણ જાતની અયોગ્યતા નથી. (૨૬)

સારૂં અને નઠારૂં પારખવાની શક્તિ આવતાં મોહ કેમ રહે? એવી શંકા થાય તે નીચેના શ્લોકથી કહે છે.

ननु जाते विवेके कथं मोह इति चेत्तत्राह ॥ नोत्सह इत्यमिति ॥ मनो हि द्विःस्वभावं क्रियाशक्तं ज्ञानशक्तिश्च । [illegible] विवेकेन [illegible] एव ज्ञानशक्तिः रूपपद्यते एवं योगेन क्रियाशक्तिरपि वेद्धुम् [illegible] ततरेकस्तु स्वमृतो भवति अन्यथा चलिष्ठा क्रियाशक्तिः ज्ञानेनाबाधित्वा स्वकार्यमेव करोति ॥ अत एव केचित् ज्ञानापेक्षयापि योगमेव प्रशंसन्ति तस्मिन् [illegible] मत इति भगवानप्याह ॥ ज्ञानेच्छा [illegible] नाशुद्ध [illegible] रक्षा [illegible] एवं मनो वा [illegible] तत्र कामादयो बाधकाः ते संसार एव मनः प्रवर्त्यन्ते [illegible] स्वशक्त्या न तद्वशे कारे महति वा [illegible] दीपः स्थापयितुं शक्यते तत्राह ॥ कृपणधीरिति ॥ कृपणधीरिति ॥ कृपणा दीना बुद्धिर्यस्य

नोत्सहेऽहं कृपणधीः कामकर्महतं मनः । रोद्धुं प्रमाथिभिश्चाक्षैर्ह्रियमाणमितस्ततः ॥ २७

न सोऽहं [illegible] कृपणा दीना विषयपरा न हि वैरेण [illegible] सन्मार्गे स्थापयितुं शक्नुयात् किञ्चान्यत् [illegible] कामकर्मभ्यां हतं [illegible] कामः तत्र [illegible] कर्मज्ञानं तदुर्बलं मनः [illegible] कामकर्मभ्यां च हतं [illegible] स्वस्य तद्वयेन तद्दुःखमेव भवति [illegible] रोद्धुं तु स्वाहमपि न करोमि अशक्त्या ज्ञाननिश्चयात् ॥ किञ्च प्रमाथिभिर्बलिष्ठैरिन्द्रियैः इतस्ततो ह्रियमाणं अतः सर्वत्रैवासक्तः केवलं शरणं गच्छामि । बलिष्ठानां च निवेदयामि स्वाशक्यत्वं च २७

શ્લોકાર્થ :- ૨૭

દીનબુદ્ધિવાળો હું, કામ અને કર્મથી હણાએલાં અને સર્વથી બલવાન ઈંદ્રિયોથી જયાં ત્યાં હરાતાં મનને રોકવાનો ઉત્સાહ કરતો નથી. (૨૭)

સુબોધીનીજી; ભાવાર્થ :-

મન બે પ્રકારના સ્વભાવવાળું છે. (૧) ક્રિયા શક્તિવાળું (૨) જ્ઞાનશક્તિવાળું. જેમ સારૂં નઠારૂં પારખવાની શકિતથી અને શાસ્ત્રથી જ્ઞાન શકિત ઉત્પન્ન થાય છે તેવી રીતે યોગથી ક્રિયા શકિત ઉત્પન્ન થાય છે. મન એક જ પ્રયોજનવાળું થાય તેમ ક્રિયા શકિત ઉત્પન્ન કરવામાં ન આવે તો સર્વથી બલવાન ક્રિયાજ્ઞાન ને હઠાવી પોતાનું જ કાર્ય કરે છે. તેથી કેટલાક જ્ઞાન કરતાં યોગની પ્રસંસા વધારે કરે છે. યોગી જ્ઞાની કરતાં અધિક મનાએલો છે. (ભ.ગી. ૬-૪૬) એમ ભગવાને પણ કહેલું છે.

જેમ જ્ઞાન ઈચ્છા અને પ્રયત્ન એક પછી એક બલવાન છે. તેમાં કામ કરનારા છે. તેઓ મનને સંસારમાં જ પ્રવૃત્તિ કરાવે છે. યોગ વિગેરે તો કરી શકાય એવા નથી કારણ કે અંધકારમાં ઘણો વાયુ અને વરસાદ હોય ત્યાં દિપક રાખી શકાતો નથી. તે વિષયમાં દીન બુદ્ધિવાળો વિશેષણ યોજેલું છે. હું તેવો દીનબુદ્ધિવાળો છું. આરંભમાં મનને વશ રાખનાર બુદ્ધિ છે. તે વિષયમાં રચ્ચી પચ્ચી રહેલી છે. તેથી મનને વશમાં રાખી શકે નહિ કારણ ચોર બીજાને સારા રસ્તે ચઢાવી શકે નહિ.

વળી મન પણ કામ અને કર્મથી હણાએલું છે. પરંતુ સ્વસ્છ નથી. તે કામ અને કર્મના ભયથી તમેને અનુકુળ થાય છે. પરંતુ પોતાને અનુકુળ રહેતું નથી. તેથી મનને રોકવું અશક્ય છે. એવો નિર્ણય હોવાથી હું તેને રોકવાને ઉત્સાહ પણ કરતો નથી. વળી સર્વથી બલવાન ઈંદ્રિયોથી મન જ્યાં ત્યાં હરાઈ જાય છે. તેવી સર્વ વિષયમાં અશકત થવાથી હુ માત્ર ભગવાનને શરણે જાઉં છું. તેઓ ઈંદ્રિયો, કામ, કર્મ વિગેરે સર્વથી બલવાળો છે. હું મનને વશ રાખવા અશકત છું એમ નિવેદન કરૂં છું. આમ હોવાથી, જે કરવું જોઈએ તે કૃપાને લીધે, પોતાના વ્રતના વિચારથી, આપણા ભાગ્યને લીધે અથવા પોતાના કાર્યને માટે જ ભગવાન જ કરે તો જ મોક્ષ પ્રાપ્ત થાય છે. તેમ ન થાય તો મોક્ષ પ્રાપ્ત થતો નથી. એવા અભિપ્રાયથી હવે કહે છે.(૨૭)

द०टी०३७ एवं सति यत्कर्तव्यं भगवतैव तत्स्वेन क्रियेत । कृपया स्वकृतविचारेण अस्मदाग्रहेण तत्स्वेच्छया कार्यार्थं ते इव
२५२ निस्तारो नान्यथेत्यभिप्रायेणाह ॥ सोऽहं तवाङ्घ्र्युपगतोऽस्मीति ॥ सर्वथा अशक्यसाधनः सोऽहं तावदङ्घ्रि
उपगतः । शरणं तथाशरणाद् विष्टः इदानीमस्मि । एतदपि शरणागमनमपि असतां दुरापं येऽसन्तः प्र

सोऽहं तवाङ्घ्र्युपगतोऽस्म्यसतां दुरापं तच्चाप्यहं भवदनुग्रह ईश मन्ये । पुंसो भवेद्यर्हि
संसरणापवर्गस्त्वय्यब्जनाभ सदुपासनया मतिः स्यात् २८

बालाः विवेकरहिता अपि विवेकेन नवेतावत्संपाद्यत इति । किन्तु भगवदनुग्रहमेव तन्मन्ये । अन्यथा राम
शरणागतो न भवेत् शरणागतो जातो वा भवेत् यदि संबन्धात् अनुग्रहं कुर्यात् तत्पूज्ये दान २५२
शरणागतिः सिद्धेति ज्ञातव्यं । अनुग्रहपक्षे स्वज्ञातृत्वं सङ्गमः । त्याजनपक्षे स्वतन्त्रयोऽपि अ
भावेन कृपापक्षे शेन च ज्ञायते । अतः स्वरूपतो निष्पन्नावा शरणागतगमनमेव भगवदनुग्रहः सत्सेवानुग्र
हरति स्वरूपसत्वमेव नियामकं तथैव तेऽसतां दुरापमिति मूलार्थे नियामकः ॥ ननु तथाऽपि मनुष्याणां तात
स्यापि स्वार्थमात्रेण अशक्यं भगवान् कथं करिष्यतीति चेत्तत्राह ॥ ईशेति ॥ हे सर्वसमर्थ । अन्यत्र मम
अनुभवदर्शमाणमित्याह ॥ मन्ये इति ॥ अनेन भगवानेव यदि करोति तदैव निस्तारो भवतीति ज्ञापितं ॥
नन्वेवं सति शास्त्रं व्यर्थं स्यात् । ज्ञानस्याप्यनुपयोगादिति चेत्तत्राह ॥ पुंसो भवेदिति ॥ यर्हि पुंसः भग
वदिच्छया संसरणापवर्गः स्यात् सृष्टिसमये हि भगवान् सर्वानेव विचारयति इममित्थं करिष्यामीति
मन्यते तत्र जन्मानि अवधिमतिकरोति तथा सति यदि वा तिमजन्मभवति स संसरणापवर्ग उच्यते ।
अथ संसरणाभावात् । अत्रोपपत्तिरूपं किञ्चिदाह ॥ पुंसो भवेदिति ॥ अन्यथा तेषु रूपमेव कुर्यात् तता
सामेपो रूपी प्रियेति भगवद्वाक्यात् । अतः पुंसां स्वक्तिरस्तीति संभाव्यते परं कालनियमेन भजमाणे

VIBRANT PUSHTI VADODARA

१०-दी-३७
८५२

तराह ।। यद्दीहीति ।। यद्वैवावेतिमं जन्म करिष्यतीत्यत्र नियामकमाह ।। अजनामेति ।। अन्यथा स्वय
मागत्य स्थितो त्यारयेत् अजनाभोयस्येति स्वयमाविर्भूय यतः स्थितस्तवा नतु सेवकद्वारा अ
तो ज्ञायते केषांचित्तु ति सत्संगेन शास्यतीतितदा तस्मिन् जन्मनि भगवति मतिर्भवति ।। तमेव विदि
त्वाति मृत्युमेतीति नियमात् । ततो मांतत्वतोज्ञात्वा विशते तदनंतरमिति भगवद्वाक्याच्च । भगवत्स्व
न मावश्यकं तत्र सतां बोधकत्वेनउपदिश्यमानत्वेन च शास्त्रोपयोगः साधनेनैव सर्वं करोतीति एता
वानर्थस्तु भवत्विति अशक्येन भगवानेव वैनत इति त्याजनपक्षेपि न काप्यनुपपत्तिः । अतः यत्सेवा रूप
भगवत्स्वरूपज्ञाने इच्छा भगवदिच्छा स्वपरत्वेच्च अतिमजन्म ज्ञापके २८

राम
८५२

શ્લોકાર્થ :- ૨૮

તેવો હું દુષ્ટોને દુર્લભ એવા આપણાં ચરણાવિંદને શરણ આવ્યો છું. હે ઈશ ! તે પણ આપણાં ચરણાવિંદને શરણ આવ્યો છું. હે ઈશ ! તે પણ આપની કૃપા માનું છું. હે કમલનાભ ! જ્યારે પુરૂષને છેવટનો ભવ થાય છે. ત્યારે સત્પુરૂષોની સેવાથી આપનામાં તેવી મતિ થાય છે. (૨૮)

સુબોધીનીજી; ભાવાર્થ :-

હર કોઈ પ્રકારે જેનાથી સાધન થઈ શકે એમ નથી તેવા હું હમણાં આપના ચરણાવિંદને દીનતાથી શરણે આવ્યો છું. આ શરણે આવવાનું દુષ્ટો માટે દુર્લભ છે. પરંતુ સારૂ અને નઠારૂ પારખવાની શક્તિ આપના ચરણનું શરણ પ્રાપ્ત કરાવે છે. એવો અર્થ છે.

વળી શરણે આવવું એ પણ ભવગાનની કૃપા જ છે. તેમ ભગવાનની કૃપા ન હોય તો શરણે ન આવે અથવા હું શરણે

આવેલો છું એવા વિચારવાળો ન થાય. જ્યારે શરણે આવેલો છું એવા વિચારવાળો ન થાય. જ્યારે ભગવાન ઈંદ્રિયોના સમુહને પોતાને અનુકૂલ કરે અથવા તેનો ત્યાગ કરાવે ત્યારે ભગવાનને શરણ આવવાનું સિદ્ધ થયું છે. એમ જાણવું અનુકૂલ થવાનો પક્ષ તો સહેલાઈથી જાણી શકાય તેવો છે. પણ ત્યાગ કરવાનો પક્ષ જાણવો કઠીન છે છતાં ભગવાનના પ્રભાવથી અને કૃપાથી કરેલા પ્રકાશથી જાણવામાં આવે છે. ભગવાનને અનુકૂળ રહેવાથી થએલ અથવા સમુહનો ત્યાગ કરાવીને પ્રાપ્ત કરાવેલ શરણ આવવાનું કાર્ય જ ભગવાનની કૃપા છે. ભગવાનની કૃપા થતાં સત્પુરૂષોની સેવા થાય છે. તેથી સ્વરૂપથી સત્વ જ અહીં જાણાવેલ છે. તેઓને તેજ પ્રકારે ઉત્પન્ન કરેલા હોવાથી આ વિષયમાં સ્વાર્થ થતાં તેને સત્પુરૂષોની સેવા થાય છે. તેથી સ્વરૂપથી સતા જ અહીં જણાવેલ છે. તેઓને તેજ પ્રકારે ઉત્પન્ન કરેલા હોવાથી આ વિષયમાં મૂલ પુરૂષોત્તમની ઈચ્છા જ અધિકારવાળી છે. માત્ર સ્વાર્થ થતાં તેને સત્પુરૂષોનો પણ પ્રાપ્ત ન થઈ શકે તેવું સમુહનો ત્યાગ કરાવવાનું અથવા ભગવાનને અનુકૂલ થવાનું ભગવાન કેમ કરશે? એવી શંકામાં, હે ઈશ ! એવું સંબોધન કરેલ છે. હે સર્વ કરવા સમર્થ ! આવો તેનો અર્થ છે. હું માનું છું એ શબ્દથી આ વિષયમાં મારો અનુભવ પ્રમાણ છે એમ કહેલું છે. જો ભગવાન તેમ કરે તો જ મોક્ષ પ્રાપ્ત થાય છે.

એમ હોય તો જ્ઞાનનો પણ ઉપયોગ નથી. શાસ્ત્ર નકામું થઈ જાય. એવી શંકા થાય. તેથી ઉત્તરાર્ધ યોજેલો છે. જ્યારે પુરૂષને ભગવાનની ઈચ્છાથી છેવટનો ભવ થાય છે. ત્યારે આપનામાં મતિ થાય છે. સૃષ્ટિ રચવાના સમયે આને હું આમ કરીશ એવો બધાનો ભગવાન વિચાર કરે છે. તેમાં જેને હું મુકત કરીશ એમ વિચારે છે. તેના જન્મો અવધિવાળા અમુક સખ્યાના કરે છે. તે પ્રમાણે થવાથી જ્યારે છેવટનો જન્મ થાય છે. એ શબ્દોથી યોગ્યતારૂપ આ વિષયમાં કહેલું છે તે પૈકી મને પુરૂષને દેહ પ્રિય છે. એવું સંભવે છે પરંતુ કાલના નિયમનું માપ નથી. એમ જ્યારે શબ્દથી કહે છે. જ્યારે છેવટનો ભવ થશે ત્યારે જ ભગવાન પોતાની અંદર મતિ કરશે એવો નિયમ દર્શાવનાર હે કમલનાભ એ સંબોધન છે. તેમ ભગવાન પોતામાં મતિ કરાવતા ન હોત તો પોતે પધારીને સૃષ્ટિ ઉત્પન્ન ન કરત. કારણ કે કમલ છે નાભભીમાં જેના તેવા ભગવાન હાવાથી તેમને પોતે પ્રગટ થઈને સૃષ્ટિ કરેલી છે. પરંતુ સેવક દ્વારા કરેલી નથી. તેથી એમ જણાય છે કે પોતે કરેલી સૃષ્ટિમાં કેટલાકને મુક્તિ આપશે. તેમને એટલે ભગવાનને જાણીને મૃત્યુને તરે છે. એવો નિયમ હોવાથી તેવા સમયે છેવટના ભવમાં ભગવાનમાં મતિ થાય છે. પછી મને

તત્વથી જાણીને તે પછી મારામાં પ્રવેશ કરે છે. (ભ.ગી. ૧૮-૫૫) એવું ભગવાનનું વચન હોવાતી ભગવાનનના જ્ઞાન થવામાં બોધ કરનાર તરીકે સત્પુરૂષોનો અને શાસ્ત્રનો ઉપયોગ છે. ભગવાન સાધનથી બધું કરે છે. તેથી સમુહના ત્યાગ કરવાના પક્ષમાં કોઈપણ પ્રકારની અયોગ્યતા નથી. તેથી (૧) સત્પુરૂષોશ્રી સેવામાં રૂચિ. (૨) ભગવાનના સ્વરૂપના જ્ઞાનની ઈચ્છા (૩) શાસ્ત્રમાં રચ્યા પચ્યા રહેવું એ છેવટનો ભવ જણાવનાર છયે. (૨૮)

एवं विज्ञाप्य विज्ञापनासिद्ध्यर्थं नमस्यति। नमो विज्ञानमात्रायेति।। शास्त्रस्य सतां चरितैर्वा उपयोगो भवति यद्यभगवान् विशिष्टज्ञानमात्रमेव भवति अन्यथा ज्ञाते सामान्ये सिद्धिः मननं निदिध्यासनं विना च विशेषसिद्धिरिति यथार्थज्ञानं नोपपद्यते ज्ञानस्यापि वक्तृत्वं च न स्यात्। शास्त्रेण हि ज्ञानमेवोत्पाद्यते। न त्वन्यत्। तत्त्वविज्ञानमन्यैरेक्ष्यस्यात् किं भगवद्भजनेन शरणागमनेन वा स्यात् अतस्त्वं विज्ञानमात्ररूपः। किंचापरि भगवान् अज्ञातो नवेत्त आत्मा वा न भवेत्तत्तदन्यत्र स्थितमन्योन शक्नोति। अन्यथा ज्योत्स्नं नभवतीति भक्तिरेव न स्यात् सर्वेषां च सर्वेषां ज्ञानानां हेतुः कारणमतस्त्वमेवात्मा वा स भगवानेवानन्तस्य ज्ञानेकरूपस्यात्मनः कथं जगत्कारणं

नमो विज्ञानमात्राय सर्वप्रत्ययहेतवे। पुरुषेशप्रधानाय ब्रह्मणेऽनंतशक्तये ॥ २९ ॥

त्विमित्याशंक्याह। पुरुषेशप्रधानायेति।। पुरुषः प्रकृतिर्भर्ता। ईशः कालः। गुणक्षोभकः। गुणात्मिका च प्रकृतिः। न केवलं नित्यरूपः। न चैकस्य कथमेकरूपता तत्राह।। ब्रह्मण इति।। बृहत्वात् बृंहणत्वात् सर्वभवनसमर्थं तदेव ब्रह्म शास्त्रस्मादृशमेव वर्ततइति। प्रकारान्तरेणापि सर्वरूपत्वमुपपादयति। अनंतशक्तये इति। अनंताः शक्तयो यस्येति तत्तच्छक्त्या तथा तथा भवतीति न काप्यनुपपत्तिः। स्वरूपमेवचातयेति पत्तद्यमप्यविरुद्धं ॥ २९ ॥

શ્લોકાર્થ :- ૨૯

માત્ર વિજ્ઞાનરૂપ , સર્વ જ્ઞાનના કારણરૂપ, પુરૂષ,કાલ અનેપ્રકૃતિરૂપ, અનંત શક્તિવાળા આપ બ્રહ્મને નમસ્કાર હો ! (૨૯)

સુબોધીનીજી; ભાવાર્થ :-

જો ભગવાન માત્ર ઉત્તમ જ્ઞાનરૂપ જ હોય તોજ શાસ્ત્રનો અને સત્પુરૂષોનો ઉપયોગ થઈ શકે. તેમ ન હોય તો જ્ઞાનથી સામાન્ય લાભ થાય છે. અને મનન તથા નિદધ્યાસથી જ્ઞાનથી ઉત્તમ સિદ્ધિ થાય છે. એવો અર્થ છટે નહિ. અને જ્ઞાન માત્ર જ્ઞાન જ ઉત્પન્ન કરે ચે. બાકી કંઈ જ ઉત્પન્ન કરતું નથી. શાસ્ત્રે ઉત્પન્ન કરેલું જ્ઞાન જો આપણાથી જુદુ જ હોય તો ભગવાનના ભજનથી અથવા ભગવાનને શરણે આવવાથી શું ફલ થાય ? તેથી આપ માત્ર ઉત્તમ જ્ઞાનરૂપ જ છો. વળી જો ભગવાન અંદર રહેલા ન હોય અથવા આત્મા જ ન હોય તો કોઈ પોતાનાથી બીજે સ્થળે રહેલાને પ્રાપ્ત કરતો નથી. કોઈ પોતાથી જુદો થતો નથી. તેથી કોઈની મુક્તિ જ ન થાય.

જ્ઞાનનું કારણ અન્તર્યામી અથવા આત્મા તે આપ જ છો. તો માત્ર જ્ઞાનરૂપ આત્મા જગતનું કારણ કેવી રીતે થઈ શકે? એવી શંકા થાય તેથી પુરૂષ અને પ્રકૃતિનો ભર્તા , ઈશ એટલે ગુણોને ખળભળાવનાર કાલ, ગુણરૂપ પ્રકૃતિ એ જગતના ત્રણ કારણરૂપ આપ જ છો. હું અનેક રૂપવાળો કેમ હોઈ શકું? એવી શંકા થાય તેથી બ્રહ્મને શબ્દ યોજેલ છે. તે બ્રહ્મ જ મોટુ હોવાથી .પોષણ કરનાર હોવાથી સર્વ શક્તિવાળું છે. બ્રહ્મ શબ્દનો તેવોજ અર્થ થતો હોવાથી અનંત શક્તિવાળાં વિશેષણથી ભગવાન સર્વરૂપ છે એમ સિદ્ધ થાય છે. અનંત શકિતઓવાળા ભગવાન હોવાથી જુદી જુદી શક્તિથી જુદા જુદા રૂપવાળા થાય છે. તેથી કોઈપણ પ્રકારની અયોગ્યતા નથી. બંન્ને પક્ષમાં વિરોધ નથી કારણ કે ભગવાનનું સ્વરૂપ છ એવું છે. (૨૯)

નીચેના શ્લોકમાં ફરીથી વિજ્ઞપ્તિ કરવા નમન કરે છે.

૮.૨૭.૩૦ ૧.૫૩

पुनर्विज्ञापनार्थं नमस्यति॥ नमस्ते वासुदेवायेति॥ मोऽज्ञदोषैन तुतयाप्येतावत्कालं त्वमन्यत्र स्थितः सो
ताऽपराधश्चततः कथं मोक्षो देयइत्याशंक्याभ्याह॥ सर्वभूतानां त्वयावस्थानरूपायेति ते न त्वय्येव स्थिताः
भूतेषु स्थितस्त्वपि त्वय्येव स्थिता त कारात्स्वरूपाय॥ किंचापर पिकृतं तत्रापि त्वमेव हेतुः॥ यतो हृषीकेश
ः इंद्रियप्रेरकः अतः सर्वापराधशांत्यर्थं तुभ्यं नमः॥ विज्ञापनामाह॥ प्रपन्नं शरणागतं मा पाहि पालय ॥ य

नमस्ते वासुदेवाय सर्वभूतक्षयाय च। हृषीकेश नमस्तुभ्यं प्रपन्नं पाहि मां प्रभो ॥ ३०
इति श्रीभागवते महापुराणे दशमस्कन्धे षट्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ॥

थाप्युनक्षयाहेनपत्ताम्मीतिप्रार्थनावाविनिकी॥शरणागमनंप्रथमंतोमानसंपश्चात्कायिकमितितदुपपादितं शरणागतिप्रकरणे ३० इति श्रीभागवतसुबोधिन्यां श्रीमल्लक्ष्मणभट्टात्मजश्रीवल्लभदीक्षितविरचितायां दशमस्कन्धविवरणे सप्तत्रिंशोऽध्यायः विवरणं ॥ ॥

रा प्र
८५२

શ્લોકાર્થ :- ૩૦

હે હૃષિકેશ ! સર્વ ભૂતોના સ્થાનરૂપ અને વાસુદેવ આપને મારા નમસ્કાર હો ! હે પ્રભુ ! શરણે આવેલા મને રક્ષો. (૩૦)

સુબોધીનીજી; ભાવાર્થ :-

મોક્ષ આપનારને મારા નમસ્કાર હો ! હું મોક્ષ આપનાર છું છતાં તું આટલા સમય સુધી બીજે રહેલો છે અને તેં અપરાધ કરેલો ચે તેથી તને મોક્ષ કેમ અપાય? એવી શંકા થાય તેથી સર્વ ભૂતોના સ્થાનરૂપ શબ્દ યોજેલ છે.તેથી સર્વ પ્રાણીઓ આપનામાં જ રહેલા છે. મહાભૂતોમાં રહેલા હોય તો પણ આપમાં જ રહેલા છે.ચ અને શબ્દથી જે મેં કહેલું છે. તેમાં આપ જ કારણ છો. તેથી આપને નમસ્કાર હો. શરણે આવેલા મને રક્ષો. શબ્દોથી પોતાની વિજ્ઞપ્તિ જણાવે છે. ફરીથી હું પ્રવાહમાં પડુ નહિ તે માટે મને રક્ષો એવી વાણીથી પ્રાર્થના કરે છે. ભગવાનને શરણે આવવાનું આરંભમાં મનથી અને પછી કાયાથી થાય છે. એવું તે શરણ આવવાના (જવાના) પ્રકરણમાં જણાવેલ છે.(૩૦)

દશમ સ્કંધ પૂર્વાધ

અધ્યાય સાડત્રીસમો ૩૭ રાજસ પ્રમાણ પ્રકરણ

સમાપ્ત

VIBRANT PUSHTI * VADODARA *

VIBRANT PUSHTI * VADODARA *

૧૦ મ સ્કંધ પૂર્વાર્ધ

રાજસ પ્રમાણ પ્રકરણ અધ્યાય - ૩૮

द.टी.३५ ८५४ वपुर्ब्रह्मात्मकं नारायणरूपं प्रदर्शितवान् यथाविर्भावः तथा तिरोभावोपि वक्तव्यः इति भूयः समहर
त् उपसंहृतवान् अनेन भगवति स्थित एवायं प्रपञ्चः ब्रह्मात्मकः हस्तमिव प्रसार्य पुनः रूपं हृतं इति निरू
पितं न तु तत्र नाट्यः मायाजवनिकादरीकरणेन प्रदर्शितः इति यतो यं कृष्णः एतदर्थमेव सदानन्दो वर्ती
इति अत स्थितमेव प्रदर्शितमिति तत्र दृष्टान्तमाह नटो नाट्यमिवेति । यथा नटविद्या वर्तते स्थितं व हेतुः प्रकट
यत्यभिनयेन तथा भगवानप्येतादृश इति ज्ञापयितुं नारायणरूपं प्रदर्शितवानित्यर्थः । न तु नाट्ये वैलक्ष
ण्यं प्रतीयते । न हि नाट्यमेतादृशमिति तत्राहात्र नात्मन इति १ ॥ ॥

राम ८५४

अथ निवेशनात्तत्त्वं श्वफल्कतनयं हरिः । विसृज्य मथुरां मेने ततोऽन्ये माहात्म्यबोधकाः । गोपनार्थं परीक्षार्थं हर
पारूढबोधनम् । वाक्यैर्निरूपितं वक्ष्ये प्रवेशं नगरी हरेः । उत्सवेत यथा रोधः तथा चापि चकार ह । माहात्म्यज्ञा
पनार्थाय रजकं हतवान् स्वयम् । अनिष्टं प्रथमे लोके महान्नेति निरूप्यते । वायकस्य स्वरूपाय अवरदानं यथो
शितम् । अप्रवृत्तिस्मृतिः सर्वो कृतीनेन हि राजसे । स्वासत्तिरग्रे वक्तव्या समाप्तं तेन सेव्यताम् । सर्वाध्यायेस्त्विति

श्रीशुक उवाच ॥ स्तुवतस्तस्य भगवान् दर्शयित्वा जले वपुः । भूयः समाहरत् कृष्णो नटो नाट्यमिव ॥

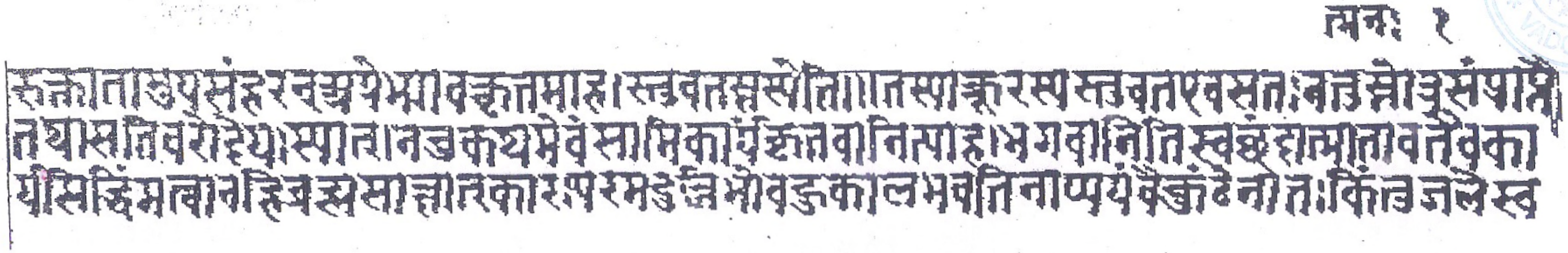
स्तोतानुपसंहरन्नध्यायेऽभावद्यन्तमाह। स्तुवतस्तस्येति। तस्याक्रूरस्य स्तुवत एव सतः। न तु स्तोत्रानुसंधाने
तथा सति विरोधः स्यात्। ननु कथमेवं स्वामिकार्यं कृतवानित्याह। भगवानिति स्वच्छन्दात्मा तावत्तेन का
र्यसिद्धिं मत्वा न हि ब्रह्मसाक्षात्कारः परमानन्दभोगो बहुकालं भवति नाप्ययं वैकुण्ठे नीतः। किन्तु जले स्व

કારીકા :

સાડત્રીસમા અધ્યાયમાં જેણે તત્વ જાણેલું છે તેવાં શ્વફલ્કના પુત્રને જવાની રજા આપીને હરિએ મથુરાં જોઈ અક્રૂરે ભગવાન અહી પધારલા છે એમ જણાવેલા ભગવાન કંસને મહાત્મ્ય જણાવનારા થયા હતા. (૧)

ગૂઢ રાખવા માટે પરીક્ષા જણાવેલી છે. હૃદયમાં દૃઢ થએલું જ્ઞાન વાકયોથી જણાવ્યું છે. હરિનો પ્રવેશ થતાં નગરી વર્ણન કરવા યોગ્ય થાય છે.(૨)

જેવી રીતે ઉત્સવમાં નિરોધ કરે તેવી જ રીતે અહીં પણ ભગવાને નિરોધ કરેલો છે. મહાત્મ્ય જણાવવા માટે ધોબીને પોતે હણ્યો. (૩)

અનિષ્ટ પુરૂષોને ઈચ્છેલું ફલ આપનાર લોકમાં મોટો કહેવાય છે તેથી વસ્ત્ર પહેરનારને અને સુદામાને તેમને જેવું ઈચ્છેલું તેવું વરદાન આપ્યાનું જણાવેલું છે. (૪)

આથી રાજસ્માં સર્વ પ્રપચનું વિસ્મરણ કરાયું. ભગવાનમાં આસક્તિ આગળ કહેવાની તેથી સામાન્ય પ્રકારનો નિરોધ સિદ્ધ થશે. (૫)

પહેલાના સાડત્રીસમા અધ્યાયમાં સ્તુતિનું વર્ણન કર્યું તેનો ઉપસંહાર કરતાં ભગવાને જે કર્યું તે નીચેના શ્લોકથી કહે છે.

શ્લોકાર્થ :- ૧

તે સ્તુતિ કરતો હતો ત્યારે ભગવાન શ્રીકૃષ્ણે જલમાં વપુ દેખાડીને પછી જેમ નટ નાટકને સંકેલી લે તેમ તેમના વપુને ખેંચી લીધું (૧)

સુબોધીનીજી; ભાવાર્થ :-

તે અક્રૂર સ્તુતિ કરતો હતો. ત્યારે ભગવાને પોતાના વપુને ખેંચી લીધું પરંતુ સ્તુતિ પુરી થઈ ત્યારે તેમ કર્યું નહિ. સ્તુતિ પુરી થયા પછી વપુ ખેંચી લે તો વરદાન આપવું જોઈએ એ પ્રમાણે અધુરૂં કાર્ય કર્યું ? સ્તુતિ કેમ પુરી થવા ન દીધી? એવી શંકામાં ભગવાન શબ્દ યોજેલો છે. ભગવાન પોતાની ઈચ્છા પ્રમાણે વર્તનાર છે. તેટલાથી જ કાર્ય પુરૂ થયું એમ માની તેમ કર્યું. કારણ કે ઘણો જ દુર્લભ બ્રહ્મનો સાક્ષાત્કાર ઘણા સમય સુધી થતો નથી.

વળી ભગવાન અક્રુરને વૈકુંઠ લઈ ગયા ન હતા. પરંતુ જલમાં પોતાનું બ્રહ્માંડોથી ભરપુર નારાયણરૂપ દેખાડેલું.

જેમ અર્વિભાવ કહ્યો તેમ તિરોભાવ પર કહેવો જોઈએ તેવી પછી ખેંચી લીધું. એમ કહેલું છે. ભગવાનમાં જ રહેલો બ્રહ્માંડોથી ભરપુર આ પ્રપંચ જેમ હાથ લાંબો કરીને ખેંચી લે તેમ પ્રસારીને ખેંચી લીધો. પરંતુ માયાના પડદાને ખેંચી લઈને ત્યાં જલમાં રહેલા ભગવાનના દર્શન કરાવ્યાં નથી. કારણ કે આ શ્રીકૃષ્ણ છે. સદાનંદ અવતરેલા છે. અંદર રહેલ પ્રપંચને દેખાડયો. એ વિષયનું દૃષ્ટાન્ત જેમ નટ નાટકને ખેંચી લે, તે શબ્દોથી કહેલું છે. જેમ નટ પોતાની અંદર રહેલી નટ વિદ્યાને અભિનયથી પ્રગટ કરે છે. તેમ ભગવાન પણ આવા છે. એમ જણાવવા પોતાનું નારાયણરૂપ દેખાડયું એવો અર્થ છે. નાટયમાં જુદાઈ દેખાય છે કારણ કે નાટય આવું હોતું નથી. એવી શંકા થાય તેથી પોતાનાં વિશેષણ યોજેલું છે. આ નાટય અદ્દભૂત છે. (૧)

VIBRANT PUSHTI * VADODARA *

તે અક્રુર પણ ભગવાને જ વપુ દેખાડવાનું તથા ખેંચી લેવા કરેલું એમ જાણી તત્વ જાણનાર સેવક થઈ ભગવાનની

अद्भुतमेतन्नाद्यं सोऽपि भगवतैव कृतमिति ज्ञात्वा ज्ञाततत्वान्तरंगः भगवत्समीपमागत इत्याह। सोऽपीति। अन्तर्हितं स्वयमेव। अथवा। चकारेण नवा अन्तर्हि मध्ये हृदये तेनैव बहिर्दृष्टमतः स्थापयित्वा उक्तोऽथ यमर्थः। अन्यथा दर्शनं व्यर्थं स्यात्। धर्मान्तरप्रवेशश्च स्यात् ततो भयं च निवर्तेत अन्यथा बुद्धिश्च स्यात् अत एव जलात्

सोऽपि चान्तर्हितं वीक्ष्य जलादुन्मज्य सत्वरः। कृत्वा चावश्यकं सर्वं विस्मितो रथमागमत् २

उन्मज्य स्नानविधिं त्यक्त्वा सोऽपि दृष्ट्वा भगवद्रूपं संचिन्त्य सत्वरः अत एवावश्यकं कर्म विधाय ... कथमेवं दुर्लभं प्रदर्शितवानिति विस्मितः रथसमीपमागमत् २ ॥ ॥

સમીપ આવ્યો એમ નીચેના શ્લોક થી કહે છે.

શ્લોકાર્થ :- ૨

તે પણ ભગવાનને અંતહિત જોઈને, જલમાંથી બહાર નીકળીને ત્વરાથી આવશ્યક કાર્ય કરીને વિસ્મય પામેલા રથ સમીપ આવ્યો.(૨)

સુબોધીનીજી; ભાવાર્થ :-

ભગવાન પોતાની મેળે જ અંતર્હિત થએલા જોઈને જલમાંથી બહાર નીકળ્યો. એટલે બહાર જેમનાં દર્શન કરેલ તેમને હૃદયમાં પધરાવીને જલમાંથી બહાર નીકળ્યો. જો તેમ ન હોય તો ભગવાનનું થએલ દર્શન વ્યર્થ થાય અને અક્રુરનો પ્રવેશ બીજા ભગવાનથી જુદા ધર્મમાં થાય. તેથી તેનો ભય દૂર ન થાય અને તેની ખોટી બુદ્ધિ થાય. તેથી તેનો ભય દૂર ન થાય અને તેની ખોટી બુદ્ધિ થાય.

VIBRANT PUSHTI * VADODARA *

તેથી જલમાંથી નીકળી, સ્નાનવિધિ પૂર્ણ કરી, ભગવાનના અપરાધનો વિચાર કરી ઘણુ આવશકય કર્મ કરી, ત્વરાથી તરત કરી રથની સમીપ આવ્યો. મનન વિગેરે કરી કર્મ કરતાં અટકયો નહિ. તે સાથે તેનામાં વિસ્મયનો ભાગ છે. તે અયોગ્ય

१०-टी-३८
८५५

नतु मननादिकं कृत्वा निवृत्तो जातः तदा भगवांस्तु विस्मयांशोऽनुचित इति तन्निवृत्त्यर्थं किंचित्पृष्टवानित्याह। तमपृच्छदिति। यद्विभगवत्स्वरूपं दृष्टवान्तत्रान्यत्रापि न दर्शनमाह। अस्य तु सह रथारूढं भगवन्तं पियदिनवदिति तदान्यथैतस्मै कथनसंभावनैव न भवति। हृषीकेश इति स्वमेव तथा प्रेरितवान् इच्छानिवर्तनार्थं परं पृष्टवानिति किं ते त्वया दृष्टमिति। इहास्मिन् जलाशये जलादिकं वक्तव्यं दृष्टमिति तत्र स्वाद्भुतत्वं समाह। अद्भुतमिति। अलौकिकं मम दृष्टं सर्वमद्भुतं दृष्टं वस्तु अन्यथा परं जानातीति न वेति तत्र भूमौ दिवि यथार्थस्थानानि निर्दिशति। भूतौ वियतीति। यद्वै

तमपृच्छद्धृषीकेशः किं ते दृष्टमिहाद्भुतम्। भूमौ वियति तोये वा तथा त्वां लक्षयामहे ॥ ३ ॥

तिद्दर्शनसमये भूमिरिव दृष्टा सुतया द्वारावती गगनादिवत् आकाशेऽपि दर्शनं संभवतीति निमज्ज्य पश्यतीति जल एव भवतीति वेत्यनाद्दृश्य कवित्व अवश्यं दृष्टमिति अलौकिकज्ञानं गोपयितुमाह। तथा त्वां लक्षयाम इति। अद्भुतदर्शनमिव सात्त्विकं यथा भिन्निदिष्टा पपं च मग्निम कार्यं च न स्मरतीति। प्रसन्नो त्वन्यथा दृष्टिरद्भुतार्थनिरीक्षकः। तादृशो भगवान् दृष्टा दर्शनं कल्पयतस्तुनः ३

राम
८५५

હોવાથી તે દૂર થાય તે માટે ભગવાને તેને કંઈક પૂછયું તે કહે છે. (૨)

શ્લોકાર્થ :- ૩

તેને હૃષિકેશ પૂછયુ કે તેં ભૂમી પર, આકાશમાં અથવા જલમાં અદભૂત જેવું શું જોયું ? તેવો તને જોઈએ છીએ (૩)

સુબોધીનીજી; ભાવાર્થ :-

જો ભગવાને પૂછેલું તેમને કહે તો તે બીજે પણ કહે તેમ થાય તો ભગવાનનું મહાત્મ્ય તેના હૃદયમાં દૃઢ થએલું નથી એમ જણાય. પણ જો ભગવાને પણ કહે નહિ તો બીજાને કહવાનો સંભવ જ રહેતો નથી. ભગવાને તેને તેવી પ્રેરણા કરેલી પણ બીજાને કહેવાની તેની ઈચ્છાને રોકી રાખવા પ્રશ્ન કર્યો એવો હૃષિકેશ શબ્દનો અર્થ છે. તેં આ જળાશયમાં શું જોયું ? એવો પ્રશ્ન કર્યો. જલ વિગેરે ધણણુએ જોયું એવો ઉત્તર ન આપે માટે અદભૂત શબ્દ યોજેલ છે. અદભૂત એટલે પહેલાં ન જોએલું હોય તેવું અલૌકિક ભૂમી ઉપર, આકાશમાં અને જલમાં શબ્દોથી તેને જાએલ વસ્તુ બીજાના આધારવાળી તે માને છે કે નહિ એવો તેના મનનો નિર્ણય જાણવા જ્યાં જાએલ તે સ્થાન જણાવે છે. જ્યારે જોયું તે સમયે યુક્તિથી ગંર્ધવનગર વિગેરે જેવી જણાતી ભૂમીના જેવું જોયું? આકાશમાં પણ જોવાનું સંભવે છે. જલમાં ડુબકી મારીને અકુરે જોએલું તેથી જલમાં તે જોવાનું થાય અથવા શબ્દ બેદરકારી બતાવે છે. હરકોઈ સ્થળે અકુરે અવશ્ય જોયું છે એવું ભગવાનનું અલૌકિક જ્ઞાન છુપાવવા માટે તેવો તને જોઈએ છીએ. એમ કહેલું છે. જેણે અદભૂત જોયું હોય તેના જેવો કારણ કે આશ્ચર્યમાં ગરકાવ થએલો હોઈ પ્રપંચનું તેને સ્મરણ થતું ન હતું. (૩)

કારીકા -૬ : શરણે આવેલો ભગવાન સિવાય બીજાઓ દૃષ્ટિવાળો હોય તો અદભૂત પદાર્થ જોનારો હોવો જોઈએ. ભગવાન અકુરને તેવો જોઈને તેને વળી અદભૂત જોએલું છે એવી કલ્પના કરે. (૬)

[illegible] વું જોઈએ

र्ः भगवानेवेति परेशात् तस्य अद्भुतपपन्न सोऽपि वा प्रदेशः त्वय्येवास्तीति न त्वाज्ञो न यत्राद्भुतमस्ति त्वद्दर्शनं तु भद्भुतमेवेति विरुद्धमप्य
यभिचारि इहास्मिन् समये रेशावान् भूमौ वियति जले वा यान्यद्भुतानि तानि त्वय्येव यतस्त्वं विश्वात्मकः [illegible] अस्मिन्नेव त्व
द्भुतानि भवन्ति अतस्तानि किं मेऽमयानदृष्टानि यतस्त्वां विपश्यतः अदृष्टस्त्वं केनापि अन्यस्याद्भुतत्वमेव नास्ति केनचित्
दृष्टत्वात् भगवांस्तु त्वद्दृष्टः तदेशमदृष्टं भगवन्तं विपश्यतो मे किं तानि न दृष्टानीत्यर्थः तानीति सर्वं चैव वा अनुवादः सर्वा

अक्रूर उवाच। अद्भुतानीह यावन्ति भूमौ वियति वा जले। त्वयि विश्वात्मके तानि किं मेऽदृष्टं विपश्य
तः ॥ ५ यत्राद्भुतानि सर्वाणि भूमौ वियति वा जले। तं त्वानुपश्यतो ब्रह्मन् किं मे दृष्टमिहाद्भुतं ५

VIBRANT PUSHTI * VADODARA *

द्भुतान्परे द्दष्टेना द्दष्टं किंचिद वशिष्यत इति आपोत्तिरुक्ताः करा चिद्यस्तु पवाराऽद्दतीति ४ पुनः प्रश्नशंकायामाहयत्राद्भुता
नीति। यच्चक्वचिद्द्भुतानि लोके द्दश्यन्ते तानि त्वय्येवा द्स्तुतः अतो येन चिद्रपि त्वयेव वेद्द्भुतानि लोके द्दश्यन्ते तानि त्वय्येव वु
स्तुतः अतो येन केनचिद्रपि त्वयेव वेद्द्भुतानि द्दष्टान्यपि तान्यप्यतो मे किं वा अद्भुतम् द्दष्टं अनेन तत्रापि त्वमेवाद्भुतो
द्दष्टः त्वय्येव वद्दष्टत्वमेव सः त्वय्येव वनरीतिसर्वाधारत्व अपि न कर्त्तव्य इति भगवंतमाधारत्वेन निर्दिशति। तत्त्वेति। त्वय्यानीति
तत्समर्थनायोपपत्तिः ५

એમ વિચારી ઉત્તર આપ્યો તે હવે કહે છે.

શ્લોકાર્થ :- ૪

અહીં ભૂમી ઉપર, આકાશમાં અને જલમાં જેટલા અદભૂતો છે તે વિશ્વરૂપ આપમાં જ છે. આપનાં દર્શન કરતાં મેં શું જોયું નથી.?(૪)

સુબોધીનીજી; ભાવાર્થ :-

સર્વનું પ્રશ્ન અયોગ્ય છે. આપથી બીજે કાંઈ અદભૂત છે જ નહિ. આપનું દર્શન જ અદભૂત છે. આ દેશમાં ભૂમી ઉપર આકાશમાં અથવા જલમાં જેટલાં અદભૂતો વિશ્વમાં જ હોઈ શકે તેથી મેં શું તમને નથી જોયાં? કારણ કે હુ આપના દર્શન કરું છું. આપ તો કોઈથી પણ દર્શન થઈ ન શકે એવા છો. આપ સિવાય બીજા કોઈમાં અદભૂતપણું છે જ નહિ કારણ કે કોઈથી પણ તે જોવાએલો છે ભગવાન તો બધાથી દષ્ટ છે. તેવા ભગવાનને જોતાં મેં શું તે અદભૂતો નથી જોયાં? અર્થાત જોએલો છે સર્વ અદભૂતોનું આધારરૂપ આપનું દર્શન થતાં નહિ જોએલું કંઈજ રહેતું નથી.(૪)

આ અક્રુર સભ્યતાને લીધે એમ કહે છે એમ ભગવાન માનીને કદાચ ફરીથી પ્રશ્ન કરશે એવી શંકામાં નીચેનો શ્લોક કહે છે.

શ્લોકાર્થ :- ૫

હે બ્રહ્માણ ! ભૂમી ઉપર, આકાશમાં અથવા જલમાં જયાં સર્વ અદભૂતો છે તેવા આપનું દર્શન કરતાં મેં અહીં કયું અદભૂત નથી જોયું? (૫)

સુબોધીનીજી; ભાવાર્થ :-

લોકો હરકોઈ સ્થળે અદભૂતો જુએ છે. તે વસ્તુતઃ આપમાં જ છે. તેથી જ્યારે હરકોઈને પર આપની અંદર જ અદ્‌ભૂતો જોવાનાં છે ત્યારે આપનું દર્શન કરતાં મેં કર્યું અદભૂત નથી જોયું? આથી જલમાં પણ મને આપનું અદભૂત દર્શન થયું હતું.તે અદભૂતનું આપમાંજ દર્શન થયું હતું. તે આપ જ છો. અને તે આપી અંદર છે તેથી આપ જ સર્વના આધાર હોવાથી આધાર

इ.टी.सु. २५६

एवं परोक्षेणैव स्तुत्वा भगवदिच्छां ज्ञात्वा स्वयं शेरितवानित्याह। इत्युक्त्वेति। भगवद्वाक्येनावहेलेति। उक्तत्र स्तुत्वाप
श्चाद्बोधयामास। नन्वकस्मात् बलात् यज्ञात्वा भगवान् सम्प्रबुद्धस्तादनीयः किंवा भगवतः कार्यं तत्र चेद्धित
तत्राह। गोदिनीस्वतरति। गोदानेन तोसत्राणो रूपैव भवति तस्य श्रुतः सोऽरभे यद्व एव परं भगवंतं मधुरा प
नरामोहिरति कृत्नी कृत्स्न श्वतत्फलस्य दानः सवे नगर्यां प्रतिष्ठितो भवति तदात तत्पानोनिरंतरमेव स्त्वभव
तीति। दिनात्यये संध्याकाले सा हि गोधूलिकाप्रवेशे स्तुभद्रत्नी भगो गोधूलिकाप्रवेशे स्व स्व हृत्नी भवति। च कारात

॥श्रीशुक उवाच॥ इत्युक्त्वा बोधयामास स्पंस्वनेगोदिनीस्वतः मधुरामनयद्रामं कृष्णं चैव दिनात्यये ६

मध्ये स्थितान् सर्वानेव भगवदिच्छयैव संध्याकालोपि अपराह्णो भविष्यति। यावता यत्कालेन कार्यं भविष्यति तावान् राम
कालो यातः अन्यथा दिनात्ययपदं बाधितं स्यात् अतएव अथवा मध्याह्नोपरि मध्याह्न अतिक्रान्ते दिनमतिक्रान्तमे २५६
वेति मधुरास्थ दिना नावा दुःस्वरा तामनोपि स्वस्य वा ६

સંબંધી પ્રશ્ન કરવો અયોગ્ય છે. ભગવાન સર્વના આધાર છે તેનું સમર્થન કરવા હે બ્રહ્મન! સંબોધનથી યોગ્યતા જણાવી છે. (૫)

એ પ્રમાણે ગૂઢ રીતે ઉત્તર આપીને ભગવાનની ઇચ્છા જાણી તેની રથ હાંકયો એમ નીચેના શ્લોકથી કહે છે.

શ્લોકાર્થ :- ૬

એમ કહીને ગાંદિનીના પુત્રે રથ આગળ હાંકયો. રામને અને કૃષ્ણને દિવસના અંતે મથુરાં લાવ્યો. (૬)

સુબોધીનીજી; ભાવાર્થ :-

ભગવાનના પ્રશ્નની અવગણના થઇ શકે નહિ તેથી ઉત્તર આપીને રથ આગળ હાંકયો. આ અકુરમાં એવી કંઇ શ્રેષ્ઠતા હતી કે એ પ્રમાણે ભગવાનની ઇચ્છા જાણીને ભગવાનને સારી રીતે પ્રસન્ત કરે ? વળી ભગવાનને શું એવું કામ હતું? તેમનું કામ તુચ્છ હતું એવી શંકા થાય તેથી ગાંદિનીના પુત્રે શબ્દ યોજેલ છે.

ગાયોનું દાન કરવાથી ઉત્પન્ન થએલી ગાંદિની ગાયના જેવી જ થાય અને તેના પુત્ર બળદીઆએ જ ભગવાનને મથુરાં પહોંચાડયાં . કારણ કે રામ રતિ કરનાર છે. અને શ્રીકૃષ્ણ તે રતિનું ફલ સદાનંદ છે અને તે જો નગરીમાં વાસ કરે તો ત્યાં રહેલાઓને સદા સુખ થાય. દિવસના અંતે એટલે સંધ્યાકાલે મથુરાં લાવ્યો. તે સંધ્યાકાલ ગોધૂલિક સમય હોઇ પ્રવેશ કરવાનું ઉત્તમ મુર્હુત છે. ચ અને શબ્દ હોવાથી રસ્તાની મધ્યમાં રહેલા સર્વને મથુરાં લાવ્યો.

ભગવાનની ઇચ્છાથી જ સંધ્યાકાલ પણ પાછલો પહોર થશે. વળી જેટલા સમયમાં મથુરાં પધાર્યા પછી તે દિવસે કરવાનું કાર્ય થઇ શકે તેટલો સમય લેવો જોઇએ . તેમ ન કરવામાં આવે તો દિવસના અંતે પદ ખોટું ઠરે. અથવા દિવસના અંતના આરભે એટલે મધ્યાન પછી કારણ કે મધ્યાહન થઇ જાય ત્યારે દિવસ વહી ગયો જ ગણાય અથવા મથુરાના

ततो भगवान्शनैर्गच्छन्सर्वानन्दकरो जात इत्याह। मार्ग इति। मध्ये ये ग्रामास्तदीया वा सर्वत्र मार्गे राजन्निति संबोधनं तथानुभावायत्र तत्रेति न देशविशेषः सेवार्थं नेत्र अभिप्रेते अनभिप्रेते च देशे उपसंगताः निकटे समागताः वसुदेव सुतावेतौ विविति वीक्ष्य सम्यक् तत्स्वरूपात् प्रीताः भगवता न उद्धयः वकारात् सर्वमपि दत्तवानास्तु न उत्तरं हीनं तः सामा न्येन मार्गस्थानां निरोधकः। दृष्टिग्रहणे हेतुः प्रीता इति। प्रीतिरेव हीन फलं जातमिति उनः कथं ग्रहणं भवेत् स्व स्व थं मिंडियाणां परिग्रहाय स्मिन् जाते न पर्वन्तेत एवतेषामधिकाद्वृद्धिर्न जातेति वसुदेवसुतत्वोक्तिः ७ भगवज्जन्म

मार्गे ग्रामजना राजंस्तत्र तत्रोपसंगताः। वसुदेवसुतौ वीक्ष्य प्रीता दृष्टिं न चाददुः ॥ ७
तावद्व्रजौकसस्तत्र नन्दगोपादयोऽग्रतः। पुरोपवनमासाद्य प्रतीक्षन्तोऽवतस्थिरे ॥ ८

नान्यमर्थमेवं नन्दादयः मथुरोपवनपर्यन्तं गताः अथ भगवति समागते गन्तव्यमिति प्रतीक्षयैव स्थिता इत्याह। तावदिति। यत्र व्रजौकसः अनादृत एव देशे स्थाने योग्याः अतएवाग्रे पि गताः वहवो वालकाः भगवन्मित्राणि सहैव स्थिताः नन्दगोपादयस्तु पर व्रद्धाः सर्वे गताः उपवनं नानाविधफलप्रधानं मथुरा निकटस्थं च अवतस्थिरे केवलं स्थिताः न तु अन्त स्थिति योग्य साधनमपि न संयाहितवन्त इत्यर्थः। अनेन व्यवहारेण भगवतोपि प्राक्षन्त्यस्तु चित्त ८ ॥

રહેવાસીઓના દુ:ખ આપનાર દિવસોના અંતે અક્રુર ભગવાનને મથુરાં લઈ આવ્યો. (૬)

પછી ધીરે ધીરે પધારતા ભગવાન સર્વને આનંદ કરનાર થયા. એમ નીચેના શ્લોકથી કહે છે.

શ્લોકાર્થ :- ૭

હે રાજન ! માર્ગમાં જુદે જુદે સ્થળે વસુદેવના બે પુત્રોને જોઈને ગામડાના લોકો સમીપ આવ્યા અને પ્રિતિવાળા થઈ તેઓએ દૃષ્ટિ પાછી ખેંચી લીધી નહિ. (૭)

VIBRANT PUSHTI * VADODARA *

સુબોધીનીજી; ભાવાર્થ :-

રસ્તામાં જે ગામડાઓ હતા તેમના રહેવાસીઓ વસુદેવના પુત્રો જોઈને દષ્ટિ પાછી ખેંચી લીધી નહિ. હે રાજન ! એવું સંબોધન કરેલું છે. જુદે જુદે સ્થળે શબ્દોથી કહેલું છે. તેઓ વસુદેવના પુત્રોનું દર્શન કરે તેમાં દેશની મહત્તા ન હતી. ઈચ્છેલા અને નહિ ઈચ્છેલા દેશમાં તેઓ વસુદેવના પુત્રોની સમીપ આવ્યા. આ બે વસુદેવના પુત્રો છે. એમ જોઈને સંબંધથી અને અને સ્વરૂપને લીધે પ્રીતિવાળા થઈ તેમને ભગવાનને પોતાનું સર્વસ્વ આપીને પાછુ ગ્રહણ કર્યું નહિ. આથી તેમનો નિરોધ કહેલો છે. પ્રીતિવાળા શબ્દથી દષ્ટિ પાછી ન ખેંચી લેવાનું કારણ કહેલું છે. દષ્ટિના દાનનું ફલ પ્રીતિ જ થઈ. તેથી તેને પાછી કેમ ખેંચી લ ? લોકો સુખ માટે ઈંદ્રિયો રાખે છે. તેથી તેને પાછી કેમ ખેંચી લે? લોકો સુખ માટે ઈંદ્રિયો રાખે છે. ભગવાન તથા રામને જોઈને તેઓની અધિક બુદ્ધિ થઈ નહિ તેથી વસુદેવના બે પુત્રો એમ કહેલું છે.(૭)

ભગવાન મથુરાં પધાર્યા તે પહેલાં નંદ વિગેરે મથુરાના ઉપવન સુધી ગએલા. ભગવાન પધારે ત્યારે આગળ જવું એવા વિચારથી રાહ જોઈને રહેલા તે શ્લોકથી કહે છે.

શ્લોકાર્થ :- ૮

તેટલા સમયમાં નંદ ગોપ વિગેરે વ્રજના લોકો ત્યાં શહેરરના બગીચાએ આગળથી પહોંચી રાહ જોતા ઉભા રહ્યાં. (૮)

સુબોધીનીજી; ભાવાર્થ :-

તેઓ વ્રજમાં રહેનારા લોકો ખુલ્લા પ્રદેશમાં જ રહેવા યોગ્ય હતા તેથી તેઓ આગળથી જ ગયા હતા. ઘણા બાલકો

१०दी०३८ ८५७
ततोऽक्रूरविसर्जनमाह तानिति। समेत्येति। अक्रूरे स्थिते लोकव्यवहारोऽपि न व्यवहृत इति संकेतस्थली नानोचिते विप्रव्यवहारेऽपि निर्वेदेन नागत इति स्थापयितवान्॥९॥ नंदादीन् समेत्य अक्रूरं प्रत्याह भगवानिति। निःशंकः, बहिः स्थितेः कंसः कदाचित् प्रेरयेत् कार्यादिति शंकाया अभावायाह जगदीश्वर इति। स एव हि जगतो नियतास्वामी ऐश्वर्यमुक्तं कृत्वा सख्यं वेक्षुत्वादि श्रीकरनाथं पाणिना पाणि गृहीत्वा तेन न भयं हसन् व्यामोहयन् सर्वान् वस्थात् ससम्पारयन् वदन्नमानमब्रवीत् भग

तान्समेत्याह भगवानक्रूरं जगदीश्वरः। गृहीत्वा पाणिना पाणिं प्रश्रितं प्रहसन्निव ॥९॥
भवान्प्रविशतामग्रे सहयानः पुरीं गृहम्। वयं त्विहावमुच्याथ ततो द्रक्ष्यामहे पुरीम् ॥१०॥

वक्रोक्तिनदार्थ्यं इत्थं द्विनिरूपणं वचनमेवाह भवानिति। असंबंधख्यापनार्थं भवानिति। अस्मत्संदेशात् सर्वमेव अन्यथा तव कार्यं कृतमपि उपद्वारकृतं मन्येत कंसः। ततो गृहे पितव्यागतः। अन्यथा कंसः अस्मिन्निमित्तार्थं न प्रेरयेत तत्त्वात् उचितं तथा तत्वापराधेन भवति तत् स्थैर्यमिह वयं तिष्ठ व्याशिविरं कृत्वा। अथ भिन्नप्रक्रमेण तावत्कंसः आकारयिष्यति तावदवतरीड द्रक्ष्यामः। अनेन पुरी सम्यक्स्थापिता नवेति ॥१०॥ राम ८५७

ભગવાનના મિત્રો હતા. તેઓ ભગવાનની સાથે જ રહ્યા હતા. નંદ ગોપ વિગેરે જે ઘણા વૃદ્ધ હતા તેઓ જ આગળ ગયા હતા. મથુરાંની સમીપ આવેલા, ભાત ભાતના ફલોને લીધે પ્રસિદ્ધ બગીચા પાસે માત્ર ઉભા જ રહ્યા. આથી વ્યવહારમાં પણ ભગવાનજ મુખ્ય હતા એમ સૂચવેલ છે. (૮)

પછી અક્રૂરને રજા આપી તે નીચેના શ્લોકથી કહે છે.

શ્લોકાર્થ :- ૯

તેમને ભેગા થઈ ભગવાન જગદીશ્વરે શ્રીહસ્તથી હાથ પકડી નમ્ર રીતે જાણે કે હસતા હોય તેમ અકુરને કહ્યું. (૯)

સુબોધીનીજી; ભાવાર્થ :-

લોક પ્રમાણે અકુર કાકો હોવાથી તે સાથે રહેલો હોય ત્યારે સ્વચ્છંદ લીલા કરવી યોગ્ય નહિ અને વહવારમાં પણ ભગવાન ઘણા આગ્રહથી મથુરાં પધાર્યાં નથી એમ જણાવવા તે નંદ વિગેરે ભેગા થઈ ભગવાને અકુરને દશમા શ્લોકમાં કહેવામાં આવશે તે કહ્યું. કૃષ્ણ ભગવાન હોવાથી ભયરહિત હતા તેથી જગદીશશ્વર શબ્દ યોજેલ છે. કારણ કે તે જ જગતને વશ રાખનાર સ્વામી છે, પોતાનું ઐશ્વર્ય ગુપ્ત રાખીને મિત્રતા અને સગપણ પ્રગટ કરવા માટે તેમને શ્રીહસ્તથી અકુરનો હાથ પકડી નમ્ર રીતે હસતાં એટલે અકુરને મોહ પમાડતાં પહેલાંની સ્થિતિમાં મૂકતાં દશમાં શ્લોકમાં જણાવામાં આવશે તે કહ્યું, ભગવાનના વચનમાં ચિત્ત દઢ થાય તે માટે જુદુ કહેલું છે.

શ્લોકાર્થ :- ૧૦

આપ પહેલાં વાહન સહીત શહેરમાં અને ઘેર જાઓ. અમે તો અહીં ઉતારો કરી પછી તેટલા સમયમાં શહેર જોઈશું (૧૦)

भगवान्मध्ये उदासीनमिवोक्त्वा निवृत्तिं तस्स हमानः किं चिन्त्सार्थयति। नाहमिति षड्भिः। सर्वे हि भगवद्गुणास्तेन व
र्णनीया इति सत्येवं ज्ञातवान् स्यथं कंसाद्रपत्र याथमिति ज्ञात्वा भगवान्माद्रीकरोतीति एवं सति भगवान् स्वच्छं
दलीलां करोतु नाम न्याय्यं नैव स्यात्तत्पक्षान्तिनतु भगवद्रहितं स्यादिति वेष्टव्या अत एव वैराग्यपदिभिः भगव
द्भावे शक्तादिकां पतनाप्य मिनिश्चतो भवद्भ्यां रहितः शाद्रवस्य वत्पाम खुदेत्प सुक्तोति त्संवं भानाम मथुरां प्रवेक्ष्यामीति

अक्रूर उवाच। नाहं भवद्भ्यां रहितः प्रवेक्ष्ये मथुरां प्रभो। त्यक्तुं नार्हसि मां नाथ भक्तं ते भक्तवत्सल ११

तन्द्वयं विहित्वा नगरं प्रवेशो यदि प्रविशेत् मिथो न रहितत्वात् प्रविशेदिति ज्ञाते शंकात उत्तरवनासीत्याह नाहमिति। अतःपु
रमनागमनं मन्या गोहे ऽत्र तत्र कर्तव्यमिति प्रार्थयति। त्यक्तुं नार्हसीति। नार्थव्यक्तेन कापि पाल्या नागतिर्भवती
ति। तत्रापि तेऽवकारलीलाविशेषभक्तकार्यार्थत्यागइति वेन्नत्याह। भक्तवत्सलेति। भक्तवत्सलत्वं तिष्ठतीति न
कदाचिदपि भक्तास्त्यक्तव्याः ॥११॥

સુબોધીનીજી; ભાવાર્થ :-

સંબંધનો અભાવ જણાવવાં આપ શબ્દ યોજેલો છે. અમે શહેરમાં પ્રવેશ કરીએ છીએ તે પહેલાં આપ જાઓ. જો તેમ ન કરો તો તમારૂં કાર્ય કરેલું હોવા છતાં ઉપદ્રવને લીધે કેશ ન કરેલું માને પછી તમારે ઘેર પણ જવું. જો તેમ ન કરો તો કંસ અમને અહીંજ ઉતારો કરીને પછી જુદા આરંભથી કંસ હમને બોલાવશે. ત્યાં સુધીમાં હમે શહેરને જોઈશું. (૧૦)

ભગવાન વચ્ચે અકુર સંબંધ વિનાનો હોય તેમ તેને કહ્યું તેથી તે સહન નહિ થતાં નીચેના શ્લોકથી આરંભી છ શ્લોકથી ભગવાને પ્રાર્થના કરે છે. ભગવાનના બધાએ ગુણોનું તેને વર્ણન કરવું જોઈએ તે કહે છે.

શ્લોકાર્થ :- ૧૧

હે પ્રભો ! આપ બે વિના હું મથુરાંમાં પ્રવેશ કરીશ નહિ. હે નાથ ! હે ભક્તો ઉપર પ્રેમ રાખનાર ! મને આપના ભક્તને તજવો આપને ઘટે નહિ. (૧૧)

સુબોધીનીજી; ભાવાર્થ :-

તે અકુરે એમ જાણ્યું જેવા કંસ છે તેવા જ અકુર છે. એમ જાણી ભગવાન મને તજે છે. ભગવાન ભલે સ્વચ્છંદલીલા કરે મારે પણ અહીંજ રહેવું જોઈએ. પરંતુ ભગવાન વિનાના શહેર અને ઘરમાં પ્રવેશ કરવો ન જોઈએ. જો પ્રવેશ કરે તો બંને

१०।३९।३८ ८५८ नगरे स्थानं नास्तीति चेत्तत्राह । आगहेति । सर्वैः सहागच्छ हे तल्पमिति स्वापपर्यन्ते यामर्त्तिसर्वे योगमनं तम्भं निरू-
पितं नागे हानिति वह्वो वयं ज्ञातयः एकैकस्य गृहा अपि वहवः अतो न स्थलसंकोचः । न तु विशेषाभावाद् गृहे नैव स्थातव्य-
मिति चेत्तत्राह । सनाथान् कुर्विति । यो हि प्रभुर्भवति स स्वगृहे तिष्ठति न त्वन्यगृहे । एवं समकृहे तत्र यानस्थितं स्यात् तदा
अस्मन्नाथो न भवेः । तदा वयमनाथाः अतः सनाथान् कुरु । अस्मत्संबंधेन न त्वापराधो भविष्यतीति चेत्तत्राह । अधोक्ष-
जेति । ज्ञानविषयस्त्वं न भवसि कृतःसरीरक्रियादिषु योभविष्यसीति । अनेन भगवतो ज्ञानशक्तिर्निरूपिता । पस्मा-

आगच्छ याम गेहान्नः सनाथान्कुर्वधोक्षज । सहाग्रजः सगोपालः सुहृद्भिश्च सुहृत्तम ॥ १२

न्तत्सम्मतमिति । तत्र्थं काकीस्मागमिष्यामीत्याशंकायामाह । सहाग्रज इति । तवाप्यग्रजस्य स्वतंत्रमेव न भयं मां-
त्यश्चगौरक्षणं धर्मात् अचात्वयं वा व गोपाला नाम यशकेदनाभिलत्विषसन्ति केषामपि न भयमिति वक्तुं सुहृद्भिः स- रास ८५९
हेति । गोपाला एव सुहृदः न राज्ञेयोभावबांधवाः । वकारात्संदेसेवकाः अनोसिद्धस्वभावस्य । न तु कथमेतावद्भिः सह गृहे
त्वमिति चेत्तत्राह । सुहृद्भिश्च सुहृत्तमेति । स्वामी भगवान् स्वतः सुहृत् भवत्संबन्धिनः सुहृत्तराः अन्यसेवकाश्च सु-
हृदः । अतः सर्वैरेवागन्तव्यं ॥ १२

સાથે પ્રવેશ કરવો જોઈએ. એવી શ્રુતિ હોવાથી શબ્દ બ્રહ્મ અને પરબ્રહ્મ એવા આપ બે વિના મથુરામાં હું પ્રવેશ કરીશ નહિ. આપને આપને ભય તો નથી તેથીહે પ્રભો ! એમ સંબોધન કરે છે. આ બગીચાથી આગળ નહિ પધારવાનું કારણ મારો ત્યાગ કરવો એ છે તેમ ન કરવું જોઈએ. તજવો આપને ઘટે નહિ શબ્દોથી પ્રાર્થના કરે છે. તેમાં પણ ભક્તને અને તે પણ આપના એટલે આપાન અવતારની અમુક લીલાના ભક્તને તજવો જોઈએ નહિ.

કાર્ય માટે ત્યાગ કરવો પડે છે એવી શંકા થાય તેથી હે ભક્તો ઉપર પ્રેમ રાખનાર એવું સંબોધન કરે છે. ભક્તો ઉપર આપનો પ્રેમ રહે છે તેથી ભક્તોને કોઈ પણ સમયે તજવા યોગ્ય નથી.(૧૧)

VIBRANT PUSHTI * VADODARA *

નગરમાં તમને રાખવાની જગ્યા નથી એવી શંકામાં શ્લોક કહે છે.

શ્લોકાર્થ :- ૧૨

હે અધોક્ષજ ! પધારો, હે ઉત્તમ મિત્ર મોટાભાઇ સાથે, ગોપાલો સાથે અને મિત્રો સાથે આપણે અમારે ઘેર જઇએ અમને નાથવાળા કરો (૧૨)

સુબોધીનીજી; ભાવાર્થ :-

સર્વની સાથે આપ પધારો. ઘર આપના બધાનું સમાન છે. એ આપણે જઇએ એ શબ્દોથી કહેલું છે .અમારા ઘેર શબ્દોથી અમો ઘણા ભાઇઓ છીએ અને દરેકને ઘણાં ઘરો છે તેથી જગ્યાનો સંકોચ નથી.

ઘેર જવાનું કારણ નહિ હોવાથી અહીંજ રહેવું જોઇએ એવી શંકા થાય તેથી નાથવાળા કરો. શબ્દો યોજેલ છે. કારણ કે જે પ્રભુ હોય ને પોતાના ઘરે રહે પર બીજાના ઘરે ન રહે જો આપ અમારા ઘરે ન રહો તો આપ હમારા નાથ ન થાઓ એટલે અમે નાથ વિનાના થઇએ તેથી હમને નાથવાળા કરો. અમારા સંબંધને લીધે તારો કંસ જોડે અપરાધ થશે એવી શંકા

यशोरूपं भगवन्तं निरूपयति। पुनीहीति। अनेन सनाथत्वमात्रं चेत्सवचनेनापि सनाथत्वं संपद्यत इति किमागमनेने
त्याशङ्का परिहृता। यतो गृहपावित्र्यमभ्यधिकं कर्तव्यमिति। पावित्र्योपायमाह। पादरजसेति। चरणरजो हि भगवदीयं
त्वं संपादयतीति परमशुद्धेर्वतथा त्वं भवतीति पादरजसा गृहाणां पावनं कर्तव्यतश्चोनानयने अल्पमेव रजो भवेत्
तत्रागमने तु सर्वत्र भ्रमणाच्चरणरजो भवतीति सर्वेषामेव गृहाणां पावनं भवति। न तु भगवदीया भवतः गृहा इत्यत्र तया
सति को पावनापेक्षेति चेत्तत्राह। गृहमेधिनामिति। गृहमेधा हिंसा नित्यं तत्प्रयतेत तथा सति य एव गृहस्याभव

पुनीहि पादरजसा गृहान्नो गृहमेधिनाम्। यच्छौचेनानुतृप्यन्ति पितरः साग्नयः सुराः॥ १३

VIBRANT PUSHTI VADODARA

तिज्ञानं निषिद्धं भक्तो वा सर्पवल्लिप्यते कालगुणैरिवर्तते वेन्द्रहाः अपहतपाप्मानो भवंति। तद्देव निस्ताः इति। किंच
न केवलं जीवतामेव भगवद्गागमने उपकारः किंतु सर्वेषामेव पितॄणां तृप्तिः परमा भविष्यतीत्याह। यच्छौचेनेति। यस्य
भगवतः शौचेन चरणोदकेन पितरः अग्नयो देवाश्च अनुतृप्ता भवंति। यतो ब्रह्मेन्द्रहत्या अपि शुध्यते। अतस्त्वच्चर
णोदकं पितॄणां परमानन्दहेतुर्भवति। तेषां कव्यं च हीत्वा प्रयच्छति। अग्निरिति तेषां तत्र निरपेक्ष्यते। तत्र च विघ्न
एव पितरो राजानो तारयति वत तथा तद्धिष्ठात्र्यो देवताः यज्ञो देवा पितरश्च तृप्ता भवतीत्युक्तं भवति १३

થાય તેથી' હે અધોક્ષજ ! સંબોધન છે. આપ કોઈના જ્ઞાનના વિષય થતા નથી તો પછી ક્રિયાના વિષય તો કેમ જ થશો. જેણે જાણેલ નથી તેણે જાણેલ છે. શ્રુતિ પ્રમાણે ભગવાનની જ્ઞાન શકિત જણાવેલી છે.

ત્યારે હું એકલો તારે ઘેર આવીશ એવી શંકા થાય તેથી મોટાભાઈ સાથે એમ કહેલ છે. આપના મોટાભાઈને જરા પર ભય નથી તેમજ માન આપવા યોગ્ય છે. ગોપાલોનો ગાયોનું રક્ષણ કરવા ધર્મ હોવાથી અને તેમામાં ચતુરાઈ નહિ હોવાથી .તેમને ભયની શંકા જ નથી. આપ હો તો કોઈને ભય નથી. તે જણાવવા મિત્રો સાથે શબ્દ યોજેલ છે. ગોપાલો જ મિત્રો છે. ચ અને શબ્દથી સર્વ સેવકો, ગાડાઓ, બળદો પણ બધા ચાલો એમ કહેલું છે. (૧૨)

આટલા બધા સાથે તમારે ઘેર કેવી રીતે જવું? એવી શંકા થાય તેથી મિત્રો સાથે ઉત્તમમિત્ર શબ્દો કરેલા છે. આપ સ્વામી ઘણા જ ગાઢ મિત્રો છે. એટલે બધાએ અમારા ઘેર પધારવું.

શ્લોકાર્થ :૧૩

જેમના પવિત્રપણાથી અગ્નિઓ સાથે પિતૃઓ અને દેવો પ્રસન્ન થાય છે તેવી આપના ચરણની રજથી અમો ઘરધણીયાઓનાં ઘરોને પવિત્ર કરો.(૧૩)

સુબોધીનીજી; ભાવાર્થ :-

નાથવાળા જ થવું હોય તો વચનથી પણ માથાવાળો થઈ શકે છે તેથી મારે ઘેર આવવાનું શું પ્રયોજન? એવી શંકા થાય ત્યાં તે દૂર થાય તે માટે નાખવાળા કરી ઘરનું પવિત્રપણું કરવાનું છે. ચરણના રજથી શબ્દથી પવિત્ર કરવાનો ઉપાય કહે

र.टी.३८ टपणी
अथेति निरूपयन् चरणोदकस्य माहात्म्यमाह अवनिज्यांघ्रियुगलमिति। चरणोदकनिर्माणेन प्रक्षालनक्रियया बलेस्तु यं जाता कीर्तिः ऐश्वर्यं भक्तिर्मोक्षो वा। श्लोकोऽपि जातः। महत्त्वमपि जातः। महत्त्वं सर्वलोकप्रसिद्धिः। सत्यं शौचं सित्वाद्यिगुणरत्नं वा अथवा महत्त्वमिच्छद्भिरिति वाक्यात्। ऐश्वर्यं इन्द्रत्वं अतुलं ततोऽप्यधिकं भगवान् स्वरूपः इति। एकान्तिनां भक्तानां या गतिः स्वतन्त्रा भक्तिः सायुज्यं वाप्येति सर्वलोकप्रसिद्धा। अनिच्छतो गतिमण्वीं प्रयुंक्त इत्यादि वाक्यासिद्धा २४ धर्मं निरूपयन् वीर्यं वा चरणोदकमेव स्तौति। आप इति। ते दिव्याः अंघ्रिअवने निज्य आपः चरण

अवनिज्यांघ्रियुगलमासीत् श्लोको बलिर्महान्। ऐश्वर्यमतुलं लेभे गतिं चैकान्तिनां तु या।
२४ आपस्तेऽङ्घ्र्यवनेजन्यस्त्रीँल्लोकान् शुचयोऽपुनन्। शिरसाधत्त याः सर्वः स्वर्याताः सगरात्मजाः॥ २५

ज्ञानेनोदकानि त्रीन् लोकान् समेरान् किम्पारिमिरेन अपुनन् ता यतः स्वयं शुचयः शुद्धाः। न केवलं उदकस्य शुद्धत्वमाशंक्यते यानि कानि न केवलं पवित्रत्वजनकानि किन्तु आपि दैविकानि संपादकत्वमपीत्याह शिरसाधत्त याः सर्व इति। शर्वो म
हादेवः शिवोऽभ्रर्दित्यनफलं विस्तरेण निरूपितं। ततोऽस्मिन् गताऽपि ब्रह्मवदंशता न पिपासा वर्णा सेत्याह स्वर्याता इति। सगरस्य पुत्राः सगरात्मजा इति प्रसिद्धाः स्वर्गं गताः इन्द्रेण नाशार्थं कृतप्रयत्नाः अपि चरणोदकेनैव समानाः ज्ञातारस्तथा॥ २५
राम टपणी

છે. કારણ કે ચરણના રજથી પવિત્રપણું પ્રાપ્ત કરાવે છે. તેની શુદ્ધિથી ભગવદીય થવાય છે ચરણની રજ થાય તેથી બધાં ઘરો પવિત્ર થાય તો અને તમારા ઘરો ભગવદીય છે પછી પવિત્ર કરવાની શી જરૂર છે? એવી શંકા થાય છે. તેથી જ્ઞાનમાં શ્રદ્ધાવાળો અથવા ભકત જે કોઈ ગૃહસ્થ હોય છે તે કાલના ગુણોથી જેમ તેમ લોપાય છે. તેથી જો તે ઘરો પાપરહીત હોય તો

જ મોક્ષ થાય છે. વળી જો ભગવાન ઘેર પધારે તો માત્ર જીવતાં ઉપર જ ઉપકાર થાય છે. એમ નથી પરંતુ બધાએ પિતૃઓને પર ઘણો આનંદ થાય છે. જે ભગવાનના ચરણ પ્રક્ષાલનથી જલથી પિતૃઓ, અગ્નિઓ અને દેવો પ્રસન્ન થાય છે. કારણ કે બ્રહ્માંડથી હણાયેલાઓ પણ જલથી મુકત થાય છે.

તેથી આપના ચરણ પ્રક્ષાલનનું જલ પિતૃઓને ઘણો જ આનંદ આપનારૂં થાય છે. તેઓ પિતૃઓનું કાય લઈ અગ્નિ તેમને આપે છે.એવી પ્રસન્નતાની જરૂર છે. તેથી બધાઓ દેવો પિતૃઓ, યજ્ઞો પ્રસન્ન થાય છે. એવો ભાવાર્થ છે. (૧૩)

નીચેના શ્લોકમાં ભગવાનની શ્રી ધર્મનું નિરૂપણ કરતાં ચરણરજનું મહાત્મ્ય કહે છે.

શ્લોકાર્થ :- ૧૪

આપના બે ચરણોને પ્રક્ષાલન કરીને પ્રશંસાપાત્ર અને મોટો થયો અને ન સરખાવી શાકય તેવું ઐશ્વર્ય અને જે ભકતોની ગતિ છે. તે તેણે પ્રાપ્ત કર્યા. (૧૪)

સુબોધીનીજી; ભાવાર્થ :-

ચરણોને પ્રક્ષાલન કરવાની ક્રિયાથી ચરણનું જલ બનાવી બલિએ (૧) કિર્તિ (૨) ઐશ્વર્ય (૩) ભક્તિ -મોક્ષ એ ત્રણ પ્રાપ્ત કર્યા. તે પ્રશંસાપાત્ર પણ થશે. અને મોટો પર થયો. મોટાઈ એટલે સર્વ લોકમાં પ્રસિદ્ધિ હોવાપણું મોટાઈ ઈચ્છનારે ગુણોની પ્રશંસા કરવી (શ્રીમદભગવત ૧-૧૬-૨૬ થી ૨૯) વાકય પ્રમાણે સત્ય, શૌર્ય ગુણોવાળા હોવાપણું (૨)ઐશ્વર્ય એટલે ઈંદ્રપણુ ન સરખાવી શકાય તેવું એટલે તે ઈંદ્રથી પાણ વધારે, ભગવાન વશ હોવાપણું ઐશ્વર્ય (૩) ભકતોની સ્વતંત્ર ભકિત અથવા સાયુજયરૂપ ગતિ જે એટલે સર્વ લોકમાં પ્રસિદ્ધ, ન ઈચ્છનારને પણ સાયુજય પ્રાપ્ત કરાવે

છે. (શ્રીમદભગવત ૩-૨૫-૨૬) વાકયોમાં પ્રસિદ્ધ છે. (૧૪)

ભગવાનના ગુણ ધર્મ અથવા વીર્યનું નિરૂપણ કરતાં નીચેના શ્લોકમાં ચરણોદકની પ્રશંસા કરે છે.

શ્લોકાર્થ :- ૧૫

આપના ચરણને પ્રક્ષાલન કરવાથી થએલાં પવિત્ર જલે ત્રણ લોકોને પવિત્ર કરેલા છે. તે જલને શંકરે મસ્તક ઉપર ધારણ કર્યાં અને તેથી સાગરના પુત્રો સ્વર્ગ પામ્યા.(૧૫)

भगवतोऽप्यैश्वर्यं कीर्त्तयन्नमस्यति। ऐश्वर्यं शुद्धिं चोपास्यत्वेन पुरुत्वेन दोषनिवारकत्वेनुत्तमश्लोकत्वेन जगद्गुरुत्वेन च। देवदेवेति नन्नु भगवान् देवानामपि देवः उपास्यानामप्युपास्यः। जगन्नाथः नत्वेकदेशस्य। गुणेऽपि पापनिवारकेश्रवणे कीर्त्तने पुरुषप्रयासश्रवणं तथैव कीर्त्तने पापनाशकं। पद्मत्तमेति। यद्वेदोऽपि गुणान् स्वपकः। अकर्त्ता अरितं पिद्भिरितिन्या येन पितृः प्रतिकूलत्वात् तत्कृत्यमपि साध्यं तस्यापि गुणानन्यन्तमिति उत्तमैरपि व्यासादिभिः श्लोक्यत इति। नारायणो जगत्कर्त्ता इति। एवं षड्गुणान् संस्तुवन् नमस्यति। नमोऽस्तु ते इति। नमस्कारस्यार्थेन यानित्यं नमस्कारस्तत्त्वः। अत एव भगवान्नित्य

देवदेव जगन्नाथ पुण्यश्रवणकीर्त्तन यदूत्तमोत्तमश्लोक नारायण नमोऽस्तु ते ॥ २६ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ आयास्ये भवतो गेहमहमार्यसमन्वितः। यदुचक्रद्रुहं हत्वा वितरिष्ये स्वकृतं प्रियं ॥ २७ ॥

कार्यकर्त्रेति भगवत्कृतस्य विधातामावाच्चतावत् पुरीकृत्यामन्त्रयति वाक्यात् आगमनस्य प्रार्थितत्वात् ॥ २६ ॥ कालान्तरे समागन्तव्यमित्याह आयास्य इति। उत्तमानवचनेनाभावाय स्वाभिप्रेते चाह। आयास्यामि गृहमार्यसमन्वितः। इदानीं विद्यमानानां मध्ये बलभद्रसहितः। प्रार्थितानेन इत्थं षट्दुपसमागमिष्यतीति भावः। तर्हि इदानीमेव गन्तव्यमिदानीमेवेति चेत्तत्राह। यदुचक्रद्रुहं हत्वेति। सर्वेषामेव प्राप्तानां वक्रस्य पोडोद्धर्त्तारं कंसं हत्वा सिद्धं वक्रारेण कथनात्कंसं दृष्ट्वा। पित्रा प्रार्थितो प्यायास्ये। समागमने प्रयोजनं सूचयति वितरिष्य इति। स्वहृदा मनोरथानां पारं वा नानाविधिं वितरिष्य इति। च्चेनेतेषां स्वकृतां प्रियं प्रपि प्राप्नोमि तत्र श्यामागमिष्यामीति स्वकृतं ॥ २७ ॥

સુબોધીનીજી; ભાવાર્થ :-

ત્રાણ પગલાં ભરનાર આપના ચરણને પ્રક્ષાલન કરવાથી થએલાં જલે મંદાકિની વિગેરેના ભેદથી ત્રાણ લોકને પવિત્ર કરેલા છે. કારણ કે જલ પોતે શુદ્ધ છે, નખોદક અશુદ્ધ હસે એવી શંકામાં પોતે શુદ્ધ છે એમ કહેલું છે. તે જલ માત્ર પવિત્ર કરનારૂં છે એટલુ જ નથી પણ આધિદૈવિકપણું પ્રાપ્ત કરાવનારૂં છે. એમ તેને શંકરે મસ્તક ઉપર ધારણ કર્યાં. શબ્દોથી કહેલું છે શંકર એટલે મહાદેવ જે મસ્તક ઉપર ધારણ કરવાથી શિવ શિવ થયા. (શ્રીમદભાગવત ૩-૨૮-૨૨)વાકયોના સુબોધિનીજીમાં ફલનું વિસ્તારથી નિરૂપણ કરેલું છે. પછી ભૂમી ઉપર ગએલી ગંગાએ પણ બ્રહ્મદંડથી હણાએલાઓને પણ પવિત્ર કર્યા એમ સગરના પુત્રો સ્વર્ગ પામ્યા ! શબ્દોથી કહેલ છે સગરના પુત્રો સવર્ગ પામ્યા ! શબ્દોથી કહેલ છે સગરના પુત્રો દુષ્ટ બુદ્ધિવાળા તરીકે પ્રસિદ્ધ હતા. તેઓ સ્વર્ગ પામ્યા. ઈંદ્રે તેમનો નાશ કરવા માટે પ્રયત્ન કરેલો હોવા છતાં ભગવાનના ચરણના જલે ઈંદ્રના સરખા કર્યા એવો અર્થ છે. (૧૫)

ભગવાનના ઐશ્ચર્યનું કિર્તન કરતાં ભગવાનને નમસ્કાર કરે છે.

શ્લોકાર્થ :- ૧૬

હે દેવોના દેવ ! હે જગતના નાથ ! હે પૂણ્ય શ્રવણ અને કીર્તનવાળા ! હે યદુમાં ઉત્તમ ! હે ઉત્તમ શ્લોક ! હે નારાયણ , આપને નમસ્કાર હો (૧૬)

સુબોધીનીજી; ભાવાર્થ :-

ઉપાસના કરવા યોગ્ય તરીકે, પ્રભુ તરીકે, દોષ મટાડનાર તરીકે, ગુણ પ્રાપ્ત કરાવનાર તરીકે, ઉત્તમોથી સ્તુતિ કરાતા તરીકે અને જગતના કારણ તરીકે એવું છ પ્રકારનું ઐશ્વર્ય છે.

હે દેવાનના દેવ ! તે છ પ્રકાર પૈકી ભગવાન દેવાના પણ દેવ એટલે ઉપાસના કરવા યોગ્ય છે. (૨) બધાએ જગતનાનાથ છે પણ અમુક પ્રદેશના જ નાથ નથી. (૩) પુણ્ય એટલે પાપને દૂર કરનારાં, શ્રવણ અને કિર્તન જેના તેવા ભગવાન છે. (૪) ભગવાન યદુમાં ઉત્તમ એટલે યદુને પણ ગુણ પ્રાપ્ત કરાવનાર.

પિતાએ કહેલું નહિ કરનાર સર્વથી અધમ છે શ્રીમદભાગવત (૯-૧૮-૪૪) એ ન્યાય પ્રમાણે યદુ તેના પિતાનો વિરોધી હોવાથી, કોઈથી પણ મટાડી ન શકાય એવો દોષવાળો હતો. તેવાને ભગવાનના ગુણ પ્રાપ્ત કરાવે છે. (૪) વ્યાસ વિગેરે ઉત્તમ પુરૂષો પણ ભગવાનના ગુણોનું ગાન કરે છે. તેથી ભગવાન ઉત્તમ શ્લોક છે. (૬) નારાયણ જગત રચનાર હોવાથી ભગવાન જગતના કર્તા છે, કારણ છે. એવા છ ગુણોના ભગવાનને નમસ્કાર હો. (૧૬)

નમસ્કારની પ્રાર્થનાથી સદાનો નમસ્કાર જણાવેલો છે. (૧૬)

ભગવાન નિત્ય કાર્ય કરનારા છે તેથી તેમાં કોઈ વિઘ્ન થતું નથી. તેથી તેટલા સમયમાં અમે શહેર જઈશું એવું

१०टी०३८ एवमागमनं विश्वार्थं भगवद्वाक्यात् गृहे गत इत्याह। एवमुक्त इति। भगवता अप्रतिहतसामर्थ्येन एवमाज्ञप्तः इदानी
८६० मेव नेष्टं सिद्धमिति विमनाः। अथैकार्यमपि करिष्यतीतीव। स्वयं प्रथमतः इति पुरीं प्रविष्टः। कंसाय भगवानानीत
इति स्वकृतं कर्म आवेद्य गृहं ययौ शीघ्रमेव स्वगृहं यातः १८ एवं स्वं संबंधिनो निरोधमुक्त्वा वान्यं येषां सर्वमपि नि
रोधसंपाद्यं स्वरूपेणापि संपादयितुं तस्य यमस्य पुरगं द्रष्टव्यमित्याह। अथेति। अथ भिन्नक्रमेण मित्रभूतैरेव गोपालैः

एवमुक्तो भगवता सोऽक्रूरो विमना इव। पुरीं प्रविष्टः कंसाय कर्मावेद्य गृहं ययौ १८ अथाप
राह्णे भगवान्कृष्णः संकर्षणान्वितः। मथुरां प्राविशद्गोपैर्दिदृक्षुः परिवारितः १९

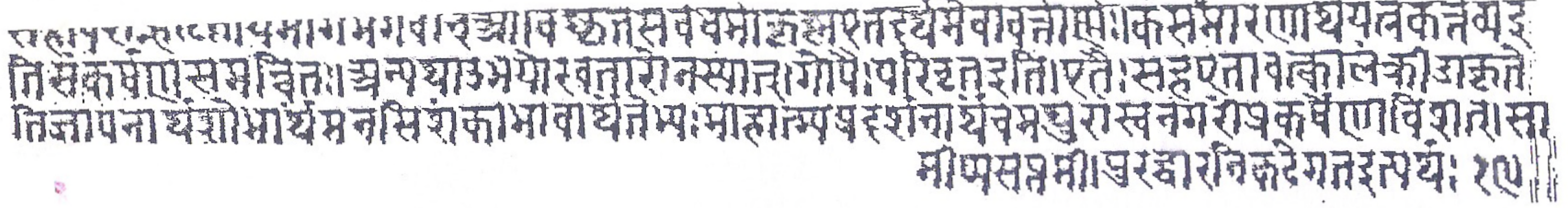
[illegible] भगवान् आविष्कृतः सर्वसमाक्रान्तरस्तत्र ऐश्वर्यमेवावृत्तोऽसौ । कंसमारणार्थं यत्नकर्तव्य इ
ति संकर्षणः समन्वितः । अन्यथा उभयोरवतारो न स्यात् । गोपैः परिवृत इति । एतैः सह एता वत्कालिकी उक्ता
तिज्ञापनार्थं शोभार्थं मनसि शंकाभावार्थं तेभ्यः माहात्म्यप्रदर्शनार्थं च मथुरां स्वनगरीं च कर्षणविशतः सा
मीप्यसप्तमी । पुरद्वारनिकटे गत इत्यर्थः १७ ॥

राम
८६०

ભગવાનનું વચન હોવાથી હું બીજે સમયે આવીશ એમ તે સમયે ભગવાને કહ્યું તે નીચેના શ્લોકથી કહે છે.

શ્લોકાર્થ :- ૧૭

યદુઓના સમુહનો દ્રોહ કરનારને હણીને હું તમો ઘેર આર્ય સાથે આવીશ અને મિત્રોનું પ્રિય કરીશું. (૧૭)

સુબોધીનીજી; ભાવાર્થ :-

સંબંધ વિનાનાનું વચન નથી એમ જણાવવા પોતાનું ઈચ્છેલું કહે છે કે હું આવીશ. પરંતુ આર્ય સાથે આવીશ. બલભદ્ર સાથે આવીશ. બધાને આવવાની પ્રાર્થના હોઈ ઉદ્ધવ સાથે આવીશ એવા ભાવ છે.

ત્યારે હમણાં બે જ પધારો એમ કહો તેથી યાદવોના સમુહનો દ્રોહ કરનારને હણીને એ શબ્દો યોજેલા છે. એટલે કંસને હણીને આવીશ. તેને હણવાના વિષયમાં સંદેહ નથી. મિત્રોનું પ્રિય કરીશ. શબ્દોથી આવવાનું પ્રયોજન સૂચવે છે. પાંડવો અને અહીં રહેલાઓનું પ્રિય કરીશ. હું તારા ઘેર આવીશ. (૧૭)

એ પ્રમાણે ભગવાને પધારવાનું નક્કિ કરી ભગવાનની આજ્ઞાથી ઘેર ગાયો તે નીચેના શ્લોકથી કહે છે.

શ્લોકાર્થ :- ૧૮

ભગવાને એમ કહેલો તે અક્રુર નિરાશ થએલો શહેરમાં ગયો અને કંસને પોતાનું કર્મ જણાવી ઘેર ગયો. (૧૮)

સુબોધીનીજી; ભાવાર્થ :-

અટકાવી ન શકાય એવા સામર્થ્યવાળા ભગવાને એ પ્રમાણે આજ્ઞા કરેલી. પોતાનું ઈચ્છેલુ. હમરશં થયું નહિ તેથી નિરાશ થએલો હોવા છતાં શહેરમાં ગયો ભગવાનને હું લાવ્યો છું. એવું પોતે કરેલું કર્મ કંસનને જણાવીને તરત જ પોતાના ઘેર ગયો. (૧૮)

ततो भगवान् दृष्टवानित्याह ददर्शेति । भगवद्दृष्टां पुरीं वर्णयति त्रिभिः पुरुषार्थचतुष्टयस्य सम्यक् स्वरूपतो द्रव्यतश्चैव विनियोगाय पुनरुत्तमा । अलङ्कृतासीत् पतितं भगवद्दर्शनार्थमिति । तत्र प्रथमं पुरद्वारे दृष्टवान् इति । तत्र स्थापितवान् स्फाटिकानि तुङ्गानि गोपुराणि पुरद्वाराणि यस्याः । द्वारान्तरं बृहद्धेमकपाटानि तोरणानि च यस्याः । ताम्रमयाः आराः कोष्ठानि च प्राकाराः यस्याः । केचित्तु आरशब्देन आरकूटं मन्यन्ते । ताम्रमयाः । परिखया दुरासदा । एवं नावरुद्धेति परिखायां न बाधः । उद्यानानि पुष्पप्रधानवाटिकाः तैः रम्या । उपवनैश्च फलप्रधानैः उपसमीपशोभिता । द्वारप्राकारपरिखाफलवृक्षैः सुशोभिता । एवं प्रधाननगरी रम्या सालङ्कारा निरूपिता २० वात्य

ददर्श तां स्फाटिकतुङ्गगोपुरद्वारां बृहद्धेमकपाटतोरणाम् । ताम्रारकोष्ठां परिखादुरासदामुद्यानरम्योपवनोपशोभिताम् ॥ २०

सौवर्णशृङ्गाटकहर्म्यनिष्कुटैः श्रेणीसभाभिर्भवनैरुपस्कृताम् । वैदूर्यवज्रामलनीलविद्रुमैर्मुक्ताहरिद्भिर्वलभीषु वेदिषु ॥ २१

ततः शोभातिशयमाह सौवर्णेति । सुवर्णमयाः शृङ्गाटकाः तैः उपस्कृतामिति । शृङ्गाटकं चतुष्पथं चत्वरमार्गविश्रामस्थानमिति । हर्म्याणि धनिनां गृहाः । निष्कुटाः गृहारामाः । एकशिल्पोपजीविनां क्रयविक्रयस्थानं श्रेणिः । सभा नराणामुपवेशस्थानानि भवनानि । सर्वेषामेव गृहाः सर्वत्र सुवर्णमया इति न कापि शोभा । वैदूर्यादयो मणयः तैः उपस्कृतां वज्रा हीरकाः अमलाः स्फाटिकाः नीलाः नीलमणयः विद्रुमाः प्रवालाः मुक्ताः हरिन्मणयश्च निर्मिताः । वलभ्यः ग्रहपृष्ठा वलभ्यो द्वारानेव ... निर्मिताः उपवेशनार्थवेदयः उपवेशनानि स्थानानि तेषु वैदूर्यादिभिरुपस्कृतामिति सम्बन्धः २१

એ પ્રમાણે સમુદ્રનો વિરોધ જણાવી પહેલા પણ વાર્તાથી મથુરાવાસીઓનો વિરોધ કરાવી શરૂથી નિરોધ કરાવવા ભગવાને પોતે મથુરાં જોઈ તે નીચેના શ્લોકથી કહે છે.

શ્લોકાર્થ :- ૧૯

પછી દિવસના પાછલા ભાગમાં મથુરાં જોવાની ઈચ્છાવાળા ભગવાન કૃષ્ણ સંકર્ષણને સાથે લઈને ગોપોથી વિટલાયેલા મથુરામાં પધાર્યા. (૧૯)

સુબોધીનીજી; ભાવાર્થ :-

ગોપાલોની સાથે દિવસના પાછલા ભાગમાં તેના પોતાના સર્વધર્મો પ્રગટ કરેલા છે. તેવા ભગવાન કંસને હણવા માટે અવતરેલા કંસને હણવાનો પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. સંકષણને સાથે લઈ મથુરામાં પધાર્યા. તેમ ન હોય તો બંનેનો અવતાર જ ના થાય. આ ગોપો સાથે મે આટલા સમય ક્રિડા કરી એમ જણાવવા અને મનમાં કોઈ પ્રકારનો ભય નથી એમ જણાવવા અને ગોપોને પોતાનું મહાત્મ્ય દર્શાવવા *ગોપોથી વિટાયેલા* થઈ ભગવાનને પોતાની નગરી મથુરાંમાં પ્રવેશ કર્યો. નગરના દ્વરા સુધી પહોંચ્યા એવો અર્થ છે.

શ્લોકાર્થ :- ૨૦

સ્ફટીકના ઉંચા મંદિરોમાં અને શહેરના બારણાંઓવાડી અને સુર્વણના કમાડો અને તૌરણોવાળી તાબાંની વંડીઓ અનેકોઠારોવાળા, ખાઈને લીધે પાસે ન જઈ શકાય તેવા બગીચાઓથી રમણીય વાડીઓથી શોભતી ને નગરી જોઈ. (૨૦)

સુબોધીનીજી; ભાવાર્થ :-

ભગવાને જોઈલી ચાર પુરૂષાર્થથી ભરપુર નગરીનું વર્ણન છે.

કારીકા -૭ : સ્વરૂપથી (૨૦) દ્રવ્યથી (૨૧) વિચિત્રપણાને લીધે પણ સર્વથી ઉત્તમ(૨૨) હમણાં ભગવાનનું દર્શન કરવા ઈચ્છનારાઓએ શણગારેલી તેવી નગરી ભગવાને જોઈ. (૭)

કારીકા-૮: બારણાંઓ, વખારો, ખાઈ ફલ અને ફૂલોથી પાંચ પ્રકારે શારીરિતે શોભાવાડી રમણીય અને અલકારી નગરી વર્ણવી છે. (૮)

ભગવાને મથુરાંને પોતાની દષ્ટિથી સંતોષ પ્રાપ્ત કરાયો. સ્ફટીકના ઉંચા મંદિરોના અના બારણાંઓ જેમાં હતાં તેથી સુર્વણના કમાંડો અને તોરણો જેમાં હતાં. તાંબાની બનાવેલી વડીઓ અને વખારો જેમાં હતી. તે નગરી ભગવાને જોઈ. તાંબાની બનાવેલી અને પિત્તળની બનાવેલી વખારો જેમાં હતી.તેવી ચાર બાજુ ખાઈ જેની પાસે જઈ શકાય નહીં એવી નગરી ભગવાને જોઈ. જેમાં પુષ્પ મુખ્ય હોય તેવા બગીચાઓ અને ફલવાળી વાડીઓથી શોભતી નગરી ભગવાને જોઈ. (૨૦)

ભગવાનની શોભા, બહારની શોભા વર્ણવી હવે અંદરની શોભા વર્ણવે છે.

શ્લોકાર્થ :- ૨૧

સુર્વણના વિસામાઓ, હવેલીઓ, અને જડેલી ભૂમીથી શોભાવેલી ચૌટા સભાઓ અને મકાનોથી શોભાવેલી, બાંકડાઓમાં અને ઓટલાઓમાં વદૂર્ય, હીરા, સ્ફટીક, નીલમણી અને પરવાડાથી મોતીઓ અને નીલા મણુઓ શોભાવેલી નગરીને ભગવાને જોઈ. (૨૧)

સુબોધીનીજી; ભાવાર્થ :-

સુવર્ણના બનાવેલા વિસામાઓ હતા. વિસામા એટલે શેની અંદર ચાર રસ્તા મળે તે સ્થળે વિશ્રામ લેવાનો સ્થાન તે વિશ્રામો. હેવલીઓ એટલે ધનવાળઓનું કરણ, નિષ્કુટમ્ એટલે જડેલી ભૂમી. ચૌટું એટલે એક જ કલા ઉપર આજીવીકા

VIBRANT PUSHTI * VADODARA *

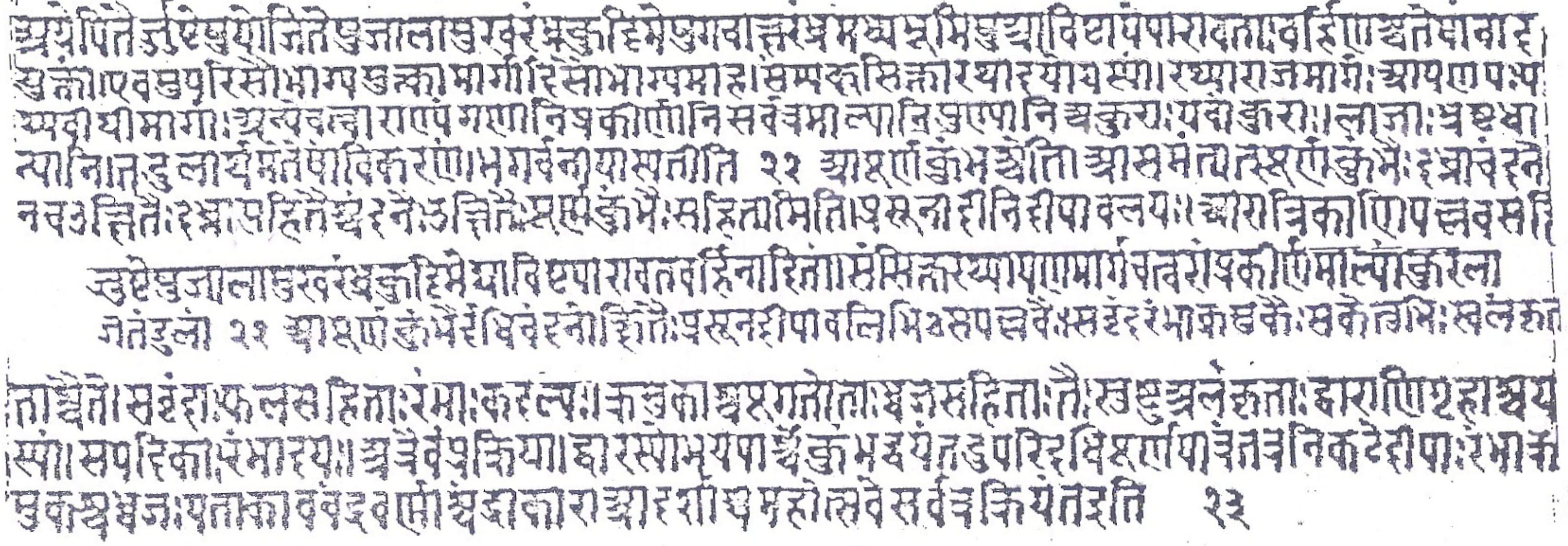

કરવાવાળાઓએ ખરીદવા તથા વેચવાનું એક સ્થાન, સભાઓ એટલે માણસોને બેસવાનું સ્થાન, મકાનો એટલે પુરૂષોના ઘરો.આ બધા સુવર્ણના બનાવેલા હોવાથી કોઈ પણ સ્થળ શોભાવગરે રહેલ નતી. વૈદુય એટલે મણિઓ છે. તેનાથી શોભાવેલી નગરી જોઈ હિરો એટલે સ્ફટીક માણીઓ, નિલ માણીઓ(૨૧) વિદ્રમ અપલે પરવાળું મોટ અને લીલામાણીઓ. આ માણીઓથી બાકડાં અને ચોટા બનાવેલા હતાં. ઓટલાઓ એટલે બેસવાની ઉંચી જગ્યાઓ વૈદુર્યથી શોભાવેલી નગરી જોઈ.

શ્લોકાર્થ :- ૨૨

તેઓથી જડાયેલી ઝાડીઓનાં ચિત્રો,અને મધ્યમ ભૂમીમાં બેઠેલાઅ કબુતરા અને મયુરોએ પોતાના અવાજથી

ગંજાવેલી, સારી રીતે છાણકાવ કરેલા રાજમાર્ગો, બજારો, રસ્તાઓ અને વેરાયેલા પુષ્પો અને અકુંરો અને પ્રાણી અને ચોખાવાળી નગરી જોઈ. (૨૨)

સુબોધીનીજી; ભાવાર્થ :-

આગળ ઉપર મણીઓથી જડેલી ઝાડીઓના છિદ્રો વચ્ચે રહેલી ભૂમીમાં બેઠેલા હતા જે કબૂતરો અને મયુંરો તેઓના અવાજથી ગાતી નગરી ભગવાને જોઈ. તે પ્રમાણે ઉપલા ભાગનું વર્ણન કરી માર્ગોનું સૌદંય જણાવે છે. સારી રીતે છટકાવ કરેલા રાજમાર્ગો અને આગણાંઓ સર્વશ્વરી પુષ્પો, અંકુર, શેકેલા ધાણાંઓ જેમાં છે તે નગરી ભગવાને જોઈ. ભગવાન પધારવાના છે. તેથી મગલ થાય તે માટે (૨૨)

શ્લોકાર્થ :- ૨૩

દહીં અને ચંદન છાટેલાં પૂરા ભરેલા કૂંભોથી પ્લવોવાળાં પુષ્પો,અને આરતી હતી રેશમી આરતીઓથી રેશમી વસ્રોવાળી, દજાઓઆ વાડી, ફળ વાળી કેળો નઅને સુપારીના છોડોથી જેની અંદરના બારણના ઘરોસારીરીતે શણગારેલા હતા. એવી નગરી ભગવાને જોઈ.(૨૩)

સુબોધીનીજી; ભાવાર્થ :-

દહીં અને ચંદન છાંટેલા પુરા ભરેલા કુંભોથી શણગારાએલી કુભોવાળી નગરી જોઈ. પુષ્પો, દીવાની હારો, પલ્લવોવાળાં કુભોવાળી નગરી જોઈ. પુષ્પો, દીવની હારો, પલ્લવોવાળાં હતાં. ફલવાળી કેળો અને સોપારીના છોડો ધજાવાળાં હતાં. તેમનાથી અંદરના બારણાં અને ઘરો સારી રીતે શણગારેલાં હતાં તેવી નગરી જોઈ. દ્વારની બંને બાજુએ બે કુંભો તેમની ઉપર દહીંથી ભરેલું કામ, તેની પાસે દીવા, કેળ, સોપારીનો છોડ, ધજાઓ અને પતાકાઓ અને ચંદ્રના જેવો રંગવાળા ચંદ્રના જેવા આકારવાળા અરીસાઓ મહોત્સવમાં સર્વ સ્થળે કરવામાં રાખવામાં આવે છે. (૨૩)

એ પ્રમાણે નગરીનું વર્ણન કરી તેમાં બંનેએ પ્રવેશ કર્યો.

VIBRANT PUSHTI * VADODARA *

एवं पुरीं वर्णयित्वा तत्सम्प्रविष्टावित्याह। तां सम्प्रविष्टाविति। सर्वेषां भगवद्दर्शनार्थमेव तथा निर्माणमिति ये पुनर्बहिरागत्य दर्शनं सम्भवन्ति तान् उक्त्वा यासां न सम्भवति। तासामुद्योगाधिक्यमाह। द्रष्टुं समीयुरिति। नगरीप्रविष्टौ वसुदेवस्य पुत्रौ गोपालैर्वृतौ। नरदेववर्त्मना राजमार्गेण संवृतौ गच्छन्तौ द्रष्टुं पुरस्त्रियः समीयुः

तां सम्प्रविष्टौ वसुदेवनन्दनौ वृतौ वयस्यैर्नरदेववर्त्मना। द्रष्टुं समीयु
स्त्वरिताः पुरस्त्रियो हर्म्याणि चैवारुरुहुर्नृपोत्सुकाः॥ २४

सम्मुखाभिमुख्येन समागताः। याः साधारण्यः पुरस्त्रियः दूरस्थाः बहिर्निर्गमनासमर्थाश्च हर्म्याणि उच्चगृहान् आरुरुहुः। चकारात् यानेव स्थिताः द्रष्टुं शक्नुवन्ति तानेवारुरुहुरिति। नृपेति सम्बोधनं राज्ञो गमनेप्येवं कुर्वन्तीति ज्ञापनार्थं भगवति तद्विशेष॥
उत्सुका इति २४

શ્લોકાર્થ :- ૨૪

તેમાં પ્રવેશ કરેલા મિત્રોથી વીંટાએલા, રાજમાર્ગ ઉપર વસુદેવના બે પુત્રોનો દર્શન કરવા શહેરની સ્ત્રીઓ ઉતાવળી સામી આવી અને હે નૃપ! આતુર થઈ હવેલીઓ ઉપર ચઢી ! (૨૪)

સુબોધીનીજી; ભાવાર્થ :-

સર્વેને ભગવાનના દર્શન થાય તે માટે તે પ્રમાણે કહેલું હોવાથી તેઓએ બહાર આવીને દર્શન કરવાનો સંભવે નહી તેઓનો દર્શન માટેનો ઉદ્યોગ ઉતરાધથી કહે છે. નગરમાં પ્રવેશ કરેલા ગોપાલોથી વીટાંએલા રાજમાર્ગો ઉપર ભેગા થતાં વસુદેવના બે પુત્રોના દર્શન કરવા શહેરની સ્ત્રીઓ સામે મુખને રાખીને આવી. જે શહેરની સ્ત્રીઓ સાધારણ હતી તેઓ દૂર રહેલી હતી અને તેઓ બહાર નીકળવા અસમર્થ હતી તે મકાનો ઉપર હતી. ચ અને શબ્દથી જેના ઉપર રહીને દર્શન કરી શકે

તેવા મકાનો ઉપર ચઢી રાજા શહેરમાં જાય ત્યારે સ્ત્રીઓ એમ કહે છે તે જણાવવા હે નૃપ ! એવું સંબોધન કરેલું છે. રાજા કરતાં ભગવાનમાં રહેલ ઉત્તમપણું આતુર થઈ શબ્દોથી જણોવેલું છે. (૨૪)

નીચેના શ્લોકથી તેમની આતુરતાનું વર્ણન કરતાં તેમને કરેલ વસ્ત્રો અને આભુષણોનો ગુંચવાળો જાણાવે છે.

टी.३८ ९६२ तासामौत्सुक्यं वर्णयन्वस्त्राभरणानां विपर्यासमाह॥ काश्चिदिति भगवति भावो विशेषः अन्यथा लौकिक्येव
भाषा भवति। काश्चित् स्त्रियः विपर्यक् विपरीततया धृतानि वस्त्राणि भूषणानि च याभिः। पादयोराभरणं हस्ते
अक्षा वस्त्राण्युपरि एवं सर्वत्र। किं च केवलं विपर्यासः अपितु युगलेषु एकं विस्मृत्य एकमेवाभरणं धृत्वागता
॥ अथेति विपर्ययहेतुभ्यः अपराः अन्याः। तत्र सर्वापेक्षया प्येताउत्तमा इति युगलाभरणेषु हस्तकटकादिषु एक

काश्चिद्विपर्यग्धृतवस्त्रभूषणा विस्मृत्य चैकं युगलेष्वथापराः। कृतैक
पत्रश्रवणैकनूपुरा नाङ्क्त्वा द्वितीयं त्वपराः स्वलोचनं ॥ २५ ॥

स्यापि स्मरणं भवति। पत्रश्रवणे नः द्वयोरेव स्मरणं नैकस्य एकस्मरणं सर्वथा विगीतं तादृशमपि कृतवत्य इत्याह। कृ
तैकपत्रश्रवणैकनूपुरा इति। कृतं स्यापितमेकमेव पत्रं ताटङ्कं श्रवणे याभिः। एकमेव च नूपुरं श्रवणे पादे वा कृ
तं याभिः ताश्च। अन्यास्तु नः द्वितीयं लोचनं न अक्त्वा इहैवसमीपुरिति संबंधः। ततः शेषान्यायः। स्वलोचनमिति
। अग्रे स्वलोचनमपि अस्मत्कटाक्षेण लोचनं स्यामिति नेतस्यैव गाति ॥ २५ ॥ रास ९६२

શ્લોકાર્થ :- ૨૫

કેટલીક ઉંધી રીતે વસ્ત્રો અને ભૂષણો ધારણ કરેલી અને બેમાંથી એક આભરણ વિસરીને આવી. તેમજ બીજીઓ કાનમાં એક જ એરિંગ અથવા એક જ ઝાંઝર પહેરેલી આવી. અને બીજીઓ તો પોતાનું લોચન આંજ્યા વગર આવી. (૨૫)

સુબોધીનીજી; ભાવાર્થ :-

સ્ત્રીઓનો ભગવાનમાં ઘણો ભાવ છે. તેમ ન હોય તો આ લૌકિકી ભાષા જ થાય. કેટલીક સ્ત્રીઓ ઉંધી રીતે ધારણ

VIBRANT PUSHTI * VADODARA *

કરેલી વસ્ત્રો અને આભુષણોવાળી આવી. ચરણનું આભરણ હાથ પર અને નીચેના વસ્ત્રો ઘાંઘરો વિગેરે ઉપરના ભાગ પર ધારણ કરીને આવી. એ પ્રમાણે વસ્ત્રો અને આભરણો ઉંધા ધારણ કર્યા. એટલું જ નહિ પણ બે જોડીમાંથી એક જોડી ભૂલીને એટલે એક આભરણ ધારણ કરીને આવી. કાનમાં એક જ એરિંગ અને એક જ ઝાંઝર પહેરેલી આવી. તેમાં પહેલા જેઓનું વર્ણન કર્યું. તેઓના કરતાં ઉત્પન્ન હતી. જોડીના આભરણો પૈકી હાથના કડાં એક પણ પહેરી શકાય પણ જ્યાં બે આભરણ કરવાની જગ્યાએ ધારણ કરવાની જગ્યાએ એક જ ધારણ કરે તે કર્મ નિંદીત ગણાય. તેવું તેમને કર્યું. તેમ કાનમાં એક જ એરિંગ અથવા એક જ ઝાંઝર પહેરેલી શબ્દથી કહે છે. વળી બીજીઓ નીનુ લોચન આંજ્યા વગર ભગવાનના દર્શન કરવા આવે એવો શ્લોકનો સંબંધ છે. બીજા લોચનમાં મેશ આપવા આંજવા જતાં વચ્ચામાંથી ઉઠી ગઈ. (૨૫)

નીચેના શ્લોકમાં તેઓને ક્રિયામાં આસક્તિ ન હતી એમ જણાવે છે.

क्रियाशक्तिभावमाह। अश्नंत्य एका इति। तत्र अशनकर्म अन्नं वा अन्यथापि त्यागो भगवतीति तद्भावे तत्पर्यमाह सोत्सवा इति। उत्साहसहिता। अन्याः पुनरभ्यज्यमानाः सर्वांगे दत्ततैला शिरसि धृता वा। अकृतोपमज्जनाः स्नानमकृत्वैव ययुः। अन्याः पुनः स्वपंत्यः उत्थाय भगवानागत इति कोलाहलं निशम्य तथैवाचरितदेहाः स

अश्नंत्य एकास्तदपास्य सोत्सवा अभ्यज्यमाना अकृतोपमज्जनाः।
स्वपंत्य उत्थाय निशम्य निःस्वनं प्रपाययंत्योऽर्भमपोह्य मातरः। २६

मीपमागताः। अन्याः पुनः मातरः अनीप्सितरिक्ताः साक्षात् स्वस्तनपानं बालकान् प्रपाययंत्यः अर्भमतीव बालकम् पिविस्त्र्यापोह्य त्वरिता ययुः इति संबंधः २६

શ્લોકાર્થ :- ૨૬

કેટલીક ભોજન કરતી તે તજી ઉલ્લાસવાળી થઈ આવી તેલી ચોળીને સ્નાન કર્યા વગર આવી. ઉંગતીઓ અવાજ સાંભળીને ઊઠીને આવી. બાળકને ધવડાવતી માતાઓ બાળકને ત્યજીને દર્શન કરવા આવી. (૨૬)

સુબોધીનીજી; ભાવાર્થ :-

ભોજન કરતી ભોજન ત્યજીને ભગવાનના દર્શન કરવા આવી. તે ઉલ્લાસવાળી થઈ. પદ યોજેલુ છે. બીજીઓ આંખા શરીર પર તેલ ચોળાએલી અથવા માથામાં તેલ નાખી સ્નાન કર્યા વગર જ આવી. બીજી જે માતાઓ હતી અને તે ઉંઘતીઓ હતી તે ભગવાન પધાર્યા છે એમ કોલાહલ સાંભળીને તેવી જ સ્થીતીમાં દેહનો વિચાર કર્યા વગર દર્શન કરવા આવી. માતાઓ જેઓ પોતે જાગેલાં બાળકોને ધવડાવતી હતી. તે નાના બાળકોને ત્યજીને ત્વરાથી દર્શન કરવા આવી. અવો વાકયનો સંબંધ છે. (૨૬)

ભગવાનના દર્શન માટે એવી રીતે પ્રપંચના વિસ્મરણનું નિરૂપણ કરી તેમની આશક્તિ ભગવાન માટે થાય તે માટે ભગવાને કરેલાં ચરિત્ર નીચેના શ્લોકથી કહે છે.

ટી०३८ ८६३ एवं सर्वासां भगवद्दर्शनार्थं प्रपंचविस्मृतिर्निरूपिता निःप्रपंचानां तासां तदर्थं भगवच्चरित्रमाह मनांसीति। तासां दर्शनानां मनश्च भगवदीयं जातं तदा तासां सक्तिः सिद्धा मनो हि लौकिकत्वात् संसारस्य। मनसो हि वशीकरणं द्वेधा भवति। वस्तुसामर्थ्यात् मन एव वशं भवति। यथा कृष्णविषये स्त्रीणां मोहकत्वं भवति। यथा मंत्रादिभिः। तत्रारविंदलोचनः कमलनयन इति स्वरूपसौंदर्यं सर्वतापनाशकत्वेन उपकारित्वं च

मनांसि तासामरविंदलोचनः प्रगल्भलीलाहसितावलोकनैः। जहार मत्तद्विरदेंद्रविक्रमो दृशां ददच्छ्रीरमणात्मनोत्सवं ॥ २७ ॥

निरूपितं धर्मान्तरेणाह का नाम प्रगल्भाया लीला तत्सूचकं यद्धसितं तत्सहितं तेन वलोकनैरिति। अतिकामुकस्य तादृशं चेष्टासूचकं हास्यं भवति। अवलोकनं च दूरस्थानां सतां परिज्ञानेन नेत्राभ्यां सम्बन्धो भवतीति। हसितं मंत्रात्मकं। दृष्टिः पाशात्मिकेति। परस्याः मनः प्रत्येवं प्रकारेण यातीति। तादृशमेव हसितं येन चित्तं चेतितं ज्ञा। राम ८६३

पथि ह्रंकङ्कवचनंतत्रबोधकं वा तद्धि हरीकर्त्तुमाह।मत्तद्विरदेन्द्रविक्रमइति।भयं वा वकं लौकिकं तत्रासां वैदिकेत्वावि कारा भावात्तविचारे दोषाभावात्ततो यथा मत्तो द्विरदः स्वार्थं सर्वानविचार्य लौकिकानौकिकसाधनं युङ्क्ते।यथा मत्तगजः सजातीयानामप्यतिक्रमार्थं इन्द्रपदं तस्यापि सर्वथा कर्त्तव्यत्वेन धर्मः अत्र पथिको भवतीति विक्रमपरेतस्मारस्य एतत्स्वपन्नोता सांत्तसर्वथा भयाभावश्च सूचितः।ननु दृष्टिद्वारा हि मनो यात्यामतः स्थितं इन्द्रियान्तरं व्यापारस्य तदानीमभावात्तद्दृष्टिः सुजनात्वलाअन्यत्रगच्छेयदितदा वक्षरा ग्रहणं सर्वथा न संभवतीति कथमेकांततो ग्रहणमिति।चेत्तत्राह।तासां दृशां श्रीरमणात्मना लक्ष्मीरमणरूपेणोत्सवं ददद्दिति उत्सवदा सन्तो हि नान्यत्र।किंच नवेदस्य सर्वस्यापि प्रकारे पि वेन्द्रलानां मध्ये लक्ष्मीः परमकाष्ठा मापन्नातां वेद्मस्तीति अनन्यासक्ता करोति।कथमन्यान्न कुर्यात् अतो निःप्रत्यूहं तासां मनोहरणमुपपद्यते।आत्मपदेन नावस्यकान्वितत्परन्वेस्तूचयति २७ ॥ ॥ ॥

શ્લોકાર્થ :- ૨૭

કમલ જેવા નયનોવાળી ઉત્તમ મત હાથીના જેવા પરાક્રમવાળાં ભગવાને તેઓના ચક્ષુઓને લક્ષ્મીના રમાણરૂપથી ઉત્સવ આપતાં સ્વચ્છંદ લીલા સૂચવનાર હાસ્યવાળી દ્રષ્ટિઓથી તેઓના મનને હર્યા. (૨૭)

સુબોધીનીજી; ભાવાર્થ :-

ઉપર વર્ણન કરેલી સ્રીઓનું મન જો ભગવદીય થાય તો આશક્તિ થઇ જાય. કારણ કે સંસારનું મૂળ મન છે. મનને વશ કરવાનું બે પ્રકારે થાય. (૧) જેમ ઉત્તમ પદાર્થમાં મન ચોટે છે તેમ વસ્તુના સામર્થ્યને લીદે મન જ વશ થાય. (૨) જેમ મંત્રો વિગેરેથી મન વશ થાય છે. મોહ ઉત્પન્ન કરનાર પોતાના ગુણોથી મન વશ થાય તે પૈકી ભગવાનને કમલ જેવા નયનોવાળા કહી તેમના સ્વરૂપનું સૌદય અને તાપોનો નાશ કરનાર, ઉપકાર કરનાર તરીકે તેમને જણાવે છે.(૩) સ્વંચ્છદ જે

લીલા અને તેનું જે હાસ્ય તેવા હાસ્યવાળી દ્રષ્ટિઓ શબ્દથી મોહ કરનાર ગુણો કહે છે. કારણ કે ઘણા પ્રેમવાળા હાસ્યની દ્રષ્ટિ પ્રેમની ચેષ્ટા સૂચવનાર છે. તેઓ શહેરની સ્ત્રીઓ હોવાથી તે જાણે છે અને મોહ પામે છે. હાસ્ય મંત્ર જેવું છે. દ્રષ્ટિ સાંકળ જેવી છે. જે સ્ત્રીનું મન જે પ્રકારથી ભગવાનમાં આવે તેવા ભગવાનના હાસ્યની દ્રષ્ટિ તે સ્ત્રી તરફ થાય છે તે જણાવે છે.

ભગવાનમાં મન મોહ પામે તેમાં નડનારી બુદ્ધિને દૂર કરવા *મત ઉત્તમ હાથીના પરાક્રમવાળા* શબ્દો યોજેલ છે. વૈદિકમાં સ્ત્રીઓનો અધિકાર નહી હોવાથી ને ભગવાનમાં મોહ પામે તેમાં દોષ નહી હોવાથી તેઓને નળવામાં લૌકિક ભય છે. તે સંબંધમાં *ભગવાન મત હાથી* છે. જેમ મદવાળો હાથી બધાનો વિચાર નહી કરતાં લૌકિક અને અલૌકિક સાધનોવાળો થાય છે. અને પોતાનું કાર્ય સાધે છે.

તેવા ભગવાન છે. ઉત્તમ શબ્દથી કર્તવ્ય તરીકે રીવાજ ઉત્તમ હોય છે. તેથી વિક્રમ શબ્દ યોજેલ છે. તેથી તે સ્ત્રીઓને ભય નથી. સ્ત્રીઓની અંદર રહેલા મનને દ્રષ્ટિ દ્વારા ગ્રહણ કરવું જોઈએ. દ્રષ્ટિ ચંચંળ છે. તે બીજે જાય તો મનને ગ્રહણ કરવાનું કોઈ રીતે સંભવે નહી. તેથી ભગવાને તેમના મન હરી લીધા. એમ કેમ કહી શકાય? એવી શંકા થાય ત્યાં તેઓના ચક્ષુઓને લક્ષ્મીના રમણના રૂપથી ઉત્સવ આપતાં શબ્દો કહેલાં છે. કારણ કે ઉત્સવમાં જેની આશક્તિ હોય તેનું સર્વસ્વ લઈ લેવામાં આવે તો પણ તેણે ઉત્સવ સીવાય બીજી કોઈ પણ વસ્તુનું ભાન નથી.

લક્ષ્મી ચંચળ છે. તેને ભગવાન રમાડે છે. અનેપોતાના સીવાય બીજામાં આસક્તિ વગરની કરે છે. તો બીજી સ્ત્રીને તે કેમ ન કહે? તેથી તેઓનું મન ભગવાન હરે તે નીર્ણય સીદ્ધ થાય છે. તેઓની દ્રષ્ટિ ભગવાનમાં આશકત રહે તે જરૂરી હતું તેથી દ્રષ્ટિ બીજે નાખી શકતી ન હતી. (૨૭)

ક્લેશ વગર કર્મ કરનારા ભગવાને તેમનું મન કેવી રીતે હર્યું? એવી શંકામાં નીચેનો શ્લોક કહે છે.

VIBRANT PUSHTI * VADODARA *

१०।२९।३८
८६४

ननु भगवानक्लिष्टकर्मा तासां मनः कथं गृहीतवान्नित्याशंक्याह। दृष्ट्वेति। आत्मानं सकार्यं ताभ्यो दत्वा तासां मनो गृहीतवान्। भगवत्स्वरूपग्रहणे तासां प्रकारमाह॥ दृष्ट्वेति। सुहृदः सर्वदा रक्षकः तापो भगवान्स्वदर्शनी दृष्टः। ततः च सुःप्रीतिरुक्ता श्रवणव्यतिरेकनप्रीतिर्न भवति इति अन्यथाद्भुतरसएवोत्पद्यते। तत्प्रीतिः सर्वेभ्योऽप्यधिकप्रीतिसिद्ध्यर्थं सुहृदः श्रवणमपेक्ष्यते ततस्तासां चित्तासंगमाह। अत्यद्भुतचेतसइति। दर्शनमद्भुतं चित्तं यासां। अतएव वध्रियमाणमपि स्वभावादिभिर्न स्थितं [illegible] मनसं तेन चित्तप्रतिबंधकं मनोऽपि नास्ति

हस्तः सुहृदः क्रान्तमनुद्भुतचेतसस्संततसेक्षणोत्स्मितस्वभोक्षणालब्धमानाः। आनंदस्य निसु
पशुत्वहरणात्मलब्धहृष्टत्वतोजअनंतमरिरमाधि २८ ॥ ॥

प्रत्युतात्युक्षणमेवेति तथाप्युपस्कृताः मनोऽनंतं गृहीतम समर्था इति पुरस्कारमाह। तत्सापेक्षणं स्वकं युक्तस्मितं हृद्यस्मितं सर्वप्रपत्तात अधिकारसंतनद्धिः स्मारकं च दोवस्तु पाभिहृत्वा यस्मितं अलौकिकेभावाय प्रेक्षणमिति द्वयमिलितमष्टतत्वं भवति। आभासैरप्युपमीयते प्रकृतोपयोगाय तत्पापक्षणं सेवनं तेन लब्धा मानायाभिः लतापायास्ता। अस्तासिक्ता। भगवतोऽप्यानंदरूपं फलं फलिष्यतीति। ततः सन्मानं नो प्राप्य आनंदात्

भवे येऽग्याः स्तपः भावलक्षणं वामानं प्राप्तत्वपनोदनार्थमिक्समागतं भगवंतं स्वतः पुरुषार्थरूपमानंदरूपात्मत्रिर्यति। उपस्थायेऽन्तरात्मनाचिन्तेन च समालिंग्याततः क्षणं जाताः। भगवत्प्रविष्टमार्गमाह। दृशाः आत्मलब्धमिति। दृष्टिद्वारा ज्ञानद्वारा च। आत्मन्याप्तत्वेन वा लब्धा। ततो ततः क्षणं नेत्राः बहिर्पितं प्रकरितवत इत्याह। हृष्यत्वच इति। सर्वांगेषु रोमांचयुक्ताः ततः क्षणमनोरथाज्जाता इत्यर्थः। अनंतमाधिजहरुरिति। भगवान्स्वाभिर्न प्राप्त इति। एवं मनः पीडास्थिता। प्रानेपि भगवति पादनित्यप्राप्तो भगवानवज्ञायते या वक्षानां तः प्रविश्य स्थिरो भवति। तावद्भूत भविष्यत्कालयोः भगवत्संबंधाभाव इति तानगच्छतीति। अथवा नाकः प्रविष्टे भगवति तेनैव क्षणाः मनः पीडायाः स्थानाभावात्ताजहरुः। अन्यथा नित्यमनोरथः क्षणमात्रदृष्टेन सिद्धोत। अरिरिविरमेति संबोधने लौकिकालौकिकात्वत्पतया स्त्रीत्वप्रसंग इति लौकिकभावेन कामादिर्भवेदितितन्निवृत्यर्थं अरीनकामादीन् रमयति २८

राम
८६४

શ્લોકાર્થ :- ૨૮

હે અરિને દમનર વારંવાર શ્રવણ કરેલા ભગવાનના દર્શન કરીને તેમની પાછળ દોડેલા ચિત્તવાળા, તેમની દષ્ટિ અને ઉંચા પ્રકારના હાસ્યરૂપ અમૃતના સીંચનથી માન પામેલી, દષ્ટિથી, પોતાની અંદર પ્રાપ્ત કરેલ આનંદ મૂર્તિવાળાનું આલિંગન કરી, રોમાંચવાળી થઈ અને તેઓએ મનની અનંત પીડા તજી દીદી. (૨૮)

સુબોધીનીજી; ભાવાર્થ :-

ભગવાને પોતાના કાર્ય સહીત પોતાને તેઓને આપીને તેઓનું મન હર્યું. ભગવાનના સ્વરૂપનું તેઓએ જેવી રીતે ગ્રહણ કર્યું તે પ્રકાર આ શ્લોકમાં કહે છે.

પહેલાં વારંવાર જે ભગવાનનું શ્રવણ કરેલું તે ભગવાનના દર્શન આ સમયે કર્યા. તેથી પ્રથમ ચક્ષુથી પ્રિતિ કહેલી છે. શ્રવણ કર્યા વગર પ્રીતિ થતી નથી કારણ કે જેમ તે શ્રવણ કર્યા વગર પ્રીતિ થતી નથી. કારણ કે જેમ તે શ્રવણ કરેલું ન હોય તો અદ્ભૂત રસજ ઉત્પન્ન થાય પણ પ્રીતિ ઉત્પન્ન થાય નહિ. સર્વ કરતાં અધિક પ્રીતિ થાય તે માટે વારંવાર શ્રવણ કરવાની જરૂર છે.

તેઓનું ચિત્ત સંસારના બંધનો વગરનું થયું. એમ તેમની પાછળ દોડેલા ચિત્તવાળી શબ્દથી કહે છે. ભગવાનના દર્શન થયા પછી તેમનું ચિત્ત તેમની પાછળ દોડયું અને સ્વભાવ વિગેરે પકડી રાખવા છતાં તે ઝાલ્યું રહ્યું નહિ. તેથી મન પણ ચિત્તને રોકી રાખનારૂં ન હતું અને તેમની એટલે જેમને મનને હરેલું છે. તેમની પાછળ દોડયું. તેને અનુકુલ થયું એમ કહ્યું.

એમ હોય તોપણ ભગવાનથી નહિ સ્વીકારએલી તેઓ ભગવાનને ગ્રહણ કરવા સમર્થ ન થાય. તેથી ભગવાને કરેલ સ્વીકાર કહે છે. ભગવાનની દષ્ટિપૂર્વક પ્રપંચ કરતાં અધિક રસવાળું અને તેનું વિસ્મરણ કરાવનારૂં હાસ્ય તેજ અમૃત હતું. મીઠું લાગે તે માટે હાસ્યને અને અલૌકિક ભાવ થાય તે માટે દષ્ટિ એમ બંને ભેગાં થઈ અમૃતતુલ્ય થાય

છે. તે અમૃતથી જે સિંચન પ્રાપ્ત કરેલું છે માન જેઓએ તેવી તેઓ થઈ . કારણ કે તેઓ લત્તા જેવી હતી. તેમના પર અમૃતનું સીંચન થતાં ભગવાનને પણ આનંદરૂપ ફલ આપવાની હતી. પછી સ્વીકાર પ્રાપ્ત કરી આનંદનો અનુભવ કરવા યોગ્ય થઈ. અથવા પ્રેમરૂપ માન પ્રાપ્ત કરી તે લઈ લેવા જાણે કે પધારેલા હોય તેવા આનંદરૂપ મૂર્તિ છે. સ્વતઃ પુરૂષાર્થરૂપ ભગવાનને પોતાના દેહની અંદર આનંદથી ભરપુર થઈ, દષ્ટિથી પોતાની અંદર પ્રાપ્ત કરેલું શબ્દોથી ભગવાન જે માર્ગ તેઓના દેહની અંદર પધાર્યા તે માર્ગ કરેલો છે. દષ્ટિ દ્વારા અને જ્ઞાન દ્વારા પોતાની અંદર પ્રાપ્ત કરેલ અથવા આત્મા તરીકે પ્રાપ્ત કરેલ ભગવાનને આલિંગન કરી આનંદથી ભરપુર થઈ.

તેથી દેહની અંદર આનંદથી ભરપુર થઈ, તેમને બહાર પણ તે આનંદને પ્રગટ કર્યો એમ રોમાંચવાળી શબ્દથી કહેલ છે. બધાએ અંગોમાં તે રોમાંચવાળી થઈ. તેથી તેમનો મનોરથ થયો એમ મનની અંદર પીડા તજી તેમનો મનોરથ થયો એમ મનની અંદર પીડા તજી શબ્દોથી કહેલ છે. અમને ભગવાન મળ્યા નથી.

એવી મનની પીડા પહેલાં તેઓને રહેતી. ભગવાન મળ્યા પછી પણ ભગવાન સદાને માટે મળ્યા છે. એમ જ્યાં સુધી જાણવામાં ન આવે અથવા જ્યાં સુધી ભગવાન પોતાની અંદર પ્રવેશ કરી સ્થિર ન થાય ત્યાં સુધી ભૂતકાળમાં અને ભવિષ્યમાં ભગવાનનો સંબંધ નહિ રહે એવી ચિંતા મટતી નથી. તેથી હમણાં ભગવાને પોતાની અંદર પ્રવેશ કરેલો હોવાથી ભગવાનથી જ તેઓ ભરપુર થઈ.

મનની પીડા માટે પોતાની અંદર સ્થાન ન રહેવાથી તે પીડાને તજી એમ ન હોત તો માત્ર એક ક્ષણ ભગવાનના દર્શન થતાં સદાનો મનોરથ સિદ્ધ ન થાય. લૌકિક અને અલૌકિક સરખા હોવાને લીધે આ સ્ત્રીઓ અને પુરુષો પ્રસંગ હોવાથી કામ વિગેરે ઉત્પન્ન થાય તેથી તે કામ દૂર રહે. ન થાય તે માટે અરિદમા એટલે તે કામને જીતે છે. એવું સંબોધન કરેલું છે. (૨૮)

જેઓને મનોરથ પુરો થયો છે. તેવી સ્ત્રીઓએ જે કાર્ય કર્યું તે નીચેના શ્લોકથી કહે છે.

VIBRANT PUSHTI * VADODARA *

१०।४१।२८ ८६५

ततः स्वर्गमनोरथानां कृतमाह। प्रासादशिखरारूढा इति देवानां कृत्यं पुष्पवृष्टिः एतास्तु देवरूपा जाताः अंतःपूर्ण
त्वात् बहिरपि देवकल्पत्वं जातमित्याह। प्रासादशिखरेषु समारूढाः विमानेष्विव स्थिताः अनिमिषत्वसिद्ध्यर्थमा
ह प्रीत्युत्फुल्लदृश इति। स्नेहेन कृत्वा निमिषोः विकसितनयनाः एवं स्थिताः अबलास्वभावतः सोऽर्थ उक्तः। अतः
सर्वथा देवकल्पाः सौमनस्यैः पुष्पैः कृत्वा नभस्य वर्षेनानन्तु निकटे स्थिताः वरूपुष्पैः वर्षणे अतिक्रमशंका कथं न भीता।

प्रासादशिखरारूढाः प्रीत्युत्फुल्लमुखाम्बुजाः। अभ्यवर्षन् सौमनस्यैः प्रमदा बलकेशवौ ॥२९॥

ज्ञाता इति चेत्तत्राह। प्रमदा इति। प्रकृष्टो मदः कामात्मको यासु तदा आविर्भूतकामाः विचाररहिता इत्यर्थः। किं वा पु
ष्पवृष्ट्या न भगवतः कापि तत्र उपपत्तिरिति नाम विशेषमाह। बलो बलभद्रः बलाधिकारे वा। केशवस्तु ब्रह्मेशयोः सुख
राते इति सर्वदा पुष्पवृष्ट्या दृष्टिमत्त्व भवतीति न चर्यः। येव वपुत्य पेयुष्या एनके शोसुस्थापने सर्वदेति नातिक्रमशंका ॥२९॥ ग्रम ८६५

શ્લોકાર્થ :- ૨૯

હવેલીઓના શિખર ઉપર ચઢેલી, પ્રેમને લીધે ઘણા જ વિકસેલાં ચક્ષુઓવાળાં, ઘણા મદવાળી અબલાઓએ બલભદ્ર અને કેશવ પર પુષ્પોની વૃષ્ટિ કરી કરી. (૨૯)

સુબોધીનીજી; ભાવાર્થ :-

દેવોનું કાર્ય પુષ્પોની વૃષ્ટિ કરવાનું છે. આ સ્રીઓ તો પોતાની અંદર અમૃતથી ભરપુર થએલી હોવાથી દેવરૂપ થએલી અને બહારથી પણ દેવાના જેવી થએલી બે વિશષણોથી કહે છે. જાણે વિમાનોમાં બેઠેલી હોય નહિ એમ તેમ તેઓ હવેલીના શિખરો ઉપર ચઢેલી હતી. તેઓની આંખો પલકાર વગરની થએલી હતી. એમ પ્રેમને લીધે ઘણાં જ વિકસેલા ચક્ષુઓવાળી

VIBRANT PUSHTI * VADODARA *

વિશેષણ કહેલ છે. સ્નેહને લીધે તેઓ પલકારા વિનાનાં વિકસેલા ચક્ષુઓવાળી જ રહેલી હતી. અબલાઓ હોવાથી અભાવથી જ સૌંદર્યવાળી અને તેથી સર્વ પ્રકારે દેવોને સમના હતા. તેમને ઉત્તમ પુષ્પોની વૃષ્ટિ કરી.

પાસે રહેલાં ઘણા પુષ્પોની વૃષ્ટિથી અપરાધ થવાની શંકાથી ભય કેમ ન પામી? એવી શંકા થાય તેથી ઘણા મદવાળો શબ્દ યોજેલે છે. ઘણો મદ કામરૂપ મદ છે. જેઓમાં કામ પ્રગટ થતાં તેઓ વિચાર વિનાની થઈ અર્થ છે.

વળી પુષ્પોથી વૃષ્ટિથી ભગવાનને કોઈ પણ અડચણ થઈ ન હતી એમ જણાવવા નામ કહે છે. બલભદ્ર અને કેશવ તે બ્રહ્મા અને શંકરને સુખ આપનાર હોવાથી સદ પુષ્પોની વૃષ્ટિ અનુભવે છે. તેથી પુષ્પોની વૃષ્ટિ થઈને અડચણરૂપ નથી. (૨૯)

એ પ્રમાણે સ્ત્રીઓએ કરેલાં સન્માનનું નિરૂપણ કરી બ્રાહ્મણોએ કરેલ સન્માનનું વર્ણન કરે છે.

एवं स्त्रीणां सन्माननं निरूप्य ब्राह्मणानां संबंधि सन्माननमाह इत्थमिति। लोके स्त्रियः अलौकिके द्विजा इति द्वयमेव जगत् इत्येतेन भूषितो भगवान् निरूप्यते दध्याचारात् तिलकार्थं दधि अक्षताश्चेति प्रथमतः अर्घेना ततः पाद्यं तत्तालनार्थं पात्राणि बहुवचनेन अनेकधा जलोपयोग इति नानाविधजलानि निरूपयति ततः उत्तमाः स्रजः ततो गंधः

इत्थं श्रुतौ स सोऽपायैः स्रग्गन्धैरभ्युपायनैः। तौ तावानर्चुः प्रहृष्टास्तत्र तत्र द्विजातयः ३०

ततः अन्यान्यभ्युपायनानि मिष्टान्नादीनि फलादीनि वा एवं चतुर्विधैः साधनैः तौ रामकृष्णौ आनर्चुः ततः प्रहृष्टा अपि जाताः द्विजातीनां पर्यवसाने पि कार्ये इदं वस्तु सर्वं भवतीति पश्चात् प्रमोदः उक्तः तत्र तत्रेति ब्राह्मणानां संमर्दो निवारितः क्रमश्च जातः द्विजातय इति सर्वे साधारणेन पूजायां प्रवृत्ता इति तेषामपि निरोध उक्तः ३०

શ્લોકાર્થ :- ૩૦

બ્રાહ્મણોએ દહી અને અક્ષતથી જલવાળા પાત્રોથી માળાઓ અને સુગધિ દ્રવ્યોથી અને ભેટોથી જુદે જુદે સ્થળે તે બંનેની પૂજા કરી અને આનંદ પાકયા. (૩૦)

સુબોધીનીજી; ભાવાર્થ :-

લોકમાં સ્ત્રીઓ અને અલૌકિકમાં બ્રાહ્મણો એ બેજ જગતનું રત્ન છે. તેમનાથી પુંજા કરાએલા ભગવાનનું નિરૂપણ કરવામાં આવે છે. દેશનારિવાજેને લીધે દીહીં અને અક્ષત(ચોખા) તેમનાથી પ્રથમ પૂજન કર્યું. પછી ચરણ પક્ષાલન કરવા જલવાળા પાત્રો જુદાજુદા જલો રાખેલા તેનો ઉપયોગ થાય છે. પછી ઉત્તમ માલાઓ અને ચંદનની બનાવેલી અને ધૂપની બનાવેલી સુગંધ, પછી મીઠા અન્ન વિગેરે અથવા ફલો વિગેરેની ભેટો એમ ચાર પ્રકારના સાધનનોથી બ્રાહ્મણોએ બલભદ્ર અને કેશવની પૂજા કરી અને આનંદ પામ્યા. જદેજુદે સ્થલોથી શબ્દોથી બ્રાહ્મણોની ભીડ થઈ ન હતી. તેઓએ વારાફરતી પૂજા કરી એમ કહેલ છે. બ્રાહ્મણો શબ્દથી તેમનો પણ નિરોધ કહેલો છે. (૩૦)

એ પ્રમાણે કાયાથી કરેલું અને મનથી કરેલું સન્માન કહી વાણીથી કરેલું સન્માન જણાવે છે.

द०टी०श्र ८६६ एवं कायिकं मानसिकं सन्मानमुक्त्वा वाचनिकमाह। ऊचुरिति। सर्व एव द्वारवासिनः सकृद्भगवंतं दृष्ट्वा अमितानं...
दमनुभूय विचारितवंतः। पेसर्वेदैव भगवंतं पश्यंति तेषां महद्भाग्यं तद्भाग्यं प्रस्तुत्वा आश्चर्यं विद्यमाहुः। अहो इ...
ति। गोप्यः तपः किमचरन्निति भगवंतं तु सुखिय एव जानंतीति। तासां च संसारे तपसैव सर्वं सिद्ध्यतीति। ज्ञातं स्मा

ऊचुः पौराश्च हे गोप्यस्तपः किमचरन्महत् यायात्येताव उपश्यंति नरलोकमहोत्सवौ ३१

मिरपि तत्कर्तव्यमिति। यत्र साधनेपि तत्र प्राप्ता। मिच्छा तत्र फले किं वक्तव्यमिति भावः। भगवद्दर्शनस्योत्कृष्टत्वाय। राम ८६६
हा। नरलोकमहोत्सवाविति। उत्सवः कृपाविरेव भवति। महोत्सवस्तु ततोपि दुर्लभः। तत्रापि सर्वेषां
वोति दुर्लभः। एतावपि च दर्शनेनाद्भुतत्वे प्रमाणमुक्तं ३१

શ્લોકાર્થ :- ૩૧

પુરૂવાસીઓએ કહ્યું. અહો ! ગોપીઓએ શું મોટુ તપ કર્યું? કારણ કે તેઓ નરલોકમાં મહોત્સવરૂપ આ બંનેનાં દર્શન કર્યાં. (૩૧)

સુબોધીનીજી; ભાવાર્થ :-

બધા પુરવાસીઓએ એકવાર દર્શન કરી, અપાર આનંદનો અનુભવ કરી વિચાર કર્યો જેઓ સદાએ ભગવાનના દર્શન કરે છે. તેઓનું મોટુ ભાગ્ય છે. આશ્ચર્યમાં ગરકારવ થઈ. અહો ! એમ કહ્યું. ભગવાનના દર્શન કરવાનું સ્ત્રીઓ જ જાણે છે. તેથી ગોપીઓએ શું તપ કર્યું? શબ્દોથી તેઓની પ્રશંસા કરે છે. તપથી જ બધું પ્રાપ્ત થાય છે. આપણે પણ તેવું તપ કરવું જોઈએ. જ્યારે સાધન કરવા માટે પણ ત્યાં પુરમાં રહેનારાઓની ઈચ્છા થઈ તો ફલનું તો કહેવું જ શું? એવો ભાવ છે. નરલોકમાં મહોત્સવરૂપ શબ્દથી ભગવાનના દર્શનનું તો તેથી પણ દુર્લભ છે. અને તેમાં પણ બધાનો ઉત્સવ ઘણો દુર્લભ છે. આ બે શબ્દથી તેઓ અદભૂત હોવાનું પ્રમાણ જણાવેલું છે. (૩૧) એવી રીતે કાયા, વાણી અને મનથી ભગવાનના સન્માનનું વર્ણન કરી, જેઓ સન્માન કરે છે તે બન્નને પ્રાપ્ત થતું નથી. ફલ દર્શાવવા નીચેના શ્લોકથી આરંભી સાત શ્લોક સુધી હલકી જાતવાળાઓ ભગવાનનું અપમાન કરે ત્યારે તેનો નાશ થાય છે. તે જણાવે છે.

एवं कायवाङ्मनोभिः सन्माननं निरूप्य ये सन्माननं न कुर्वन्ति उभयोः फलं दर्शयितुं हीनजातीयानां अतिक्रमेण अतिक्र
मेन नाशो निरूप्यते रजकमिति सप्तभिः। हीनः भगवन्तं नमस्यति इति ज्ञापयितुमेवं कथा। अन्यथा भगवान् हीनेन कुर्यात् [illegible]
त्वत्रेषु उत्तमो रजकः। रजकश्चैकः रक्षेत्पादिवाक्यात्। अतएव रामावतारे रजकस्याधिक्षेपवाक्यं। अतएव इयं जातिर्
दुष्टस्वभावा। अयं कं विहितं महान्तं साभरणं [illegible] रजका हि बुद्धाः केवलं मलशोधकाः। र
जकाश्चात्वायं रजकरत्वाद्रंगकारमिति। ननु भगवान् कथं राजवस्त्राणि किमिति शार्ययनितत्राह। गदाग्रज इति

रजकं कंचिदायान्तं रंगकारं गदाग्रजः। दृष्ट्वायाचत वासांसि धौतान्यत्युत्तमानि च ॥ ३२ ॥

रोहिणीपुत्रो द्वितीयः सोऽपि भविता तस्मात्स्वयं जातो भगवान्स्वतो न्यायार्हनीयः तत्कार्यं स्ववस्त्रप्रदानेन भवतीति कंसे मारिते तानि
निवस्त्राणि स्वस्यैव यानि भवन्ति तेन तं मेलयितुं यथा पुरवासिनः तथा तद्भृत्या अपि चेत् न मारणीया इति। केचित्तु गदो यो भविष्य
तीति मारणार्थं तयोक्तवानिति। कृपा हि तस्मिन्पतितेति तदुद्धरणार्थं याचितवानिति हीति। दृष्ट्वा याचते तानि
विविधमानेषु वस्त्रेषु किमिति याचितवानित्याह। धौतानीति। सांप्रतमेव शक्त्या लितानि स्वरूपतोऽप्युत्तमानि च का
रात ३२

શ્લોકાર્થ :- ૩૨

કોઈ રંગારા ધોબીને આવતો જોઈને ગદાગ્રજે (ભગવાને) તેની પાસે ધોએલાં અને ઘણા ઉત્તમ વસ્રો માગ્યાં. (૩૨)

સુબોધીનીજી; ભાવાર્થ :-

હલકો માણસ ભગવાનની ગણના કરતો નથી. તેમ ન હોય તોભગવાન તેને હલકો ન બનાવે . ધોબી અને મોચી વાક્યો મુજબ અત્યંજોમાં ધોબી મુખ્ય છે. તેમજ રામના અવતાર વખતે ધોબીએ અપમનાકારક વચન કહ્યું હતું. તેથી આ જાત જ દુષ્ટ છે. તેજ આ હતો. કોઈ એટલે આભરણવાળા ઉત્તમ વસ્રવાળા મોટા ધોબીને પોતાની સન્મુખ આવતો જોસ વસ્ત્રો માગ્યા. ધોબીઓ બે પ્રકારના હોય છે. માત્ર મેલ ધોનારાં (૨) રંગનારા. તે પૈકી આ રંગારો હતો એમ રંગારા શબ્દથી જણાવેલ છે.

ભગવાને એ પ્રમાણે રાજાના વસ્રો કેમ માગ્યાં. એવી શંકા થાય તેથી ગદાગ્રજ શબ્દ યોજેલ છે. ગદ રોહીણોનો બીજા પુત્ર થએલ તે ભવિષ્યમાં જન્મવાનો છે. પણ તે કંસનો વધ ન થાય ત્યાં સુધી બને નહિ એટલે કંસને હણવામાં આવે ત્યારે તે વસ્રો પાતાના જ થાય છે. જેમ પુરવાસીઓહણવા યોગ્ય ન હતા તેમ કંસના નોકરો પણ હણવા યોગ્ય નથી કે કેમ? એવા વિચારથી તેનો મેળ કરાવવા, માગવાનું કાર્ય તો ભગવાને કરેલું. કેટલાક તો એમ કહે છે. આ રંગનારો ગદ થશે તેને હણવા ભગવાને વસ્રો મૂકયાં. તેના પર ભગવાનની કૃપા દષ્ટિ પડી તેથી તેનો ઉદ્ધાર કરવા માટે ભગવાને વસ્રો માગ્યાં..ચ અને શબ્દથી ભાત ભાતના હતા એવું કહેલું છે. (૩૨)

ભગવાને કરેલી વસ્રોની માગણી જ કહે છે.

VIBRANT PUSHTI VADODARA

ह-टी०३८ ८६७ नानाविधमयाचनमाह। देह्यावयोरिति। गोपालेभ्यः पश्चाद्देयमिति संकोचायावयोरेवेत्युक्तं। समुचितानि मत्यं पी
तवस्त्राणि बलभद्राय नीलवस्त्राणि। अंगेति संबोधनं तस्मिन्स्नेहसूचकं भतिक्रमाभावार्थं च वासांसि परिध
नयोग्यानि चकाराद्यदि तवाभरणानि भवंति गोपालेभ्योपि वाऽनज्ञायत इति चेत्तत्राह। अर्हतोरिति। आवां उत्तम

देह्यावयोःसमुचितान्यंगवासांसिचार्हतोः।भविष्यतिपरंश्रेयोदातुस्तेनात्रसंशयः ३३

श्रेयो भविष्यति परं दातुस्ते नात्र संशयः।
वस्त्राण्यर्हतो दाने किं स्यादित्यत आह। भविष्यति परं श्रेय इति। अन्येभ्यो दानेपेक्षयापि सत्पात्रदाने परमधिकमेव श्रेयो भा राम
विष्यति परं दातुरेव तेन त्वद्दाने। अन्यथा भगवद्वाक्यमन्यथा स्यात्। दानपक्षेपश्चाद्राजत्वेदत्तेपि देयं पात्रस्य तत्र शंका यथा ८६७
श्रेयो न भवेदिति शंकां वारयति। नात्र संशय इति ३३

શ્લોકાર્થ :- 33

હે ભા માંગણસ ! અમે બે યોગ્ય પુરૂષોને યોગ્ય વસ્ત્રો આપ તારૂ વસ્ત્રો આપવાથી કલ્યાણ થશે. એમાં શંકા નથી. (33)

સુબોધીનીજી; ભાવાર્થ :-

ગોપાલોને વસ્ત્રો પછી આપવાનો છે તેથી માગણી ઓછી કરવા અમને બેને એમ કહેલું છે. યોગ્ય વસ્ત્રો એટલે મને શ્રીકૃષ્ણને પીળાં અને બલભદ્રને શ્યામ વસ્ત્રો આપો. હે ભલા પરૂષ ! એ સંબોધન તે ધોબીમાં સ્નેહ સૂચવનાર અને તેની ઉપર હુમલો થવાનો નથી એમ જણાવવા કહેલું છે. ચ અને શબ્દથી જો તારી પાસે આભરણો હોય તો આપ અથવા ગોપાલોને પણ વસ્ત્રો આપ. તમને ઓળખતો નથી. એમ કહે તેથી યોગ્ય પુરૂષ શબ્દ યોજેલ છે. અમે બે ઉત્તમ વસ્ત્રો પહેરવાને યોગ્ય જ છે. દાન કરવાથી શું ફલ થાય? એવી જીજ્ઞાસા થાય તેથી ધણું જ કલ્યાણ થશે. એમ કહેલું છે. બીજાઓને દાન આપવા કરતાં

મને દાન આપવાથી ઘણુ કલ્યાણ થશે. પરંતુ તું આપીશ તોજ, નહિ આપે તો નહિ થાય. નહિ તો ભગવાનનું વાકય ખોટું થાય. દાન કરવામાં આવે તો પછી રાજા થવાય તોપણ બીજા દોષ હોવાથી કલ્યાણ ન થાય એવી શંકામાં વિષયમાં સંશય નથી એમ દૂર કહે છે. એવી રીતે માગણી કરવાનું વ્યવહારથી નકિક થએલ હોવાથી તેના ઉપર ઉપકાર કરવા, માગણી કરવા છતાં, દુષ્ટે તે સ્વીકારી નહિ એમ નીચેના શ્લોકથી કહે છે. (૩૩)

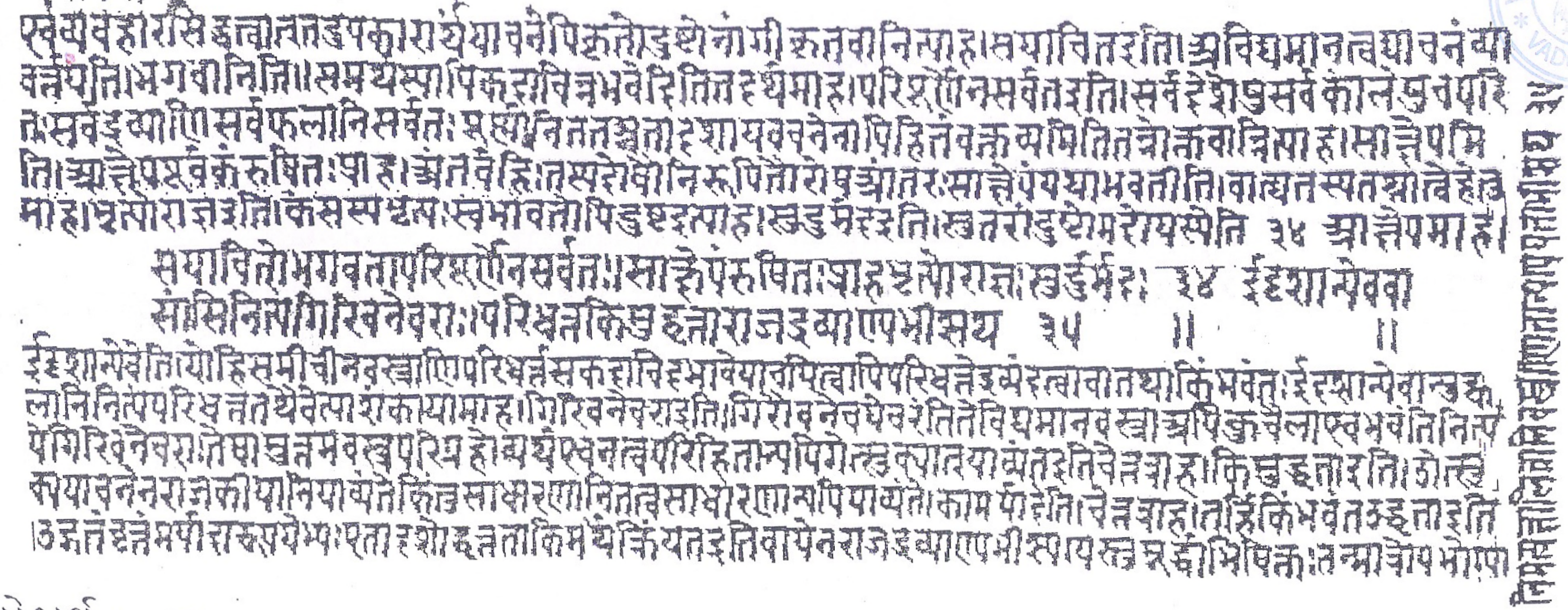
स याचितो भगवता परिपूर्णेन सर्वतः । साक्षेपं रुषितः प्राह भृत्यो राज्ञः सुदुर्मदः ॥ ३४ ॥
ईदृशान्येव वासांसि नित्यं गिरिवनेचराः । परिधत्त किमुद्वृत्ता राजद्रव्याण्यभीप्सथ ॥ ३५ ॥

શ્લોકાર્થ :- ૩૪

સર્વ પ્રકારેથી પરિપૂર્ણ ભગવાને માગણી કરેલી હોવા છતાં રાજાના ઘણા દુષ્ટ મદવાળા તે સેવકે ગુસ્સે થઇ તિરસ્કારપૂર્વક નીચે પ્રમાણે કહ્યું. (૩૪)

VIBRANT PUSHTI * VADODARA *

સુબોધીનીજી; ભાવાર્થ :-

ભગવાન શબ્દથી એમ જણાવેલ છે કે પોતાની પાસે વસ્રો નહિ હોવાથી તેમને માગણી કરી ન હતી.

શક્તિવાળા પાસે પણ કોઈવાર પદાર્થ ન હોય એવી શંકા થાય તેથી સર્વ તરફથી પરિપૂર્ણ વિશેષણ યોજેલું છે. ભગવાન પાસે સર્વ પ્રદેશોમાં અને સર્વ કાલમાં ચારેબાજુ સર્વ દ્રવ્યો અને ફલો સર્વ તરફથી ભરપુર હોય છે.તેથી તેવા પુરૂષને વચનથી યોગ્ય જવાબ આપવો જોઈએ છતાં આવ્યો નહિ. તિરસ્કારપૂર્વક શબ્દથી જણાવેલ છે.

ગુસ્સે થઈ અંદરના અને બહારના દોષો જણાવેલા છે. રોષ અંદરનો દોષ છે. અને તિરસ્કાપૂર્વક ઉત્તર આપવો એ બહારનો દોષ છે. રાજાનો નોકર શબ્દથી જણાવેલ છે. કે તે કંસનો નોકર હતો. ઘણા દુષ્ટ મદવાળા શબ્દોતી તે સ્વભાવથી પણ દુષ્ટ હતો સુર્દુમદઃ હતો. (૩૪)

શ્લોકાર્થ :- ૩૫

હે પર્વત પર અને વનમાં રહેનારા જંગલીઓ ! તમે શું આવા વસ્રો નિત્ય પહેરો છો કે રાજાના દ્રવ્યોની ઈચ્છા કરો છો.? (૩૫)

સુબોધીનીજી; ભાવાર્થ :-

જે સારા વસ્રો ધારણ કરે છે. તે કોઈકવાર વસ્ત્રો ન હોય ત્યારે માગીને પણ ધારણ કરે છે. નાણાં આપીને વેંચાતા લઈને પણ ધારણ કરે છે. તેથી તમે શું આવાં વસ્રો નિત્ય ધારણ કરો છો?

પર્વત પર અને વનમાં ફરનારા શબ્દો યોજેલ છે. તેઓ વસ્રોવાળા હોવા છતાં પણ ખરાબ જ વસ્રો હોય છે. તેઓએ ઉત્તમ વસ્રો પહેરવા વ્યર્થ છે. નહિ પહેરેલા એવા વસ્ત્રો પણ પહેરવાની ઈચ્છા થવાથી માગીએ છીએ. એવી શંકા થાય તેથી જંગલીઓ શબ્દ યોજેલો છે. તેઓથી રાજાના વસ્ત્રો ન મગાય પણ સાધારણ વસ્રો જ મગાય પણ ઉત્તમ વસ્રો ન મગાય.

રાજાના વસ્ત્રો ન મગાય એવો કયો નિયમ છે? એવી શંકા થાય તેથી કહે છે કે તમે શું જંગલી છો? જંગલી એટલે

જેમનામાંથી મર્યાદારૂપ વર્તણુક જતી રહી છે. તેવા તમે છો? આવું જગલીપણું શા માટે આચરો છો? કારણ કે મેં ધોએલા વસ્ત્રો જેના મસ્તક ઉપર અભિષેક થએલો છે તેના જ મામ ઉપયોગ કરવા યોગ્ય છે અને તેની તમો ઈચ્છા કરો છો. (૩૫)

ह्न-टी-३८
८६८

अज्ञात्वा याचितमिति चेत् तत्राह याताश्विति। अतः शीघ्रमेव यात ग्रामान्तरं गच्छत यतो न तत्र स्थानं तेन ज्ञापते भवद्भिः। इति भा
हमेवं प्रार्थ्यमिति बोधक माह। यदि जिगीषेति यत्र प्रार्थयितारं राजकुलानि मूर्खान् दर्पयुक्तान् भजन्त राः अत्याप
राधे वध्नन्ति मध्यमापराधे घ्नन्त्यल्पापराधे लुम्पन्ति सर्वस्वं हरन्त्येव। अतो यत्र दोषमाह दृप्तमि
ति। अतो यत्र तद् दृप्तं न जानन्ति तान् दन्त्यन्यत्र यातेति। रोषवाक्यम् एवं सर्वसाधारणं भगवन्तं ज्ञात्वा बहु वचनेन सर्वान्
प्रत्युक्तवान्॥ ३६॥ तत्र वलभद्राज्ञ्रे पञ्चसहस्रमानः अग्रे कार्यमपि कर्तव्यमिति तं मारितवानित्याहाएवमिति। विशे

याताशु बालिशा मैवं प्रार्थ्यं परिजिगीषताम्। बध्नन्ति घ्नन्ति लुम्पन्ति दृप्तं राजकुलानि हि॥ ३६॥ एवं वि
कत्थमानस्य कुपितो देवकीसुतः। रजकस्य कराग्रेण शिरः कायादपातयत्॥ ३७॥

षणा कथमानस्य असंबद्धभाषिणः भगवन्माहात्म्यमज्ञात्वा स्वोत्कर्षमेव वदतीति। अत एव कुपितः। किं च देवकीसुत
इति देवकीतु बद्धा तस्या दुःखाकंसो मारणीय इति तं मारितवान्। अथवा मातुलेयो न मारणीय इति तं ज्ञापयि
तुं स्वस्य पौरुषं प्रकाशयितुं रजकं मारितवान्। कराग्रेण न पदेन नखेन वा केवितर्क दर्शनं कल्पयन्ति तस्य स्वस्ये
चेष्टापरतिशिरः कायात् हृतीकृत्वा न उभयोः सन्धानं युक्तमिति तत्र ज्ञापितानि हि भगवता परिधेयानीति॥ ३७॥

ग्राम
८६८

श्लोकार्थ :- ૩૬

હે મૂર્ખાઓ ! તરત જતા રહો. જો જીતવાની ઈચ્છા હોય તો એવી માગણી કરવી નહિ. રાજાના નોકરો ઉદ્ધત પુરૂષોને બાંધે છે. મારી નાખે છે. અને લૂંટી લે છે જ. (૩૬)

સુબોધીનીજી; ભાવાર્થ :-

અહીંથી તરત જતા રહો એટલે બીજે ગામ જાઓ કારણ તમે અહીંનો વૃતાંત જાણતા નથી એવી માગણી કરવી નહિ શબ્દોથી શિખામણ આપે છે. જો જીતવાની ઈચ્છા હોય તો શબ્દોથી ઉપદ્રવ કહેલો છે. કારણ કે એવી માગણી

કરનારને રાજાના સૈનિકો થોડો અપરાધ કરવામાં આવે તો તે અપરાધીને બાંધે છે. ગૃહસ્થો ધિક્કારે તેવો મોટો અપરાધ કરવામાં આવે તો મારી નાખે છે. અને સાધારણ અપરાધમાં તેનું સર્વસ્વ લૂંટી લે છે.

ઉદ્ધત શબ્દથી દોષ કહેલો છે. એટલે તે દોષને લીધે બીજે જતા રહેવું એવું રોષનું વાકય કહેલું છે. (૩૬) તે પ્રસંગે બલભદ્રનું અપમાન નહિ સહન કરનાર ભગવાને તેને મારી નાખ્યો એમ નીચેના શ્લોકથી કહે છે.

શ્લોકાર્થ :- ૩૭

કોપ પામેલા દેવકીના પુત્રે પોતાના હસ્તના આગલા ભાગ વડે એવી રીતે અપમાન કરનાર ધોબીનું માથું શરીર પરથી પાડી નાખ્યું. (૩૭)

સુબોધીનીજી; ભાવાર્થ :-

ભગવાનનું મહાત્મ્ય જાણ્યા વગર તે પોતાની બડાઈ ગાતો હતો. તેથી તે અપમાન કરનારો, સંબંધ વગરનું બોલનાર હતો. તેથી ભગવાન કોપ પામ્યા .

વળી તે દેવકીના પુત્ર હતા. દેવકીજીને તો બાંધેલાં હતા તેમના ઉપર કૃપા કરીને કંસને હણવાનો હતો તેથી તે ધોબીને મારી નાખ્યો.

અથવા મામો હણવા યોગ્ય નહિ હોવાથી તે કંસને પોતાનું શૌર્ય જણાવવા ધોબીને મારી નાખ્યો. હસ્તના આગલા ભાગ વડે શબ્દોથી તમાચો મારીને કે નખથી કેટલાક અદષ્ટ સુદર્શનથી મારી નાખ્યો એમ કલ્પના કરે છે. તેના મુખનો દોષ હતો તેથી માથુ કાયાથી જુદુ કર્યું. (૩૭)

તેને ધોએલાં વસ્ત્રો ભગવાનને પહેરવાનાં હતાં. તેથી તેને મારવાથી, બીજાઓ નાસી ગયા તે નીચેના શ્લોકથી કહે છે.

ततोऽन्येऽप्यहन्यमाना अपि पलायिता इत्याह। तस्यानुजीविन इति। तस्य रजकस्यानुजीविनः सेवकाः सर्वेऽपि रजकाः अतस्ते वासःकोशान् वस्त्रभारान् भंडाररूपान् विसृज्य निश्चयेन दुद्रुवुः। पलायिताः शत्रुरीत्या यथा कथंचिद् दुद्रुवुः सर्वत एव मार्गा यथा भवन्ति तथा। भीतपलायने सर्वत्रैव मार्गो भवतीति। ततो भगवानपि हतः स्वयं वासांसि जगृहे। हन्तृणां हि अयं धर्मः हतस्य शत्रोः पदार्थाः स्वस्यैवेति। स्तुतिराहित्यं न कोलाहलादिना ३१ भयशंकाभावात्। अत एव निर्भयव्यवहारमाह। वसित्वात्मप्रिये वस्त्रे इति। आत्मप्रियेऽपि संकर्षणोऽपि तथा। तथा शेषाणि पुनर्वस्त्राणि गोपेभ्य आ

तस्यानुजीविनः सर्वे वासःकोशान्विसृज्य वै। दुद्रुवुः सर्वतो मार्गं वासांसि जगृहेऽच्युतः ॥३८॥ वसित्वात्मप्रिये वस्त्रे कृष्णः संकर्षणस्तथा। शेषाण्यादत्त गोपेभ्यो विसृज्य भुवि कानिचित् ॥३९॥

ततो भगवान् संकर्षणश्च तेषां वस्त्राणां ग्रहणमनुचितमिति भारेऽप्यपरिच्छिन्नमभिप्रेतं भवेत् तानि भुवि विसृज्य ... वस्त्रं जात्यभिप्रायेण ... इति कृष्णस्योचितपरिधानं सम्यक् ... इति संकर्षणस्यापि परिधानमनुचितं ३९

શ્લોકાર્થ :- ૩૮

તેના બધા સેવકો વસ્ત્રના ભંડારો તજીને નાસી ગયાં. જેમ માર્ગ મળે તેમ નાસી ગયાં. અચ્યુતે વસ્ત્રો લઈ લીધાં. (૩૮)

સુબોધીનીજી; ભાવાર્થ :-

તે મુખ્ય ધોબીના સેવકો ભંડારરૂપ વસ્ત્રોનો ભંડારને મૂકી દઈને જ જેમ તેમ નાસી ગયા. તેઓ જેમ તેમ માર્ગ મળે તેમ નાઠા. કારણ કે ભય પામેલો નાસતો હોય ત્યારે સર્વ તરફ માર્ગ થાય છે. ગમે તે બાજુએ નાસે છે. પછી ભગવાને વસ્ત્રો લઈ લીધાં. કારણ કે હણેલા શત્રુની વસ્તુઓ મિલ્કત પોતાની જ થાય એવો ક્ષત્રીયોનો આ ધર્મ છે. ભગવાનેને કોલાહલથી ભય ન થાયો એટલે રોકી ન શકવાપણું અહીં કહેલું છે. (૩૮)

ભગવાને ભય રહીત વ્યવહાર અહીં જાણાવે છે.

શ્લોકાર્થ :- ૩૯

શ્રીકૃષ્ણે અને સંકર્ષણે પોતાને પ્રીય વસ્ત્રો પહેરીને, કેટલાક ભૂમી ઉપર નાખી દઈ બાકીનાં ગોપાલોને આપ્યાં. (૩૯)

સુબોધીનીજી; ભાવાર્થ :-

પોતાને શ્રીકૃષ્ણે પીળાં વસ્ત્રો તેમને પહેર્યાં. બાકીના વસ્ત્રો તેમને ગોપાલોને આપ્યાં. કારણ કે તેઓ લે તે યોગ્ય ન હતું. બાકીના વસ્ત્રો ભૂમી ઉપર નાખી દઈને ઉત્તમ વસ્ત્રો જ ગોપોને આપ્યાં. શ્રીકૃષ્ણ અને સંકર્ષણને જુદીજુદી જાતનાં પ્રિય હતાં તેથી વસ્ત્ર શબ્દ દ્વિવચનમાં યોજેલો છે. શ્રીકૃષ્ણ સદાનંદ આટલા માટે આનંદ આપવા જ અવતરેલા હોવાથી ઉત્તમ વસ્ત્રો ધારણ કરે તે ઉત્તમ જ હતું. સકર્ષણ પણ સારાં વસ્ત્રો ધારણ કરે તે પણ યોગ્ય જ હતું. (૩૯)

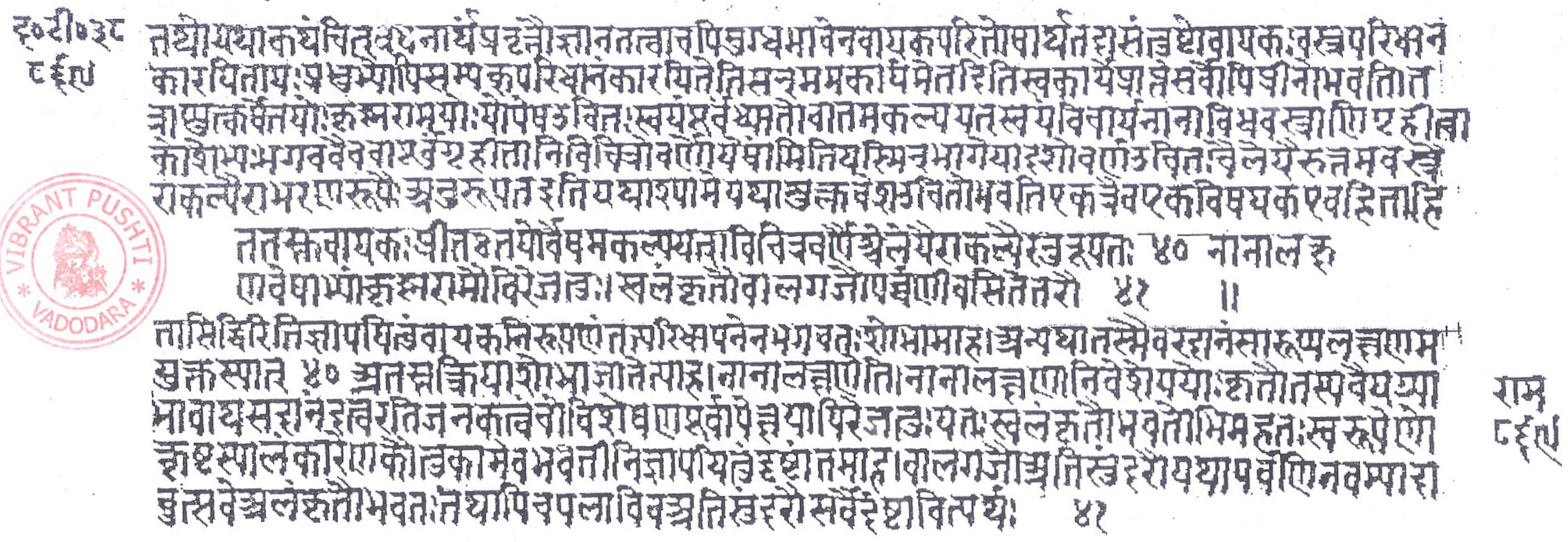
ततस्तु वायकः प्रीतस्तयोर्वेषमकल्पयत्। विचित्रवर्णैश्चैलेयैराकल्पैरनुरूपतः ॥ ४० ॥ नानालक्षणवेषाभ्यां कृष्णरामौ विरेजतुः। स्वलंकृतौ बालगजौ पर्वणीव सितेतरौ ॥ ४१ ॥

શ્લોકાર્થ :- ૪૦

પછી તો પ્રસન્ન થએલા વાયકે આભરણરૂપ જુદાજુદા રંગના વસ્ત્રોથી વર્ણન અનુકુલ તે બેનો વેશ બનાવ્યો. (૪૦)

સુબોધીનીજી; ભાવાર્થ :-

પછી બંનેએ તત્યને જાણેલ હોવા છતાં વાયકને સંતોષ આપવા માટે ન જાણતા હોય એવા ભાવથી જેમ તેમ વસ્ત્રો ગોઠવવા માંડયા તે વખતે વસ્ત્ર પહેરનારો જે રાજાઓને પણ સારીરીતે વસ્ત્રો પહેરાવનારો હતો તે પ્રસન્ન થયો. આવું કાર્ય આવી મળ્યું ત્યારે સર્વ પ્રસન્ન થાય છે. તેથી આ મારૂં કાર્ય છે. એમ વિચારી પ્રસન્ન થએલાએ બલભદ્ર અને શ્રીકૃષ્ણને જે વેષ યોગ્ય હતો તે વેષ તમને કર્યો. ભગવાને જે વસ્ત્રો ભેગા કરેલાં તેમાંથી વે બનાવ્યો. જેવો રંગ જોઈતો હતો તે પ્રમાણે યોગ્ય હોય તેવાં રંગવાળા ઉત્તમ વસ્ત્રોથી વેશ બનાવ્યો. વર્ણને અનુકુલ રીતે એટલે શ્યામ રંગમાં જેવો વેશ અનુકુળ હોય તેવો ભગવાનને અને બલભદ્રને શ્વેત રંગનો વેશ કર્યા.વાયક એટલે દરજી એક જ સ્થળે એક જ વિષયવાળામાં સારૂં અને ખરાબ ફલ થાય છે. એ જણાવવા વાયકનું નિરૂપણ છે. એ પ્રમાણે વસ્ત્રો પહેરાવવાથી ભગવાનની શોભા થઈ. તેમ ન હોય તો સ્વરૂપ્ય જાતનું વરદાન આપવું અયોગ્ય થાય તેથી કાર્યથી શોભા થઈ તે હવે કહે છે. (૪૦)

શ્લોકાર્થ :- ૪૧

ભાતભાતના ચિન્હોવાળા વેષોથી શણગારાએલા શ્રીકૃષ્ણ અને રામ, શ્યામ અને શ્વેત નાના હાથીઓ ઉત્સવ ઉપર શણગારાએલા હોય તેમની પેઠે ઘણા શોભ્યાં. (૪૧)

સુબોધીનીજી; ભાવાર્થ :-

વેષની આકૃતિમાં ભાત ભાતના ચિન્હો કરેલાં તેને વાયકને ગભરાટ ન થાય તે માટે સદાનંદપણું અને રતિ ઉત્પન્ન કરનારપણું કહેલ છે. તેઓ ઘણા શોભવા લાગ્યા. કારણ કે મોટા સ્વરૂપથી ઉત્તમ હોય અને શણગારાવાથી આશ્ચર્ય ઉત્પન્ન કરનારા થાય છે. ઘણા સુંદર હાથઓ નવમી વિગેરે ઉત્સવ પર શણગારાએલા હોય તેવી રીતે બહુ ચપલ હોય તેવા સુંદર બધાએ નીરખ્યા એવો અર્થ છે. (૪૧)

એ સમયે બધાને ઘણો સંતોષ થતાં વાયકને ફલ આપવું જોઈએ તેથી પ્રસન્ન થએલા ભગવાને તેને ફલ આપ્યું તે કહે છે.

तदा सर्वेषामधिकसंतोषे फलं देयमिति संतुष्टो भगवान् फलं दत्तवानित्याह । तस्य प्रसन्न इति । मनसि रूपं कृतवानिति सा रूप्यमेव दत्तवान् सामर्थ्यार्थं भगवानिति । मुक्तिः प्रसन्न एव भवतीति प्रसन्न इत्याह । आत्मनः सारूप्यं व्यापि वैकुण्ठवासि

तस्य प्रसन्नो भगवान् प्रादात् सारूप्यमात्मनः । श्रियं च परमां
लोके बलैश्वर्यस्मृतीन्द्रियम् ॥ ४२ ॥

नः । एतद्देहावसाने भविष्यतीति तदानीमनभिप्रेतमिति फलान्तरमप्याह बलैश्वर्येति । बलं देहस्य ऐश्वर्यं वाचनिकं किञ्चाज्ञासामर्थ्यमिति वा स्मृतिर्मानसी भगवदनुसंधानरूपा आत्मानुसंधानरूपा ऐन्द्रियमपि सर्वेन्द्रियसामर्थ्यं दत्तवान् ॥ ४२

શ્લોકાર્થ :- ૪૨

તેના પર પ્રસન્ન થએલા ભગવાને પોતાનું સારૂપ્ય, લોકમાં ઘણી સંપત્તિ, બલ, ઐશ્વર્ય, સ્મૃતિ અને ઈંદ્રિયોનું સામર્થ્ય આપ્યું. (૪૨)

સુબોધીનીજી; ભાવાર્થ :-

મનમાં ભગવાનના રૂપની ભાવના કરીને તેને રૂપ કર્યું. તેથી ભગવાને તેને સારૂપ્ય આપ્યું. ભગવાને શબ્દ યોજેલ છે. ભગવાન પ્રસન્ન થાય ત્યારે જ મુક્તિ થાય છે. તેથી પ્રસન્ન થએલા શબ્દો યોજેલ છે. પોતાનું સારૂપ્ય એટલે વ્યાપિ વૈકુંઠમાં રહેનાર ભગવાનનું આયુજય. આ સારૂપ્ય દેહ પડે ત્યારે પ્રાપ્ત થતું હોવાથી તે સમયે ઈચ્છેલું નહંતુ. તેથી લોકમાં ઘણી જ સંપત્તિ શબ્દોથી બીજુ ફલ પણ કહેલ છે. આ લોકમાં ઘણી જ સંપત્તિ આપી તેથી બલ, ઐશ્વર્ય, સ્મૃતિ અને ઈંદ્રિયોનું સામર્થ્ય અંદરનું ફલ છે. બલ દેહનો ધર્મ, ઐશ્વર્ય - આજ્ઞા કરવાની શકિત એ વાણીનો ધર્મ, સ્મૃતિ ભગવાનના વિચારરૂપ

અથવા આત્માના અનુસંધાનરૂપ મનનો ધર્મ. ઈંદ્રિય એટલે સર્વ ઈંદ્રિયોનો સામર્થ્ય પણ આપ્યો. એમ અંદરના ચાર ફલ આ લોક અને પરલોકનું ફલ એમ છ ફલો આપ્યાં. તેને ધર્મ જ પ્રાપ્ત કરેલો તેથી તેમને સ્વરૂપનું દાન કર્યું નહિ. (૪૨)

નીચેના શ્લોકથી ભક્તિ સાથે સ્વરૂપનું દાન કરવા બીજુ ઉપાય દાન કહે છે.

द०टी०३८ ८७० एवमंतरंगत्र्योपैहिकं पारलौकिकं चेति षट्फलानि दत्तानि धर्मस्य तेन संपादितत्वादिति न स्वरूपदानं भक्त्या सह स्वरूपदा
नार्थं उपायान्तरमाह। ततः सुदाम्न इति। यो हि दाता सर्वं पूर्वं देयं तद्दत्वैव दुर्लभं प्रयच्छति अतः सुदत्तेनेतरे उत्तममालाक
र्त्तृभवनं गतौ ताशयेनास्य भवनं तत्तो राजमार्गे अन्यथा प्रासंगिकमेव स्यात्। विक्रियस्थाने तु नोत्तमाः पदार्था भवंती
ति भवनमेव जग्मतुः। सुदामपदं रूढत्वाभावदिति विशेषमाह। मालाकारस्येति साधारणेन मालाकर्तृत्वान्न उत्कृष्ट

ततः सुदाम्नो भवनं मालाकारस्य जग्मतुः। तौ दृष्ट्वा स समुत्थाय ननाम शिरसा भुवि ४३

कर्मीभगवान्क्किमितस्त्वार्थपरश्च हं गत इति शंका सुदामायतस्य भक्त्यादिकं निरूपयति तौ दृष्ट्वेति। सादेष्वड्भिः षड्गुणो
भाविकं देयमिति भक्तिरदेयमिति सत्युत्तमा मालासु दायकं कर्त्तव्यमिति तिष्ठति। तदेवागतौ रामकृष्णौ दृष्ट्वा प्रसिद्धः राम
स्वदं सपि भगवद्भक्तः समुत्थाय उद्विसिरसा साष्टांगं ननाम लौकिकवैष्णवभावेति यथा कृतम् उक्तवान निरोधार्हो भवतीति ८७०
ज्ञापयितुं वा प्राकृतत्वाभावाय भक्तत्वाभावाय च मध्यभावं निरूपयन्निरूपयति ४३

શ્લોકાર્થ :- ૪૩

પછી તેબે સુદામા માળીને ઘેર પધાર્યા.તેણે તે બેને જોઈ ઉઠીને ભૂમી ઉપર માથું રાખી પ્રણામ કર્યા. (૪૩)

સુબોધીનીજી; ભાવાર્થ :-

જે દાતા હોય છે તે પહેલાં જ જે આપવા યોગ્ય હોય છે.તે આપીને જ પછી દુર્લભ પદાર્થ આપે છે. ત્યાર પછી ઉત્તમ માલાઓ બનાવનારને ત્યાં પધાર્યા. સુદામા શબ્દ રૂઢ પ્રસિદ્ધ થએલ હોય તેથી માલી શબ્દ યોજેલ છે. માલી એટલે ઉત્તમ

માલાઓ કરનારાના ઘેર પધાર્યા.

કલેશ વગર કર્મ કરનારા ભગવાન નજીવા પદાર્થ માટે કેવી રીતે બીજાને ઘેર પધાર્યા? એવી શંકા દૂર કરવા તેની ભક્તિ છ શ્લોકથી કહે છે. છ ગુણોથી અધિક તેને આપવાનું છે અને ભક્તિ અડધો ગુણ છે. તે તો ઉત્તમ માલા બનાવીને શું કરવું જોઈએ? એમ વિચાર કરતો હતો. તે જ સમયે રામ અને શ્રીકૃષ્ણને પધારેલો જોઈને તે પહેલાં ભગવાનનોભક્ત હતા તેથી ઉઠીને ભૂમી ઉપર માથુ રાખીને સાષ્ટાંગ નમસ્કાર કર્યા. આ લૌકિક ભાષા છે. તેથી તેને તેમ કર્યું. તેવું શુ કે વર્ણન કરેલું છે. અથવા સુદામા નિરોધ કરવા યોગ્ય છે. એમ જણાવવા તેમ કહેલું છે. સુદામા પ્રાકૃત પુરૂષ નથી. અને ભક્ત પણ નથી એમ જણાવવા પ્રાકૃત પુરૂષ અને ભક્તની વચ્ચેના ભાવતું નિરૂપણ કરતાં શુકદેવજીએ પ્રમાણે વર્ણન કરે છે.

નીચેના શ્લોકમાં વધારે પૂજા કરેલી જણાવે છે.

एतावन्महत्त्वदासीनेपि किमित्यत इति विशेषतः पूजामाह तयोरासनमानीयेति। स्वयमुत्थाय हेतोरादरं सयागं पाद्येनार्ध्येनास्त्रीति यत्नेवात्र भूतत्वानीय स्वयंत्वानुभव्यवहार्यत्वात्तथापाद्यचयकारान्ते उपचारा स्वयमेव कृताः अर्हणादिभिरिति स्वस्थानादि भिःपाद्यान्ते उपचारे कृते सोनिध्यात जात स्नेहः स्वतन्तरं कृतवानितिज्ञापयितुमथशब्दः अतः सानुगयोस्तपो

तयोरासनमानीयपाद्यंचार्घ्यार्हणादिभिः पूजांसानुगयोश्चक्रे स्रक्ताम्बूलानुलेपनैः ४४

पूजां चक्रे स्वयं पूजात्राकस्मिकीतिलोकसाधारणी माहात्स्रक्ताम्बूलानुलेपनैरिति। आदौ पद्मनानुलेपनं ततस्रग्स्नेहस्ततोमालेति तयापि स्वधर्मो मालेतिसुदामाणनिरूपितवान् भक्तिवशाद्धायरेव यत्संपन्नं तदेवार्पितवानिति ४४

શ્લોકાર્થ :- ૪૪

તે બેને આસન લાવ આપી, ચરણ ધોવાનું જલ આપી પછી માલા, તાંબુલ, લેપ વિગેરે પદાર્થોથી અનુચરો સહીત તેમની પૂજા કરી. (૪૪)

સુબોધીનીજી; ભાવાર્થ :-

પોતાના ઘરમાં શ્રીકૃષ્ણ અને બલભદ્રને યોગ્ય આસન ન હતું. તેથી તેવું ઉત્તમ આસન બીજેથી લાવીને આપ્યું ન હતું. તેથી તેવું ઉત્તમઆસન બીજેથી લાવીને આપ્યું. તે પછી ચરણ ધોવાનું જલ આપ્યું. ચ અને શબ્દથી બીજા પણ ઉપચારો કર્યા. પૂજાના પદાર્થોથી એટલે ચંદન વિગેરે પૂજા કરી. તેથી ભગવાનના સમીપણાથી તેમનામાં સ્નેહ ઉત્પન્ન થએલો અને પછી ભક્તિથી કર્યું. એમ જણાવવા અથ (પછી) શબ્દ યોજેલ છે.તેથી તેને અનુચરો સહીત બંનેની પૂજા કરી. આ પૂંજા અકસ્માતથી થએલી હોવાથી લોકમાં સામાન્ય રીતે થાવ છે. તેથી પૂજા માલા, તાંબુલ અને લેપ શબ્દથી કહેલી છે. આરંભમાં ચંદનનો લેપ કર્યો પછી તાંબુલ અને પછી માલા એમ આવ્યો. અથવા ભક્તિને વશ હોવાથી જ્યારે જે પ્રાપ્ત થયું. તેજ પહેલું આપ્યું એવો અર્થ છે. (૪૪)

એ પ્રમાણે કાયાની પૂજા જણાવી ત્રણ શ્લોકથી વાણીની પૂજા જણાવે છે.

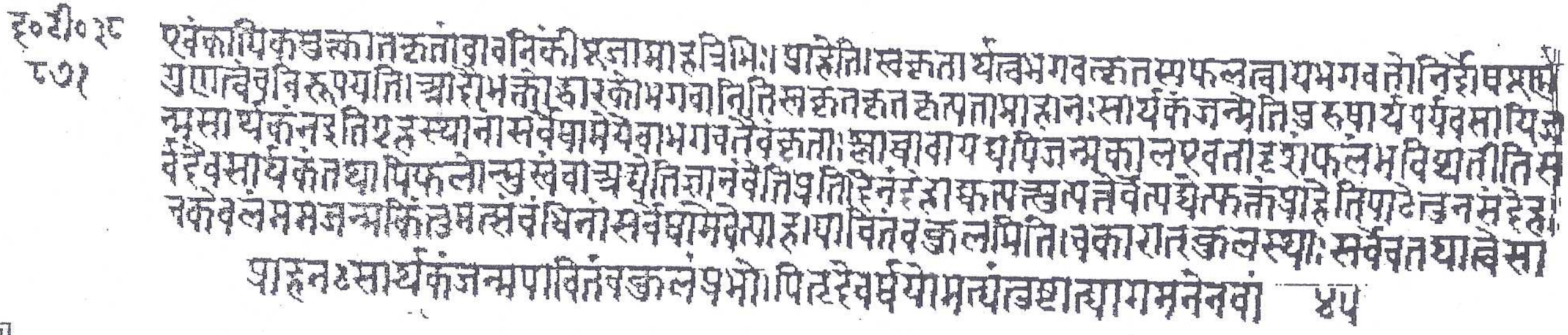

VIBRANT PUSHTI * VADODARA *

मर्थोऽयमोऽइति सर्वस्यापि स्वकृतस्य जन्मकोटिभिः संपादितस्य विनियोगोऽत्रैवेति व्यक्तं सर्वा स्वाराधित देवादीनां प्रसादफलमेवेत्याह। पितर इत्यादि वर्षयइति। सुवर्षयो रागम नेन पितृ देवर्षयो मत्यत्र थाः सुक्तं ह्यायमर्थः। सुवयो रागमनेनेपि विफलकीर्तनं करणता त्वयि मफला यो। अथवा नातः परं पिशाद्या रा भजनं कार्यं यत स्व रागम नेनेवतम सुधाः मत्यमिति मद्दर्थ फलं हात्र ममवा अनेनत्वय्येव स्वजिते स्वतरां तेतुष्टा भवंतीति किं वक्तव्यमित्युक्तं ॥४५॥ ८७१

શ્લોકાર્થ :- ૪૫

તેણે કહ્યું, હે પ્રભો ! અમારો જન્મ આર્ધક થયો અને કુલ પવિત્ર થયું. પિતૃઓ, દેવો અને ઋષિઓ અને ફલ આપવા પ્રસન્ન થયા છે એમ આપના પધારવાથી જણાય છે. (૪૫)

સુબોધીનીજી; ભાવાર્થ :-

સુદામા પોતાનું કૃતાર્થપણું અને ભગવાને જે કર્યું તે ફલરૂપ તાય તે માટે ભગવાન દોષરહિત અને ગુણોથી ભરપુર છે. એમ જણાવે છે. ભગવાન દોષરહિત અને ગુણોથી ભરપુર છે. એમ જણાવે છે. ભગવાન ભકતોનો ઉદ્ધાર કરનારા છે. તેથી આરંભમાં તે કૃત્યકૃત્ય થયો. એમ અમારો જન્મ કૃતાર્થ થયો. એમ શબ્દોથી કહે છે. જે જન્મ પુરૂષાર્થમાં પરિણમે તે કૃતાર્થ ગણાય. અમારો એટલે અમારા બધા ઘરવાળાનો, અથવા પ્રશંસા માટે અમારો શબ્દ યોજેલ છે.

જો કે જન્મકાળ સમયે જ તેવું ફલ મળશે એમ નક્કિ થએલ હોવાથી જન્મ સદા સાર્થક જ હતો પણ ફલ પ્રાપ્ત કરવાની તૈયારી આ જે થઈ અથવા જન્મ સાર્થક થયો એવું જ્ઞાન આજે થયું. તેથી આજ એમ કહેલું છે. પ્રાહ કહ્યુ એવો પાઠ લેવામાં આવે ત્યારે તો કોઈ સંદેહ રહેતો નથી.

માત્ર મારો જન્મ નહિ પણ મારા સંબંધિવાળા બધાઓનોજ જન્મ સાર્થક થયો છે. એમ કુલ પવિત્ર થયું. શબ્દોથી

કહેલું છે. ચ અને શબ્દથી કુલમાં રહેલા બધા જ જણાવેલા છે. પ્રભો શબ્દોથી બધા જ સાર્થક થયા છે એમ જણાવેલું છે. કરોડો જન્મથી પ્રાપ્ત કરેલ પોતાના બધાએ કર્મોનો ઉપયોગ અહીંજ થયો છે. એમ કહેવા પોતે આરાધેલા દેવો વિગેરેની પ્રસન્નતાનું ફલ આજ છે. આપ બેના પધારવાથી પિતૃઓ, દેવો અને ઋષિઓ મારા પર પ્રસન્ન થયા છે. આ વૃતાંત યોગ્ય જ છે.

આપ બેના પધારવાથી શબ્દોથી પ્રસન્નતાનું ફલ કહેલ છે. કરણપણું તો ભવિષ્યમાં થવાનું ફલ જણાવનારૂં છે. હવેથી અમારે તેઓનું આરાધન કરવાનું નથી. કારણ કે આપના પધારવાથી જ તેઓ પ્રસન્ન થયા છે. મારા માટે ફલ આપવા અથવા મારૂં મને ફલ આપવા આથી એમ કહેલું છે કે આપની પૂજા થતાં તેઓ ઘણા પ્રસન્ન થઈ જાય છે.(૪૫)

महत्पारेण न्यायेन स्फातिरेवं विश्वासं भवतीति तत्तद्भावत्पर्यं स्वस्य भगवत्स्वरूपज्ञानमाविःकरोति । भवन्ताविति । विश्वस्य सर्वं भिन्नो भवन्तौ किल प्रसिद्धौ विश्वस्मिन् भवन्तौ प्रसिद्धावित्यर्थः । अनेन जगति यावन्तो महद्धर्माः ते सर्वे निरूपिताः । कारणत्वं च निरूपयन्नाह । जगतः कारणं परमिति । जगद्यज्जायते तस्य मूलकारणं भवान्नेव विश्वशब्देनात्र सर्वशब्दवत् सामान्यविशेषवाची उत्पादकत्वेन महत्त्वे फलत्वेन च उत्पत्त्यादौ पपत्त्या च माहात्म्यं निरूपितेन उत्पत्तिस्थितिलयैः येन न्यूनतास्यात् । सर्वं निभानत्वेनैव वा सर्वशब्देन स्वरूपता निरूपिता । साधारणकारणत्वं कालस्यापि वर्तते इति परमिति । अनन्त

भवन्तौ किल विश्वस्य जगतः कारणं परम् । अवतीर्णाविहांशेन क्षेमाय च भवाय च ॥ ४६

एवं भगवान् निर्दिश्य वचनेन दोषापरूपद्वयेन चाविर्भूत इति माहात्म्यं प्रसज्यते । तादृशयोः स्वतारे प्रयोजनमाह । अवतीर्णाविहांशेनेति । इह प्रपञ्चे अंशेन क्रियाशक्त्या अवतीर्णौ । ज्ञानांशेनान्य एव स्वस्थ इति पूर्ववदुद्देशेन वा एकं वचनं तत् देवावत्राविष्टमिति केवलावताराभिप्रायः अत एव क्रियाप्रयोजनमाह । क्षेमाय च भवाय चेति स्थितस्य परिपालनार्थं चकारात् क्षेमस्यावतारार्थं भवाय उद्भवाय आधिकार्थं भगवद्दवतारस्य तत्र सर्वे दुष्टनिराकरणार्थं सतां रक्षणार्थं मोक्षार्थं भक्त्यर्थं च ॥ ४६

શ્લોકાર્થ :- ૪૬

આપ બે ખરેખર વિશ્વના સંબંધિ, જગતનું મુખ્ય કારણ છો અને કલ્યાણ માટે અને ઉદભવ માટે અહીં અંશથી અવતરેલા છો. (૪૬)

સુબોધીનીજી; ભાવાર્થ :-

આપ બે ખરેખર ! પ્રસિદ્ધ વિશ્વના સંબંધિ છો એટલે આપ બે વિશ્વમાં પ્રસિદ્ધ છો. એવો અર્થ છે. આથી જગતમાં મોટા પુરૂષના જેટલા ધર્મો છે તે બધા આ બેમાં જણાવેલા છે. જગતનું કારણ શબ્દો કરેલા છે. જગતનું મૂળકારણ આપ જ છો. જગતના ઉત્પન્ન કરનાર તરીકે મોટા તરીકે, ફલ તરીકે, ઉત્પત્તિથી અને ઉપપત્તિથી ભગવાનનું મહાત્મ્ય જણાવેલું છે. પરંતુ જેનાથી હીનપણું થાય તેવા ઉત્પતિ, સ્થિતિ અને લયના પ્રકારથી જણાવેલું નથી. જગતના કારણ હોવાપણું કાલમાં પણ છે. તેથી મુખ્ય શબ્દ યોજેલ છે. ભગવાન અનંત મૂર્તિવાળા છે. અને શ્રીકૃષ્ણ અને બલભદ્રના બે રૂપથી અર્વિભાવ પામેલા છે. એમ ભારે મહાત્મ્ય કહેલું છે.

તે બેને અવતાર લેવાનું કારણ ઉત્તરાર્ધથી કહેલું છે. અહીં આ પ્રપચમાં અંશથી એટલે ક્રિયા શકિતથી અવતરેલા છો કારણ કે જ્ઞાનના અંશથી સૃષ્ટિ રચનાર બીજો છે. અથવા પહેલાની પેઠેજ અંશથી દેશથી એક વચન યોજેલું છે. તે તો તેના કારણરૂપ શ્રીકૃષ્ણનો જ બલભદ્રમાં આવેશ થએલ હોવાથી એક અવતારના અભિપ્રાયથી યોજેલ છે. એટલે જ કલ્યાણ માટે અને ઉદભવ માટે શબ્દોથી ક્રિયા અવતારનું પ્રયોજન જણાવેલું છે. જે છે તેનું પાલન કરવા અને અકલ્યાણ દૂર કરવો.

ઉદભવ એટલે ઉત્તમપણું માટે ચ અને શબ્દ હોવાથી મોક્ષ માટે અવતાર લીધેલો છે અહીં ઉત્તમપણું ભક્તિ છે. સર્વ દુષ્ટો નો વિનાશ કરવામાં અને સારા પુરૂષોને મોક્ષ આપવામાં આવે તો પક્ષપાત કરવાથી અભ્રમ થઈ જાય. એટલે ભગવાન ન રહે. એવી શંકા થાય. તેથી નીચેના શ્લોકથી સર્વદોષો હરે છે.(૪૬)

VIBRANT PUSHTI * VADODARA *

१८
८७२ नन्वेवमपि प्रमाणेऽत्र न स्यात् विषम करणं ...
स्वहितं पूर्णमपि न सिद्धं भवति अवतीर्णोऽत्र वैषम्यमेव प्रसिद्धमिति तत्रैव निराकरणं ... नेवि कुमाराणां
न्माराणीयाः कश्चित् स्यात्प्रश्नः तत्र हेतुत्रयं वदति सुहृदोः जगदात्मनोः समयोरिति सुहृन्मात्मप्रमाणेन च परार्थेनि

नहिवांविषमादृष्टिः सुहृदोर्जगदात्मनोः समयोः सर्वभूतेषु भजंतोभजतोरपि ४७

णीति शातीति को दोषः भगवतीतिरपि अन्यथा वाच्या स्येयेति न कार्यमुपपत्तिः सुहृन्मात्रायम इति स्वर्वे वनि सं
युः इति हि शब्दः न हि किंचित्सुखं मारयन् कश्चित् पितापि पिता विषमो भवतीति शिक्षार्थमेव तथा करणात् महि
सेन पारं च लालयन् विषमो भवति क्वाचिदेव यथा अलंकारार्थं नकाल उपस्थितविद्या ... जीवानां सुहृदा रामागतः

राम
८७२

कालेवंचयित्वानयनं वंचनार्थं सुहृदेव अंतर्यामित्वात् सखित्वात् तत्कृपालुत्वात् स्वदर्शनार्थं विषममपि कार्यं न वि
षमो भवतीत्याह सुहृदोरिति यथैव सौहार्दं सिद्धमिति तथैव कुरुतः जगतः एवात्मानो कथमेकस्यैव विषमो भ
वेयुः अनेन स्वात्मा मंप्रयासं सुखं करोति इति नैर्घृण्यमपि परिहृतं ज्ञातव्यं सर्वभूतेषु समत्वं कारणत्वा दे
व सिद्धं भूतपरे न च रोगादिवत् येनिवर्तनीयं एवं यह ज्ञा सुहृदा तेव्या वर्णिता इति केचित् वृत्तान्त ज्ञाता
भिषा यत्र अन्यथा आत्मैवेति नात्मनः अभिमानो भवति सास्य भेद सहितस्तत्वात् न वृत्तिच्छिन्नार्थमारणे गतिरुक्ता
विरहानां कां गतिरिति चेत् तत्राह भजंतं भजतोरपि ये यथा मां प्रपद्यंते इति वाक्यात् कल्पतरुस्वभा
वा व साधितायेव प्रयच्छतीति स वेभ्य आहाने पि न विषमत्वं ४७ ॥ ॥

શ્લોકાર્થ :- ૪૭

મિત્રો જગતના આત્મા અને સર્વ પ્રાણીઓને સન્માન એવા આપ બેની દૃષ્ટિ ભજન કરનારની ભજતાં હોવા છતાં પક્ષપાતી વાળી થતી નથી. (૪૭)

સુબોધીનીજી; ભાવાર્થ :-

જગતના મૂળ કારણમાં પક્ષપાત ઉપરાંત ફૂળપણું પણ માનવામાનું આવ્યું છે. પરંતુ અવતાર લીધેલામાં તો પક્ષપાત જ પ્રસિદ્ધ હોવાથી તેનો નિરાશ કરવામાં શ્રીકૃષ્ણમાં તે નથી એમ સિદ્ધ થાય છે. કોઈકને હણવો જોઈએ. અને કોઈકને નભાવવો જોઈએ. તેવી પક્ષપાતવાળી આપની દૃષ્ટિ નથી. *મિત્રો જગતના આત્મા સર્વ પ્રાણીઓને સમાન* પછી શબ્દોથી તેના ત્રણ કારણો કહે છે. વૃતિ અને પ્રમાણથી આ વિષયનો નિર્ણય કરવામાં આવે તો આ દોષ કલ્પેલો જણાય છે. અથવા ભ્રમથી દેખાય છે. તેનો બીજો ખુલાસો થઈ શકે છે. તેથી કાઈ અયોગ્ય નથી. આ અર્થ યોગ્ય છે. *હી* શબ્દથી જણાવે છે. કોઈ એક પુત્રને મારતા અને કોઈ બીજા પુત્રનો અભિનંદન કરતાં પિતા પક્ષપાતી થતો નથી. કારણ કે શિખામણ આપવા માટે એ પ્રમાણે કહે છે. પોતાના હાથથી ચરણ ધોનાર અને માથાને નહી ધોનાર પક્ષપાતી થતો નથી. કાલના મુખમાં પ્રવેશ કરેલા તેઓનો ઉદ્ધાર કરવા પધારેલાં ભગવાન કાલને ઠગીને તેમની પાસેથી જીવોને લઈ જતાં તેને ઠગવા માટે જીવોના મિત્ર જ થાય છે. ભગવાન અર્તયામી હોવાથી, મિત્ર હોવાથી અને કૃપાવાળા હોવાથી પક્ષપાત કરવા છતાં પણ પક્ષપાતવાળાં થતાં નથી. તે અર્થ *મિત્રો* શબ્દોથી કહે છે. વળી શ્રીકૃષ્ણ અને બલભદ્ર જગતના આત્મા છે. તેઓ એકના પક્ષપાતી કેમ થાય? તેથી પોતાને જેમ સુખ થાય તેમ કરે છે. એમ કહેલું હોવાથી પોતાનો દોષ પણ નિવારણ કરેલો છે. સર્વ પ્રાણીઓને સમાન હોવાપણું જગતના કારણ હોવાથી જ સાબીત થાય છે. રોગની પેઠે તેણે દૂર કરવાના છે. એવા અસુરોને ભૂત શબ્દથી બાતલ કરેલ છે.વાસ્તવીક રીતે તો તે ઉત્પન્ન થયેલા છે. તે બધાને ભગવાન સમાન છે. તેમ ન હોય તો ભગવાન આત્મા છે. તેથી આત્માની સમાન નથી. કારણ કે સમાનતામાં ભેદ હોય શકે છે. શીખામણ આપવા માટે સજા કરવા સંબંધિ આ સ્થિતી કહી તો વરદાન આપવામાં શી સ્થિતી છે? એવી શંકા થાય. તેથી *ભજન કરનારને ભજતા હોવા છતાં* શબ્દોથી યોજેલ છે. *જેઓ મને જે પ્રમાણે ભજે છે. તેઓને હું તેજ પ્રમાણે ભજુ છું.* એમ ભગવાનનું વચન હોવાથી અને ભગવાન કલ્પતરૂ જેવા હોવાથી જેને પ્રાથના કરી હોય તેને જ

માગેલું આપે છે. તેથી સર્વને ન આપે છતાં પક્ષપાત થતો નથી. એમ સ્તુતી કરીને સુદામા પોતાના મનની ઈચ્છા કહે છે.

हृ-टी-३८ ८७३
एवं स्तोत्रस्य स्वमानसं निवेदयति । तावाज्ञापयतामिति । अयं हि मनसा भगवते सर्वं निवेद्य दासो जातः । स चेद् भगवता दासत्वेन स्वीक्रियेत तदा दासः संपद्यते तस्य चाभिज्ञापकमाज्ञापनं अतस्तौ स्वामिनौ भृत्यं मामाज्ञापयतां । न तु वेदे सर्वएव जीवा भृत्या आज्ञप्ताः । यथा भगवान् पातीति चेत् तत्राह । किमहं करवाणि वामिति युवयोरर्थे किं विधायैव करवाणि अन्यथा विशेषतो दासभावज्ञानेः कः पुरुषार्थः स्यात् । न तु पूर्णकामा भगवन्तः स्म मे किंचित् कर्तव्यमिति चेत् तत्राह । पुंसोऽत्यनुग्रह इति । नत्वयं नियोगः भगवदुपकाराय यथा यावद्दानं वराय पेक्षया प्ययमनुग्रहः ।

तावाज्ञापयतां भृत्यं किमहं करवाणि वाम् । पुंसोऽत्यनुग्रहो ह्येष भवद्भिर्यन्नियुज्यते ॥ ४८ ॥

सेवकत्वेन स्वीकृत्य नियुज्यते उक्तश्चायमर्थः । वरः परिच्छिन्नः अपरिच्छिन्नं च दासत्वमिति तस्य हि सर्वं कार्यं स्वामिनैव कर्तव्यमिति भवद्भिरिति वचनं स सेवकाभिप्रायेण इति भक्त्या भगवदाज्ञापनं तस्य परः स्फूर्तिकमित्युक्तं । अत एवान्यं तु कोऽपि मालाकारस्यापि अनेन भगवत्पत्नीः स्तुतः सामर्थ्यमिति नेयथा लौकिक इष्टत्वं भगवद्धर्मे तौ वाज्ञापयितेति वाक्यापेक्षाभावात् न किंचिदुक्तवन्तौ ॥ ४८ ॥ राम ८७३

શ્લોકાર્થ :- ૪૮

આપ બે સેવકને આજ્ઞા કરો. હું આપ બેનું શું કાર્ય કરું? કારણ કે આપ પુરૂષને આપ તરફથી જે આજ્ઞા કરવામાં આવે તે તેના પર મોટો અનુગ્રહ છે. (૪૮)

સુબોધીનીજી; ભાવાર્થ :-

આ સુદામાં મનથી ભગવાનને પોતાનું સર્વ નિવેદન કરી દાસ બનેલો છે. ભગવાન જો તેને દાસ તરીકે સ્વીકારે તો તેને દાશપણું પ્રાપ્ત થાય. અને તે જણાવનારી આજ્ઞા છે. આપ બે સ્વામીઓ આપ સેવકને આજ્ઞા કરો. બધાય સેવક જુઓને વેદમાં

VIBRANT PUSHTI VADODARA

આજ્ઞા કરેલી છે. તેઓ તું પણ છે. એવી શંકા થાય તેથી હું આપ બેનું શું કાર્ય કરૂ એમ કહેલ છે. આપ બેના માટે વધારે હું શું કરૂ? ખાસ દાસભાવ પ્રાપ્ત કરવાથી કયો પુરૂષાર્થ થાય. જેઓની ઈચ્છાઓ પૂર્ણ થયેલી છે. તેવા અમે બે છીએ. અમારા બે માટષ કઈ કરવાપણું નથી. એવી શંકા થાય તેથી ઉતરાર્ધ યોજેલ છે. આ આજ્ઞા આપ ઉપર ઉપકાર કરવા કરવાની નથી. પરંતુ વરદાનની પેઠે મારા ઉપર ઉપકાર કરવાની છે. તેથી આપ સેવક તરીકે અંગીકાર કરી આજ્ઞા કરો. તે વરદાન કરતાં પણ મોટો અનુગ્રહ ચે. કારણ કે વરદાન હદવાળું હોય છે. અને દાસપણું હદ વગરનું છે. કારણ કે દાસનું સર્વકાર્ય સ્વામીએ જ કરવાનું છે. આપ તરફથી શબ્દમાં બહુ વચન છે. તે સેવકો સહીત એવા અભિપ્રાયથી કરેલો છે. *આ પુરૂષ* શબ્દથી ભગવાનની આજ્ઞા તેની નજર સમક્ષ પ્રગટ થઈ છે.તેથી તે ભગવાનને માલા આપશે. જેમ અહી ભગવાનમાં અલૌકિક દષ્ટિ છે. તેમ ભગવાનના શરણમાં પોતાનું સામર્થ્ય છે. એમ જણાવેલ છે. ભગવાનના ધર્મથી આજ્ઞા જણાવી હોવાથી વચનની જરૂર નહી હોવાથી તે બેએ કઈપણ કહ્યું નહી. (૪૮)

स्वयमेव ज्ञात्वा यत्कर्तव्यं तत् सुदामा कृतवान् इत्यभिप्रेत्येति। राजेन्द्रेति संबोधनात् केवलं न सेवकाः अभिप्रेतार्थमपि जानन्तीति। इति नाश्च यमेतदिति ज्ञापनार्थं तादृशाः सेवकाः सार्वभौमा एव भवन्तीति। इदं दृढार्थं निश्चितेऽपि प्रीतिमानसो जातः। आज्ञा प्राप्तेति ततः शास्तैः शस्तैः स्वरूपतः सुगन्धैः मल्लिकादिभिः कुसुमैर्विरचिता इति वा पाठः। एकवचनेन भगवति दत्ते भगवति दत्ते भगवान्विभजतीति तत्रापि बलभद्रेऽपि संगच्छतीति विवक्षया अन्यापि माला दत्तवानिति ज्ञातव्यं ४९ ततो भगवान् वरं दत्तवानिति वदन्

इत्यभिप्रेत्य राजेन्द्र सुदामा प्रीतमानसः। शस्तैः सुगन्धैः कुसुमैर्माला विरचिता ददौ ॥ ४९ ॥ ताभिः स्वलंकृतौ प्रीतौ कृष्णरामौ सहानुगौ। प्रणताय प्रपन्नाय ददतुर्वरदौ वरान् ॥ ५० ॥

न्तस्तत्कृतं शोभितं शोभाविषयं भगवति आह। ताभिः स्वलंकृताविति। उक्तश्च मालाभिः सुष्ठु अलंकृतौ। ततः प्रीतौ जातौ। सानन्दं समर्पणकर्तारौ फलसाधनरूपौ सर्वसेवके सह प्रीतौ निर्विवादौ प्रणताय नम्राय विनीताय कर्मज्ञानमार्गयोरपि फलदानयोग्याय प्रपन्नाय शरणागताय भक्तिमार्गेऽपि फलयोग्याय पतौ वरदौ अतो वरान् ददतुः। वरदेश्वरत्वं नाविर्भावितं किंतु वरं दत्तमेव वरान् दास्याव इत्याशयेन तु न कृतवन्तावित्यर्थः ५०

શ્લોકાર્થ :- ૪૯

હે રાજેન્દ્ર ! એ પ્રમાણે જાણીને મનમાં પ્રીતિવાળા થઈ સુદામાએ પંકાએલાં સુગંધિવાળાં પુષ્પોની બનાવેલી માળા ભગવાનને આપી . (૪૯)

સુબોધીનીજી; ભાવાર્થ :-

હે રાજેન્દ્ર ! એ સંબોધનથી કેટલાક સેવકો સ્વામીએ ઇચ્છેલો અર્થ જાણી લે છે. તેથી સુદામાએ જાણી લીધું તેમાં આશ્ચર્ય નથી. તેવા સેવકો રાજાને જ હોય છે એમ રાજેન્દ્ર પદથી કહેલું છે. ભગવાનના અભિપ્રાયનો નિર્ણય થતાંભગવાનની આજ્ઞા મળી એમ વિચારી તે મનમાં પ્રિતિવાળો થયો. પછી શાસ્ત્રોથી પંકાએલા અને સ્વરૂપથી સુંગધિવાળાં મોગરાં વિગેરે પુષ્પોથી બનાવેલી માળા ભગવાનને આપી. ભગવાનને માલા આપતાં, બલભદ્રમાં પણ ભગવાનને આપી. ભગવાનને માલા આપતાં, બલભદ્રમાં પણ ભગવાનનો આવેશ હોવાથી, પ્રતિબિંબની પેઠે, બલભદ્રમાં પણ તે માળા દેખાઈ. બીજી માળાઓ પણ ગોપોને આપી. (૪૯)

પછી ભગવાને સુદામાને વરદાન આપ્યું એમ કહેવા ઇચ્છતાં સુખ તે માળાથી ભગવાન ઘણાં શોભી ઉઠ્યા એમ કહે છે.

શ્લોકાર્થ :- ૫૦

તે માળાઓથી સારી રીતે શોભેલા સેવકો સહિત પ્રસન્ન થએલા વર આપનાર બલભદ્ર અને શ્રીકૃષ્ણે પ્રણામ કહેલા અને શરણે આવેલાને વરો આવ્યા. (૫૦)

સુબોધીનીજી; ભાવાર્થ :-

ઉત્તમ માલાઓથી સારી રીતે શોભેલા પછી પ્રસન્ન થયા. ફલ અને સાધનરૂપ સદાનંદ અને રમણ કરનાર સેવકો સહીત પ્રસન્ન થયા. વર આપનાર હોવાથી ચર્ચા કરનાર સેવકો સહીત પ્રસન્ન થયા. વર આપનાર હોવાથી ચર્ચા કર્યા વગર પ્રણામ કરેલા અને નમ્ર વિનયવાળા કર્મમાર્ગ અને જ્ઞાનમાર્ગ પ્રમાણે આ ફલ આપવા યોગ્ય શરણે આવેલા એટલે ભક્તિમાર્ગ

પ્રમાણે પણ ફલ આપવા યોગ્ય સુદામાને વર આપ્યા. માગ વર આપીશું. એમ કહ્યું એવો અર્થ છે. માગ્યા વગર પાતે જ વર આપ્યા એમ જણાવેલ છે. (૫૦)

તેને પણ જુદા વર માગ્યા તે નીચેના શ્લોકથી કહે છે.

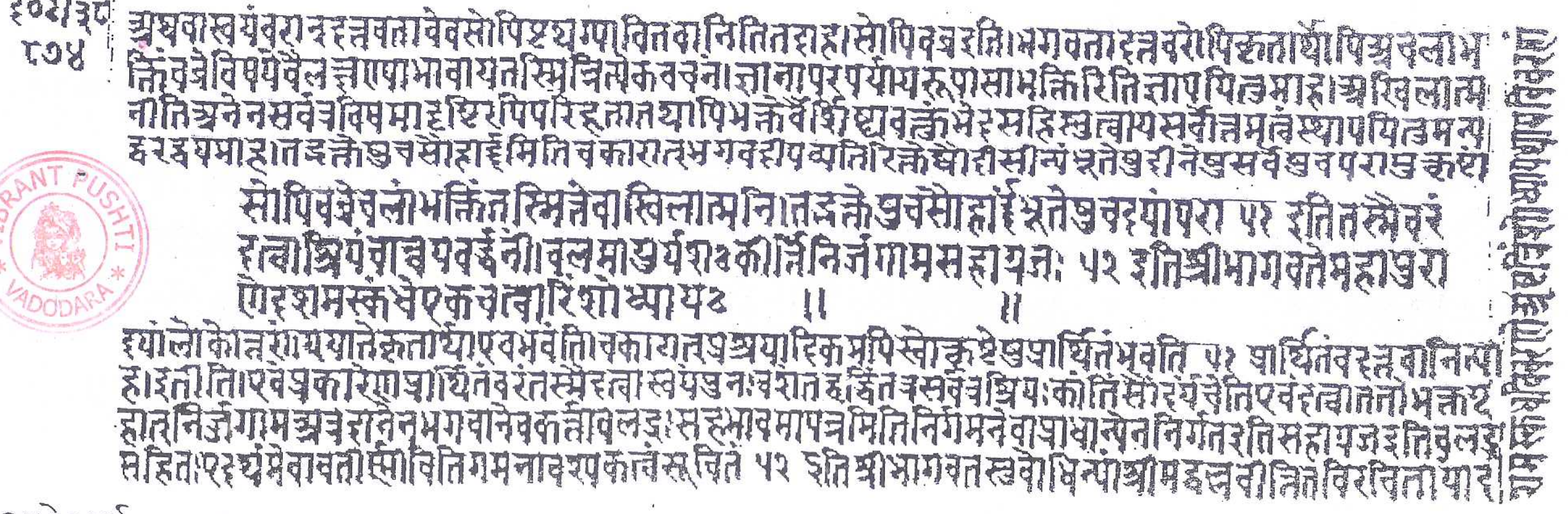
१०टी३प ८७४

अथवा स्वयं वरान् दत्तवता वेवसोपि स्वयमपाचितवानिति तदाह सोपि वव्रे इति। भगवता दत्तवरोपि कृतार्थोपि अचलाभ
क्तिं वव्रे विपर्यये वैलक्षण्याभावाय तस्मिन्निति एकवचनं ज्ञानापरपर्यायरूपा सा भक्तिरिति ज्ञापयितुमाह। अखिलात्म
नीति अनेन सर्वत्र विषमा दृष्टिरपि परिहृता तथापि भक्तो वैशिष्ट्यं वक्तुं भेदसहिष्णुत्वाय सर्वान्तर्मतं स्थापयितुमन्य
दरूपमाह। तद्भक्तेषु च सौहार्दमिति चकारात् भगवदीयव्यतिरिक्तेष्वपि सौहार्दं भूतेषु दीनेषु सर्वेषु च परां कृपां।

सोपि वव्रेऽचलां भक्तिं तस्मिन्नेवाखिलात्मनि। तद्भक्तेषु च सौहार्दं भूतेषु च दयां पराम् ५१ इति तस्मै वरं
दत्वा श्रियं चान्वयवर्द्धिनीं। बलमायुर्यशः कीर्तिं निर्जगाम सहाग्रजः ५२ इति श्रीभागवते महापुरा
णे दशमस्कन्धे एकचत्वारिंशोध्यायः ४१ ॥ ॥

इयान् लोको न तथा यतः कृतार्था एव भवन्ति चकारात् तच्छ्रियादिकमपि सोक्तेषु प्रार्थितं भवति ५१ प्रार्थितं वरं दत्वा नित्यो
हाइतीति एवं प्रकारेण प्रार्थितं वरं तस्मै दत्वा स्वयं पुनः स्वशास्त्र हितं तत्सर्वत्र श्रियः कीर्तिः सौन्दर्यं चेति एवं दत्वा ततो भक्तात् गृ
हात् निर्जगाम अत्र रातेन भगवानेव कर्ता बलङ्गुः सहभावमापन्न इति निर्गमने वा प्राधान्येन निर्गत इति सहाग्रज इति बलस्
सहितः एतदर्थमेवावतीर्णो विति गमनादश्यकार्त्वं सूचितं ५२ इति श्रीभागवतसुबोधिन्यां श्रीमद्वल्लभदीक्षितविरचितायां दे

राम ८७

શ્લોકાર્થ :- ૫૧

તેને પણ જગતના આત્મા તેમનામાં અચલ ભક્તિ અને ભક્તો સાથે મૈત્રી અને પ્રાણીઓ પ્રત્યે ઉત્તમ દયા માગ્યાં.

સુબોધીનીજી; ભાવાર્થ :-

ભગવાનને વર આપર્યા હોવા છતાં કૃતાર્થ થએલો હોવાછતાં તેને અચલ ભકિત માગી. તેમનામાં એક વચન યોજેલું છે. તેને માગેલી ભક્તિ જ્ઞાનનું બીજુ રૂપ છે. એમ જણાવવા સર્વ જગતના આત્મામાં શબ્દ યોજેલ છે. તેથી બધામાં ભેદવાળી

દષ્ટિ જતી રહી. અને ભક્તિનું ઉત્તમપણું જણાવવા તેનું સર્વોત્તમપણું કાયમ રહે તે માટે ભેદ સહન ન થઈ શકે એ માટે બીજા બે વરો માગે છે (૧) તેમના ભક્તો સાથે મૈત્રી અને ચ અને શબ્દથી ભગવદીય સીવાયના લોકો પ્રતિ ઉદાસીનતા માગી છે.

ગરીબડાં સર્વ પ્રાણીઓ પ્રતિ ઉત્તમ અલૌકિક દયા માગેલી છે. ચ અને શબ્દથી જેવોને દયાથી ઉદ્ધાર કરેલો હોય તેઓમાં વિનય વિગેરે માગેલાં છે. (૫૧)

માગેલું ભગવાને આપ્યું તે નીચેના શ્લોકથી કહે છે.

શ્લોકાર્થ :- ૫૨

તેને એ પ્રમાણે વર, વંશમાં વૃદ્ધિ પામે તેવી લક્ષ્મી, બલ, આયુષ્ય, કિર્તી, સૌદંય, આપીને મોટાભાઈ સાથે બહાર પધાર્યા. (૫૨)

સુબોધીનીજી; ભાવાર્થ :-

એવી રીતે માંગેલો વર તેને આપીને પાછો પોતે વંશ તેની વૃદ્ધિ અને સર્વને લક્ષ્મી આપ્યાં. આ દેહની બહારના પદાર્થો છે. અંદરના પણ આપ્યાં. દેહની શક્તિ, આયુષ્ય, કિર્તી, સૌદર્ય શબ્દોથી કહેલું છે. એ પ્રમાણે વરો આપીને ભક્તના ઘરમાંથી બહાર પધાર્યા. વર આપવામાં ભગવાન જ છે. બલભદ્ર તેમની સાથે રહેલા એમ જાણવું. બહાર પધારતી વખતે ભગવાન મુખ્યપણાથી બહાર પધાર્યા એમ મોટાભાઈ સહીત એટલે બલભદ્ર સહીત શબ્દોથી કહેલું છે. શ્રીકૃષ્ણ અને બલભદ્રે આ કંસને મારીને ભક્તોનું દુઃખ હરવા માટે અવતાર લીધો હોવાથી બહાર પધારવું જરૂરી હતું એમ સૂચવેલું છે. (૫૨)

દશમ સ્કંધ પૂર્વાર્ધ

રાજસ પ્રમાણ પ્રકરણ અધ્યાય ૩૮મો

સંપૂર્ણ

VIBRANT PUSHTI * VADODARA *

VIBRANT * VADODARA

VIBRANT PUSHTI * VADODARA *

દશમ સ્કંધ પૂર્વાર્ધ અધ્યાય ૩૯ મો

રાજસ પ્રમાણ પ્રકરણ

एकोनचत्वारिंशे तु हरेरद्भुतकर्मणः। स्वासत्त्वपर्यै राजसानां वीर्यं तत्र निरूप्यते॥ अलौकिके लौकिके हि द्वस
नेऽकं कोऽपि फलाभावे तत्र फलदानेशक्तो तीर्थस्य कथा। लौकिकालौकिकत्वेन सामर्थ्यलक्षणं पुनः। नि
रूप्यते सर्वेश्वरस्तथापि हि न निवर्तते इत्युक्तो मत्सरंग कथापरा। एतावता क्लिष्टकर्मा हरिरत्र निरूपि
तः। प्रमाणानां फलं चैतन्न कार्यं चापि निरूपितं। कुब्जाप्यत्र स्वरूपादस्य नात्र तत्याकृताः। आध्यात्मिको रू

श्रीबादरायणिरुवाच अथ व्रजन् राजपथेन माधवः स्त्रियं गृहीताङ्गविलेपभाजनाम्। विलोक्य कु
ब्जां युवतीं वराननां पप्रच्छ यान्तीं प्रहसन् रसप्रदः॥ १॥

द्रूपः शिष्टैश्चापि संस्थितो॥ पत्तालकं तस्य स्वडोसाधनं नाशने मतं। कालापि विपरीतोऽत्र ततः निमित्तिपति
द्विधा तु हि हि न हितान सम्पत्ति कुले रिक्त हरो। वृथा यायातेऽतु दामो भवनान्निर्गतः इत्युक्तो तत्र तु उत्तरत्र स्पृष्ट
गमनं सम्भवतीति तत्र आहस्म यथा भिन्नप्रक्रमेण स्वस्थलीलयैव भगवान्नप्रचलितः इत्याह। अथेति। राजमार्गेण
व्रजन् स्त्रियं ददर्शेति स्त्रियो हि भगवतः कृपापात्रमिति तत्र तत्र भगवतो नात्पत्तेरयासः कालेनैव ताः भगवद्

हृ.रा.०३९
८७५

याऽलिकियंतेत त्वियार्थे संभवन्ति स्वर स्त्रियः इति वाक्यात् अतः कुब्जाम ध्येमिलिता अलौकिकेतत्समीकरणमिति।
अलौकिक सामर्थ्यज्ञापनाय वक्तव्य यस्य वृत्तया करणं माधव इति लक्ष्मीपतित्वात् दृशभूता मेति से ति तस्या अङ्गा
ः कर्तेर्थः। तस्या नाम प्रसिद्धमिति ज्ञात्वा हि कनेव निरूपितं स्त्रियमिति विशिष्ट भोगोपयोगपा। गृहीत मया विले
पभाजनं यया सा हि स्वगृहे अङ्गविलेपनं सज्जीकृत्य कंसार्थं नयति भगवति स्वप्रविष्टेऽतो राजभ्यनि निवृत्ताः भ
गवत्येव समागताः अत एव वक्ष्याणि चंदनेनमाल्यं राजभोग्याः भगवता वृहीताः ताः कुब्जा निर्गत दृष्टभागा युव
तीवयस्तोत्तमां दर्शने युक्ता माह। वरानना मिति। भोगे परमयोग्या तु स्वेऽन्तानेऽसामर्थ्यात्। अतो फलानां
मध्ये मार्गे इन्द्रात् प्रच्छयातीत्येव। नतु सा भगवते दृष्ट्वा स्थिरीभूता भोगाभाव निश्चयात् भक्तिज्ञाना दावनधिका

रात्रं दर्शनेन मनोभवपीडां ते भवान् गच्छतीव संज्ञाता वहसन्निति तस्याः सर्वमेव विवेके हरीक्षार्वत्त्वपरिभावणे
कृतेवात्यय यास्ताप इत्यतिकृपापात्रं भगवान् स्वयमप्याकार्पस्मिन्द्ववर्त्तयतीति ज्ञापयितुमाभावणे कृतवा राम
नेकाज्ञ्येयमस्त्वेग च्छतीति लोकरीत्याऽवहसनेनानुगच्छतीति किमित्याकारितवान्ननाहारसपरइतिरससमा ८७५
मिस्त्ररूपकामरसवाचकर्षणादातीति १ ॥ ॥

કારીકા :-

ઓગણચાલીસમા અધ્યાયમાં રાજસોની પોતાનામાં આસક્તિ થાય તે માટે તે અદભૂત કર્મવાળા હરિના વિર્યનું નિરૂપણ છે. (૧)

પ્રસન્ન થયેલાં ભગવાન લૌકિક અને અલૌકિક ફલ કરે છે. બીજો કોઇ ત્યાં ફલ આપવાં શક્તિમાન નથી એમ જણાવવા ધનુષ્યની કથા કહેલી છે. (૨)

લૌકિક અને અલૌકિકપણાથી સામર્થ્ય અને લક્ષણ કંસનો દોષ દૂર કરે તે માટે જણાવ્યું છતાં પણ તે દોષ કરતાં અટકતો નથી. એમ કહી બીજી મલ્લોના અખાડાની કથા કહે છે. આટલાથી અહીં હરિ કલેશ વિના કર્મ કરનાર છે એ જણાવે છે. (૩-૪)

કારણ કે પ્રમાણોનું આ ફલ અને કાર્ય પણ જણાવેલ છે. ઉપજાપણ અહીં ધનુષ્યના જેવા રૂપવાળી છે. વાયુએ તેને તેવી કરેલી છે. (૫)

અધ્યાત્મિક કાલ રૂદ્રરૂપ છે. બાકીના બે ધનુષ્યમાં રહેલા છે. જે પાલન કરનાર માણેલું તેના બે કટકાઓ કંસનો નાશ કરવામાં ભગવાનના સાધન મણાયેલા છે. (૬)

અસુરોનો પતિ કાલપણ ખરાબ નીમીતોથી વિપરીત થયો કારણ કે તેની એટલે કંસની બુદ્ધિ હીત કરનારી ન હતી. કંસ ફરીથી વિરૂદ્ધ આચરણ કરવાથી આબધુ થયું. (૭)

કયા અધ્યાયના અંતે ભગવાન સુદામાના ઘરમાંથી બહાર પધાર્યા એમ કહ્યું તે સમયે ભગવાન બીજાના ઘેર પધારે એમ સમભવતું હોવાથી તેમ થયું નહતું. એમ જણાવવા પોતાની પહેલાની લીલા પ્રમાણે જ ભગવાન ફરવા માંડયા તે કહે છે.

શ્લોકાર્થ :-૧

પછી રાજમાર્ગે પધારતા જેને અંગ પર લગાડવાના લેપનું પ્રાત્ર લીધેલું છે. તેવી ખૂંધવાળી જુવાન સુંદર મુખવાળી સ્ત્રીને જતી જોઈને રસનું દાન કરનાર માધવે ઘણું હસતા નીચે પ્રમાણે પૂછયું. (૧)

ભાવાર્થ; સુબોધિનીજી :-૧

રાજમાર્ગથી પધારતાં ભગવાને સ્ત્રીને જોઈ કારણ કે સ્ત્રીઓ ભગવાનની કૃપાપાત્ર હોવાથી તેમના સંબંધમાં ભગવાનને વધારે પ્રયાસ કરવો પડતો નથી. તેમનું પ્રિય કરવા દેવોની સ્ત્રીઓ જન્મો (શ્રીમદ ભાગવત ૧૦-૧-૨૩) વાક્ય પ્રમાણે કાલ જ સ્ત્રીઓને ભગવદીય બનાવે છે. તેથી કુબ્જા ભગવાનને માર્ગની મધ્યમાં ભેગી થઈ. તેને સરખી કરવી એ અલૌકિક કાર્ય હોવાથી ભગવાને પોતાનું અલૌકિક સામર્થ્ય જણાવવા ચાર રસ્તા મળે ત્યાં જ તેમ કર્યું. તેને સરખી કરી. માધવ શબ્દથી એમ કહેલું છે કે ભગવાન લક્ષ્મીના પતિ હોવાથી તે કુબ્જા લક્ષ્મીનો અંશ બનેલી હોવાથી ભગવાને તેનો ઉદ્ધાર કરવો જોઈએ. તેનું નામ પ્રસિદ્ધ ન હતું તેથી તેની જાતી વિગેરે કહેલા છે. સ્ત્રીને એટલે ઉત્તમ ભોગ ધરવા જે સ્ત્રીએ ઉત્તમ પ્રાત્રમાં શરીરે ઉપર લગાડવાના લેપ લીધા છે. કારણ કે પોતાના ઘેર અંગ પર લગાડવાનો લેપ તૈયાર કરીને કંસને માટે લઈ જતી હતી. ભગવાને મથુરામાં પ્રવેશ કર્યો. ત્યારે કંસમાંથી રાજાના ધર્મો (ગુણો) જતાં રહ્યાં અને ભગવાનમાં જ આવ્યાં. તેથી રાજાએ ભોગવવા યોગ્ય વસ્ત્રો, ચંદન અને માળા લઈ લીધા. તે કુબ્જા એટલે પાછલો ભાગ જેનો બહાર નીકળેલો છે જેને ખૂંધ છે તેવી વયમાં જુવાન પણ ઉત્તમ સ્ત્રી ભગવાને જોઈ. સુંદર મુખવાળી શબ્દથી તે દેખાવમાં પણ ઉત્તમ હતી પણ ભોગ કરવા માટે છતી સુવા માટે ખૂંધ હતી. તેથી શક્તિમાન ન હતી.

તે ભોગ માટે યોગ્ય નહતી. તેથી જેને અર્ધફલ પ્રાપ્ત કર્યું તેવી તેને માર્ગની વચ્ચે જોઇને ભગવાને નીચે પ્રમાણે પૂછયું. તે સમયે તે જતી જ હતી. પણ ભગવાનને જોઇને ઉભી રહી ન હતી. ભગવાન ભોગ કરવાના નથી. એવો નિશ્ચય હોવાથી ભકિતજ્ઞાન વગેરેમાં તેનો અધિકાર ન હોવાથી ભગવાનનાં દર્શન કરવાથી કામની પિડા થવા સંભવ હોવાથી તે જેવી હોય તેવી થઇ. ભગવાને ઘણું હસતા તે પોતાને જુએ તેમ તેની સાથે વાતચીત કરી.ભગવાન પાતે પણ પોતાના કૃપાપાત્રને બોલાવીને તેની પોતાની અંદર પ્રવૃતિ કરાવે છે. એમ જણાવવા ભગવાન સાથે વાતચીત કરી આ કોઇ વિચિત્ર ખૂંધવાળી જાય છે. એમ લોક રીત પ્રમાણે હસી મશ્કરી કરી. ચાલી જતી સ્ત્રીને ભગવાને કેમ બોલાવી? એવી શંકા થાય તેથી *રસનું દાન કરનાર* વિશેષણ યોજેલ છે. રસ એટલે ભગવાનનું પોતાનું સ્વરૂપ અથવા કામનો રસ ઘણો જ આપે એવા ભગવાન છે. (૧)

प्रश्नमाह का त्वमिति। वरोर्विति संबोधनं भोगयोग्यतां सूचयति। अहो इति आश्चर्ये। एतदनुलेपनं कस्य त्वं वा कस्येति। अङ्गने इति उत्तमस्त्रीत्वसंबोधनं। तत्र विशेषज्ञानाय भोगयोग्यतां संपादयिष्यामीति ज्ञापनार्थं वेत्यनादरे। नास्माकं संबन्धि परिज्ञाने किं चित् प्रयोजनमिति साधु यथा भवति तथा नोऽस्मभ्यं कथयस्व। किंच। आवयोरेतदनुलेपनं उत्तमं देहीत्यत्र इति हेतुः। हि अङ्गविलेपने दत्ते अङ्गमेव दास्यामीति भगवदभिप्रायः। ततो देवादयश्च यतस्ततः श्रेयः चिराद्भविष्यति। यद्यपि दानफले देशादीनां पश्चात् भावात् शीघ्रं न भविष्यति तथापि दर्शनमपि दाने शीघ्रं सफलं भविष्यतीति तयोक्तिः। सा तु सैरन्ध्री अतः उत्तरमाह

का त्वं वरोर्वेतदहो ऽनुलेपनं कस्याङ्गने वा कथयस्व साधु नः। देह्यावयोरङ्गविलेपमुत्तमं श्रेयस्ततस्ते न चिराद्भविष्यति ॥२॥ सैरन्ध्र्युवाच। दास्यस्म्यहं सुन्दर कंससम्मता त्रिवक्रनामा ह्यनुलेपकर्मणि। मद्भावितं भोजपतेरतिप्रियं विना युवां कोऽन्यतमस्तदर्हति ॥३॥

का त्वमिति प्रश्नार्थं आवर्तनात् सा स्वस्वरूपं निरूपयति दास्यस्मीति। स्वभावतो जात्यैव दासी। सुन्दरेति संबोधनात् त्वं चेत् रूपां करिष्यसि तदैव भविष्यामीति। राजदास्योऽपि वेश्याप्रायाः भवन्ति। परं अनुलेपकर्मणि। चतुःसमं निर्माणे संमता। सर्वेषामेव अस्मिन् यो अनुलेपो भोक्तारो राज्ञः प्रमाणमिति। तस्यापि संमतिमाह मद्भावितमिति। मया भावितं भागशो निर्मितं अङ्गविलेपनं भोजपतेः कंसस्यापि प्रियं अतः वां भवतोर्विना अन्यतमः को वा अर्हति। भोजपतेः प्रियमेवानुरहेति

पद्यपिराजकीपंतत्र ३

શ્લોકાર્થ :-૨

હે ઉત્તમ સાથળોવાળી ! હે સુંદરી ! તું કોણ છે? અને વળી આ અંગ ઉપર લગાડવાનો લેપ કાનો છે?અમને સરખી રીતે કહે. અમને બેને અંગ ઉપર લગાડવાનો લેપ આપ પછી તારું કલ્યાણ તુરંત જ થશે. (૨)

ભાવાર્થ; સુબોધિનીજી :-

હે ઉત્તમ સાથળોવાળી! એ સંબોધન તે ભોગ કરવા યોગ્ય હતી એમ સૂચવે છે. આ લેપ કોનો છે ? અથવા તું કોની સ્ત્રી છે તારી ઉપર ઘણી પ્રિતી હોવાથી તને ભોગ કરવા યોગ્ય બનાવીશ. અમને લેપ આપ. તું કોના માટે લઈ જાય છે. તે જાણવાનું પ્રયોજન નથી. તેથી *વા* શબ્દ છે. નઃ એટલે અમને કહે છે. વળી આ લેપ ઉત્તમ જણાય છે તેથી અમને બેને આપ. તું આપીશ એટલે હું તને અંગ જ આપીશ. પછી તરત જ તારું કલ્યાણ થશે. આ છેલ્લા ચરણથી તે અભિપ્રાય જ કહેલ છે. તું અમને લેપ આપીશ ત્યારે મારા દર્શનનું ફળ પણ તને તરત જ મળશે એમ કહેલું છે. (૨)

તે કુબ્જા તો અંતઃપુરની દાસી સૌરન્ધ્રી (ખવાસણ) મહેલની બહાર રહેતી હતી. તે પતિ વીનાની હતી. તે હવે કહે છે.

શ્લોકાર્થ :-૩

હે સુંદર પુરૂષમાં ઉત્તમ ! લેપ કરવામાં પસદ કરાયેલી ત્રીવક્રા નામની દાસી છું. મે બનાવેલો લેપ ભોજપતિ કંસને ઘણો જ પ્રિય છે. તમારા વગર બિજો કોણ તેને માટે યોગ્ય છે. (૩)

ભાવાર્થ; સુબોધિનીજી :-

સ્વભાવથી, જાતીથી હું દાસી છું. હે સુંદર પુરૂષોમાં ઉત્તમ ! સંબોધનથી એમ જણાવ્યું છે કે જો આપ કૃપા કરશો તો હું આપની જ થઈશ. રાજાની દાસીઓ પણ છુપી વેસ્યાઓ જેવી જ હોય છે. હું દાસી છું. પરંતુ લેપ બનાવવાના કામમાં બધાઓથી હું પસંદ કરાયેલી છું. આ વિષયમાં લેપનો ભોગ કરનાર રાજા હોવાથી મે બનાવેલો લેપ ભોજપતિને ઘણો જ પિય છે. એ શબ્દોથી

રાજાની સમંતિ જણાવે છે. *ભાવિતં* ભાગ પ્રમાણે બનાવેલો અંગ ઉપર લગાડવાનો લેપ ભોજપતિ એટલે કંસને ઘણો જ પ્રિય છે તેથી આપ બે વિના બીજો કોણ તેને માટે યોગ્ય હોય? ભોજપતિને તો પિય છે જ પણ ભોજપતિ તેને માટે યોગ્ય નથી. (૩)

જો કે તે લેપ રાજાનો હતો. તેથી રાજા તેને માટે યોગ્ય હોય કે નહોય તો પણ રાજા જીવતો હોય ત્યાં સુધી બીજાને આપવો યોગ્ય ન હતો. છતાં પણ કામને લીધે ભગવાનને વશ થઇ તે લેપ ભગવાનને આપ્યો તે કહે છે.

१०।२४-३७ ८७६ ततो जीवति राज्ञि अहं त्वामवातथापि नान्यस्मै दातुमुचितं तथापि कामेन भगवद्वशा भूत्वा दत्तवतीत्याह। रूपेति। नन्वु भगवतो नीलमेघश्यामं तस्य पेशलं कोमलता। अन्यानो भोगयोग्यता माधुर्यं तस्यैव कोमलताया अयमधिको गुणः। माधुर्ययुक्तं च हसितं हसितश्चैव कमालापश्च वीक्षिता निचरूपं हसितं भाषितं वीक्षणमिति द्वे हे दियातः करणात्मनो वशीकरणसाधनमप्येतानीति तैर्धर्षिता त्वात्मा स्वरूपाख्याविति हृदि यारि रूपा सांद्रगादं अतोऽस्थितमुभयोरनुलेपनं दत्तो भयत्रापि मनः प्रीतिरिति भगवतापितथैवयाचितमिति ४ ततो भगवतः द्विविधोऽयलंकारो जात इत्या

रूपपेशलमाधुर्यहसितालापवीक्षितैः धर्षितात्मा ददौ सांद्रमुभयोरनुलेपनं ४ ततस्तावंगरा
गेण स्ववर्णेतरशोभिना। संप्राप्तपरभागेन शुशुभातेऽनुरंजितौ ५ ॥ ॥

हाततसादिति स्ववर्णाद्रक्तानीलात्तु इतरेण पीतो वर्णस्तेन शोभा भवतीति न अंगरागेणवानुभावपि शुशुभाते। स्वरूपतः शोभाकर्तृत्वं वारयति संप्राप्तपरभाभागेनेति। सम्प्रकृप्राप्तः परो नाभेरूर्ध्वं भागो यो नांगरागेण नाभेरूर्ध्वं सर्वं नैव कंदर्पितं वाह्यमनुलेपनं। यथा वस्त्राणि माल्यादीनां वा शोभा नापगता भवति। तथा प्राप्तिः सम्यक्प्राप्तिः न तु वस्त्रादि वृत्त्या न खतो वा तत्परगमेक यद्धर्शोभाश तिष्ठितास्पादत आह। अनुरंजितावि मांजिष्ठादिना वस्त्रमिवतेन गगनुरक्तौ जातौ प्रीतौ वा ५ राम ८७६

શ્લોકાર્થ :-૪

રૂપની કોમલતા, માધુર્યવાળાં હાસ્ય, સંભાષણ અને દષ્ટિથી જીતાએલા આત્માવાળા થઇ તેને બંનેનો ઘાટો લેપ લગાડયો. (૪)

ભાવાર્થ; સુબોધિનીજી :-

રૂપ એટલે ભગવાનનું વાદળાં જેવું નીલ શ્યામ રંગ તેની કોમલતા એટલે સ્રીએ ભોગ કરવાની યોગ્યતા, માધુર્ય એટલે કોમલતાનો અધિક ગુણ છે. અથવા માધુર્યવાળું હાસ્ય અને હાસ્યપૂર્વક સમભાષણ અને દષ્ટિઓ, રૂપ, હાસ્ય, સમભાષણ અને દષ્ટિ એવા અનુક્રમે દેહ, ઈંદ્રિય, અંતઃકરણ અને આત્માને વશ કરવાના સાધનો છે. તેથી તેમનાથી જીતાએલા આત્માવાળી એટલે જેના દેહ, ઈંદ્રિય વિગેરે એ પોતાનું સ્વરૂપ ગુમાવેલું છે તેવી થઈ. પાત્રની અંદર રહેલો ઘાટો લેપ તે બેને આપ્યો. તે બંનેમાં શ્રીકૃષ્ણ અને કુબ્જામાં મનની પ્રસન્નતા હોવાથી તેને ઘાટો લેપ આપ્યો. ભગવાને પણ તેવી જ માંગણી કરેલી. (૪)

પછી ભગવાનનો ત્રણે પ્રકારનો અલંકાર થયો તે કહે છે.

શ્લોકાર્થ :-૫

પછી પ્રસન્ન થયેલા તે બે પોતાના વર્ણથી જુદા રંગને લીધે શોભતાં દેહના ઉપરના ભાગમાં લગાડેલા લેપથી શોભ્યાં. (૫)

ભાવાર્થ; સુબોધિનીજી :-

પોતાના વર્ણથી શ્વેત અને શ્યામ વર્ણથી તે લેપથી તેઓ વધારે શોભ્યાં. ઉપરના ભાગમાં લગાડેલાં વિશેષણથી ભગવાનના સ્વરૂપની શોભા કરનારો તે લેપ ન હતો એમ જણાવે છે. નાભિથી ઉપરનો ભાગ લેપથી સારી રીતે પ્રાપ્ત કરાયેલો છે. નાભિથી કંઠ સુધી બધાએ અંગો ઉપર લેપ લગાડેલો હતો. સારીરીતે લગાડેલો એટલે જેમ લગાડવાથી વસ્રો તથા માળાથી શોભાનો નાશ ન થાય તે પ્રમાણે લગાડેલો. વસ્ત્રો વિગેરે ઘસાવાથી, પોતાની મેળે તે લેપ ખરી પડવાથી શોભા સ્થિર કેમ રહે? એવી શંકા થાય તેથી પ્રસન્ન થયેલા વિશેષણ યોજેલ છે. જેમ મજીઠ વિગેરેથી વસ્ર રતાશવાળું થાય તેમ તે લેપથી રાગવાળા થયાં. પસન્ન થયાં. (૫)

કુબ્જાએ ભગવાનનું વાકય આજ્ઞા માની લેપ લગાડયો. તેથી ભગવાને ફલ આપવા માટે તે જ સમયે આરંભ કર્યો. તે હવે કહે છે.

प्रश्नमाह का त्वमिति। वरोर्विति संबोधनं भोगयोग्यतां सूचयति। उ ह अपि वरतरानुलेपनं कस्य त्वं वा कस्येति। अङ्गने इति उत्तमस्त्रीत्वात् संबोधनं तव विशेषज्ञीत्वा भोग भोग्यतां संपादयिष्यामीति ज्ञापनार्थं वेत्पना दृशेनास्माकं सेवक्षिप्रि स्तानेकिं चित् प्रयोजनमिति साधु यथा भवति तथा नः स्पष्टं कथयस्व। किंच। आवयोरिदं अनुलेपनं उत्तमं यतो यत् इति देहि अङ्गविलेपने इते अङ्गमेव दास्यामीति भगवदभिप्रायः। तो देवाह श्रेयइति। ततस्ते अचिरादेव श्रेयो भविष्यति यद्यपि दानफलं दर्शनेनैव सत्वाभावात् शीघ्रं न भविष्यति तथापि दर्शनमपि दाने शीघ्रं सफलं भविष्यतीति तयोक्तिः। सा तु सैरंध्री अंतः उदरहामि

> का त्वं वरोर्वेतदु हानुलेपनं कस्याङ्गने वा कथयस्व साधु नः। देह्यावयोरङ्गविलेपमुत्तमं श्रेयस्ततस्ते न चिराद्भविष्यति २ सैरंध्र्युवाच दास्यस्म्यहं सुन्दर कंससम्मता त्रिवक्रनामा ह्यनुलेपकर्मणि। मद्भावितं भोजपतेरतिप्रियं विना युवां कोऽन्यतमस्तदर्हति ३

कां वा हि स्मितं अवर्त का च २ सा स्वस्वरूपं निरूपयति। दास्यस्मीति। स्वभावतो जात्यैव दासी। सुन्दरस्वर्पेति संबोधनात् त्वं वेतरूपा करिष्यसि तथैव भविष्यामीति। राजदास्योऽपि वेश्याप्राया भवन्ति अतः परं अनुलेपकर्मणि चातुः सम निर्माणे संमता सर्वेषामेव अस्मिन्नर्थे अनुलेपभोक्ता राजा प्रमाणमिति तस्यापि संमतिमाह। मद्भावितमिति। मया भावितं भागशो निर्मितमङ्गविलेपनं भोजपतेः कंसस्यातिप्रियं अतः युवां भवंतौ विना अन्यतमः को वा अर्हति। भोजयतेः प्रियमेवानुरहति

શ્લોકાર્થ :- ૬

પ્રસન્ન થયેલા ભગવાને દર્શન થતાં પ્રાપ્ત થતું ફલ જણાવતાં ખાધવાળી ત્રણ અંગ વાકાવાળી સુંદર મુખવાળીને એક સરખી કરવાનું મન કર્યું. (૬)

ભાવાર્થ; સુબોધિનીજી :-

કુબ્જાનું આ કર્મ જાણીને ભગવાન પ્રસન્ન થયાં અને પોતે ભગવાન હોવાથી સર્વ ફલનું દાન કરવા શક્તિમાન છે છતાં આરંભમાં દોષ દૂર કરવો જોઈએ તેથી દોષ દૂર કર્યો. એમ જણાવવાં ખાંધવાળી ત્રણ અંગો વાકાં છે જેના તેને

એકસરખી કરવાનું મન કર્યું. માત્ર ખાંધવાળી હતી એટલું જ ન હતું પણ ડોક, પગો અને શરીરનો મધ્યભાગ એમ ત્રણ વાકાં અંગોવાળી હતી. સુંદર મુખ છે એ વિશેષણથી મુખ વાકું નહતું . ભગવાને તેને એકસરખી કરવાનું એટલે ખાંધ અને અંગોના વાકાંપણાને કાઢી નાખીશ એવું મન કર્યું. બ્રહ્માએ રચેલી સૃષ્ટિમાં તે તેવી ખાંધવાળી જ હતી. તે એક સરખી નહીં હોવાતી નવીન પ્રકારનું મન કરવું જોઈએ. આથી જણાવે છે કે રાજસ્ ભક્તો બહું કઠીન હોવાથી તેઓને માટે ભગવાન નવીન પણ કરે છે. આ કુબ્જા એક સરખી થાય તે અંગોને લગાડવાનો લેપ ભગવાનને આપવાનું ફલ છે. તેમ હોવાથી તે શાસ્ત્ર વિરૂદ્ધ છે. તેવી શંકા થાય તેથી દર્શન થતાં પ્રાપ્ત થતું ફલ જણાવતાં શબ્દો યોજેલ છે. આ ફલ દર્શનનું પણ નથી. પણ દર્શનના એક વિભાગનું છે. દર્શન શબ્દ સાતમી વિભકિતથી જણાવેલ છે. (૬)

નીચેના શ્લોકમાં એક સરખી કરવાનો પ્રકાર છે.

टी॰२५
८३३

समीकरणप्रकारमाह । पद्भ्यामाक्रम्येति । तस्याः पादाग्रद्वयं सम्यक् पद्भ्यामाक्रम्य एकभागे हस्तं दत्वा ऊर्ध्वं चलोक
देशस्येति सन्निरूपितस्य उत्तानपाणिना कनिष्ठनामिके संकोच्य मध्यमप्रदेशिनीद्वयउत्तानविधाय
चिबुकोपरि स्थापयित्वा अध्यात्मं तस्य शरीरं उदनीनमत । ऊर्ध्वं नीतवान् । नतु स्वस्य स्पर्शभावात् तत्रोत्पन्ने रावश्च

पद्भ्यामाक्रम्य प्रपदे द्व्यङ्गुल्युत्तानपाणिना । प्रगृह्य चिबुकेऽध्यात्ममुदनीनमदच्युतः ॥ ७

कृत्वा तु कथमप्यग्रे एवं कृतवानिति आह अच्युत इति । अच्युतत्वादेवतामपि नावयवशाः स्वतंत्रकृतवान किंत्वपेक्षि
तप्रकारेणैव समांच के भगवान् प्रकारेणापि स्वक्रीकरोति तथापि सा या तास्थितेति तस्मै कामममात्रावे
तराहतद्धे एरोपलो उत्तानेकृतेऽग्रे सर्वे सर्वं समत्वीत्तनयोजने ७ ॥

राम
८३३

શ્લોકાર્થ :-૭

બે ચરણોથી બે પગના આગલાં ભાગ દબાવીને જેની આંગળીઓ લાંબી કરેલી છે તેવાં હસ્તથી તેને હળપચીથી પકડી અચ્યુતે તેના શરીરને ઉંચુ કર્યું. (૭)

ભાવાર્થ; સુબોધિનીજી :-

અચ્યુતે તેના બે પગના આગલા ભાગો પોતાના બે ચરણોથી દબાવીને તેની પીઠ ઉપર એક હસ્ત રાખી જેની બે આંગળીઓ લાંબી કરેલી છે તેવા હસ્તથી એટલે બીજા હસ્તની ટચલી અને તેની પાસેની આગંળીઓ વાળી દઇ વચલી અને અંગુઠા પાસેની એ બે આંગળીઓ લાબી કરી હળપચીથી તેના શરીરને ઉંચું કર્યું.

સ્રીનો સ્પર્શ થતાં કામની અવશ્ય ઉત્પત્તિ થાય તેથી શોભ પાંમ્યાં સીવાય ભગવાને એ કેવી રીતે કર્યું એવી શંકા થાય તેથી **અચ્યુત** શબ્દ યોજેલ છે. ભગવાન અચ્યુત હોવાથી તેને અવયવ વિનાની ન કરી પણ ઇચ્છેલા પ્રકારે તેને એક સરખી કરી છતાં પણ તે જતી રહી.

તેથી તેને કામ અને મોક્ષ બે જ આપવા માટે બે જ આંગળીઓ લાંબી કરી અંગુઠાનો ઉપયોગ ન કર્યો હતો. એ પ્રમાણે રમતની પેઠે તે વસ્રની પૂતલી હોય એમ તેને એક સરખી કરી. (૭)

ભગવાનનું સ્પર્શ રહે ત્યાં સુધી એક સરખી રહે પણ પહેલાના જેવી ન થાય. તેથી કુબ્જાનું વર્ણન નીચેના શ્લોકથી કરે છે.

VIBRANT PUSHTI * VADODARA *

एवं सौ तु कामिनः स्वाङ्गुलिकाभिः सञ्जीवनकारं भगवत्स्पर्शपर्यन्तमेव तथात्वमिति स्थितस्यापकारं संस्कारेणाऽ
देवदेव भाभवत्विति भगवतापरित्यक्तामपि तां वर्णयति। सा तदेति। सा त्रिवक्रापि तदैव ऋज्वङ्गसमानं चाङ्गं यस्याः सा
दृशी जाता। ननु कुब्जाभागे ये अवयवाः बहवः स्थिताः ते चेत् उदरे प्रविशन्ति तदा कृशोदरी न भवेत् अथ गच्छेयुः
तदैकदेशनाशात् अच्युतस्पर्शो न शोभावान् भवतीति शङ्काऽऽह। बृहच्छ्रोणिपयोधरेति। श्रोणी पयोधरौ च ते

सा तदर्जुसमानाङ्गी बृहच्छ्रोणिपयोधरा । मुकुन्दस्पर्शनात्सद्यो बभूव प्रमदोत्तमा ॥ ८ ॥

भागास्तु विद्यते भोगोपकारायैव जाताः। किञ्च मुकुन्देनोक्तं सर्वेषामेव सर्वावस्थां ताज पित्वा स्वानं
दं स्थापयतीति तथा तस्या अपि सर्वावस्थां दूरीकृत्य लक्ष्मी समानामवस्थां प्रापितवान्। तदाह। मुकुन्दस्पर्श
नात्सद्य एव प्रमदोत्तमा जाता ॥ ८ ॥ ॥

શ્લોકાર્થ :-૮

તે સમયે મુકુંદના સ્પર્શથી તરત જ તે સીધા અંગવાળી, મોટા નિતંબ અને સ્તનવાળી ઉત્તમ સ્ત્રી થઇ.(૮)

ભાવાર્થ; સુબોધિનીજી :-

ત્રાણવાકા અંગવાળી તે તે જ સમયે સરખા અંગવાળી થઇ. સીધા અને સરખા અંગવાળી તે થઇ. ખાંધના ભાગમાં જે ઘણાં અવયવો રહેલા તે જો તેના ઉદરમાં પ્રવેશ કરે તો પાતળાં ઉદરવાળી ન રહે અને જો તે અવયવો જતાં રહે તો તેના શરીરના એક ભાગનો નાશ થવાથી અચ્યુતનો સ્પર્શ શોભાવાળો ન થાય તેવી શંકા થાય. તેથી *મોટા નિતંબ અને સ્તનવાળી* વિશેષણ યોજેલું છે. તે ભાગો બે નિતંબો અને બે સ્તનો બેસી ગયા તેથી તે ભોગ કરવામાં ઉપયોગી થાય.વળી મુકુંદ એટલે

મોક્ષ આપનાર બધાને જ તેમની પહેલી અવસ્થાનો ત્યાગ કરાવી પોતાનો આનંદ પ્રાપ્ત કરાવે છે. તે પ્રમાણે તેમને કુબ્જાને પણ પહેલાની અવસ્થા દૂર કરી લક્ષ્મીના જેવી અવસ્થા પ્રાપ્ત કરાવી તે અર્થ *મુકુંદના સ્પર્શથી તરત જ ઉત્તમ સ્ત્રી થઈ.* શબ્દોથી કહેલ છે. (૮)

પછી ભગવાને પોતાને માટે તે કાર્ય કર્યું. એમ વિચારી તેને ભગવાનને જ પકડ્યા એમ હવે નીચેના શ્લોકથી કહે છે.

१०-टी-३९ ततोभगवान्स्वार्थमेवकृतवानितिभगवंतमेवगृहीतवतीत्याह ततइति । ततःतस्याःरूपंसंपन्नंगुणाश्चपद्मगं
८७६ धादयःगुणारसाःतस्यवक्तृत्वार्थमौदार्यंचसंपन्नंऔदार्येचसर्वेगुणाइतिज्ञातराःस्वत्वादयःसर्वेनिरुक्ताः । एवं
सर्वगुणसंपन्नासतीकेशवंब्रह्मादिभ्योपिसुखदातारंप्राह । साहसीतिप्रमदाजातेति । भगवदंगस्पर्शोपि

ततोरूपगुणौदार्यसंपन्नाप्राहकेशवम् । उत्तरीयांतमाकृष्यस्मयन्तीजातहृच्छया ॥ ९ ॥

स्मयन्तीतिनिर्भयासती । विटमिवकामरसिकमिववाउत्तरीयांतंभगवतआकृष्यतदानीमेवजातभावास्वहृदयंबो राम
धयंतीवक्ष्यमाणमाह । नचकथंसभायांवक्ष्यतेतयाकृतवतीत्याशंक्याह । जातोहृच्छयोयस्याइति ॥ ९ ॥ ८७८

શ્લોકાર્થ :-૯

પછી રૂપ ગુણ અને ઉદારતા પ્રાપ્ત કરેલી, હસતી અને જેને કામ ઉત્પન્ન થયેલો છે તેવી તેને ઉપલા વસ્ત્રનો છેડો ખેંચી કેશવને નીચે પ્રમાણે કહ્યું. (૯)

ભાવાર્થ; સુબોધિનીજી :-

પછી તેને રૂપ પ્રાપ્ત થયું અને કમલના જેવી ગંધ અને ગુણો પ્રાપ્ત થયાં. પુર્ણ રસ પ્રાપ્ત થયો. અને તેનું દાન કરવાની ઉદારતા પ્રાપ્ત થઇ. ઉદારતામાં બધા ગુણો રહેલા છે. એવી રીતે સર્વ ગુણો પ્રાપ્ત થએલી રહી. તેને કેશવ એટલે બ્રહ્મા વિગેરેને સુખ આપનાર ભગવાનને નીચે પ્રમાણે કહ્યું. તે દાસી એવી મછાળી સ્ત્રી થઇ તેથી તેણેભગવાનના અંગનો સ્પર્શ પણ થયો તેથી નિર્ભય થઇ ભગવાન કામના રસીલા હોય અથવા જાર હોય તેમ તેમના ઉપલા વસ્ત્રનો છેડો ખેંચીને તેજ સમયે જેને પ્રેમ ઉત્પન્ન થયેલો છે તેવી પોતાનું હૃદય જાણે કે જાણાવતી હોય તેવી હસતી હોય તેવી દશમા શ્લોકથી કહેવામાં આવશે તે કહ્યું. (૯)

ચાર રસ્તા પર સભા વચ્ચે તેને એમ કેમ કર્યુ ? એવી શંકા થાય તેથી ઉત્પન્ન *થયેલા છે કામ જેને* એ શબ્દો કહેલા છે.

तस्या वाक्यमाह एहीति। स्त्रीणां रसं तरं नरो वनतइति गोपिकाव देषापिकाममेव बहुरूपार्थमेवमन्यते इतां तु समर्थ इति वीर्यति संबोधनं। गृहं रमणयोग्यमिति। आत्मा न भगवंतं व आत्मतया संभाव्य याम इत्याह। सर्वेषां कार्यं प्रभिन्नं चेत् त्वया तु रूपमागतव्यमित्यभिप्रायेणाह। न त्वां त्यक्तुमिहोत्सह इति। अकृतकार्यत्वात् संभृतिरेव संपादिता न तु भोगजिति तेनितरागोरक्त इत्यर्थ उत्साहमपि न करोमि न चैवं निर्वेषे को हेतुरत्राह। त्वयोन्मथितचित्ताया इति त्वया हि चित्तं मही पमुन्मथितं येन चेतना गता मयं न कृत्वा हि तत्स्खलनं वनीतमिव भोक्तव्या जातामोमार्थं निर्वेध इत्यर्थः। न त्वीश्वरे कथमेवं धाष्ट्यमिति शंकायामाह। प्रसीदेति प्रसन्नो भव सामिन्न त्वयि प्रसन्न एव सर्वं भवतीति। न हि निष्कामा करिष्यामीति चेत्तत्राह। पुरुषर्षभेति न हि पुरुषश्रेष्ठो न हि पुरुषः स्त्रियं निःकामां करोति अ

एहि वीर गृहं यामो न त्वां त्यक्तुमिहोत्सहे। त्वयोन्मथितचित्तायाः प्रसीद पुरुषर्षभ १० एवं स्त्रिया याच्यमानः कृष्णो रामस्य पश्यतः। मुखं वीक्ष्यानु गोपानां प्रहसंस्तामुवाच ह ११ ॥

पितृकामस्पर्शमेव स्वतरामेव बहुरूपर्षभः १० एवं कामपीडिता याच्यमाना यां सत्यां तद्दुर्लभं नं गृहं उचितमिति भगवान् किं कृतवानित्याशंकायामाह। एवमिति। एवं निर्वेधप्रकारेण स्त्रिया याच्यमानः कृष्णः तेषामेवार्थे अवतीर्णः तथापि रामस्य पश्यतः सतः संकोचार्थं साधनं सिद्ध्यर्थं वा राम कीर्तनं ततः अनुगानां मुखं निरीक्ष्य वक्तारं ठलङ्गापि बालाः कौतुकेन साःवलमद्योमुखामिलाषीव्यं च कामपराः एवं च सति सर्वोऽनु गोपैः कर्तव्य इति प्रहसन् प्रकर्षेण तोषोत्पादयन् उवाच। हे त्वा स्वैर्या नहि स्त्रीभिः प्रार्थितः कालेऽविलंबं करोतीति। अथ वा स्त्री नेदं कथमेव प्राह। अहमागमिष्यामीति ११

શ્લોકાર્થ :-૧૦

હે વીર ! ચાલો આપણે ઘેર જઈએ. હું અહીં તમને ત્યજી શકતી નથી. હે ઉત્તમ પુરૂષ ! તમે મથી નાથેલા ચીતવાળી ઉપર પ્રસન્ન થાઓ. (૧૦)

ભાવાર્થ; સુબોધિનીજી :-

સ્ત્રીઓને કામરસ સિવાય બીજો રસ ગમતો નથી તેથી ગોપીકા પેઠે આ કુબ્જા પણ કામને પુરૂષાર્થ માને છે. ભગવાન તે કામ આપવા સમર્થ હોવાથી હે વીર ! એવું સંબોધન છે. ઘેર એટલે રમણ કરવાના સ્થાને પોતાને અને ભગવાને પોતે જ સરખા એમ માની આપણે જઈએ એમ કહે છે. બધા ગોપોને કામ છે એમ કહો. તો જ તમારે અવશ્ય આવવું . એવા અભીપાર્યથી હું તમને અહીં ત્યજી શકતી નથી. એમ કહે છે. ભોગ માટે તૈયારી કરી મને ભોગ યોગ્ય બનાવી પરંતુ ભોગવી નહી તેથી મારું કાર્ય સહેલું નહી હોવાથી આપણો ત્યાગ કરવો તો દૂર રહ્યો પરંતુ તે ત્યાગ કરવા માટે વિચાર પણ હું કરી શકતી નથી.

એવી રીતે આગ્રહ કરવાનું શું કારણ ? એવો પ્રશ્ન થાય. તેથી તમે મથી નાખેલા ચિતવાળી વિશેષણ યોજેલું છે. આપે મારા ચિતને મથી નાખેલું છે. અને તે ચિતના મંથનથી મારું ભાન જતું રહ્યું છે. મંથન કરીને માખણની પેઠે તેનું ફલ ભોગવવું જોઈએ. તેથી આપ ભોગ કરો. તે માટે આગ્રહ કરું છું એવો અર્થ છે. ઈશ્વર પ્રતિ આવી ઉદ્ધતાઈ કેમ કરી ? એવી શંકા થાય. તેથી પ્રસન્ન થાઓ શબ્દ યોજેલ છે હે સ્વામી ! આપ પ્રસન્ન થાવો કારણ કે આપ પ્રસન્ન થાઓ ત્યારે જ બધી ઈચ્છાઓ પૂરી થાય છે.

હું પ્રસન્ન થઈશ ત્યારે તને કામ વિનાની કરીશ. એવી શંકા થાય તેથી હે ઉત્તમ પુરૂષ એવું સંબોધન કરેલું છે. હે ઉત્તમ પુરૂષ ! તમે મને કામ વિનાની નહી કરો. કારણ કે પુરૂષ સ્ત્રીને કામ વિનાની કરતો નથી પણકામથી પૂર્ણ કરે છે. ઉત્તમ પૂરૂષ તો ઘણાં વધારે કામથી પૂર્ણ કરે. (૧૦)

એવી રીતે કામથી પીડાએલી સ્ત્રી આગ્રહ કરે ત્યારે તેની અવગણના કરવી એ અયોગ્ય હોવાથી ભગવાને ત્યારે શું કર્યું. એવી શંકા થાય. તેથી નીચેનો શ્લોક કહે છે.

શ્લોકાર્થ :-૧૧

બલભદ્ર જોતાં એવી રીતે સ્ત્રીથી પાર્થના કરાયેલાં શ્રીકૃષ્ણે ગોપોના મુખને જોઇ હસતાં નીચે પ્રમાણે કહ્યું. (૧૧)

ભાવાર્થ; સુબોધિનીજી :-

એવી રીતે આગ્રહ કરવાના પ્રકારથી સ્ત્રીથી પ્રાર્થના કરાયેલા શ્રીકૃષ્ણ જેને સ્ત્રીઓ માટે જ અવતાર લીધો હતો તેમને કહ્યું. છતાં પણ બલભદ્ર આ બધું જોતા હતાં. આ વિષયને બંધ કરવા માટે બલભદ્રની ગેરહાજરી પ્રાપ્ત થાય તે માટે બલભદ્રની હાજરી જણાવેલ છે. સેવકો ગોપોના મુખને જોઇને ચ અને શબ્દો વડે બલભદ્રનું પણ મુખ જોઇને ગોપો આનંદ કરવાની ઇચ્છાવાળા છે. બલભદ્રને યુદ્ધ કરવાની ઇચ્છા છે.

અને આ કુબ્જા કામને વશ થયેલી છે. એમ જોઇએ. સર્વની ઇચ્છાઓ પૂરી કરવી જોઇએ એમ વિચારી, હસતાં કુબ્જાને મોહ ઉત્પન્ન કરતાં શ્રીકૃષ્ણે નીચે પ્રમાણે કહ્યું. શ્લોકમાં હ શબ્દ આશ્ચર્ય બતાવવાં યોજેલ છે. કારણ કે સ્ત્રીઓથી પ્રાર્થના કરવામાં આવતાં શ્રીકૃષ્ણ તેમની ઇચ્છા પૂરી કરવામાં વિલંબ કરતાં નથી. અથવા પૂર્ણ આનંદવાળા એ હું આવીશ એમ કહ્યું. એ આશ્ચર્યકારક છે.

१०।४२।११
८७५

भगवद्वाक्यमाह एष्यामीति । ते गृहमिति । सुभ्रु इति संबोधनं प्रार्थमेवेति सूचयति । परिहासार्थं पृथक् तस्याः अनुरसो ऽस्मे प्रवृत्तिरिति तदर्थं उपहासवचनम् । पुंसामाधिविकर्षणमिति । येके च नरुरूपाः तेषां मनःपीडा सुमा थातां त्वद्गृहमेवत्याजयति । अतः आधिविकर्षणं परमारं च समाप्यकर्त्तव्येति विलम्बः कर्त्तव्य इत्याह साधितार्थ इति कंसं हत्वेत्यर्थः । ननु पश्चादागमिष्यसीत्यत्र किं प्रमाणमित्याशङ्क्याह अगृहाणां त्वमेव परायणमिति परिहासोक्तिरेषा । स्वार्थमेवागमिष्याम इति नाज्ञ

एष्यामि ते गृहं सुभ्रु पुंसामाधिविकर्षणम् । साधितार्थोऽगृहाणां नः पान्थानां त्वं परायणम् ॥ १२
विसृज्य माध्व्या वाण्या तां व्रजन्मार्गे वणिक्पथैः । नानोपायनताम्बूलस्रग्गन्धैः साग्रजोऽर्चितः ॥ १३

VIBRANT PUSHTI * VADODARA *

संदेहः कर्तव्यः किंच त्वमेव परमयनमिति। अस्माकं स्वतंत्रास्वार्थस्तत्संहितापरायणं भवत्येव १२ एवमुक्त्वा प्रशस्तार्थं
मेव प्रदत्तं इत्याह। विसृज्येति। वाणीभिः सा श्रीः अर्थस्य कथिलवसाधकत्वान्न मध्ये भ्रमितामिति। सा एका स्त्री कृतोपकारा चेत् राम
तत्र विपरीता इति। एतेषां मनोरथसिद्ध्यर्थं मार्गे एव व्रजन् राजमार्गे गच्छन् तत्र तत्रैव वणिग्जनैः नानाविधान्युपायनानि ८७७
निरिक्ता हस्तपरिहारायतांबूलस्त्रक्गंधाः प्रजासाधनानि वलभद्रसहितः १३

શ્લોકાર્થ :-૧૨

હે સુંદર ભ્રમરોવાળી ! કાર્ય સીદ્ધ કરેલો હું પુરૂષોનો મનની પીડા ટાળનાર તારે ઘેર આવીશ અમે ઘર વિનાના મુસાફરોનું મુખ્ય આશ્ર્ચર્યસ્થાન છે. (૧૨)

ભાવાર્થ; સુબોધિનીજી :-

હે સુંદર ભ્રમરોવાળી ! એ સંબોધન કુબ્જાને જે અર્થની પ્રાથના કરેલી તે જ અર્થ તેની રમૂજ થાય તે માટે સૂચવે છે. તે કુબ્જાનાો આ રસ જે પ્રકારે ગુપ્ત રહે તે માટે રમૂજ કરતાં હોય તેમ પુરૂષોના મનની પીડા ટાળનારા એવું વિશેષણ છે. તેઓની મનની પીડા ગુપ્ત કારણવાળી હોય છે અને તારું એટલે કુબ્જાનું ઘર તે પીડાનો ત્યાગ કરાવે છે.છતાં પણ મેં આરભેલું કાર્ય પૂરૂ કરીને તારે ઘેર આવવાનું કરવું જોઈએ તેથી વિલંબ જરૂર છે એમ કાર્ય સિદ્ધ કરેલો શબ્દથી કહે છે. કંસને હણીને હું આવીશ એવો અર્થ છે.

પછી આપ મારી ઘેર પધારશો એની શી ખાત્રી ? એવો પ્રસન્ન થાય તેથી અમો ઘર વગરના મુસાફરોનું તુ મુખ્ય આશ્ર્ચર્યસ્થાન છે. શબ્દ યોજેલા છે. આ રમુજ માટે કહેલું છે. અમે અમારા સ્વાર્થ માટે જ આવીશું તેથી આ વિષયમાં શંકા ન કરવી. મુસાફરો શબ્દોથી એમ કહેલું છે કે કયાંક રહેવું જોઈએ. માટે રહેવાના ઠેકાણા માટે આવવું જોઈએ. જો કોઈ આવવાની પ્રાર્થના કરે તો ત્યાં રહીએ એમાં શું સંદેહ ? એવો અર્થ છે. વળી તુંજ મુખ્ય આશ્ર્ચર્યસ્થાન છે. કારણ કે પોતાને માટે જેને ઉત્પન્ન કરેલી સુંદરી બનાવેલી હોય તે જ મુખ્ય આશ્ર્ચર્યનું સ્થાન થાય જ. (૧૨)

એ પ્રમાણે કહીને ભગવાને ચાલુ વિષયમાં પ્રવૃતી કરી તે કહે છે.

શ્લોકાર્થ :-૧૩

મધુર વાણીથી તેને રજા આપી. રસ્તે ચાલતાં વાણીયાઓએ જાત જાતની ભેટો, તાંબુલ, માળા અને સુગંધી પદાર્થોથી મોટાભાઈ સહીત ભગવાનની પૂંજા કરી .(૧૩)

ભાવાર્થ; સુબોધિનીજી :-

કુબ્જાને રજા આપવામાં ભગવાનની વાણી મધુર હતી. પરંતુ વિલંબ કરનાર હોવાથી તેનો અર્થ મધુર ન હતો. જેને ઉપકાર કરેલો તેવી તે હતી. અને તે એક સ્ત્રી હતી. એમ તેને શબ્દથી જણાવ્યું છે. આમનો મનોરથ સિદ્ધ થાય તે માટે રસ્તે ચાલતાં રાજમાર્ગે પધારતાં ત્યાં રહેલા વાણીઆઓએ ભગવાનની પૂંજા કરી. જાતજાતની ભેટો, તાંબુલ માળા અને સુગંધી પદાર્થોથી બલભદ્ર સહીત ભગવાનની પૂંજા કરી. (૧૩)

એવી રીતે સાધારણ પુરૂષોનો ઉપયોગ જણાવી નીચેના શ્લોકમાં સાધારણ સ્ત્રીઓનો ઉપયોગ કહે છે.

द.टी.३१ ८८० एवमधिकृतरूपाणामुपयोगं विस्मृतिरुक्ता आहरिद्रैविकानामपि तथाशेरणाभावाय भयं वा प्रपंचविस्मृतिं वाज
यन्धनुर्भंगार्थं प्रवृत्त इत्याह। ततः पौरान् पृच्छमान इति। सं तितत्र इदं मध्यागता। ग्रामपराः नद्या शस्य यं पौरा
विशेषं जानंतीति पृच्छमानः। कुत्र धनुर्यागो ज्ञापतर इति। न तु धनुः धनुर्यागे कयं गच्छति भयस्यानत्वाहित्पा
शंक्याह। अच्युत इति। नैरुक्त इति ठक्त सिद्धत्वान्नोक्तं। अथवा लोकानां च सिद्धार्थमेव प्रश्नः। युक्तत्येव हि स

ततः पौरान् पृच्छमानो धनुषः स्थानमच्युतः। तस्मिन्प्रविष्टो ददृशे धनुरैन्द्रमिवाद्भुतं १४

र्वकर्तव्यमिति। एवं पृच्छमान एव तस्मिन्यागस्थाने प्रविष्टः धनुर्ददृशे। यायेणेदं धनुः उपास्परेवता यास्यापि
तथा वदिदं धनुः स्यास्पतिता वन्नतव परा जप इति अन्यथा भगवान् तदंगन्तु योतत यार्ऐदं धनुर्विचित्रं भव राम ८८०
तिमहद्यत यैवेत रपितनोप्यद्भुत। तदेकविधमेव भवति इदमनेकविधमिति तत्रस्यप्राणाभृतमिति १४

एवं साधारणपुरुषाणां विनियोग उक्त्वा साधारणस्त्रीणामाह। तद्दर्शनेति। तस्य भगवतो दर्शनात् यः स्मरस्य
क्षोभः तेन आत्मानं देहं नाविदन् देहपर्यन्तं विस्मृतिरुक्ता। भगवद्दर्शनं हि स्मरं जनयति। नूतनं पूर्वमप्येकः स्मर
:सहजः उभौ मिलितौ क्षोभौ जातौ। उत्पन्नतया द्वौ जातः काम इति स एव क्षोभक उक्तः। यत्र देहस्याप्यस्मरणं तत्रा
न्यस्मरणं दूरापास्तमिति आत्यन्तिकविस्मरणं ज्ञापयितुमाह। विस्रस्तेति। सर्वाभरणभ्रंशिताः भगवद्दर्शनार्थं

तद्दर्शनस्मरक्षोभादात्मानं नाविदन् स्त्रियः। विस्रस्तवासःकवरवलया लेख्यमूर्तयः ॥ १४

आगताः तत्र भगवद्दर्शनेन क्षोभे जाते आभरणानि स्वत एव विशकलितानि जातानि उभयोरप्युपयोगाभावात् विशे
षेणास्रस्तानि अतः पतितानि वासांसि कवरः केशपाशः वलयाः कङ्कणाद्याभरणानि किं च सर्वक्रियापि निवृत्ते
त्याह। आलेख्यचित्रमिव मूर्तिर्यासामिति सर्वापेक्षया पतितासां सर्वक्रियाराहित्यमधिकमुक्तम् ॥ १५

શ્લોકાર્થ :-૧૪

જેઓના વસ્ત્રો, અંબોડો અને કંકણો સરી પડેલા છે. તેવી સ્ત્રીઓ તેમના દર્શનથી ઉત્પન્ન થએલા કામના કામના ખડભડાટથી દેહનું ભાન ભૂલી.(૧૪)

ભાવાર્થ; સુબોધિનીજી :-

તે ભગવાનના દર્શનથી જે કામનો ખળભળાટ થયો તેને લીધે દેહનું ભાન ભુલી એમ પ્રપંચનું દઢ વિસ્મરણ કહેલું છે. ભગવાનનું દર્શન નવું કામ ઉત્પન્ન કરે છે. પહેલાં પણ એ કામ કુદરતી હતો. આ બંને કામ ભેગા થઇ ખળભળાટ કરાવનારા થયાં. ભગવાનના દર્શનથી થએલો કામ મુખ્ય રીતે ઉત્પન્ન થએલો હોવાથી તેને ખળભળાટ કરાવનારો કહ્યો છે. જ્યારે સ્ત્રીઓને દેહનું જ ભાન ન રહ્યું ત્યારે બીજા કોઇ પદાર્થનું ભાન તો ક્યાંથી હોય એમ કહેવા માટે અત્યંત વિસ્મરણ

જણાવતાં પૂર્વાધ કહેલો છે. તે સ્ત્રીઓ સર્વ આભરણોથી શણગારાઈ ભગવાનના દર્શન કરવા આવેલી તે વખતે ભગવાનના દર્શનથી કામને લીધે ખળભળાટ થતાં આભરણો પોતાની મેળે જ તુટી પડયાં. વસ્ત્રો, અંબોડો, કંકણ વિગેરે આભરણો નીચે સરી પડયાં. *ચિત્રના જેવી મૂર્તિ છે જેની* એ વિશેષણથી તેઓની સર્વ ક્રિયા પણ અટકી ગઇ એમ કહેલું છે. પહેલાના કરતાં પણ આ સ્ત્રીઓનું ક્રિયા રહીત સર્વ કાર્ય વધારામાં કહેલું છે. આવી રીતે આધિભૌતિક રૂપવાળાં પ્રપંચનું વિસ્મરણ વર્ણવી આધિદૈવિક રૂપવાળાં પણ તેવી પ્રેરણા ન કરે તે માટે તેઓને ભય અથવા પ્રપંચનું વિસ્મરણ કરાવતાં ભગવાને ધનુષ્યનો ભંગ કરવાની પ્રવૃતિ કરી તે શ્લોકથી કહે છે.

सुरूपैर्वेदुंभिश्च मंतव्यत्तकाः शस्त्रपाणयः देवताश्चैते सहितैस्ते गिरा सहाह। वर्द्धभिरिति। किंचतद्दर्शितं वस्त्रादिभिः अनेनदेवतासा निध्यउक्तो। अनुभावमप्याह। परमर्द्धियुक्तमिति। ततो दर्शनार्थं गतो भगवानग्रदेशः अंतः प्रविष्टः सन् तद्धनुर्गृहीतवानित्याह लिलाह। वायमाणं वार्यमाणः कृत्स्नः तदर्थमेवागतो। प्रसह्य बलात्ततान्द्दरीकृत्य धनुराह देवस्थाने पश्चामाकम्प धनुर्गृहीतवान् १७ ग्रहणेप्रकारस्तदनंतरं भंगमप्याह। करेणेति। धनुर्हि वामकरेण वस्त्राप्यते दक्षिणेनापि गृहीत्वा अवहेलया देवोऽशक्तवामेनैव ग्रहणं महतोपिप्रयत्नेन लीलयेति तेषां युद्धार्थं प्रवृत्ता भावाय एवमपि परस्य दृष्टवद्धार्थं प्रवर्त्तते तदा भगवतोनको
सुरूपैर्वेदुंभिर्दत्तमर्चितं परमर्द्धिमत्। वार्यमाणो नृभिः कृत्स्नः प्रसह्य धनुराददे १७ करेणवा
मेनसलीलमुद्धृतं सज्यं च कृत्वा निमिषेण पश्यतां। नृणां विकृष्य प्रबभंज मध्यतो यथेक्षुदंडं मदकर्युरुक्रमः १८
पिहोप्रहतिज्ञापयितुं सलीलमुद्धृतं सज्यं च कृत्वा निमिषेनिमिषमात्रेण स्थितेव प्रतंचा भंगभयाभावात् अयंनामितवान्तत्था करणमल्पेनापि कालेन भवति। अनिमिषेण वा पश्यतां। ततो मध्ये धृत्वा विकृष्य प्रबभंज मध्ये एव पश्चायोजितं न भवति दृष्टांत वक्षासमाकृष्य पश्चान्मुष्टिमध्ये शैथिल्ये धनुषो भंगो भवति अत एवाविकृष्य मध्यतः प्रबभंज। प्रवर्षेण भंगः नावयवशः किंतु स्वरूपप्रकारेण। आपासाभावाय दृष्टांतमाह। यथेक्षुदंडमिति। दंडप्रावेशकृतात्युक्तामदयुक्तो श्वकरीजानात्यपि नानेतु दृष्टांतमात्रेण न साध्यसिद्धिरिति किंतु हार्थानिके युक्तेनतत्कार्यं बालेन धनुषो भंगो नायामेनेति चेत्तत्राह। उरुक्रम इति १८

શ્લોકાર્થ :-૧૫

પછી શહેરવાસીઓને ધનુષ્યનું સ્થાન પૂછતાં અચ્યુતે ત્યાં પ્રવેશ કરી ઈંદ્રના ધનુષ્ય જેવું અદ્‌ભૂત ધનુષ્ય જોયુ. (૧૫)

ભાવાર્થ; સુબોધિનીજી :-

ત્યાં ધનુર્યાગ જોવા આવેલા ગામડીઆ પણ હતા. તેઓને ભગવાન પૂછતાં ન હતા પણ શહેરવાસીઓ શબ્દ યોજેલ છે. ધનુષ્યની પૂજા ક્યાં થાય છે એમ ભગવાન શહેરવાસીઓને પૂછતા હતા. ધનુષ્યની પૂજા જ્યાં થતી હતી તે ભયનું સ્થાન હોવાથી ભગવાન ત્યાં કેમ પધાર્યા ? એવી શંકા થાય તેથી અચ્યુત શબ્દ યોજેલ છે. તેઓએ ઉત્તર આપ્યો એમ અર્થથી સમજાતું હોવાથી કહેલું નથી.

અથવા સર્વ કાર્ય ગુપ્ત રીતે શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન છે એમ જણાય નહિ તેવી રીતે કરવું જોઈએ તેથી લોકોનો ભ્રમ કાયમ રહે તે માટે પ્રશ્ન કરેલો. પૂછતાં જ તે ધનુષ્યની પૂજાના સ્થાનમાં પ્રવેશ કરી ભગવાનને ધનુષ્ય જોયું.

જયાં સુધી આ ધનુષ્ય રહેશે ત્યાં સુધી કંસનો પરાજય થશે નહી એમ કંસને જણાવી આ ધનુષ્ય ઘણું કરી કંસ જેની ઉપાસના કરતો હતો તે દેવતાઓએ ત્યાં રાખેલુ તેમ ન હોય તો ભગવાન ધનુષ્યનો ભંગ ન કરત. જેમ ઈંદ્રનું ધનુષ્ય મોટું અને વિચિત્ર હોય છે. તેવું આ પણ હતું. આ અદ્‌ભૂત હતું. અનેક પ્રકારનું હતું. (૧૫)

શ્લોકાર્થ :-૧૬

માણસોએ ધનુષ્ય પકડતાં વારેલા શ્રીકૃષ્ણએ ઘણાં ગુસ્સાથી રક્ષાએલા, પૂજા કરાયેલા ઘણી અલૌકિક શકિતવાળા ધનુષ્યને બલપૂર્વક પકડયું. (૧૬)

VIBRANT SMRITI VADODARA

ભાવાર્થ; સુબોધિનીજી :-

તે ધનુષ્ય કંસના પ્રાણરૂપ હતું તેથી ઘણાં પુરૂષોની રક્ષા કરાયેલું હતું. તેનું રક્ષણ કરનારા હથીયારવાળાં સૈનિકો અને દૈત્યનું હિત કરનારા દેવતાઓ હતા. તે ઘણાં પૂરૂષોથી રક્ષાએલું વિશેષણ કહેલો છે. વળી તે વસ્ત્રો વિગેરેથી પૂજા કરાયેલું હતું. ઘણી અલૌકિક શક્તિવાળા વિશેષણથી તેનો પ્રભાવ પણ કહેલો છે. પછી ધનુષ્યને જોવા આવેલા ભગવાને અદશ્ય રહી તે સ્થાનમાં પ્રવેશ કરી તે ધનુષ્યને પકડયું. એમ ઉતરાર્ધથી કહેલું છે. ધનુષ્ય પકડવામાં બધા માણસોએ વારેલા શ્રીકૃષ્ણએ જેમને કંસના વધ માટે અવતાર લીધેલો હતો તેમને બલપૂર્વક તેમને દૂર કરી પૂજાના સ્થાન પર બે ચરણોથી આક્રમણ કરી ધનુષ્યને પકડયું. (૧૬)

હવે ધનુષ્યના ભંગનું વર્ણન કરે છે.

ह॰ टी॰ ३९ ८८१ तर्हि दिव्यत्वेन भग्नमशक्यं भविष्यतीत्याशंक्य भंगस्य महत्त्वमाह। धनुषो भज्यमानस्येति। शिथिलं भंगमर्हन् शब्दं उत्पन्नतीति। ननु शब्दः अल्प एव कक्षिन्तरानी जातो भविष्यतीति तत्परिहारार्थमाह। भज्यमानस्येति। वर्तमानप्रयोगेन तत एव शब्दोत्पत्तिरुक्ता तेन सर्व एव साक्षात्परिस्फुरित इति वक्तुं खं स्वर्ग्लोकमध्यं रोदसी द्यावापृथिव्यौ व्याप्तस्तौ दिशश्च पूरयामास। धनुर्भंगशब्द एव सर्वं नश्यतीत्यन्य शब्द इति एतदल्पकालेन कृतमिति तेषां निवारणसामर्थ्यं न दत्तं पश्चात् शब्देनैव क्रियत्कालं सो रतः। अतो धनुर्भंगः निःप्रत्यूहो जातः। अस्य प्रयोजनं कंसभयजनकमिति तज्ज्ञातमित्याह। यं श्रुत्वा कंसस्त्रासं

धनुषो भज्यमानस्य शब्दः खं रोदसी दिशः। पूरयामास यं श्रुत्वा कंसस्त्रासमुपागमत् २७ तद्रक्षिणः सानुचराः कुपिता आततायिनः। ग्रहीतुकामा आवव्रुर्गृह्यतां वध्यतामिति २८

प्राप्त भयमुपागमत् निकर एव फलं प्राप्स्यामीति संभ्रमो जातः २७ उभयतः प्रतीकारार्थं प्रवृत्तानां निराकरणमाह। तद्रक्षिण इति निमित्तेष्व धर्मेषु स्थान एव धनूरक्षकाः स्थिताः ते भगवंतं बलभद्रं गोपांश्च ग्रहीतुकामाः कुपिताः सेनाः अन्याः शक्तास्ते इति शस्त्रैः आततायिनः शस्त्रप्राणयो जाताः ततः आवव्रुः वेष्टितवंतः तेषां मानसं कायिकं च व्यापारमुक्त्वा वाचनिकमाह। गृह्यतां वध्यतामिति। ये गृहीतास्ते पादबंधनमादिशंतीति २८ ॥ ॥ राम ८८१

શ્લોકાર્થ :-૧૭

ડાબા હસ્તથી સહેલાઈથી ઉંચુ કરી માણસોના દેખતાં આંખના પલકારામાં તેને સજજ કરી, ખેંચી, જેમ મદવાળો હાથી શેરડીના સાંઠાને ભાંગી નાખે તેમ મોટા પગલાં ભરનારે ભગવાને મધ્યમાંથી ભાંગી નાખ્યું. (૧૭)

ભાવાર્થ; સુબોધિનીજી :-

ધનુષ્ય ચડાવતી વખતે ડાબા હાથમાં જ રાખવામાં આવે તો જમણા હાથથી પકડીને તે દૈત્યના અંશવાળુ હોવાથી ડાબા હસ્તથી જ તે પકડયું. રક્ષણ કરનારા યુદ્ધ માટે પ્રવૃતિ ન કરે તે માટે મોટા ધનુષ્યને પણ સહેલાઈથી લીધું એવું જોતાં છતાં પણ જો કોઈ યુદ્ધ માટે પ્રવૃતિ કરે તો પછી તેને હણવામાં ભગવાનનો દોષ લાગશે નહી. એમ જણાવવા સહેલાઈથી ઉંચુ કર્યું અને સજજ કર્યું. એમ આંખના પલકારામાં ધનુષ્યની દોરી ત્યાં હતી. તે દોરી ત્યાં ચડાવતાં ભાગવાનો ભય જ ન રહે તે માટે તેને ઉપરના ભાગથી નમાવ્યું. અથવા આંખના પલકારા કર્યા સીવાય માણસોના દેખતાં ધનુષ્યને સજજ કર્યું પછી મધ્યમાંથી પકડી મધ્ય ભાગમાંથી ભાંગી નાખ્યું. મજબુત રીતે મુઠીમાં પકડી ખૂબ ખેંચીને પછી મુઠીનો ભાગ ઢીલો કરવાથી ધનુષ્યનો ભંગ થાય છે તે પ્રમાણે ખેંચી મધ્યમાંથી ભાંગી નાખ્યું. સારી રીતે ભાંગી નાખ્યું. બે જ કટકાંઓ થાય એમ ભાંગી નાખ્યું. ભગવાનને ધનુષ્ય ભાંગવામાં શ્રમ થયો ન હતો . એમ જણાવવા જેમ મદવાળો હાથી શેરડીના દંડને ભાંગી નાખે એવું દૃષ્ટાંત કહેલું છે. હાથી મદવાળો છે. તે સાંઢાને હું ભાગુ છું એમ જાણતો પણ નથી. *મામ દૃષ્ટાંત* આપવાથી જે સાબિત કરવાનું છે તે સાબિત થતું નથી પણ જેના વિષે દૃષ્ટાંત આપેલું હોય તેને તે લાગુ પાડવાથી સિદ્ધ થાય છે.તેથી બાળકે ધનુષ્યનો ભંગ શ્રમ વિના કેવી રીતે કર્યો? એવી શંકા થાય તેથી મોટા પગલા ભરનારે શબ્દ યોજેલો છે. ત્યારે દેવની ગતિથી મધ્યમાંથી ભાંગી નાખ્યું હશે એવી શંકા થાય. તેથી ભંગની મોટાઈ નીચેના શ્લોકથી કહે છે. (૧૭)

શ્લોકાર્થ :-૧૮

ભંગાતાં ધનુષ્યના શબ્દે, આકાશ, પૃથ્વી અને સ્વર્ગ થતાં દિશાઓ ભરી દીધાં જે શબ્દને સાંભળી કંસ ત્રાસ

પામ્યો. (૧૮)

ભાવાર્થ; સુબોધિનીજી :-

નબળો ભંગ થયો હોય તો મોટો અવાજ ન નીકળે તે શબ્દ બીજા કારણથી થયો હસે તેવી શંકા થાય. તેથી તે દૂર કરવા *ભંગાતાં* શબ્દ વાપર્યો છે. તે શબ્દે પોતાનું બધુ જ સ્થાન ભરી દીધું એમ કહેવા આકાશ એટલે બ્રહ્માંડનો વચલો ભાગ , પૃથ્વી અને સ્વર્ગ અને ચારે દીશાઓ ભરી દીધી. એટલે ધનુષ્યના ભંગનો અવાજ સર્વ સ્થળે સંભળાતો હતો. બીજો અવાજ સંભળાતો ન હતો એમ કહેલું છે. આ થોડા સમયમાં જ ભગવાને કર્યું તેથી ધનુષ્યનું રક્ષણ કરનારા તેમને રોકી શક્યાં નહી પછી કેટલાક સમય સુધી તેઓ શબ્દથી રોકાઇ રહ્યાં. તેથી ધનુષ્યનો ભંગ કોઇપણ પ્રકારના અટકાવ વગર થયો. આ કરવામાં કંસને ભય ઉત્પન્ન કરવાનું હતું તેથી તે પાર પાડયું. જે શબ્દને સાંભળી કંસ ઘણો ભય પામ્યો શબ્દોથી કહેલું છે. નજીકના સમયમાં જ હું મારા કર્મોનું ફલપામીશ એવા વિચારથી ઘણો ભય પામ્યો. (૧૮)

નીચેના શ્લોકથી આરંભી ત્રણ શ્લોકથી ઉભય સ્થળે રોકવા તત્પર થએલાઓને ભગવાને હઠાવી કાઢયાં તે કહે છે.

ततो भगवांस्तेषामपि क्रमं ज्ञात्वा नैते तावता निवर्तन्त इति ते चाडष्टमभिप्रायं ज्ञात्वा भिन्नप्रक्रमेण लीलां परित्यज्य आविष्कृतपौरुषो गोपानां रक्षार्थं कंसं च ज्ञापयितुं प्रवृत्त इत्याह अथ तानिति । बलो बलभद्रः ब्रह्मरुद्रयोरपि सेव्यः । ततो महान् केशवः । भक्तानि कर्मज्ञात्वा क्रुद्धौ जातौ ततः साधनं तेनैव मारणीया इति तेपि शस्त्रपाणय इति प्रदेवेता वर्त्कालं पालितवन्तः तदेव तन्मारकं जातमिति ज्ञापयितुं धनुः शकले आदाय तानवकारादन्यानपि दुष्टान् जघ्नतुः आधिदैविके देवाचार्यधनुःशकलेपि धनुर्वाचकः धनुर्नाम धनुर्नालिजयेनेति प्रयोगात् देशविशेषमपि वक्ति धनुर्निवपणा आसीति १९ एवं द्वारे वानन्तरा

अथ तान्दुरभिप्रायान्विलोक्य बलकेशवौ । क्रुद्धौ धन्वन आदाय शकले तांश्च जघ्नतुः १९ ब
लं च कंसप्रहितं हत्वा शालामुखात्ततः । निष्क्रम्य चेरतुर्हृष्टौ निरीक्ष्य पुरसंपदः २० ॥

स्व हत्वा गमनार्थं तु धनुर्भंगे तावता कोलाहले जाते कंसो बलं च प्रेषितवान् एकहेलया तं च हत्वा निर्गताविव्याह बलं चे
ति । हत्वा स्वरथपदातीन्यत्र केवलं सेनां हत्वा शालाद्वारान्निःशङ्क प्रवेशं परित्यज्य ... मनोहररूपावेव जातौ
अतः हृष्टौ सन्तौ ... निरन्तरं ... यथैतावपि ... इति लोकप्रतीतिर्भवति ... सर्वदेवस्त्री
णां ... प्रहारो जात इति न विशेष उक्तः ॥ २०

શ્લોકાર્થ :-૧૯

સેવકો સહીત કોપેલા તેનું રક્ષણ કરનારાઓ હથીયાર લઈ પકડવાની ઈચ્છા કરી પકડો, બાંધો એમ બોલાતાં ભગવાનની આસપાસ ફરી વળ્યાં. (૧૯)

ભાવાર્થ; સુબોધિનીજી :-

ધનુષ્ય હતું તે સ્થાનમાં જ ધનુષ્યનું રક્ષણ કરનારાઓ ઉભા હતાં. ભગવાનને બલભદ્રને અને ગોપોને પકડવાની ઈચ્છા કરી કોપ કરી ભગવાનને ધનુષ્ય ભંગમાં અન્યાય કર્યો છે એમ માની તે મૂર્ખાઓ થયાં. તેમને હાથમાં હથીયાર ઉપાડયં પછી આસપાસ ફરી વળ્યાં. તેઓના મનની અને કાયાની ક્રિયા કહી પકડો, બાંધો શબ્દોથી તેઓની વાચાની ક્રિયાઓ કહેલી છે. જેઓ પકડાયાં તેઓને બાંધવાની આજ્ઞા તેઓએ કરી. પછી તેઓનો વિરોધ જાણીને આટલાથી પણ તેઓ મૂકશે નહી એવો દુષ્ટ અભિપ્રાર્ય જાણી, લીલાનો ત્યાગ કરી શ્રીકૃષ્ણ અને બલદેવ પુરૂષાતન પ્રગટ કરી ગોપોનું રક્ષણ કરવા અને કંસને ભાન કરવવા પ્રવૃતિ કરી . તે નીચેના શ્લોકથી કહે છે. (૧૯)

VIBRANT PUSHTI VADODARA
VIBRANT PUSHTI VADODARA

શ્લોકાર્થ :-૨૦

પછી તેઓને દુષ્ટ અભિપ્રાયવાળા જાણીને બલભદ્ર અને કેશવે ક્રોદ કરી, ધનુષ્યના બે ટુકડા લીધાં અને તેઓને હણ્યા. (૨૦)

ભાવાર્થ; સુબોધિનીજી :-

બલભદ્ર, બ્રહ્મા અને શંકરના પણ સેવ્ય એટલે તેઓથી પણ મોટા કેશવે ભકતોને વિરોધ જાણીને ક્રોધ કર્યો. પછી સાધનથી તેઓને હણવા જોઈએ અને તેઓના હાથમાં પણ હથિયારો હતા તેથી જેનું આટલા સમય સુધી તેઓએ રક્ષણ કરેલું તેજ તેઓનું સંહાર કરનારૂં થયું. મનુષ્યના બે કટકાઓ લઈ તેઓને હણ્યા. ચ અને શબ્દથી બીજા દુષ્ટોને પણ હણ્યાં. અથવા આધિદૈવિક દેવોને પણ હણ્યા. ધન્યનાઃ ધનુષ્યથી પૃથ્વી અને લડાઈઓ અમે જીતીએ એમ તે શબ્દો વપરાય છે.

એવી રીતે ધનુષ્યના રક્ષણ કરનારા દેવો તથા માણસોને હણીને બહાર જવા તૈયાર થયાં. તેટલામાં કોલાહલ થતાં કંસે લશ્કર મોકલ્યું. તેને ઘણી સહેલાઈથી હણી તે બે બહાર નીકળ્યા તે નીચેના શ્લોકથી કહે છે. (૨૦)

हरी-३ए
८८२

एवं तयोर्महत्त्वानन्तरं अभिमानं दर्शयन् ... तयोर्विचरतोः स्वैरं सतोः सूर्योऽस्तंगत इत्याह। तयोरिति। स्वैरं यथा स्यात्तथा। अनेन मर्यादा पिलीलानिरूपिता। ये दृष्टाः ते मारिताः। दुष्टिकाः कंस हिताः तेषां स्त्रियश्च आत्यन्तिकामपाडिताः सन्तो बंधापिताः। एवं मनुष्य हननं यद्यात्मकार्त्तं त्वावाणे विचरतोरिति तदा आदित्योऽस्तंगतः भीत इति। केचित् भगवानपि निवृत्त इत्याहुः। कृष्णरामावि ति। अत्र मध्ये कश्चिदेकः श्लोकः अविगीत एव श्रूयते २१ यद्यावलं हत्वा निर्गतौ तदा लोकानां भगवदाशक्त्या पर्य माहात्म्यज्ञानमपि स्त्री मित्याह। तयोस्तदद्भुतं वीर्यमिति। तदद्भुतं भंगलक्षणं पराक्रमं यत्नैव भगवन्तं परम् पतितं तैवदृष्टवन्तः प्रवृत्ता।

तयोस्तदद्भुतं वीर्यं निशाम्य पुरवासिनः। तेजः प्रागल्भ्यरूपं च मेनिरे विबुधोत्तमौ २१ तयोर्विचरतोः स्वैरमादित्योऽस्तमुपेयिवान्। कृष्णरामौ वृतौ गोपैः पुराच्छकटमीयतुः २२ ॥

लोकाः एताभ्यां पञ्चमे मेगादिकं कृतमिति सर्वत्रैवाङ्कः। ततो निशम्य सर्वे एव दुःखावासिनः तेषां तेजः शरीरं कान्तिशास्त्रप्रभगवत्ता
रूपं च कोटिकंदर्पलावण्यं स्वरूपदर्शनास्तु तावत् तो विदुषो न मोमे निरे। यथा नेदार यः प्रथमप्रकरणे गोपद्वारा श्री गोप्यश्चेत्य
नेनाम सास्वती पेत ज्ञानं वेतः राज सारस्तु हिती पेन्ताहृश्च ताः प्रथमे निरूप्यत इति विगीतमित्यपाकेवितगोक्ता लवृत्ति राम
मपि श्रुतमित्यर्थादेतदपि हिती पे च वक्ष्यतिमन्येक्का संवृत्तामेवेति स्वापेक्षया दिवाऽन्नमाः तेभ्योऽप्येता वृत्तमाविति ज्ञस्यांऽस ८८२
वीतमनन्तरक्तो भवति गोपैः सहितो हि स्वरामो ह्यवरदर्शनेन परित्यज्य शकरस्थानेयचन्द्रादय सिनिर्वतित्तरीयतः ॥ २२

एवं भगवच्चरित्रमुक्त्वा प्रमाणप्रकरणत्वात् तत्र प्रमाणमतिदिशन् माहात्म्यमाह गोप्य इति। मधुरायां तावदेव जातं पाव
ऽपीभिरुक्तो गुरुः रिकं तदेव निवर्तकमिति न तत्रिम्पन्नत्वेनोच्यते अनेन गोपिकाः परित्यज्य तासु क्लिष्टास्तु कथमन्यत्कृ
तवानित्यपि दूषणं निराकृतं यत एवं पा आशिषः आशासत ता एव सत्याः कर्तव्या इति भगवांस्तथा कृतवान् ईदृशो नावभव
न्यत्र माणं यत्तो भगवानन्तर्भूतरः अस्मद्वचनेमोऽप्राप्तिशाद्भ मशक्य इति तत्रापि तु ऽकार स्वविगमे वियोगेऽप्यस्थिते विरहा
तुरा सत्य भगवता निरुद्धा इति देषादिकमकृत्वा आशिष एवाशासत तत्राभ्याहितमपि कर्तव्यं तद्भावेनाकृत्वाकर्तव्यमिति अ

गोप्योऽकार विगमे विरहातुरा या आशासताशिष ऋता मधुपुर्यभूवन् । संपश्यतां पुरुषभूषणगात्रल
क्ष्मीं हित्वेतरं तु भजत श्चकमेय नश्रीः ॥ २३

त स्या एवाशिषः प्रकृष्टरिम धुरायां सत्या जाताः तदपि भगवता कर्तव्यमिति न कृतं ॥
किं तु अनुपगाह्येव जातमित्याह संपश्यतामिति पुरुषाणां भूषणं रूपस्य उत्कर्षमतोऽर्भगवतः गात्रलक्ष्मीं संपश्यतामिति अत्य
कृते नरदृशो भविष्यतीति। स्तस्व प्रभाता रजनी यमिति सामान्य विशेषाभ्यां ताभिः यद्विचारितं तत्सत्यमेव जातमिति। न तु क
थं स्त्रीणामेव वचनं सत्यत्वेन निरूप्यते नान्येषामित्याशंक्याह। हित्वेति आद्ये वा कस्त्रीणां मूलभूतया लक्ष्म्या च भगवान् परिगृ
हीतः अतः परिग्रह रायां तत्ता एव वाच प्रमाणं आरितरान्त्वस्या देन तु निश्चयेन भजतोऽपि सेवार्थमागतानपि हित्वा स्वस्थानं तस्या
न श्रुतं यं च कमेवमस्य स्थाने भवद्विति सैव सर्वा गोप्यः तासां वाक्यमन्त्रसिद्धं न त्वतिरिक्तं किंचित्तत्र वमोचनं ॥ २३

શ્લોકાર્થ :-૨૧

કંશે મોકલેલા લશ્કરને હણીને પછી ધનુષ્ય રાખવાના સ્થાનના દ્વારમાંથી બહાર નીકળી, શહેરની શોભા જોઈ આનંદ પામેલા તે બે ફરવા માંડયા.(૨૧)

ભાવાર્થ; સુબોધિનીજી :-

હાથી, અશ્વ, રથ, પગે ચાલનારા સૈનિકોના બનેલા લશ્કર એટલે સેનાને હણી, ધનુષ્ય રાખવાના સ્થાનના દ્વારમાંથી બહાર નીકળી યુદ્ધના જુસ્સાનો ત્યાગ કરી એક ક્ષણમાં તે બે મનોહર રૂપવાળાં થયાં. તેથી આનંદ પામી શહેરની શોભા જોઈ જેમ આ બે ધનુષ્યની વાત પણ જાણતા નથી એમ લોકોને લાગે તે પ્રમાણે ફરવા લાગ્યા. પહેલાની પેઠે સ્ત્રીઓ અને પુરૂષોનો વ્યવહાર થયો તેથી તે વિષય જુદો કહેલ નથી. (૨૧) એવી રીતે તે બંને ઘણો આનંદ થયો. ત્યારે ભવિષ્યમાં તેમને આનંદ થાય તે માટે તેઓએ ફરતા હતા. સૂર્ય અસ્ત થયો તે બે ઈચ્છા સાથે ફરતા હતા. ત્યારે સૂર્ય અસ્ત થયો.

શ્લોકાર્થ :-૨૨-૨૩

ગોપોથી વિટાએલા શ્રીકૃષ્ણ અને બલભદ્ર શહેરમાંથી ગાડા પાસે ગયા. તે બેનું તે અદ્‌ભૂત વીર્ય, તેજ, મર્દાગીની અને રૂપ સાંભળીને શહેરવાસીઓએ તેમેને દેવોથી પણ ઉત્તમ માન્યા. (૨૨-૨૩)

ભાવાર્થ; સુબોધિનીજી :-

ઈચ્છા પ્રમાણે પોતાને સુખ થાય તેમ, મર્યાદાનું ઉલ્લધન કરીને કરેલી લીલા જણાવી છે. જે દૈત્યના અંશવાળા હતા. તેમને હણ્યા. અને કંસના હિત ઈચ્છનારા હતા તેમને લૂંટયા. અને ઘણા કામને લીધે પીડા પામેલી સ્ત્રીઓને સંતોષ આપ્યો. એ પ્રમાણે કૃપારૂપ અને દંડરૂપ કાર્ય કરતા હતા. તે સમયે સૂર્ય અસ્ત થયો. ભગવાન પણ પોતાના ઉતારે પાછા ફર્યા. એમ ઉતરાર્ધ કહે છે. આ ત્રેવીસમા શ્લોકમાં એમ કહેલું છે કે જ્યારે શ્રીકૃષ્ણ અને બલભદ્ર લશ્કરને હણી બહાર પધાર્યા ત્યારે લોકોની ભગવાનમાં આસક્તિ થાય છે. તે માટે તેમને ભગવાનના મહાત્મ્યનું જ્ઞાન થયું. તે વીર્ય, એટલે ધનુષ્યનો ભંગ કરવા રૂપ પરાક્રમ જ્યાં જ્યાં

ભગવાનમાં દર્શન કરી ત્યાં ત્યાં જ તેમની પાછળ ફરતા લોકોએ આ બેને ધનુષ્યનો ભંગ વિગેરે કાર્ય કર્યા. એમ બધાએ ઠેકાણે કહેતાં. પછી બધાં શહેરવાસીઓએ તે સાંભળીને તેઓનું તેજ શરીરની કાંતિ, મર્ધાનગી અને કરોડો કામ દેવતાના સૌદંયવાળુ રૂપ જોઇને અને સાંભળીને તે બે દેવોથી ઉત્તમ છે એમ માન્યું. જેમ નંદ વિગેરે પહેલા પકરાણમાં આ શ્રીકૃષ્ણ દેવોથી ઉત્તમ છે એમ જાણ્યું. તામસોએ વૃદ્ધ, ગોપો અને ગોપીઓ (શ્રીમદ ભાગવત ૧૦-૧૭-૨) શ્લોકમાં ત્રીજા પ્રકરણમાંતે જાણ્યું. અને પહેલામાં તે જાણ્યું. એમ કહેવામાં આવે છે આ શ્લોક વિરોધવાળો એમ પણ કહે છે. ગોકુલમાં કરેલુ ચરિત્ર પણ સાંભળેલું છે તેથી વાસ્તવીક રીતે આ પણ બીજું પ્રકરણ છે. શ્રીકૃષ્ણ અને બલભદ્રને હું અહીં પધારેલા દેવોમાં ઉત્તમ માનું છુ. એમ બીજા પ્રકરણમાં કહશે. પોતાના મથુરાવાસીઓ કરતાં દેવો ઉત્તમ છે અને તેઓથી પણ આ બે ઉત્તમ છે. એમ બ્રહ્માંડમાં સર્વથી આ બે ઉત્તમ છે. એમ કહેવાયું. ગોપો સહીત અને શ્રીકૃષ્ણ શહેર જોવાનું મૂકી દઇ ગાડા પાસે એટલે નંદ રહ્યા હતા ત્યાં ગાડું છોડવાને સ્થાને પધાર્યા. (૨૨-૨૩) એ પ્રમાણે ભગવાનનું ચરિત્ર વર્ણવી નીચેના શ્લોકમાં પ્રમાણ પ્રકરણ હોય. પ્રમાણ લાગુ પાડતાં ભગવાનનું મહાત્મ્ય કહે છે.

ह-यी-३ए
८८३

तस्य भगवतश्चरित्रमाहात्म्यवर्णनिक्तमेत्रिसुगलं याभ्यां क्षीरस्तपासेवते अस्मिन्निति क्षीरोदनं पायस वा सुकावापक्वान्नविशेषेवा क्षीरस्योपसेवनं यथा भवतितथा वा अयमतानगरगमने क्षीरोदनभोजनं सुख्यमितियथागमने इयो इनभोजनं लघुपानार्थं वेतिके वित्ततत सा रात्रि सुखमूषतः अन्यत्री सुखं च भगवति विद्यमाने सुखस्यानुवरु क्षः नतु पितरो वृद्धो अमो च पितृकार्यसुखमूषतु सत्राह ज्ञात्वा कंसविकीर्षितमिति कंसस्य चिकीर्षितं ज्ञात्वा कंस एव तत्करिष्यति किमित्यस्माभिः क्लिष्टं कर्तव्यमितियथैतावान्कालः वसुदेवसुरत्वपंगोप्यानीताः एवमियमपि रात्रिः संगोप्यास्यथा नेदानीनान्नो शोभवेतत्यवहा

आवनिज्यं शिशू गावौ भुक्त्वा क्षीरोपसेचनं ऊषतुस्तं सुखं रात्रिं ज्ञात्वा कंसचिकीर्षितं २४ कंसस्तु धनुषो भंगं रक्षिणां स्वबलस्य च वधं निशम्य गोविंदरामविक्रीडितं परं २५ ॥ ॥

रोपि राज्ञ इस्तेपरिगृहीतं यात्यं अन्यथा वीर्यस्यात अतः स्वचक्रार्थं कंस एव यत्नं करिष्यतीति निश्चित्य सुखमूषतुः २४ एवं भगवच्चरित्रमुक्त्वा अयमिम चरित्रसिद्ध्यर्थं कंसस्य ज्ञातमाह कंसस्त्विति रात्रौ कंसस्य मृहृती अनिद्रनिद्राता आहो निद्राभावः निद्राभाय मपि डुःखमाहिकमिति एवं मरणं निश्चियमपि ज्ञात्वा पुनः मारणार्थमेव प्रयत्न इति भगवतो क्लिष्टकर्मत्वार्थमिर स्वपास्यान सुतना ता नाआहो निद्राभावहेतुमाह तु शब्दः सुखात्मकताव्यावर्तयति अयं कंसस्य दुःखमेवेति ज्ञापयितुं धनुषो भंगं श्रुत्वा रक्षिणां स्वबलस्य वधं श्रुत्वा एतदपि गोविंदस्य रामस्य च विक्रीडितमात्रं श्रुत्वा २५ राम ८८३

શ્લોકાર્થ :-૨૪

મુકુંદના વિયોગ સમયે વિરહથી દુઃખી થયેલી ગોપીઓએ જે આશિષો ઇચ્છેલી તે બીજા ભજનારાઓને તે ત્યજી જેને લક્ષ્મીએ રહેઠાણ તરીકે પસંદ કરેલી તેવી પુરૂષોના ભુષણરૂપના અંગોની શોભા નીરખનારાઓની આશાઓ મથુરામાં સત્ય થઇ ફળી. (૨૪)

ભાવાર્થ; સુબોધિનીજી :-

જેટલું ગોપીઓએ કહેલું તેટલું જ મથુરામાં થયું. યુદ્ધ વિગેરે દોષ મટાડનારા હોવાથી તે કહેલું નથી. ગોપીઓને ત્યજી તેઓ દુઃખી હતી ત્યારે ભગવાને બીજું કાર્ય કેમ કર્યુ? ભગવાનના દોષનું પણ આથી નિવારણ થાય છે. કારણ કે ગોપીઓએ જે આશીષો ઇચ્છેલી તે આશીષો જ સત્ય કરવી જોઇએ. એવા વિચારથી તેઓનું વચન સત્ય ઠરે તે માટે ભગવાને તે પ્રમાણે કર્યું. કારણ કે મુકુંદ ભગવાન મોક્ષ આપનારા છે. જો ગોપીઓનું વચન અસત્ય હોય તો મોક્ષ આપી શકાય નહી. તેથી ભગવાને તે પ્રમાણે કર્યું. તેમાં પણ મુંકુંદનો વિયોગ આવી પડ્યો. બે વખત વિરહથી દુઃખી થયેલી ગોપીઓએ ભગવાને તેનો નિરોધ કરેલો હોવાથી શહેરની સ્ત્રીઓનો દ્વેષ કર્યા સીવાય તેમનું હિત પણ કરવું એવા વિચારથી તેમને આશીષો ઇચ્છી તે આશીષો મથુરામાં સિદ્ધ થઇ. તે સત્ય કરવા માટે ભગવાને કરવું જોઇએ તેવું કર્યું નથી. ભગવાનના સંબંધને લીધે જ થયું એમ પુરૂષોના ભુષણરૂપ અંગોના શોભા નિરખનારાઓની શબ્દોથી કહેલ છે. આજે ત્યાં દષ્ટિનો જરૂર મોટો ઉત્સવ થશે. (૧૦-૩૬-૨૫) આ રાતનું પ્રભાત સારું ઉગ્યું (૧૦-૩૬-૨૩) એમ તેમને વિચારેલ સત્ય થયું. એવો અર્થ છે. સ્ત્રીઓના વચનને સત્ય તરીકે કેમ વર્ણવ્યું અને બીજાના વચનને કેમ ન વર્ણવ્યું. એવી શંકા થાય તેથી છેલ્લુ ચરણ યોજેલું છે.

વાણી આંરભમાં સ્ત્રી છે. સ્ત્રીઓના મૂળરૂપ લક્ષ્મી ભગવાનને પરણેલા છે. તેથી પત્નીની દ્રઢતાને લીધે તેઓ પ્રમાણ છે. બીજા બ્રહ્મા વિગેરે ભજનારા હોવા છતાં એટલે સેવા કરવા આવેલા હોવાછતાં તેમને ત્યજીને લક્ષ્મીએ પોતાના

રહેઠાણ તરીકે આ જ મારૂં રહેઠાણ થાઓ એમ ભગવાન પસંદ થયેલા છે. લક્ષ્મીને બધી ગોપીઓ છે. તેઓનું વાક્ય અહી ફળ્યું પરંતુ બીજું કાંઇ ફળ્યું નહી.(૨૪)

ભગવાનનું ચરિત્ર નીચેના શ્લોકથી કહે છે.

શ્લોકાર્થ :-૨૫

બે ચરણ ધોએલા તે બે એ દુધ મિશ્રિત અન્ન જમીને કંસ કરવા ઇચ્છેલું કાર્ય જાણીને તે રાત સુખેથી વિતાવી. (૨૫)

ભાવાર્થ; સુબોધિનીજી :-

જેમને બે ચરણો ધોએલાં છે તેવાં તે બે એ તે દૂધ, ભાત અથવા દૂધપાક અથવા દૂધ અને પૌઆં અથવા દૂધ જેમાં રેડવામાં આવ્યું છે તેવું અન્ન. અથવા દૂધમાં રાધવામાં આવે છે તેવું અન્ન જમ્યાં. કારણ કે જેમ બહારગામ જવામાં દહીં અને ભાતનું ભોજન મુખ્ય છે કેટલાક કહે છે કે પચવામાં હલકુ દૂધભાત જમ્યાં પછી તે રાત સુખેથી વિતાવી. કંસને બેચેની થતી હતી એમ કહેવા ભગવાનમાં જે સુખ રહેલું તે માત્ર કહેલું છે.

માબાપ બધાએલા હતાં. તેમને છોડાવ્યાં સીવાય કેમ સુખથી રહ્યાં. એવી શંકા થાય. તેથી કંસે કરવા ઇચ્છેલું જાણીને શબ્દો કહેલા છે. કંસે કરવા ઇચ્છેલું જાણીને એટલે કંસે તે કાર્ય કરશે તેથી અમારે તે કાર્ય કલેશવાળું શા માટે કરવું? એમ વિચારીને સુખેથી રહ્યાં. જેમ આટલો સમય વસુદેવના પુત્રપણું છુપાવીને વિતાવ્યું તેમ આ રાત પણ છુપાવીને વીતાવવી. તેમ કરવામાં ન આવે તો નંદને દુ:ખ થાય. વ્યવહાર પણ એવો છે કે શત્રુને હણીને જ તેને જે લઇ લીધું હોય તે તેની પાસેથી લેવું તેમ કરવામાં ન આવે તો ચોરી થાય. તેથી કંસ જ પોતાના વધ માટે પ્રયત્ન કરશે. એવો નિર્ણય કરી સુખેથી રહ્યાં (૨૫)

એ પ્રમાણે ભગવાનનું ચરિત્ર કહીને નીચેના શ્લોકથી કંસનો વૃતાંત કહે છે.

VIBRANT PUSHTI VADODARA

दीर्घप्रजागरो जातः। बहुदेशजागरः स्वाभिविक्षेपसहितः प्रसुप्तकंथं विक्रीडितं परमं मित्वयं विषये वा न केवलं प्रजागरणमा
त्रं किन्तु भीतोपि जागरणमात्रं किन्तु भीतोऽपि जातः अन्तःकरणमेव तस्य दोषमरणसूचयेति। एवमपि न भगवन्तं चिन्तयन् कं
थं दुर्निमित्तानि दुष्टनिमित्तानि अवश्यंभाविमरणसूचकानि बहून्येव यहुष्ट अनेन देहेनापि भगवन्तं चिन्तयन् कथं दुर्नि
मित्तानि दृष्टवानिति परिहृतं। यतो दुर्मतिः भगवत्यनिष्टं भावयति तत् तावत् स्वस्मिन् फलतीति बहूनि बहुविधानि संकोच्य

दीर्घप्रजागरो भीतो दुर्निमित्तानि दुर्मतिः। बह्वन्यचष्टोभयथा मृत्योर्दौत्यकराणि च २६ ॥

त्वमत्र विचिन्तितं उभयथा यो दृष्टः स्वस्वकीयविषयः ऐहिकपारलौकिकविषयो वा परलोकोऽपि न भविष्यतीति भयो
त्पादनार्थं तथा दृष्टानि उभयथा स्वप्ने जाग्रति चेति। तानि वा न चेतांसि किमिति दृश्यन्ते तत्राह। मृत्योर्दौत्यकराणीति मृत्यु
रज्ञायासूचितानीति दूतवत् बोधयन्तीति २६

१०ऽ।३९ ८८४ चकारात् स्वतोऽपि भयानकानि जातानीति न्यायः। अदर्शनमिति। सप्तविधानि दृष्टान्यपि भगवानिति ष्टितिविंबे दर्पणादौ स्व
शिरसः अदर्शनं ग्रीवापर्यन्तमेव दृश्यते रूपं दृश्यते चकारात् दृश्यज्ञेपि नासिकास्थिरस्वभावो यो दृश्यते यो पिन दृश्यत इति तद्
सिवाभाव इति चेत् तत्राह। सत्यपीति। स्पर्शादिना वहिर्ज्ञापते अन्यच्च प्रतिबिंबो दृश्यत इति चक्षुर्हि ज्ञानात्मकं तत् आत्मानमे
व प्रकाशितस्व प्रकाशत्वात् विषयदोषसंभवाच्च तथा सति भगवान् एव दृश्यते सर्वयत्र पुनः स्वेनांशेन तिरोधत्ते तत् क्रियया सद
पि ज्ञानविषयत्वेन न सद्भवतीति तत्र देहे शोभते क्रियाप्रधानं ज्ञानविषयत्वेनन्न सद्भवतीति तत्र देहे योऽवतेत क्रियाप्रधाने ज्ञानांशेन

अदर्शनं स्वशिरसः प्रतिरूपे च सत्यपि। असत्यपि द्वितीये च द्वैरूप्यं ज्योतिषां तथा २७

च तिरोहितः न तु सर्वांशेन अत्र ये क्रियाः कर्तव्या तावत् अनेन मरणं निर्धारितं न तु ज्ञातमिति बोधितं। द्वितीयमाह। असत्यपि द्वितीये
च द्वैरूप्यमिति। भगवानेक एव सर्वत्र यद्यपि प्राणी कालादिभिर्भिन्नो भवति। तदा द्वितीयः कश्चित् भासते न तत्र सूचयति द्वितीयः सपो
पात इति तृतीयमाह। ज्योतिषां तथेति। ज्योतिषामपि द्वैरूप्यं दृश्यते दीपचन्द्रनक्षत्रादीनामेकस्मिन्नपि अनेकत्वं नादिप्रवृत्ति राम
रेकेण प्रतिपद्यन्ते। तिज्योत्स्ना भिरेवि कुर्वन्ति कृतरूपि कालस्य प्रातं जातमिति ज्ञापितं अतिरेकेण २७ ८८४

શ્લોકાર્થ :-૨૬-૨૭

દુષ્ટમતીવાળા કંસે તો ધનુષ્યના ભંગ અને રક્ષણ કરનારાઓના તથા પોતાના લશ્કરના વધને ગોવિંદ અને બલભદ્રની ઉત્તમ રમત સાંભળીને લાંબા સમય સુધી ઉજાગરો કર્યો. ભય પામ્યો અને ઉભય પ્રકારે મૃત્યુનું દુતપણણુ કરનારા ઘણા ખરાબ શુકનો જોયાં. (૨૬-૨૭)

ભાવાર્થ; સુબોધિનીજી :-

રાત્રે કંસને પ્રથમ નિદ્રા ન આવી અને નિદ્રા આવી ત્યારે તેમાં પણ ખરાબ સ્વપ્નાં આવ્યાં. તેથી ઘણી બેચેની થઈ. એ પ્રમાણે મરણનો નિશ્ચય કરાવનારા સ્વપ્નનો જાણને પાછો મરણ માટે જ પ્રવૃતી કરવા લાગ્યો. એવું આ ઉપાધ્યાયની ભગવાનન કલેશ વગર કર્મ કરનાર છે એમ જાણવવા કહેલ છે. આરંભમાં નિદ્રા ન આવવાનું કારણ કહે છે. ભવિષ્યમાં કંસને દુઃખ જ થવાનું છે એ જાણવવા તેને સુખ ન હતું. એમ તું તો શબ્દથી કહેલું છે. ધનુષ્યનો ભંગ સાંભળીને અને આ પણ ગોવિંદ અને બલભદ્રની માત્ર રમત જ હતી એમ સાંભળીને કંસ ભય પામ્યો એ ઉત્તમ રમત હતી. કંસે લાંબો સમય સુધી ભારે ઉજાગરો કર્યો. એન આથી ભય પણ થયો. આરંભમાં તેના અન્તઃકરણે જ તેને તેના મરણની સુચના આપી. એમ છતાં પણ તે ભગવાનને શરણે ન આવ્યો. એવો તે દુષ્ટ મતિવાળો અવશ્ય મરણ પામશે એમ સૂચવનારા ઘણા ખરાબ શુકનો જોયાં. દ્વેષથી પણ ભગવાનનું ચિંતન કરનારે ખરાબ શુકનો કેમ જોયા? એવી શંકા આથી મટી જાય છે. કારણ કે તે દુષ્ટમતિવાળો હતો. તે ભગવાનનું અનિષ્ટ વિચારતો હતો અને તે અનિષ્ટ તેને પોતાને થતું હતું એવો અર્થ છે. અહીં ઘણા પ્રકરણના સ્વપ્નો થયાં એવો ભાવાર્થ છે. જે ઉભય પ્રકારનું મૃત્યું કહ્યું. લોકના અને પરલોકના સંબંધવાળું પરલોક પણ પ્રાપ્ત થશે નહી એવું મૃત્યુ થશે. ઉભય પ્રમાણે સ્વપ્નમાં અને જાગૃત અવસ્થામાં ખરાબ શુક્નો જોયાં.

આ ખરાબ સુચનો આવી રીતે કેમ જોવામાં આવ્યાં? એવી શંકા થાય તેથી મૃત્યુનું દુતપણું કરનારાં વિશેષણ યોજેલ છે. મૃત્યું અહીં કંસ પાસે આવશે. એમ જાણાવે છે. ચ અને શબ્દથી પોતે પણ ભય ઉત્પન્ન કરનાર છે તે કહેલું છે. જાગતા રહેવાની સ્થિતિમાં જોયેલા શુકનો કહે છે.(૨૬-૨૭)

तत्राप्येकरेखाप्रतीतिरपि वृत्तर्थमाह॥ छिद्रप्रतीतिः। छायायां न स्वच्छिद्रं प्रतीयत इति तु रूपेण यथं भगवानिति ज्ञापयितुं भ्रान्तिरप्या भवति स्वरूपान्तरेति। तं केचित् तेजो भावमाहुः। सर्वत्र विद्यमाने स्वरूपस्य व्यवधानात् तावद्भूतं दृष्टमिति न यास्त्विदानेदापि तिरोहित इति स्वपच एवत तदाकारेण भासतइति। वस्तुतस्तु छायायां स्वरूपाभिन्नो भगवद्रूपमत्र जीवे चेन्निःकासपेतत् तदान्यत्रापि निर्गतो भविष्यति जीव इति ज्ञानवत्स्वच्छायायां स्वरूपेष्य दृष्टं तिरोधाने जीवो वा शरीरस्यैव आध्यात्मिकी यथ स्यैवाधिदैविकी आधिभौतिकी सर्वं निरूपिता। त

छिद्रप्रतीतिश्छायायां प्राणघोषानुपश्रुतिः। स्वर्णप्रतीतिर्वृक्षेषु स्वपदानामदर्शनं ॥ २८

तत्रैवं तामसी प्राणघोषो राजसः प्रीतः प्रतीति श्चात्वसौ सात्विकीति प्राणस्य कर्णपिधानमिति तस्य कार्येऽनिवर्तितं इतो भगवान् क्रमशो निवर्त्त्य व्यापारो भविष्यतीति ज्ञापनार्थं तामसिकार्याणि निरूप्यन्ते प्राणघोषस्य कर्णपिधानेपि अनुपश्रु(तिः)। वृक्षेषु सर्वत्र स्वर्णप्रतीतिः इत्याहिरण्यरूपाश्च अग्रेश्वरेतः स्वर्णं तेजस्य यथाग्निः तदा सर्वान्तभावः आग्नेरेतएवते शुद्धश्चमित्युर्द्ध नाश एव बोधितः आधिदैविकमाहास्वपदानामदर्शनमिति स्वस्य पदानां क्रमोस्थापितानामदर्शनं भू मिरेव तातत्पक्रावतीति तत्पदानि भूमौ नाभिव्यक्तानि भवंति १८

શ્લોકાર્થ :-૨૮

પ્રતિબિંબ હોવા છતાં તેમાં પોતાનું માથુ ન દેખાવવું, બીજું ન રૂપ ન હોવા છતાં બે રૂપ દેખાવા જ્યોતિષિનું તે પ્રમાણે દેખાયું. (૨૮)

ભાવાર્થ; સુબોધિનીજી :-

આ સાત પ્રકારના અપશુકનો છે. ૧. દર્પણ વિગેરમાં પ્રતિબિંબ તેમાં પોતાનું માથાનું ન દેખાવવું , સામુ રૂપ ડોક સુધી જ જોવામાં આવે, ચ અને શબ્દથી પ્રત્યક્ષમાં પણ તેવું જ દેખાય ત્યારે તો આ માથું હસે જ નહિ એવી શંકા થાય તેથી હોવા છતાં શબ્દ યોજેલ છે. સ્પર્શ વિગેરે કરતાં બહાર માથુ હોવાનું જાણાય છે. બીજું કે માથા વગરનું પ્રતિબીંબ દેખાય છે. ચક્ષુ જ્ઞાન રૂપ છે તે પોતાનાથી પ્રકાશવાળુ હોવાથી અને બીજા પદાર્થમાં દોષ હોવાનો સંબંધ હોવાથી પોતાનું જ ગ્રહણ કરે છે. આમ

VIBRAT PUSHTI * VADODARA *

હોવાથી સર્વ સ્થળે ભગવાનના દર્શન થાય છે. પણ જ્યાં જે અંશથી ભગવાન તિરોહીત થાય છે. તે અંશ વિદ્યમાન હોવા છતાં જેનું જ્ઞાન થાય તે પદાર્થ તરીકે વિદ્યમાન હોતો નથી. કંસના દેહમાં કંઠ સુધી ક્રિયાવાળો ભાગ છે એમ હોવા છતાં જ્ઞાનના અંશથી ભગવાન તિરોહીત થાય છે. પરંતુ ભવીષ્યમાં ક્રિયા કરવાની હોવાથી સત્ અંશથી તિરોહીત થતાં નથી.

બીજું રૂપ ન હોવા છતાં બે રૂપો દેખાવા શબ્દોથી બીજું ખરાબ શુકન કહે છે. ભગવાન સર્વ સ્થળે એક જ છે. જ્યારે પ્રાણી કાલ તરફ જતો હોય છે. ત્યારે બીજો કાલ તેને જણાય છે. તે અહીં બે રૂપથી બીજા કાલનું સૂચન કહે છે. જ્યોતિષોનું એ પ્રમાણે દેખાવું શબ્દોથી ત્રીજું ખરાબ શુકન કહે છે. દીવો, ચંદ્ર, નક્ષત્ર વિગેરે તે જ બે દેખાય છે. એક દીવો હોય ત્યારે આંખનો સંકોચ કર્યા વિના પણ બે દીવા દેખાય છે. જ્યોતિ આધિદૈવિક રક્ષણ કરનારું છે. કાલથી ઘેરાયેલું થયેલું છે. (૨૮)

ह॰टी॰२९
८८५

एवं जागरितानि रूप्य अवस्थांतरे पिडुर्निमित्तानि निरूपयति स्वप्ने यावृत्तवायोप्याक्षितो वा जीवैत्तान्यपि सन्निविष्टा निप्रेतस्य परिष्वंगः स्माशाने पतितः शावः कंसे गते तदालिंगनं करोति तत्स्य मित्रमयमपि भविष्यतीति प्रेतानां वाभूतानां सम्मालिंगनं साक्षात्समागतो सीति खरयानमिति गर्दभारूढमात्मानं पश्यति कालो हि तामसी शक्तिः मृत्युदेवतातस्या वाहनं गर्दभः स्मा स्वयानेषे पितवती तिरासृभे न भ्रमंतीति वा कयात विषभक्षणं आधिभौतिकमेतत्त्रयं सत्वरजस्तमो रूपं प्रेतानामालिंगनमेव तत्प्रेतत्व गर्दभेन गमनमात्रेन तद्रूपमज्वरीश्वेशः विषस्य भक्षणमेवं नत्वम

स्वप्ने प्रेतपरिष्वंगः खरयानं विषादनं। यायान्नलदमाल्येकस्तैलाभ्यक्तो दिगंबरः ॥ २९

रणमिति स्वामिकार्यणि उत्तरविविधात्वक्काधर्मिणमति तत्तर्थमाहयायादिति नलदमाला युक्तमानंदद्वयान्महाराजोप्येकाकी यायादिति ज्ञापनार्थे लिङ्प्रयोगः तैलाभ्यक्तो वान्यानं पश्यति एकांते तामसमिति दिगंबरं इत्याधिदैविकं सर्वे दैवतामयेन वा समानपक्षे इति सर्वदेवत्यं वासइति कृतेः क्रियाश्वनः यो ते निपितासा तस्य गमनं निर्द्धारं कारयति एवं कारयति ॥ २९ ॥

राम
८८५

શ્લોકાર્થ :-૨૯

પડછાયામાં છિદ્ર જોયું. પ્રાણનો અવાજ ન સાંભળ્યો. વક્ષમાં સુર્વણનું દેખાવું, પોતાના પગલાં ન દેખાવા, આવાં અપશુકનો જોયાં. (૨૯)

ભાવાર્થ; સુબોધિનીજી :-

પડછાયામાં પણ એક ભાગ ન દેખાવો. પડછાયામાં છિદ્ર જોવું, શબ્દોથી કહેલ છે. પડછાયામાં તેને છિદ્ર દેખાયું એવો અર્થ છે. આ પુરૂષ ભગવાન છે. એમ જણાવવા પડછાયો પુરૂષના જેવી આકૃતિવાળો હોય છે. કેટલાક તે પડછાયાને તેજનો અભાવ કહે છે. તે પ્રમાણષ તે જ દેખાતું નથી. તેવી રીતે સચ્ચિદાનંદ પણ તિરોહિત થાય છે. વાત્સવિક રીતે પડછાયામાં જણાતો પુરૂષ જુદો ભગવદરૂપ છે. તે મૂળ પુરૂષમાંથી જો જીવન બહાર કાઢવામાં આવે તો બીજા પડછાયામાં જણાતા પુરૂષમાંથી પણ જીવ નીકળી જાય છે. તેથી પરૂષમાંથી જીવ જતાં જ્ઞાન જતું રહે છે. પડછાયામાં જણાતા પુરૂષમાંથી પણ જીવના અંશરૂપ અર્ધોભાગ તિરોહિત થાય છે. આ અધ્યાત્મીક વ્યવસ્થા ત્રણ પ્રકારની છે. આધિભૌતિક વ્યવસ્થા પણ ત્રણ પ્રકારની છે. તે ત્રણ શુકનો થી કહેલી છે. આ ચોથું શુકન તામસી છે. પ્રાણીનો અવાજ ન સાંભળવો તે રાજસ્ છે. પીળું સુવર્ણ દેખાવું તે ચક્ષુની સંબધવાળી સાત્વિક છે. પ્રાણમાં ક્રિયા જ મુખ્ય છે. તેથી તેનું કાર્ય અટકાવેલું છે. આ કંસમાંથી ભગવાન ધીરે ધીરે પોતાની ક્રિયાઓને બંધ કરશે. બહારનો અવાજ થી ગરબડ ન થાય તે માટે કાન ઢાકવા છતાં પ્રાણનો અવાજ તે સાંભળતો ન હતો. વૃક્ષમાં સર્વ સ્થળે તેની સુવર્ણ દેખાતું હતું. વૃક્ષો કાષ્ટરૂપ છે. સુવર્ણ અગ્નિનું વીર્ય છે. જો તે વૃક્ષમાં અગ્નિ પડે તો સર્વનો નાશ થાયતે વૃક્ષમાં કંસને અગ્નિનું વીર્ય જ દેખાય. એમ અર્ધો નાશ છે. પોતાના પગલાં ન દેખાવાં શબ્દોથી આધિદૈવિક વ્યવસ્થા કહેલી છે. ભૂમી ઉપર મૂકેલા પોતાના પગલાં દેખાતાં ન હતા. ભૂમી દેવાતાએ કંસનો ત્યાગ કરેલો તેથી તે દેખાતા ન હતા. એ પ્રમાણે જાગતાં રહેવાની સ્થિતિમાં જોએલા ખરાબ શુક્નો નું નિરૂપણ કરી બીજી અવસ્થામાં સ્વપ્નમાં ખરાબ શુકનોનું નિરૂપણ કરે છે. તે મરવા જેવો થયેલો અથવા રોગવાળશે પણ જીવતો રહે. (૨૯)

एवं कानिचित्तनिरूपणं अन्यान्यपि कालेन दृष्टानि दृष्टवानित्याह। अन्यानि चेति। चकारात् स्वप्नेऽपि विशेषतः। अदृष्टौ हि
उभमाह। दृष्टानीति चकारात् तान्यपि पुनः पुनर्दृष्टानि किंचित् स्वप्ने च जागरणे तान्यप्येतानि दृष्टानीत्याह। स्वप्नजाग
रितानीति। चकारात् स्वप्ने च यः स्वप्नः तत्र तदुपयोगार्थानि दृष्टानीति न केवलमेतानि दृष्टानि किंतु स्वकार्यमपि तज्ज्ञ इत्याह।
पश्यन्मरणसंत्रस्त इति मरणात् संत्रस्तः मरणे निश्चितं च असं शाम्यतीत्यर्थः। एतदर्थं राजसमये ३० ततः श इति चिंतया

अन्यानि चेत्थं दृष्टानि स्वप्नजागरितानि च। पश्यन्मरणसंत्रस्तो निद्रां लेभे न चिंतया ३० व्युष्टायां
निशि कौरव्य सूर्ये चाद्भ्यः समुत्थिते। कारयामास वै कंसो मल्लक्रीडामहोत्सवम् ३१ ॥

निद्रां न लेभे एवमपि न निवृत्त इत्याह व्युष्टायामिति। कौरव्येति विश्वासार्थं संबोधनं निशि व्युष्टायां प्रभातायां सत्यां दो
षे अपगते गुणोऽपि ज्ञाते सूर्ये चाद्भ्यः समुत्थिते इति अद्भ्यः प्रातरुदेत्य यः सा पंच विंशतिपदं रंगान्तं महतां तेन वादित्यादि
श्रुतेः चकारात् लोके च प्रसिद्धिः तेषु च वासि कानाभावरूपक कर्मानन्तरं च मल्लक्रीडामहोत्सवः यस्मिन् महोत्सवे मल्ला
क्रीडंति लोकं वंचनार्थं तमेकं परिकल्पितवान् ३१

શ્લોકાર્થ :-૩૦

સ્વપનમાં પ્રેતનું ભેટવું, ગધેડા ઉપર સવારી કરવી, વિષ ખાવું, જાસુદની માલા પહેરી જવાનું થાય, એકલા જવું, તેલ ચોળેલા હોવું, દિશાઓરૂપી વસ્ત્રવાળા હોવું એ શુકનો જોયાં. તે સ્વપ્નમાં જોયેલા ખરાબ શુકનો પણ સાત પ્રકારના છે.(૩૦)

ભાવાર્થ; સુબોધિનીજી :-

પ્રેતનું ભેટવું, સ્વપ્નમાં પડેલું મડદું કંસ જ્યાં જાઈ ત્યાં આ કંસ પણ તેનો મિત્ર થશે. એવા વિચારથી આલિગંન કરે છે. તમે ભલે આવ્યા. એમ કંસનું આલિંગન કરે છે. ગધેડા ઉપર સવારી કરવી, કંસ પોતાને ગધેડા ઉપર બેઠેલો જુએ છે.

કારણે કે મૃત્યુની દેવી કાલી તામસી શક્તિ છે. તેનું વહન ગધેડું છે. તે કાલીં પોતાનું વાહન મોકલ્યું છે. એવો અર્થ છે. વિષ ખાવું. આ ત્રણ આધિભૌતિક સાત્વિક, રાજસ્ અને તામસ્ છે. કંસને પોતાનું આલિંગન થાય છે. પણ તે પ્રેતોથી મરતો નથી. ગધેડા ઉપર બેસી તે જાય છે. પણ યમપુરીમાં પ્રવેશ કરતો નથી. તે વિષ ખાય છે. પણ મરતો નથી. એમ કહેલું છે.

ફરીથી ત્રણ પ્રકારનાં અર્ધા કાર્યો કહી ચોથા ધર્મિને પણ જાસુદની માલા પહેરી જાય શબ્દથી કહે છે.

જાસુંદની માળા પહેરેલો પોતાને જોયો. મહારાજા હોવા છતાં પણ તે એકલો જાય એમ આ કંસે એકલાએ યમપુરીમાં જવું તે ઈચ્છેલું છે એમ જણાવવા યદાત્ શબ્દનો પ્રયાંગ છે. વળી તે પોતાની તેલ ચોળેલો જુએ છે.કારણ કે એકલા હોવું તામસ્ છે. દિશાઓથી વસ્ત્રવાળા હોવું એ આધિદૈવિક શુકન છે. વસ્ત્ર સર્વ દેવતારૂપ છે. એવી શ્રુતિ હોવાથી સર્વ દેવતારૂપ વસ્ત્રો તેનો ત્યાગ કરેલો છે. તે કંસ યમપુરી જશે. એવો નિશ્ચય કરાવે છે. (૩૦)

એ પ્રમાણે કેટલાક ખરાબ શુકનનું નિરૂપણ કરીને બીજા પણ કાલે સૂચવેલા ખરાબ શુકનો તેણે જોયાં. તે હવે કહે છે.

શ્લોકાર્થ :-૩૧

આવા થએલા બીજા સ્વપનોની જાગતાની સ્થિતીમાં પણ જોતાં મરણથી સારી રીતે ત્રાસ પામેલા તેણે ચિન્તાને લીધે ઉંઘ ન આવી.(૩૧)

ભાવાર્થ; સુબોધિનીજી :-

ચ અને શબ્દથી સ્વપ્નમાં પણ ખરાબ શુકનો જોયાં. આવાં એવાં વિશેષણ છે. આવા ખરાબ શુકનો પણ તેને વારંવાર જોયાં એમ ચ અને શબ્દથી કહેલું છે. સ્વપ્નમાં જે જાગતાની સ્થિતી તેમાં પણ ખરાબ શુકનો જોયાં. એમ *સ્વપ્નજાગરિતાનિ* શબ્દથી કહેલું છે. આ ખરાબ શુકનો એકલા દેખાયા એટલું જ નહી પણ પોતાનું કાર્ય પણ કર્યું. એ મરણથી સારી પેઠે ત્રાસ પામેલાં એટલે મરણ થશે એવો નિશ્ચય કરી કંસ ત્રાસ પામ્યો એવો અર્થ છે. આ અડધી રાતના સમયે થયું ત્યાર પછી ચિતાંને લીધે તેને ઉંધ ન આવી. (૩૧) એમ હોવા છતાં કંસ અટક્યો નહી તે હવે કહે છે.

१०टी·३१ २८६ तत्र संभारानाह। आनर्दुरिति। तुरुषो (?) अक्रियाकारिणः। रंगे रंगस्थले। आनर्दुर्नेपथ्ये नादं चक्रुः। नहि सर्वान्तरिन्त्रा कालिकं तत्र स्थितिः शास्त्राहा तूर्यं तूर्याणि मंगलवाद्यानि भेर्यश्च उत्सवसूचकानि वाद्यानि जघ्निरे ताडिता भे रीणां हननाभावात् तत्र उल्लका पर पर पर्यायो वा भेरीशब्दः। विसर्गलोपः तूर्येशब्दात् तूर्याणि भेर्यश्चेति पुंस्त्वमार माह। मंचाः स्वलंकृता इति सर्वत्र मालाभिः स्वलंकृताः पताकाभिश्च वस्त्रमयानि तोरणानि चैलतोरणैश्चेति वा ३२

आनर्दुस्तत्र पारंपर्यं तूर्यभेर्यश्च जघ्निरे। मंचाश्चालंकृताः स्रग्भिः पताकाचैलतोरणैः ॥ ३२ ॥ तेषु पौरा जानपदा ब्रह्मक्षत्रपुरोगमाः। यथोपजोषं विविशू राजानश्च कृतासनाः ॥ ३३ ॥

राम २८६ एवमलंकृतस्य रंगस्थानस्योपयोगमाह। तेषु पौरा इति। आयान्ति परितो नियोगतः तेषु मंचेषु पौराः पुरवासिनो जान पदा देशवासिनश्च ब्रह्मक्षत्रौ पुरोगमौ येषां ते उपविष्टा येषां मंचानां वक्तृत्व संख्यानायाह। यथोपजोषमिति ये स्वमाहृताः। स्वं स्वं मंडलाधिपतयो राजानः ते कृतासनाः दत्तासनाः सन्मानार्थं सुहृदार्थं च कारादाजकीया अत्र कृतमासनं येषामिति। ३३

શ્લોકાર્થ :-૩૨

હે કૌરવ્ય ! રાત પુરી થતાં અને સૂર્ય જલમાંથી બહાર નીકળતાં કંસે મલ્લોની ક્રિડાનો મોટો ઉત્સવ કરાવ્યો જ. (૩૨)

ભાવાર્થ; સુબોધિનીજી :-

હે કૌરવ્ય ! એ સંબોધન પરિક્ષીતને વિશ્વાસ માટે કરેલ છે. રાત પુરી થતાં એટલે પ્રભાત થયું. અંધકાર દૂર થયો. પ્રકા શ થયો. સૂર્ય સવારમાં જલમાંથી ઉગે છે. સાંજે જલમાં પ્રવેશ કરે છે. જે મોટા સમુદ્રમાંથી ઉગે છે એ શ્રૃતિ પ્રમાણે સૂર્ય જલમાંથી બહાર નીકળ્યો. ચ અને શબ્દ હોવાને લીધે લોકો પણ ઉઠયા અને ત્રાણ વર્ણવાળા

બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય અને વૈશ્યોએ આવશ્યક કાર્યો કર્યાં. ત્યાર પછી કંસે મલ્લોની ક્રિડાનો મોટો ઉત્સવ કરાવ્યો. જેમાં મલ્લોની ક્રિડા મુખ્ય છે. ઉત્સવમાં મળ્લો ક્રિડા કરે છે. તેઓ આ મોટો ઉત્સવ હતો. લોકોને ઠગવા માટે કંસે ઉત્સવની ગોઠવણ કરી. (૩૨)

ત્યાં ઉત્સવમાં એકઠી થએલી સામગ્રી જણાવે છે.

શ્લોકાર્થ :-૩૩

અખાડાના પુરૂષોએ પૂજા કરી તૂરી અને ભેરીઓ વગાડવામાં આવી, માલાઓ, પતાકોઓ, વસ્રો અને તોરણોથી માંચડાઓ સારી શણગારવામાં આવ્યાં. (૩૩)

ભાવાર્થ; સુબોધિનીજી :-

કંસના અધિકારીઓ,પુરૂષોએ અખાડાના પ્રદેશની લેપ વિગેરેથી પૂજા કરી ભૂમી અંતરીક્ષ અને આકાશની બનેલી છે. તે પૈકી ભૂમીની પ્રદેશની પૂજા કરી અંતરીક્ષની પૂજા કરી તૂરી અને ભેરીઓ વગાડવામાં આવી. તૂરીઓ મંગલ સમયે વગાડાતા વાંજીત્રો છે. ભેરીઓ ઉત્સવ સૂચવનારા વાજિત્રો છે. ભેરી શબ્દથી ઢોલકું જેનું બીજું નામ છે તૂરીઓ, ભેરીઓ એમ દ્વન્દ્વ સમાસ છે.

માંચડાઓ સારી રીતે શણગારવામાં આવ્યાં. શબ્દોથી ઉપરનો આકાશનો શૃંગાર કરેલો છે. સર્વ સ્થળે માંચડાઓ માલાથી, પતાકાથી શણગારવામાં આવ્યાં. વરખના બનાવેલા તોરણોથી શણગારવામાં આવ્યાં એવો અર્થ છે. (૩૩)

એ પ્રમાણે શણગારેલા અખાડાના સ્થળનો ઉપયોગ નીચેના શ્લોકમાં કહે છે.

कंसोऽप्युपविष्ट इत्याह कंस इति। अमात्यैः परिवृतः राजमंचे मध्ये श्रेष्ठत्वेन विनिर्मितमुपाविशत्। तत्र स्वराज्ञ अप्युपवेशिता इत्याह मंडलेश्वरमध्यस्थ इति। मंडलेश्वराणां मध्ये तिष्ठतीति वा हि बहिः शोभा निरूपिता। हृदयेन विदूयता उपलक्षितः सहितो वा तेनान्तःशोभाभावउक्तः। ३४ वाद्यानां निमित्तं जयमध्यस्थानामुपयोगमाह वाद्यमानेष्विति। तूर्याणां वाद्यमंगलशब्दतीत्यासर्वे मल्लानां तलशब्दाः आस्फोटनरूपाः उत्तराणि येषां तैः राकारिता मल्लाः आस्फोटनतलशब्दान् कृत्वा आगता एवं वयमित्युक्तं वं एवमाकारणं प्रति वचनं च सत्पर्णा रूपानामागमननिमित्तमुक्तं। तत ते समागता इत्याह मल्लाः स्व

कंसः परिवृतोऽमात्यै राजमंचमुपाविशत्। मंडलेश्वरमध्यस्थो हृदयेन विदूयता ३४ वाद्यमाने
ष्तूर्येषु मल्लतालोत्तरेषु च। मल्लाः स्वलंकृता दृप्ताः सोपाध्यायाः समागताः ३५ ॥

लंकृता इति। अथ विद्या शाकं यमिति मन्त्रीत्या अलंकृताः अथवा करकादिभिरेव यतो दृप्ताः केवलं शोभार्थं गच्छामः न तु कश्चिद् अस्माकं प्रतिपक्षोऽस्तीति। अथवा भगवतो माहात्म्यं ज्ञात्वा अभीताः कथमागता इत्याशंक्याह दृप्ता इति। विद्याबलमपि तेषां नास्तीति सूचयितुं उपाध्यायसहिता आगता इत्युक्तं बुद्धिदोषाभावे ज्ञापयितुं वा भगवता तान् थाकृताः सम्यग् एव पुरस्कारस्तवै कंरंगस्थानमाविशत् ३५ ॥ ॥

શ્લોકાર્થ :-૩૪

જેમની આગળ બ્રાહ્મણો અને ક્ષત્રિયો બેઠેલા હતાં તેવા શહેરવાસીઓ અને ગામડીયાઓ અને જેમને માટે આસનો બનાવવામાં આવેલ તેવા રાજાઓ સુખરૂપ માંચડા પર બેઠા. (૩૪)

ભાવાર્થ; સુબોધિનીજી :-

આરંભમાં ઉપલા ભાગનો ઉપયોગ કહે છે. તે માંચડાઓ ઉપર બ્રાહ્મણો, ક્ષત્રિયો આગળ બેઠેલા હતા. તેવા શહેરવાસીઓ અને ગામડીયાઓ બેઠાં હતાં. માંચડાઓ ઘણાં હતાં એ બતાવવા સુખપૂર્વક શબ્દ યોજેલ છે. જે તાબાના રાજ્યના રાજાઓને બોલાવવામાં આવેલા તે રાજાઓને સન્માન કરવા માટે તેઓ શ્રીકૃષ્ણ અને બલભદ્ર સાથે યુદ્ધ કરે તે માટે આસનો આપવામાં આવેલા. ચ અને શબ્દ, શબ્દથી રાજાના સેવકો જેમને માટે આસનો બનાવેલા તેઓ પણ બેઠા. (૩૪)

નીચેના શ્લોકથી કંસ પણ બેઠો એમ કહે છે.

શ્લોકાર્થ :-૩૫

મંડલેશ્વરોની મધ્યમાં રહેલો, અમાત્યોથી વિટાયેલો કંસ પીડાતા હૃદયથી રાજાના માંચડા પર બેઠો. (૩૫)

ભાવાર્થ; સુબોધિનીજી :-

અમાત્યોથી વિટાએલા કંસ રાજાના માંચડા પર બેઠા તેના ઉપર મંડલેશ્વરોને પણ બેસાડેલા હતા. એમ મંડલેશ્વરોની વચ્ચમાં રહેલો વિશેષણથી કહેલું છે. તે તેની બહારની શોભા કહી છે. પીડાતા હૃદયથી તે જણાય આવતો હતો તેથી તેની અંદરની શોભા ન હતી એમ જણાવેલું છે. (૩૫) નીચેના શ્લોકમાં વાંજિત્રોના નિમિત તરીકે મધ્યમાં રહેલાનો ઉપયોગ કહે છે.

टी·३७ ८८७

ततःसर्वेष्वागतेषु नागरराष्ट्रयोः स्वस्व भूमिषु देवेशेन समागताइत्याह मल्लाःपूर इति। पंचैते दैत्यप्राणरूपाःपंचैव उपस्थानमागताःउपसर्गोपस्थापितेऽस्मिन्निति पक्षः एतद्स्थानं च कारात तत्सेवकाअपि आसेदुः आगतानां उ। त्साहमाह वल्गुवाद्येनप्रहर्षिताइति ३६ एवं सर्वसामग्रीसंपन्नौ समाहूतान् नंदादयः समागताइत्याह नंदगोपाद् य इति। बालकाः स्वभगवन्मित्राणि भगवतैवसह गमिष्यंति नंदगोपस्तदर्शायेतेभोजराजेन अपतिहृतप्र ता

चाणूरोमुष्टिकःकूटःशलस्तोशलएवच। तआसेदुरुपस्थानं वल्गुवाद्यप्रहर्षिताः ३६ नंदगो पाद्योगोपाभोजराजसमाहुताः। निवेदितोपायनास्ते एकस्मिन् मंचआविशन् ३७ इतिश्री भागवतेमहापुराणेदशमस्कंधे मल्लरंगोपवर्णनं नाम द्विचत्वारिंशोध्यायः ॥

पिन्त्समाहूताःसमानीताः इत्युपायनानि निवेदयन्तो गृहाद्देवोपायनानि गृहीतवंतःतत्राहातइतिसर्वदानातद् शीनाःप्रसिद्धाःवाप्रसिद्धे रूपायनंदेयमितिविजातीयैःसह कलहशंकया पाडुर्बलाःएकस्मिन्नेव मंचेआविशन्। राम अनेनमंचानांस्थलतानिरूपिताः ३७ इतिश्रीभागवतसुबोधिन्यांश्रीमद्वल्लभदीक्षितविरचितायांदशम ८८७ स्कंधविवरणेएकाण चत्वारिंशोध्यायविवरणं ३९

શ્લોકાર્થ :-૩૬

મલ્લોના ટાબોટા જેનો ઉત્તર હતો તેવી તૂરીઓ વગાડવામાં આવી. ત્યારે સારી રીતે શણગારાયેલા છકેલા મલ્લો તેમના શિક્ષકો સહીત બેઠા. (૩૬)

ભાવાર્થ; સુબોધિનીજી :-

તૂરીઓના અવાજ થતાં મંગલ થવાનું જણાતાં બધાં મલ્લો આવ્યાં. તે પ્રસંગે મલ્લોના સાથળો ઠોકવારૂપ તાલ ટાબોટાના અવાજો જેમના ઉત્તરો હતાં. તેવી તૂરીઓએ જાણે કે બોલાવેલાં હોય તેવા મલ્લો સાથળો ઠોકવા રૂપ ટાબોટાના અવાજે કરી અમે આવ્યાં છે એવો ઉત્તર આપતાં હતાં. એ પ્રમાણે મલ્લોને બોલાવવાનું અને સામો ઉત્તર કહેલા છે. પછી મલ્લો આવ્યાં એમ ઉતરાર્ધથી કહેલું છે. અહીં વિદ્યા પ્રગટ કરવાની છે તેથી તેઓ મલ્લોની રીતે શણગારાયેલા આવ્યાં. અથવા કડા વિગેરેથી શણગારાયેલાં આવ્યાં. અમે માત્ર શોભા માટે જઈએ છીએ. પણ કોઈ અમારો સમોવડીયો નથી એમ તેઓ છકેલા હતાં. ભગવાનના મહાત્મ્યનું શ્રવણ કરીને તેઓ ભય વિના કેવી રીતે આવ્યાં? એવી શંકા થાય. તેથી છકેલો વિશેષણ યોજેલ છે.

તેઓને મલ્લ વિદ્યાનું બલ પણ ન હતું. એમ સૂચવવા શિક્ષકો સહિત આવ્યાં એમ કહેલું છે. તેમાં બુદ્ધિનો દોષ રહેલ ન હતો એમ જણાવવાં ભગવાને તેમને તેમના શિક્ષકો સહિત આવેલાં કહેલાં. સારી રીતે માનપૂર્વક અખાડાના સ્થાનમાં બેઠા. (૩૬)

પછી બીજા મલ્લો આવ્યાં ત્યારે ચાણુર વિગેરે યુદ્ધના જુસ્સા સહિત યુદ્ધ ભૂમીમાં આવ્યાં તે હવે કહે છે.

શ્લોકાર્થ :-૩૭

મધુર વાજીત્રોના અવાજે જેમને હર્ષ કરાવેલ છે તેવા ચાણુર, મુષ્ટિક, કુટ, શલ અને તોરાલ તેઓ યુદ્ધ ભૂમીમાં આવ્યાં. (૩૭)

ભાવાર્થ; સુબોધિનીજી :-

આ ચાણુર પાંચ દૈત્યોના પ્રાણરૂપ હતાં. તે પાંચે જણ યુદ્ધભૂમીમાં આવ્યાં. જે યુદ્ધ ભૂમીમાં તે આવ્યાં. તેમની

સાથે તેમના સેવકો પણ આવ્યાં. એમ કહેલું છે.

મધુર વાજિંત્રોના અવાજે જેમણે હસ કરાયેલ છે. વિશેષણથી યુદ્ધ ભૂમીમાં આવેલાં મલ્લોનો જુસ્સો કહેલો છે (૩૭)

એ પ્રમાણે સર્વ સામગ્રી તૈયાર થઈ ત્યારે જેમને બોલાવેલ તે નંદ વિગેરે આવ્યાં. તે હવે કહે છે.

શ્લોકાર્થ :-૩૮

ભોજરાજે બોલાવેલા તે નંદ ગોપ વિગેરે ગોપો ભેટો આપીને એક માંચડા ઉપર બેઠા. (૩૮)

ભાવાર્થ; સુબોધિનીજી :-

બાલકો તો ભગવાનના મિત્રો હતા. તેઓ ભગવાનની સાથે આવશે. નંદગોપ જેવા ગોપો હતા તેઓએ પ્રતાપ ખાડી ન શકાય તેવાં ભોજરાજે બોલાવેલા તેઆ પોતે લાવેલી ભેટો આપીને બેઠા. તેઓએ ઘેરથી ભેટો લીધેલી હતી તે અર્થ ત શબ્દથી કહેલ છે અથવા તેઓ સદા કંસને આધીન હતાં. અથવા તેઓ પ્રસિદ્ધ હતાં. અને જે પ્રસિદ્ધ હોય તેઓએ ભેટે આપવી જોઈએ. તેથી ભેટ આપીને બેઠા. દુબળા જેઓ બીજાની સાથે કજીયો થવાના ભયથી એક જ માંચડા ઉપર બેઠા. માંચડાઓ મોટા હતાં એમ જણાવેલું છે. (૩૮)

દશમ સ્કંધ પૂર્વાર્ધ
રાજસ પ્રમાણ પ્રકરણ અધ્યાય ૩૯ મો
સમાપ્ત

VIBRANT PUSHTI * VADODARA *

સાથે તેમના સેવકો પણ આવ્યાં. એમ કહેલું છે.

મધુર વાજિંત્રોના અવાજે જેમણે હસ કરાયેલ છે. વિશેષણથી યુદ્ધ ભૂમીમાં આવેલાં મલ્લોનો જુસ્સો કહેલો છે (૩૭)

એ પ્રમાણે સર્વ સામગ્રી તૈયાર થઇ ત્યારે જેમને બોલાવેલ તે નંદ વિગેરે આવ્યાં. તે હવે કહે છે.

શ્લોકાર્થ :-૩૮

ભોજરાજે બોલાવેલા તે નંદ ગોપ વિગેરે ગોપો ભેટો આપીને એક માંચડા ઉપર બેઠા. (૩૮)

ભાવાર્થ; સુબોધિનીજી :-

બાલકો તો ભગવાનના મિત્રો હતા. તેઓ ભગવાનની સાથે આવશે. નંદગોપ જેવા ગોપો હતા તેઓએ પ્રતાપ ખાડી ન શકાય તેવાં ભોજરાજે બોલાવેલા તેઆ પોતે લાવેલી ભેટો આપીને બેઠા. તેઓએ ઘેરથી ભેટો લીધેલી હતી તે અર્થ ત શબ્દથી કહેલ છે અથવા તેઓ સદા કંસને આધીન હતાં. અથવા તેઓ પ્રસિદ્ધ હતાં. અને જે પ્રસિદ્ધ હોય તેઓએ ભેટે આપવી જોઈએ. તેથી ભેટ આપીને બેઠા. દુબળા જેઓ બીજાની સાથે કજીયો થવાના ભયથી એક જ માંચડા ઉપર બેઠા. માંચડાઓ મોટા હતાં એમ જણાવેલું છે. (૩૮)

દશમ સ્કંધ પૂવાર્ધ

રાજસ પ્રમાણ પ્રકરણ અધ્યાય ૩૯ મો

સમાપ્ત

VIBRANT PUSHTI * VADODARA *